શ્રી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર :

Part: I :- ગાથા ૩૦૮ થી ૩૭૨
ફળશ્રુતિ : ૧૪૩ થી ૨૨૧

(પુ.નં.૩૭૮-આગળ)

- આવા શ્રુતિકાર પં. જયચંદજીનું મંગલાચરણ :
  સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય, સદા આત્મારામ;
  પરને ત્યજે ન ગ્રહે, જાણે જગ તણું નામ.
- ઉદય આવ્યા નીકળી ગયા - એટલા જ્ઞાનાકૃતિ દશા તો રહી ગયો. એને અહીં 'સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાન' કહે છે. જે જ્ઞાનમાં ઉદય અને નાશનો વેદ્ય નહિ એવું ત્રિકાળી જ્ઞાન, એટલ પૂર્ણ પુરાર દશા (દિવ્ય) એને અહીં સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન કહે છે.
- એ તો ઘરેઘર પોતાની જ્ઞાનની પર્યાયને જાણે છે. એક ગુણ બીજી સત્તામાં જાય છે એવી સત્તા જ્ઞાનસત્તા છે. એક ઉદય સ્વભાવે બીજી સત્તા ભિન્ન છે. સારા જ્ઞાનની પર્યાય એને જાણવા નજર પડતા છે, પર્યાય જ સારી એટલા છે. પરને જાણતો નથી, પોતાની પર્યાયને જાણે છે. પરને જાણવું કહ્યું એ ઉપચાર વ્યવહારનય છે, નિમિત્તનું જ્ઞાનવડે [કહેવાય છે].
- એ પોતે જ પોતાને જાણે છે. પોતે જ્ઞેય, પોતે જ્ઞાન, પોતે જ્ઞાતા. [સંજ્ઞા] ગાથા કહે છે. પોતે જ્ઞેય- જાણવાલાયક જ્ઞેય તરીકે પોતે, જાણનાર પણ પોતે અને જાણવાનું સાધન જ્ઞાન એ પોતે.

'સર્વવિશુદ્ધ સુજ્ઞાનમય, સદા આત્મારામ...' એટલે સદાય સુજ્ઞાનમય જ છે અને સર્વવિશુદ્ધ જ છે. પરને ત્યજે તો નહિ અને પરને ગ્રહણ નહિ એવો આત્મા છે. અરે! ઉદયને ત્યજે નહિ અને નાશને ત્યજે નહિ એવો આત્મા છે. ત્રિકાળી સ્વરૂપ છે એને ઉદય-નાશ કયા? એને પર્યાયમાં પણ બાકી સર્વવિશુદ્ધ હતું એટલે પર્યાયને જાણનાર હતો. [એટલે] જાણેલું એ રાગને એ ઉદય છે, નાશની નિર્મળ પર્યાય છે એમ સ્વભાવમાં જાણવા પરંતુ પોતે જાણનારો ઉદયમાં છે એમ નહિ. ઉદય તો એક નૈમિત્તિકની પર્યાય છે. જાણનારો જ્ઞાયક છે એમાં નાશ નહિ, એ તો નાશની પર્યાય છે તેને તે જાણે છે. 'પરને ત્યજે ન ગ્રહે, જાણે જગ તણું નામ' - એ સ્થિતિ શું વ્યવહાર કહે? તેને જાણે, જોયા છે તેને જાણે, ઉદય?

- પુદ્ગલ શ્રુતિકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે 'હવે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રકાશે છે.' નાશ્રિતાદિના સ્વભાવ નીકળી ગયા પછી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રકાશે છે. રંગાનુસંગ-જય-પરાજય, ત્રિકાલ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ - એ આઠ સ્વભાવ ઓળખ્યા, એનું મૂલ્ય દીધું અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં લેતાં નીકળી ગયા, હવે સર્વ સ્વભાવો દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રકાશે છે.

આત્મામાં કોઈ સામગ્રી પ્રવર્તિ એ ક્યાંક દટી. પરંતુ એ એ ત્રિગુણી અભાવેદ્ય છે. મોક્ષ પણ કરતાં [ખસતાં] નહિ, તો! શેષ ગયો અને જાણે. 'એ કોઈ ક્યાંક કાળા, તેનું સ્મરણ થયું..' અંતરે તેનું પરિણામ જાગ્યું; 'ખોખાનું સ્વરૂપ ભગાવે તેમાં ભીતી ગયા..' અંતિમ શાશ્વતભાવ રહી ગયો. એ અવિદ્ય ક્યાંક જાણ્યા, પણ અનંત ગુણનો ગંભીર દરિયો અંત રહી ગયો.

ફિ.૧૮૩-૧૮૪

- **ઉત્થાનિકા**:- 'ત્યાં પુનઃ જ, સંગાનુષે શાનયુક્ત આત્માના સ્વરૂપનું કથન કરે છે.

ઉત્થાનિકા

નિર્વિકલ્પ સર્વ ભાવનો ત્યજીને પ્રગટ સ્વસ્થ થીને,
અવિશુદ્ધ આત્મા બંધ-મોક્ષથી દૂર વર્તે પ્રતિપક્ષે;
પરમ અચલ એ તેજ જેનું સ્વરૂપમાં પૂરતો અહો!
ઉત્તર સ્વરૂપવંત આત્મા શાનયુક્ત પ્રગટ થયો. ફિ. ૧૮૩

- **ભાવાર્થ**:- સમસ્ત વિકલ્પ-ભાવના આશ્રયે ભાવોને સ્વસ્થ પ્રગટે નાશ પમાડીને પદે પદે (અવિરતિ કરતા ક્રમોપશમના નિમિત્તે થતા દરેક પર્યાયમાં) બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો, શુદ્ધ શુદ્ધ (અવિરતિ જે રાગાદિ મળ તેનાં આવરણ-ભાવોથી રહિત એ અહો), જેનું પરમ અચલ તેજ નિજ રસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાન ચેતના રૂપ રસના) સ્વભાવથી ભરપૂર એ અહો, એવાં એવો સ્વરૂપ પ્રગટ એ અહો એવા જ્ઞાનયુક્ત આત્મા પ્રગટ થાય છે.

- **સારાંશ**:- 'સમસ્ત વિકલ્પ-ભાવના આશ્રયે ભાવોને સ્વસ્થ પ્રગટે નાશ પમાડીને...'
  - મારા દ્રવ્ય સિવાય બધા બધા દ્રવ્યોનું કંઈ પણ વિકલ્પ-ભાવનાનું આત્મામાં એ નહિ.
  - 'ભાવ' નામનો કોઈ ગુણ છે કે ગુણને લઈને જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે થાય જ છે, કું તેનું [illegible] નો થાય, ન તેનું નો ન થાય એવું ત્યાં છે જ નહિ.
  - જડની અવસ્થા આત્મા ભોગવી શકે નહિ. પરને અડે છે આત્મા? અડે એ ભોગવે. 'સ્વસ્થ પ્રગટે નાશ પમાડીને..': જેમ વસ્તુ છે એ રીતે જાણીને [ભોગ] નાશ પમાડીને. ઉદયમાંથી કોઈનો ભાગ થઈ જે એમ નહિ. એનું જાણવું પણું જ ન રાખ પરંતુ સ્વસ્થ પ્રગટે ઉત્પન્ન, સ્વસ્થ પ્રગટે શુદ્ધીને, સ્વસ્થ પ્રગટે જાણીને - સ્વસ્થ પ્રગટે પરિણામ કરે એમ તે છે.
  - સૌનાથ અભાવેદ્ય પુણ્ય, એનો આશ્રય પૂર્વ નહિને એ બધા રાગાદિનો નાશ કરે અને એનો કર્તા ધર્તા બધા ભોગવા ન થાય.
  - 'પદે પદે (અવિરતિ કરતા ક્રમોપશમના નિમિત્તે થતા દરેક પર્યાયમાં) બંધ-મોક્ષની રચનાથી દૂર વર્તતો-'
  - નિશ્ચયાંશ પુણ્ય ત્યાગ અવસ્થામાં, ત્રિગુણી દ્વારા એ બંધ અને મોક્ષને કરતા નથી.
  - દરેક સમયમાં દ્રવ્ય અંદરમાં આત્મામાં દૃષ્ટિને લઈને આત્માનો અનુભવ દોષાદિ પર્યાયમાં બંધ અને મોક્ષની રચનાથી રહિત છે.

- 'શુદ્ધ-બુદ્ધ' - એ શબ્દ છે એટલે આત્માનો સંસારિ મનથી રહિત છે અને બધામાં સમાયેલા જ તત્ત્વ - ઓળખે રહિત છે. 'સિદ્ધસ્વરૂપમાં' : કોઈ ક્રિયા રહિત દૂર છે અને પુણ્ય-પાપનો મેલ પણ આપે રાખ્યો છે.
- 'જેનું પરિણમન એજ નિજરસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપ રસના) ઈત્યાદિ ભરપૂર છે એટલે...' : આત્મા સર્વજ્ઞ સ્વભાવ જ છે. એ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ જતાં સર્વજ્ઞસ્વભાવ પર્યાયમાં આવે છે એટલે જ્ઞાન પૂર્ણ થઈ જાય છે.
- 'જેના મહિમા (શાસ્ત્રમાં) ઈત્યાદિ પ્રચાર છે.' : ત્રણેય ઘાતિયાં [એ] નહિ, ઈત્યાદિ (આદિ) જેના મહિમા શાસ્ત્રમાં છે. પોતે શાસ્ત્રમાં છે, નિયમ છે એવું જાણતા નથી એટલે તેમાં શરીર - શરીર, વાણી, પૈસા, આબરૂ, ઇજ્જત-ઈજ્જત, એ બધા શબ્દ આવી પાછો નિયમ રહેતો એમાં બધા શબ્દને પણ નિયમ કરાવવા માગે છે. એટલે એનો નિયમનો ઉદ્દેશ છે.
- 'આ જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રચાર થાય છે.'
- ભાવાર્થ - 'શુદ્ધનયનો વિષય જે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે' તે... વિષય છે, સ્વભાવદૃષ્ટિનો વિષય છે, સ્વભાવદૃષ્ટિનું ધ્યેય છે એ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.
- 'તે ત્રિકાળીતાપણાના ભાવોથી રહિત છે, બંધભાવની રચનાથી રહિત છે!
- ત્રિકાળી સ્વભાવમાં એ ક્યાં છે? ત્રિકાળી સ્વભાવ દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ ઈત્યાદિ બંધભાવની રચના પણ નહિ. ભાવભાવ, બંધ! એની રચનાથી રહિત છે.
- 'પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના ભાવ ભાવોથી રહિત ઈત્યાદિ...'
- 'ઈશ્વર પુંજ! એવું બોલે છે ખરાં. [એ તો બધા પરદ્રવ્ય છે].
- એક પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ આદિ, બધા આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન આદિ - એ બધા પરભાવ છે. તેનાથી આ જ્ઞાન રહિત છે. પરદ્રવ્યના ભાવને આત્મા ફરે ~~છે~~ એમ કહેવાય, એમ તો છે. 'સ્વભાવથી જ્ઞાન અધિકાર' છે તો બધા અધિકાર પૂરા થયા પછી માટે દૃષ્ટાંતમાં કયા ચઢાવે તો? એ મોટો કયા છે.
- 'પોતાના સ્વરૂપના પ્રભાવથી...' : આ તો આનંદ-પોતાના સ્વરૂપનો યાદ આવે છે. યાદ આવે આ ધ્રુવ આનંદની ધારા વહે છે.
- 'પૂર્ણ દેદીપ્યમાન પરાક્રમરૂપ છે અને ઈત્યાદિ મહિમાવાળો છે. એવો જ્ઞાનપુંજ આત્મા પ્રચાર થાય છે.

ફિલ્મ-૧૯૩: ધર્મસભા

(A) ફિલ્મ-૧૯૩ પહેલાંની પૂર્વભૂમિકા પરના પ્રશ્નો:-

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. જય-અજય આદિ નવ નરોના નવ સ્થાંગો નીતિની રાહ ઉપર ઉદ્દ એવા 'સર્વસિદ્ધિદાન' નામનો દેવતાનો સ્થાંગ અહીં નૂતના અખાડામાં પ્રવેશ કરે છે.
2. જય-અજય, તિરિ-મિ, પુરાણ-પાપ, અંધકાર, શૌચર, નિર્જરા, ક્રોધ અને મોક્ષ એ બધાં સ્થાંગો નીતિની રાહ ઉપર 'સર્વસિદ્ધિદાન' નામનો નવમો સ્થાંગ અહીં અખાડામાં પ્રવેશ કરે છે.
3. 'સર્વસિદ્ધિદાન' એ પર્યાયવાચક નહિ પરંતુ જગતનું ત્રિતાની સ્વરૂપ છે.
4. 'સર્વસિદ્ધિદાન અધિકાર' બાદ પૂર્ણ થશે ત્યારે તેનો સ્થાંગ પણ અગાઉના બાકી રહેલા સ્થાંગોની જેમ અખાડામાંથી નીકળી જશે.
5. 'સર્વસિદ્ધિદાન' એ ત્રિવિધ સ્થાંગ નહિ. જગતના ત્રિતાની દાનની પૂર્ણ દશા જે પ્રકાર થવી તે સંકલ્પ તે સ્વયં ત્રિયમ રહી જશે.
6. અગાઉના બધા સ્થાંગો નીતિની રાહ ઉપર જે સ્થાંગ વરાવતો દાના-દ્રષ્ટા આત્મા રહી ગયો તેને અહીં 'સર્વસિદ્ધિદાન' તરીકેમાં બોલાવ્યો છે.
7. ત્રિતાની દાન તેમજ તેની પૂર્ણ પ્રકાર દશાને પણ અહીં 'સર્વસિદ્ધિદાન' શબ્દથી અભિહિત કરવામાં આવ્યા છે.
8. 'હું પરને સદ્ભૂતવ્યવહારથી જાણું છું'-એમ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે.
9. 'હું પરને જાણું છું'- એમ માત્ર નિમિત્તપણું જણાવવા માટે કહેવાય છે.
10. ખરેખર તો હું મારી દાનની પર્યાયને જ જાણું છું.
11. જે પરને તો ફક્ત કે જોવાનો નહિ પરંતુ પોતાના ક્રોધ [-રાગ] અને મોક્ષને પણ માત્ર જાણે જ છે તેને અહીં સર્વસિદ્ધિ અને સુજ્ઞાનપ્રધાન આત્મા કહ્યો છે.
12. 'સ્થાંગ' એટલે આત્માની અંતરંગની પર્યાય[નો પ્રકાર].
13. [સ્થાંગનું] 'નૂતન થવું' અર્થાત્ સ્થાંગનું પરિણમન થવું.

(B) ફિલ્મ-૧૯૩ પરના પ્રશ્નો

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1- 'સમ્યક્ પ્રકારે નાશ પમાડીને....' અર્થાત્ જેમ વસ્તુ છે તે તેને જાણીને, માત્ર દૃષ્ટાપણે જ રહેવું નહિ.
2. આચાર્યશ્રી અહીં આપણને પ્રેરણા આપે છે કે વસ્તુને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને, સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધીને તું સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમન કર.
3. 'ભાવ'નામના ગુણને લઈને હું કરું તો જ પર્યાય થાય છે, હું ન કરું તો નહિ થતી.
4. 'ભાવ'નામના ગુણને લઈને જે પર્યાય થવાની છે તે થાય જ છે, હું કરું

તો થાય, ના થું તો ન થાય એવું છે જ નહિ.

5. હું જાને એવું છું ખરો પરંતુ તેને ભોગવતો નથી.

6. ચૈતન્ય આનંદરૂપ પ્રભુનો પૂર્ણ આશ્રય તેનાં રાગાદિ ભાવોનું નિર્મૂળપણું છૂટે છે.

7. 'પહે પહે' એટલે 'પરખે પરખે!'

8. જેણે આત્મામાં પોતાની દૃષ્ટિને સ્થાપી છે તે બંધ અને મોક્ષની રચનાથી રહિત હોય છે.

9. મૂળ ચિરામાં જે વર્ણન વપરાયેલો શુદ્ધ-શુદ્ધ શબ્દ દ્વારા નહિ ભાવવિનું આલંબણું બનાવે છે.

10. 'નિજ રસ' એટલે જ્ઞાન રસ, જ્ઞાનચેતનારૂપ રસ.

11. જો હું નિત્ય છું તેમ મને મનેના સંયોગો પણ જો નિત્ય રહેશે તો હું ધર્મ પામી શકીશ.

12. સત્યસ્વરૂપ જ્ઞાનના સંગ્રહસ્થાનના આ ચિરામાં પ્રમાણનો વિષય આત્મા પ્રગટ થાય છે એમ બતાવ્યું છે.

13. 'પોતાના સ્વરૂપના પ્રમાણ'નો અર્થ કરતાં પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ આત્માની પરખમાં પરિણમન આનંદની નહિ પરંતુ આત્મામાં વહેતી દિવ્ય આનંદની ધારાની વાત કરી છે.

ગાથા-૧૮૪

પ્રસ્તાવના:- હવે 'પરમપુરુષ જ્ઞાનને પ્રકાશ કરે છે, તેમ: પુરુષ, આત્મા નિર્વિકારિતા ભાવથી રહિત છે' એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની રૂપરેખારૂપ લેખ કહે છે:-

ગાથા:-

જુઓ નીચે →

ટીકાર્થ:- નિર્વિકારપણું એ સ્વસ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ છે, તેમ વિકારીપણું સ્વભાવ નથી. અજ્ઞાનથી જ તે થાય છે, અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અભાવ છે.

સારાંશ:- 'નિર્વિકારપણું એ સ્વસ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ છે, તેમ વિકારીપણું સ્વભાવ નથી.' (પ.ગા.૩૧૮) : આત્મા તો જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ સ્વરૂપ છે, પરનો કર્તા નથી, તેમ ભોક્તા પણ નથી. આત્મા તો અરૂપી છે – રંગ, ગંધ, સ્પર્શ, રસ વિનાનો એને જ્ઞાન વિના આનંદ એનું રૂપ છે. તિને ભોગવે એટલે પરનો કર્તા નથી અને પરનો ભોક્તા નથી.

- 'અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે..': સ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી કર્તા માને છે, કે હું એ શરીરનું કરું, દેશનું કરું, કુટુંબનું કરું, પરની દયા પાળી દઉં એવા અર્થ ભાવ તે અજ્ઞાનપણે કરે છે.
- 'અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અભાવ છે.': એટલે પોતાનું ભોક્તાની પણ આત્મામાં શક્તિ નથી [પરનું ભોગવું] એ તો જડની ક્રિયા છે. દુઃખના ફરતી આત્મા કરી શકતો નથી.

ગાથા:

(હરિગીત)

નિર્વિકારપણું એ સ્વસ્વરૂપ આત્મા તણો જ સ્વભાવ છે,
વિકારીપણું વળી સ્વસ્વરૂપ આત્મા તણો જ સ્વભાવ છે;
અજ્ઞાનના નિરાશ થતી આત્મા બને કર્તા અને
અજ્ઞાનનો જ અભાવ થતાં અકર્તા આત્મા બને. f-૧૮૪

ફિલ્મ-૧૮૪ : ધર્મસભા

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) ઉત્તરો :-

1. 'આત્મા અવિનાશી જ છે' એવી રીતે જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના સ્વરૂપની સાચી સમજણ થઈ નથી ત્યાં સુધી તો શરીરના, કુટુંબના તથા ઘરની દરેક બાબતોના વિચારોમાં પોતાને ફાં માને છે.
2. 'હું ઘરનો ફાં નથી' એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિનો ભાવ ભાવે છે તેથી તે શરીરાદિના ત્રિષ્ટ બધા વિચારોમાં જોડાતો જ નથી.
3. શાસ્ત્રની સમજણથી મારું ઘરનું ફાં બધું તો છૂટી ગયું છે પરંતુ મુંદર વસ્ત્રો, ભોજન સામગ્રી આદિને હું જરૂર ભોગવું છું.
4. આત્મા ચિત્સ્વરૂપ છે તે જ ઉપયોગ છે તે અંતર્ગત આત્માનો છે, વિકલ્પ કે રાગ-દ્વેષપણું એને ફાં-ભોગવાપણું ભાવે એવો દોષ રહેતો નથી.
5. સ્વરૂપની સાચી સમજણથી ત્રીજું ચોથું ઘરનું ફાં-ભોગવાપણું સ્વરૂપની સાચી સમજણથી જ દૂર થઈ શકે છે.

ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧

• ઉત્થાનિકા:- હવે આત્માનું અંતરંગનું દૃષ્ટાન્તપૂર્વક કહે છે:-

• ગાથા:-
- જે દ્રવ્ય ક્રિયાને જે ગુણોથી તેણે કરી અનુભવે છે, બધા જગતમાં તથાપિ પ્રસિદ્ધિ તત્ત્વ અનુભવે છે. ૩૦૮
- જીવ-અજીવના પરિણામ જે દર્શાવેલા સૂત્રો મહીં, તે જીવ સાર અજીવ જીવ અનુભવે તે પરિણામથી. ૩૦૯
- ક્રિયાને જે કારણ તિણથી તેણે કારણ તણું છે, ઉપકરણો તણે તિણને તેણે જ તણા પણ છે. ૩૧૦
- રે! ફર-આશ્રિત દોષ તણું, ફરપણા તણું તણો, આશ્રિતપણો ક્રિયાને નિયમથી, સિદ્ધિ, જીવ જીવ થકી. ૩૧૧

• ટીકાર્થ:- (૩૦૮) જે દ્રવ્ય જે ગુણોથી ક્રિયાને કે તે ગુણોથી તેને અનુભવે જીવ; જેમ જગતમાં ફરસી આદિ પ્રસિદ્ધિથી સ્થૂળપણે અનુભવે છે તેમ.
- (૩૦૯) જીવ અને અજીવના જે પરિણામો સૂત્રમાં દર્શાવેલા છે, તે પરિણામોથી તે જીવ પોતાના અજીવને અનુભવે જીવ.
- (૩૧૦) તિણ ∓ તિણથી ઉત્પત્તિ થયા નથી તેણે તે કારણ (તિણનું) તિણ નથી, અને તિણને ઉપકરણો નથી તેણે તે (તિણનું) તિણ પણ નથી.
- (૩૧૧) નિયમથી તણા આશ્રયે (-તણે અવલંબને) તણું દોષ છે; તેણે જ તણા આશ્રયે તણું ઉત્પત્તિ થાય છે; જીવ તેણે તણું તણી સિદ્ધિ જીવમાં આવતી નથી.

• સારાંશ:- (ઉત્થાનિકા): 'હવે આત્માનું અંતરંગનું દૃષ્ટાન્તપૂર્વક કહે છે:' એ તત્ત્વની ચર્ચા છે પરંતુ અહીં અંતરંગનું સિદ્ધ કરે છે. આત્મા શરીર, મન, વાણી, મન, પરદ્રવ્ય આદિના સ્વતંત્ર અંતરંગ છે.
- દરેક પદાર્થ-પરમાણુ કે ∓ આત્મા- એની પર્યાય જે સમયે ઉત્પન્ન થવાની સંભવિત છે, એ પર્યાયમાં ઉત્પત્તિનો તત્ત્વ છે. જિનેન્દ્રદેવે પણ પોતાની પર્યાયમાં આત્મામાંથી ફેરફાર કરી શકતા નથી.
- (ટીકા:-) 'પુદ્ગલ તો જીવ કર્મરૂપે...' કર્મપ્રકૃતિ તો પર્યાયનો ઉદય છે પરંતુ અહીં કર્મપ્રકૃતિમાં નિમિત્ત (એ છે ∓) જે સમયે જે થવાનું હોય તે થાય. એ પર્યાય ઉત્પન્ન (થવામાં) કોઈ નિમિત્તની અપેક્ષા રાખતા [પોતાના] દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા નથી. એ પર્યાય સ્વતંત્ર કર્મ થવાને એ સમયે ઉત્પન્ન થાય [છે].
- જે સમયે જે પર્યાય જ્યાં થાય તેણે તત્ત્વ આત્મા નથી [એમ નિમિત્તપણે થાય] ત્યારે અંતરંગનો ત્યાં પુરુષાર્થ છે.
- એટલે દ્રવ્ય ગુણ દ્રવ્યને અડતું નથી, સૂંઘતું નથી, અડતું નથી તો શું? પર્યાય થાય છે એને કરણ છે ક્યાં? પોતાની પણ થાય છે ત્યાં કરણ છે ક્યાં? પરની પણ પર્યાય થાય છે ત્યાં ગુણને ક્યાં કરી શકે?
- 'એવા પોતાના પરિણામોથી ક્રિયાનો કર્તા...': પોતાના પરિણામ પોતે કરતો હોય એ ક્રિયાનો, એ અડાડ-અવલંબ ન કરી શકે. એટલે પણ) એટલે આત્મા

ક્રિયાથી અનુરૂપ આવનારા જે પરિણામ છે તે પરિણામવાળો ક્રિયાનો હેતુ. અંત કાળના પરમાણુ રૂપી શક્તિ એક વાત જૂની છે, તેમ એ દ્વિક [પોતાની] પર્યાયને આદિ-અવસ્થા રૂપી શક્તિ એ પણ જૂની છે. અને એ પર્યાયને દ્વિક રૂપે એ પણ નહીં, પર્યાય પર્યાયને રૂપે. એ અંતરાયનું નિમિત્ત રહ્યું છે. કારણ(ના) અંતરાય[પણાં]ની પરાકાષ્ઠા આવી છે. એ અંતરાયનું નિમિત્ત રહ્યું છે.

- 'જય જ છે, અજય નહિ.' : અંતરંગ જે અજયના પરિણામની હતાશા છે એ જરીએ સિદ્ધિ નહિ. કેવળજ્ઞાનની પર્યાય ક્રમસર પોતાના પરિણામે ક્રિયાને છે એમાં બાહ્ય ક્રિયાની સિદ્ધિ આવશ્યક નહિ. આ જય સિવાય બાકી બધા અજય, જય નહિ એનું પણ આત્મા તિર્ય રૂપી શક્તિ નહિ.
- અંત જ પ્રતિકૂળ પરિણામ નહિ. અનંત પરિણામ અનંત ગુણના અંત સમયમાં છે. એ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આનંદાદિ અનંત ગુણોની જે સમયે જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે આત્મા જ છે, એ આત્મા એમાં એ રીતે ક્રિયાને છે.
- ક્રિયાવિષયક એ જ ક્રમબદ્ધ છે. આત્માનો બધો એવો ભાગ-ફેરા છે.
- 'એ રીતે અજય પણ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ક્રિયાનું શું અજય જ છે, જય નહિ.' : આમાં મૂળ તો પુદ્ગલની વાત છે વધારે. જેટલી ગુણની સંખ્યા જાણવા છે એટલી સંખ્યા ગુણની પરમાણુમાં છે. (૧૦૭ ગાથા) પરમાણુ સ્નિગ્ધમાં રહ્યો છતાં રૂક્ષ તત્ત્વ રૂપે છે, પોતાની પર્યાયે તત્ત્વ રૂપે છે, પરને લઈને નહિ. જે પરમાણુમાં બે ગુણ સ્નિગ્ધતા હોય એ ચાર ગુણ સ્નિગ્ધતાવાળાને સ્પર્શે તો ચાર ગુણ થઈ જાય. એ સમયે તે પરમાણુમાં ચાર ગુણની સ્નિગ્ધતા થવાના ક્રમબદ્ધ ક્રિયાવાળા પોતાના પરિણામોને તે ક્રિયાવે છે.
- બે બોલમાં ચોંટે પૂરતું બધું સમાવી દીધું છે.
- 'જય નહિ...' : જય તો થાય જ નહિ.
- 'ક્રિયા ?...' : દ્વિક દ્વિક તે છે. માટે કહ્યું હતું તે 'દ્વિકાનુવૃત્તિ' તે છે.'
- 'એક (ક્રિયા આદિ પરિણામોથી ક્રિયાવાળા એવા) ગુણને ક્રિયા આદિ પરિણામો માટે નિમિત્ત છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો માટે નિમિત્ત છે.' :
- પોતાના પરિણામે ક્રિયા થયું છે, બીજાને નહિ.
- સ્વ-સ્વભાવમાં જોર બધું, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર ક્રિયા રહ્યા કરે, ચાર ચાર ક્રિયા વાંચન રહ્યું કરે તો એને પુણ્ય પણ થાય.
- ક્રિયા કોનીએ દાખ્યું નહિ. કોની આંટીને કાપ્યા નહિ. કોની એ કોનાને કાપ્યા નહિ. એને ક્રિયા થાય છે. ક્રમબદ્ધ એવા અજયના પરિણામ તે તણે, દયાને તણે પોતાના પરિણામમાં પરિણામ ક્રિયાવે છે.
- પરિણામને એને પરિણામને નિમિત્ત રહ્યું. ખરેખર તો પર્યાય પર્યાયમાં નિમિત્ત છે એને દ્રવ્યમાં નિમિત્ત છે. છતાં ક્રિયા બધાથી જુદું પાડવા [પરિણામ અને પરિણામ વચ્ચે] નિમિત્ત છે (એમ કહ્યું). પછી પરિણામ અને દ્રવ્યની [વિભાગની] વાત રહી જાય ત્યારે તો એમ કહે કે આત્મા બંધ કે મોક્ષના પરિણામને કરતો નથી.

પરંતુ અહીં તો દરેક જીવને જુદું જાણીને પોતાના પરિણામને પામે છે, પરના પરિણામ વડે (પરનો) કોઈનું કોઈ સિદ્ધ થયું છે.

- જિયા પરિણામી-શક્તિને ગ્રહણ કરે તો દ્રવ્ય દ્રવ્યનો સ્વભાવ સિદ્ધ સ્વભાવ છે. છતાં વિભાવમાં કોઈ જીવ જ્યારે નિમિત્ત ન હોય તો પરિણામ થાય નહિ માટે નિમિત્ત કારણ છે. ત્યાં તો નિમિત્ત સિદ્ધ થયું છે. [પરંપરાએ] દ્રવ્ય દ્રવ્ય પોતાના પરિણામને પરિણામતાં કોઈ- કોઈ દ્રવ્યની સિદ્ધિ આવશ્યક છે નહિ.
- અનંત મૂલ્ય વિષે:- 'ભગવતી આરાધના'માં લખ્યું છે કે 'અનંત મૂલ્ય છે' એ વ્યવહારથી વાત કરી છે. પરમાણુનું સ્નિગ્ધત્વ તે શીત થવાનું કારણ નથી ત્યાં થયું છે પરંતુ સ્નિગ્ધત્વ કોઈનું થયું અને આયુષ્યનો ક્ષય તૂટી ગયો માટે દેહ છૂટયો એમ નથી.
- (ટીકા)

(પ્ર.નં.૩૦). જે જાણવા-દેખવાના, રાગ-દ્વેષના વગેરે પરિણામ થાય છે એ પરિણામ જ્ઞાનના છે, એ પરિણામનો કર્તા જ્ઞાન છે, સિવાય કર્તા પરજ્ઞાન અને પરજ્ઞાન નથી.

- દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ દેખાય છે, ગુણ-શક્તિ દેખાય છે અને એનો વર્તમાનપર્યાય-પરિણામ દેખાય છે. એ ત્રણેના દેખાવામાં કોઈ [પરનો] સંબંધ છે નહિ.
- જેમ સિદ્ધત્વ સત્તાને જીવના કોઈની અપેક્ષા નથી એમ એની વર્તમાન અવસ્થાની સત્તાને જીવની અપેક્ષા નથી. જેમ સિદ્ધત્વ સિદ્ધપણું છે એમ એની સત્તાની અવસ્થા વર્તમાન વર્તમાનપણે છે. એ વર્તમાનપણે છે એ જીવનાથી નથી. એ આધાર-પાધી નથી. નિરાધાર [તેની] સત્તા સિદ્ધ નહિ થાય.
- એ અંગાની છે એ પોતાથી છે અને જીવના અંગાનીથી નથી-ત્યારે તેનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય નહિતર સિદ્ધ નહિ થાય.
- સિદ્ધત્વ શક્તિથી જ થાય તેમ વર્તમાન શક્તિથી જ થાય. વર્તમાન પર્યાયને, સિદ્ધત્વની જેમ, પોતાના દેખાવવામાં બીજાના સહકારની જરૂર નથી.
- દૃષ્ટાંતયુક્તિ યુક્તિ આપે. એ ત્રણેય સત્ય છે કે? તો એ ત્રણેયને પરની કોઈ અપેક્ષા હોય નહિ. પોતાના સત્ત્વ, પોતાની શક્તિથી, પોતાના પરિણામરૂપ પર્યાયને તે તે દ્રવ્ય કરે છે.
- સિદ્ધની અવસ્થા વર્તમાન છે કે નહિ? જેમ સિદ્ધત્વને અપેક્ષા નથી એમ વર્તમાનને શક્તિની અપેક્ષા નથી.
- કુંભની પર્યાય સોના માટે નકામી છે, જીવના માટે નકામી નથી. જીવના માટે એને કોઈ સંબંધ નથી. એ કુંભને સોનીએ ઘડ્યા છે એમ નથી.
- અહીં પરથી જુદું જાણવા પર્યાય અને દ્રવ્ય બન્નેય સ્વયં- [પરંતુ પરંપરાએ] પર્યાય પણ દ્રવ્ય ન કરે. પર્યાય પર્યાયને કરે. એ કારણ છે કે? [એ] સત્ય છે કે? સત્યને પરની અપેક્ષા હોય નહિ. છે એને પરની અપેક્ષા હોય નહિ અને નથી તેને પરની અપેક્ષા હોય નહિ.
- તે તે સમયે નિજના પરિણામને એને દ્રવ્યને નકામું છે, અનકામું નથી. એને અનકામું નથી એટલે અનકામું થયા નથી, સંભાળે થયા છે.

- જેમ સ્થળ પોતાનું પરમાણુ આદિ અવયવીથી છે તેમ જે પર્યાય પણ તે ત્રણની, તે ત્રણની સ્કન્ધ...સ્કન્ધ-- છે
- આમ બધા પોતાના પરિણામોથી ઉત્પન્ન થાય છતાં તેને અન્યની સાથે તાદાત્મ્યરૂપ સિદ્ધિ થતી નથી, ત્યારે જે સ્થૂલદ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદક ભાવનો અભાવ છે; ...
- તેથી તે છે તે પોતે ઉદ્દેશે તેનું બનાવે ઉદ્દેશાવે – એમ થતું નથી. પોતાનું પરિણામ ઉદ્દેશવાં થતાં પરની સાથે ઉદ્દેશવું એ ત્રણ સિદ્ધ થતું નથી. તારામાં તારી બાબતના પરિણામ થાય – બધા બાબતના – પરંતુ તેથી જડ બાબતના પરિણામ તારામાં ન થાય. એમ જડમાં જડની બાબતના પરિણામ થાય એ બીજાને લઈને એના પરિણામ ઉદ્દેશે એમ ન થાય.
- પોતે પરિણામનો થતાં, ઉદ્દેશવાં થતાં પરપદાર્થ તરફ અને કોઈના તરફ, કોઈના તરફ અને પરપદાર્થ તરફ બાજ તરફ એ રીતે બાજ સિદ્ધ થતા નથી. એ દોષ દેખાતો એ કોઈના કે દેખે એ બાજ સિદ્ધ થતી નથી.
- ઉત્પાદ કરવો ઉત્પન્ન થયું અને ઉત્પાદ કરવો ઉત્પન્ન કરવું એમ જે બધે- એ ઉત્પાદ દ્રવ્ય છે અને બન્નું ઉત્પાદ છે એમ ઉત્પાદક-ઉત્પાદ છે બધે. એ દૃષ્ટિ દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ બાજ ઉત્પન્ન કરવાની ટેવવાળા એને બધાં એનો ઉત્પાદ એવો બનાવ છે. એ બાબતી આગાળીને ઉપર થઈ ગયો. બાકીની ઉત્પાદ કરવાવાળો ઉત્પાદક એનો પરમાણુ છે [આગાળી બધે].
- શ્રોતા- એ કામજાવાળે શું કામ થાય?

પૂ.ગુરુદેવશ્રી- મારા પરિણામ મારાથી ઉદ્દેશે છે. હું તેમાં છું? હું એકલા ચિતાની છું. ત્યાં [ચિતાની દ્રવ્ય બાદ] એ પરિણામને બાકીના અને અનુભવ કરવો એ તેનો સાર છે. પરનો તારી ઊડી ગયો પરંતુ અંદર રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય તેનો પણ તારી એકલા નથી એટલે એ તારી ધર્મ એ પુરુષાર્થ છે.

→ • જાણવું-દેખવું એ તારો સ્વભાવ છે. તે પણ પરદેશર તો પોતાને જાણવું એ સ્વભાવ છે, પરને જાણવું-દેખવું એ ઔપચારિક છે.
- 'તે (ત્રિરૂપરૂપ) તારે સિદ્ધ થતાં, અનાકુલતે જાણવું ટકવાનું સિદ્ધ થતું નથી':
- અને બાકી ટકીને તારે પરંતુ નિરાકુલતા તો લીધે. બધે નિરાકુલ દશા સારી થાય છે? તો તો પછી આના પરિણામ અને એ પરિણામમાં તારી-તરફ થઈ ગયું.
- પરંતુ પોતાની સત્તાથી છે. ઉદ્દેશે ત્યારે પણ પોતાની સત્તાથી છે. એને બધાને ઉદ્દેશવું એ સિદ્ધ થતું નથી. બધા અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય-પાપના ભાવ તે એને નીચે ત્રિરૂપરૂપ થાય એ બધા ટકી રહતાં નથી. ત્રિરૂપરૂપના પરમાણુ ત્રિરૂપરૂપમાં સ્થળ છે.
- એમ એનો ભાગે તે ઈચ્છા થાય એને ખા આને, ભાગ ભોગાય, દોષ દેને, [પરંતુ] એ તારી બધાનું તો સિદ્ધ થતું નથી. બધાને ત્યાંને એ [ત્યાં] થાય છે એ એવાં કારણ થતી નથી.
- 'અને તે (અનાકુલતે જાણવું ટકવાનું) તારે સિદ્ધ થતાં, તારી-તરફની અવસ્થિતિપણે (અન્ય દ્રવ્યોને નિરપેક્ષપણે, સ્વદ્રવ્યમાં જ) સિદ્ધિ દોષાય, જાણવે અનાકુલતું ટકવાનું

નિશ્ચિત શબ્દ નહિ. માટે બધા અનર્થ કરે છે.':

- પ્રશ્ન:- અમારે શું કરવું જોઈએ? ઉત્તર: બધા જ એક થાય છે. થાય તેને બધા. થાય તેને તેનું જ એ બધા છોડી દે. પુરાણકાળ રચ્યું છે. પુરા = જાન, કાળ = જાનવું. એ શું કરે? બધા - દિખે.
- દેવ પણ તેને જોઈને રહ્યા કરે અને તેમ જોઈને એની પ્રશંસા થાય ને. એ-દુઃખ બધા દુઃખની અપેક્ષા રાખે, બધા બધાની અપેક્ષા રાખે ત્યાં: પોતાના પરિણામને પોતે કરે, પરની સામે તેઓ તાકીને જ નહિ.
- તરવાને ગોત્યા જે કૂદ્યા થાય છે એ બધા નિશ્ચે થાની નથી એમ તે છે.
- અરે! એ એક બધા સમજે ત્યાં બધા નિર્ણયો થઈ જાય!
- 'ચલાવું ઘાણી' [એમ તે બોલાવી] કુદરત ત્યાં દોષ? પર ઉપર નહિ, એની કુદરત ઉપર દોષ. કું ને જાન કું. અનંત કું. મારી સત્તા જ્ઞાનમય છે એમાં જેને કુદરત દોષ એને એ ક્રિયાકાંડના તર્ક-વિતર્કોનો ભાર ઉઠાવવો પડે છે તર્ક-વિતર્ક એટલે બધા.
- કું બીજાનું ભલું કરી શકું એ બધા જ ખોટી છે. ભાર આપે, ભાર આપે એનો જાણ રહે, એનો તર્ક ન થાય. પ્રભુ તો જાનસ્વરૂપ અવિચલાનંદ છે એમાં શાનું તર્કવિતર્ક એ નિરાકુળ દશા છે.

(પુ.ન.-૩૯) (સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારની ૨૧૩ ગાથાની ટીકામાં-)

- 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રકાર થાય છે એ બધા છે પરંતુ વિકલ્પોને બાજુએ મારે અને સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન તેઓમાં આવ્યું. જેમ મોક્ષનો ઉપાય પ્રકાર કરે છે એમાં બધાને બધું જેમ એ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન બધા પ્રકારે કરે છે એ બધા એક પરિણામ થઈ
- આકાશ પરિણામ [ઉપાય] નીકળી ગયા. રહ્યું નથી જે શુદ્ધ વિકલ્પ છે એની અપેક્ષા એ એક પરિણામ નીકળી ગયા. શુદ્ધ તિર્ય નીકળી જાય નહિ એમાં જે બધાને છે એ છે તો પરિણામ પરંતુ એ પરિણામ ઉદય ઉપાયને બધાનારી છે એ અપેક્ષાએ એમાં સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન તેઓમાં આવ્યું. વિકલ્પોને બધાનારી પરિણામ રહી - એ ઉપાયો નીકળી ગયા બધા તેને બધાનારી પરિણામ રહી. છે તો એ બધા ઉપાય. એ પરિણામ પ્રગટી જાય છે બધા તે બધા ઉપાયને બધે છે માટે એ ઉપાયોને વિકલ્પ રહેનારી તેઓમાં આવ્યા છે, એ અપેક્ષાએ. મોક્ષનો ઉપાય નીકળી ગયો એ બધાયું વિકલ્પોની પરિણામે. શુદ્ધ બધાતો નથી. શુદ્ધને બધાનારું જ્ઞાન પ્રકારે કરે છે એમ આવી તેવું છે.

વિકલ્પ - ૧૯૩

- શુદ્ધને બધાનારું જ્ઞાન બંધ-મોક્ષ અધિકારમાં દૂર પાડ્યું છે [વિકલ્પ] એ પરિણામ બાર શુદ્ધ ઉપર છે. તે પરને પોતામાં રહીને, પરને દૂર કરીને (પ્રકાશે છે).
- પરંતુ જે એનો મહિમા શ્રદ્ધાન છે પરંતુ જોઈ [પરંતુને] જાણ છે એને શ્રદ્ધાન છે. શુદ્ધને બધાનારો ઉદય એ જ્ઞાનને જ્ઞાનાન શુદ્ધ છે એમ કહ્યું છે. એ તો પરિણતિ વધે છે, શુદ્ધપરિણતિ થઈ છે.

નિયત-નિત્ય

- બાળકને બાળવાનું કામ તે છે કે હું તારી-માતા રહીને છું? ઉદા-માંદીના નિરાધારને પણ રહીને જ છું? આવાને કોઈના રાગને લીધે કોઈનો કોઈનો સંબંધ જ નથી. દેખાયું, તેનું જે અજ્ઞાનીને છે.

ગાથા 305 થી 399

- જૈન દર્શનની સર્વોત્કૃષ્ટતા કેવા છે? ઘરનો ત્યાગ તો નહિ, રાગનો ત્યાગ નહિ, પરંતુ નિર્મળ પર્યાયનો પણ ત્યાગ નથી. અંતરમાંથી જૈનદર્શનનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું છે તે ઉપાદેય.
- 'પ્રધાન'... કોઈને મુખ્ય પણ તો કેમ છે? .. કેમકે મુખ્ય પ્રયોજનવાળા તત્ત્વ છે....
- ત્રિભંગી (કોઈને) ત્રિ ભંગિયું કોઈનું. અહીં તો ત્રિભંગિમા (શરૂ છે). જે સમયે જે પર્યાય આવવાની તે થવાની એમ નિયમિત તરીકે સિદ્ધ થયું છે. ત્રિ પણ નિશ્ચિત જે થવાની તે થવાની. ત્રિભંગીના નિયમમાં પાંચેય સમવાય સાથે હોય છે. જે સમયે પર્યાય થાય છે તેમાં સ્વભાવ પણ છે, પુરુષાર્થ રૂપ વર્તન છે, નિયત પણ છે તેમાં, નિમિત્તપણા પણ તે સમયની છે અને તથાભૂત પણ તે સમયની છે.
- ત્રિ ત્રિ એમાં નિયમિત નામ જે થવાની તે જ થવાની. એવો એ નિયમ છે. બધાં એવો સ્વભાવ જ છે. ઘરને નહિ છોડનારાનો, ઘરને નહિ છોડનારાનો પોતાના પરિણામને છોડવાનો હતો એ નિયમ છે.

(પુ.નં.302)

- સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારનો સ્વાંગ પૂરો થતો નથી. ઉપરની પેઠે એ અધિકાર નથી. જેમ માંદીનો બાળવાર રહી ગયો, એમ સર્વવિશુદ્ધને બાળવાર ઉપર (અગ્ર) રહી ગયો એમ નથી. જે 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' પ્યાર થયું એનો એમ તો એમ સ્થાપ્ય રહ્યું. પ્રજોશ તથી કોઈને એનો એમ એવા ગયો એમ [એટલે] નથી. એ બાળવાનો પર્યાય હાજર અનંત છે. એ પ્રજોશ કોઈને પ્યાર થયો પરંતુ એનો દર્શ એમ નથી.
- માંદી ઉપર એમ તે એમ રહે છતાં એવા પ્રજોશનો એમ એવા ગયો, જ્ઞાન એને બાળે છે, પરંતુ બાળવારનો એમ નથી, બાળવાર તો બાળે જ છે, એ પર્યાય છે, હોં! પ્રધાન તો એટલો કામ છે.
- એકાકાર પણ વિભાવના થતા તેની પર્યાયના ત્રિમાં એની પ્રકટની પર્યાયની પણ અપેક્ષા નથી, એને બાળના પરિણામની પણ અપેક્ષા નથી. એટલે જે પરિણામ થાય છે તેને નિમિત્તની પણ અપેક્ષા નથી.
- ત્રિનિયમિતનો અર્થ [ત્રિ]ઉક્ત જ છે. તે સમયે તે પર્યાય ઉત્પન્ન થવાની તે ત્રિ થવાને લાયક જ છે.
- ત્રિભંગીમાં અશુદ્ધતા પણ આવે છે પરંતુ એને પણ બાળવાર જે બાળ છે એની એટલો પ્રધાનતા છે. એ પર્યાય તેને તાકે સ્વાર્થ સ્વપરિણતિ થાય છે એને 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' બાળે છે.
- 'આત્માનું અંતરંગ ઉદ્યાનપૂજા તે છે!' એ ઘરનો ત્યાગ નહિ એને સર્વ બાળવાર જ છે. એમ અહીં બાળની સર્વ બાળવાની પર્યાયને સિદ્ધ કરવા છે. એ પર્યાય પર્યાયને બાળે, એ પર્યાય એટલે સારો અનાની પર્યાય થઈ છે તેને બાળે, તે પર્યાય નિમિત્તને

બાકી, તે પર્યાય દ્રવ્ય-ગુણ પૂરાં કરતો.

- અંતરાયનું નિષ્ઠ ફલાં ક્રિયાકર્મ આવ્યું છે. ક્રિયાકર્મ નિષ્ઠ ફલાં અંતરાયનું આવ્યું એમ નહીં, કેમ એટલો છે.
- સંયોગાં: ક્રિયા આદિ નાનુ સ્વરૂપ છે - સંયોગ સ્વરૂપ છે. [ખરેખર તો] પરિણામ પરિણામ જ છે, દ્રવ્ય દ્રવ્ય જ છે પરંતુ અહીં સંયોગને જે પરિણામ થયા તે ભાવ માત્ર નહીં એમ નિષ્ઠ ફલાં કે ગુણાકાર છે એમ કહ્યું.
- ચેતનાનું ઉપાદાન એનો પરાં નિરપેક્ષ શાશ્વત સ્વભાવ ઉપર જાય ત્યારે થાય, ત્યારે તેમાં પર્યાયે સમવાય તેનો આલંબન કરે.
- પરદ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય નહીં એ એ અજ્ઞાનીએ પરિણામનું દ્રવ્ય સાથે તાદાત્મ્ય કર્યું છે, પરંતુ જ્યારે એને ભિન્ન નિષ્ઠ ફલ્યું હોય ત્યારે દ્રવ્યને પરિણામના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભિન્ન છે. દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ અંશી - જે પર્યાય એને દ્રવ્ય કહેવું છે, ક્ષેત્ર એનું ભિન્ન છે, કાળ એનો એક સમય છે, ભાવ એની શક્તિ ભિન્ન છે.
- પર્યાય પણ કાળ છે અને કાળ છે તે અહેતુક હોય છે. છે એને હેતુ હોય તો એ છેલ્લું કાયમ રહેતું નહીં. પર્યાયને દ્રવ્યનો હેતુ પણ નહીં. એ ભવિષ્યની પર્યાયને પણ પરનો હેતુ નહીં. તે ભવિષ્યની પર્યાય સ્વયંસિદ્ધ સ્વતંત્ર કાયમવાળી છે.
- ગુણ: વ્યવહાર હોય કાય તો જ વ્યવહારનું સંબંધપણું છે.
  ગુણ: ક્રિયા: જે હોય કાય એનું નામ જ વ્યવહાર છે. વ્યવહાર રહેતો નહીં. નિશ્ચય 'સત્યસ્વરૂપ જ્ઞાન' જ રહે છે. તેને એ સ્વભાવ રહે છે.
- જ્ઞાન એ અંતર છે. દ્રવ્ય પણ પર્યાયનું કાર્ય નહીં એવું અંતરાયનું (નિષ્ઠ ફલ છે). એટલે તો સત્યસ્વરૂપ છે એને ક્રિયાકર્મ છે.

(પ્ર.નં.૩૦૩). (ગાથા ૩૦૮ થી ૩૧૧ સુધીનો -)

- ભાષાકારે પ્રશ્નોત્તરો છે. 'સત્યસ્વરૂપ' છે તે? [પરિણામ] જાણના છે તે જ્ઞાન જ છે. પરિણામ એને પરિણામી ભિન્ન છે એ અત્યારે સિદ્ધ નહીં કર્યું. ઉત્પાદ પર્યાયે ક્રિયાવતી શક્તિ એ તો છે જ નહિ.
- શાયકભાવ સ્વ સ્વરૂપ જે ત્રિકાળી ધ્રુવ ચેતના (છે) તેના ઉપર એની દૃષ્ટિ જો હોય તો તે ક્રિયાકર્મ પરિણામ થાય તેનો જાણનાર થાય. ત્રિકાળી સત્તાના સ્વભાવની દૃષ્ટિ જતાં ક્રિયાકર્મનો નિરપેક્ષ એને અંતરાયને આવે છે. થાય છે એને કર્યું શું? છે, છે એને કર્યું શું?
- તે તે પરિણામ તે તે સમયે ક્રિયાવતી છે તેની દૃષ્ટિ શાશ્વત ઉપર છે તેથી તે જાય છે. એની એવડી કર્યા કાય તો એ જાય નહીં. તેમ પર્યાયની ક્રિયાકર્મનો નિરપેક્ષ પર્યાયને તેડે કર્યા કાય તોપણ એ જાય નહીં.
- 'અજાય નહીં' એ [જાણવાનો] પરિણામ જે આવે તે અજાય નહીં. એટલે કાયમ છે પરંતુ તેનો જાણવાનો [જે] પર્યાય પણ સ્વ તરફ ક્રિયાવતી થાય છે તેને અજાયની અપેક્ષા નહીં.

- જ્ઞાન એ રાગ ન થઈ એવું વિજ્ઞાન એકાન્ત સ્વરૂપ જ નથી. એવું જ્ઞાન જ નવું અસ્તિત્વ અને જૂનું છે.
- પણ એકાન્તે ત્યારે તેનું કેવું નથી. પાણીના એ પરિણામ ઉષ્ણપણાને કારણે થયા (દેના નથી થયા એ). [એ ઉષ્ણ પરિણામને] પાણી સાથે તાદાત્મ્ય છે, અગ્નિ સાથે નથી.- 'સત્ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે.'
- જ્ઞાનના ઉદય પદાર્થોને ઉદાસ થઈ એ પરિણામનો કર્તા રહે એ જ્ઞાનરૂપ પણાનું તાત્પર્ય છે.
- કોઈ કોઈનાનો, કોઈ પરમાણુઓના પોતાના પરિણામ પરની અપેક્ષા વિના પોતાને થાય અને પોતાથી રહે ત્યારે તે અનંતપણું અનંતપણે રહી શકે. દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાની પર્યાયને કરે અને એ પર્યાય[નું] તાદાત્મ્ય [તે] દ્રવ્ય [સાથે] ભળે છે, બીજા! બીજી પરની સાથે એનો કંઈ (સંબંધ નથી).
- 'અજ્ઞાનને જ્ઞાનનું કર્તાપણું સિદ્ધ થતું નથી'- જ્ઞાન પરની દયા પાળી શકતો નથી. અજ્ઞાન કર્તા અને જ્ઞાનનું કર્મ તરીકે, એમ નક્કી પણ જ્ઞાન કર્તા અને અજ્ઞાનનું કર્મ એ તરીકે રીતે સિદ્ધ થતું નથી, તારણ કે વધારે તો એવું આવે જ છે ને! દયા-પાળ આદિ ગરીબી ભરે, તોડે, દાન કરે એવી અજ્ઞાની પર્યાય તેનું કર્મ[પણું] જ્ઞાનનું નથી.
- શ.સંકુલચંદ - જ્ઞાન પોતાનાં પોતાનો પર્યાયગામે નિત્ય રહી શકે, પરમાં ન રહી શકે.
પૂ. ગુરુદેવશ્રી - ગમે નિત્ય નક્કી. એ પર્યાય કાળે તે જ રહી શકે, ગમે નિત્ય નક્કી. જે સમયની જે પર્યાય કાળે તે જ રૂપે પરિણામે.
- આ જ માટે એ કેવું કાળે અપેક્ષા જ નથી. 'કર્તાકર્મની અજ્ઞાનરૂપે સિદ્ધિ કરાય, જ્ઞાનને અજ્ઞાનનું કર્તાપણું સિદ્ધ થતું નથી. માટે જ્ઞાન અકર્તા રહે છે.' માટે તો જ્ઞાનાનંદનું કર્મ છે. એ જ્ઞાનાનંદના પરિણામ સાથે [સાથે] તાદાત્મ્ય છે. જ્ઞાનાનંદના તિરસ્કારે કર્તા થઈ એવું કોઈનું જ્ઞાની સિદ્ધ કરે છે, પરંતુ પરની સાથે કંઈ સંબંધ નથી.

(પૃ.નં.૩૦૪)- (ભાવાર્થ:-) 'સત્ દ્રવ્યોના પરિણામ જુદા જુદા છે. પોતપોતાના પરિણામોના જે દ્રવ્યો કર્તા છે, તેઓ તે પરિણામોના કર્તા છે, તે પરિણામો તેમનાં કર્મ છે.':
કર્તા અને કર્મ અભિન્ન કીધું. તે પરિણામોનો કર્તા તે [દ્રવ્ય] છે અને પરિણામ તેનું કર્મ છે. કર્તા બનાવે અને કર્મ-કર્મ બનાવનું-બનાવવાં એવો કંઈ સંબંધ નથી.
- 'નિશ્ચયથી કંઈનો કંઈની સાથે કર્તાકર્મસંબંધ નથી. માટે જ્ઞાન પોતાના પરિણામનો જ કર્તા છે, પોતાના પરિણામ કર્મ છે.'! એટલે પરથી જુદાની વાત સિદ્ધ કરવા છે [તેથી] પરિણામ પરિણામનો કર્તા છે એ વાત અહીં ગૌણ રાખી છે.
- 'એકને જ તેને પોતાના પરિણામનું જ કર્તા છે, પોતાના પરિણામ કર્મ છે'! : દાખલા, શાકભાજી, પોતાની ક્રિયા થાય તેનો કર્તા તે અજ્ઞાની છે, જ્ઞાન નથી. 'આ રીતે જ્ઞાન ઉપજ પરિણામનો કર્તા છે'! અજ્ઞાનનું કાર્ય કેવું ત્યારે જ્ઞાનનું નિમિત્ત ગણે તો દયા એ [જ્ઞાનના] નિમિત્તથી [અજ્ઞાનના] પરિણામ થયા નથી.

તા. ૨૫-૧૬
ગા.૩૦૮/૩૧૧-૯

ગાથા-૩૦૮ થી ૩૧૧: સમીક્ષા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ચાર ગાથાઓનો મૂળ ઉદ્દેશ પદાર્થોનું ક્ષણિકપણું સિદ્ધ કરવાનો છે.
2. આ ચાર ગાથામાં આત્માનું અનાત્મપણું સિદ્ધ કરવા માટે ઉદાહરણ આપ્યાં છે.
3. પદાર્થોનું ક્ષણિકપણું સિદ્ધ કરતાં આચાર્યશ્રીએ આત્માનું અનાત્મપણું સિદ્ધ કર્યું છે.
4. પદાર્થોની ક્ષણિકતાની વાત કુંદકુંદાચાર્યની મૂળ ગાથાઓમાં કરવામાં આવી છે.
5. આચાર્ય અમૃતચંદ્રે ટીકામાં પદાર્થો માટે ક્ષણિક શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે.
6. 'ક્રમનિયમિત' અને 'ક્ષણિક' બન્ને શબ્દો અર્થાર્થવાચક છે.
7. ક્ષણિક એટલે તે સમયે તે પદાર્થ બંધારણની અપેક્ષાએ [તેમજ] શ્રદ્ધાન સાચું છે.
8. પં. જયચંદજી છાબડાએ પણ ભાષામાં ક્ષણિકની વાત સાથે વિશેષ સમજાવ્યું છે.
9. મૂળ ગાથાઓમાં પદાર્થોના ઉત્પાદ દ્વારા અનાત્મપણાની વાત કરી છે.
10. આત્મખ્યાતિ ટીકામાં પદાર્થોના ઉત્પાદ દ્વારા અનાત્મપણાની વાત કરી છે.
11. મૂળ ગાથાઓ તથા ટીકા બન્નેમાં એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાયનું કર્તા છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે.
12. મૂળ ગાથાઓ તથા ટીકામાં દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયનું કર્તા છે એમ કહ્યું છે.
13. ગાથા ૩૦૮માં 'ગુણ' શબ્દનો અર્થ પર્યાય થાય છે.
14. જ્ઞાની શરીર વાણી આદિનો કર્તા છે પરંતુ અજ્ઞાની તેમનો કર્તા છે એમ અહીં કહ્યું છે.
15. પરમાણુ કે કર્મ આત્મા, પોતાની જે પર્યાય જે સમયે ઉત્પન્ન થવાની હોય તે જ્યારે જરા પણ આગળ પાછળ કરી શકતા નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ટીકાની શરૂઆતના શબ્દ 'ક્રમ તો'નું વાચ્ય એ છે કે 'મુખ્ય વાત તો આ છે'.
2. આત્મખ્યાતિ ટીકામાં વપરાયેલા 'ક્રમનિયમિત' શબ્દનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય છે કે-(i) પર્યાયો કર્તા પછી કર્તા એમ ક્રમપૂર્વક થાય છે તથા (ii) જે પર્યાયો કર્તા સાથે થાય છે; પરંતુ તેનો અર્થ એમ થતો નથી કે આ પર્યાય પછી આ જ પર્યાય નિશ્ચિતપણે થાય છે.

3. દ્રવ્ય પર્યાયને છે નહિ પરંતુ પર્યાય પર્યાયને છે એમાં ગા.૩૦૮/૩૧૦
અન્તર્વિભાગની પરાકાષ્ઠા છે ? જેની સમજણ આધારને લીધે
પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ આપી છે.
4. 'પોતાના પરિણામોથી ઉત્પન્ન થતો બંધ જ છે, અબંધ નહિ' અર્થાત્ બંધના ક્રમબદ્ધ પરિણામનમાં નિમિત્ત અબંધની સાતુંગ અપેક્ષા નહિ આવતા અબંધ તેનો ત્યાગ નહિ.
5. 'અન્તર'નો ખરો અર્થ 'ગાળા-દ્રવ્ય' છે.
6. ૨-૬ની અંદર રહેલા બધા પરમાણુઓ અંત સરખા થાય જ પરિણમે છે.
7. 'અબંધ પણ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઉત્પન્ન થતું અબંધ જ છે, બંધ નહિ' અર્થાત્ પુદ્ગલના પરિણમનનો ત્યાગ બંધ નહિ.
8. 'બંધ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઉત્પન્ન થતો બંધ જ છે!' અહીં બંધનું તેના પરિણામોથી નાદાસ્ય બતાવ્યું છે.
9. આ ગાથાઓમાં દ્રવ્ય અને તેના પરિણામ વચ્ચે ભેદજ્ઞાન કરાવ્યું છે.
10. 'અનાદિસ્વરૂપ એ ક્રમબદ્ધના સિદ્ધાંતમાં અંત અપવાદ [Exception] છે.
11. આયુષ્યના પરમાણુઓનું સંક્રમણ એ રીતે થવાનું હતું નહિ ત્યાં થયું તેને અનાદિસ્વરૂપ કહે છે. તેનાથી ક્રમબદ્ધનો સિદ્ધાંત તૂટતો નહિ.
12. દ્રવ્ય, ગુણ અને તેની વર્તમાન પર્યાય ત્રણેય ઉત્પન્ન થાય છે, માટે એ ત્રણેયના ઉત્પાદમાં ગાથા [૫૨]નો અધિકાર ? અપેક્ષા નહિ.
13. અંત દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ-ઉત્પાદક સંબંધ નહિ પરંતુ પર્યાયને તેના દ્રવ્ય સાથે આવો સંબંધ છે એમ અહીં કહ્યું છે.
14. ઉત્પાદ અર્થાત્ ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા.
15. અંત જ દ્રવ્યની અંદર ઉત્પાદ-ઉત્પાદક સંબંધનો સ્વીકાર કરવાથી પરનું નિમિત્ત જૂઠું છે અને સ્વસાન્મુખ થવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકે છે.

(3) સાચું + ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. જાણે કે પરની સંભાળ કરી ન શકું પરંતુ તેનું નિમિત્ત કરવા જતું તો તો યોગ્ય જ છે.
2. જે થાય તેને જાણવું તે જ મારું કર્તવ્ય છે.
3. ત્રિકાળી ધ્રુવને જાણનારા જ્ઞાનને અહીં 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' તરીકેમાં આવ્યું છે.
4. ક્રમબદ્ધના નિયમમાં સ્વકાલ, પુરુષાર્થ, સ્વભાવ, ક્રમબદ્ધ અને નિમિત્ત એ પાંચેય સમવાય અંત સાથે હોય છે.
5. સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પર્યાય હોવાથી અંત સ્વાંગ પણ છે.
6. સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનનો સ્વાંગ અનાદિ અનંત રહે છે.
7. સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનના સ્વાંગનો પ્રવેશ થાય છે પરંતુ તેનો નિકાલ [Exit] થતો નથી

8. જેમ આત્મા પરનો કર્તા નહિ તેમ તેનાં જ્ઞાનાવરણ પણ નહિ એમ અહીં કહ્યું છે.
9. અને દ્રવ્યના પરિણામ એ બીજું દ્રવ્ય કરી શકે તો જ જ્ઞાનના અનંત દ્રવ્યો અનંતપણે રહી શકે.
10. આ આઠ ગાથાઓ પરના પૂ. ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો જે વાંચશે તે વિદ્વાન અને ક્રમબદ્ધપર્યાયની સમજણ થશે.
11. નિર્નિમની અપેક્ષા નિરપેક્ષપણે રહેલ હોવાથી મારા જ્ઞાનની પર્યાયનું નિર્માણ પૂ. ગુરુદેવશ્રીની વાણીને કરી શકતું નથી.
12. સો. સંયુક્તાઃ– જગત પોતાનામાં પોતાની પર્યાય રાખે તેમ કરી શકે, પરમાં ન કરી શકે.
13. જગત પોતાનામાં રાખે તે પર્યાય ન કરી શકે [પરનું] જે [ક્રમબદ્ધ] પર્યાય આવે તે જ રૂપે પરિણમે.
14. આત્માના નિમિત્તથી જગતના અને જગતના નિમિત્તથી આત્માના પરિણામ થાય છે.
15. જગત એ રાગ ન થઈ હોત તો તેને નિર્જરા ન થાત.

f.૧૬૫-૧

ઉત્થાપન:- આ રીતે જાય અંતરાયે લોકો તેને ઉંધ થાય છે એ તેવું અજ્ઞાનનો મહિમા છે' અંતે આથેનું ચિત્રણ કવિ તથા તે છે:-

ચિત્રણ:-

(પદ્ધરિકા)

વિશુદ્ધ છે નિજરૂપક જેનો નિત્યાનંદ સ્વભાવ છે,
ઔત્પત્તિક જાય આ રીત અંતરાય પડતાં ફરે;
લોકો ઘેનો જે ઉંઘ તેને વિવિધ તર્કોથી કરે,
તે તો સ્થૂલ છે ગાઢ તો' અજ્ઞાનનો મહિમા ખરે! f.૧૬૫

સ્પષ્ટીકરણ:- જે નિજરૂપક વિશુદ્ધ છે અને સ્થૂલાયમાન થતી જેની ઔત્પત્તિકી વડે નિત્યનો સમક્ષ વિસ્તાર વ્યાપક થઈ જાય છે એવો જેનો સ્વભાવ છે, એવો એ જાય પ્રકૃતિ રીતે (પરદ્રવ્યનો અને પરભાવોનો) અંતરાય કરતાં; લોકો તેને એ જ્ઞાનમાં ક્રિયુક્તિઓ માટે જે એ (પ્રકાર) ઉંઘ થાય છે તે ખરેખર અજ્ઞાનનો તેવું ગાઢ મહિમા સ્થૂલાયમાન છે.

સારાંશ:- શું છે એ? પરદ્રવ્યનો તર્ક કરે [એને] ક્રિયા નથી ક્રિયા પ્રકૃતિ જ્ઞાનની માટે ઉંઘ થાય, એ અજ્ઞાનનો મહિમા છે- વિસ્તારના છે.

(પ્રા.ગા.૩૦૭) (સ્પષ્ટીકરણ:) 'જે નિજરૂપક વિશુદ્ધ છે,..': સ્વરૂપક- દ્રવ્યરૂપ, ક્ષેત્રરૂપ, કાલરૂપ, ભાવરૂપક- પોતાની નિજિક, પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યિક જ્ઞાનાનંદાદિ વિશુદ્ધ છે. એવી વિશુદ્ધતાને માટે તેવું કૃત્યની અપેક્ષા નથી. નિજરૂપક જ વિશુદ્ધ છે.

- 'અને સ્થૂલાયમાન થતી જેની ઔત્પત્તિકી વડે નિત્યનો સમક્ષ વિસ્તાર વ્યાપક થઈ જાય છે એવો જેનો સ્વભાવ છે...': એ રીતે ઉદાહરણ જાણવા જોઈએ. આત્મા નિત્યાનંદ એ જ્ઞાનાકાર છે. સ્વરૂપક વિશુદ્ધ ચિત્ત [છે] અને [એની] પર્યાયનો પણ એવો સ્વભાવ છે. નિત્યાનંદ છે માટે જાણે છે એમ પણ નહિ; એવો સ્વભાવ જ એવો છે એમ તે છે. [નિત્યાનંદને] તે એવો એવો સ્વભાવ નથી.
- દ્રવ્ય અને પર્યાયના કારણ નાશ તેના ઘાતે 'એવો એ જાય પ્રકૃતિ રીતે (પરદ્રવ્યનો અને પરભાવોનો) અંતરાય કરતાં [એવાને f] વિશુદ્ધ છે એવો એ જ છે 'લોકો તેને એ જ્ઞાનમાં ક્રિયુક્તિઓ માટે જે એ (પ્રકાર) ઉંઘ થાય છે તે ખરેખર અજ્ઞાનનો તેવું ગાઢ મહિમા સ્થૂલાયમાન છે'.
- એટલે..! આ શું! જેનું દ્રવ્ય અને પર્યાય તો શું છે, શક્તિ કારણ છે એના અને ક્રિયા પ્રકૃતિ માટે ઉંઘ થાય છે! નિશ્ચયથી પ્રકાર ઉંઘ દેખાય છે. [પ્રકૃતિનો] સંબંધ થાય છે તે ઉંઘ થાય છે એમ. વાસ્તવ અને સંબંધ નથી. અને તો શેય-જ્ઞાયક સંબંધ છે. એ પરને જાણવું એવો સ્વભાવ: પોતાનો સ્વભાવ છે.
- એ પદાર્થના સ્થૂલનું અજ્ઞાન - એ જ્ઞાન એવા જ છે એનું અજ્ઞાન - એ જાણવું નિમિત્ત થાય છે. એ અજ્ઞાનનો તેવું મહિમા છે, તે ખરેખર પરને જાણે છે એમ પણ નથી.
- પદાર્થને જાણે એને એ [ઉંઘ] દોષ જણાતું. અરાદ! અજ્ઞાન તેવું એ રીતે પ્રકાર થાય છે કે જેને તેને સંબંધ થાય છે. ઉદાહરણ જાણવું એવું સ્થૂલાયમાન પ્રકાર થયું જાણે/એ એના સ્વભાવના અજ્ઞાનની મહિમા સ્થૂલાયમાન છે.

- (ભાવાર્થ:-) 'જેનું જ્ઞાન સર્વ દોષોમાં વ્યાપનારું છે એવો આ જીવ શુદ્ધનયથી પરદ્રવ્યનો ત્યાગી નથી...'!
- સર્વ દોષો - પુણ્યાદિ ગણીને બધું. વ્યાપનારું જ્ઞાન જાણનારું છે.
- શુદ્ધનય એટલે સ્વભાવ દૃષ્ટિ. સ્વભાવ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તે પરનો ત્યાગી નથી.
- 'નિયમ તેને ત્યાગ બંધ થાય છે તે ત્યાગ અજ્ઞાનનો ત્યાગ મહિમા છે - જેનો પર પદાર્થનો નથી.': અજ્ઞાનનો મહિમા એટલી પર્યાયમાં છે. પર્યાયમાં એવાની સંભાર નથી એમ નથી. અજ્ઞાનપણું છે જેનો ત્યાગ મહિમા છે, જેનો પર પદાર્થનો ગ્રહણ છે. જેનો પર પદાર્થનો નહી ત્યાગ છે, ત્યાગ અનાદિ નિત્ય અચિંત્ય પુરુષાર્થ છે એમાં તેનો અજ્ઞાનપણામાં પર પદાર્થ શક્તિ નથી. જ્ઞાન થયે તેનો પર પદાર્થ શક્તિ છે.
- અજ્ઞાનના મહિમાને દેખાડી શકે છે, Fact એ તેનું મૂળ જ્ઞાન નથી. એ તેનું રક્ષણ એવું નથી. રક્ષણ એવું તો શુદ્ધ છે અને સંબંધ[ની] વ્યાખ્યાએ એ રક્ષણ [નથી] છે. એવા અજ્ઞાન રક્ષણ એવું નથી.
- ત્રિસંબંધ વિનાનો જ્ઞાનવાન છે. એનું દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય પરના સંબંધ વિનાના છે પરંતુ તેવું અજ્ઞાન - સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લઈને ત્રિના સંબંધ છે એ ત્યાગ છે. તેને પર પદાર્થનો નહી પુરુષાર્થ છે.
- જ્ઞાનને જોતાં અજ્ઞાનનો પર પદાર્થ નાશ છે - એટલે એનામાં શક્તિ છે. અજ્ઞાનનો નાશ કરી શકે છે.
- જ્ઞાનાકાર સ્વભાવ શક્તિ એમાં એવા અજ્ઞાન એટલે નહિ જાણવું, વિપરીત જાણવું એ થું છે એવા તેનો ત્યાગ તેવું છે, પણ તેનો પર પદાર્થ શક્તિ છે.

ફિલોસોફી : દાર્શનિકો

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'નિરપેક્ષ' અદ્વૈત જ્ઞાનરૂપ, આનંદરૂપ, શાંતરૂપ, ચૈતન્યરૂપ.
2. ઈશ્વરનું જ્ઞાન એ માટે આત્મા તેને જાણી શકે છે.
3. 'શંકરાચાર્યનિકટ વડે જગતનો સમસ્ત વ્યવહાર વ્યાપક થઈ જાય અર્થાત્ જેનો સ્વભાવ છે' અધિષ્ઠાન [વિવર્તન વડે] ઈશ્વરને જાણી શકે અર્થાત્ આત્માનો સ્વભાવ છે. તેમાં ઈશ્વરની તિષ્ઠ અપેક્ષા નથી.
4. સમસ્ત ઈશ્વરને જાણવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે અધિષ્ઠાનઈશ્વરને ફરવાનો તેનો સ્વભાવ નથી અર્થાત્ પરકૃતિનો અને પરમાણુનો આત્મા અંતર્યામી છે.
5. પરકૃતિનો અને પરમાણુનો અંતર્યામી દ્વૈતવાદ આત્માને તેમાંની સાથે માત્ર દેશ-કાલ સંબંધ જ છે.
6. આત્માને પરકૃતિ માટે દેશ કાલ સંબંધ માત્ર દ્વૈતવાદી તેને ત્રિગુણિતિઓ માટે સંબંધ અધિક્ષા ઉદ્દેશ થતો કોઈક નહિ.
7. શુદ્ધચૈતન્યથી આત્મા પરકૃતિનો ત્રષ્ટા નથી.
8. આત્માને ત્રિગુણિતિઓ માટે થતા ઉદ્દેશનું નિમિત્ત કારણ તેના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે. તેને અહીં અજ્ઞાનનો મહિમા કહ્યો છે.
9. જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માને ત્રિગુણ ઉદ્દેશ થાય છે તે અજ્ઞાનનો તિષ્ઠ ગહન મહિમા છે અર્થાત્ તેનો પાર મહાન પુરુષાર્થ વડે જ પામી શકાય છે.
10. ઉપરોક્ત અજ્ઞાનનો નાશ અજ્ઞાન દશામાં થઈ શકતો નથી પરંતુ મહા પુરુષાર્થથી જ્ઞાન દશા થતાં શિખરમાં થઈ જાય છે.
11. અજ્ઞાન અધિષ્ઠાન નહિ જાણવું, વિષયરૂપ જાણવું.
12. અજ્ઞાન તત્ત્વે અનાદિનું હોય પરંતુ અને આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ નથી.

ગાથા- 392, 393

ઉત્થાનિકા:- (હવે આ અધ્યાયના સાક્ષીભાવે પ્રકાર કહે છે :-)

ગાથા:- પણ જ્ઞાન પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે વિણસે કરે!
તે પ્રકૃતિ પણ જ્ઞાનના નિમિત્ત ઊપજે વિણસે; 392.

અજ્ઞાનીના નિમિત્ત એક ક્રીત ઉભય કર્મ તણો તને
-આત્મા અને પ્રકૃતિ તણો, સંસ્કાર નહિ થાય છે. 393.

ભાવાર્થ:- • શાંત કષાયરૂપ જ્ઞાનના પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે છે તથા વિણસે છે, અને પ્રકૃતિ પણ શાંતિના કષાયરૂપ જ્ઞાનના નિમિત્તે ઊપજે છે તથા વિણસે છે. એ રીતે પરસ્પર નિમિત્તથી ઉભયનો - જ્ઞાનનો અને પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે. અને તેથી સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકાર્થ:-(ઉત્થાનિકા:-) શું અજ્ઞાન કેમ પ્રકાર થાય છે? ત્યાં કહે છે કે. પ્રથમમાં ઉદયનો (પૃ.નં. 300) ત્યાગ કરે. પ્રથમમાં પણ શૌચજાતિમાં પ્રકાર થાય એવો એનો સ્વભાવ છે. ક્યાં અજ્ઞાન કેમ થાય છે?

• નિમિત્તનો અર્થ પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાં જાય છે. સ્વરૂપ એ શૌચજ્ઞ દ્રવ્ય અને એની પ્રકાર પ્રસ્થાપાન જાતિમાં દોષ કરીને ત્યાં તેનું સ્વરૂપ જાણું નહિ તેથી તેનું સ્વરૂપ નિમિત્તમાં જાય છે.

• (ટીકા:-) 'એક જ્ઞાનના, (તેને) અનાદિ સંસ્કારથી જ (પરના અને પોતાના જુદા જુદા) નિશ્ચિત સ્વભાવરૂપનું જ્ઞાન (સંસ્કારજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે પરના અને પોતાના સ્વરૂપનો અધ્યાસ કરવાને તત્પર થયો હતો, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;'

• દેખો! પ્રકૃતિને નહિ, કેમ પરના અને પોતાના સ્વરૂપનો અધ્યાસ કરવાને-સંસ્કાર-બુદ્ધિ કરવાને. જે વસ્તુ છે ત્યાં સ્વરૂપ નથી કોરાં કોરું સ્વરૂપ તો જાણું જોઈએ કેમ, એમ અજ્ઞાન નિમિત્તમાં જાય છે. 'પ્રકૃતિના નિમિત્તે' એટલે પ્રકૃતિના સ્વરૂપ-સ્વભાવના સ્વરૂપને છોડી દઈને, અજ્ઞાનને લઈને પર ઉપર સ્વરૂપ જાય છે, પરથી થતું નથી.

• પોતાનું સ્વરૂપ છોડીને પરનું સ્વરૂપ કરે છે એટલે એ નિમિત્ત થયું. નિમિત્ત કયું છે એને કરાવ્યું છે એમ નહિ.

• પોતાર ઉત્પન્ન કરે એને પોતાનો નાશ થાય એ નિમિત્તને લઈને છે, વસ્તુમાં છે નહિ.

• એની પરસ્વરૂપબુદ્ધિ છે, દ્રવ્ય બુદ્ધિ નથી, પરમાનું સ્વભાવની બુદ્ધિ નથી તેથી પરસ્વરૂપબુદ્ધિ-ભાવે પરના સ્વરૂપમાં જાય છે એને પરના સ્વરૂપે ઉત્પત્તિ-વિનાશ થાય છે. પરના સ્વરૂપે પોતાર ઉત્પન્ન કરે એને પોતાર નાશ પામે, પર તેને કરાવતું નથી..

• 'પ્રકૃતિના કારણે' [એટલે] પ્રકૃતિના નિમિત્તે. પ્રકૃતિ પણ એવાને કારણે [-નિમિત્તે] ઊપજે અને વિણસે.

• 'અનાદિ સંસ્કારથી જ...' પહેલો પરસ્વરૂપમાં શ્રદ્ધા કરે એને પછી એના અનુકૂળના પ્રયત્ન કરે નહિ.

• 'પરના અને પોતાના સ્વરૂપનો અધ્યાસ [એકત્વ] રાગ એને એવાનાના સ્વરૂપનો અધ્યાસ [કરવાનો] રાગનો ~~તત્પર~~ થયો હતો, પણ પ્રકૃતિનો તત્પર થયો હતો નહિ.

• કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને (અજ્ઞાનપણે) → કરતું નથી, પરથી પરસ્વરૂપને અડતો નથી.

સ્થાને નહીં તેને બૌદ્ધધર્મીના પ્રકાર પ્રમાણે જોઈએ તો તેને ઘાડી દૃષ્ટિ પરને નહીં રાગ અને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. અને નાશ થાય છે.

- 'પૃથ્વિ પણ આત્માના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે (અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણમે છે).'!
- આત્માના નિમિત્તે એટલે આત્માની ઉપસ્થિતિમાં. પૃથ્વિને તેવું નથી નહિ. આત્મા સાથે પરના નહીં રાગ-દ્વેષમાં ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે ત્યારે પૃથ્વિ પણ તેના આશ્રય-નિમિત્તે ઉત્પન્ન થાય છે. આત્માના નિમિત્તે એટલે આત્માના સાંનિધ્યના નહીં.
- અહીં [ભાવ] રાગ તરફ તો ત્યાંને પ્રમાણે ફર્ક પડે છે. રાગ છૂટે તો ત્યાં ફર્ક છૂટે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે). તેવું તેવાના ફાર-ફર્ક નહિ.
- 'આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણમે છે' - દૂધ એ પરિણામનું પાણાને પાણાની પર્યાયનો તેમ ફળદ્રૂપતા છે. 'અનુસાર' આવો નિયમ પરંતુ પરિણામકાળી સોચવાના તો પાણાની તે ક્ષણે તે પ્રકારે, તે સમયમાં, તે પર્યાય થવાની સોચવાળો પૃથ્વિ પરિણામે છે- તે પાણાના ઉપાદાનથી પાણામાં થાય છે.
- જેટલા પ્રમાણમાં વિકાર થયા તેટલા જ પ્રમાણમાં અહીં ક્ષણે પૃથ્વિ પોતે નિર્ધાર છે એ પોતાને તરફથી. અહીં તો ફક્ત એટ બાજુનો આશ્રય (બાજુ છે). ફરાર આશ્રય તરફ છે, આશ્રય દ્વારા આશ્રય આપતો નથી. એમાં મોટો ફેર છે.
- આમાં મહત્વ અંતર્દૃષ્ટિના, ફળદ્રૂપ દૃષ્ટિના એ વાત તરફ છે. ફળદ્રૂપમાં શું આવ્યું? પોતે પોતાનો સ્વભાવ જાણ્યો ત્યારે ફળમાં વિકાર આવ્યો.

(પૃ.નં.૩૮૫) - 'એ રીતે જીવ તે આત્મા અને પૃથ્વિને ક્ષણક્ષણમાં આવતા એ તેમના-પરસ્પર નિમિત્ત નૈમિત્તિક ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં આવે છે...' પૃથ્વિના નિમિત્તે [આત્મા] સિદ્ધાંત તરફ, સિદ્ધાંતને નિમિત્તે ફર્ક પોતાના પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય. એટલો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ તેવાને સિદ્ધને ઉત્પન્ન થવાનાં આવે છે. નિમિત્ત એટલે નહીં.

- [રાગ] ફરાર તો પોતે તરફ છે ત્યારે [ચારિત્ર મોહાદિને] નિમિત્ત તેવાનાં આવે છે.
- 'તેથી સંસાર છે અને તેથી જ તેનો (આત્માને અને કર્મને) વિભાવનો પ્રભાવ છે.'
- એ સિદ્ધાંત એ સંસાર છે.
- (સમયસાર) ગાથા ૭૮-૭૯માં એવું આવે- ફર્ક થાય છે એને વિકાર વ્યાપ્ય તેનું કાર્ય છે. એ તો સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે તેથી સ્વભાવને તરફ અને નિમિત્ત પર્યાય તે એવું કાર્ય. અને તેવું કર્મનો સંબંધ છે નહિ. એ સ્વભાવની દૃષ્ટિની એકાગ્રતા વાત છે. સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ તેનું વ્યાપ્ય સ્વભાવ જ છે, વિકાર નહિ. એ અવસ્થાએ વિકાર તે કર્મનું કાર્ય છે એમ કીધું છે. તેવી નાખવા માટે.
- (ભાવાર્થ-) 'આત્માને અને દ્રવ્યસ્વભાવરૂપે કર્મની પૃથ્વિઓને પરસ્પર વિભાવ-પર્યાયનો આકાર છે તેમના પરસ્પર નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવને લીધે બંધ થાય છે, તેથી સંસાર છે અને તેથી જ વિભાવપર્યાયનો પ્રભાવ છે.' નિશ્ચય નહિ.

ગાથા- 392, 393: ઉપસંહાર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જગતનું સત્ય તો તેના દ્રવ્ય અને તેની પૌદ્ગલિકતા ઉપર રહેલું છે.
2. પોતાનું સત્ય છોડીને જગત પરનું સત્ય થવું એટલે જ [પર] નિમિત્ત થાય છે.
3. 'પ્રકૃતિના સત્યો' પોતાના સ્વભાવનું સત્ય છોડી દઈને, અજ્ઞાનને લઈને, જગત જ્યારે નિમિત્તનું સત્ય થવું છે ત્યારે તેને બંધ થાય છે.
4. જગતના દ્રવ્યસ્વભાવમાં વિકાર નહિ પરંતુ નિમિત્તના સત્યે [તેની પરિણમે] વિકારની ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે.
5. પરનું સત્ય થવાવાળા પરિણમનુષ્યિવાળો હોય છે.
6. જેમ જગત પરનું સત્ય થવું છે ત્યારે પ્રકૃતિ નિમિત્ત બને છે તેમ પ્રકૃતિ જ્યારે જગતનું સત્ય થવું છે ત્યારે જગત તેનું નિમિત્ત બને છે.
7. જડ પ્રકૃતિ જગતનું સત્ય થવી નહિ પરંતુ ત્યાં અજ્ઞાની ઉપસ્થિતિ હોય છે.
8. જગત અજ્ઞાનીના તો પરિણમે શુદ્ધ જ છે પરંતુ નિમિત્તના સત્યે તેને અશુદ્ધતા થાય છે.
9. જગતના અજ્ઞાનનું મૂળ તેનો પર અને પોતાના અસ્તિત્વનો અધ્યાસ [અધિક્ષેપનો અભાવ] છે.
10. અહીં જગત [જેટલો] રાગ થવો તેટલા પ્રમાણમાં થવું બંધાય, રાગ છૂટે તો થવું છૂટે - એવો તાદાત્મસંબંધ બને પડતો છે.
11. અજ્ઞાન અને જ્ઞાનાવરણાદિ વચ્ચે તાદાત્મનો વ્યવહાર છે એમ અહીં કહ્યું છે.
12. જેને સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ ગઈ છે એવા જગતની વાત એ ગાથામાં થવી છે.
13. સમયસાર ગાથા ૨૫-૧૯માં વિકારને દ્રવ્યત્વનું સત્ય કહ્યું છે.

ગાથા- ૩૯૪, ૩૯૫

ઉત્થાનિકા:- ('અહીં જુઠ્ઠા આત્મા પુદ્ગલના નિમિત્તે ઉત્પન્ન-વિનાશનું ન હોવે ત્યાં જુઠ્ઠા તે અસત્યાર્થ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસંયત છે' એમ કહે છે:-)

ગાથા:- ઉત્પાદ-વ્યય પુદ્ગલનિમિત્તે અહીં નથી જરૂર પરિણમે,
અસત્યાર્થ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસંયત એ નથી એમ કહે; ૩૯૪

આ આત્મા અહીં ત્રિકાળ ધ્રુવ અનંતું પરિણમે,
શાશ્વત નથી દૃષ્ટિ નથી જુઠ તેહ તમ વિમુક્ત છે. ૩૯૫.

ગાથાર્થ:- (૩૯૪). અહીં જુઠ્ઠા આ આત્મા પુદ્ગલના નિમિત્તે ઉત્પન્ન-વિનાશનું હોતો નથી, ત્યાં જુઠ્ઠા તે અસત્યાર્થ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અસંયત છે.

(૩૯૫) અહીં આત્મા અનંત ત્રિકાળ હોય છે, ત્યારે તે શાશ્વત છે, દૃષ્ટિ છે, જુઠ છે, વિમુક્ત (અવિરતિ ભાવથી રહિત) છે.

ટીકાર્થ:- (ઉત્થાનિકા-'અહીં જુઠ્ઠા આ આત્મા, (પોતાના અને પરના જુદાંજુદાં) નિમિત્ત (પુ.ત.-૩૮૫) ઉત્પાદવ્યયનું કારણ (અસ્તિત્વ) નથી હોવાને લીધે, પુદ્ગલના ઉત્પાદને-કે જે પોતાને ભાવનું નિમિત્ત છે તેને છોડતો નથી,...':

- પુદ્ગલનો ઉત્પાદ તો ભાવનું નિમિત્ત છે, પર ત્રિકાળ નથી. ભાવનું ઉત્પાદન પર ત્રિકાળ પોતે છે, પુદ્ગલ તો ત્યારે નિમિત્ત તરીકે છે. પુદ્ગલના ઉત્પાદને અહીં જુઠ્ઠા સંસારી જીવ કારણ તરીકે ન નથી, તેનો આશ્રય ન હોવે [ત્યાં જુઠ્ઠા] પરના કાર્યને પોતાના ભાવને પોતાનો માને છે પરંતુ છોડતો નથી.
- 'ત્યાં જુઠ્ઠા સ્વ-પરના અસ્તિત્વભાવને અજાણ છે, સ્વ-પરના અસ્તિત્વ દૃષ્ટિને (અસ્તિત્વ શ્રદ્ધાને) મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને સ્વ-પરની અસ્તિત્વસ્થિતિમાં અસંયત છે;
- અહીં જુઠ્ઠા ત્રિકાળ છે ત્યાં જુઠ્ઠા એમ કહ્યું નથી. અહીં જુઠ્ઠા આત્મા અને ત્રિકાળ તેનો ભાવ બતાવતો નથી, તેનો વર્તમાન ત્રિકાળ નથી ત્યાં જુઠ્ઠા [એમ કહ્યું છે].
- પર અને સ્વના સંયોગના અભાવને લીધે પર દ્રવ્ય અને આત્મા બંનેને અર્થ ભાવનો-પોતે ભાવ સ્વરૂપ છે અને પિતાર તે વિભાવિત સ્વભાવ છે એમ ત્યાં જુઠ્ઠા પિતાર અને સ્વભાવનું અસ્તિત્વપણું છે ત્યાં જુઠ્ઠા તે અજ્ઞાની છે.
- નિમિત્તને આશ્રયે ઉત્પન્ન ભાવ અને સ્વભાવિત ભાવ બંનેના અભાવને લીધે તે વિભાવને છોડતો નથી. નિમિત્તને પકડી રાખી છોડતો નથી એટલે પિતારને છોડતો નથી.
- બંધનું નિમિત્ત પુદ્ગલ નથી, પુદ્ગલને આશ્રયે થયેલો પિતાર તે બંધનું નિમિત્ત છે. તેને તે છોડતો નથી. પુદ્ગલનું ગ્રહણ-છોડવું આત્મામાં છે જ નહિ.
- પ્રશ્ન: તો પછી પિતારને સંસારી તરીકે કેમ કહો છો?

પ્ર.ગુરુદેવશ્રી: પિતાર સ્વાર્થ છે. નિમિત્તની અપેક્ષા તો પોતે રહી છે અને પછી તે છે એ નિમિત્તને આશ્રયે તે છે તે બંધનું કારણ છે. તેનો પર તો પોતે થાય છે એ અજ્ઞાનનું છે- અસંયમ છે.

- 'અને ત્યાં જુઠ્ઠા જ પરના અને પોતાના અસ્તિત્વનો અજ્ઞાની ત્રિકાળી તરીકે'
- ફરી શબ્દ કેટલું છે તે? પર તો નથી ત્યાં? નિમિત્તનો નહિ પરંતુ નિમિત્ત કારણ

ઘડવા પ્રયત્નો કર્યા છે.

- 'અને જ્યારે એક જ આત્મા, (પોતાના અને પરના જુદાં જુદાં) નિયમના સ્વરૂપોનાં જ્ઞાનને (સંદેહજ્ઞાનને) નહીં, યુક્તિના સ્વભાવને-જે જે પોતાને ઉપયુક્ત નિશ્ચિત છે તેને- છોડે છે, ત્યારે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનમાં (સંદેહજ્ઞાનમાં) જ્ઞાન છે, સ્વપરના વિભાગદર્શનમાં (સંદેહદર્શનમાં) દર્શન છે અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિમાં (સંદેહપરિણતિમાં) ચરણ છે; અને ત્યારે જ પરના અને પોતાના સંતાનનો અભ્યાસ કરે તરણાદિ અંતર્ગત છે.'
- 'યુક્તિના સ્વભાવને-જે જે પોતાને ઉપયુક્ત નિશ્ચિત છે...' કોણ? પ્રત્યેક. યુક્તિ નિશ્ચિત છે એમ કરે [પરંતુ] ઉપયુક્ત નિશ્ચિત એનો પ્રત્યેકી ભાવ છે.
- નિશ્ચિતનો ત્યાગ તો નહીં પરંતુ પ્રત્યેકનો પણ ત્યાગ નહીં. એ શાનાથી કીધો? પહેલાં ત્યાગ કીધો એ પ્રત્યેકનો અને એક શાનાથી કીધો એ પ્રત્યેકનો ત્યાગ નહીં.
- નિશ્ચિતને આશ્રયે ઘડેલો પ્રત્યેક અને સ્વભાવના સંદેહજ્ઞાનમાં જે સ્વરૂપસ્થિર છે, પ્રત્યેક અને સ્વભાવનું સંદેહજ્ઞાન દર્શાવે નહીં સ્વભાવના પરિણતિ દર્શાવે તે [શાનાથી નહીં] ચરણ છે. અને ત્યારે જ તે પ્રત્યેકનો અંતર્ગત છે.

(પ્રવ.૩૧૬) (સંબોધન) 'અહો મુનિ એક આત્મા પોતાના અને પરના સ્વભાવને જાણતો નહીં ત્યાં મુનિ તે સંદેહજ્ઞાનના અભાવને નહીં ત્યજતાં યુક્તિના ઉદયને પોતાનો સ્વભાવ પરિણામે છે; એ રીતે નિશ્ચયદૃષ્ટિ, અધ્યાત્મ, અભ્યાસ થયાં, ત્યાગ થયાં, ત્યજતો ઉદય તરે છે.'

- પોતાનો જાણ-દેખા સ્વભાવ, એને છોડી અને યુક્તિનો જે સ્વભાવ એ પ્રત્યેક છે. એ તો એ જાણતો પણ પરંતુ એ યુક્તિનો સ્વભાવ છે, આત્માનો સ્વભાવ નહીં. એમ સંદેહ પાડયો છે. એ યુક્તિના સ્વભાવને પોતાનો સ્વભાવ પરિણામે છે. ત્યાં મુનિ તે નિશ્ચયદૃષ્ટિ, અધ્યાત્મ અને અભ્યાસ થયાં, ત્યાગ થયાં, ત્યજતો ઉદય તરે છે! પ્રત્યેકની પરિણતિનો ઉદય તરે છે.
- જાણપણું એને જ્ઞાનપણું કરે એટલે ત્યાગપણું તો એને દોષ થાય. એટલે પ્રત્યેક પ્રત્યેકનો ત્યાગ થયાં ત્યજતો ઉદય તરે છે એમ કહ્યું છે, બાકી તે તો ત્યજતા પરમાણુઓની પરિણતિ ત્યજતો થયાં છે તેને ત્યજતો ઉદય તરે છે.

પ્રવ. ગા.૩૯૨

- 'અને જ્યારે સંદેહજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે ત્યાગ થતો નહીં, તેથી ત્યજતો ઉદય તરતો નહીં, જ્ઞાનદૃષ્ટિનો પરિણામ છે.'! સ્વપરસ્વભાવને આત્માને જાણતો નિશ્ચિત પાડી એને એનું સંદેહજ્ઞાન તરે છે ત્યારે પ્રત્યેક પરિણામ થયા થયો- યુક્તિના, નિશ્ચિતના આશ્રયે પ્રત્યેક થયા થયો- તેનો ત્યાગ થતો નહીં. સ્વનો આશ્રય ન ત્યજતાં પરનો આશ્રય તરે છે તે રાગનો ત્યાગ થાય છે અને જ્યારે સંદેહજ્ઞાન થાય છે ત્યારે યુક્તિના નિશ્ચિતને પોતાની પરિણતિ, પોતાની ત્રિકાળીને પ્રત્યેક થાય છે પરંતુ ત્યાગ થતો નહીં. ત્યજતો નહીં તેને તેને [ત્યજાંધ] થતો નહીં. જ્ઞાનદૃષ્ટિનો પરિણામ છે.

ગાથા-૩૯૪, ૩૯૫ : ઉપસંહાર

① જોડતાં જોડો

(A) અજ્ઞાની પ્રકૃતિ :-

1. સ્વ-પરના અંતરંગ જ્ઞાનને તિરાવે	A. અજ્ઞાની અસંયત છે.
2. સ્વ-પરના અંતરંગ દર્શન [-અંતરંગરૂપ શ્રદ્ધાન]ને તિરાવે	B. અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
3. સ્વ-પરની અંતરંગ પરિણતિને તિરાવે	C. અજ્ઞાની અજ્ઞાયત છે.

(B) જ્ઞાની પ્રકૃતિ :-

4. સ્વ-પરના બહિરંગ જ્ઞાનને તિરાવે	A. જ્ઞાની સંયત છે.
5. સ્વ-પરના બહિરંગ દર્શનને તિરાવે	B. જ્ઞાની દર્શિત છે
6. સ્વ-પરની બહિરંગ પરિણતિને તિરાવે	C. જ્ઞાની જ્ઞાયત છે.

② સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ૨૯ ગાથા ૩૯૪માં જડ પુદ્ગલના નિયમ અનુસાર વર્તવાનું શા માટે છોડતો નથી તે જણાવ્યું છે.
2. જ્ઞાનપ્રધાન રીતિમાં જડ પુદ્ગલના નિયમ અનુસાર વર્તવાનું શા માટે છોડતો નથી તે પણ જણાવ્યું છે.
3. અજ્ઞાની જડને પોતાના અને પરના જુદા જુદા સદ્ભાવોનું જ્ઞાન ન હોવાને તિરાવે તે પુદ્ગલના નિયમે વર્તવાનું છોડતો નથી.
4. પુદ્ગલનો સ્વભાવ જડને બંધનું નિરાકરણ થાય છે.
5. પુદ્ગલનો સ્વભાવ અજ્ઞાની જડને બંધ થવામાં નિમિત્ત તિરાવે છે; ઉપાદાન તિરાવે તો તેના જ્ઞાનનો અભાવ છે.
6. અજ્ઞાની નિમિત્તને લક્ષમાંથી છોડતો નથી તેથી રાગને છોડતો નથી.
7. [જડમાં ચેતન] રાગ કરાવે છે.
8. રાગ અભાવ છે, તેને વશ તો જડ પોતે થાય છે.
9. અજ્ઞાની સ્વનો આશ્રય કરવાને બદલે પરનો આશ્રય કરે છે તેથી તે રાગનો કર્તા છે - એમ અહીં સિદ્ધ કર્યું છે.
10. જડનો રાગ બંધનું નિરાકરણ છે, પુદ્ગલનો સ્વભાવ નહિ.
11. જ્ઞાનીને જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોવાથી પોતાની નિર્બળતાથી થતા રાગનો તે કર્તા થતો નથી.

ગાથા-૧૬૬

ઉત્થાનિકા:- 'આત્મા જ શેને જોતાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી' એવા આશયનો, આગાળની ગાથાની સૂચનારૂપ હેતુ દર્શાવે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

જોતાપણું એ વિસ્તરરૂપ આત્મા તણો ન સ્વભાવ છે,
જ્ઞાનપણું અન્ય વિસ્તરરૂપ આત્મા તણો ન સ્વભાવ છે;
અજ્ઞાનના નિજ ભાવી આત્મા તને જોતા અને
અજ્ઞાનનો જ અભાવ થતાં તે અજોતા આત્મા તને. f.૧૬૬

સંસ્કૃતિ:- જ્ઞાનપણાની જેમ જોતાપણું પણ એ બેનાનો (વિસ્તરરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ થયો નથી. અજ્ઞાનીને જ તે જોતા છે, અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અજોતા છે.

ટીકાર્થ:(ઉત્થાનિકા). યુક્તિના આશ્રયે થતો વિસ્તાર તેનું જોતાપણું એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. જ્યાંની (ગા.નં.૧૬૬) યુક્તિના નિમિત્તે [બોલાતી] જણાય છે થતો વિસ્તાર એનું જોતાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી.

- (સંસ્કૃતિ) 'જ્ઞાનપણાની જેમ જોતાપણું પણ એ બેનાનો (વિસ્તરરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ થયો નથી.': રાગ, દ્વેષ, દાન, ક્રિયા, ક્રિયાના પરિણામ એનું જોતાપણું એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. જેમ જ્ઞાનપણું એનો સ્વભાવ નથી તેમ વિસ્તારનું જોતું એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. ત્રિતાની સ્વભાવ [ડું] રાગ-દ્વેષ (ડું) એવું જ્યાં જાણ્યું નથી તે રાગ-દ્વેષને જોતાં પરંતુ યુક્તિના સ્વભાવને જોતાપણાં નથી.
- રાગનું અનુભવપણું એ અજ્ઞાનથી છે. એ બેનાનો નથી પરંતુ યુક્તિનો સ્વભાવ છે.
- જે એના અસ્તિત્વમાં છે તેનો તે જ્ઞાન અને જોતા છે. એ વિસ્તાર પોતાના સ્વભાવના અસ્તિત્વમાં નથી. એમાં જે છે તે રાગી રાગને જોતાપણાં નહિ પોતાને જોતાં જ છે અને એમ છે. યુક્તિના નિમિત્તે થતા વિકૃત દશા તેનો એ જ્ઞાન અને જોતા થોડીક નથી.
- આત્મા તો શુદ્ધ-જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એવું જે જાણ્યું એ રાગને જ્ઞેય જોયાં તેને જાણે છે પણ તેને જોતાપણાં નથી.
- જ્ઞાનીનું ફળ જ જ્ઞેયજ્ઞાન છે. જ્ઞાનપણાનું પરિણામ જ એકત્વપણું છે. શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાનથી સિદ્ધ થયા એકત્વપણું સિદ્ધ થયું છે એટલે એ આત્મા-વિસ્તાર છે.
- [રાગને] વેદન છે પરંતુ એનો જાણનાર છે. વિકલ્પનું વેદન જ નથી એમ નહિ. વેદન તો છે પણ જાણનારાના દોષ. મિથ્યાદૃષ્ટિને એનું પુણ્યવેદન છે, કિનીને એનું પાપનું પુણ્ય વેદન છે, ગાધિતને શુભનાનું અને અશુભનાનું જેવું વેદન છે. રાગની વિભૂતિ પુણ્ય અને પાપ ત્યાં શુભ વિકારો અને જ્ઞાનધારા જેવું વેદન છે પરંતુ તે મોક્ષમાર્ગ છે એમ વેદનમાં નાંખે.
- વેદન નથી એમ થયું છે એ તો રાગ-દ્વેષની પ્રધાનતાએ થયું છે. 'નિર્જરા અધિકાર'માં થયું છે કે સુખ-દુઃખનું વેદન દોષ જ છે; ક્યાં એ પછી આવે છે. રાગ-દ્વેષ છે તો!
- 'આસ્રવ અધિકાર'માં તો ત્યાં સુધી થયું છે કે જ્યાં સુધી ચારિત્ર નથી ત્યાં સુધી જઘન્યપણે વેદન છે એમાં રાગનું વેદન પણ છે. છે એમ નહિ, નથી એમ છે-એ એકાંતથી છે.

- જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ, નિર્મળી જ્ઞાન સ્વભાવ પરમ પેરમ ભાવ, જેઓએ જે પુદ્ગલનો સ્વભાવ જોયજોય થતો નથી. જે જોયોએ એને જિતી રાખીને જાણે છે એને ત્યાં. બાકી વેદે પણ છે, વેદે નહિ તો છે એને વેદે નહિ?
- 'અજ્ઞાનીને જ તે ભોગ્ય છે, જ્ઞાનનો સ્વભાવ થતાં ભોગ્ય છે.'!
- જે સ્વભાવને જોઈને જેનો રાગનો ભોગ્ય થાય છે જે એનું ભોગ્યપણું અજ્ઞાનીને થાય છે. ઘણીવાર આ વાત થઈ ગઈ છે પરંતુ એનો મર્મ [સમજવો જરૂરી છે ?] વસ્તુ છે જે પુદ્ગલના સ્વભાવને તે અને વેદે એ વસ્તુનો સ્વભાવ નથી. વસ્તુનો સ્વભાવ નથી પરંતુ પર્યાયમાં વેદન અને પરિણામન છે એને જાણે છે.

ક્રિયા-૧૪૬ : ધર્મચર્ચા

(૭) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. રાગનો અનુભવ [-તેનું વેદન] એ બંધનનો સ્વભાવ છે.
2. પુદ્ગલના આશ્રયે થતા [દયાદિ, ક્રોધાદિ] વિકારનું જાણપણું [-તેને વેદવું] એ જ્ઞાની આત્માનો સ્વભાવ નથી.
3. પુદ્ગલના આશ્રયે થતા [દયાદિ, ક્રોધાદિ] વિકારનું જાણપણું [-તેને વેદવું] એ અજ્ઞાની આત્માનો સ્વભાવ છે.
4. જે જેના અસ્તિત્વમાં હોય તેનો તે જ્ઞાન-જ્ઞાતા થઈ શકે.
5. રાગ-દ્વેષાદિ ભાવો જડના અસ્તિત્વમાં નથી એમ એમને પુદ્ગલના સ્વભાવ કહ્યાં છે.
6. રાગનો અનુભવ એ બંધનનો સ્વભાવ જ હોવા છતાં અજ્ઞાનને લીધે આત્મા તેનું વેદન કરે છે - તેને ભોગવે છે.
7. જ્ઞાની પોતાને રાગ છે એમ જાણે છે પરંતુ તેને [સ્વપણે] ભોગવતો નથી.
8. ગાથા ૩૦૮ થી ૩૧૧ માં બતાવેલી અંતર્વિભાગની વાતનો જ અહીં વિસ્તાર છે.
9. જ્ઞાનીને રાગાદિનું વેદન બિલકુલ હોતું નથી - એમ આચાર્ય અધિકારમાં કહ્યું છે.
10. જ્ઞેય વસ્તુના સ્વભાવમાં નહિ તોપણ પર્યાયમાં જેનું પરિણમન છે તેનું વેદન જ્ઞાનીને છે, તેને તે જાણે છે.

ગાથા-૩૧૬

ઉત્થાનિકા:- હવે આ આશંકાને ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા:- અણાણી વેદે ત્રિક પુદ્ગલસ્વભાવે સ્થિત રહી,
જે જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત ત્રિક, વેદે નહીં. ૩૧૬.

ગાથાર્થ:- અજ્ઞાની પુદ્ગલના સ્વભાવમાં સ્થિત રહતાં થકાં ત્રિકને વેદે (ભોગવે) અને જ્ઞાની તો ઉદિત (ઉદયમાં આવેલા) ત્રિકને જાણે છે, વેદતો નથી.

ટીકાનો:- • વેદન તો છે [પરંતુ] ભોગવટો વેદે નહિ. યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાં (ગા. ૩૧૫) શુભ અને વેદન છે પરંતુ એને ખરેખર જ્ઞાન-દર્શન તરીકે નિષેધાય છે. એના જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવમાં એને વેદવાનું નથી એને અપેક્ષાએ વેદન નથી એમ કહ્યું છે. પરંતુ પર્યાયની અપેક્ષાએ એને વેદન છે. ઉદય પ્રત્યે છે.

• (ટીકા:-) 'અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાન વગર અજ્ઞાનને લીધે સ્વપરના એકત્વ-જ્ઞાનથી, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી પુદ્ગલના સ્વભાવમાં સ્થિત થઈને પુદ્ગલના સ્વભાવને પણ 'હું' પણે અનુભવતો થકો (એટલે પુદ્ગલના સ્વભાવને પણ 'આ હું છું' એમ અનુભવતો થકો) ત્રિકને વેદે છે- ભોગવે છે; ...'

• આત્માના અનંત ગુણો ઉદાય પામેલા છે, તેમ પણ ગુણ અપવિત્ર નથી.

• 'સ્વપરની એકત્વપરિણતિ' એટલે સ્વની શુદ્ધતા [રૂપ] પરિણતિ અને પરની અશુદ્ધતા [રૂપ] પરિણતિ એમ નહિ, [પરંતુ] જ્ઞાન-દર્શનને મૂલને પુદ્ગલના સ્વભાવને વેદે છે એ સ્વપરની એકત્વબુદ્ધિ છે. અજ્ઞાનીને શુદ્ધપરિણતિ પણ છે અને અશુદ્ધ પરિણતિ પણ છે એવો અર્થ અહીં નથી. [અજ્ઞાની] પુદ્ગલના સ્વભાવમાં સ્થિત [રહે છે] અને પોતાની [સ્વભાવ] પર્યાયમાં સ્થિત [રહેતો] નથી. વિકાર, રાગ-દ્વેષ પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે, જીવનો સ્વભાવ નથી.

• વિકારને નિજ માની લેતા છે એની તો એને ખબર નથી કેમકે એ પુદ્ગલના સ્વભાવને (હું પણે અનુભવે છે). અહીં [સ્વભાવમાં] હું પણું નથી ત્યારે ક્યાં તો એને હું પણે વેદવું પડશે.

• વસ્તુ ગવેષ નજર તો થઈ નથી, પ્રભુની મહિમા પડી છે એની સામું જોયું નથી તેથી પર્યાયબુદ્ધિવાળો તો પુદ્ગલના સ્વભાવને જ હું પણે વેદે છે. જ્ઞાનચેતનાનું વેદન એને નથી એટલે આત્માનું વેદન એને નથી તેથી પુદ્ગલનું વેદન એને છે. પુદ્ગલ એટલે એના નિમિત્તે થતો સ્વભાવ.

• અને જ્ઞાની તો શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે સ્વપરના ભિન્નત્વ જ્ઞાનથી, સ્વપરના ભિન્નત્વદર્શનથી અને સ્વપરની ભિન્નત્વપરિણતિથી પુદ્ગલના સ્વભાવથી વિભક્ત (-પરની ગયેલો, છૂટી ગયેલો) હોવાથી શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને એકને જ 'હું' પણે અનુભવતો થકો ઉદિત ત્રિકને, તેના કારણભૂતને લીધે, ભોગવે જ છે, પરંતુ તેનું 'હું' પણે અનુભવાતું એકત્વ હોવાથી (તેને) વેદતો નથી.'

• પોતામાં (અજ્ઞાનીના સ્વરૂપમાં) સ્વપર ભિન્ન છે પરંતુ 'સ્વ' શબ્દે જ્ઞાન-દર્શન એ એકત્વ પરિણતિ નથી. અહીં તો પરિણતિ છે. સ્વપરનું ભિન્નત્વ જ્ઞાન પ્રગટ થયેલું છે. જ્ઞાન-

દૃષ્ટા અને રાગનો સ્વભાવ જેવો નિરાબાધનું જ્ઞાન, જ્ઞાન પરિણામ્યું છે.

- 'સ્વપરના પ્રકાશક સ્થિતિ!' જુઓ! આ ગુણમાં જે ભાગ ફરી નાખ્યા. ૧૧ મી ગાથામાં કોઈના જ્ઞાનથી કોઈનો વિષય થયો અહીં તે છે તે જ્ઞાનના વિષયમાં સ્વપરનો પ્રકાશ જેવો છે. પુરુષાર્થમાં આવે છે ને? જ્ઞાન અને રાગ જેવો જેની ગુણ્ય જ્ઞાન છે. અને જેની ગુણ્યને જ્ઞાનિત થયું છે.
- મુમુક્ષુ: જેની ગુણ્ય તે નિશ્ચય સમ્યક્ ? વ્યવહાર સમ્યક્ ?
પૂ.ગુરુદેવશ્રી: નિશ્ચય.. નિશ્ચય.. નિશ્ચય છે એ. સ્વપરના પ્રકાશનું દર્શન એ નિશ્ચય છે. જ્ઞાનયુક્ત દિનમાં એક જ આવે. પરને જાણે તે જ્ઞાન અને પોતે પરંતુ, જેની ગુણ્ય તે જ્ઞાનિત છે.
- દર્શનયુક્તમાં તે ? કોઈનો પ્રકાશ સ્વભાવ તે જ્ઞાનિતનો વિષય છે, જ્ઞાનયુક્તમાં તે કે પોતે પોતાનું જ્ઞાન અને પરનું જ્ઞાન બધું એકને જ્ઞાનિતનો વિષય છે. જેવું ખોટું નહિ, જેવું યથાર્થ છે. અનંતામાં પણ સમ્યક્ અનંત અંશો સમાય જાય છે.
- 'શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને અનુભવ...', બોલ્યું? વિભાવ ગણાવ્યા પરંતુ 'અનુભવ કું' પણ અનુભવનો ઘણો... ' ત્યારે ત્યાં છે એ તો જ્ઞાનનું કાર્ય છે. રાગાદિ કાર્યો છે એ જ્ઞાનનું પરકાર્ય છે, સ્વકાર્ય નહિ. એ જાણવામાત્ર જ છે
- એ રાગનું વેદન છે પરંતુ સાધકને વેદન (થયું અશક્ય છે). મારું એ સ્વરૂપ છે એ રીતે અનુભવાયું અશક્ય છોવાથી- આ અપેક્ષાએ તેને વેદતો નથી એમ કહ્યું. એ રાગ માટે સ્વભાવ છે એમ અનુભવતો નથી.
- ત્રણેય બોલ ગયા- સ્વપરનો પ્રકાશ તે [સમ્યક્] જ્ઞાન છે, સ્વપરનો પ્રકાશ તે [સમ્યક્] દર્શન છે અને સ્વપરનો પ્રકાશ- પ્રવૃત્તિનું નિરાબાધનું- જે વેદન તે [સમ્યક્] ચારિત્ર છે.

(પ્ર.નં.૩૯) (ગાથાર્થ:) 'અજ્ઞાનીને તો શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નહિ તેથી જે ક્રિયા દ્વારા આવે તેને જ તે પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે;...' જે વસ્તુ છે એ દૃષ્ટિમાં આવતી નથી, આવતી નથી તેથી ક્રિયાનું અસ્તિત્વ માનવું પડશે. તેથી તે પ્રકૃતિના નિમિત્તે એના તરફના વલણનો વિભાવ -રાગાદિભાવ- તે પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે. એનું દેખાવું ક્રિયાથી (છે) એની જેને ખબર નથી, એ બાજુ નજર નથી એથી પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઘણા વિકારને ભોગવે છે 'અને જ્ઞાનીને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થઈ ગયો છે તેથી તે પ્રકૃતિના દ્રવ્યને પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો હોવો તેનો જ્ઞાતા જ રહે છે, ભોક્તા થતો નથી.': સમ્યગ્દર્શન પ્રભુ એ જ્ઞાની કેવાનું સામર્થ્ય તેને અનુભવમાં આવ્યું છે રાગ પોતાનો સ્વભાવ નહિ, પોતાનો સ્વભાવ તો જ્ઞાન અને આનંદ છે તેથી તે રાગ-દેહને પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો તેનો જ્ઞાતા રહે છે. તેને પ્રકૃતિનો સ્વભાવ આવે પરંતુ તેને તે વેદનાદિ, પોતા તરીકે તેને માને નહિ, તેથી તેનો ભોક્તા થતો નથી.'

ગાથા-39ક : ધર્મચર્ચા

(1) જોડતાં જોડો :-

1. અદાની સ્વપરના અંતત્યાગ, અંતત્યક્તિ અને સ્વપરની અંતત્યપરિણતિને ત્રિરણ	(A) પુદ્ગલના સ્વભાવને છોડી ગયેલો દોષાદિ ત્રિકાળને જાણે જ છે, વેદતો નથી.
2. દાની સ્વપરના પ્રભાગત્યાગ, સ્વપરના પ્રભાગત્યક્તિ અને સ્વપરની પ્રભાગપરિણતિને ત્રિરણ	(B) પુદ્ગલના સ્વભાવમાં સ્થિત દોષાદિ ત્રિકાળને વેદે છે.

3. અદાની	(A) શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને અંતર્ જ ઠુંપણો અનુભવે છે.
4. દાની	(B) પુદ્ગલના સ્વભાવને ઠુંપણો અનુભવે છે.

5. દૃષ્ટિપ્રધાન ત્રિક	(A) પોતાનું (સ્વનું) અને પરનું (પરનું) જ્ઞાન બધું થઈને સમકિતનો વિષય છે.
6. જ્ઞાનપ્રધાન ત્રિક	(B) અંતિમ ભવાર્થી ત્રિપદી જ સમકિતનો વિષય છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પુદ્ગલનો સ્વભાવ અંતરંગ જડ ત્રિકાળ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણરૂપ સ્વભાવ.
2. પુદ્ગલનો સ્વભાવ અંતરંગ જડ ત્રિપુદ્ગલના નિમિત્તે થતો જગતનો રાગદ્વેષાદિ વિકાર.
3. આત્માના અનંત ગુણોમાંથી માત્ર 29 ગુણો જ સ્વપરિત્ર છે એમ પૂ. ગુરુદેવે અહીં કહ્યું છે.
4. 'સ્વપરની અંતત્યપરિણતિ' અધિકાર સ્વની શુદ્ધતારૂપ અને પરની અશુદ્ધતારૂપ [મિશ્ર] પરિણતિ.
5. અદાનીને સ્વપરની અંતત્યપરિણતિ છે અધિકાર તેને શુદ્ધ પરિણતિ પણ છે અને અશુદ્ધ પરિણતિ પણ છે.
6. અદાનીને સ્વપરની અંતત્યપરિણતિ છે અધિકાર તે પોતાના સ્વભાવમાં પણ સ્થિત રહે છે અને પુદ્ગલના સ્વભાવમાં પણ સ્થિત રહે છે.
7. અદાની પુદ્ગલના સ્વભાવને ઠુંપણો વેદે છે તારણ કે તેને દૃષ્ટિનો અભાવ છે.
8. જ્ઞાન અને રાગ બંનેની શુદ્ધતાથી વ્યવહાર સમકિત થાય છે.
9. સમકિતના વિષય સંબંધી દૃષ્ટિપ્રધાન ત્રિક તથા જ્ઞાનપ્રધાન ત્રિક એ બંને પ્રકાર ખોટા નથી, યથાર્થ છે.
10. રાગ પોતામાં થતો છે માટે દાની રાગને સ્વપરાશ્રિત માને છે.
11. જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર થયું નથી ત્યાં સુધી દાની રાગ પોતાનો સ્વભાવ છે એ રીતે અનુભવતો નથી.
12. હું જ્ઞાન સમકિતી નથી પરંતુ મારું દીવાપણું ત્રિપદી દ્વારમાં છે તે હું જાણું છું તેથી હું સ્વપરને મારાપણે જોઉંપણો નથી.
13. દાની રાગ-દ્વેષને પોતાનો સ્વભાવ ન જાણતો થકો તેનો જાણતા રહે છે, ભોગવતા નથી.

ગિરા-૧૮૭

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગિરાકૂટ થાય છે તે જુઓ:-

ગિરા:- (હરિગીત)

પુદ્ગલસ્કન્ધોને રક્ત અવસ્થાની સદા બંધ છતાં,
પુદ્ગલસ્કન્ધોવિરક્ત દશાની જાદી જ સદા બંધ છતાં;
આ નિયમ જાણી નિપુણ પુરુષો છોડજો અવસ્થાને,
નિજ આત્મામાં નિશ્ચલ થઈને સેવજો ઉક્ત દશાને. ક-૧૮૭

ભાવાર્થ: અવસ્થાની પુદ્ગલસ્કન્ધોમાં લીન-રક્ત હોવાથી (-તેને જ સ્વભાવ જાણતા હોવાથી) સદા બંધ છે, અને જ્ઞાની તો પુદ્ગલસ્કન્ધોથી વિરક્ત-વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતા હોવાથી-) કદાપિ બંધ નથી. આવો નિયમ બરાબર વિચારીને-જાણી કરીને નિપુણ પુરુષો અવસ્થાનુયાયીપણાને છોડો અને શુદ્ધ જ્ઞાન-ચેતનામય નિજમાં નિશ્ચલ થઈને જ્ઞાનીપણાને સેવો.

ટીકાર્થ:- (ભાવાર્થ)- 'અવસ્થાની પુદ્ગલસ્કન્ધોમાં લીન-રક્ત હોવાથી (-તેને જ સ્વભાવ જાણતા હોવાથી-) સદા બંધ છે,...': અવસ્થાને સ્વરૂપની ખબર નથી. કેવાં છે જીવ? બહાર ઉદયમાં પ. ને દાન, જ્ઞાન, રોકાણ ઇત્યાદિ ભાવો થાય પરંતુ રક્ત પુદ્ગલના નિમિત્તે સ્વભાવના જ્ઞાન વિના જે સ્વભાવ થાય તેને પોતાપણે જાણીને તેમાં તે તૈયાર છે.

- શુભ-અશુભ ભાવ કે જ્યારે પુદ્ગલના નિમિત્તે થતા પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે તેવામાં કાર્ય છે. રાગ-દ્વેષ, રતિ, અરતિ, તપ, ત્રિદ્ધિ, જ્ઞાન, ભાષા, ભોગ ઇત્યાદિ પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે. જ્યારે જીવ કે સ્વભાવ નથી. તેને પોતાનો સ્વભાવ જાણતા હોવાથી તે સદા બંધ છે.'
- 'અને જ્ઞાની તો પુદ્ગલ સ્વભાવથી વિરક્ત-વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતા હોવાથી-) કદાપિ બંધ નથી': પુદ્ગલના સ્વભાવથી કોરાને પુણ્ય-પાપથી જ્ઞાની વિરક્ત છે-અજ્ઞાની રક્ત છે, વિરક્ત છે, તેમાં સદા લીન છે.
- જ્ઞાનીને જ્યારે કોઈ રાગ છે જ્યારે કોઈ બંધ નથી પરંતુ મારાપણે બંધ નથી. જ્યાંસુધી પરવિષયમાં બંધ છે પરંતુ મારાપણે બંધ નથી જ્યારે બંધ નથી જ્યારે કેમ કહ્યું છે? જ્ઞાની અસ્તિને પરનો વિભાગ બંધ જ નથી કેમ નથી. સ્વાભાવિક નથી જ્યારે રાગ કર્યા તે બંધ નથી કેમ કહ્યું છે. 'આવો નિયમ બરાબર વિચારીને-જાણી કરીને નિપુણ પુરુષો અવસ્થાનુયાયીપણાને છોડો અને શુદ્ધ જ્ઞાન-ચેતનામય નિજમાં નિશ્ચલ થઈને જ્ઞાનીપણાને સેવો': પુણ્યના પુરુષ કોને કહીએ? જે અવસ્થા જાણને છોડી દે. જ્યાંસુધી વિશેષ દોષ છે તેની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. રક્ત પોતાના સ્વભાવને જાણીને આ અવસ્થાપણાને છોડી દો. બંધન રહેશે [પરંતુ] મારા તરીકે બંધનપણું છોડી દો.
- વિભાવમાં વિરક્ત થા, સ્વભાવમાં રક્ત થા. શુભભાવને છોડ, શુદ્ધભાવમાં રક્ત થા. આવા જૈન દર્શનનું રહસ્ય ગણ તો આ છે. સ્વભાવથી ભિન્ન જ્ઞાન તેને સેવ. વિભાવનું સેવ તો આ છે. બંનેનું જ્ઞાન કરીને વિચારે છે એમાં ભેદ કેવીના ભેગા નથી. જ્યાં તારું વિચારણ કરે જાણપણું વધીને પણ આ વિભાવનું છે.
- અનુભવ વખતે ઘોળતા અશુભભાવ ન હોય, શુભભાવ હોય પરંતુ તેને છોડી દઈને. -એનું ગ્રહણ રાખીને કહો આત્માનું ગ્રહણ થઈ શકે નહિ.

ચિત્ર-૧૬૭ : ધર્મશ્રદ્ધા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'અહીંની પ્રતિકૃતિઓમાં લોક-રુચિ દેખાય' અથવા તે રાજા-દૈવાંશી સિવાયની બાબતે જ પોતાનો સ્વભાવ બતાવતો દેખાય.
2. 'શાની પ્રતિકૃતિઓમાં વિરામ પામતો દેખાય' અથવા તે રાજા-દૈવાંશી સિવાયની બાબતે પરનો સ્વભાવ બતાવતો દેખાય.
3. અહીંની રાજાશ્રિતો વેદ છે, શાની રાજાશ્રિતો વેદ નથી.
4. શાની દેહ-બાંધણે ભોગવતો નથી, અહીંની ભોગવે છે.
5. અહીંની પ્રતિકૃતિ વિષિતે પોતાનાં શ્વાસ સ્થૂલ-અસ્થૂલ બાંધણે ભોગવે પણ દેહ-બાંધણે જડને જ ભોગવી શકે.
6. રાજા-દૈવ, તંત્ર, માન, માયા, કાલ, રતિ, અરતિ આદિને અહીં પ્રતિકૃતિ સ્વભાવ ત્યજી છે.
7. પોતાની પદવિમાં પોતાની જવાબદારીઓ સ્વયં સિવાયની પરિણામનો શાની સાધનાને વેદ છે.
8. શાની અંતિમે પરનો વેદ જ નથી.
9. ગમે તેવું કારણ અને બાધાયું ત્રીજે પણ ત્રિભાગું જો આ છે: વિભાવને વિરતિ આ, સ્વભાવમાં રતિ આ.
10. અનુભવ સ્વયં પહેલાં દેખાતો વિત્તિ સ્થૂલ અથવા અસ્થૂલ ગમે તે પ્રકારનો હોઈ શકે છે.

ગાથા. ૩૧૭

ઉત્થાનિકા:- હવે 'અજ્ઞાની જીવ જ છે' એવો નિયમ કરવામાં આવે છે
(અથવા 'અજ્ઞાની જ્ઞાતા જ છે' એવો નિયમ છે - એમ તે છે):-

ગાથા:- દ્રષ્ટીએ જ્ઞાનને શાસ્ત્ર પણ પ્રકાશ કાર્યકારી નહીં નથી,
આત્મસહિત દીપકાનમ પણ સર્વ નહિ નિશ્ચિત ઉને. ૩૧૭.

ગાથાર્થ:- આવી રીતે શાસ્ત્રો જ્ઞાનને પણ આગમ પ્રકાશને (અથવા પ્રકાશના સ્વભાવને) છોડતાં નથી, જેમ આત્મભાવ દૂધ પણ દીપક સર્વ નિશ્ચિત થતા નથી.

સારાંશ:- (ટીકા:- 'જેમ આ જગતમાં સર્વ પ્રકાશકને પોતાની સાથે છોડતાં નથી અને
(પૃ.ન.૩૦૭) પ્રકાશ છોડાવવાને (અલગ કરવાને) સમર્થ એવા આત્મસહિત દૂધના પાનમ પણ છોડતાં નથી, તેમ પરંપરા આગમ પ્રકાશસ્વભાવને પોતાની સાથે છોડતાં નથી અને પ્રકાશ-સ્વભાવ છોડાવવાને સમર્થ એવા દ્રષ્ટાન્તના જ્ઞાનમ પણ છોડતાં નથી...'!

- આત્મસહિત દૂધને પીને પણ સર્વ ઠેકાણે છોડતાં નથી, કેમ કે આ ઠેકાણે જીવ અજ્ઞાની જ્ઞાનરાગની વાસના સાથેજ પ્રકાશસ્વભાવ છોડવાવાળો છે અને શુદ્ધ ચૈતન્ય સેવવા-વાળો છે - એવું સાંભળીને પણ [પ્રકાશસ્વભાવને] છોડતાં નથી.
- શુભ ભાવ તો કીધ દ્રષ્ટાન્તનું જ્ઞાન કર્યું. જ્ઞાનવાને તેવા દ્રષ્ટાન્ત દો! [અજ્ઞાની] પરનું જાણવાપણું દ્રષ્ટાન્તના જ્ઞાનમ પણ છોડતાં નથી. જ્ઞાન કોરાને તે ગરજનું જાણ-પણું, સ્વપરજ્ઞાન નહિ. એવું જ્ઞાન દાખવામાં આવે છે, પરંતુ માનવાં આવતું નથી.
- છોડાવવાને સમર્થ કોણ કીધું છે? જ્ઞાનવાની વાસનાં નિમિત્તપણાની કેવળ જ્ઞાન છે, જ્ઞાનની વાસનાં નહિ.
- રાગના રસનોરસીયો સ્વભાવના સ્વરૂપથી કોઈ રાગને છોડતો નથી. રાગના રસમાં કે લાભ કાલના ગરજ ઠેકાતો નથી. શેઠરનો રસ કાલતો નથી તે રાગના રસમાં જ રમણિયતા છે છે.

(પૃ.ન.૩૦૮) (ગાથા ટીકા): જેને આ અજ્ઞાના જ્ઞાન રાગથી ભિન્ન છે એવો ખબર નથી કે અજ્ઞાની રાગનો અને સ્વરૂપનો જ જોઈ છે એમ તે છે કે અધિકાર કોણ આવે ભાવે, રાગથી ભિન્ની જ્ઞાનવાન અંદર છે એમ સાંભળે, ઘરે જો રાગથી ભિન્ની જ્ઞાનનું જોઈન જ તે તો દ્રષ્ટાન્ત શું તે?
- 'ચિદ્રૂપ તે જોઈ સ્વભાવ, જ્ઞાનસ્વભાવનાથ શુદ્ધોપયોગના (-શુદ્ધ જ્ઞાનના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે, અજ્ઞાનીપણું છે, કારણ કોઈ નિયમ કરવામાં આવતો છે (અથવા કોઈ નિયમ કરે છે) કે અજ્ઞાની પ્રકાશસ્વભાવમાં સ્થિત જોઈન જોઈ જ છે (-એવો જ્ઞાતા જ છે).'! જ્ઞાનસ્વભાવનું સ્વ શુદ્ધોપયોગનું જ્ઞાન છે એ એને જ જાણ્યું. [કોઈક કહે] અજ્ઞાનીપણું છે.
- શાસ્ત્રની વાત એને ઘરમાં આવી ગયો રાગથી ભિન્ની જ્ઞાનદશાનો સ્વાદ જ્ઞાનસ્વભાવ-જ્ઞાનસ્વરૂપે ન જાણ્યો. ગાડાના બાંધણા ઉદ્ધા તોડ્યા પરંતુ ગાડું ત્યાંનું રહ્યું. જે દ્રષ્ટાન્તજ્ઞાન રાગને તોડવાના નિમિત્તરૂપે કોણ કરતો ન થું?
- ગુણ: નિમિત્તરૂપે કાલ. પ્રશ્ન શુદ્ધોપયોગ: પુરુષાર્થની ખામીને માટે નિમ.

ગણિત નહિ કોલ. સંબંધિત પક્ષકારો જે તમામ કાલાવે આવેદ કોલે છે તમારિક કોર્ટ સામ કાલ્યા છે સાક્ષાત્કારમાં તમારિકનું સ્થાન શોધ તિને? I જેઓ કોલ્યાના આવેદનપત્રનું વાચન કેવળ સાક્ષીના સ્થાન દ્વારા કોલ્યાનો અનુભવ થાય છે એને તમારિકનું ગૌણ સ્થાન હોય છે.

- રાજાના જોડણે વિભાગી નામે એક કોલ્યાના આવેદને વિરુધ્ધ ઉપર ગાળે એવું દૃષ્ટાંતનું સ્વામિત્વ છે. એક સંબંધ વાંદીનું જોડ વિભાગી નાય એવા પુત્ર, મંત્ર છે. એ સંબંધ પણ કોલે જોડ વિભાગી નહિ એમ કહે છે.
- રાજા-હોય, દેવા-દાન, યુદ્ધ-ખાય એવાં જે સ્થાન એ પૃથ્વિનો સ્વામિત્વ છે, એ કોલ્યાનો સ્વામિત્વ નહિ રાજાની પૃથ્વિમાં વિધાન સંબંધ 'એ રાજાનો વેદ જ છે', કોલ્યાનો વેદ નહિ. એ પૃથ્વિના સ્વામિત્વમાં વિધાન સંબંધ એક કોલ્યસ્વામિત્વનો અભાવ છે, [માટે એ] ધર્મનો સંબંધ નહિ, ધર્મનો સંબંધ છે.
- ~~[illegible]~~
- (સંભાવિત) 'આ સંબંધમાં આપણી ધર્મના જોડણે સંબંધ જ છે- એવો નિયમ ધર્મ. કહ્યું કોલ્યનું ઉદાહરણ યુક્ત છે. કોલ્યનો એવો સ્વાભાવિક સ્વામિત્વ છે કે દૃષ્ટાંતનું સ્થાન કોલે ઉદય થયાં મનમાં ધર્મ આવ્યા બાદ, શુદ્ધિ કોલ્યના સ્થાનના અભાવને લઈને, ધર્મના વિધિને સંબંધવાનો સ્વામિત્વ ઉદ્દેશનો નહિ' : આનાનું એ ઉદાહરણ કોલ્યું પણ એ પ્રમાણે ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત પૃથ્વિના સ્વામિત્વને-રાજાને- વેદ છે એ કોલ્યાને સંભવતા નહિ. ઉદાહરણ કોલ્યનું છે કિંતુ એ એ તો સિદ્ધ કે' પૃથ્વિનો સ્વામિત્વ છોડવો નહિ, માટે એનું એ ઉદાહરણ અહીં કોલ્યું છે.
- અભયતાના દૃષ્ટિ ઉપર કોલ્યું છું કે'ક્ષ કોલ્યા આવેદને પક્ષે છે એ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય રહ્યો છે, એવા એનું સ્થાન એને ઉદ્દેશ ધર્મ નહિ...'એને એવાનિક જ ઉદ્દેશ-અભયંતર સ્પષ્ટ અનુભવાય રહ્યો હોય ત્યાં...' પણ એ રાજાનીએ એ પૃથ્વિના સ્વામિત્વને જ પોતાનો સ્વામિત્વ માનીને અનુભવ્યો છે. આવેદનપત્રના સ્થાનના કોલ્યાને લઈને ધર્મના વિધિને સંબંધવાનો સ્વામિત્વ કોણાની પાસેનો, ઉદ્દેશનો નહિ.
- 'માટે આ ઉદાહરણને સ્પષ્ટ શોધ છે કે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન પરોક્ષે હોય ત્યાં જ્યાં શુદ્ધિ બાધને શુદ્ધિ કોલ્યાનું જ્ઞાન નહિ કોઈના કોણાનીયાં છે એ શુદ્ધિ નિયમને એ સંબંધ જ છે.' : 'શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન પરોક્ષે...' એવાં પંચમદાપુરાણ કિંવા એ પાસે છે પણ એ એ એ ઉદ્દેશ છે. આચાર્ય એ પૃથ્વિ-પાપના સંબંધે નિત્ય જ્ઞાન નથી એ એનાને બાધ્યું નહિ એ શુદ્ધિ કોણાનીયાં છે. એ રાજાનો જ સંબંધ છે એવો નિયમ- નિશ્ચય એમ જ છે. આવાની જ પૃથ્વિના સ્વામિત્વનો વેદ છે, એની પૃથ્વિના સ્વામિત્વનો વેદ નહિ- એવો નિયમ કરવામાં આવે છે.

ગાથા-૩૯૭ : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. ગાથાના શબ્દો 'પૃથ્વિ અનાથ નહીં તથા' બતાવે છે કે આ ગાથા ફક્ત અનાથ જીવને માટે જ લખવામાં આવી છે.
2. સાકરવાળા દૂધનું સેવન સાધના જેરને ઊતારવા માટે સમર્થ ગણવામાં આવે છે.
3. 'પૃથ્વિ અનાથ નહીં તથા' અધિકૃત અનાથ જીવ દૃષ્ટાન્તને છોડતો નથી.
4. 'પૃથ્વિ અનાથ નહીં તથા' અધિકૃત અનાથ જીવ પૃથ્વિના સ્વામીપણાને અંશે કે પૃથ્વિના કહી શકાય એવા ધાતુ આદિને છોડતો નથી.
5. સાપ પોતાના વિષ લાગેલ પોતાની જીભને છોડતો નથી, તેમ અનાથ જીવ પૃથ્વિના સ્વામીપણાને પોતાની જીભે છોડતો નથી.
6. જેમ સાપ પોતાના વિષ લાગેલ સાકર સહિત દૂધના પાનને પણ છોડતો નથી તેમ અનાથ દૃષ્ટાન્તના જ્ઞાનને પણ પૃથ્વિસ્વામીપણું છોડતો નથી.
7. ઉપરોક્ત ગાથામાં 'દૃષ્ટાન્તો' અર્થે અન્યમતી ઋષિઓ રચેલા ગ્રંથોનો ઘણા છે.
8. ઉપરોક્ત ગાથા (પૃષ્ઠ નં. ૬)માં 'દૃષ્ટાન્તના જ્ઞાનથી' અર્થે 'સંયમ લાગવાને લીધે શાસ્ત્રોના ધારણા જ્ઞાનથી' થાય છે.
9. માત્ર વીતરાગની વાણીના નિમિત્તપણામાં જ પરનું સ્વામીપણું છોડાવવાની શક્તિ છે, અન્ય કોઈ નિમિત્તમાં નથી.
10. હું અનાથ નથી અને હું યથાર્થ દૃષ્ટાન્તનું સેવનપણું કરું છું, તેથી મારો મોક્ષ નિકટના સમયમાં નક્કી જ છે.
11. જ્યાં સુધી હું રાગથી ભિન્ન પડીને મારા જ્ઞાનસ્વભાવનો અનુભવ નહીં કરું ત્યાં સુધી હું પણ અનાથ જેવો જ રહીશ.
12. આજ સુધી મને આત્માનુભવ થયો નથી કારણ કે મારી તીવ્રરુચિ પ્રગટી નથી.
13. હું મારા પુરુષાર્થથી સોન્મુખ બનીને જે તત્ત્વે મારા આત્માના આનંદનો અનુભવ કરીશ તે જ તત્ત્વ અને જે ભાવ કરીશ તે જ ભાવ કહેવાશે.
14. જેમ મંત્રમાં વાણીનું ઝેર ઉતારવાનું સામર્થ્ય છે તેમ વીતરાગના દૃષ્ટાન્તરૂપ મંત્રોમાં રાગના ઝેરને ઉતારીને નિજ આનંદ પ્રગટાવવાનું સામર્થ્ય છે.
15. અહીંની રાગ-દ્વેષાદિમાં ભાન છે માટે તેને આત્મસ્વભાવનો અભાવ છે તથા તે સ્વના વિષયોનો જ વેદક છે, ધર્મનો વેદક નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. અહીંની પૃથ્વિના સ્વામીપણે પોતાનો જ સ્વભાવ માને છે.
2. અહીંનાને 'શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ઘણું હોવા છતાં' અધિકૃત તેને પંચમહાવ્રતાદિ ક્રિયાઓ પણ હોય છતાં!

ઉત્થાનિકા:- હવે જ્ઞાની તો ક્રિયાનો અકર્તા જ છે - એવો નિયમ ફરીથી કહે છે:-

ગાથા:- નિર્દોષને પામેલ જ્ઞાની ક્રિયાને જાણતો,
- ક્રિયા મધુર કટુકાદિને, તેથી અકર્તા જ છે ખરો! ૩૧૮.

ગાથાર્થ:- નિર્દોષપણા (વૈરાગ્યને પામેલો) જ્ઞાની ખરેખર - ક્રિયા કટુકાદિ ક્રિયાને જાણતો જ તે તો અકર્તા છે.

ભાવાર્થ:- • [સમ્યગ્દૃષ્ટિને] રાગનું વેદન છે પરંતુ એને અહીં નિશ્ચયથી [વેદન] કરાયો (પ.નં.૩૦૮) નથી. એનો એ અજ્ઞાનકાર રહે છે. રાગને મારો માનીને એ વેદતો નથી.

• (ટીકા:-) 'જ્ઞાની તો જેનાથી તદ્દન દૂર થયા છે એવું જ્ઞાનસ્વભાવ તેનું સ્વરૂપ છે એવા શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે, ...':

• જ્ઞાનસ્વભાવ એને તત્ત્વરૂપે જેનાથી આ ગુણ છે, તું આત્મા છું એવા રાગ છે એવો તદ્દન ભિન્ન જ્ઞાન છે. એટલે આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનના દૃષ્ટિમાં આવ્યો છે. અહીં સ્વપર જ્ઞાની વાત નથી, ઉલટ રાગથી વાત છે.

• આત્માનું જ્ઞાન - જ્ઞાનસ્વભાવ એને તત્ત્વરૂપે જેના દૃષ્ટિમાં રાગ તો દૂર થઈ ગયો છે પરંતુ એના પર્યાય છે એને એ દૃષ્ટિ છે એવો તદ્દન જેમાં દૂર થઈ ગયો છે. એટલે રાગમાં એકત્વ થઈને પરને કરતો નથી. દૃષ્ટિ રાગથી ભિન્ન પડીને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે.

• 'પરથી અત્યંત વિરક્ત હોવાથી પુદ્ગલકર્મોને (-ક્રિયા રૂપિના સ્વભાવને) સ્વયમેવ છોડે છે તેથી રૂપિમાં આવેલા અમધુર કે મધુર ક્રિયાને રાગાદિભાવને લીધે ક્રિયા કરતો જ છે, ...':

• પુદ્ગલ દૂર તો છોડે છે એમ નહિ. પોતે [સ્વયમેવ] તેના વિરહે દૃષ્ટિ છોડી દે છે. પોતાના શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે પુદ્ગલને સ્વયમેવ છોડે છે. પુદ્ગલનો સ્વભાવ રાગાદિ એને તેનું ફળ એ નિરોગ-નિરોગી, આકાર, રૂપ, સ્પર્શ [એ બધાને સ્વયમેવ છોડે છે] એટલે ક્રિયા છૂટી જાય છે. છોડે છે એમ તેવું નિમિત્તાદિ છે. બાકી એ પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે એને તું [તેને] છોડું તો એ દ્રવ્ય નિકટ પર રૂપિ છે. એનો એ નહિ. દ્રવ્ય સાધક છે એવી તેથી રાગ થાય છે પરંતુ તેને નિકટમાં તેનો નથી, [તેથી તે] છૂટી જાય છે.

• અમધુર એટલે અશુભભાવ, મધુર એટલે શુભભાવ એવાને જ્ઞાની જાણે છે. નીચલી ગાથા ઉલટાવો મધુર-શુભભાવ એને આવો-એવો છોડે છે, ત્યારે તે એનું ફળ ઉદયમાં છે. જ્ઞાન પુદ્ગલ જ્યારના ગુણ છે.

• 'પરંતુ જ્ઞાન દોષો (-જ્ઞાન દોષ ખાટે-) પરદ્રવ્યને 'હું' પણે અનુભવનારી અચેતનતા હોવાથી (તે ક્રિયાને) વેદતો નથી. માટે જ્ઞાની પુદ્ગલસ્વભાવને વિરહે અકર્તા જ છે.': આત્મજ્ઞાન હોવા રાગને પોતાપણે અનુભવનારી અચેતનતા છે.

• છોડે છે એને જાણે છે એને અકર્તા નહિ લેવું. એટલે એટલું રાગનું વેદન છે, આનંદનું વેદન છે પરંતુ એટલો તો અજ્ઞાન વિપરીત વેદન નહિ, જ્ઞાનાકાર છે એમ નિકટ રહ્યું છે!

(પ્ર.નં ૩૦) (ગાથા ૩૧૮ ટીકાનું) ટીકા:- જ્ઞાની તો જેમાંથી તદ્દન દૂર થયા છે એવું જ્ઞાનસ્વરૂપાત્મક જેનું સ્વરૂપ છે એવા શુદ્ધોપયોગના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે, ... : ઉદય જે ફળ છે એ કર્મોદય છે અને એનાં ફળ ઉપર ઘિરાની દૃષ્ટિ દોડ છે. જેનું ઉદય જાણે એને દૃષ્ટિમાં તો ફળ જ તરવરતું હોય એટલે એને તદ્દન દોષ નથી. ધર્મી તો શુદ્ધ ચિત્તની આત્માને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનતો છે

- 'પરંતુ અજ્ઞાન સ્વરૂપ હોવાથી પ્રવૃત્તિસ્વભાવને (-ત્રિગુણ ક્રિયાના સ્વભાવને-) સ્વભાવપણે હોતું છે...': જ્ઞાનીની-જ્ઞાની સ્વરૂપની રુચિ અને પરની રુચિ (છે). જ્ઞાનસ્વરૂપાત્મક સ્વરૂપ એવું જે શુદ્ધોપયોગ તેમાં રુચિ છે અને જ્ઞાન જે પર છે તેનાંની રુચિ છે. [તેથી] ત્રિગુણ ક્રિયા ઉદય આવે તેને પોતાની સ્વીકારતા નથી. [જ્ઞાન] શુદ્ધોપયોગ સ્વરૂપને આદરે છે ત્યારે રાગાદિને- પ્રવૃત્તિસ્વભાવને- હોડે છે.
- જ્ઞાની જન્મ-મરણ ટળી ગયાં એવાં જ્ઞાનસ્વરૂપ એ પ્રવૃત્તિસ્વભાવને પોતાનો માનીને થયા.
- ત્યારે જ્ઞાન-મરણ ટળી ગયાં એટલે 'નિશ્ચયથી તે સંસાર અને નિશ્ચયથી રાગ તેથી મુક્ત થયા.'
- 'તથા ઉદયમાં આવતા અનુદર્ય કે મંદોદય ત્રિગુણાત્મક રાગાદિભાવને તેઓ ક્ષય જાણે જ છે,...': ચારિત્ર અને ચારિત્રનો મોક્ષ તરીકે ખ્યાલ હોવાથી, આત્માની ચારિત્ર સ્વરૂપના ચારિત્રના દુઃખને દોષ રૂપે જોયા કરે છે. 'જાણે જ છે' એટલે ક્ષયનું કારણ છે, જાણે કે તેઓ [અજ્ઞાની મિથ્યાત્વી] એમ પણ તે તે કે કે પ્રતિરાગના ન થાય ત્યાં સુધી તજ રાગને વેદે છે.
- 'પરંતુ જ્ઞાન હોતાં (-જ્ઞાન હોય ત્યારે-) પરદ્રવ્યને કે 'પણ અનુભવાતી અવસ્થાના હોવાથી (તે સ્વરૂપનો) વેદતો નથી. માટે, જ્ઞાની પ્રવૃત્તિસ્વભાવથી અત્યંત જ છે.': જ્ઞાન અવિનાશ અજ્ઞાનપૂર્વકમાં સ્વભાવે અજ્ઞાનિક્રિયા આવે તો એવું જ્ઞાન હોતાં [ધર્મી] સ્વભાવને અનુભવતાં રાગ છે, પ્રવૃત્તિના સ્વભાવને અનુભવતાં અવસ્થા છે, અભાવ છે.
- જ્ઞાનીને જેટલો ક્ષય છે એટલું દુઃખ છે. અહીં તો એને જાણે છે, તે હોડ છે, તે વેદતો નથી - એ જ્ઞાન [અજ્ઞાનિક] જાણે છે.
- પુણ્યના ફળને અજ્ઞાની પોતાના માનીને તેમાં મગ્ન માને છે. જ્ઞાની એને પરભાવીને તેના નરકના વસવાના ભાવને દુઃખ માને છે. આવો ફેર છે. અજ્ઞાનિક્રિયા આવે તેના સ્વાદની અભાવ જ્ઞાની અવસ્થાના ભાવને-પર નરકના વસવાને દુઃખ જાણે છે અને સ્વ નરકના ભાવને સુખ જાણે છે.
- (i) દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ વેદન નથી તે વાત કરી છે. (ii) ત્રિગુણ ક્રિયાસ્વભાવમાં ક્યાં સુધી પરિણામ ચારિત્ર નથી, ત્રિગુણાત્મક નથી ત્યાં સુધી રાગનું વેદન જ્ઞાની વેદીને દૂરી જાય છે. ઉદયને ગુણસ્થાને અનુભિન્નપણાનો રાગ છે. તેનાથી ઉદયમાં ત્યાં વેદન નથી તો વસવાના દોષ.
- સિદ્ધાંતમાં કેટલા દુઃખનું વેદન છે. ત્રિગુણને કેટલો ભાવ છે. રાગાદિને ભાવે અને દુઃખ ઉદય તેનું છે. અજ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ જે પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, વ્રત-તપ એનું જ વર્તવું અને વેદનપણું છે

- 'રાગની પ્રવૃત્તિસ્વભાવથી વિરક્ત દોષથી અનાવૃત જ છે' – જેટલો પુરુષાર્થ અને જાગરણ છે એટલા અંદર રાગ-દ્વેષ થાય છે પરંતુ દૃષ્ટિમાં એનો આદર નથી. દૃષ્ટિનું દેવાય તો દ્રવ્ય ઉપર છે તેથી તે પરથી વિરક્ત છે. ધર્મી જીવ સ્વભાવના, અતીન્દ્રિય આનંદના ભોગવટા-અનુભવ વિના દોષથી, તે પ્રવૃત્તિના સ્વભાવથી વિરક્ત દોષથી અનાવૃત વેદાતાં આવે છે.
- (ભાવાર્થ:) 'જે જેનાથી વિરક્ત હોય તે તેને સ્વવશે તો ભોગવે નહિ અને પરવશે ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા વેદાય નહિ.' : પુરુષાર્થની જાગરણતા વધતે જ્ઞાનીને ઘણા રાગ અને દ્વેષનું વેદન ભોગવવું દોષ છે પરંતુ પરમાર્થે તે ભોક્તા છે એમ વેદાય નહિ.
- 'આ ન્યાયે જ્ઞાની-જે જે પ્રવૃત્તિસ્વભાવને (વિરતા વેદનને) પોતાનો નહિ જાણતો દોષથી તેનાથી વિરક્ત છે તે-સ્વભાવે તો પ્રવૃત્તિસ્વભાવને ભોગવતો નથી અને વેદનની અનાકુળતાથી પરવશે થતો હતો પોતાની નિર્બળતાથી ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા વેદાય નહિ...':
- ક્રિયા, તિર્યંચ, દેવ, દાન, પુણ્ય ભક્તિ એ બધા પરિણામ પ્રવૃત્તિસ્વભાવ છે, એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. [જ્ઞાની તે] એનાં વેદન છે ખરા, પુરુષાર્થની કમજોરી છે એટલે તેને નિર્બળતાથી [તેમને] ભોગવે છે. પ્રેમ નથી અને રુચિ નથી અને એનાથી દૃષ્ટિમાં વિરક્ત છે.
- 'વેદનની અનાકુળતાથી': ધર્મીને જેટલા રાગાદિ થાય છે એ ક્યાંક શુભની બુદ્ધિમાંથી થયા નથી તેથી તેને પરવશપણે થાય છે એમ વેદાય છે. એ રાગને હું ન ભોગવું એમ ઈચ્છે નહિ. એથી થાય છે તો પોતાના પુરુષાર્થથી છતાં પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ વેદનની અનાકુળતાથી પ્રવર્ત્યા એમ વેદાય છે. એ તો પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈનું ફળ. પરંતુ રુચિ નથી તેથી તેને ધર્મની અનાકુળતામાં બાધાને ત્યારે બાધકમાં આવે છે.
- હજુ આટલા રાગનો ઘણો ત્યાગ નથી એટલે દૃષ્ટિ થઈ નથી અને અંતરમાં એટલો સૌંદર્ય-પ્રીતિ જેને અનુભવમાં આવતો નથી એટલે અંદરમાં ઠરવાની ક્રિયા આવે ક્યાંથી? સામાયિક અને પોષા તો અંદર સ્થિરતામાં ઠરવાની ક્રિયા છે.
- 'વ્યવહારથી ભોક્તા વેદાય. પરંતુ વ્યવહારનો એવી શુદ્ધિનયના વિષયમાં અધિકાર નથી; માટે જ્ઞાની અભોક્તા જ છે.' : ૧૧ મી ગાથામાં લીધું, પછી જૂઠી છે. એ તત્ત્વ અપેક્ષાએ? એને દૃષ્ટિમાં ન લેવા માટે એને ગૌણ કરી વ્યવહાર તરીકે કહે અને નિશ્ચયને મુખ્ય કરી, નિશ્ચય તરીકે છે એમ લીધું છે.
- સંસાર એટલે વિકાર અને રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ. એ અવસ્થાની પર્યાય છે. એની પર્યાયમાં જે વિકાર થાય એ વિકાર સારો છે અને હું તે રૂપે થઈ રાગું છું એનું નામ વિકાર અને સંસારની પર્યાય છે. સ્વરૂપમાંથી સંસરણ-ઢળીને રાગ અને દ્વેષને પોતાના માનવા એનું નામ સંસાર છે.

પુદ્ગલસ્વભાવ વિષયક ગાથાઓ ૩૧૨ થી ૩૧૮નો સમુચ્ચય સારાંશ

(હરિગીત)

- પુદ્ગલ તણા નિમિત્તથી જે ભાવ જીવમાં થાય છે,
તે રાગ-દ્વેષ વિભાવને પુદ્ગલસ્વભાવ કથાય છે. ૧.

- એ ભાવરૂપ જે પરિણમ્યો મુજ આત્મના અજ્ઞાનથી,
તેમાં જ ફરી એકત્વને બંધાં વિભાવ અનાદિથી. ૨.

- એ દ્રવ્યશ્રુતને જાણ્યું પણ ના ભાવશ્રુત પ્રગટ થયું,
શ્રુત અશ્રુતમાં ભમતા થકી એ અભાવ સમ વર્તન થયું. ૩.

- પુદ્ગલસ્વભાવે પરિણમન તું છોડ હે આત્મા હવે,
શુદ્ધાત્મનો અનુભવ કરી તું પામ રે નિર્વેદને. ૪.

ગાથા-૩૧૮ : ધર્મચર્ચા

(૧) પૃથ્વીના સ્વભાવ વિષયક ગાથાઓ ૩૧૨ થી ૩૧૮ અને તેઓની ઉત્થાનિકા વચ્ચેના જોડકાં જોડો :-

ગાથા નં.	ઉત્થાનિકા
(1). ૩૧૨, ૩૧૩	(A). (હવે આ [જીવને જેના વિરાધે વિના બંધ થાય છે તે] આશાતના મહિમાને પ્રગટ કરે છે.)
(2). ૩૧૪, ૩૧૫	(B). ('અરે મુજ આત્મા પૃથ્વીના નિમિત્તે ઉપજ્યું-વિણસ્યું ન છોડે ત્યાં મુજ તે અજ્ઞાની, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસંયત છે' એમ કહે છે)
(3) ૩૧૬	(C). [આવા જ રીતે માંગાયણું આ જળનો સ્વભાવ નહિ આવ્યા] એવીને ગાથામાં કહે છે.
(4) ૩૧૭	(D). હવે, 'અજ્ઞાની વેદક જ છે' એવો નિયમ વિચારમાં આવે છે.
(5) ૩૧૮	(E). હવે, 'જ્ઞાની તો વિરક્તનો અવેદક જ છે' એવો નિયમ વિચારમાં આવે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'નિર્વેદને પામેલ' અધિકાર વૈરાગ્યને પામેલો.
2. જેમાં ગુણ-ગુણીના, દ્રવ્ય-પર્યાયના, આત્મા અને રાગ આદિના ભેદ નીતિથી ગાયા છે એવા આગમ જ્ઞાનને અહીં માન્યપ્રમાણ કર્યું છે.
3. અજ્ઞાની રાગમાં આસક્ત થઈને પડને જાણે છે, ધર્મી રાગથી ભિન્ન પડીને પોતાના સ્વરૂપમાં રહીને જાણે છે.
4. પૃથ્વીના સ્વભાવને અધિકાર રાગાદિને નથી તેના ફળ તરીકે આદિને જ્ઞાની પ્રયત્નપૂર્વક છોડે છે.
5. જ્ઞાનીને શુદ્ધોપયોગનો સદ્ભાવ હોવાથી પૃથ્વીનો સ્વભાવ સ્વયમેવ છૂટી જાય છે - તેને બળજબરીથી તે છોડે છે એમ કહેવાય છે.
6. જ્ઞાની પૃથ્વીના સ્વભાવનો બળજબરીથી વેદક (ભોક્તા) છે.
7. 'કડવા-મધુર ઇત્યાદિ વિરક્તને જણાતાં' અધિકાર અશુભ તથા શુભ ભાવ બન્નેને જ્ઞાની જાણે છે.
8. જો નીરોગીને ગોળ ગોળવાનો ભાવ મધુર હોય તો તે ગોળનું ખાડ ન હોય શકે.
9. અજ્ઞાનીને ન હોય ત્યારે પરદ્રવ્યને અધિકાર રાગને પોતાપણે

અનુભવવાની અયોગ્યતા હોય છે.

10. જ્યારે જ્ઞાનીને દોડો રાગ વિદ્યમાન હોય ત્યાં તે તેનો સિદ્ધિનો અપેક્ષ છે એમ [દૃષ્ટિપ્રધાન જિનશ્રી] કહ્યું છે.

11. ધર્મીની દૃષ્ટિ સદા [અંતર આત્મા] ધ્રુવ પર હોવાથી, તેને જ તે પોતાનું સ્વરૂપ માનતો હોવાથી તે બીજું બધું જાણે ખરો પરંતુ એને જોઈ તો નથી [એમ કહ્યું છે].

12. ધર્મી જ્ઞાનસ્વભાવસ્વરૂપ શુદ્ધચૈતન્યધામમાં રતિ અને પરથી વિરતિ હોવાથી ત્રિના હૃદયને પોતાનો સ્વીકારતા નથી.

13. અજ્ઞાની પુણ્યના સ્વભાવને અનુભવવાને અભાગ્ય છે.

14. સાતમા ગુણસ્થાને અપ્રમત્ત દશામાં મુનિરાજને બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ હોતો નથી.

15. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુણ્યના સ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી અને તેને સ્વાદરૂપે ભોગવતો નહિ હોવાથી પરમાર્થે તેનો અપેક્ષ કહેવામાં આવ્યો છે.

ક્રિયા-૧૮૮

સંદર્ભ:- દેવો અને અસુરોનું ક્રિયારૂપ કેવા છે:-

ક્રિયા:- (દોહરાનો)

જ્ઞાની ન કર્મને કરે વળી ભોગવે નહિ જોઈ,
કારણ જ્ઞાની ક્રિયા જાણતો એ વિધિ ક્રિયાકાલને;
એમ જીવ ક્રિયા જાણતો, નહિ વેદતો-કરતો અને
છે અચલ શુદ્ધ સ્વભાવમાં તે જ્ઞાની છે મુક્ત જ ખરે! ક-૧૮૮

સ્પષ્ટીકરણ:- જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી કિંતુ જ વેદતો નથી, કરવા સ્વભાવને તે ક્રિયા જાણે જ છે. એમ ક્રિયા જાણતો થકો કરવાના અને વેદવાના (કરવાના અને ભોગવવાના) અભાવને લીધે શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચલ થયો તે ખરેખર મુક્ત જ છે.

ટીકાનો:- રાગ અને દ્વેષને ધર્મ પોતાના માનતો નથી. નિશ્ચયનયે નિત્ય શુદ્ધ વસ્તુ જ્યાં (પ.નં.૩૧૦) પકડી છે એવો જ્ઞાની કર્મ કરતો અને વિકૃતભાવની વસ્તુને પોતાની કેમ માને?

- જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમજ વેદતો નથી.': પરને તો એ કરી શકતો [જ] નથી, પરંતુ રાગાદિક ભાવને [પણ] એ કરતો નથી. ધર્મી જ્યાં નિજ તત્ત્વ તરફ જે ઢળ્યું એમાં છે જ નહિ.
- પ્રભુ! અંદરમાં ખોળ પરમાત્મા પદ પડ્યા છે. એ શક્તિરૂપે પ્રભુ! તું પરમાત્મા છો અંદર. અમેની જેને દૃષ્ટિ થઈ છે એને પૂર્ણતાના સ્વભાવને ભોગવતું [છે નહિ].
- અજ્ઞાની વાતમાં કે એકાંતરે ભાવે છે, ત્યાં જડભાવને ભાવને વેદે છે, ઠગાઈ એ વેદતો નથી એમ બધા કહ્યું. 'ક્રિયા સ્વભાવને તે ક્રિયા જાણે જ છે.': રાગને વિભાવ પોતાનો સ્વભાવ નથી. માટે જડભાવને ભાવને વિકલ્પ, રાગ આવે છે પરંતુ એ મારા ઘરની ચીજ નથી. ઘરની ચીજ તો એ જૂદી પડે નહિ તેવી છે.
- 'એમ ક્રિયા જાણતો થકો કરવાના અને વેદવાના (કરવાના અને ભોગવવાના) અભાવને લીધે શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચલ થયો તે ખરેખર મુક્ત જ છે.'
- [જ્ઞાની] શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચલ અવિચલ સ્થિર છે. તે રાગ અને રાગના ફળને વિકલ્પ છે તેને મુક્ત જ છે. એક-તરફ ભગવાન [સિદ્ધ]ને મુક્તિ થઈ અને એક-તરફ સંસારી મુક્ત છે એમ કહ્યું.
- એકબાજુ એકના રાગથી અને પુણ્યથી મુક્ત છે, તેમજ રાગ અને પુણ્ય છે એ તો બંધ તત્ત્વમાં આસ્રવ અને બંધ તત્ત્વમાં આવે છે. ભગવાન આત્મા તાત્પર્યવૃત્તિ અંદર નિજની પકડી છે. એથી ખરેખર જેને દૃષ્ટિ આત્મા અંદર પકડાયો, સમકિત થયું તે મુક્ત જ છે.

ભાવાર્થ: 'જ્ઞાની કર્મનો સ્વાધીનપણે કર્તા-ભોક્તા નથી, કેવળ જ્ઞાતા જ છે; માટે તે કેવળ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ થયો થકો મુક્ત જ છે. તેણે દેહમાં આત્મા પણ છે, તોપણ જ્ઞાનીને તે જુદો દેખે છે જ્યાં સુધી નિર્વિકલ્પ રહે ત્યાં સુધી તેને જોર સ્વભાવ છે; કેમ કેમ સ્વભાવના વધારીને ઘટાડે તે જ્ઞાની તેનો નિર્મૂળ નાશ કરશે જ.'

ધર્મ-ધર્મ : દાનવિચાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. દાની પરાક્રમપૂર્વક ત્યજવા તત્પર બોલાય છે.
2. રાજા અને રાજાના કુળને પરસ્પર દેવાને લઈને દાનીને મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે.
3. ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં વિસ્તાર પૂર્વક બાકા તૈયાર કરવા ઘટે છે.
4. નિત્યાનંદ ક્ષુદ્ર વસ્તુને પણ દેવાથી દાની કીર્તિ અને પુણ્ય આપવા રાજાને પોતાનો માનતો નથી.
5. 'દાની ત્યજે ત્યારે જોઈ જોઈ બોલતો નથી' - અહીં ત્રિ શબ્દનો અર્થ ફરી ફરી કરવાનો આશય છે.

Day 9.2

ગાથા-૩૧૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થને દૃઢ કરે છે:-

ગાથા:- ફરસો નહિ, નહિ વેદનો જ્ઞાની ફરસ અનુભવતો,
જેટલા કાળમાં એમ જીવ નિજ જ સ્પર્શન શુભ-અશુભને. ૩૧૮.

ગાથાર્થ:- જ્ઞાની જીવ પુગલનાં સ્પર્શને ફરસો પણ નહિ, વેદતો (ભોગવતો) પણ નથી; પરંતુ પૂર્વ અને પાછળ સ્પર્શનને નહિ સ્પર્શને જાણે છે.

ટીકાર્થ:- (શ્લોક:) 'સ્પર્શનના રહિત હોવાને લીધે પોતે અસ્પર્શ હોવાથી, ...':
(પ્ર.સા.૩૧૯) • અહીં [-જ્ઞાનીને] સ્પર્શનના છે તો ખરી, પરંતુ અત્યારે કૃતિના તરીકે અપેક્ષાએ વાત છે. રાગનો અભાવ હોય અને રાગની મંદતા કાળની હોય તો તે સ્પર્શનના હોવાય. જેને હજી [અસ્થિર સ્થિર-રાગ] થાય અને એ રાગમાં જે સંતોષ માને, એ રાગને એમાં જ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને પોતાની સીમાને ભાગી રહે [તે સ્પર્શનના છે].

• ધર્મી અંતર્મુખ છે કે જે સ્પર્શનના રહિત હોવાને લીધે. એને રાગ મારાપણે સંતોષ સંતોષાતો નથી. સ્થિરતાના પરિણામ મારા નથી એમ એને જ્ઞાનમાં જણાય છે તેથી તે [સ્પર્શનના] રહિત હોવાથી પોતે અસ્પર્શ છે.

• 'અને સ્પર્શન સંતોષના રહિત હોવાને લીધે પોતે અસ્પર્શ (-અસંતોષના) હોવાથી, જ્ઞાની ફરસે ફરસો નહિ નિજ જ વેદનો (-ભોગવતો) નથી; ...'

• એ રાગનું ફળ જે દોષ અને દુઃખ, એનું એને વેદન નથી. ધર્મ ફરનારને ધર્મનું ફળ આનંદ અને શાંતિ કાયમપણે રાગના ફળને દોષ, દુઃખ વેદતો નથી, માટે તે રાગના ફળનો અસ્પર્શ છે. જુઓ સંતોષ સુખ, આનંદ સુખ જું એમ પોતાના સ્વરૂપમાં સંતોષ પામે, આનંદ પામે, એને એ રાગનું ફળ જ નથી પરંતુ નિજ ફળરૂપે દુઃખ અને શાંતિનું વેદન પણ નથી.

• જેમાં રાગના ફળનો પણ અભાવ(છે) અને રાગના ફળના વેદનનો પણ એવો અભાવ (છે), એવો જે જ્ઞાયક કાળના કૃતિમાં, અનુભવમાં કાળમાં એ અનુભવ જાય રાગને ફળ દુઃખને ફળતો નથી, એવો નથી નિજ નિજ ફળને દુઃખ-દોષને વેદતો નથી.

• 'પરંતુ જ્ઞાન સંતોષપણે હોવાને લીધે ફક્ત જ્ઞાન જ હોવાથી, શુભ અશુભ અશુભ સ્પર્શનને નહિ સ્પર્શને ફક્ત જાણે છે.': નિજ જ્ઞાનની સંતોષ કરવા હોવાથી એ જ્ઞાન છું છું, એમ સંતોષ પામે, જાણે પામે, અનુભવાય. એ જ્ઞાનસંતોષમય છે-અસ્પર્શ છે. પોતાનો સ્વભાવ જાણનાર હોવાથી ધર્મી રાગ અને પુણ્ય-પાપના પરિણામનો ફક્ત જાણનાર રહે છે. શુભ-અશુભભાવ છે તેનાં જ્ઞાનમય સંતોષની કૃતિ હોવાથી જ્ઞાનમય [કૃતિમાં એ રાગનું ફળપણું અને ભોગવવાપણું હોતાં નથી. આનંદમય કાળના જ્ઞાનના પ્રેમમાં સંતોષ સિવાયનું વેદન ફળ અને દોષ શાંતિ નથી. એટલામાં એ વિકાર શા રહી શકે?

ગાથા-૩૧૮ : ઉપસંહાર

(૧) જોડી જોડો :-

1. ક્રિયાના	A. રાગના ફળમાં દોષ અને દુઃખ થયા.
2. ક્રિયફળના	B. રાગમાં આત્માના દોષ, રાગમાં મલિનતા આવવા
3. જ્ઞાનચેતના	C. રાગના પરિણામને ફળ જાણવા.

4. જ્ઞાની ક્રિયાના રહિત હોવાથી	A. કર્મબંધ જ્ઞાનમાંનો ફળ રાગ જ છે.
5. જ્ઞાની ક્રિયફળના રહિત હોવાથી	B. કર્મબંધ જ્ઞાનક્રિયાનો અભાવ (અભાવ) છે.
6. જ્ઞાની જ્ઞાનચેતનામય હોવાથી	C. કર્મબંધ જ્ઞાનમાંનો અભાવ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જ્ઞાનીને ઉદયગત પણ ક્રિયાના નથી એમ અહીં કહ્યું છે.
2. જ્ઞાનીને રાગમાં આત્મા નથી, આત્માના નથી, મલિનતા નથી તેથી દૃષ્ટિના જોરે તેને ક્રિયાના નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે.
3. અજ્ઞાનીને ક્રિયાના હોવાથી તે વિકારમાં લોભાઈ [લલચાઈ] જાય છે માટે તેની શાંતિ ગુણી જાય છે.
4. જ્ઞાની પોતાના સ્વરૂપમાં લોભાઈ [જલાઈ] જાય છે માટે તેને વિકારનું ફળપણું કે તેના ફળરૂપે દુઃખ-શાંતિનું વેદન થતા નથી.
5. જ્ઞાનીને જ્ઞાનચેતના હોવાથી તે પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાં લોભાઈ [જલાઈ, અનુભવાઈ] જાય હોવાથી શુભ-અશુભ ભાવને માત્ર જાણે જ છે પરંતુ ફળને કે ભોગવતો નથી.
6. જેમ અંધ સ્થાનમાં છે તલવાર રહી શકતી નથી તેમ નિર્દોષ જ્ઞાનીને આનંદમય આત્માના જ્ઞાનના પ્રેમમાં લોભાઈ વધુ એવું [વિકારનું કે તેના ફળસ્વરૂપ દુઃખ-શાંતિનું] વેદન હોઈ શકતું નથી.

ગાથા-320

(દૃષ્ટાન્તઃ- હવે પ્રશ્ન એ છે કે -જ્ઞાની રાગનો-ભોગવટો નહિ, માત્ર જાણે છે કે શું કરે છે? તેનો ઉત્તર દૃષ્ટાન્તપૂર્વક કહે છે:-

ગાથાઃ- વયણ ગેય, તેણ જ રાગ નહિ કરદિ, નહિ વેદદિ અરે!
જાણે જ ફર્સિદિય, વિસયાણિ, બંધ તેણ જ સંકિણે. 320.

ગાથાર્થઃ- જેણે તેને (દૃશ્ય પદાર્થોને રાગ-ભોગવટો નહિ, કેવળ જ છે), તેણે રાગ અનુભવ નથી અને વેદે છે, અને બંધ, સંકી, સ્પર્શેદિય નથી વિષયોને જાણે જ છે.

ટીકાઃ- (દૃષ્ટાન્તઃ) ઘરમાં રાગાદિ-દોષાદિને રાગ નહિ અને ભોગવટો નહિ- એવી (પુ.નં.369) શીત શું છે? એનો પુત્ર શું છે? જેની આ ભોગવટાની વિદ્યાના બળે એને અનેક વિચાર દેખાવા આવે છે.

- આ બધું દેખાય છે અને તે તો દોષ એટલા રૂપે નહિ અને વેદે નહિ. આ શું એની અજ્ઞાનતા? એનો ખેલાવ અનંત વિસ્તારથી શું છે?
- (ટીકાઃ) 'જેણે રીતે આ જગતના તેણે દૃશ્ય પદાર્થોને અત્યંત વિભાવભાવે ભોગવે તેને રાગ-દ્વેષભાવે અનુભવાય છે, દૃશ્ય પદાર્થોને રાગ નહિ અને વેદવું નહિ-...' : જે અત્યંત વિભાવ કરવા છે એને આ બધાય શું રાગ? બાહ્યના અનેક દોષ બધા દોષ (એનો) અભાવ દેખે. એ દોષને અનુભવે? અને જે વિભાવ છે એને વેદે શું?
- -જે એમ જ દોષ તો અનુભવે દેખાવાથી, રાંધણાની માટે, પોતાને (તેણને) અનુભવું રાગભાવ (રાગરાગભાવ) અને વિષયોના ભોગની માટે પોતાને (તેણને) અનુભવું અનુભવ દુર્નિવાર થાય (અર્થાત્ જે તેણે દૃશ્ય પદાર્થોને રાગ-વેદવું દોષ તો તે તેણે વડે અનિષ્ટ સમજવા જોઈએ અને તેણને અનિષ્ટની ઉપેક્ષાનો અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ; પરંતુ એમ તો થતું નથી, ...' :
- જેમાં અત્યંત વિભાવ [છે] એવા કાર્ય, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; એ જેને દેખે છે તેની સાથે અસંગત કેમ થાય? તેનો ત્યાગ કેમ થાય? જુદી રાગ જુદી વસ્તુનો ત્યાગ-ભોગવટો કેમ થાય? એક રાગ અને બીજા રાગ વચ્ચે તો અત્યંત અભાવ છે- એમાં એક રાગ બીજા રાગને આડીને ભોગવવાનું ત્યાં ક્યાં શક્ય નહિ.
- કારણ દોષ ભાવ સંયોગને તો ખાલી નહિ, કેમ તેને દેખને કોઈ ભાવે તો રાગ થે અને કોઈ જ ભાવે તો દ્વેષ થે. એમ રાગ-દ્વેષને વેદે.
- બાહ્યનો ત્યાગ અનુભવે વેદે પરંતુ અંતર ત્યાગને વેદે? તો વેદે તો અંતર ભાવ.
- 'માટે તેણે દૃશ્ય પદાર્થોને રાગ-વેદવું નહિ)- પરંતુ કેવળ દર્શનમાત્રસ્વભાવભાવવું દોષાદિ તો સ્વયંને કેવળ દેખે જ છે;...' : અંતરનો દર્શન સ્વભાવ દોષાદિ દૃશ્ય પદાર્થોને દેખે [જ] છે. દર્શન સ્વભાવવાળું તેણે દૃશ્ય પદાર્થોને રાગ વેદે શક્ય નહિ.
- 'તેણ રીતે, જ્ઞાન પણ, પોતે (તેણની માટે) દોષાદિ, ત્યારે અત્યંત વિભાવભાવે ભોગે વિકારાદિ તેને રાગ-વેદવાને અસમર્થ દોષાદિ, ત્યારે રાગ નહિ અને વેદવું નહિ, પરંતુ જ્ઞાનમાત્રસ્વભાવવાળું (જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સ્વભાવવાળું) દોષાદિ, ત્યારે બંધને નથી સંકિણે, ત્યારે વિષયને નથી નિર્જરાને કેવળ જાણે જ છે.';

- પોતાનો દોષ તો. દર્શન મોહને આત્મા પણ જે તેવો બને છે ઉત્પન્ન થાય અને બને ન નાશ થાય એનો તે કુમાર છે. છોકરો ઉત્પન્ન થાય અને છોકરો મરી જાય એને શોક કાળો અને દુઃખી છે, એને કોઈ શાંતિ નથી.
- પોતાની અંગમાં બધા આત્મા અનંત ગુણી છે, એમ જો [આત્મા] ત્રણેય અનંત ગુણી(છે), પછી ત્રણેય રાગ થાય ન દ્વેષ થાય ન દુઃખ થાય, એ બધાથી ભિન્ન [છે]. ત્રણ અને આત્મા વચ્ચે અનંત અભાવ છે. એ જાણવાવાળા જ્ઞાનને દોષવાળો અજ્ઞાની છે. જ્ઞાન એને અડતું નથી. એક્યા વિના એને શું ?
- આત્મા તો ત્રણ જ્ઞાનસ્વભાવ છે. જાણે-દેખે એટલો એનો સ્વભાવ છે. બાકી બીજું કંઈ એનો સ્વભાવ નથી. ત્રણ બંધાય તેને પણ ભિન્ન રહીને જાણે અને મોહને પણ ભિન્ન રહીને જાણે. એ મોહને અને બંધને ટાળે નહિ.

(પુ.નં.૩૮૮) (ગાથા ૩૨૦ - પ્રવચન).

- પોતાના દોષ એને ટાળે અને બીજે પરનું પરને ટાળે અને બીજે (જાણે ન ન) એવો તો અજ્ઞાની ભિન્ન છે. આંખ જો [દૃશ્ય પદાર્થોને] ટાળે અને બીજે તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જેમ આંખને અભાવવાળાપણું આવે. અને તારાનો ગોળો જેમ અંધારામાં ઉદ્યોત થઈ જાય છે તેમ આંખ પણ [અંધકારને દેખાતાં] અંધકારમય થઈ જાય. 'અંધકારનો ભાવ દુર્વિચાર થાય..' [એવું] આંખને ભિન્ન જાણને અનુભવવાનો ભાવ આવતો નથી.
- 'ત્રણ દૃશ્યમાત્રસ્વભાવવાળું દોષાદિ તે મારાને ત્રણ દેખે જ છે...' અંધકારે આંખ ઊઘડી નથી, અંધકારને આંખ ટળી નથી.
- જો સિદ્ધાંત આત્મા ઉપર ઉતારે છે. આંખ જેમ પરને દેખે છે એમ આત્મા પરને દેખે ખરો. તો ન પરને દેખે છે એ તદ્દન વ્યભિચાર છે. ઘણા એવો સંબંધ લીધો. તો જેમ પરને દેખે છે એવો વ્યભિચાર છે તો પરને ટાળે એવો પણ વ્યભિચાર દોષ લાગે છે.

[પ્રશ્ન] એમ નથી. તો દેખનાર દોષ ઘણાં રાગાદિ, ત્રણેયને ટાળે નહિ. જ્ઞાન જ્ઞાનસ્વરૂપ દોષાદિ એને ત્રણેનો ઉદય થાય એને દેખે. દેખવાના સંબંધમાત્રથી ત્રણના ઉદયને બંધ ન ટાળે. આંખ જેમ અંધકારને ટાળી નથી, તેમ જ્ઞાનસ્વભાવના ત્રણ અને ત્રણથી જાણતા એણે જો એ રાગને, ત્રણને ટાળતા-ભાગવતા નથી તો પછી તો શું જ્ઞાન ટાળી ? રાગ અને બંધને તે ટાળે નહિ તેમ રાગને તે જ્ઞાન વેદતું નથી.

- જ્ઞાનમાત્ર ત્રણેનો ઉદય અંધકારમાં ગુણો છે, પરંતુ જ્ઞાનમાત્ર ત્રણેનો રાગને અને પરને ટાળે નહિ એ માટે માત્ર નિયુક્ત છે.
- શાસ્ત્રમાં આવે છે એવો ગુણસ્થાને આટલા પ્રકૃતિ ભાંગાં દોષ, આટલો ઉદય દોષ, આટલું વેદન એવું વેદનાનો એટલો અનુભાગ દોષ પરંતુ એ બધો. એવો ગુણસ્થાને આઠ પ્રકૃતિનાશ ત્રણની આટલી પ્રકૃતિ દોષ, આટલી ઘટે, આટલી બંધાય, આટલી સત્તામાં રહે, આટલા ઉદીરણા થાય, આટલો ઉદય આવે. એ બધા ઉદય આવે પરંતુ એને જાણે.

- જ્ઞાન તો મોક્ષને કરતું નથી. તે તત્ત્વ તે પરાયું થાય જ એમને કરે છે? ના દોષ એને કરે. જેની સ્થિતિ ના દોષ એને [તો] કરે [તો] એને કરે કેવાય. ભગવાન! એ એને જાણે.
- એ પરને જાણે એ એ પણ વ્યવહાર. એને જોવાને જાણે છે તે નિશ્ચય. કરે એને બોધવાની તો વાત જ નહિ.
- સત્યને કરતું છે? તો એ એ નથી થાય. એક થઈ જાય. ક્ષયોપશમ થાય એવો તેના અંતરમાં એટલો ભાવ વાળનો ગુણ છે કે તે પરાયું થાય જ. - મોક્ષની શુદ્ધિ પરાયું તે તત્ત્વ થાય જ. તે તત્ત્વ તે પરાયું થાય જ એ અવસ્થા એ અવસ્થા સત્ય છે. સત્ય છે, સત્યને કરે? થાય એ એને કરે એ તો પરાધીન થયું. એ તેને જાણે છે.
- આ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. એ જ્ઞાનના રહીને જોવાને અને દ્રષ્ટિને સ્વરૂપના તરીકે જાણે છે.
- 'દ્રષ્ટિને નથી નિર્જરાને...'! એમના નિર્જરાને કરતો નથી-તેમ? કે એ સમયે અશુદ્ધતા થઈ છે, શુદ્ધતા વધે છે, કર્મ ખરે છે. એ પ્રત્યેક છે. એ એને કરે છે?
- પણ તો શુદ્ધતાનું વધવું એ [નિશ્ચયથી] નિર્જરા છે. અશુદ્ધતાનું ગળવું એ તો [અશુદ્ધ] વ્યવહારનયથી એને કરવું [ખરવું] કહ્યું એ તો અશુદ્ધ વ્યવહારનયથી છે.
- મુમુક્ષુ: ઉપયોગ છે એ પણ ન લેવું? પૂ.ગુરુદેવશ્રી: ઉપયોગ છે? એ એને કરવું? જે મોક્ષ ઉપયોગ છે, અરે! નિર્જરા પણ ઉપયોગ છે. ઉપયોગ છે એની દશા તો છે. દશા છે એને કરવું છે? નિશ્ચયથી ઉપાડવું છે કે આ બધું? મોક્ષની પર્યાય નિશ્ચયના તત્ત્વ થાય છે એને કરવું છે? નિર્જરાને તત્ત્વ શુદ્ધિ વધે છે એને કરવું છે?
- જેમ ગિરનારી જ્ઞાનસ્વભાવ સત્ય છે, એને કરવું છે? એમ તે તે પર્યાય તે તત્ત્વ તે સત્ય જ છે. બંધ સત્ય છે. અહીં વસ્તુ ગિરનારીપણે સત્ય છે, નિર્જરા અને મોક્ષ પણ તે તત્ત્વના સ્વભાવપણે તે સત્ય છે. છે એને કરવું છે?
- મોક્ષ અને નિર્જરાને જાણે એવો જ પર્યાય તે તત્ત્વ થયાની જ છે. નિર્જરા અને મોક્ષની પર્યાય તો છે, છે તેને જાણે જાણે એમ કરે છે, પરંતુ જાણવાની પર્યાય પણ તે તત્ત્વ છે જ. એ જ્ઞાનની પર્યાય જે સ્વસંમુખ જ્ઞાન છે એ પરને જાણે છે એ રીતે જ એ છે. એ પર છે માટે પરને જાણે છે એમ પણ નહિ. સત્યને સત્ય તરીકે સિદ્ધ કરે છે.
- ત્યાં તો નહિ પરંતુ ખરેખર તો એનો જાણનાર પણ નહિ. જાણનાર જાણનારને જાણતા જાણનારને જાણવાની પર્યાય સત્ય રીતની થાય છે. પરંતુ આવતો વ્યવહાર અહીં સિદ્ધ કરવો છે કે મોક્ષને, નિર્જરાને જાણે છે.
- મુમુક્ષુ: કરવાનું તો ગયું પરંતુ જાણવામાં પણ ગર્ભિતપણે કરવાનું પડ્યું છે? ઉત્તર: જાણવું એ પણ કરવું [છે]. જાણવાનું કરું, જાણવાનું કરું એ પણ [અહીં] નહિ. એ જાણવાની પર્યાય પણ તે તત્ત્વ સત્ય તરીકે છે અને થાય છે.
- એમ સિદ્ધ કરવું છે? તે સમયે તેનું સત્ય છે એ પ્રકારે થાય છે. એનું એ સત્ય છે એમાં બારા હેતુની એને શું જરૂર છે? એવું રાખ કે તું જ્ઞાન છો એને એ જ્ઞાન નહિ એવડે [તે] જાણવાનું કર [ન] કરે.

- અંતર્મુહૂર્તની હિંસા ન કરો એ બધા વ્યવહારના વચનો છે.
તે વચને હિંસા થવાની જ નહિ. તેને જ્ઞાન કહેવે છે. તે જ્ઞાન પણ હિંસા થવાની નહિ એવે અપેક્ષા રાખીને ઉત્પન્ન થયું છે એમેય નહિ. અનંતી પર્યાય એક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં એક પર્યાયને બીજા પર્યાયની પણ અપેક્ષા નહિ. આવું કોનું સાહસ્યરૂપ છે. ૩૨૦ ગાથા! શ્રોતાબંધુઓ પણ કહ્યું છે કે આત્મા બંધ અને મોક્ષને કરનાર.
- (પરમાત્મ પ્રકાશ ગાથા ૬૮): પરમાર્થે જીવ હિંસકનો પણ નહિ, પરમાર્થે જીવ બંધ અને મોક્ષપણે પણ હિંસકનો નહિ અને મરનો પણ નહિ; અને બંધ-મોક્ષ કરનાર નહિ એવે શ્રી જીવાજીવ તત્ત્વ છે. એનો અર્થ એટલો કે આત્મા જે વિભાવભાવ છે તેના લક્ષે જીવે એવું નક્કી કર્યું (ત્યાં) બધું ઊભી ગયું. બંધ! પછી જે છે એ જાણો. વિકલ્પ વખતે નિર્જરાને જાણો, સંવર વખતે મોક્ષને જાણો. તે જાણવાની પર્યાય પણ તેના જ પોતે તે તત્ત્વ તે પ્રકારની ખોળાણ કરીને છે.
- એકદેશ શુદ્ધનયાશ્રિત એ જ્ઞાનના. એ જ્ઞાનના એકદેશે જ્ઞાનની, શ્રદ્ધાની, ચારિત્રની એટલે પર્યાય જે જ્ઞાનાકારરૂપ પ્રગટ થઈ, તે અંશિત શુદ્ધિરૂપ પરિણતિ છે. વસ્તુ તરીકે જ્ઞાને શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ છે, સંપૂર્ણરૂપ છે, સંપૂર્ણરૂપ છે, પરંતુ તેને જાણવાનું જ્ઞાન શુદ્ધોપયોગ જ્ઞાન છે; તેને જાણવાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અત્યારે અહીં નહિ.
- પરમાર્થે જીવ હિંસકનો પણ નહિ એટલે શેના? પર્યાયમાં હિંસકનો નહિ અને પર્યાયને વ્યય કરનો નહિ.

(પ્ર.નં.૩૮૨) [અન્ય મતવાદીઓ:] [i] કોઈક અધિકાર ગાથા ૧૭૦-૧૭૧-૧૨ માં જ્યાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધપણે પરિણામન છે, પ્રધાનપણે સાધિત નહિ ત્યાં શુદ્ધ, બંધન અને મોક્ષ કરે છે. [ii] પ્રધાનતાર જ્ઞાન નામ જ્ઞાનીને રાગનો ત્યાગ અને ભોગવવા તણો છે. [iii] અહીં જ્ઞાનની મુખ્યતાએ જ્ઞાન જાણવાનું છે એમ થાય છે તેને જાણે છે, બંધ અને મોક્ષને કરનું નહિ એમ જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે. જ્ઞાનમાં એ તેનાથી દૂર છે, અંતર્મુખ નહિ. અંતર્મુખ જ્ઞાન. મોક્ષને પણ કરનું નહિ, મોક્ષના માર્ગને પણ કરનું નહિ. [iv] સ.સા.ગાથા ૧૭૨ ભાવાર્થ: 'જ્યાં શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થનયાશ્રિત જ્ઞાન છે ત્યાં શુદ્ધ અનુભૂતિરૂપ (અભેદ સાધિત્રમાંનો) રાગ દૂર થયા કરે, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના અભાવની અપેક્ષા જ્ઞાનીને નિરાબાધપણું કરે અને અનુભૂતિપૂર્વક રાગનો અભાવ થાય અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે નિરાબાધપણું કરે. આ, સવિકારનું વિચિત્રપણું છે. [v] પ.સા.ગાથા ૧૮૮-માં જ્ઞાની પાસે રાગનો ત્યાગ-ભોગવવા શુદ્ધનયમાં છે એમ કરે છે શુદ્ધનયનું ફળ હોય ત્યારે ત્યાગ-ભોગવવાનો નિષેધ કરે પરંતુ જ્ઞાન જાણવાનું હોય ત્યારે તું ત્યાગ-ભોગવ છે એમ બતાવે છે.
- (ભાવાર્થ) 'જ્ઞાનનો સ્વભાવ જેટલી જેમ દૂરથી જાણવાનો છે; માટે કરવું-ભોગવવું જ્ઞાનને નહિ. કરવા-ભોગવવાપણું મનનું તે અજ્ઞાન છે.': દૃષ્ટિની પ્રધાનતાએ ત્યાગ-ભોગવવા નહિ પરંતુ જ્ઞાન જાણે છે કે આ પરિણામન મારામાં છે – રાગનું પરિણામન મારામાં છે અને રાગનું વેદન મને છે. વેદન બધું નહિ.

21-12-49
गा. 320-4

• [રાગાનો] ત્યાગ અને અત્યાગ નિમિત્ત સાંખ્ય અને અસાંખ્ય મોક્ષ માટે હોય છે. બધા મોક્ષ માટે હોય છે.

• 'અહીં તેથી પૂછે છે કે - "એવું તો વિચારાય છે. જોતી બધા સુખે મોક્ષનો હેતુ છે ત્યાં સુખ તો સુખદુઃખ રાગાદિરૂપે પરિણામ થાય જ છે, તેમ જ બધા સુખે દુઃખનિવારણ, રાગનિવારણ નહીં સંસારકાળે હેતુ છે ત્યાં સુખ અસ્થિર, અજ્ઞાન નહીં અસમર્થપણું હોય જ છે; તો પછી વિચારાય કેવા પદોનો રાગાદિત્યાગ કે તેવાય ?"': વિચારણામાં ત્રણ-ત્રણવાળું તેથી જ મળે, [પરંતુ] તમે તો પાછું ઓરડું ગયું કારણ કોણ? જાણીને પણ [મોક્ષ તત્ત્વના હેતુના નિમિત્તે] પોતાથી સુખ અને પોતાથી દુઃખરૂપ રાગાદિનું પરિણામ થાય જ છે. વળી જ્ઞાનીને પણ અસ્થિર, અજ્ઞાન [અંશે નિર્બળ જ્ઞાન નહિ પણ અંશે જ્ઞાન] નહીં વીર્યને લીધે અસમર્થપણું હોય જ છે.

• 'તેનું સમાધાન. પહેલેથી કહ્યા જ આવ્યા છીએ કે જે સ્વાંગપણે ત્રે-ત્રણવે, તેને પરમાર્થે ત્યાગ-ત્યાગ કહેવાય છે. માટે બધા નિશ્ચયદૃષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનનો અભાવ થયો ત્યાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણાનો અભાવ થયો અને ત્યારે બધા જ્ઞાની થયો એમ સ્વાંગપણે તો તેઓનો ત્યાગ-ત્યાગ થયો નહીં નહીં પણ જ્ઞાની જ્યાંસુધી ચરિત્ર દોષની ઉત્પત્તિ કે તાર થાય છે તેનો ત્યાગ-ત્યાગ પરમાર્થદૃષ્ટિએ તેને કહેવાતો નથી. વળી તે તાર નિમિત્તે તીવ્ર જ્ઞાન ત્યાગ જ્યારે પણ છે તોપણ તેને અહીં ઉદયમાં સ્વાભાવિક આવતી નથી. નિશ્ચયાત્મક છે તે જ સંસાર છે. નિશ્ચયાત્મક દ્વારા પછી સંસારનો અભાવ જ થાય છે. સમુદ્રમાં સિદ્ધની શ્રદ્ધા ગણાતી ?': પોતાનું માનીને સ્વાંગપણે જે ત્યાગ-ત્યાગ થાય તેને અમે ત્યાગ-ત્યાગ કહીએ છીએ. જ્ઞાની પોતાનું માનતો નથી તેથી તેને જ્ઞાની અપેક્ષાએ ત્યાગ-ત્યાગ કહેતા નથી. [જ્ઞ બધામાં પરિણામની અપેક્ષાએ તે ત્યાગ-ત્યાગ કહેવાય છે] પરદ્રવ્યનું, રાગનું સ્વામીપણું જ્ઞાનીને નથી. સ્વાંગપણે જ્યાં સુધી રાગ કીધો છે, સુખરૂપ છે એટલે બુદ્ધિએ તે ત્યાગ થતો નથી.

• દેવના ગુણસ્થાને પણ એટલે અયુક્ત અને મોક્ષનિમિત્ત & ત્યાગ કરાય છે. અયુક્તિ-પૂર્વકનો નિયમ દેવ જ્યારે જાણે છે.

• 'નિશ્ચયાત્મક તે જ સંસાર છે' - અહીં અયુક્ત, ઉપાદેય અને ત્યાગને ગ્રહણ કરી લીધા છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાન ગુણસ્થાને અવિરતિ જ્ઞાન છે અને અહીં નિશ્ચયાત્મક દ્વારા પછી બધા વિરતિ રહેવા કહ્યા છે. અયુક્ત, ઉપાદેય, ત્યાગના ઉદયને ગ્રહણમાં રાખતાં તે બધે કેમ કહ્યું છે.

• 'વળી અહીં આવું વિશેષ જાણવું કે - વિચારણાની તો સાક્ષાત્ મુક્તિસ્વરૂપ જ છે અને મુનિજ્ઞાની પણ મુક્તિ બધા અવસ્થાઓને અંશો જ અનુભવે છે, પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો જ ભેદ છે, માટે મુનિજ્ઞાનીને જ્ઞાન-મુક્તિની અપેક્ષાએ તો જ્ઞાન કહેવાયું જ છે અને ચારિત્રની અપેક્ષાએ પૂર્ણપણે ત્યાં જોતાં રહેવા છે તોપણ ઘાત છે નહીં તેને બાધ ત્યાંનો રહેવા પણ છે...':

- ભોગના અને ગોકુળના ઉદાહરણ તરીકે અને સામાન્યની અપેક્ષાએ એમને ભેદ અને અભાવ નથી એમ કહેવાય. ઉદાહરણમાં પિતરી ઘાટ આવતાં દેખે તો નહિ? પિતરી ગાય આવતા હોય ઉદાહરણ થાય કે? અને પિતર જેવું છે એવું ભેદાન છે, ભેદન છે. [દાખલો] સામાન્યની અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઘટાવ્યું હોય પરંતુ 'ચારિત્ર અપેક્ષાએ 'પ્રતિક્રમણ કરવા જેટલો જીવ છે તેટલો ઘાત છે.' મુનિને સંયમનાં કાજે ચાલતાં જીવ છે એટલો ઘાતનો ઘાત છે અને એને બાધા ટાળવાનો પ્રયત્ન થતો છે, રાખવાનો પ્રયત્ન નથી.
- 'જ્યારે તે ક્રિયાનો અભાવ હશે ત્યારે ચારિત્ર પ્રધાનપણે ચારિત્ર હશે અને ત્યારે વિજ્ઞાન હશે. અહીં સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્ઞાની તરીકે ગણે છે તે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ તરીકે ગણે છે. જ્ઞાનચેતનાવાળી અપેક્ષા લઈએ તો તે સર્વજ્ઞ જ્ઞાની છે અને વિશેષ અપેક્ષા લઈએ તો જ્યાં સુધી ક્રિયામાત્ર પણ અજ્ઞાન રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાની કહી શકાય નહિ.'!
- અજ્ઞાન પણ કષાયાદિ છે. દ્રવ્ય તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે? એ તો પર્યાયમાં કેવું છે.
- 'સર્વજ્ઞ જ્ઞાની છે'- જે કંઈક દ્રવ્યરૂપે તિર્યંચ છતાં તે જ્ઞાની છે- અંદર દ્રવ્યસ્વરૂપ જ્ઞાન છે એને અપેક્ષાએ. પર્યાયમાં તો મરીને નરકે જશે.
- 'દ્રવ્યસંગ્રહમાં 'આચાર'ના ગાથામાં હોય છે કે 'હું તો આકાશ જેવું નિર્લેપ શુદ્ધ છું', પણ બધિ અવસ્થા આકાશ જેવી નિર્લેપ શાન. તિર્યંચ નિગોદમાં ન રહે: દ્રવ્યદૃષ્ટિએ તો બધા સાધર્મી છે, આખી દુનિયા.
- 'જેમ નિશ્ચયનયમાં ભાવેન્દ્રિયનું પ્રાધાન્ય ટળ્યું, ત્યાં સુધી વિજ્ઞાન ન ગણીએ ત્યાં સુધી અધિક ગાઢમાં ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાન ભાવ હતો છે. માટે અહીં જે જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણું હોય તે સમ્યક્ત્વ-નિશ્ચયની અપેક્ષાએ જ જાણવું'
- ગાઢમાં ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાન કારણે નિશ્ચયથી કે જાણે [પરંતુ] કોઈ જ્ઞાન ચારિત્ર દોષ ગરજે કોઈક કોને અહીં ન ગણ્યા. ચારિત્રનો દોષ તો દસમા ગુણસ્થાન સુધી છે- ઉ ક્ષય ગુણસ્થાન. અવિચારક ગુણ [જાણે]. અવિચાર, ગાઢમાં અભાવ છે- અને ઘાતિકર્મ કષાયનો ગુણસ્થાન. [માટે] ગુણ અપેક્ષાએ એને જ્ઞાની ક્યાં છે એમ ન જાણવું.

ગાથા- 320 : ઉપસંહાર

(૧) જોડી જોડો :-

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
1. સંધુક્ષણ અગ્નિને સળગાવે છે	A. જોત વડે અગ્નિ સળગાવી નહિ.
2. ચોખંડનો ગોળો અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ કરે છે.	B. જોત અગ્નિની ઉષ્ણતાનો અનુભવ કરતું નહિ.
3. જોત દૃશ્ય પદાર્થોને અત્યંત ભિન્ન છે.	A. જ્ઞાન જ્ઞેયથી અત્યંત ભિન્ન છે.
4. જોત દૃશ્ય પદાર્થોને કરવાને તથા વેદવાને અસમર્થ છે	B. જ્ઞાન જ્ઞેયને કરવાને તથા વેદવાને અસમર્થ છે.
5. જોત દૃશ્ય પદાર્થોને કરતું નથી અને વેદતું નથી.	C. જ્ઞાન જ્ઞેયને કરતું નથી અને વેદતું નથી.
6. જોત ફક્ત દર્શનમાત્ર સ્વભાવવાળું છે.	D. જ્ઞાન જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવવાળું છે.
7. જોત સર્વને ફક્ત દેખે જ છે.	E. જ્ઞાન જ્ઞેયના ગ્રહણને તથા જોડાણને ફક્ત જાણે જ છે.

નિર્જરાના પ્રકારો :-

8 અકામનિર્જરા	A. ફળની ઇચ્છા
9 સકામનિર્જરા	B. શુભભાવનું વધવું
10 નિઃશંકતા	C. અશુભભાવનું ગળવું (ટળવું)

રાગના ત્રિ-ભેદોના વિષયની સરખામણીનું સંક્ષિપ્ત પત્રક :-

શાસ્ત્ર આધાર	સરખામણી
11. સમયસાર કલશ ગાથા ૧૭૦ થી ૧૭૨	(A) જ્યાં સુધી અંતર જઘન્યપણે પરિણમન છે, યથાખ્યાત ચારિત્ર નહિ, ત્યાં સુધી આંશે, પાંશે, ઇંચે અંશે બંધન અને વેદન બંને છે.
12. પ્રવચનસાર-જ્ઞેયાધિકાર	(B) જ્ઞાની પોતે શુભોપયોગ રાગનો ત્રિ-ભેદો છે.
13. સ.સા.જ્ઞાન અધિકાર ગાથા 320	(C) અહો જ્ઞાનપ્રધાન ચિત્તમાં બંધ અને મોક્ષ કે જ્ઞેયાર્થ તેને જ્ઞાન કરતું નથી, માત્ર જાણે જ છે.
14. પ્રવચનસાર ગાથા ૧૮૮	(D) જ્ઞાની [પરિણમન અપેક્ષાએ] રાગનો ત્રિ અને ભોક્તા છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. જ્ઞાની વ્યક્તિને અતિશય અને અલ્પતા જે તે એ બંનેમાં બતાવ્યું છે.
2. જો જુદી જુદી ઠાર વડે અત્યંત અભાવ દોષથી તેમાં અંતર્ભાવની ફરી અધિક ભાવના થઈ શકતી નથી.
3. [જેને] આત્મા [દ્રવ્ય] વિષે અત્યંત નિષ્ઠા છે [તેને] સ્વના નિમિત્તે ઘણા રાગ-દ્વેષ અને દુઃખ-શાંતિ પણ નિત્ય છે.
4. આત્મા ફક્ત બંધાય તેને તેનજ સાક્ષીને નિત્ય રહીને જાણે છે પરંતુ તેમને ફરતો નથી.
5. આત્મા નિશ્ચયથી પરને દેખે અને જાણે છે.
6. અહીં જ્ઞાનમાત્ર રીતે બધા અનંત અવિનાભાવી ગુણોનો નહિ પરંતુ રાગનો અને પરના વિભાવપણાનો નિષેધ થયો છે.
7. જો સત્ય છે તેને તેજ રૂપે તો તે નહિ એમ [નિશ્ચય] થાય.
8. જો જ્ઞાની સાક્ષીને ફરતો નહિ એમ માનીશું તો સાક્ષી પુરુષાર્થ વિના થાય છે એમ પણ માનવું પડશે.
9. જ્ઞાનીને દ્રવ્યદૃષ્ટિ થઈ છે. ભાવશક્તિને વિસ્તરે જે તત્ત્વે સાક્ષી છે તેને તે જાણે છે, તે જ તેનો પુરુષાર્થ છે.
10. નિર્જરાની પર્યાય ઉપજે છે. તે ઉપજે છે માટે તેને સ્થિતિ છે.
11. જે છે એને રહ્યું શું? એ તો ક્રમસર એના તત્ત્વે થાય જ છે તેમાં તેનું રહ્યાપણું રહેતું નથી.
12. વસ્તુ ત્રિકાળપણે સત્ [પર્યાય] છે અને પર્યાય તે તે તત્ત્વે સત્ [પાર્યાય] જ છે.
13. જે તત્ત્વે નિર્જરા અને મોક્ષની પર્યાય [સત્પણે] છે, તે જ તત્ત્વે તેને જાણવાની સમ્યક્બુદ્ધિજ્ઞાનની પર્યાય પણ છે જ.
14. આત્મા [નિર્જરા અને મોક્ષનો] કર્તા તો નહિ, પરંપરા તો તેમનો જાણનાર પણ નહિ પરંતુ અહીં [તેમને જાણે છે] એટલો વ્યવહાર નિશ્ચે ફરતો છે.
15. જાણવું એ તેનું રહ્યું નહિ. [જાણપણું રહ્યું એ તેનું ત્યાંથી નહિ].

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. [ઉપરોક્ત વિષયમાં] એ જાણવાની પર્યાય પણ તે તત્ત્વે સત્ તરીકે છે અને થાય છે. [થાય છે એને રહ્યું શું?]
2. એક દ્રવ્યમાં એક સમયમાં ઉત્પન્ન થતી અનંતી પર્યાયોમાં એક પર્યાયને બીજા પર્યાયની અપેક્ષા હોય છે, જેમ કે જ્ઞાનની પર્યાયને શ્રદ્ધાની અને ચારિત્રની પર્યાયને શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનની અપેક્ષા હોય છે.
3. પદાર્થે કાંઈ ઉપજતો પણ નથી અને મરતો પણ નથી અર્થાત્ કાંઈ [ત્રિકાળી દ્રવ્ય આત્મા] પર્યાયમાં ઉપજતો નથી અને પર્યાયનો વ્યય રહતો નથી.

4. તે નિર્જરા અને મોક્ષને જાણે જ છે અવિરુદ્ધ કારણ દશામાં નિર્જરાને અને કારણદશામાં મોક્ષને જાણવાની પદવિ પણ પોતાથી [જ] હોય છે.
5. [ભાવાર્થ:] દૃષ્ટિની પ્રધાનતાથી આત્મા [રાગનો] ત્રિભોક્તા નથી પરંતુ જ્ઞાન જાણે છે કે રાગનું પરિણમન અને વેદન મારામાં છે, જડમાં નથી.
6. રાગનું ત્રિપણું નથી અતીતપણું અને ભોગાપણું નથી અભોગાપણું અલગ અલગ સમયે હોય છે, સાથે જ સમયે નહિ.
7. ઉદય તથા અને સાથે જ સાથે [પ્રવર્તમાન] હોય છે માટે ઉપરોક્ત ત્રિન ઉદાહરણ નહિ.
8. આ ગાથામાં ત્રણેનું [ત્રિપદિય, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષનું] અતીતપણું અને અભોગાપણું માત્ર ત્રિકાળીને જ લાગુ પડી શકે, કાર્ય કાળીને નહિ.
9. પરદ્રવ્યનું, રાગનું ત્યાગપણું કાર્ય કાળીને સ્વતંત્રપણે સુખબુદ્ધિપૂર્વક હોતું નથી માટે પરમાર્થથી તેને ત્રિભોક્તા કહેવાતો નથી.
10. બુદ્ધિપૂર્વકનો શુભ રાગ દ્વારા ગુણસ્થાન ચૂકે હોય છે.
11. ધ્રુવકાળી શુદ્ધનયના અવલંબનથી આત્માને પરોક્ષપણે અંશે જ અનુભવે છે કે જેને ત્રિકાળી પ્રત્યક્ષપણે અનુભવે છે.
12. જ્ઞાન અને જ્ઞાતૃત્વને ઉડાવ કરી વેદને પણ સમકિત અવસ્થાને અભાવ અને બંધ નહોતા અવિરુદ્ધ તેમાંને તે વેદને તેવ પણ વિચારી ભાવ ન દ્વા.
13. ઉપરોક્ત ત્રિનમાં તેમાંને ભેગીને પુણ્ય અને જ્ઞાન અવસ્થાને તો જ્ઞાનદૃષ્ટાપણું દેવું પરંતુ આશ્રવ અવસ્થાને પુનિયની રુચિ અનુસાર બંધન અને દુઃખનું વેદન પણ દેવું.
14. જ્ઞાન સામાન્ય અવસ્થાને હું જાણી છું.
15. જ્ઞાન વિશેષ અવસ્થાને હું જાણી છું.

(૪) સાચું I ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આત્મામાં જ્ઞાયકભાવ ન હો શકાય ત્રિકાળ તે તો જ્ઞાયકભાવ બની શકતો નથી.
2. આત્મામાં જ્ઞાન પણ દ્રવ્યસ્વભાવથી જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે, માત્ર પરિણમે જ ફેર છે તેથી તેને સ્વભાવ અવસ્થાને જાણી શકાય છે.
3. દ્રવ્યને ગાયકને શેય ત્રિકાળ જ્ઞાન [સામાન્ય જ્ઞાન અવસ્થાને] જાણી છે.
4. દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં સર્વ જ્ઞાન મારા સ્વભાવી છે.
5. ત્રિજા ગુણસ્થાને જ [પુરાવા] ત્રિ ઉદાય છે.
6. અગીયાર-બાર ગુણસ્થાને [ઉપરાંત સ્વભાવ ત્રિભાવ] બંધ નહિ.

ફિરકો-૧૮૮

ઉત્થાનિકા:- હવે, જેઓ-જૈનના સાધુઓ પણ-ગૃહસ્થ અંતિમના આશયથી કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે તેમજ નિર્વાણનો, આગળની ગાથાની સૂચનાનુંય લખાઈ રહે છે:-

ફિરકો:- (હરિગીત)

અજ્ઞાનઅધીન જેહ થઈ કેવળજ્ઞાને પામતો,
મોક્ષેચ્છુ તે ગોત્રિત જન સમ મોક્ષ ના થઈ પામતો. ૧૮૮

સમાધિ: જેઓ અજ્ઞાનઅંધારાથી અવરોધિત થયા થકા કેવળજ્ઞાને થઈ જાય છે, તેઓ ખરે મોક્ષને ઇચ્છનારા હોય તોપણ સામાન્ય (ગોત્રિત) જનોની માફક તેમનો પણ મોક્ષ થતો નથી.

સારાંશ: જૈન સિવાય બીજા ઈશ્વર આદિને થઈ જાણે છે અને જૈનનો સાધુ [હું] છું તથાની (પ્ર.નં.૩૮૨) ઇચ્છા પાછી થઈ હું એમ માનીને-એવો ભાવ થઈ છે. હું પરદ્રવ્યની ક્રિયા થઈ શકું હું-એવો ઈશ્વરથી માનનારા જેવા છે. ઇ તથાની ઇચ્છાના પાછળ હું એમ માને એવિચાર-દૃષ્ટિ છે. પરદ્રવ્યની ઇચ્છા પાછી થતાં નથી પરંતુ ઇચ્છાનો ભાવ કેવળ એવો પણ રહેતો છે. જણાય છે ત્યાં સુધી પોતાના રાગ-દ્વેષ થઈ પરંતુ પરને તો કિંચિત અડતાય નથી. એ અમારા સિવાય બીજે [વિચારી કરીએ] માટી થઈ? જેમ ઈશ્વરને થઈ માનનારા છે એમ અમારા સાધુ અને ગૃહસ્થ પરદ્રવ્યની થઈ પણ પરવિષે હું થઈ શકું હું એમ માનનારા તેમની દશામાં છે.

(પ્ર.નં.૩૮૩)
- ભાવ સમયસાર - "દેહના અંધિના અજ્ઞાની જીવ નિર્વાણાદિ ભાવોને પણ પદને નમસ્કાર અને પુરાણના જૂઠા સિદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે. અને અજ્ઞાન પડેલ ગૃહસ્થ થઈને આત્માને ત્રણનો થઈ માનીને બીજી ગતિનો બંધ પડે છે. ભાવદ્રવ્ય સંયમી જીવાવસ્થાત્ર વિના ભાવ આત્માનો સ્વભાવ થઈને શુભ ક્રિયાથી ત્રણનો થઈ થવાય છે. તે મૂર્ખ મોક્ષને તો ઇચ્છે છે પરંતુ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ વિના સંસાર-સમુદ્રથી પાર ઉતરતો નથી.

ફિકરા-૧૬૬: સંમિશ્રણ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ફિકરા જૈન સાધુઓ માટે જ લખવામાં આવ્યો છે, ગૃહસ્થો માટે નહિ.
2. 'આત્મા કર્મનો કર્તા છે' - એ માન્યતાનો નિષેધ આ ફિકરામાં કરવામાં આવ્યો છે.
3. પાદટીપ ગાથા નં. 320 ના ઉપસંહારનો આ ફિકરા છે.
4. ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનવો અને પોતાને ઈ તરીકે જ્યોતી રહેવા દરકાર માનવો - આ બે ય તરફના તર્કપણામાં ઘણું અંતર છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
5. પોતાને પરદ્રવ્યની ક્રિયાનો [-પરિણતિનો] માનવો અને ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનવો એ બેનો તર્કપણા વિચારતાં સરખા માન્યતા સમાન છે.
6. પરની દયાનો ભાવ આવે એ પણ દોષ છે.
7. જેને કું' આડી પણ શંકા નહિ તેને કું' સાથે કે બાકડી પણ શંકા નહિ.
8. આત્માને કર્મનો [સંબંધ] કર્તા માનનાર જગ નીચા ગતિનો પંથ પકડે છે.

ગાથા 329 થી 323

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે:-

ગાથા:-

જઘન્ય ગોત્ર નામે 'દેવ, નારક આદિ જાવ વિત્થડ છે',
ત્યાં મુનિ પણ નામે થી 'આત્મા છે' બહુ વિધને', 329.

તો ગોત્ર-મુનિ સિદ્ધાંત અર્થ જ, તેહ તેમાં જાવ દીસે,
વિત્થડ છે જઘન્ય ગોત્રનામે, મુનિગણ આત્મા છે. 322.

એ રીત ગોત્ર-મુનિ ઉભયનો સાધી સિદ્ધ નથી દીસે,
-જે દેવ, મનુજ, અસુરના ત્રણ ગોત્રે નિત્ય છે. 323.

ગાથાર્થ: • ગોત્રના (ગોત્રિત જણના) નામમાં દેવ, નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય-પુરુષ આદિ વિત્થડ છે; અને જે મુનિઓના (મુનિઓના) નામમાં પણ ઉ વિષયના જાણે આત્મા છે એવા તો ગોત્ર અને મુનિઓનો અર્થ સિદ્ધાંત દ્વારા છે, સિદ્ધ રૂપે દેખાતો નથી; (વિશેષ ?) ગોત્રના નામમાં વિત્થડ છે અને મુનિઓના નામમાં પણ આત્મા છે (તેથી તત્ત્વિઓની માન્યતામાં બધે સમાન દોષ). એ રીતે, દેવ, મનુષ્ય અને અસુરવાળા ત્રણ ગોત્રે નિત્ય છે (અર્થાત્ ત્રણ ગોત્રના તત્ત્વિઓને નિરંતર પુણ્યના) એવો જે ગોત્ર તેમ જ મુનિ-ઉભયનો સિદ્ધ માટે દેખાતો નથી.

ગાથાર્થ: (ટીકા:) 'જેઓ આત્માને તત્ત્વ જ દેખે છે - માને છે, તેઓ ગોત્રિતાર દોષ લોપવા (પ્રા.ગ. 329) ગોત્રિતાને અસ્તિત્વ નથી; ...': ગોત્રિતાર એટલે જેનના સાધુ દોષ, ગોત્રિતપણું બહું દોષી હોવું દોષ, ગોત્રિ એની જાત જુદી દોષ. ઉ વિષયની દયા માટે, પ્રાણ લોપવા માટે ઉભા પણ એની દયા માટે જું એટલે ભાવ રાખે. ગોત્રિત જેમ માને છે એમ આ માનવાર અર્થ જ છે, એમાં સિદ્ધ રૂપે નથી. દેવ-ગુરુ-દાનવની જુદી ઉત્પત્તિ દોષ, દેહ જુદે લોપવા બધું અંદર જ માને પરંતુ એ બધું ઉત્પન્ન પરદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ, અંદર સ્વદ્રવ્યની નહિ. જે અર્થ પણ પરનો તત્ત્વ માનનારો (બધે) એની બુદ્ધિમાં તો આવા ગોત્રનું સિદ્ધપણું ઊભું છે.

- 'વિશેષ ?, ગોત્રિત જણના નામમાં પરમાત્મા વિત્થડ ઉપચારથી સ્થિર છે, અને તેમના (-ગોત્રિત ગાદિ ઉપરના એવા મુનિઓના) નામમાં પોતાનો આત્મા એ સ્થિર છે - એમ અવસ્તિદોષની (ભયંકર) સમાનતા છે'!
- ઉપચાર નારી[આદિ] ઉભાવે, ઉપચાર વિના પાંદડું પણ હલતું નથી એવું છે.
- આ દોષ શબ્દ પાડિયા છે એ અર્થ [રાખવા] નહિ નાખવો. એનો અર્થ એટલો જ એ ઘણું છે, દરકાર છે એમ માને છે.
- પરદ્રવ્યની પરથી પરદ્રવ્યમાં થાય છે, આત્માથી નહિ. ગોત્રના એ ભાવ પણ આત્માથી થતા નથી. શ્રી-અંકુશાય - 'તત્ત્વ ન જાણ્યું, નિયમ થયાં રહેવું'! પ્ર-ગુરુદેવશ્રી - 'નિયમ થયાં રહેવું એમ નહિ. નિયમ કંઈ માટે ના રહ્યા થયા છે? તો પણ તત્ત્વ થયાં. મારી દાનશાળી છે એટલે કંઈ નિયમ દેખાઈ છું. બાકી મારાથી ત્યાં થયું છે એમ ત્રણ કાળમાં છે નહિ.
- અવસ્તિદોષ = ખોટો ભ્રમ ભરેલો સિદ્ધાંત.
- 'માટે આત્માના નિત્ય તત્ત્વિઓની તેમની માન્યતાને લીધે, ગોત્રિત જણની સાથે ગોત્રિતાર પુરુષોનો (મુનિઓનો) પણ નાશ થતો નથી.':

- [ગોચરીચર્યા પુરુષ - જૈન મુનિ] એ પણ [પરંતુ] વિચારવાનું છે કે આ મુક્ત વિચારધારા છે [તેનો નાશ થતો નથી].
- સંસારના ત્રણ પુરુષાર્થ - વિવાહ, વ્યય, ધ્રુવ. તો બધા પદાર્થો પણ [પોત પોતાની] સંસ્થાને છે. એના વિવાહ-વ્યયને માટે બીજાની સંસ્થાની જરૂર છે નહિ.
- વિકૃતિના સંદર્ભની બે મુખ્ય વાત-(૧) કોઈ નવા ભાવ ગ્રહણ કરવું નહિ અને (૨) કોઈ નવા ભાવની પરિણતિ કરવી નહિ.
- આપણે ગુણ થવા માટે [કોઈના દ્વારા નહીં] આવા પરિણામ કોણ પણ છે નહિ. દ્રવ્ય શું? દ્રવ્ય તો તે સમયે છે. ગાથા ૧૦૨. જે સમયે થાય છે તે સમયે પોતે ભાવિત છે. દ્રવ્ય છે ત્યારે જ્યારે છે.
- વિવાહ-વ્યય-ધ્રુવ ત્રણ કાળ છે. જેમ ઘર રોગ છે તેને ભાવે ન દ્રવે, તેમ ત્રણેય કાળ છે એમાં કોઈ કાળ ભાવનું ન દ્રવે. ક્યાં મુક્ત થઈ ગયા? કોઈ દ્રવ્યમાં કોઈ સમયમાં ત્રણ કાળ છે. કાળને કોઈ હેતુ હોય નહિ.
- બારા કોઈ સમયનું જે કાળ છે તે ભાવે સમયે નહિ, કે ભાવે સમયે કોઈ બદલે નહિ.
- <u>પ્રાચીન:- 'જેમાં આત્માને વિચારવાને છે, તેમાં તારે મુનિ શિષ્ય હોય તોપણ ગોચરી જવા જેવા જ છે; તારણ ? ગોચરી પરિચયને વિચારવાને છે અને તે મુનિઓને આત્માને વિચારવાનો - એમ ભગવાની માન્યતા સમાન થઈ.'</u>:
- આમાં આચાર પરની પરિણતિ ત્યાં નહિ, પોતાની પરિણતિ વિચારવી એ પણ આચાર નહિ. પોતાની પરિણતિ પણ વિચારવી એ ૩૨૦ ગાથામાં આવ્યું. આવા સાધુને, ગોચરને, વિહારને, નિર્જરાને દૂર કરતો નથી.
- પંચ ઉપાંગમાં શું નહિ એનો વિચાર અને મંથન કે શું છે?
- મુનિ શાસ્ત્ર એમને રોગ હોય તો આહાર કરવા આહારમાં ગોચરી ગોચરીને આવે. મુનિને જુદી દવા ભોજે વિધિ હોય નહિ.
- આત્મામાં [તેજ પરમાણુમાં] બધા ભાવનો કોઈ ગુણ છે, એ વર્તમાન પરિણતિ વિના હોય નહિ. એ પરિણતિ પોતાની જ તે તેને થઈ છે [ગુણને વિચારવો પણ નહિ].
- <u>'માટે જેમ ગોચરી જવાને માટે નહિ, તેમ તે મુનિઓને પણ માટે નહિ. જે વિચારે તે વિચારના દ્રવ્યને ભોગવવાનો જ, અને જે દ્રવ્ય ભોગવવાનો તેને મોક્ષ ક્યાં?'</u>: જે વિચારણાની બુદ્ધિમાં રહ્યા છે તેની પરિણતિમાં પણ દુઃખરૂપની ઘેરો આવું જ આવશે. દુઃખ તો આચારે પણ છે. જે ઉદ્દેશ બુદ્ધિ છે એ પોતે દુઃખ છે પરંતુ એ દુઃખ ભોગવશે. પછી પણ કોઈનો પ્રતિબંધ આવશે અને એમાં દુઃખમાં જશે. એ પાપ તેવો માંગે છે. બારીના કોઈનો પ્રતિબંધ છે. બાકી આવશે તો એ સમયની પરિણતિ તમે પરંતુ ઉદ્દેશ આચરણમાં શું આવે?

ગાથા - ૩૨૧ થી ૩૨૩ : સમીક્ષા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. લૌકિક જનોના મતમાં સિદ્ધ હોવાથી ચાર ગતિઓના પ્રાણીઓને દેવ છે અને કિંતુ શ્રમણોના મતમાં એકના ઉપરના જીવોની રક્ષા કરે છે. તપિણા વિષેની આ બન્ને માન્યતાઓ મૂળમાં અલગ અલગ પ્રકારની છે.
2. ઉપરોક્ત બન્ને માન્યતાઓમાં ક્રિયાકાંડનો પ્રકાર સમાન દેખાશે જેમ લૌકિક જનોનો તેમ તેવા શ્રમણોનો પણ મોક્ષ થતો નથી.
3. ગોશાલાર અથવિ એવું લૌકિક પણ હોઈ શકે છે, જેની જાત જાતિ જુદી છે એવા જૈનના સાધુઓ.
4. ઉપરોક્ત શ્રમણોને કુદેવ-કુશાસ્ત્ર-કુગુરુની શ્રદ્ધા હોય છે.
5. ઉપરોક્ત શ્રમણોને સ્વકૃત્યની પ્રતીતિ હોય છે.
6. જે અંત પણ પરકૃત્યનો પોતાને કર્તા માનનારો છે તેના અભિપ્રાયમાં આત્મા લોકનું તપિણું ઠીક છે.
7. અપસિદ્ધાંત અથવિ ખોટો, મૂળ ભરેલો સિદ્ધાંત.
8. મૂળ ગાથામાં વપરાયેલો 'હતિય' શબ્દ રીતિમાં નહિ આવતો, તેનો અર્થ ઓરલો કે એ [-હતાનું જ નહિ પરંતુ બધાનું] કરે છે, કરાવનાર માને છે.
9. કર્તા ન થયું પરંતુ નિમિત્ત થઈને રહેવું [-એમાં તપિણાનો દોષ આવતો નથી].
10. કું નિમિત્ત તરીકે હાજર હતો નહિ ત્યાં રહેલા થઈ [-કંઈ પણ કરી થયું] એ માન્યતામાં પણ પરનું તપિણું તો એવું જે એવું ઠીક જ રહ્યું.
11. એક [સ્વાધીન] દ્રવ્ય બીજા [સ્વાધીન] દ્રવ્યની પર્યાયને કરે તેમ માનનાર બન્ને દ્રવ્યની ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવત્વ ત્રિવિધ સત્ નું અહેતુક સત્તાનો અસ્વીકાર કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
12. [સમયસાર] ગાથા ૧૦૨માં કહ્યું છે કે જે સમયે તપિણે તે જ સમયે તપિતા છે.
* 14. ગાથા ૩૨૦માં પોતાની ઈચ્છા, નિર્જરા, બંધ તથા મોક્ષની પર્યાયના અતપિણાની વાત કરી છતાં અને આ ગાથાઓમાં પરના તપિણાના નિષેધની વાત કરી છે.
* 13. આ ગાથામાં પોતાની પર્યાયના તપિણાની વાત કરી છે.
15. મુનિને રોગ હોય તો આહાર કોઈ દ્વારા દેવા મેળવાને આહારદાન કરે છે, તે સિવાય જુદા સમયે તેમને દવાનું ગ્રહણ હોતું નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. "ભાવશક્તિ"ને કારણે વર્તમાન પર્યાય દ્રવ્ય સ્વભાવ નિરપેક્ષપણે પોતાથી જ તે તિ થાય છે.
2. જેને તપિણા વિષે ઊંધી શ્રદ્ધા છે તેને વર્તમાનમાં દુઃખ છે અને એ દુઃખ ચાલશે. પછી પણ સંયોગો પ્રતિકૂળ આવશે અને એમાં [પણ] દુઃખ થશે.

ફિલ્મ-200

ઉદ્દેશ:- દેવો, 'પરકાયાને અને આત્માને ભિન્ન માનો છો, માટે ભિન્નસંબંધ નથી' - આમ શિષ્યોમાં તે ઘોષ :-

ફિલ્મ:- (સંવાદ)

આત્મા અને પરકાયા વચ્ચે તો ભિન્ન સંબંધ છે,
તેથી તમે ભિન્નસંબંધ બતાવે દૃષ્ટાંતે:
ભિન્નસંબંધ એ નહીં આત્મા-પરકાયાને,
પરકાયાનું ભિન્નપણું શું હોય આત્મતત્ત્વને? f-200

ઉદ્દેશ:- પરકાયાને અને આત્મતત્ત્વને સહયોગ (અવિનાભાવ) સંબંધ નથી; આમ ભિન્નસંયોગ સંબંધને આત્મા છોડી, આત્માને પરકાયાનું ભિન્નપણું કેવી રીતે હોય?

સારાંશ: અહીં તો એમ આત્માને અને પરકાયાને અભેદ બતાવ્યું છે. ગાથા નં (પ.નં.363) માં દૂધને ઘીના દૃષ્ટાંતે ભિન્ન સંબંધ નથી. તો પરંતુ અહીં આત્મા એ તો ભિન્નસંબંધ પણ નથી. સંબંધ નથી તો શું છે?

(પ.નં.367). પરકાયા એટલે શરીર, વાણી, મન, ઉદારની આત્મા, પૈસા, સ્ત્રીના શરીર, કુટુંબ ... મિત્રોના જડ શરીરો, એમના આત્મા-એ તો ભિન્ન આત્મા અને આત્માને ભિન્ન સંબંધ નથી.

- મુમુક્ષુ: કયારે સંબંધ નથી? ઉત્તર: ત્રિકાળ સંબંધ નથી. મુમુક્ષુ: શાની શંકા પડી છે? ઉત્તર: આત્માને પરકાયા સાથે સંબંધ નથી.
- આત્માને અહીં અભેદપણે નથી બતાવ્યો. અહીં તો પરકાયા લીધું છે. એટલે જે બાહ્ય ઇન્દ્રિય કાન જે જડ છે એનો તો ભિન્ન અવયવ અને આત્માને ભિન્ન સંબંધ નથી.
- મુમુક્ષુ: નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ તો છે ને? ઉત્તર: નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ એટલે અહીં બાજુને કે એમ ભિન્ન નથી. એ બાજુનો તો સંબંધનો જ અભાવ છે. એ જડ કાન અને બીજા કાન વચ્ચે [અભાવ] અભાવ છે. શરીરના અવયવો અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. દૂધની સાથે આત્માને ભિન્ન સંબંધ નથી.
- → મુમુક્ષુ: શાંતા-દોષનો સંબંધ ...? ઉત્તર: એ શાંતા-દોષ તો અજ્ઞાનની અવસ્થાએ વાત છે. એ વિકાર છે. એ શાંતા અને એ પરદોષ એ બધા વિકાર છે. નિશ્ચયથી તો મોક્ષ જ શાંતા અને મોક્ષ જ દોષ અને મોક્ષ જ શાંત છે. પરની સાથે શું સંબંધ છે? પરનો ત્યાગ તો નથી, પરની સાથે સંબંધ તો નથી પરંતુ પરનો અભાવ બધા નથી. એટલા! અભાવ તત્ત્વે મોક્ષની શાંતની પર્યાયને અભાવ છે એમાં એ વસ્તુ એને જાણવી બાકી છે. એ વસ્તુને ઉલટે તરીકે, એ શાંતની પર્યાયના સામર્થ્યને ઉલટે કરે, અને પર મોક્ષ વડે, મોક્ષથી અભાવ બાકી છે.
- સાર: આવો સમયસાર: ગાથા 'ઓ! આત્મા, આવો ઘણો ગયું- તેની સાથે? પરકાયા-આત્મતત્ત્વનો:!' સંબંધ નથી તો શાંત કેમ હોય શકે? એ નિશ્ચય કરવું એ આધાર.
- દુનિયાથી મારે તો સાક્ષી થાય એવું છે. પરકાયાને ભિન્ન સંબંધ નથી તો તે બધાનો

આપ અહોભે નક્કિત્ર મળી બાય છે.

- પરમાણુમાં મળા ગુણ ગુણ કુણ સાથે તિષ્ય સંબંધ નથી. અને પરમાણુને ગુણ પરમાણુ સાથે તિષ્ય સંબંધ નથી. દરેક દ્રવ્ય પોતાની સ્વભાવ મર્યાદાએ પરિણામના રહી રહ્યા છે.
- તિષ્ય ત્યારે પુદ્ગલ તરે અને જ્યારે આપ ત્યાગે ત્યારે કે પુદ્ગલ તરે છે તો તારા જ્ઞાનમાં અને જડ પુદ્ગલમાં સંબંધ થયો જ નથી. અહીં [તરે છે] જ્ઞાનમાં અને પરમાણુ દ્રવ્યને પરની સાથે તિષ્ય સંબંધ નથી.
- ગુણના તિમાં ગુણ દોષ(વિકાર) જે તરી અને એની ક્રિયા થતી એમાં જ્ઞાનમાં જાણી શકો. પોતાને જ્ઞાનમાં જાણના-દેખના જ રહ્યો. એનું સ્વરૂપ તો જાણવું-દેખવું છે. અને ઉપરાંત વિકલ્પો થાય એને માટે તારો તો એનો અભાવ કરવાં એ નથી- એને જાણનારુપ તરી જાણવો.
- (પ્રશ્નોત્તર:) 'પરદ્રવ્યને અને જ્ઞાનનાને સંબંધ (અવિનાભાવ તિષ્ય મળા) સંબંધ નથી.'
- પરવસ્તુ સાથે જ્ઞાનને તિષ્ય ક્રિયા દ્વારા મળા સંબંધ નથી. સંબંધ એટલે સંબંધ તરે અને સંબંધીનો એટલે તિષ્ય મળા તરિ, જ્યારે મળા જ્ઞાનમાં અને જડને સંબંધ નથી.
- 'એક તત્ત્વિકમાં જ સંબંધનો અભાવ છે તો, જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યનું તત્ત્વપણું કેવું હોય?': અહીં તિષ્ય સંબંધ નથી તો પછી જ્ઞાનમાં તત્ત્વ અને પરમાણુનું એનું તત્ત્વ એ તો ક્યાંથી રહ્યું નથી.
- (સમાધાન:) 'પરદ્રવ્યને અને જ્ઞાનને તિષ્ય મળા સંબંધ નથી, તો પછી તેને તત્ત્વિક-સંબંધ કેવ શીતે હોય? એ શીતે જ્યાં તત્ત્વિકસંબંધ નથી, ત્યાં જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યનું તત્ત્વપણું કેવ શીતે હોય શકે?'
- પરદ્રવ્ય માટે જ્ઞાનમાં પોકાર છે. પોતાનામાં પુરુષાર્થ કરવા, જ્ઞાનદ્વારા અને જ્ઞાનને પ્રચાર કરવા માટે પરાક્રમ પુરુષાર્થ છે.

ફિલ્મ-200 : ધર્મશાસ્ત્ર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :–

1. ઉપનિષદો તથા ગીતામાં કહ્યું છે કે આત્મા અને પરદ્રવ્યને કંઈ પણ સંબંધ નથી, તેથી અંતે પરમાણુને બીજા પરમાણુ સાથે સંબંધ છે એમ નક્કી થાય છે.
2. અહીં 'સર્વોપિ' શબ્દનો અર્થ 'સઘળોય' અને તેનો અર્થ 'કંઈ પણ' [–કંઈ પણ પ્રકારનો] કરવો છે.
3. જે દ્રવ્યો વચ્ચે કંઈ પણ સંબંધ નથી તેવા જે અને વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે.
4. જે દ્રવ્યો વચ્ચે અત્યંત અભાવ હોવા છતાં Remote Control આદિ વડે તાદાત્મ્યસંબંધ બની શકે છે.
5. જે દ્રવ્યો વચ્ચેના તાદાત્મ્યસંબંધના અભાવની વાત માત્ર જ્ઞાની આત્માને જ લાગુ પડે છે.
6. જેમ આત્મા અને પરદ્રવ્ય વચ્ચે કંઈ સંબંધ નથી તેમ આત્મા અને જ્ઞાનેન્દ્રિય વચ્ચે પણ સંબંધ નથી એમ અહીં કહ્યું છે.
7. નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ એ પણ તાદાત્મ્યસંબંધનો જ એક પ્રકાર છે.
8. આત્મા પરનો કર્તા નથી પરંતુ પરનો જ્ઞાતા તો જરૂર છે.
9. 'નાસ્તિ સર્વોપિ સંબંધ' જ્ઞાતા અને જ્ઞેય વચ્ચે પણ લાગુ પડે છે કારણ કે આત્મા જ્ઞાયક છે અને પરદ્રવ્ય જ્ઞેય છે એમ નથી.
10. આત્મા જ જ્ઞાતા, આત્મા જ જ્ઞાન અને આત્મા જ જ્ઞેય છે.
11. મને કંઈ પણ પરદ્રવ્ય સાથે કંઈ પણ સંબંધ નથી એમ માનનારને દુનિયાથી મરી જવું પડશે.
12. 'નાસ્તિ સર્વોપિ સંબંધ'માં તો મારી પત્ની પુત્રી છે પરંતુ કંઈ મારી પુત્રીના કે મને ખુશ થાય એવાં કંઈ ખોટું નથી.

ગાથા 324 થી 329

પ્રસ્તાવિકા:- હવે, 'જેઓ વ્યવહારનયના વિષયને સત્ય માનીને "પરદ્રવ્ય મારું છે" એમ કહે છે, એ રીતે વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા માને છે, તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે' ઇત્યાદિ અર્થની ગાથાઓ દૃષ્ટાંત સહિત કહે છે:-

ગાથા:- વ્યવહારનૂ અભૂતાર્થને પરદ્રવ્યને 'મારું' કહે,
'પરમાણુમાત્ર ન મારું' જ્ઞાની બધાના નિશ્ચયે વડે. 324.

વળી પુરુષ કહે 'અમારું ગામ, પુર ને દેશ છે',
પણ તે નહિ તેના, કેવું! જીવ મોહે 'મારાં' કહે; 324.

એવો જ રીત જે જ્ઞાની પણ 'મુજ' બધાનો પરદ્રવ્યને,
નિશ્ચય કરે પરદ્રવ્યને, તે જરૂર મિથ્યાત્વી જાણ. 325.

તેથી 'ન મારું' જાણી જીવ, પરદ્રવ્યમાં એવા ઉત્તમની
નિર્મમબુદ્ધિ થાઓ, જાણે સુદૃષ્ટિ રહિતની. 329.

ગાથાર્થ:- જોકે પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણ્યું નહિ એવા પુરુષો વ્યવહારના વચનોને સત્ય માનીને 'પરદ્રવ્ય મારું છે' એમ કહે છે, પરંતુ જ્ઞાનીઓ નિશ્ચય વડે જાણે છે કે 'તેઓ પરમાણુમાત્ર પણ મારું નથી!' (324)

- જેવી રીતે કોઈ પુરુષ 'અમારું ગામ, અમારો દેશ, અમારું નગર, અમારું રાષ્ટ્ર' એમ કહે છે, પરંતુ તે તેનાં નથી, મોહથી તે એવાં 'મારાં' કહે છે. તેવી જ રીતે જે જ્ઞાની પણ 'પરદ્રવ્ય મારું છે' એમ જાણીને પોતે પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરે છે, તે નિઃસંદેહ અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે. (324, 325)
- માટે તત્ત્વજ્ઞો 'પરદ્રવ્ય મારું નથી' એમ જાણીને, એવા જીવોનો (-જ્ઞાનીઓ અને મુનિઓનો) પરદ્રવ્યમાં નિર્મમભાવ થાઓ કે, એમ જાણે છે કે એવો વ્યવહાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ રહિત પુરુષોનો છે. (329)

ગાથાર્થ:- (ટીકા:) 'અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારમૂઢ (વ્યવહારમાં જ વિમૂઢ) હોવાથી પરદ્રવ્યને (પુ.સં.૬૮૭) 'આ મારું છે' એમ દેખે છે-માને છે; જ્ઞાનીઓ તો નિશ્ચયપ્રબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણનારા) હોવાથી પરદ્રવ્યની સ્થિતિમાત્રને પણ 'આ મારું છે' એમ દેખતા નથી.

- પોતાનો જ્ઞાન આત્મા શીખ્યા પછી એમાં પણ આ જ્ઞાન મારું સ્થાયી થયું? શીખ્યા પછી તો એને તો જાણનાર અને દેખનાર તો છું, પરંતુ જ્ઞાયક તો છું નહિ. જેનો જ્ઞાયક છે તે છું. એમાં જ્ઞાન જ્ઞાન રહ્યા અને પરજ્ઞેય જણાય.
- અંતરંગમાં અને રાગના અંશને પણ જ્ઞાની પોતાનો જાણતા નથી. આ આત્મા પોતાના જ્ઞાન અને આનંદ સિવાય પરદ્રવ્યના રજકણને પણ કાંઈ આપી શકતો નથી, તો શું શાંતિ?
- 'તેથી, જેમ આ જગતમાં સ્થિત વ્યવહારમૂઢ એવો પારકી ગામમાં રહેનારો માણસ 'આ ગામ મારું છે' એમ દેખતો-માનતો હોવો મિથ્યાદૃષ્ટિ (-ખોટી દૃષ્ટિવાળો) છે, તેમ જે જ્ઞાની પણ સ્થિત પણ પુત્રે વ્યવહારમૂઢ થઈને પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે તો તે વખતે તે પણ નિઃસંદેહપણે અજ્ઞાની, પરદ્રવ્યને પોતારૂપ કરતો હોવો, મિથ્યાદૃષ્ટિ જ થાય છે.'!

- એમાં આપણા સામ્મા રહીને જીવે, પરંતુ જ્ઞાન જ ક્રિયા નારું છે? [ક્રિયા સિદ્ધાન્તિક] એમ માને છે. જ્ઞાન તો ક્રિયાનું દોષ. 'તેમ જે જ્ઞાની પણ ક્રિયા પણ ઘટે..' અને ઘટે છે વ્યવહારનયના, વ્યક્તિગતના એમાંના ક્રિયા પણ ઘટે વ્યવહારની દૃષ્ટિમાં નય-વિનય દેખાતે [માને છે]. જોઈએમાં તો જ્યાં સુધી કોઈ છતાં એકાંતમાં એકાંતરો પડદો એ તો પોતાના જ્ઞાનગુણનું જ્ઞાન દોષ એ પાડે. 'ક્રિયાદ' તો એમ કહેતા ક આપણે ક્રિયા એમાંરો એટલે આપણો તાકિ. આપણા દોષી ગુણને એકાંતે અ-માની, માની નહિ એવું જોઈએ.
- જ્યાંની ક્રિયા અને ક્રિયામાં ફેર છે. ક્રિયા બાહ્યનો આધાર છે, ક્રિયા તો અંદરની અંદર છે.
- સિદ્ધાન્તિક તો માને પરંતુ જ્ઞાની દેખતે તિરોકાર આ અને ક્રીને જીવે અને એના માટે તરિક છે એમ તો માને તો જે પણ નિઃશંકપણે સિદ્ધાન્તિક કહેવાય છે).
- 'માટે ગયાને જણાવાયો યુક્ત 'સદાચુંય પરદ્રવ્ય માટું નહિ' એમ જાણીને, 'ગતિ અને ક્રિયા-ભાવને જે આ પરદ્રવ્યમાં ત્રૂટિયાં વ્યવહાર છે તે તેમના વ્યવહારદૃષ્ટિ રહિત-પણાને લીધે જ છે' એમ સુનિશ્ચિતપણે જાણે છે.'!
- અજ્ઞાની તો ક્રીત પરંતુ જ્ઞાની પણ કોઈ તીર્થ માગે - દેવના રાગને પણ - પોતાનો માને તો દેખરેખ તરિકાનાર ગતિ અને કાલાને તરિકાનાર આ ક્રિયા બન્ને તરિકામાં રહેવા છે. જ્ઞાની દશા તો પરમાં આ માટું છે એમ કાયું તો તે સુનિશ્ચિતપણે નય છે, અજ્ઞાની છે [વ્યવહારદૃષ્ટિ રહિત છે].
- (ગાથાર્થ-). 'જે વ્યવહારથી જીવને પરદ્રવ્યનું તરિકાનું માને છે તે- ગતિ જ તો ક્રિયા તો- સિદ્ધાન્તિક જ છે. જ્ઞાની પણ તો વ્યવહારનય જીવને પરદ્રવ્યને માટું' માને તો સિદ્ધાન્તિક જ કહેવાય છે'!
- પરદ્રવ્યનું તરિકાનું એ માને છે, કેવું નહિ. પરદ્રવ્યનો તરિ એ કેવી રીતનો નહિ. જૈન ના સિદ્ધાંતે વ્યવહાર જ્ઞાનની ક્રિયા ઘણી ત્રે, ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા (ત્રે), બાર-બાર વર્ષના આંતરે આહાર ત્રે-એકલ ભોજન ત્રે પરંતુ એ નય છે. જ્ઞાની પણ આ યુક્ત અને ગણાવીને જીવે, આ ગણાવીને જીવે અને અને ઉપાયે આપણું જ્ઞાન. એ પણ ત્રે છે તે સિદ્ધાન્તિક છે. ઉદાહરણ પણ ઊલટી વાત કરેલું છે.

(પ્ર.નં.૩૫૫)- જ્ઞાની દેખા પણ પણ તો વ્યવહાર નય દેખતે પરદ્રવ્યને માટું માને, એ પરદ્રવ્યની જે ક્રિયા- લેવાની, દેવાની, જૂઠું બોલવાની ભાષાની, સત્ય બોલવાની ભાષાની તે ગમનની ક્રિયા માટી છે, એ ક્રિયા હું ત્રું છું- એમ જ્ઞાની દેખે તો તે સિદ્ધાન્તિક છે.
- ગતિની દોષ, રાગ છે, દ્વેષ છે પરંતુ એ મારું તરિક છે એમ નહિ માનતો. એ [રાગાદિક] દોષ - અજ્ઞાનને લીધે કોઈ રાગો એનો એ જાણનાર રહે છે.
- પરદ્રવ્યની પરિણતિ મારાથી દોષ છે એવું જે માને એ સિદ્ધાન્તિક 'ગતિ જ તો તે ક્રિયા... એમ તો તે જ્ઞાન તો [સિદ્ધાન્તિક જ છે].

ગાથા - 327 થી 329 : સમયસાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથામાં પરદ્રવ્યને મારું માનનાર લૌકિક પુરુષની જ વાત કરી છે.
2. જ્ઞાની પુરુષ વ્યવહારનયથી પણ દોષ રાખે છે.
3. આ ગાથામાં વ્યવહારનયથી લૌકિક પુરુષ તેમજ પરદ્રવ્યને વિષે પણ પુત્રને મારું માનીને સમ્યગ્દર્શન રૂપી ધર્મ પણ વાત કરી છે.
4. જ્ઞાની વ્યવહારનયથી નહીં પરંતુ નિશ્ચય પ્રતિબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણકાર) હોવાથી પરદ્રવ્યને વિષે પણ પુત્રને પોતાનું માનતા નથી.
5. જે જણાય છે તે હું નથી પરંતુ જેમાં જણાય છે તે હું છું.
6. અહીં સંકેતથી માંગીને ઘણા પરપદાર્થોને 'પરદ્રવ્ય' કહ્યાં છે પરંતુ પોતામાં જ ઉત્પન્ન થતા રાગ-દ્વેષાદિને પરદ્રવ્ય કહ્યાં નથી.
7. શ્રીમદ્ 'અમારો ક્રિયા', 'અમારી રાગ' આદિ શબ્દો કહેતાં તેનું વાચ્ય 'અ-મારો' અર્થાત્ 'મારો નહિ' એમ હોવું.
8. હું આ શરીર, વાણી આદિનું કામ કરું છું તેમજ આ મારું કાર્ય છે એવો માન્યતા અને આ પરદ્રવ્ય મારું છે એવી માન્યતા - આ બન્ને વચ્ચે તફાવત છે.
9. પ્રાણીઓ પ્રત્યેના દયાના રાગની ક્રિયાને પોતાની માનનાર અને ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનનાર બન્ને અંત સરખા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિથી રહિત છે.
10. જે પોતાને પરદ્રવ્યનો કર્તા માને છે તે પરદ્રવ્યનો કર્તા પરંપરા થાય છે.
11. પરદ્રવ્યનો કર્તા પરંપરા વિષે થઈ શકતું નથી, તાત્ત્વિક એની માન્યતા ગણે તો હોય.
12. હું આ સંકલન બનાવી રહ્યો છું પરંતુ તેનું મને અભિમાન નથી. મારો એ અભિપ્રાય સારો છે.
13. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની બહુમાનાદિક આદિ ક્રિયાને નિશ્ચયથી પોતાનું હિત કર્તવ્ય માને છે.
14. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પોતાની નબળાઈથી થતા રાગને પોતાનું કર્તવ્ય માનતા નથી પરંતુ તેના જાણકાર રહે છે.
15. આ ગાથામાં લૌકિક જનની તેમજ જ્ઞાની [વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લેવાની માન્યતાવાળા] વ્યવહારનયવાળાને ઠોકવા માટે ઉપદેશમાં આવી છે

ગાથા-૨૦૯.

પ્રસ્તાવિક:- હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

કળશ:- (વસંતતિલકા)

આ લોકમાં તો દ્રવ્ય સારો અન્ય નિજ દ્રવ્યનો,
નિષેધ છે સંબંધ સાધનો સદા સર્વ પ્રકારનો;
જડ ચેષ્ટા કરી-કરાવતા તેહ વસ્તુસંદર્ભ જો,
દેખો અંતરંગપણે તે મુનિજનો! ગૌરવજનો! f. 209

ટીકાનો:- કારણ કે આ લોકમાં કોઈ વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સાધ્યસાધક સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે, તેથી અહીં વસ્તુસંદર્ભ છે અર્થાત્ ભિન્ન વસ્તુઓ છે ત્યાં તાદાત્મ્યરૂપતા હોતી નથી- એમ મુનિજનો અને ગૌરવ જનો જડપણે (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અંતરંગ દેખો (-ત્રિક્ષ તિષ્ઠનું કાર્ય નહિ, પરંતુ પરંતુ અંતરંગ જ છે- એમ શ્રદ્ધામાં લાવો).

સારાંશ: (ભાવાર્થ). 'કારણ કે આ લોકમાં કોઈ વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સાધ્યસાધક સંબંધ જ નિષેધવામાં આવ્યો છે...'! (પા.નં.૩૮૫) દરેક દ્રવ્ય-વસ્તુ પોતામાં રહેલી શક્તિ અને અવસ્થા પોતાનો જે ઘર, ઘર કોટકે સ્વભાવ, ગુણો અને પર્યાય સ્વભાવ એને મુકે છે, અને છે- દરેક દ્રવ્ય. પરંતુ બીજા દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયને અડતું નથી.

- 'તેથી અહીં વસ્તુસંદર્ભ છે અર્થાત્ ભિન્ન વસ્તુઓ છે ત્યાં તાદાત્મ્યરૂપતા હોતી નથી- એમ મુનિજનો અને ગૌરવ જનો (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અંતરંગ દેખો (-ત્રિક્ષ તિષ્ઠનું કાર્ય નહિ, પરંતુ પરંતુ અંતરંગ છે- એમ શ્રદ્ધામાં લાવો).':
- અહીં તો ભિન્ન ભિન્ન સંબંધ પણ નિષેધવામાં આવ્યો છે એમ તે છે. જાણવા માટે ઘણો ઉપયોગ આપણે જાણવા માટે, રોગ અને રોગ. એ પણ વ્યવહાર છે.
- શરીરની ક્રિયા પણ અવસ્થાને આત્મા કરી શકતો નથી. એનું ધ્યાન રાખે તો શરીર સારું રહે એમ નહિ.
- જ્ઞાનીને રક્ષણ આપે પરંતુ રક્ષણનો કર્તા નહિ. અને આ તો [મુનિજન અને ગૌરવ જન] રક્ષણ અને એ ક્રિયાનો-ઉપયોગનો કર્તા થાય છે.
- પરને જાણે તું મુખ છું અને માટે જાણને આ મુખ છે એવિયા તું પરને દુઃખ કરી શકું છું એ ઉલટો વિપરીત મિથ્યાદૃષ્ટિનો છે. આત્મજ્ઞાની પણ જ્યાં વ્યવહારમાં રહે પરદ્રવ્યને મારું માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે.
- મુમુક્ષુ: ઘણા પરમાણુ ભેગા મળે તો ભાષા બીજી છે.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: તિષ્ઠ ભેગા કેમ જ નહિ? તિષ્ઠ સંદર્ભમાં પણ એ પરમાણુ તો જુદો જ ભિન્ન પોતાના ક્ષેત્રની અવસ્થાનું કરી રહ્યો છે. પરની સાથે કોઈ તિષ્ઠ સંબંધ નથી.

- બોલવામાં [તો] આવે પરંતુ તે છે તે શ્રદ્ધામાં લાવો. શાસ્ત્ર શેનું બોલાય? એમ જ્ઞાની જોઈતાને કહે પરંતુ એની શ્રદ્ધામાં એમ નથી. એ બાજી એને બધા કહ્યા પર છે.
- એ ક્રિયા તો શરીર ઉપાડી દીધી પરંતુ એમાં કરી એ એમાં કરીશું એવા અંતરબુદ્ધિને કરી નાખ. પરંતુ બાહર અંતરબુદ્ધિ છે એ દૃષ્ટિમાંથી કરી નાખ. પરદ્રવ્યનો પરદ્રવ્ય કર્તા જ છે એમ શ્રદ્ધામાં લાવ.

f.ગી.-209 : ધર્મચિંતન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ f.ગીમાં જે વસ્તુઓ વરસોના સહવાસ સંબંધિત લિખેલામાં આવ્યો છે પરંતુ તેમાં નિત્ય નૈમિત્તિક સંબંધ અને કોય-કાયત સંબંધનો સમાવેશ થયો નથી.
2. નિત્ય-નિત્ય અને કોય-કાયત સંબંધ બધા માત્ર જોવાના પૂરતા છે, પરેખર નહિ.
3. દરેક વસ્તુ પોતામાં રહેલા શક્તિ-સ્વભાવ-ધર્મ-ગુણોને તથા તેની પર્યાયોને જૂંટે છે પરંતુ અન્ય દ્રવ્યોના ગુણ-પર્યાયોને અડતી પણ નથી.
4. કોઈ વસ્તુ અન્ય વસ્તુને અડતી નથી તેમ જ તે અન્ય વસ્તુની પર્યાયને ફેરી શકતી નથી.
5. હું ધ્યાન રાખું છું તેથી મારું શરીર સારું રહે છે.
6. જ્ઞાની તેના શરીર-વાણીની ક્રિયાનો કર્તા તો નથી પરંતુ તેના સિદ્ધાંતનો કર્તા તો છે.
7. આત્મજ્ઞાની જગત પણ કે વ્યવહારવિમૂઢ થઈને હું પરને સુખ-દુઃખ દેવી શકું છું એમ માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે.
8. કોઈ સંઘમાં રહેતા સભ્ય પરમાણુઓ દરેક સ્વતંત્રપણે નહિ પરંતુ કોઈ Teamપણે રહે છે અને તેથી તેઓ કોઈ સંઘપણે સાથે રહી રહે છે.
9. પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ સમયસારના તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રભાવના કરવા તે આપણું મોક્ષ પ્રયાણ કર્યું છે.
10. આપણે મોક્ષ પહેલાં પરમાં કર્તાબુદ્ધિરૂપ મિથ્યાત્વ તોડી નાખવાનો છે.

ફિલ્મ-202

ઉદ્ઘોષિકા:- "જે પુરુષો પોતાના પરાક્રમોના વિષય બનાવીને તેમાં અજાણી ઘટના થતી ફરતી રહે છે; અને તેને જાણવાનો ફાર અજાણને કોણ જ થાય છે." -આવા મથાળું, આગળના ગાયિકાઓની સૂચનારૂપ ફિલ્મ દર્શાવે છે:-

ફિલ્મ:- (દરિયાકિનારા)

પરાક્રમોને તણાં વિષય આ બનાવી બધ જે બને,
તેમાં વિચારોનું ગાયું છે તેજ અજાણે દુઃખી;
અરેરે! રહે છે ફરતે, તેને સ્થાન કોણ થતાં
ફાર પાસે ફિર જાણવા તણાં, નહીં પરદુઃખ ફી! f. 202

ઉદ્ઘોષિકા:- (આકાશવાણી પોશ્ચુલી રહે છે ?:) અરેરે! જેમાં આ પરાક્રમોના વિષયને બનાવીને તેમાં વિચારો, જેનું (પુરુષાર્થરૂપ-પરાક્રમરૂપ) તેજ અજાણમાં દુઃખ ગાયું છે એવા, ફરતે રહે છે; તેને જાણવાનો ફાર કોણ જ પોતે થાય છે, અન્ય તેવું નહિ.

આરોહી: (દરિયાકિનારા) 'અજાણી ઘટના થતી ફરતે રહે છે...' અંગેને પરના ફરી કું રહી થાઉં (પ.નં.-૬૫) હું કોણ માને છે. 'અને તેને જાણવાનો ફાર અજાણને કોણ જ થાય છે?-પરનો ફાર તો છે જ નહિ. જાણવાર જે રિયલ રીઝન છે કે શુભરાગ કે અશુભરાગ કોનો ફાર અજાણને કોણ થાય છે. જાણવાર અંગેને પુણ્ય અને પાપના અસંખ્ય ઘટક અને ઉદયનો ફાર બધ કોણ અજાણી છે.

- (ઉદ્ઘોષિકા) 'આકાશવાણી પોશ્ચુલી રહે છે?...' આ શું થયું આ? અંગે બોલવું રહી ગયું અને શું થયું આ? 'અરેરે! જેમાં આ પરાક્રમોના વિષયને બનાવીને તેમાં વિચારો,...' પરનું કું તેવું પણ ફરી થાઉં છું, અને મારું ફરિયાદ છે અને મારા ફરિયાદ કું ઉદાર આવશે, તેથી મને અંગેબાપરો એવા અજાણે-પરિ કે જેવું જેના દોષ તોપણ તેમને અહીં વિચારો કહ્યાં છે.
- 'જેનું (પુરુષાર્થરૂપ-પરાક્રમરૂપ) તેજ અજાણમાં દુઃખ ગાયું છે એવા, ફરતે રહે છે;-': પરનું રહ્યું છું, પરનું રહ્યું છું અંગેનો પુરુષાર્થ અજાણમાં દુઃખ ગાયો છે. એ પુરુષાર્થ પરનું રહ્યું નહિ.
- 'તેને જાણવાનો ફાર કોણ જ પોતે થાય છે, અન્ય તેવું નહિ.':
- જાણવાર અંગેને પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, પુણ-ભક્તિ, વ્રત-તપ, વિકાર વગેરેના કારણોનો ફાર બધ થાય છે, જ નહિ.
- જ્યોતિષાચાર્યની રીતમાં જે ગ્રહો કાળચક્રે કે ચક્રને રાગ રહે છે. એનો કોણ જાણનાર છે, બધા અને કોણ દેવી-ફર અને કોણના, કોણે ચક્રને વિકાર થાય છે, કોણિક નહિ. અહીં રહે કોણિક થાય છે. નિમિત્તનું જ્ઞાન રાખ્યું છે.
- પુરુષાર્થ ગાયો ઘટમાં બોધન પાન રહી છે. રાગ-દ્વેષ કે જ્ઞાન કે અજ્ઞાની પોતે જ રહે છે. પોતામાં થાય છે અને પોતે રહે છે. શાનીને જે રાગ થાય છે તે પુરુષાર્થની નબળાઈથી થાય છે. 'કોણ જ' કહ્યું તેથી વિકલ્પની પાછળ રહવામાં પણ ફરનું રહે નહિ. અંગેનો પોતાનો અંગેના જ પોતાનાનો ફાર થાય છે.

- (ગાથાર્થ). 'વસ્તુસ્વરૂપના વિચારને વિષે બાધાનો દોષાદિ પરદ્રવ્યનો જ્ઞાન કરવાની (-વિદ્યાદિની) જાણ પોતે જ અજ્ઞાનમાંથી પરિણામે છે; એ રીતે પોતાના જ્ઞાનગુણનો જ્ઞાની પોતે જ છે, અન્ય નહિ.'
- તમનું કાંઈ મારે કોઈ વિચાર થયો, તમનો તેવો ઓળો પુત્ર, પુત્રનો દુઃખ કાળજે કોઈ ગયો અને કાંઈ મારાં દૂરી ગયું અને પરિણામ ચારમાં રહ્યાં નહિ, એમ નહિ. એ તમે પોતાના અજ્ઞાનથી વિચારમાંથી પોતે ફરીને તમ થાય છે; પરંતુ પરનો તમ નો છે જ નહિ.
- જ્ઞાની પરદ્રવ્યનું નો તેવ તે નહિ પરંતુ રાગ આવે એનો એ પરમાર તમ ન થાય. જ્ઞ નયમાં જ્ઞાનીને પરિણામન છે એ અજ્ઞાનીમાં [રાગનો] તમ રહ્યો છે. અજ્ઞાની નો તમ અને જ્ઞાનમાં નું છો. એ રાગનો, દુઃખનો જ્ઞાનમાં નું છો એમ જ્ઞાનીને રહે છે. જ્ઞાનમાં થાય છે, પરમાં થતું નથી અને પરને પણને થતું નથી.
- એટલે તરફ રહે તે જ્ઞાની અજ્ઞાનથી, બંધથી રહિત છે. જ્ઞાન તરફ રહે તે જ્ઞાન દ્વારા મુક્તિ અજ્ઞાન છે, ક્ષ તમ આવે છે.
- માતા-પિતા કોણ એટલે થાય, એમ તમ અને કોઈના કોણ રાગ થાય. તેવ અજ્ઞાની છે? એ નો ન પણને તમ વિકાર [નોકર્મકાર્ય કોણ] વિચિત્ર ન દોષ અને ઉપાદાન (તેવું). વિચારમાં વિચિત્ર દોષ નો એ તમ જ છે, એટલું ઉપાદાન એમ તેવું છે. અજ્ઞાની નો તે છે તે એનાં અજ્ઞાનો જ તે છે.

fા૨ા-૨૦૨ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. 'આ જાતિમાં તિષ દ્રવ્યનો અન્ય તિષ દ્રવ્ય સાથે સહયોગ સંભવે નિષેધ છે' - આ નિયમની વાત ઉત્પત્તિના ક્ષેત્ર - 'જે પુરુષો આવાં વસ્તુ-સ્વભાવનો વિચાર જાણતા નથી' - તેમાં ફરી છે.
2. 'અદ્યાની થયા થકી ત્રિને ફરે છે' અર્થાત્ પરના તિર્ય કું ફરી શકું કું એમ તેઓ માને છે [પરંતુ પરસ્પર તો તિષ દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ત્ર અર્થાત્ કાર્યને ફરી શકતું નથી].
3. જ્ઞાનત્ર અર્થને અર્થાંય પ્રકારના પુણ્ય અને પાપના ભાવ.
4. અદ્યાની પરના તિર્ય તો ફરી શકતો જ નથી પરંતુ પોતાના જ્ઞાનત્રનો ત્રિ અદ્યાનથી થાય છે.
5. તિષ અવસ્થાપિત હોય કે ઉદ્ય આદિ હોય, જો તેની ત્રિયિકા વિષેની માન્યતા મિથ્યા છે તો તેને અહીં 'આચાર્યશ્રીએ 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' કહ્યો છે.
6. આત્માનો પુરુષાર્થ તો પરના તિર્ય ફેરવામાં પણ જોઈએ છે.
7. 'જ્ઞાનત્રનો ત્રિ શોભન ભાવે જ થાય છે, અન્ય તિષ નહિ' અર્થાત્ જડ ત્ર અથવા અન્ય તિષ દ્રવ્ય આ જગતના પુણ્ય-પાપને કરતું નથી.
8. જયસેનાચાર્યની ટીકામાં કહ્યું છે કે [આત્મા અને ત્ર] બે મળીને રાગ થાય છે અર્થાત્ રાગની ઉત્પત્તિમાં આત્મા અને દ્રવ્યત્રનો સંયુક્ત સરખો સહયોગ હોય છે.
9. પુરુષાર્થસિદ્ધ્યુપાય ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્ને રાગ-દ્વેષ ભાવે જ કરે છે. વિષયની વાસના કરવામાં ત્રિનું તિષ [નિમિત્ત] નથી.
10. ત્રિના લીધે ઉદયના નિમિત્તે જીવ પરનો ત્રિ થઈ જાય છે.
11. ત્રિના લીધે ઉદયના નિમિત્તે જીવના પરિણામ બગડી જાય છે.
12. માતા-પિતા બે હોય અને પુત્ર થાય, તેમ આત્મા અને ત્ર બે હોય રાગ થાય.
13. આત્મા અને રાગથી ત્ર થાય એમ કહેવાનું પ્રયોજન માત્ર એટલું જ છે કે રાગની ઉત્પત્તિ સમયે નોત્ર આદિ પરદ્રવ્યનું નિમિત્ત નથી હોતું પરંતુ માત્ર દ્રવ્યત્રનું જ નિમિત્ત હોય છે.
14. અહીં કહ્યું છે કે જ્ઞાનત્રનો ત્રિ [અજ્ઞાનને લીધે] અંશતો શોભન જ છે.

ગાથા ૩૨૮ થી ૩૩૧

ઉત્થાનિકા:- 'હવે, "(જ્ઞાનને) જે નિયોગ જ્ઞાન થાય છે તેનો કર્તા કોણ છે?"- એ બાબતે ગુરુવાર સ્વયંને, "જ્ઞાનસ્વયં કર્તા (અનાદિ) જ્ઞાન જ છે" એમ યુક્તિએ સિદ્ધ કરે છે':-

ગાથા:- જો પુદ્ગલ નિયોગાત્મા નિયોગત્વ કરતી હોવાને,
તો તો અચેતન પુદ્ગલ first જીવ તણું જ્ઞાન થાય! ૩૨૮

અથવા કરે જો જ્ઞાન પુદ્ગલદ્રવ્ય કા નિયોગાત્મક,
તો તો કરે નિયોગત્વ પુદ્ગલદ્રવ્ય, આત્મા નવ કરે! ૩૨૯

જો જ્ઞાન અને પુદ્ગલ કરે નિયોગત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
તો ઉભયકૃત જ હોય તેનું ફળ ઉભય પામ્યા જોઈએ! ૩૩૦

જો નહિ પુદ્ગલ, નહિ જ્ઞાન કરે નિયોગત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
પુદ્ગલદ્રવ્ય નિયોગત્વ પામ્યું! - એ શું નહિ નિયોગ પામે? ૩૩૧

ગાથાર્થ: • જો નિયોગત્વ જ્ઞાનની (જ્ઞાનીની કર્મની) પુદ્ગલ દ્રવ્યને નિયોગકર્તા કરે છે એમ માનવામાં આવે, તો તારા મતમાં અચેતન પુદ્ગલ (નિયોગત્વાત્મની) કર્તા બની! (તેથી નિયોગત્વાત્મ અચેતન કરે!) (૩૨૮)

• અથવા, આ જ્ઞાન પુદ્ગલદ્રવ્યના નિયોગત્વને કરે છે એમ માનવામાં આવે, તો પુદ્ગલદ્રવ્ય નિયોગકર્તા કરે! - જ્ઞાન નહિ! (૩૨૯)

• અથવા જો જ્ઞાન તેમ જ પુદ્ગલ બન્ને પુદ્ગલદ્રવ્યને નિયોગત્વાત્મક કરે છે એમ માનવામાં આવે, તો જે બન્ને વડે કરવામાં આવ્યું તેનું ફળ બન્ને ભોગવે (૩૩૦)

• અથવા જો પુદ્ગલદ્રવ્યને નિયોગત્વાત્મક નહિ પુદ્ગલ કર્તા કે નહિ જ્ઞાન કર્તા (-ભોગવે તેવું કરતું નહિ) એમ માનવામાં આવે, તો પુદ્ગલ દ્રવ્ય શાસ્ત્રમાં જ નિયોગત્વાત્મક કરે! તે શું ખરેખર નિયમ નહિ? (૩૩૧)

ટીકા:- (ફલિત:-) • 'જ્ઞાન જ નિયોગ આદિ જ્ઞાનાત્મક કર્તા છે; તથાપિ જો તે (પુ.૩૫) (જ્ઞાનાત્મ) અચેતન પુદ્ગલનું તાદ્રૂપ્ય હોય તો તેને (-જ્ઞાનાત્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.': નિયોગાદિકના, રાગ-દ્વેષ આદિનો કર્તા જ્ઞાન જ છે - તે નિશ્ચય કર્યું. જો (ફલિત) અચેતન કર્યું. જ્ઞાનને તેવું કર્તા છે નહિ. કારણ એ થયું નહિ.

- રાગ-દ્વેષ એ તો ચૈતન્ય છે. આત્મા એ જડ અને તે તો ચેતન છે અને અચેતનનો પ્રસંગ આવે. જ્ઞાન ચેતનાત્મક છે પરંતુ એ ચૈતન્યમાં છે.

- 'જ્ઞાન પોતાના જ નિયોગાદિ જ્ઞાનાત્મનો કર્તા છે; તથાપિ જો જ્ઞાન પુદ્ગલદ્રવ્યના નિયોગાદિ જ્ઞાનાત્મને કરે તો પુદ્ગલદ્રવ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે':

- નિયોગ પુદ્ગલ છે કે જડની? [એ] જડ પુદ્ગલની નિયોગની પર્યાયને જ્ઞાન કરે તો પુદ્ગલદ્રવ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.

- ગાથા ૭૫-૭૬-૭૭માં રાગાદિક આત્માના સ્વભાવ નહિ, તેમાં કર્મના છે; કર્મ વ્યાપ્ત છે એવો સિદ્ધાંત તેનું વ્યાપ્ય છે એમ કહ્યું કે કર્મના વ્યાપારની અપેક્ષાએ.

- 'વળી જ્ઞાન અને પુદ્ગલ બન્ને નિયોગાદિ જ્ઞાનાત્મનો કર્તા છે એમ પણ નહિ; તથાપિ જો તે બન્ને કર્તા હોય તો જ્ઞાનની માફક અચેતન પુદ્ગલને પણ તેનું

(-ભાવાર્થનું) દ્રવ્ય ભાંગવાનો પુરાવો આપે.':

- જાણે ત્યાં રાગ-દ્વેષ, એનું દ્રવ્ય જડને ભાંગવાનું પડે- જે ભાંગા કરવાને ટે તો. જાય તો એનું દ્રવ્ય ભાંગાને એ તો પોતાનું ટકેલું છે. આ રંગરાગને માટે જાણે ત્યાં-તેને અને પોતાને [જાવને] માટે તો જે વખતે તો ટકે છે તે વખતે જ ભાંગાને છે. તો એ વેદન જડનું હોય ? જડ એ એનો ત્યાં હોય તો આ રાગના વેદનને જડનું કહેવું પડે [પરંતુ] જડ તો રાગને વેદતો થતો નથી.
- 'વળી જાય અને પુદ્ગલ જાણે નિશ્ચયાદિ ભાવોના અંતર્ગત છે એમ પણ નહીં; ત્રિપદા ? એ તો જાણે અંતર્ગત હોય તો સ્વભાવથી જ પુદ્ગલદ્રવ્યને નિશ્ચયાદિ ભાવનો પુરાવો આપો.' : [એ એમ હોય] તો તો પુદ્ગલ એટલું નિશ્ચયાદિનો સ્વતંત્ર[રૂપે] પરિણામે છે એમ આવે. તો નિશ્ચયાદિનો [-ભાવોનો] પરિણામે એવું પુદ્ગલ ક્યાંક હોય ? જાણે એ સિદ્ધોનો સિદ્ધત્વ ન થાય અને એ[સ્વ] પુદ્ગલ નિશ્ચયરૂપે થાય તો જડને નિશ્ચય થયું, આત્માને તેવું ન થયું.
- 'માટે એમ સિદ્ધ થયું ? -જાણે ત્યાં છે અને પોતાનું ત્યાં ત્યાં છે (અર્થાત્ જાણે પોતાના નિશ્ચયાદિ ભાવોનો ત્યાં છે અને પોતાનું ભાવોનું પોતાનું ત્યાં છે).':
- [ભાવોને એ] એનાના ભાવનું વેદન [છે] એટલે જાણે એનો ત્યાં છે પરંતુ જડનો [એનો ત્યાં] નથી.

(ગા.૩૨૯) (ભાવાર્થ).' ભાવોનો ત્યાં જાણે જ છે એમ આ ગાથાઓમાં સિદ્ધ થયું છે. અને' એમ જાણવું ? -પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ભાવનું ત્યાં હોય નહિ તેથી જે એનાના ભાવો છે તેનો ત્યાં એનાં જ હોય.':

- દરેક દ્રવ્ય પરિણામસ્વભાવ છે-વસ્તુના સ્વભાવવાળું છે તો બધાને એને વસ્તુપણે એમ જાણે નહિ. પુણ્ય-પાપ, ત્રિકાળ, પુગ-ભાવ આદિ સ્થિતિ આત્માની પરિણામે સ્વતંત્ર થાય છે. [આત્મા]એ પર્યાય સ્વતંત્ર ત્યાં થવાને ટે છે, તેથી ભાવોનો ત્યાં જાણે જ છે.
- જડ બધાં લોકું છે. પરિણામે છે માટે ત્યાં પોતે છે. ટકાવાયત છે ? નહિ એ પુદ્ગલ ત્યાં છે નહિ. પરિણામન ટકે છે માટે આત્મા રાગાદિનો ત્યાં છે, પરનો નહિ.
- જુવો અને દ્રવ્ય તો શુદ્ધ છે પરંતુ ક્રિયા ક્રિયા જે સ્થૂળ [ભાવ] થાય છે તેનો ત્યાં એટલે રચનારો આત્મા છે એટલે પરિણામનારો આત્મા છે.
- રામજીભાઈ: અમારે શું કરવું એ બતાવો.

ડૉ.ચુનીભાઈ: રાગ થાય છે એ પોતાની પર્યાયમાં થાય છે એમ જાણી અને એનાથી (પોતાને) જુદો જાણવો.

- 'આ જાણે અજ્ઞાનથી જે મિથ્યાત્વાદિ ભાવરૂપ પરિણામો છે તે એનાં છે, જડ નહિ; અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી તેનો વિકલ્પમાત્ર પણ તપોમાં આવે છે. એ રીતે તે પરિણામો એનાં દેખાશે, તેનો ત્યાં પણ એનાં જ છે, ત્યારે તે એનાં સ્વભાવનો ત્યાં એનાં જ હોય - એ પરમાર્થ છે.':

- કયું અને સારું પહેલું કારણે કે સારો ઉપાય છું કોણ
જાણવા તે નિયામક છે. એ સિદ્ધાંતો તરફ આગમ છે એ પરમાર્થ છે.
પરમાર્થ એટલે સાર વાત છે. આથુકીનિશ્ચયનયને પણ એ પરમાર્થ છે.
- બંધન બંધનપણે વ્યવહારપણે પુદ્ગલ જ છે. એ પરંપરા પરને પુદ્ગલ છે એમ
કહેવું તે વ્યવહાર છે. પોતાનાં વ્યવહારપુદ્ગલની પર્યાય તે તેને ગમે તે બહાર
જાય-આવે, ભાંગે-તૂટે એવું એ જ પુદ્ગલે આવી જાણવું પોષ એને એ જાણવું
પોષ તે તેના તરફે (જાણે), તૂટવું-ભાંગવું એને તરફે જાણે. [દીપક અને દારપાત્રના
દૃષ્ટાંતની જેમ - ગમે તેવો દીવો હોય એ તો પોતાના વ્યવહારે પુદ્ગલ છે. એની
જોડે બીજા બહારથી આવે-જાય માટે એમાં કંઈ સ્થિતિ પોષ છે એને આવે-જાય
એમને લઈને આવી પુદ્ગલ છે કિંજ આવી એને એને પોતાને પોતાથી પુદ્ગલ છે
એવો પોષ શાંજ આવે-જાય છે? [એમ નહિ].
- એના બંધનના પુદ્ગલ બાગમ ગમે તેટલા આવે આવે-જાય, એ તો પોતે પોતાના
પરિણામનપણે, બંધનપણે, વ્યવહારપુદ્ગલપણે પરિણામે જ છે. રાગને એને
એને [-પોતાને] જાણે છે એમેય નહિ. રાગ. એને એ જાણ તરફનું જે જ્ઞાન
પોતાનું છે એ પોતાને પોતે જાણે છે.
- મુમુક્ષુ: રાગનો તરફ દોષ તો બાહ્યનાં વ્યવહાર થઈ જાય.
પૂ.ગુરુદેવશ્રી: પર્યાય તરફ છે. ઉદય એનાં ગુણ નિમિત્ત છે. તરફ[પણું] પર્યાયનો વ્યવહાર છે.
- મુમુક્ષુ: પરને તો વ્યવહારે જાણે છે.
પૂ.ગુરુદેવશ્રી: વ્યવહાર ખોટો - વ્યવહારનું ફળ જ ખોટું છે. પરનું જ્ઞાન એ તો
પોતાનું જ્ઞાન છે - એને પણ પોતે જાણે છે, પરને નહિ.
- 'અભૂતદૃષ્ટિમાં તો જ્ઞાન શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર છે, પરંતુ જ્યારે તે ત્રિકાળ નિરપેક્ષ પરિણામે
છે ત્યારે તે તે પરિણામોને પૃથક તે પોષ છે એને ત્યારે પરિણામ-પરિણામીની
અભૂતદૃષ્ટિમાં પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણામોનો તરફ જાય જ છે.':
- વિષયનો, ભોગનો, ખાવાનો, પીવાનો જે રાગ પોષ છે તે જાય તરફ છે એને જાણની
પર્યાયમાં તે પરમાર્થે છે - એ તો જોઈની દૃષ્ટિએ વાત કરી, તરફનો ત્રિકાળી જે
આત્મા એનો એ પર્યાય - તો એટલે પરિણ. હવે એ અભૂતદૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ
રાગનો પણ તરફ નહિ. રાગ પોષ તેને જાણે એમ કહેવું એ વ્યવહાર છે. જાણનારને
જાણનાં રાગનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, એને રાગનું જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે
- એ તો પહેલો સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો કે પરથી સિદ્ધાંત નહિ, સિદ્ધાંત તારો તારામાં છે.
એનું અશુદ્ધનયથી પરમાર્થ કથન છે, પરંતુ હવે કારણે અભૂતનું નહિ. અહીં તો
અભૂતદૃષ્ટિમાં જ્ઞાન શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર (છે). રાગ પણ નહિ. ચૈતન્યની અભૂતદૃષ્ટિ
ત્રિકાળ-સમ્યગ્દર્શન તરફ- એ રાગ જે થાય તેનો એ તરફ પણ નહિ.
- 'ત્રિકાળ નિરપેક્ષે' કારણે ત્રિકાળ તરફે તરફાર પોતે પોતાથી સિદ્ધાંત તરફ છે. નિમિત્ત
એની દિશા છે [પરંતુ] નિમિત્ત એની દશા તરફે છે એમ નહિ.
- પરિણામ સહિત થયું એ ઉદય-ગુણનું વ્યવહાર નહિ, પરંતુ પર્યાયમાં સિદ્ધાંત દોષથી

તે પરિણામથી યુક્ત (છે). નિર્વિકાર અને રાગ-દ્વેષ પરિણામ પોતાને તરફનો યુક્ત થાય છે, પરને તરફનો નિષેધ થતું નથી.

- પરિણામી એટલે દ્રવ્ય, તેનું પરિણામ છે. પરિણામ જે સ્વાકાર થયા અને પરિણામી દ્રવ્ય એની અંતર્દૃષ્ટિ થઈ. અંતર્દૃષ્ટિમાં સ્વાકાર થાય છે તે પરિણામ પરિણામીનું છે.
- 'આ અંતર્દૃષ્ટિમાં તો તાદાત્મ્યભાવ જ નથી, શુદ્ધ ચેતનામાત્ર જ્ઞાનવસ્તુ છે. આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રતીતિ કરવી તે ચેતનાવસ્તુનો તત્ત્વ ચેતન જ છે.'!
- ચૈતન્ય આત્મા અને જડ છે એમ બંને દૃષ્ટિ થઈ પછી પર્યાયમાં જે રાગ થયો તેનો એ તત્ત્વનિષેધ, તેનો એ જાણનાર પણ નથી. તેનો જાણનાર છે એમ તેવું જે જ્ઞાન છે. એ સ્વાકાર તરફ છે એ જ્ઞાન અંતર્દૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન છે.
- પર્યાયદૃષ્ટિ છોડીને વસ્તુની દૃષ્ટિમાં-જોઈએ તો શુદ્ધ ચેતનામાત્ર જ્ઞાનવસ્તુ છે. શુદ્ધ ચેતના એટલે રાગ આદિ એનો એ પોતામાં રહીને પોતાથી જાણે. એ સંયોગનો નાશ કરે. એ સંયોગનો નાશ કરે. રાગ અને સંયોગથી એનો જ્ઞાન થાય એમ પણ નહીં.
- અને દૃષ્ટાંત તરીકે રાગ નહિ લેવો. અને રાગ લેવો છે તારા પુરુષાર્થની જાગૃતિને લઈને-એમ પણ અને અંતર્દૃષ્ટિમાં તેને તરીકે લીધો. પર્યાયનો અંદર પડખાંને? પરંતુ આ અંતર્દૃષ્ટિમાં જોઈએ તો શુદ્ધ ચેતનામાત્ર પરિણામોનો તત્ત્વભાવ જ છે.
- દૃષ્ટિ પડી છે આત્મા ઉપર. આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યવૃત્તિ છે. તેમાં જે રાગ અને સ્વાકાર થાય તેનો તત્ત્વ તે શુદ્ધચેતનામાત્ર વસ્તુ નથી.
- [એ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રતીતિ કરવી તે ચેતનાવસ્તુનો તત્ત્વ ચેતન જ છે]-પ્રયત્નથી, પરમાર્થે તત્ત્વ. પરમાર્થે એટલે દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિમાં તત્ત્વ, અંતર્દૃષ્ટિમાં તત્ત્વ. અંતર્દૃષ્ટિમાં તત્ત્વ એનો એ જ છે, તત્ત્વને લઈને જ્ઞાની તત્ત્વ. એટલે છે કે આ પ્રમાણે સ્વાકાર થાય છે તે વારાથી, વારામાં, વારે વારે (થાય છે), પરને લઈને તત્ત્વ એટલે એનો અંતર્દૃષ્ટિનું તત્ત્વ (છે). અંતર્દૃષ્ટિમાં તો સ્વાકારનો પણ તત્ત્વ નું તત્ત્વ, એનો જાણનાર અને દેખનાર (છે). એ જાણનાર-દેખનારની પાસે ગમે તેવા રાગ અને ગમે તેવા સંયોગો આવે-જાય છતાં એટલે ટકટક થાય તત્ત્વ. એટલે તો જાણનાર--જાણનાર--જાણનાર--જાણનાર--જાણનાર--જાણનાર રહે.

ગાથા-૩૨૮ થી ૩૩૯ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથાઓમાં 'જાતિઓનો ફરી અટકાવી જવા જ છે' એમ યુક્તિઓ વડે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.
2. અહીં 'process of elimination' વડે ઉપરોક્ત પાંચ સિદ્ધ કરી છે.
3. જે નિયોગ નામની મૌલીય કર્મની પ્રકૃતિ જાતને નિયોજિત કરે તો નિયોગભાવ અયોગ કરે, જાત નહિ [અધિક યોગ જાતમાં થતા નિયોગને જડપાડું આપે].
4. આ રીતે સર્વ પ્રથમ જાતિકર્મની પ્રકૃતિ જાતના નિયોગની ફરિયાદ એમ સિદ્ધ કરું છે.
5. જો જાત પુદ્ગલ દ્રવ્યના નિયોગને કરે તો પુદ્ગલદ્રવ્ય નિયોગી કરે, [જાત] નિયોગી ન કરે અને પુદ્ગલ દ્રવ્યને બોલવાનું આવે.
6. આ રીતે બીજા Stepમાં જાત પુદ્ગલકર્મના જાતિકર્મની ક્રિયાને રદબાતલ કરી છે.
7. જો જાત અને પ્રકૃતિ બન્ને મળીને પુદ્ગલ દ્રવ્યને નિયોગભાવરૂપ કરે તેનું ફળ પણ બન્નેને ભોગવવું પડે.
8. આ રીતે ત્રીજા Stepમાં જાત અને પ્રકૃતિના સંયુક્ત ક્રિયાને નિષેધ્યું છે.
9. જો પુદ્ગલદ્રવ્યને નિયોગભાવરૂપ નહિ જાત કરતાં અધિક નહિ પ્રકૃતિ કરતી તો પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્વયં સ્વભાવથી જ નિયોગભાવરૂપ સિદ્ધ થાય [કે જે શક્ય નહિ].
10. આ રીતે ચોથા અંતિમ Stepમાં પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્વભાવથી જ નિયોગભાવરૂપ હોવાની ક્રિયાને પણ નિષેધને અટકાવી જાતને જ જાતિકર્મનો ફરી યુક્તિઓ વડે સિદ્ધ કર્યો છે.
11. નિયોગ હુંડા, રાગ-દ્વેષ આદિ જડ નહિ.
12. નિયોગ હુંડા, રાગ-દ્વેષ આદિનો કરનાર જાત જ છે - એ નિશ્ચય છે.
13. શુદ્ધનિશ્ચયનયથી નિયોગ, રાગ-દ્વેષાદિ ભાવોને વિદ્યાભાવ કરાય છે.
14. પરમાર્થે એક દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ભાવનું કર્તા હોય નહિ, તેમ બોલના ભાવોનો કર્તા બોલ જ હોય.
15. જે આત્મા રાગાદિને ક્રિયાવાચક માને છે તે રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. અજ્ઞાની રાગને ક્રિયાવાચક માને છે માટે તે પોતાના રાગરૂપ પરિણામનો કર્તા થાય છે. અહીં આવા અજ્ઞાનીને બોધ ભાવકર્મનો કર્તા કહ્યો છે.
2. જ્ઞાની રાગાદિને ક્રિયાવાચક માનતા નથી પરંતુ અસ્થિરતાને કારણે રાગાદિનું પરિણમન થાય છે, તે અપેક્ષાએ તેઓ રાગના કર્તા કહેવાય છે.

3. રાગ પોતાની મર્યાદામાં રાગ છે એમ જાણીને એનાથી પોતાનું અસ્તિત્વ જુદું - એ જાણવું જ્ઞાની છે.
4. ગાથા ૧૫-૧૬-૧૭માં સિદ્ધાન્ત, રાગ-વિકારથી જ્ઞાનીએ ભિન્ન હોવો એમાં આત્માના સિદ્ધત્વ નહિ એમ રાજયુધાન દિખાયા છે.
5. 'સંસારનો ત્યાગ આત્મા છે' - એ અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી પરમાર્થ છે.
6. આત્મા રાગનો ત્યાગી છે માટે રાગ તે આત્માનો [-આત્મદ્રવ્યનો] સ્વભાવ છે.
7. જ્યાં સુધી પોતાનું સંસારનું ત્યાગવું એ અંતર્દૃષ્ટિથી જોતાં આત્માની મર્યાદાનો સ્વભાવ છે,
8. અંતર્દૃષ્ટિએ જોતાં તો બધ શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર જ છે, રાગનો ત્યાગી નહિ.
9. પૌદ્ગલની અંતર્દૃષ્ટિ થતાં અસંખ્ય સ્વચારિત્રનિ દશા પછી મર્યાદામાં થતા રાગાદિનો ત્યાગ સ્વચારિત્ર નહિ.
10. પૌદ્ગલની અંતર્દૃષ્ટિ થતાં બધ શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર પરિણામનો બધ ત્યાગ નહિ એમ અહીં કહ્યું છે.

ગાથા-203

ઉત્થાનિકા:- હવે એના અર્થનું ગાથારૂપ ગદ્ય કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

જો ફળ છે તે ત્યાગ છે તો ત્યાગ વાસ્તવિક હોય ના,
વળી જડ-પ્રકૃતિ ઉત્પન્ની પણ કૃતિ તો થઈ હોય ના;
માત્ર ઉભે જડ પ્રકૃતિ એ ત્યાગ હોય ઉત્પન્ન નહું,
એવાનયા તે કૃતિ પણ નહિ ત્યાગ અર્થ જ જડ નહું;
માટે થયો છે જાણવો ત્યાગ જાણના ફળનો,
પણ પુદ્ગલો ફળ હોય ત્યાં જે સ્થાન ત્યાગ ન હો? ગા-203

ભાવાર્થ:- ફળ (અશુદ્ધ ભાવાર્થ) છે તે ત્યાગ છે, માટે તે અકૃત હોય નહિ અશુદ્ધ ક્રિયાનો ત્યાગ થતા થાય નહિ. વળી તે (ભાવાર્થ) જડ અને પ્રકૃતિ ઉત્પન્ની કૃતિ હોય એમ નહિ, કારણ કે તે ઉત્પન્નું ત્યાગ હોય તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવા પ્રકૃતિને પણ પોતાના ત્યાગનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે. વળી તે (ભાવાર્થ) એટ પ્રકૃતિની કૃતિ (-અર્થાત પ્રકૃતિનું ત્યાગ-) પણ નહિ, કારણ કે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું પ્રસિદ્ધ છે (અશુદ્ધ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવાર્થ ચેતન છે). માટે તે ભાવાર્થનો ત્યાગ જડ જ છે અને ચેતનને અનુસરવાનું અશુદ્ધ ચેતન માટે અન્યરૂપ (-ચેતનના પરિણામરૂપ-) એવું તે ભાવાર્થ જાણવું જ ફળ છે, કારણ કે પુદ્ગલ તો ત્યાગ નહિ (તેથી તે ભાવાર્થ પુદ્ગલનું ફળ હોય શકે નહિ).

સારાંશ:- (ભાવાર્થ). 'ફળ (અશુદ્ધ ભાવાર્થ) છે તે ત્યાગ છે, માટે તે અકૃત હોય નહિ. (પ્ર.નં.૩૮૬) અશુદ્ધ ક્રિયાનો ત્યાગ થતા થાય નહિ.': વિસ્તારભાવ જે થાય છે તે ત્યાગ ત્યાગ થતા થાય. પરિણામ વિસ્તાર છે તે સંસાર છે એમ જાણવું. જ્ઞાનને તેની કૃતિ છોડીને દૂરદૂરતર ફરતા. દૂરદૂરતર ફરવાથી તે વિસ્તારનો પણ ત્યાગ કરીને, એ એને ફરવાનું છે.

- 'વળી તે (ભાવાર્થ) જડ અને પ્રકૃતિ ઉત્પન્ની કૃતિ હોય એમ નહિ, કારણ કે જો તે ઉત્પન્નું ત્યાગ હોય તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવા પ્રકૃતિને પણ પોતાના ત્યાગનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.': ત્યાગ થતા થાય નહિ એમ જો માનીએ તો નહિ જડ અને ત્યાગ જો માનીએ તો તે જડને ફળ ભોગવવું પડે. રાગનું ફળ જડને ભોગવવું પડે. જ્યારે તો રાગનું ફળ દુઃખ પરંતુ જડને શું [દુઃખ]? .
- 'વળી તે (ભાવાર્થ) એટ પ્રકૃતિની કૃતિ (-અર્થાત પ્રકૃતિનું ત્યાગ) પણ નહિ, કારણ કે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું પ્રસિદ્ધ છે (અશુદ્ધ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવાર્થ ચેતન છે).': હવે સ્પષ્ટ વાત. રાગને એટલા જડ પ્રકૃતિ તરફ એમ પણ નહિ, કારણ કે પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને પોતા રાગ-દ્વેષ તો ચેતન છે. અને દુઃખરૂપ ફળ ચેતનની છે. [માટે] એટ ચેતન જ તેનો ત્યાગ છે.
- 'માટે તે ભાવાર્થનો ત્યાગ જડ જ છે અને ચેતનને અનુસરવાનું અશુદ્ધ ચેતન માટે અન્યરૂપ (-ચેતનના પરિણામરૂપ) એવું તે ભાવાર્થ જાણવું જ ફળ

'હું તારણ કે પુદ્ગલ તો ગાળા જેવો (લોક જે આકાર) પુદ્ગલનું કર્મ કોણ શકે નહિ.':

- રોટલા, જૂઠું, ચોરી, વિષય સેવા, પાપના કરે! ગલ, કેરીના, દેવ, ગુરુસ્થાનો આવ કર્મ ઉદયે સિદ્ધ છે. કર્મ સિદ્ધી પરિણામ જાળવનાર છે, ક્રિયા નહિ.
- પંચાસ્તિકાયની ૬૨ મી ગાથામાં સંસ્કૃત લખ્યું છે. બદ્ધસ્પૃષ્ટપણે પદાર્થમાં સિદ્ધ જીવ તે [છે], તેઓ કર્મ તરફ નથી
- મુમુક્ષુ: સિદ્ધ સર્વથા નિરપેક્ષ છે.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: નિરપેક્ષ છે. દૃષ્ટિ માનું છે કે નિરપેક્ષ જ છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ ત્રણે માનું છે કે? સિદ્ધ ઉત્પાદ છે કે નહિ? કે ઉત્પાદ પોતાને ક્ષણ-ક્ષણની અપેક્ષા છે જ નહિ.

- (ભાવાર્થ:) સોનાનું સોનાને જ દોષ; પુદ્ગલ જડ છે, તેને સોનાનું કેમ દોષ?
- આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે સમજ્યું કે સોનાનાં કર્મ સોના જ છે.

ફિલ્મ-203: દિગ્દર્શન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. કોઈ પણ તર્ક કે હકીકત અધિકૃત કોઈના તર્ક સિવાય શક્ય નહિ.
2. દૃષ્ટિકોણ કલાકૃતિ સિવાયનું સ્વતંત્ર રહેતું નથી.
3. જો જગત અને પ્રકૃતિ બન્ને મળીને સિવાય કે તો જડ પ્રકૃતિને પણ તેનું રૂપ [-દ્રૂપ] આપવાનું પડે.
4. જાગતિક સંજ્ઞા છે. પ્રકૃતિ અસંજ્ઞા છે, માટે જાગતિક તે પ્રકૃતિનું તર્ક કોઈ શક્ય નહિ.
5. સંજ્ઞાના પરિણામરૂપ જાગતિક સંજ્ઞાનું જ તર્ક હોય શક્ય, અસંજ્ઞા અંગે પુરાવાનું નહિ.
6. પ્રયત્ન સારની પ્રરણા ગાથામાં કહ્યું છે કે ચરિત્રપણે પદાર્થમાં સિવાય જગત કે છે.
7. સાર દંભથી નિરપેક્ષ જ હોય છે.
8. સિવાય પણ વિચાર કોઈથી તે પરની અપેક્ષા સિવાય પોતાથી જ થાય છે.
9. આ વિષયમાં માર્કંડની ગાથા 325 કે 339 માં કહેલા યુક્તિઓ અનુસાર જ સંજ્ઞાને જાગતિકનો તર્ક સિદ્ધ થાય છે.

ગાથા-૨૦૪

સ્પષ્ટીકરણ:- દર્શનની ગાથાઓમાં જ્યાં જ્યાં જ્ઞાનાદિનો ત્રિકાળ ત્રિલોક જ
માને છે તેમને સમજવાને સ્યાદ્વાદ અનુસાર વસ્તુસ્થિતિ તેવી છે; તેની સૂચના-
રૂપ ત્યાં પુદ્ગલ તે છે:-

ગાથા: (હરિગીત)

'છે ત્રિ વસ્તુ ત્રિ-સ્વભાવી આત્મધ્યાન જ્ઞાન જે,
આત્મા તણા ત્રિપદાને સ્પર્શે જ નિશ્ચયનય;
'આ આત્મા ત્રિ ત્રૈરાશિક'- એવા અવલંબિત મુનિને,
ત્રિપદ તે દુર્બુદ્ધિઓ તો નીવ જોતી જાણી અને;
વસ્તુસ્થિતિ તેવી છે સંબુદ્ધિ અર્થે તેમની,
જે સ્યાદ્-વાદ નિયમ વડે નિર્બાધ સિદ્ધિ પામતી. ફૂ-૨૦૪

ટીકાર્થ:- ત્રિદ્ધ આત્માના ધ્યાન (સ્પર્શના અનુભવ)થી જે ત્રિ સ્વભાવીને
આત્માના ત્રિપદાને ઉડાડીને, 'આ આત્મા ત્રૈરાશિક ત્રિ છે એમ તેવાની અવલંબિત
મુનિને ત્રિપદ તે છે (-નિર્બાધ જિનવાણીની વિરાધના તે છે); નીવ જોતાં એમની
બુદ્ધિ બિડાઈ ગઈ છે એવા તે આત્મધ્યાનના જ્ઞાનની સંબુદ્ધિ અર્થે (નીચેની
ગાથાઓમાં) વસ્તુસ્થિતિ તેવામાં આવે છે- કે જે વસ્તુસ્થિતિમાં સ્યાદ્વાદના પુનિયમ
વડે વિજય પામવાનો છે (અર્થાત્ જે વસ્તુસ્થિતિ સ્યાદ્વાદરૂપ નિયમથી નિર્બાધપણે
સિદ્ધ થાય છે).

ગાથાર્થ:- (ટીકાર્થ:-) 'ત્રિદ્ધ આત્માના ધ્યાન (સ્પર્શના અનુભવ)થી જે ત્રિ
(પૃ.નં.૩૬૭) સ્વભાવીને આત્માના ત્રિપદાને ઉડાડીને...': આ [રાગ] [દ્વેષ] ત્રિ જ
છે, આત્મા નહિ - એમ અનુભવ કિધા છે. જ્યાં સુધી એકત્વપણે છે ત્યાં સુધી તો
એ [બધા] રાગાદિ ત્રિ છે. જ્યાં સુધી એમાં દૃષ્ટિ પર્યાય ઉપર રહે છે ત્યાં સુધી તે
વિકારનો ત્રિ છે. 'આ આત્મા ત્રૈરાશિક ત્રિ છે એમ તેવાની અવલંબિત મુનિને
ત્રિપદ તે છે (-નિર્બાધ જિનવાણીની વિરાધના તે છે)'; ત્રૈરાશિક એટલે ?
જ્યાં સુધી એમને સ્વભાવનું જ્ઞાન નહિ ત્યાં સુધી ત્રિ છે, સ્વભાવનું જ્ઞાન થયે ત્રિ નહિ.

- વિકાર પરૂપરૂપણે બોલે સ્વતંત્ર- બુદ્ધિ પર્યાય ઉપર દોડાવે તો પર્યાયમાં- પરૂપરૂપે
વિકાર જણાય તે છે. જ્યારે એ પર્યાયબુદ્ધિ છૂટીને સ્વભાવબુદ્ધિ થાય ત્યારે તેનો
જ્ઞાન છે, ત્રિ નહિ. વસ્તુની મર્યાદા, વસ્તુની સ્થિતિ એવી જ છે.
- સૌનાં મહાત્માની એને ખબર નહિ. પર્યાય, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપની એને ખબર છે.
[તો] એની એને ખબર છે તેનો એ ત્રિ છે. એવા જ્ઞાનાદિની વાત છે.
- 'નીવ જોતાં જેમની બુદ્ધિ બિડાઈ ગઈ છે એવા તે આત્મધ્યાનના જ્ઞાનની સંબુદ્ધિ
અર્થે (નીચેની ગાથાઓમાં) વસ્તુસ્થિતિ તેવામાં આવે છે'!
- અહીં પર્યાયબુદ્ધિવાળાં જાણ્યાં છે. વિકાર ત્રિ પ્રકારે છે એમ માનનારા મૂઢ મિથ્યા-
દૃષ્ટિ છે. પરની અપેક્ષા વિના નિરપેક્ષપણે જાણ વિકાર તે છે, એમની જેને
ખબર નહિ એ આત્માના ધ્યાનથી છે. એવા જ્ઞાનની શુદ્ધિમાટે વસ્તુની જે
મર્યાદા છે તે તેવામાં આવે છે.

27.10.62
f. 207-2

- '- કે જે વસ્તુસ્થિતિએ ઇચ્છાદાદના પ્રતિબંધ વડે નિશ્ચય માગ્યો છે (અર્થાત્ જે વસ્તુસ્થિતિ ઇચ્છાદાદરૂપ નિયામક નિર્બંધનો નિર્દેશ કરે છે).
- એવો બુદ્ધિ પદાર્થમાં છે, પરિણામમાં છે. જેમકે આકાશ શોધતી સત્તા તરીકે, દૃષ્ટિમાં, આકારણમાં કારણ બને તેવું નથી, દૃષ્ટિ અને આકારણ સિવાયનું છે.
- પદાર્થ ક્યાં ક્યાં [એવો માલમાં છે] એવાં પદાર્થને અંતરમાં બોધાતો વધુ રહેતો નથી.
- સિવાય એનો ઉત્પાદ જ છે - પદાર્થ ઉત્પાદ છે, દૃષ્ટ ઉત્પાદ નહિ.
- ક્રિ નો દૃષ્ટિ દોષ પદાર્થ ક્રિર અને તિ નો દૃષ્ટિ દોષ દૃષ્ટ ક્રિર. નો જેની દૃષ્ટિ પરિણામ અવસ્થા ક્રિર છે એને સિવાયનું ત્રણેયું ક્યાં માનો બાબતો અને ક્યે છે પરાક્રમ નો એ મહાવિદ્યાલય છે. જ્યારે એવા પછી સિવાય ક્રિયા નિર્ણ એને ત્યાં નથી, ત્યારે નિર્ણ એને બાધાકાર છે.
- (સમાધિ:) ' ચિત્ત અંતિમવાદીઓ સ્વયંસિદ્ધ અંતિમને ક્યાં ત્યાં ક્યાંક જ હે છે અને આત્માને અંતર્ગત જ કહે છે; નિર્ણ આત્માના ધ્યાન છે. નિર્ણના પર વિજયાગણનો નિર્ણય છે, ક્યારે કે ઇચ્છાદાદ વસ્તુસ્થિતિને નિર્બંધ કરીને સિદ્ધ કરવાથી નિર્ણયાગ નો આત્માને ક્યાંયિત ત્યાં હે છે. આત્માને અંતર્ગત હેવાથી અંતિમવાદીઓની બુદ્ધિ ઉત્તર નિર્ણયાત્મક નિર્ણય ગ્રહણ છે; તેમના નિર્ણયાને દૂર કરવાને કારણે સમાધાન ઇચ્છાદાદ અનુસાર જેવા વસ્તુસ્થિતિ છે તેવા, નીચેના ગ્રાહકોમાં હે છે.':
- પદાર્થબુદ્ધિવાળો ત્યાં છે અને દૃષ્ટબુદ્ધિવાળો ત્યાં નથી.

ફિલ્મ-207 : દાર્શનિકો

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જગમાં રહેલા ઘણા રાગાદિ ભાવોનું ત્યાગ પિતરી પરાયણના પરિણામને માનનાર જગને માટે આ ફિલ્મ બનાવવામાં આવ્યા છે.
2. જગના જાવત્મનો ત્રણ જડત્વને માનનાર અદ્વાની જગોની શુદ્ધિના પ્રયોજનથી આ ફિલ્મ બનાવવામાં આવ્યો છે.
3. જગમાં ઘણા પિતરી ભાવોનું ત્યાગવું સાધ્ય બનવું નહિ એવી દૃષ્ટિપૂર્વક શૌનીક આ ફિલ્મમાં ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.
4. જગ રાગાદિનો ક્ષણિક ત્રણ છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
5. અહીં દ્રવ્યદૃષ્ટિવાળા જગને તેના જાવત્મનો ત્રણ કહ્યો છે.
6. અહીં પર્યાયદૃષ્ટિવાળા જગને તેના જાવત્મનો ત્રણ કહ્યો છે.
7. જેને પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન થયું છે એવો દ્રવ્યદૃષ્ટિવાળા જગ તેના જાવત્મનો ત્રણ નહિ - એમ અહીં કહ્યું છે.
8. જેની દૃષ્ટિ પોતાના ત્રિકાળી દ્રવ્ય પર નહિ તે પર્યાયદૃષ્ટિ છે.
9. જે પોતાને પર્યાય જેટલો જ માને છે તે પર્યાયદૃષ્ટિ છે.
10. આત્મા જાવત્મનો ક્ષણિક ત્રણ છે અથવા તે પિતરનો ત્રણ ક્યારે હોય છે અને ક્યારે નહિ હોતો - એ જાણી નથી.
11. અદ્વાની શૌનક મહાશાળાને જાણતો નહિ પરંતુ પોતાની પર્યાયમાં ઘણા પિતરી ભાવોને જાણે છે તેથી તેનો અભાવ કરી દે છે.
12. જગ સ્વયં પિતર રૂપે છે એમાં દ્રવ્યત્વ અથવા નિત્યતાથી પરની કંઈ અપેક્ષા હોતી નથી - એમ આ ફિલ્મનું વાક્ય છે.
13. અદ્વાની પિતરનું દ્રવ્ય, તેની દૃષ્ટિ અને તેનું આચરણ રૂપે છે તેથી તેને અંતરમાં જવાનો અવકાશ મળતો નથી.
14. પિતર આત્માનો દ્રવ્યસ્વભાવ છે.
15. પિતર આત્માનો પર્યાયસ્વભાવ છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જ્ઞેયદ્વારા ઘટ્યા પછી જ્ઞાની જગને પિતર થતો નથી.
2. જ્ઞેયદ્વારા ઘટ્યા પછી જ્ઞાની જગને જે પિતર થાય છે તેનો તે ત્રણ નથી પરંતુ જ્ઞાતા રહે છે.
3. જ્ઞાની આત્માને પિતરનો સંબંધ ત્રણ માને છે.
4. અદ્વાની પિતરનો ત્રણ દ્રવ્યત્વને સંબંધ માને છે.
5. જ્ઞાની [અજ્ઞાન દશામાં] આત્માને પિતરનો ક્ષણિક ત્રણ માને છે.

ગાથા:૩૩૨ થી ૩૪૪

ઉત્થાનિકા:- 'આત્મા પરથી અન્યથા નથી, તેથી તત્ત્વ તો પણ એ' એવા અર્થની ગાથાઓ કહે છે:-

ગાથા:- • 'તમે તે અજ્ઞાની તેમ જ જ્ઞાની પણ તમે તે,
તમે સુખી તેમ વળી તમે જ દુઃખી જાણો; ૩૩૨.

• તમે તે સુખ તેમ વળી તમે દુઃખ જાણો તે,
તમે તે નિરોગી તેમ અરોગી તમે તે; ૩૩૩.

• તમે જાણો છો નિત્ય, અનિત્ય જે રીતે રાખે,
જે તેવ પણ શુભ કે અશુભ તે કારણે તમ જ તે. ૩૩૪.

• તમ જ તે છે, તમ એ આપે, દે, - સાધુ તે,
તેથી કહે છે 'એમ કે આત્મા અન્યથા નહીં છે. ૩૩૫.

• વળી 'પુરુષસ્ત્રી કાનો અને સ્ત્રીનર ઘરે પુરુષને'
- એવા સૂત્રે આગાર કરી પરંપરા ઉત્તરે છે. ૩૩૬.

• એ રીત 'તમ જ તમને ઘરે'- કહ્યું છે સૂત્રમાં,
તેથી જ તે પણ જાણ અજ્ઞાનવાદી અજ્ઞ ઉપદેશમાં. ૩૩૭.

• વળી જે હણે પરને, દયાયે પરને, તેને પુદ્ગલે,
- એ અર્થમાં પરધાન જ્ઞાનનું જ્ઞાનમાં સ્થાન છે. ૩૩૮.

• એ રીત 'તમ જ તમને દયાવું'- કહ્યું છે સૂત્રમાં,
તેથી જ તે પણ જાણ છે દયાકાર અજ્ઞ ઉપદેશમાં. ૩૩૯.

• એમ સાંખ્યતો ઉપદેશે આત્મા, જે સૂત્ર પુરુષ તે,
તેના મતે પુદ્ગલ તે છે, જાણ અન્યથા જાણ છે! ૩૪૦.

• અથવા તું માને 'આત્મા કારણ તે નિજ આત્મને,'
તો એવું તુજ જૈનત્વ પણ મિથ્યા સ્વભાવ જ તુજ ખરે. ૩૪૧.

• જાણ નિત્ય તેમ વળી અસંખ્યપ્રદેશ સ્થિતિ સ્વભાવમાં,
તેનાથી તેને દીન તેમ અહિત તણો દાતા ના. ૩૪૨.

• વિસ્તારહીન જાણવું નિત્યમાત્ર જ છે ખરે,
શું તેથી તે દીન-અહિત કેમનો? કેમ તણો કુધર્મ? ૩૪૩.

• માને તું - 'દાયત ભાવ તો દાનક્રિયાનો વિલોપ રહે',
તો એમ પણ આત્મા સ્વયં નિજ આત્માને નહિ તે. ૩૪૪.

ગાથાર્થ:- • તમે (જીવને) અજ્ઞાની તે છે તેમ જ તમે (જીવને) જ્ઞાની તે છે. તમે સુખી છે તેમ જ તમે જાણો છે. તમે સુખ તે છે તેમ જ તમે દુઃખ તે છે, તમે નિરોગ પણે છે તેમ જ તમે અરોગ પણે છે. તમે નિત્યનિત્ય, અનિત્યનિત્ય અને વિચિત્રતાના જાણો છો, જે તેવ પણ જેટલું શુભ અશુભ છે તે બધું તમે જ તે છે. તેથી તમ તે છે, તમ આપે છે, તમ દયી તે છે - એમ જે તેવ પણ તે છે તે તમ જ તે છે, તેથી સાર જાણો અન્યથા (અન્યથા) કહે છે.

• વળી પુરુષવેદ તમ સ્ત્રીનું અભિલાષી છે અને સ્ત્રીવેદ તમ પુરુષની

અભિલાષા છે - એટલે એ આત્માની પરંપરાથી ઊતરી આવેલ હકીકત છે. માટે અમારા ઉપદેશમાં તિર્યંચ પણ કાય અનુભવનારી નહિ, તિરણ ન કર્મ કર્મની અભિલાષા છે એમ કહ્યું છે.

વળી, જે પરને દેખે છે અને જે પરથી દબાય છે તે યુક્તિ છે - એ અર્થમાં પરધાનભાવ કર્મ કહેવાય છે, નહિ અમારા ઉપદેશમાં તિર્યંચ પણ કાય ઉપભોગ (દબાવવું) નહિ તિરણ ન કર્મ દેખે છે એમ કહ્યું છે!

(આશંકાકારનાં કહે છે કે !-) એ પ્રમાણે અમારો સંબંધનો ઉપદેશ જે પ્રત્યક્ષ (જૈન મુનિઓ) પૂજે છે તેમના મનમાં યુક્તિ જ છે અને આત્માનો તો મહાં અનાદર છે એમ કરે છે!

અહિંયા (નિયમાનો પક્ષ સ્વીકારને) જો તું એમ માને કે 'મારો આત્મા પોતાના (દ્રવ્યરૂપ) આત્માને છે', તો એવું જણાવવાનો તારો શું સિદ્ધાંતભાવ છે (અર્થાત્ એમ જણાવું તે તારો સિદ્ધાંતભાવ છે); તિરણ ન - સિદ્ધાંતમાં આત્માને નિત્ય, અસંખ્યાત પ્રદેશી ઉપાડ્યો છે, તેનાથી તેને હીન-અધિક કે શક્તિ નથી; વળી સિદ્ધાંતથી પણ જાણું જાય છે નિશ્ચયથી ઉપયોગ માત્ર જ, તેનાથી શું તે હીન અધિક અધિક થાય છે? તો પછી (આત્મા) દ્રવ્યને (અર્થાત્ દ્રવ્યરૂપ આત્માને) કેવી રીતે છે?

અહિંયા જો 'શાસ્ત્ર જ્ઞાન તો શ્રીજિનભાષિત હિત રહે છે' એમ જાણવામાં આવે, તો એમ પણ આત્મા પોતે પોતાના આત્માને છે એમ કરે છે! (આ રીતે નિયમનું કથન માટે સિદ્ધિ પણ જે પક્ષ કહ્યો તે ઘટતો નથી.) (આ પ્રમાણે, કર્મના કર્તા કર્મ જ માનવામાં આવે તો પ્રત્યક્ષ સાથે વિરોધ આવે છે; માટે આત્માને અજ્ઞાન-અવસ્થામાં નિઃસંશય પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ કર્મનો કર્તા માનવો, જેથી પ્રત્યક્ષ સાથે વિરોધ આવતો નથી.)

ગાથાર્થ: (હે ભાઈ!) (અહીં પ્રસિદ્ધિ આ પ્રમાણે છે:) 'કર્મ જ આત્માને અજ્ઞાની છે', તિરણ ન (પ.ત.૩૪૭) જ્ઞાનાવરણ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની (-અજ્ઞાનની) અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ (આત્માને) જ્ઞાની છે, તિરણ ન જ્ઞાનાવરણ નામના કર્મના ક્ષયોપશમ વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ સુખી છે, તિરણ ન નિદ્રા નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ જાગે છે, તિરણ ન નિદ્રા નામના કર્મના ક્ષયોપશમ વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ સુખી છે, તિરણ ન શાતાવેદનીય નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ દુઃખી છે, તિરણ ન અશાતાવેદનીય નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તિરણ ન મિથ્યાત્વ કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ અસંયત છે, તિરણ ન ચારિત્રમોહ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ ઔદારિકમાં, અહારિકમાં અને વૈક્રિયિકમાં સમાયેલ છે, તિરણ ન શરીરનામકર્મ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે; ઘણું પણ જે તિર્યંચ પણ જેટલું શુભ-અશુભ છે તે ઉદયરૂપ કર્મ જ છે, તિરણ ન પુણ્ય-અપુણ્ય નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે. એ રીતે

સ્વાતંત્ર્યનો ફર્ક જ ફક્ત છે, ફર્ક જ આખો છે, ફર્ક જ દૃષ્ટિ તો છે, તેથી આપણે એમાં નિરપાય રહીને દીધેલ કે - સ્વાર્થ જાણે સ્વાધીન અનાર્ય જ છે. બધી પ્રકૃતિ (સ્વભાવાની બાબતે, શાસ્ત્ર) પણ એમ જ આધીન તે છે; તારણ કે (તે પ્રકૃતિ) 'પુરુષ-વ્યક્તિ નામનું ફર્ક સ્ત્રીની અભિલાષા રહે છે અને સ્ત્રીમાં નામનું ફર્ક પુરુષની અભિલાષા રહે છે' એ બાબતમાં ફર્કને જ ફર્કના અભિલાષાના તારણોના સ્વામીને લઈ જગતે અભૂતપૂર્વના તારણોનો નિર્દેશ રહે છે, તથા 'જે પરને દેખે છે અને જે પરથી દેખાય છે તે પરધાનફર્ક છે' એ બાબતમાં ફર્કને જ ફર્કના ધ્યાનનું તારણનું દેખાના સ્વામીને લઈ જગતે ધ્યાનના તારણોનો નિર્દેશ રહે છે, એમને એ રીતે (અભૂતપૂર્વના તથા ધ્યાનના તારણોના નિર્દેશ દ્વારા) જગતનું સ્વરૂપ જ અંતરાયનું જણાતું છે'.

- પિતાર તો પોતે રહે ત્યારે ફર્કને નિયમ તેઓમાં આવે છે. એનો તે છે કે સ્વાધ્યાયમાં એ પણ તો સ્વાનો ઉપાય થાય, માટે સ્વાનું તારણ પણ ફર્ક છે. [પરંતુ] જ્ઞાન પોતે ઈશ્વરધીન રહે ત્યારે ફર્કનો ઈશ્વરધીન એને તારણો થાય.
- નિત્ય ફર્કનો ઉદય આવે તો નિત્ય થાય. ક્રિયું ? એ બાબ પ્રાપ્તી છે. પોતાને પ્રમાણની પરિપાટિ આવે ત્યારે એ નિત્ય ફર્કને નિયમ તેઓમાં આવે.
- દૃષ્ટે દૃશ્યની દૃષ્ટે સ્વામીની પ્રગતિ પોતાથી થાય. એ પરતંત્રથી થાય. નિયમની પણ જેને અપેક્ષા નથી. એ સિદ્ધાંત સિદ્ધ ફર્ક રીતે એની પ્રગતિની પણ સ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધ ન થાય.
- એ સંયોગો આવ્યા એ થાય [ફર્ક]નું નિયમ પણ પરંતુ એમાં મને કીર્ત છે એ તેમના તો [પોતે] રહે છે, એ ક્યાં થાય ક્યાં રહાતે છે?
- પોતે નિરપેક્ષદૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે નિરપાય ફર્કને નિયમ તેઓમાં આવે છે.
- રાગ-દ્વેષ, વિષય-વાસના એને ભોગ એ બધું અપૌરુષેયપણું ફર્કને સ્વીકારે છે એમ અવાણી રહે છે.
- અવાણી પણ શાસ્ત્ર લખ્યો છે ત્યારે દોષ રહે છે. આનુપૂર્વી જ્ઞાનફર્કના ઉદયને લઈ શ્રોત્રિય રાગ જ્યારે ? એ તો પોતાની પરિણતી રોકવાથી ત્યાં જાણે થાય છે. ફર્ક તો કોઈ નિયમપણે (છે). ફર્ક ફર્કને રહવો જ છે, કારણ આત્માને રહવો એટલે આવે છે.
- અવાણી નિયમથી ક્રિયા દોષ તેને બધાની પડે છે એને તે છે ? જગતે અભૂતપૂર્વ છે જ નહિ. એ તો બધું ફર્કને રહવો છે.
- પરધાન જ્ઞાનનું એટ ફર્ક છે ? પરને દેખે. એવાના તે છે ? પરધાન પ્રકૃતિને રહવો પરનો ધ્યાન થાય છે-એ બાબ પ્રાપ્તી છે. [અવાણી]
- ત્યાં! એ બધા બાબ જ્યાં રાગનો ક્યાં છે એનો નિર્દેશ રહે છે. [તે તે છે ?] જ્યાં ક્યાં છે જ નહિ. એવાના તારણોનો નિર્દેશ રહે છે.
- એવાયો! એવાયોને પણ ફિરની ગાથા ઉપાધ્યાયની પડી!
- (આચાર્યદેવ તે છે ? :-) આ પ્રમાણે આવા રોગિષ્ઠજનને, પોતાની પ્રમાણ

• (બુદ્ધિના) અપરાધીના દૂરના અર્થને નહિ જાણનારા શિષ્યો ધ્રુવપદે જે; તેમની સંમતિને પુદ્ગલના નિયતાની ભાવનાથી, કેમકે જ્યાંને સંમતિને અનિયમનું કારણ પડે છે તેથી 'ભય નથી' એવા જે મુનિ તેનો નિયમ શાસ્ત્રનો અભાવ થાય છે (અર્થાત્ સંસારની ભાવના નો વિરોધના થાય છે). વળી, 'મારા આત્માના અનુભાવથી કોઈ બાબતે-તે જેવો પરિણમે છે તેમને-તે છે, અને આત્મા તો આત્માને જ સંમતિને દૃઢપણે તે છે માટે ભય નથી'; એ રીતે મુનિનો નિયમ થતો નથી - એવો જે અભિપ્રાય છે તે મિથ્યા જ છે. (તે સ્વભાવમાં આવતો છે!) ભય તો દૃઢપણે નિત્ય છે, અસંયમાત્મ-પુદ્ગલ છે અને તેની પરિણામતા છે. તેમાં પુદ્ગલ, નિત્યનું નિત્યપણું તથી થતું નથી, તારણ તે ક્ષણપણાને અને નિત્ય-પણાને સંમતપણાનો વિરોધ છે. (આત્મા નિત્ય છે તેથી તે ક્ષણ અવિનશ્વર નિયમે તેટલો રહી થતું નથી.) વળી અવિનશ્વર અસંયમ-પુદ્ગલ સંમત થયો તેને (આત્માને), પુદ્ગલાત્મકની માફક, પુદ્ગલોના પુદ્ગલપણા-અનાદિના દ્વારા ભય નિયમનું ભાવી થતું નથી, તારણ તે પુદ્ગલોનું પુદ્ગલપણા તથા અનાદિના થાય તો તેના સંમતપણાનો અભાવ થાય. (રૂપી અને પરમાણુઓનો ભાવ છે, માટે તેમાંથી પરમાણુ સંમતિ) ભય તેમજ તેમાં પરમાણુઓ આવે; પરંતુ આત્મા નિત્યપણે અસંયમ પુદ્ગલોપણાનું સંમત જ દૂર કરવાને તે બીજાના પુદ્ગલોને તથી ભાવી થતું નથી તેમ જ બધાયે પુદ્ગલોને ભય થતું નથી.) વળી કોઈ બોલનારા ઘરના વિકારથી પરિણમે જેનો નિશ્ચિત નિજ વિકાર-સંસ્કાર છે (અર્થાત્ બોલ જેનું જેનું નિશ્ચિત ભાવ છે) તેને (-આત્માને) પુદ્ગલોના સંસ્થાન-વિકાર દ્વારા ભય નિયમનું ભાવી થતું નથી, તારણ તે પુદ્ગલોના સંસ્થાન-વિકાર દ્વારા ઘણા ભય, મૂર્છા-વ્યક્તિના આગમની માફક, નિશ્ચિત નિજ વિકારને લઈને તેને (-આત્માને) ભીતિ-અનિત્ય તથી થતાં નથી. (આ રીતે આત્માને દૃઢપણે આત્માનું નિત્યપણું ઘટી થતું નથી.) વળી, 'પરંતુ-સ્થાનાનું સ્વભાવ નવું અનિત્ય હોવાથી શાયત ભાવ શાનસ્થાનાને જ નિશ્ચય નિત્ય રહે છે અને અજ્ઞાન નિત્ય રહેતો થતો, શાયતપણાને અને નિત્યપણાને અત્યંત વિરુદ્ધ ના હોવાથી, નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનોનો નિત્ય થતો નથી; અને નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનો તો થાય છે; તેથી તેનો નિત્ય નિત્ય જ છે એમ પ્રકૃતિના દ્વારાનો આવે છે' - આવા જે વાદના (અભિપ્રાય, વાદના) પ્રકાર દ્વારાનો આવે છે તે બધા 'આત્મા આત્માને તે છે' એવા (પ્રકારના) જ્ઞાનને અભિપ્રાયનો દોષ જ છે (તારણ તે નિશ્ચય શાયત જ્ઞાનથી આત્મા અનિત્ય જ ઠરે)! :

• [સંસ્કૃતો ભાગ જૈનમાં અવાજાર પ્રભાવમાંનો તે છે ?] ઉદાહરણ પરિણામ જેવા અંગેના તો નિત્ય જ તે છે. આત્મા શું તે? આત્મા તો આત્માને તે. કીધું! ત્યાં, આત્મા આત્માને જ દૃઢપણે તે. દૃઢ દૃઢ શબ્દ શાંત તે? દૃઢ તો છે એ છે. દ્રવ્યનું છે એ તો પરિણામ દોષ.

- (i) નિત્ય છે એટલે ભાવનું શું? નિત્યને નિત્યપણું ઘટી શકે.
(ii) પરંતુ અસંયમપુદ્ગલ નિત્ય અનિત્યરૂપ દૃઢ છે. એમાં તોષ પુદ્ગલ આવે-ભય

અર્થ એ નહિ. (iii) પુદ્ગલોમાં રૌદ્રિય-વિસ્તાર થાય એ તેમ બધાં જીવોમાં સંયુક્તભાવે સંયુક્તધાન રૂપે અને વિયોગના અભાવમાં રહે તો પણ પુદ્ગલ તો તેટલા જ રહે છે.

[પરિણામના] ભાવના તારતમ્યની તો શું જ વાત છે [વિશેષ વિસ્તારથી તો ફરી એ અર્થ છે]. કોઈ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ તારતમ્ય નથી, [અસંખ્ય પુદ્ગલ] ક્ષેત્ર અપેક્ષા-એ તારતમ્ય નથી, રૌદ્રિય-વિસ્તારની અપેક્ષાએ પણ [કાલના એ કાલકૃતનું] તારતમ્ય નથી. ક્યાંક તો અભેદ થયા તે પછી જ છે.

- માટે (તારે) એ વિસ્તારનો તર્ક કાલમાં નહિ માનવો અને કાલમાં [કાલના કૃતનું] તારતમ્ય માનવું એ [તો] એ નહિ બની શકે.
- [ત્યારે અજ્ઞાનીએ] આવો બોધ કોણ આપ્યો, એમ કે 'શાસ્ત્રકારોએ. અને તત્ત્વજ્ઞાને અજ્ઞાન વિરુદ્ધના દોષાર્થ [શાસ્ત્રભાવ] નિર્ધારવાર્થે ભાવોનો તર્ક થતો નથી અને નિર્ધારવાર્થે ભાવો તો થાય છે તેથી તેનો તર્ક ફરજ છે-એમ પુરુષો કરવામાં આવે છે.' માટે કાલ તો અતર્ક છે. તે તદ્દન જૂઠું છે. કાલના બોધે જ પદાર્થમાં રાગ-દ્વેષ, અજ્ઞાન, નિર્ધારણ કરે છે અને પદાર્થમાં રાખી શકે છે.
- કાલના વિસ્તારનો તર્ક છે એમ અમારી સિદ્ધિ કરવું છે.
- માટે, શાસ્ત્રભાવ સામાન્ય અપેક્ષાએ જ્ઞાનસ્વભાવે અવસ્થિત હોવા છતાં, કર્મથી ઉત્પન્ન થતા નિર્ધારવાર્થે ભાવોના જ્ઞાનભાવે, અભાવિતપણે રોધ અને જ્ઞાનના ભેદ-વિજ્ઞાનને શૂન્ય કરવાને લીધે, પરંતુ કાલના તરીકે જાણતાં એવાં તે (શાસ્ત્રભાવ) વિશેષ અપેક્ષાએ અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિણામને ફળતો દોષાર્થ (-અજ્ઞાનરૂપ એવું જે જ્ઞાનનું પરિણામન તેને ફળતો દોષાર્થ), તેને તારતમ્ય રોકાઈ ફળું (અર્થાત્ તે તર્ક છે એમ ઠરાવવું); તે ત્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી ભેદવિજ્ઞાનના અભાવે રોધ અને જ્ઞાનના ભેદવિજ્ઞાનને પૂર્ણ (અર્થાત્ ભેદવિજ્ઞાન સહિત) થયાને લીધે કાલમાં જ કાલના તરીકે જાણતાં એવાં તે (શાસ્ત્રભાવ), વિશેષ અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનરૂપ જ જ્ઞાનપરિણામે પરિણામતાં થકી (-જ્ઞાનરૂપ એવું જે જ્ઞાનનું પરિણામન તેરૂપે જ પરિણામતાં થકી), ક્રિયા જ્ઞાનપણાને લીધે કાર્યભૂત અતર્ક થાય.'
- શાસ્ત્ર ભાવાર્થ કાલના જાણનાર.. જાણનાર.. સામાન્ય અપેક્ષાએ તો જ્ઞાનસ્વભાવે અવસ્થિત છે, કિંતુ અકૃત્રિમ છે [પરંતુ] વિશેષ અપેક્ષાએ ફેર છે.
- સામાન્ય તરીકે તો શાસ્ત્ર જ છે પરંતુ વિશેષ તરીકે રાગ અને દ્વેષની ઉત્પત્તિના સમયે તેનું જ્ઞાન ફળું જોઈએ, એ જ્ઞાનનો અભાવ દોષાર્થ તે રાગ-દ્વેષને પોતાના માનીને ફરે છે. તેનું જ્ઞાન ન ફળતાં એવા માટે તર્ક એમ એનો તર્ક થાય છે. એ જ્ઞાનપરિણામને અજ્ઞાનરૂપ ફળતો, રાગરૂપ ફળતો રાગ-દ્વેષ કું છું એમ માને છે.
- વિશેષ અપેક્ષાએ જ્યારે પદાર્થમાં ફળતા નિમિત્તે રાગ-દ્વેષ, નિર્ધારણ થાય (તે સમયે) ખરેખર તો તેને જાણનારો સમય છે પરંતુ એમ ન માનતા, ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે એ રાગને જ પોતાનું સ્વરૂપ માને છે. રાગને જાણનારા જ્ઞાનનું પરિણામ તે મારું સ્વરૂપ છે એમ માનતો નથી.
- અજ્ઞાનિ ક્રિયાથી રોધ અને જ્ઞાનને અર્થ માનવું છે તેથી ભેદજ્ઞાનથી શૂન્ય દોષાર્થને લીધે

પરંતુ આત્મા તરીકે, રાગને પોતાનો જાણતો વિકલ્પરૂપે રાગનો કર્તા થાય છે.

- આ રીત ક્રિયા. એ રીતે [કરિષ્યું] કેમ કરું. વિકલ્પરૂપ વિકારનો કર્તા નહિ અને માનવાનો ગુણ પકડી.

(ગા.નં.344) - ત્રણ સિદ્ધાંત, ત્રણ નિયમ. કર્તા તો દ્રવ્યસ્વભાવ ક્રિયા છે, [જાણું] તેનો જ્ઞાનસ્વભાવ અવસ્થિત છે તે પણ ક્રિયા છે [અને જાણું] આમ હોવા છતાં ત્રણેના ભિન્ન પોતાનો રાગ-દ્વેષ-વિકલ્પાદિ થાય છે ત્યારે પરિણામ તો રાગ-દ્વેષાદિનું જ્ઞાન કરવાનો ક્રિયા છે, તેને પોતાના જાણવાનો કામ નહિ. પરંતુ જીવ [-રાગ] એને જ્ઞાન કરવે તાદાત્મનો અભાવ છે તેથી અજ્ઞાની વિકારને પોતાનો માને છે.

- વિશેષ અપેક્ષાએ: સામાન્ય જે જ્ઞાન છે એ તો દ્રવ્યસ્વરૂપ છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિનો વિષય છે. તેમાં રાગ થયો એ પર્યાય છે, વિશેષ અપેક્ષા છે.

- પુણ્ય-પાપ, રાગ-દ્વેષ, દયા-દાન, વ્રત-ક્રિયા એ અજ્ઞાનરૂપ છે. એ અજ્ઞાનરૂપ પરિણામને જ્ઞાનપરિણામરૂપ કરતો [અજ્ઞાની] એ જાણે છે મારા જ્ઞાનના પરિણામ છે એમ માનતો.

- નિશ્ચય એટલે સત્ય, યથાર્થ એટલે અસત્ય અને વિકાર.

- 'તેને કરિષ્યું કેમ કરું': આત્મા રાગાદિનો વિકલ્પરૂપ કર્તા નહિ એમ નહિ. તેને જાણવાના તાકે પોતાને ભિન્ન તરીકે જાણતા પરંતુ એને એમ કર્તા માનીને અજ્ઞાનરૂપ પરિણામન કરે છે તેથી રાગનો કર્તા માનતો. આ રૂપે અજ્ઞાનભાવ છે અને જ્ઞાનને અજ્ઞાનરૂપ પરિણામાવે છે ત્યાં રૂપે કરિષ્યું કહ્યું.

- જ્યારે એ રાગ અને વિકલ્પનો તેને ક્ષયને જ્ઞાન થયું, વિકલ્પ અને રાગ જીવ પૃથક ત્યારે તે ધર્મી-જ્ઞાની દશામાં આવે છે.

- તાદાત્મ્યસંબંધ પૂર્વ અપેક્ષાએ તાદાત્મ્યભાવ કહ્યો. પૂર્વ તાદાત્મ્યભાવ તો ત્રિકાલભાવ થાય ત્યારે થાય છે.

- 'વિશેષ અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનરૂપ જ જ્ઞાનપરિણામે પરિણામતો હોય...': સામાન્યરૂપે જ્ઞાન તો ભિન્ન છે પરંતુ તેની પર્યાયમાં વિશેષરૂપે વર્તમાન જ્ઞાનની પર્યાય છે તે વિશેષરૂપે પણ જ્ઞાનરૂપ અપેક્ષાએ જ્ઞાન-જ્ઞેયપણે પરિણામન કરતો હોય.

- 'કેવળ જ્ઞાનાવરણને લઈને સાક્ષાત્ અકર્તા થાય...' એ રાગ આવ્યો પરંતુ હું તો તેનાથી ભિન્ન (રહેતો થયો) તેનો અને પોતાનો જાણનાર છું. તેને સાક્ષાત્ અકર્તા કેમ કહ્યો? કે જ્ઞાન તો અકર્તા છે જ, પરંતુ પર્યાયમાં સાક્ષાત્ અકર્તા છે.

- આ આઠ ગાથામાં આઠ કરતા ગાથાની ખાસ છે.

- (ભાવાર્થ:). 'ફિલાત જૈન મુનિઓ પણ સ્યાદ્વાદ-વાણીને ઉદારપણે ગ્રહીને સમસ્ત અંતરંગનો અભિપ્રાય કરે છે અને સિદ્ધાંતપક્ષને લે છે કે - 'આત્મા તો જ્ઞાનસ્વભાવી અકર્તા જ છે. ત્રિગુપ્તિનો ધરનાર જ જ્ઞાનસ્વભાવને કરે છે; અજ્ઞાન, દ્વેષ, મૂર્છા, જાગૃતિ, સુખ, દુઃખ, વિકલ્પ, અસંયમ, આદિ ગુણસ્થાનોમાં જ્યાં-જ્યાં જેટલો નથી જે તિર્યંચ મુનિ-અમુનિ જોવાં છે તે બધાનો કર્તા જ કરે છે; બધા તો અકર્તા છે.' !

- અંતિમ નામ આત્મા છે જ નહિ; વાસ્તવિક સ્વભાવ આત્મા છે? એમ અજ્ઞાની અંતિમ માને છે. જ્ઞાન નિરંતર થાય છે એ તો ક્રમિક પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ અજ્ઞાની માને છે. [પરંતુ] ક્રમિક પરપદાર્થોના જોડાણમાં નિરંતર થાય છે એમ છે જ નહિ. જોડાણમાં નિરંતર જોડાણ થાય છે અને અનંતર થાય છે એમ પણ જોડાણ થાય છે.
- તેવી જ રીતે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન (થાય છે તેમાં) આત્મા તો જ્ઞાયકભાવ શુદ્ધ છે, ક્રમિક પ્રવૃત્તિ એ બધું થાય છે - એમ અજ્ઞાની માને છે.
- 'વળી તે મૂર્તિઓ શાસ્ત્રોનો પણ અર્થો જ અહીં કરે છે કે - 'જીવના ઉદયથી જ્ઞાન-પુદ્ગલનો નિરંતર થાય છે અને ઉપયોગ નહિ પરંતુ પુદ્ગલના ઉદયથી પરસ્પર ઘાત પ્રવર્તે છે.' આ પ્રમાણે, જેમ રોગીઓની બધું જ પુદ્ગલનું જ તાર્ય માને છે અને પુદ્ગલને અનંત માને છે તેમ, પોતાની બુદ્ધિના દોષથી આ મૂર્તિઓનું પણ એવું જ અનંતિત માનવું થયું. માટે જિનવાણી તો સ્યાદ્વાદરૂપ છે તોપણ, તેવાંદિ અંતિમ માનનારા તે મૂર્તિઓ પર જિનવાણીનો ફાંસ અવશ્ય થાય છે.':
- નામકર્મમાં અંગ ઉપાંગ અને [બીજા] પરઘાત નામની જે પ્રકૃતિ છે. ઉપાંગ એ પરથી પોતે ઉપાય અને પરઘાત (નામ) પરને દેવે - એ પ્રકૃતિને ક્રમિક છે એમ અજ્ઞાની માને છે. અહીં તે છે કે પિતાકૃત પરને દેવા શક્તિ નહિ, પરની હણ પણ શક્તિ નહિ. એક દ્રવ્યને બીજું દ્રવ્ય અડતું નથી. નિરંતર ક્રમિક થયા એ તો જિનમતનું જ્ઞાન ફાલ્યું છે, પરંતુ ક્રમિક થયા નહિ.
- 'જિનવાણીના તિલક સમાન એવે તેમણે પિતાકૃત પદવીને એમ કહે છે - 'સ્વભાવનો ક્રમ જ છે અને પોતાના આત્માનો (અર્થાત્ પોતાનો) ક્રમ આત્મા છે; એવે રીતે અમે આત્માને ક્રમિક ક્રમ કહીએ, તોપણ વાણીનો તિલક થતો નથી; તો એ તેનું કહેવું પણ મિથ્યા જ છે. આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે, ગોચરિમાણ છે, તોપણ તેમાં તો ક્રમ નથી કરવાનું છે નહિ; અને જે સ્વભાવરૂપ પદાર્થો છે તેનો ક્રમ તો તે મૂર્તિઓ ક્રમિક જ કહે છે; માટે આત્મા તો અનંત જ રહ્યો! તો પછી વાણીનો તિલક ક્રમ શી રીતે નહીં? માટે આત્માના નિયમ અને અનંતપણાની પ્રતીતિ પદાર્થ માનવા તે જ સ્યાદ્વાદનું સાચું માનવું છે.':
- અને એમ કે, જિનવાણીમાં ક્રમ કીધું છે તો દ્રવ્યે આપણે ક્રમ કીધું તો ખરું. પણ ક્રમ શી રીતે કીધું? ક્રમ કેટલો, પ્રતીતિને. જે વાણી દેવી તે કેટલાને બોધ થશે.
- Oh! આત્માનો ક્રમ આત્મા છે! આત્મા તો નિત્યની વસ્તુ છે, એમાં ક્રમ ક્યાં આવ્યો?
- ક્રમિક અને નિત્ય[ત્વ] બેને વિરોધ છે. જ્ઞાન ક્યાંક કરે, જ્ઞેય ક્યાંક કરે, જ્ઞેય શું?
- દ્રવ્ય અને જ્ઞેય તો નિત્ય છે. નિત્યમાં ક્રમિકપણું ક્યાંથી આવ્યું? ક્રમિક તો પર્યાયમાં (પ્ર.ગા.100) થાય છે. પરિણામન થાય છે એમાં ક્રમિક થાય છે.
- ક્રમિક ક્રમ છે, ક્રમિક ક્રમ નહિ, એ સ્યાદ્વાદ છે. પર્યાયદૃષ્ટિએ અજ્ઞાન માને

કિંતુ છે, દુઃખદુઃખ - દુઃખરૂપભાવે કિંતુ નહિ. - એવું સ્વાદુવાદ છે.
~~[illegible]~~ વિભક્તિ અકિંતુ માત્ર તો નિશ્ચયાત્મ છે અને સદાય કિંતુ માત્ર - સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી પણ કિંતુ માત્ર - તોપણ જૂઠું છે. કેમ? વાત છે. આત્મસ્વભાવ થયો તો પછી ખરેખર તો રાગનો, અજ્ઞાનનો કિંતુ છે, પરંતુ જે રાગ આવે છે તેનો પરિણામની અપેક્ષાએ તે કિંતુ કહેવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી જેટલો રાગ થાય તેનો [પોતે] કિંતુ છે એમ જ્ઞાન જાણે છે.

- 'આત્માના કાર્યિણા-અકાર્યિણા વિષે સત્યાર્થ સ્વાદુવાદ-પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે:- આત્મા જ્ઞાનાદિ અપેક્ષાએ તો જ્ઞાનસ્વભાવે જ સ્થિત છે; પરંતુ નિશ્ચયનયે જ્ઞાનની પછી અજ્ઞાનિ કાર્ય થાય અને જ્ઞાનના અજ્ઞાનભાવે જાણે, તોપણ નિશ્ચયનયે જ્ઞાનીને આત્મા નહીં જાણે છે, તેમ એ રીતે સિદ્ધાંત અપેક્ષાએ અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિણામને કરતો કાર્યિણ છે; અને જ્યારે અજ્ઞાન થયા પછી આત્માને જ આત્મા નહીં જાણે છે ત્યારે સિદ્ધાંત અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન-પરિણામે જ પરિણમતો થકો ફક્ત જ્ઞાન રહેવાથી જ્ઞાનીનું અકાર્યિણ છે.':
- જ્ઞાનમય અપેક્ષાએ [અભેદ] દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ. દૃષ્ટિ અપેક્ષાએ આત્મા જ્ઞાન-સ્વભાવમાં સ્થિત છે. પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-દર્શન છે એમાં સ્થિત છે.
- 'નિશ્ચયનયે જાણે જાણી પછી' - આ શબ્દ બહુ ગૂઢ છે.
- ખરેખર તો જ્ઞાનીને પણ રાગ આવે છે તો તેનો કિંતુ છે એમ જાણે છે. મારી ભાવ છે એમ નહિ પરંતુ મારામાં આવું પરિણામ છે એમ ઉભયી પણ જાણે છે. દેખાય ગુણસ્થાને ઉંચા ગયો, તો તેમાં પોતાના પોતાના ગયો? પણ એ કિંતુપણું કીધું છે એટલે ભૂલ નહિ.
- રાગ આવ્યો અને જાણ્યું કે મારો રાગ છે એવો નિશ્ચયનયે જાણવાનો હોય છે. પરંતુ તેને જાણવાનું નહિ કહીને નિશ્ચય અને રાગ-દ્વેષ મારા છે એમ જાણનાર નહિ કહીને [અજ્ઞાની, તોપણ] કિંતુ થાય છે સિદ્ધાંતમાં એટલે પરમાર્થ દૃષ્ટિએ અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન પરિણામને કરે છે. પોતાના જ્ઞાનરૂપ પરિણામને વિપરીતરૂપ કરે છે.
- રાગ અને નિશ્ચયનયે જાણવાનો થાય તોપણ ઉભયી અજ્ઞાની થયો અને જ્ઞાનની નિર્મળતાનો અભાવ કરીને તેમને પોતાના માને છે અને જ્ઞાની કંઈ નિર્મળ કંઈ મલિન એમ જાણે છે.
- [અજ્ઞાની] જ્ઞાન પણ કરે અને કિંતુ [પણ] થાય એમ એટલે જ્ઞાનપણે કરું નહિ. જ્ઞાનીને કરે છે. જાણે પણ છે અને રાગનું પરિણામન છે, તેને કંઈ અયોગ્ય છું, એમ મારું પરિણામન છે માટે કંઈ કિંતુ છું. બસ! એટલું જાણે છે.
- 'જ્ઞાનમય ભાવથી આત્માને જ આત્મા નહીં જાણે છે'.. રાગરૂપે જાણતા નથી. અજ્ઞાની આત્માને રાગ, દયા-દાન, પુણ્યના પરિણામરૂપે જાણે છે, રાગને પોતાનો માને છે. એ પામરપણું છે. [જ્ઞાની] પોતાના આત્માને પ્રભુ પરમેશ્વર જાણે છે.
- જ્ઞાનીમાં પુણ્ય-પાપને અણુવ્રત-મહાવ્રત, ઉપવાસ-જપ અને દુઃખરૂપ કહ્યાં છે

ગાથા-332 થી 337: સરવાળી

(૧) જોડતાં જોડો :-

નિમિત્ત-ક્રિયૃત્તિ	નૈમિત્તિક-જાગમાં થતા ભાવ
1. સાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય	A. અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ
2. સાતા વેદનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ	B. જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ (વિકાસ)
3. નિદ્રા કર્મનો ઉદય	C. જાગી જવું
4. નિદ્રા કર્મનો ક્ષયોપશમ	D. ઊંઘ જવું
5. સાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય	E. પ્રતિકૂલ સંયોગ મળે તેમાં દુઃખ માનવું
6. અસાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય	F. અનુકૂલ સંયોગ મળે તેમાં સુખ માનવું
7. મિથ્યાત્વ કર્મનો ઉદય	G. અસંયમી થવું
8. ચારિત્ર મોહનો ઉદય	H. મિથ્યાદૃષ્ટિ થવું
9. આનુપૂર્વી કર્મનો ઉદય	I. શુભાશુભ રાગરૂપે પરિણમવું
10. પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત રાગ કર્મનો ઉદય	J. ઊંચી-અધઃ-નિવૃત્ત ગતિમાં જાવું
11. પુરુષ વેદ કર્મનો ઉદય	K. પુરુષની અભિલાષા થવી
12. સ્ત્રીવેદ કર્મનો ઉદય	L. સ્ત્રીની અભિલાષા થવી
13. ઉપઘાત પ્રકૃતિનો ઉદય	M. પરને દબાવું
14. પરઘાત પ્રકૃતિનો ઉદય	N. પરને દબાવું

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો

1. સંખ્યાતની દ્રવ્યકર્મના નિમિત્તે જાગમાં થતા નૈમિત્તિક ભાવકર્મનું કરવું તેને દ્રવ્યકર્મમાં રહેવાય છે.
2. જૈનમતી દ્રવ્યકર્મના નિમિત્તે જાગમાં થતા નૈમિત્તિક ભાવકર્મનું કરવું તેને જાવકૃત્યમાં રહેવાય છે.
3. જૈનમતી દ્રવ્યકર્મના નિમિત્તે જાગમાં થતા નૈમિત્તિક ભાવકર્મનું કરવું સ્થંડિલ જાગમાં રહેવાય છે.
4. નિદ્રાકર્મના ઉદયને કારણે મને આજે ખૂબ નિદ્રા આવે છે.
5. મારી પ્રમાદની પરિણતિને કારણે મને નિદ્રા આવી, નિદ્રા કર્મનો ઉદય તો તેમાં નિમિત્તમાત્ર છે.
6. જેને જૈન શાસ્ત્રોનું જરાપણ જ્ઞાન નહી એવા સંખ્યમતીની પાસ અહીં કરી છે.
7. અધૂરાકપડ અને ઉપઘાત/પરઘાતના કરવાના નિષેધ માટે આ સંખ્યમતીએ

જૈન શાસ્ત્રોના આધારે દર્શાવો કરી છે.

8. નિત્યપણું અને કૂટસ્થપણું એ જો વસ્તુ અંતપણું દોષ શું છે અર્થાત્ નિત્ય આત્મા ઈશ્વરકૃત હોય શું છે.

9. ક્રિયાપણું જો તો દોષ શું છે: (i) પર્યાયનું કરવું અને (ii) આત્મદ્રવ્યનું કરવું.

10. જેમ આત્માના પ્રદેશોમાં સંકોચ-વિસ્તાર થાય છે તેમ તેમની સંખ્યામાં પણ વધઘટ થાય છે.

11. આત્મા તો શાશ્વતસ્વભાવી છે તેથી તેની પર્યાયમાં થતા મિથ્યાત્વ- રાગદ્વેષાદિ ભાવોનો કર્તા જડ કર્મ જ હોવા જોઈએ.

12. સામાન્ય અપેક્ષાએ એકત્વ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ અને વિશેષ અપેક્ષાએ એકત્વ પર્યાય અપેક્ષાએ.

13. 'કર્મથી ઉત્પન્ન થતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવો' અધિકરણ કૃત [કર્મના નિમિત્તે થયેલા, કર્મે કરાયેલા] મિથ્યાત્વાદિ ભાવો.

14. 'કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા મિથ્યાત્વાદિ ભાવો' અધિકરણ સાધનીય કર્મના નિમિત્તે અને અજ્ઞાનથી ખોટે ઊભા કરેલા મિથ્યાત્વાદિ ભાવો.

15. 'મિથ્યાત્વાદિ ભાવોના જ્ઞાનીપણે' અધિકરણ સંદ રાગદ્વેષાદિ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેમને દોષ નહીં જણાવાનો નિયમ છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. મિથ્યાત્વાદિ ભાવોને દોષ નહીં જણાવાને કારણે અજ્ઞાની તેમને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને તેમાં સંતોષ કરે છે, તેને જણાવાર જ્ઞાનને પોતાનું સ્વરૂપ માનતો નથી.

2. નિશ્ચય એટલે સત્ય, વ્યવહાર એટલે અસત્ય, ઉપચાર.

3. 'તેને કર્યાનું સંબંધ કરું' અધિકરણ આત્માને [અજ્ઞાનદશામાં રાગનો] ક્રિયાંશનો કર્તા સ્વીકારવો.

4. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્ને સામાન્ય અપેક્ષાએ જ્ઞાનરૂપ જ છે.

5. અજ્ઞાની વિશેષરૂપે અજ્ઞાનરૂપ અને જ્ઞાની વિશેષરૂપે જ્ઞાનરૂપ પરિણમે છે.

6. વિશેષરૂપે જ્ઞાનરૂપ પરિણામવું એટલે પર્યાયમાં જ્ઞાનાદ્યંશપણે પરિણામવું.

7. સાક્ષાત્ અકર્તા એટલે દ્રવ્યરૂપે અકર્તા.
(ભાવાર્થ માંગે:-)

8. જ્યાં રાગાદિભાવ ભાવકર્મનું કર્યાપણું જડ કર્મનું છે, જ્યાં બહ્ય-અંતર ક્રિયા સંબંધમાંથી જ માને છે પરંતુ તેવું જૈનમતી એવું માનતો નથી.

9. નિશ્ચયમાં કૃત્રિમ ન હોય તેમ પરિણામમાં પણ કૃત્રિમ ન હોય.

10. 'ન હોય' એને કહે, 'હોય' એને કરવું શું?

11. આત્માની પર્યાયનો કર્તા દ્રવ્યકર્મ છે અને આત્મદ્રવ્યનો કર્તા આત્મા પોતે છે - એમ સ્વાધ્યાય છે.

12. આત્મા પર્યાયદૃષ્ટિમાં અજ્ઞાનભાવે [ભાવકર્મનો] કર્તા છે, દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં

કર્યા નહિ - એ સ્વાધ્યાય છે.

13. સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી [નિશ્ચાત્ય અને અર્થાનુકૂલની અપેક્ષાએ] આત્મા જ્ઞાયકનો અંતર છે.

14. સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી આત્મા પરિણામન અપેક્ષાએ [પોતાની અસ્થિરતા- જ્ઞાનાદિને તારણે થતા] રાગનો કર્તા છે.

15. અસ્થિરતાના રાગને જાણવાના તિને જ્ઞાની રાગનો જ્ઞાતા તેમજ [પરિણામન અપેક્ષાએ] કર્તા- એમ બન્ને સાથે દોષ છે.

ગાથા-૨૦૫

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

ગાથા:- (દોહરાનું)

જ્યાં સાંખ્યમતી માને- 'અંતર આત્મા છે સાક્ષી',
અંતરંગ માનો નહીં અનુયાયીઓ અર્હંતના;
છે આત્મા તણી નિરંતર જ્ઞેયજ્ઞાન ન જ્યાં સતી,
આત્મા જ તો તણી તદ્રૂપ જ્ઞેયજ્ઞાન થયા પછી;
ચિહ્ન જ્ઞાનદર્શન નહીં સ્વયં પ્રત્યક્ષ આત્મા દ્રવ્યનો,
તત્ત્વજ્ઞાનરહિત દીઠો અચલ, જાણો તેહને. ૨૦૫

ભાવાર્થ: આ અર્હંતના મતના અનુયાયીઓ અથવા જૈનો પણ આત્માને, સાંખ્યમતી જેમ, (સાક્ષી) અંતર ન માનો; જ્ઞેયજ્ઞાન થયા પછીનો તેને નિરંતર તણી માનો અને જ્ઞેયજ્ઞાન થયા પછી ઉક્ત જ્ઞાનદર્શનમાં વિદ્યમાન એવા આ સ્વયં પ્રત્યક્ષ આત્માને તત્ત્વજ્ઞાન રહિતનો, અચલ, અને પરમ જ્ઞાતા જ દીઠો.

ટીકાર્થ: (ભાવાર્થ:-) 'આ અર્હંતના મતના અનુયાયીઓ અથવા જૈનો પણ આત્માને, (પા.નં.૭૦૦) સાંખ્યમતીઓની જેમ, (સાક્ષી) અંતર ન માનો,--': [દિગંબરત્વ]

- દ્રવ્યાનુયોગની ટૂંકમાં નીચે અધ્યાયમાં પાછું કહીશું તેમ, "સંશયવિપર્યયાનધ્યવસાયરહિત" આવે માટે અંતરંગ ઉપયોગને તણે સં.૧૬૯૧માં વાંચેલું છું. [ત્યારે કર્યું છું ?] દ્રવ્યાંક તે તો તણી. પરની અપેક્ષા વગર તેનું જ્ઞાન તણી આત્મા પોતાથી પોતાની સ્વયંથી, પોતાના અપરાધથી દોષ છે પછી, તથાપિ ? સંયોગથી નહિ.
- 'જ્ઞેયજ્ઞાન થયા પછીનો તેને નિરંતર તણી માનો--': અનાદિકાળ અનંતનો અનુભવ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી રાગ અને વિકારનો જું તણી છો એમ માનો, સાંખ્યમતીઓની જેમ અંતર ન માનો.
- 'જ્ઞેયજ્ઞાન થયા પછી ઉક્ત જ્ઞાનદર્શનમાં વિદ્યમાન એવા આ સ્વયં પ્રત્યક્ષ આત્માને તત્ત્વજ્ઞાન રહિતનો, અચલ, અને પરમ જ્ઞાતા જ દીઠો': રાગ અને પુણ્યથી ભિન્ન પડતાં આત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે, પરાક્ષ રહેતો નથી. એમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતો સ્વભાવ છે તેથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. પછી તેને તત્ત્વજ્ઞાન રહિત જાણો.
- અહીં તો ઉત્કૃષ્ટપણાના વિષયમાં [આશ્રિત] રાગનો તણી નથી એમ બતાવ્યું છે. બાકી જેટલો રાગ આવે છે તેને આ માટે પરિણામન છે, એટલો દોષ છે એમ જાણો છે, પરંતુ તેનો સ્વામી થતો નથી.

(પા.નં.૭૦૧). (ભાવાર્થ:-). 'સાંખ્યમતીઓ પુરુષને સાક્ષી અંતરંગ અંતર, શુદ્ધ ઉદાસીન ચૈતન્યમાત્ર માને છે. આવું જ્ઞાનદર્શન પુરુષને સંસારના આભાવનો પ્રસંગ આવે છે; --':

- રાગાદિ વિકારી પર્યાયિક આત્મા ઉદાસ છે એમ સાંખ્યમતીઓ માને છે. શુદ્ધ ઉદાસીન ચૈતન્યમાત્ર આત્મા પર્યાયમાં વિકાર તે એમ માનતા નથી. એની પર્યાયમાં વિકાર, વિકારનું રાખવું અને વિકારનું થવું એવું એમનામાં છે નહિ એમ માને છે. [તો?] આત્માને સંસારના અભાવનો પ્રસંગ આવે છે તારણ ? વિકાર નથી તો સંસાર કોનો?

- 'અને જે પ્રકૃતિને સંસાર માનવામાં આવે તો તે પણ ઘટતું નથી, કારણ કે પ્રકૃતિ તો જડ છે, તેને સુખદુઃખ આદિનું સંવેદન નથી, તેને સંસાર કેમ?'
- જડને સંસાર હોય નહિ. પ્રકૃતિને સુખદુઃખનું વેદન તો છે નહિ. જો રાગ-દ્વેષ હોય તો સુખ-દુઃખનું વેદન પણ હોય. એને વેદન નથી તેને સંસાર કેમ?
- 'આવા અર્થે દોષો અસંગત માનવામાં આવે છે. સંવેદન અસંગત વસ્તુનું સ્વરૂપ જ નથી. માટે સાંખ્યમતીઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અને જે જૈનો પણ એવું માને તો તેઓ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.' : કોઈ જૈન એમ માને કે સંસાર કલ્પિત હોય છે, કોઈ જૈન એમ માને કે જીવોને સંસૃતિ સંસાર નથી અને વેદન નથી તો એ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
- મિથ્યાત્વ, રાગ-દ્વેષ, મોહ આદિ આત્માની સંસૃતિ પર્યાય છે. એનો પર્યાય જડમાં કેમ રહી શકે? અને જડમાં કેમ રહે? જડમાં નહિ અને જડમાં નહિ.
- કોઈ પણ વાત યુક્તિથી, ન્યાયથી સિદ્ધ કરવા સિવા માનવી એ માનવા કારણ નથી. ન્યાય, યુક્તિથી જે વાત સિદ્ધ થાય તેને માનવી.
- 'તેથી આત્મદર્શી વિદ્વાનો તે છે કે જે સાંખ્યમતીઓની માફક જૈનો આત્માને સંવેદન અસંગત માનો; અમે સુખ દેવા-પરનું અવલંબન ન લેવું એવું સુખ તો તેને રાગાદિકનો-પોતાના સંતનરૂપ ભાવનાઓનો-ત્યાગ માનો અને સંવેદન દ્વારા પણ સુખ સ્વાનુભવ, કેવળ ત્યાગિપણા ભાવથી રહિત, એવું જ માનો.' :
- સંવેદન [ત્યાગ] જ માનો. અજ્ઞાન છે એવું સુખ ત્યાગ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ તો ત્યાગ જ છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ-ધર્મી ત્યાગ-અત્યાગ બન્ને છે. જેટલું આત્માના આશ્રયે પરિણામન થયું તેટલો ત્યાગ-દ્વારા ત્યાગ છે. જેટલો બહારથી રાગ કરવાનો છે તેનો ત્યાગ કરવાનો છે, ત્યાગ નહિ. વીતરાગ થતાં એવું સુખ રાગનો ત્યાગ પરિણામરૂપ છે. (જુઓ બધ) પ્રવચનસારમાં જ્ઞાનીને ત્યાગ-ભોગ કહ્યો છે, અને! મુનિને ત્યાગ ભોગ કહ્યો છે. [દ્રવ્યદૃષ્ટિએ]
- 'એવું જ માનો' - એ વાત દૃષ્ટિના જોરની છે.
- 'આમ એવું જ આત્મામાં ત્યાગવું નહિ અત્યાગવું - એ બન્ને ભાવો વિભાવરૂપ સિદ્ધ થાય છે. આવો સ્યાદ્વાદ મત જૈનોનો છે; અને વસ્તુસ્વભાવ પણ એવો જ છે, ફલિત નહિ. આવું (સ્યાદ્વાદ અનુસાર) માનવાથી પુરુષને સંસાર-મોક્ષ આદિની સિદ્ધિ થાય છે; સંવેદન અસંગત માનવાથી સર્વ નિશ્ચય-વ્યવહારનો લોપ થાય છે.' :
- શૌચધર્મ અર્થાત્ શુભાશુભ ક્રિયા પોતાને માટે તો સંસાર છે અને પોતાને બાજુ તો સંસાર છોડે. વસ્તુસ્વભાવ પણ એવો છે.
- આત્મામાં સંસાર છે એ સંસાર છે. એ ભાવ છે તો ત્યાં [સંસાર] સિદ્ધ થાય છે અને પોતાના પુરુષાર્થથી સંસારથી રહિત થવું અને નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ કરવી એ મોક્ષ છે. તો આ રીતે સંસાર અને મોક્ષ છે.
- પોતામાં સંસાર ત્યજી થાય છે એમ માને તો નિશ્ચયનો લોપ થાય છે, પર્યાય પોતાની છે કે? પર્યાય સિવાયનું દ્રવ્ય તો છે જ નહિ માટે એકની પર્યાયને નિશ્ચય કહેવા છે. અને પર્યાયમાં નિમિત્ત [ત્યાગ] છે તેને વ્યવહાર કહે છે.

શિક્ષા - ૨૦૫ : દિગ્દર્શન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. 'સ્વાતંત્ર્યનો કે તો ત્યાગ' અર્થાત્ પરની અપેક્ષા સિવાય કે તો ત્યાગ.
2. 'અનીચ્છિત આનંદનો અનુભવ થયા પછી આત્મા રાગનો જરીયો ત્યાગ નથી' - એ સાનુબંધ ત્યાગ છે.
3. 'સાની પરિણામન અપેક્ષાએ રાગનો ત્યાગ છે' - એ ક્ષણિકબંધ ત્યાગ છે.
4. આત્મા પ્રાપ્ત થયા પછી તૃપ્તિ રહિત થાય છે - એમ આ શિક્ષામાં કહ્યું છે.
5. જૈનકુળમાં જન્મેલાને સંખ્યાની જેવી અંતિમ માન્યતા ન હોય શકે.
6. મિથ્યાદૃષ્ટિ માનવોનો સંયમ ત્યાગ છે.
7. સમ્યગ્દૃષ્ટિ માનવનો ત્યાગ - અત્યાગ છે.
8. જો ત્યાગ સાથે થતો હોય તો સંસાર અને મોક્ષદશાની સિદ્ધિ થતી નથી.

ગાથા-205

પ્રસ્તાવના:- હવેની ગાથાઓમાં, 'તત્ત્વ અન્ય છે અને જીવ અન્ય છે' એવું માનનારા ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતીઓને તેમની મતિના અનુસાર જે રીતે પરમાર્થરૂપ અવિરુદ્ધ તત્ત્વોનું થયું છે તે રીતે કહીશું. તે ગાથાઓની સૂચનાનું નિયત પ્રયોજન કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

આ જગતમાં જીવ અને તો તથા કોઈ ક્ષણિક આ આત્મને,
મનમાં ધરે છે જેહ જે તત્ત્વ અને જીવ ભિન્ન છે;
ઉત્પન્નરૂપ અજીવ તણા સમૂહો વડે અભિષિક્તને,
તે જીવને દૂરે અહો, વિપરીતતાર રૂચતાં ધરે. ૨૦૫.

ભાવાર્થ: આ જગતમાં જીવ અને તો (અવિરુદ્ધ ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતી તો) આ આત્મતત્ત્વને ક્ષણિક રૂપીને પોતાના મનમાં તત્ત્વ અને જીવનો ભેદ ધરે છે (-અન્ય તત્ત્વ છે અને અન્ય જીવ છે એવું માને છે); તેના જીવને (અજ્ઞાનને) આ ઔદયિક ભાવોર જે પોતે નિત્યતારૂપ અજીવના સંઘ (-સમૂહો) વડે અભિષિક્ત કરતાં ઉત્પન્ન થતો, દૂર ધરે છે.

ટીકાર્થ:- (ભાવાર્થ:) 'આ જગતમાં જીવ અને તો (ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતી તો) આ આત્મતત્ત્વને (પ.ત.જી) ક્ષણિક રૂપીને...' બૌદ્ધમત આત્માને ક્ષણિક માને છે - અને જેમાં આત્મા રહે, તેને સમયે સંતાન ક્ષય થાય. વધુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જુઓ તો જેને હજુ ઉત્પાદ-વ્યય થયો નથી, [એવા જેને મતીઓ પણ] તેની અનાદિક પરંપરામાં અને રાગમાં રમણ છે તો એ [પણ] ક્ષણિક (નાનકડો) જ છે. એ બૌદ્ધમતીની માન્યતા છે. આપણ દુનિયા પરંપરાને માને છે અને રાગને માને છે પરંતુ પરંપરાની પાછળ નિત્યાનંદ પ્રભુ છે તેની તો દૃષ્ટિ કરતા નથી અને વર્તમાન જે સમયની પરંપરામાં રહે છે અંદર ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાયકતત્ત્વ અનુભવ નથી, વેદન નથી, એટલું રાગ-દ્વેષનું વેદન છે તો એ બધા ક્ષણિકવાદી છે.

- 'પરંપરાનો પરસમય': બૌદ્ધની ક્ષણિક (માન્યતાની જેમ) બધા આત્મા એ અનાદિક પરંપરાબુદ્ધિ છે. પરંપરાની પાછળ અનંત કાલંદક તત્ત્વ પડ્યું છે એની પકડ નથી.
- 'પોતાના મનમાં તત્ત્વ અને જીવનો ભેદ ધરે છે...': જે પરંપરા ધરે એ પરંપરા ન જોઈએ અંદરમાં તત્ત્વ જીવને અને જીવ તત્ત્વને ભેદ અજ્ઞાની માને છે. [પરંતુ] [જે] આત્મા પરંપરામાં ધરે એ [જે] આત્મા પરંપરામાં જોડાયો. ત્રૈકાલિક-સંત્રૈકાલિક પરંપરામાં તેને ક્યાં તેને? અહીં એ પરંપરા ક્ષણિક રિસાની તેને ભેદ ભેદ જ્ઞાન તમામાં ઉભો નથી.
- 'અન્ય તત્ત્વ છે અને અન્ય જીવ છે એવું માને છે': ખરેખર તો તત્ત્વ-જીવ એક સમયમાં રહે છે. એક સમયમાં જે રાગ ધરે છે તેનું વેદન પણ ત્યાં જ છે, પરંતુ આ આત્માને ચિતાન ન માનતા એક પરંપરાને તત્ત્વ અને બીજા પરંપરાને જીવ માને. આત્માને [જે] એક પરંપરા ધરી અને [એક જે] આત્માને જોડાણ ભેદ ન માને.
- આ યુક્તિ ઘટતી નથી. યુક્તિની અસિદ્ધિ જ્ઞાનના અસ્તિત્વમાં ઘટાય છે.
- જે નિત્ય વસ્તુ છે, ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે એના ઉપર નજર જાતી નથી અને વર્તમાન અવસ્થા પલટતી પલટતી જે ક્ષણ એ અવસ્થા ઉપર જાણી નજર ફરે છે એ પલટતી અવસ્થા વિના ઉપર પલટે છે? એ ધ્રુવની તને ખબર નથી.

- 'તેના મોહને (અજ્ઞાનને) આ સૌન્દર્યસમાધિ જ પોતે નિર્વાણરૂપ અમૃતના સમુદ્ર (-સમૂહો) વડે આલિંગન કરતી, દૂર કરે છે.':
- તિને મેં આ સાધકને કહ્યો તો એ કે હું આજે કરીને બોલું છું તો એનું એ જ્ઞાન જે તિનું દર્શ તે આ જ છે, તો એ જ્ઞાન તો થયા રહ્યું, કિંચિત ન રહ્યું. [એટલે] અમૃતનો સમૂહ સૌન્દર્યસમાધિ [તે] અજ્ઞાનને દૂર કરે છે.

(પુ.નં.૨૦૨) (સાધક:). 'કિંચિત્-જ્ઞાનિઓ તર્ક-સંકલ્પો તોડે માટે છે અથવા પહેલી ક્ષણે જે આત્મા દર્શે તે બીજા ક્ષણે નથી-એમ માને છે.': ખરેખર તો જેને પ્રત્યભિજ્ઞા છે, પ્રત્યભિજ્ઞા અંદર દૃઢ છે તેની દૃષ્ટિ નથી તે બધા બૌદ્ધ કિંચિત્વાદી છે.
- 'આચાર્યદેવ કહે છે કે - અમને તેને શું સમજાવો? આ સૌન્દર્ય જ તેનું અજ્ઞાન દૂર કરશે - કે સૌન્દર્ય અનુભવસ્વરૂપ નિત્ય છે.': નિયમ એવો છે કે એને પ્રકાશમાં આવશે તો તેની ભ્રાંતિ નીકળી જશે. તિને જે જાગ્યામાં આવ્યું દર્શ તે ત્યાંમાં આવે જાગ્યામાં આવ્યું તો એ તો નિત્ય જ્ઞાન છે.
- 'પહેલી ક્ષણે જે આત્મા દર્શે તે જ બીજા ક્ષણે કહે છે કે "હું પહેલાં દર્શે તે જ હું" - આવું ઉચ્ચારણપૂર્વક પ્રત્યભિજ્ઞાન આત્માની નિત્યતા બતાવે છે.':
- ઘરડામાં એમ લાગે કે કે પ્રત્યભિજ્ઞા છે, દૃઢ નિત્ય છે પરંતુ અંદર ભ્રાંતિમાં આવતું નથી. નિત્યતા સ્વભાવ અનુભવ પ્રકાર આવતો નથી. શ્રુતિ છે એ તો ઘરડામાં છે કે આ ચૂક છે અને આ કિંચિત્ છે.
- [અહીં આચાર્યદેવ] પુરુષાર્થ કરાવે છે, કોઈની ઘરડા કરે એ તો અધિકાર બાજુમાં આવ્યા રાખે છે. નિત્યનિત્યને ઘાયું નથી? પરંતુ નિત્યતા અનુભવ કરવા બોધમાં એ ન થયો. પ્રત્યભિજ્ઞા: પ્રત્યભિ અંદરથી આ જે તિને દર્શે તે આજ છે. જે હું [ગઈ] તિને જાગ્યાર દર્શે તે જ હું છું એવું પ્રત્યભિજ્ઞાન કરાવશે. [તે આત્માની નિત્યતા બતાવે છે].
- 'અહીં બૌદ્ધોની તર્ક છે કે - "જે પહેલી ક્ષણે દર્શે તે જ હું બીજા ક્ષણે છું" એવું માનવું તે તો અત્યંત અવિદ્યાનું મૂળ છે; એ મૂળ મટે ત્યારે તત્ત્વ સિદ્ધ થાય, સમજણ ફરશે નહીં.'
- પ્રત્યક્ષ ન માને તો તદ્દન કોયલાની થઈ જાય અને દૃષ્ટાંત ન માને તો બૌદ્ધોની થઈ જાય છે. બૌદ્ધોની તર્ક છે કે આ પહેલી ક્ષણે આત્મા છે તે બીજા ક્ષણે આત્મા રહે છે એવો મૂળ છે.
- પ્રત્યક્ષમાં દૃષ્ટાનો અનુભવ કરીને [દૃષ્ટા અને પ્રત્યક્ષ] જ્યારે માન્યા ત્યારે ચમત્કાર થવામાં આવે છે. અનાદિકાળથી પ્રત્યક્ષનો સ્પંદ, પ્રકાશ પર ઊભર છે, એને અંત કરાવામાં અંતરમાં ઘાયલી એમાં અનંત પુરુષાર્થ છે. ત્યારે એને નિત્ય અને અનિત્ય બધુંનું જ્ઞાન થયું.
- 'તેનો ઉત્તર આચાર્યદેવ આપે છે કે - "હે બૌદ્ધો! તું કોને દર્શન કરે છે તે આપણ દર્શન કરનાર એટલે જ આત્મા છે કે અન્ય આત્મા કોણ છે? વળી તારી આપણ દર્શન એટલે જ આત્મા સ્વીકારે છે એમ માનીને તું દર્શન કરે છે કે આપણ દર્શન

પૂરી રીતે દુનિયાનું અસ્તિત્વ આત્માને પરાધીન જાય છે એમ માનીને દલીલ થઈ છે? જો અસ્તિત્વ આત્માને પરાધીન જણાય તો તારી આખી દલીલ તો તેથી આત્મા સિદ્ધ નહીં; તો પછી દલીલ શેવાનું પ્રયોજન શું?*

- સમજવાવાળો છે તો છે જ રહેવો તો તારે સમજાવવાનો અર્થ શું? તે શેવાવાળો અસ્તિત્વ જ આત્મા છે કે અસ્તિત્વ આત્મા છે? તારી વાત અસ્તિત્વ (આત્મા) તો સિદ્ધ નહીં. પણ સિદ્ધ થયા એને પદાર્થ જોઈએ તો નહીં.
- તું જાણને સમજાવે છે એ વાતમાં જ એ આવ્યું કે એ નિત્ય છે. નિત્ય છે તો એ તારી વાત સિદ્ધ છે.
- ⊛ફૂટનોટ: 'જો એમ કહેવામાં આવે કે "આત્મા તો તારા પાસે છે પણ તે સંસ્કાર રૂપિત થઈ છે" તો તે પણ યથાર્થ નહીં; આત્મા તારા પાસે તો આધાર વિના સંસ્કાર કેમ રહી શકે? વળી કદાચિત અસ્તિત્વ આત્મા સંસ્કાર રૂપિત થઈ જાય, તોપણ તે આત્માના સંસ્કાર બીજા આત્મામાં પેસી જાય એવો નિયમ ન્યાયસંગત નહીં.'
- સંસ્કાર પણ તારાધીન છે. આત્માનો તારા ઘરાણે સંસ્કાર પણ તેવા કોઈનો તારાધીન થાય. આત્મા તારા પાસે તો વિના આધારે તેં સંસ્કાર રાખ્યા અને બીજાને સંસ્કાર આપ્યા? [વળી] સંસ્કાર પહેલા દેવા એ જ સંસ્કાર બીજામાં ગયા તો [તે] નિત્ય થઈ ગયું અને નિત્યને તો તું માનતો નથી.
- 'એમ અસ્તિત્વ રીતે વિચારી જોતાં તને જણાશે કે આત્માને કોઈનો માનીને પ્રત્યક્ષિતાને ભ્રમ થઈ ઠરે તો યથાર્થ નહીં.': તેને જે જ્ઞાન કર્યું હતું તે કયા જ્ઞાન છે. કોઈનો લોપ તો કયા હેતુ થઈ તેને? કે તેને જે કર્યું હતું તે કયા છે.
- 'માટે એમ સમજ્યું કે - આત્માને અસ્તિત્વ નિત્ય કે અસ્તિત્વ અનિત્ય માનવો તે ખોટો ભ્રમ છે, વસ્તુસ્વરૂપ નથી; આત્મા (જેનો) દ્વિવિધ નિત્યાનિત્યાત્મક વસ્તુસ્વરૂપ હોઈને હોવાને તે જ સદ્ભાવ છે.': અહીં, જ્યારથી વસ્તુ સિદ્ધ થયા વિના માનવું એ તો એકાંત માનવું છે. માટે તો એકાંત છે, બીજા પાસ નિત્ય નહીં.
- શું છે તે નિત્ય છે, અવસ્થાયી છે તે અનિત્ય છે. અવસ્થાની જ હોય તો સ્થાયિ શેના કહો? અને શેની જ હોય તો તેની પરાધિનો આધાર શેના?
- ધ્રુવ શરૂઆત શું એકત્ર દૃષ્ટિ એ તો પછી તે [શરીર, વાણી, મન એમ બધા જોઈએ એવી વસ્તુને નિયમ રાખવાનો ભાવ રાખે છે.
- અંદરમાં સંસારની નિવૃત્તિ વિના નિવૃત્તિ આવી શકે? નિવૃત્તિ અંતરમાં શરૂ થાય છે કે બહારથી? બહારથી નિવૃત્તિ તો ત્યાગ થઈ છે. પરવસ્તુ તો તારામાં છે જ નહિ અને એ બાબતમાં તું નથી તો એનાથી છૂટવું અને છોડવું એ શાંતિ આવ્યું?
- પરાધિ દ્વારા દુઃખનો નિવારણ કરવો. હું નિરાબાધ પ્રભુ છું, હું સુખ છું એવો નિર્ણય પરાધિમાં કરવો. ૩૨૦ ગાથામાં કહ્યું છે - પરાધિ એમ માને છે કે, હું તો ચિત્સુખ છું. હું તો એ છું. ચિત્સુખ નિરાવરણ અખંડ એક અસ્તિત્વધર્મ છું એ પારિણામિક પરમભાવ સહજ તે નિજપરમાત્મતત્ત્વ હું છું - એમ પરાધિ માને છે.

ફિલ્મ-૨૦૪: ધર્મશાસ્ત્ર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) કહો:-

1. આ ફિલ્મ બૌદ્ધિકોને તેમની શ્રદ્ધા તર્કસંગતતાની સરહદ અંતિમ માન્યતાનું દૃષ્ટિ બતાવવા લખાયો છે.
2. જ્યાં દૃષ્ટિકોણ થયા વિના જું અંત સમયની પ્રવૃત્તિમાં જ રમત રમી રહેલો છું પરંતુ બૌદ્ધિક સાથે મારે કંઈ જાણતો નથી.
3. આ ફિલ્મ જૈનમતના અનુયાયીઓ કે જેમની દૃષ્ટિ અંત સમયની પ્રવૃત્તિ પર જ છે તેમના માટે બન્યા લખાયો છે.
4. દુનિયાના બધા ભોગના ત્યાંથી દૃષ્ટિકોણ રહિત 'પ્રવૃત્તિરૂપ પરસમયા' છે.
5. ત્રૈતિક અને ભૌતિક દૃષ્ટિમાં દોષ છે, પ્રવૃત્તિમાં નહિ.
6. ખરેખર તો તર્ક અને ભોગ બન્ને અંત સમયમાં દોષ છે કારણ જ્યારે રાગ હટે છે ત્યારે દુઃખનું વેદન પણ સાથે જ હટે છે.
7. સંયોગની અપેક્ષાએ જે આત્મા પોતાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિમાં તર્ક થાય છે તે જ આત્મા તેની ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિમાં ભોક્તા થાય છે.
8. પ્રત્યભિજ્ઞાન વડે અજ્ઞાનીનો 'તર્ક ભિન્ન-ભોક્તા ભિન્ન' એવો મોટો દૂર થઈ શકે છે.
9. 'પ્રવૃત્તિબુદ્ધિ હોવા' અર્થાત્ પ્રવૃત્તિની પાછળ રહેલા નિત્ય આત્મદ્રવ્યનું જ્ઞાન જ ન હોવું.
10. દ્રવ્ય નિત્ય છે, પ્રવૃત્તિ રહિત છે-એમ માની ધારણામાં બરાબર આવી ગયું છે માટે મારી પ્રવૃત્તિબુદ્ધિ રહી ગઈ છે.
11. 'નિત્ય'નો વિશ્વાસ 'અનુભવ' પછી આવતો નથી.
12. બૌદ્ધિકની પ્રવૃત્તિને માનતા નથી, સંખ્યકની દૃષ્ટિને માનતા નથી.
13. આત્મા અંતિમે નિત્ય અને અંતિમે અનિત્ય છે.
14. આત્મા ત્રિતાની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને અંત સમયની પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે.
15. આત્મા નિત્યાનિત્ય વસ્તુ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. દ્રવ્યનો નિર્ણય પ્રવૃત્તિદ્વારા થાય છે અને પ્રવૃત્તિનો નિર્ણય દ્રવ્ય દ્વારા થાય છે
2. પ્રવૃત્તિ દ્વારા દ્રવ્યનો નિર્ણય કરવો.
3. જું સંતત નિરાવરણ અખંડ અંત પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય નિજ પરમાત્મ દ્રવ્ય જું-એવો નિર્ણય પ્રવૃત્તિમાં થાય છે માટે આ ત્રિક પ્રવૃત્તિવિરોધનું છે.

ફિકરો-૨૦૯

ઉત્થાનિકા:- ફરી, શરિરધારણે યુક્તિ વડે નિષેધનું, આગામી ગાથાઓની રચનાનું ફળ કહે છે:-

(વસંતતિલકા)

ફિકરો:- પુત્રાંશનો બહુ જેહ વિના નાશ પુત્રિકાતણો-
અત્યંત ધારણ કરો અંગજ નિશ્ચિ કીધા કરો ત્રિજ જનો;
'તિષ્ઠ ત્વે છે અન્ય કિંતુ અન્ય તિષ્ઠ જોગવે,
અંતિમ તણી અંગજો પુત્રાંશો વસ્તુના ધર્મો લહે. ફ.-૨૦૯.

ભાષાર્થ:- પુત્રાંશના અધિકૃત પદાર્થના જેહને બાધે 'પુત્રિકાના અધિકૃત દ્રવ્ય અત્યંત (સ્વરૂપ) નાશ પામે છે' એવા કીધા દ્વારા 'અન્ય ત્વે છે અને અન્ય જોગવે છે' એવો અંતિમ ન પુત્રાંશો.

ટીકાર્થ:- (ભાષાર્થ) 'પુત્રાંશના અધિકૃત પદાર્થના જેહને ત્વરાએ "પુત્રિકાના અધિકૃત દ્રવ્ય (પુ.ત.૨૦૨) અત્યંત (સ્વરૂપ) નાશ પામે છે..." : અહીંયાં અવસ્થા પલટે છે તે ત્વરાએ દ્રવ્ય સ્વરૂપ નાશ પામે છે એમ અર્થ એની દૃષ્ટિમાં નાશ પામે છે-પરંતુ તેમ નાશ પામતી. 'એવા કીધા દ્વારા "અન્ય ત્વે છે અને અન્ય જોગવે છે" એવો અંતિમ ન પુત્રાંશો! : જે પદાર્થ ત્વે, એ જ પદાર્થ પરંપરા તો એ જ ભોગવે જોગવે છે, પરંતુ એનો રૂપાંતર પુત્રિકા થાય તે પછીને બીજા પદાર્થ જોગવે. જે પદાર્થ ત્વે [જે પદાર્થે કર્યું] એ [જ] પદાર્થ જોગવે નહિ, પરંતુ કારણની અપેક્ષાએ તો જે કારણને ત્યું તે જ કારણ જોગવનાર છે.

જો પદાર્થ ત્વે છે તો બીજે ક્ષણે બીજો કારણ જોગવે છે એ પણ તો નથી ખોટો છે. પદાર્થ બીજા છે એ બીજા પણ છે, પરંતુ જે કારણને સ્થાન પદાર્થમાં ત્યું એ જ કારણ સ્થાનને જોગવે છે. પણ એ તો તે છે જે કારણ ઉપકારક થયું. પરંતુ એ તો [એણે એ જ] પદાર્થ રહી નહિ, કારણ તો તેનો તે જ છે. બીજું કારણ તે છે એને કારણે જુઓ માનીને ચીકણે તેનો કારણરૂપે લેવાની ગાથાઓમાં તે છે.

(ભાવાર્થ:-) 'દ્રવ્યની અવસ્થાઓ કાંઈ કાંઈ નાશ પામતી હોવાથી બીજાની અપેક્ષા માત્રે છે તે "દ્રવ્ય જ સ્વરૂપે નાશ પામે છે." આવા અંતિમ માનવા નિશ્ચિ છે. જો અવસ્થાવાળા પદાર્થનો નાશ થાય તો અવસ્થા વિના કાર્યને થાય? એ રીતે બીજાના નાશનો પુરાંગ કારણરૂપ દ્રવ્યનો પુરાંગ કારણ છે.'

ફિલ-209 : દર્શનશાસ્ત્ર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'વૃત્તિઓના નિરોધ થાય' અર્થાત્ આત્મામાં અવસ્થા પામે છે તે ચિત્તની એટલે કે પર્યાયોનું પામવું હોય છે.
2. 'દ્રવ્ય નાશ પામે છે' અર્થાત્ કોઈપણ વસ્તુની દૃષ્ટિએ [-ક્ષણમાં] દ્રવ્ય નાશ પામે છે, પરંતુ વસ્તુ નાશ પામતી નથી.
3. પર્યાય પલટાય છે પરંતુ પર્યાય જેના આશ્રયે થાય છે તે આત્મા પલટાતો નથી.
4. આત્માની અપેક્ષાએ તો જે આત્મા છે તે જ કાલ્પનિક જોવાય છે.
5. કાલ્પનિક સત્તા અનિત્ય છે.
6. કાલ્પનિક સત્તા નિત્ય છે.
7. પર્યાય અપેક્ષાએ કાલ્પનિક અનિત્ય પણ છે.

ગાથા ૩૪ થી ૩૮

વિચારણા:- હવે ગાથાઓમાં અનેકાંતને પ્રકાર રીતે સૂત્રકારશ્રી સ્પષ્ટ રીતે નિર્દેશે છે:-

ગાથા:-

- પજ્જવ વિજુદં દવ્વં, દવ્વવિજુત્તા પજ્જવા ણત્થિ,
  દોહિ વિ અણાયણાયં, તહ સત્તં જાણે દવ્વં - ણયં અણેગંતં છે. ૩૪.

- પજ્જવ વિજુદં દવ્વં, દવ્વવિજુત્તા પજ્જવા ણત્થિ,
  દોહિ વિ અણાયણાયં, તહ સત્તં જાણે દવ્વં - ણયં અણેગંતં છે. ૩૫.

- જદિ જો ત્થિ તો સંભવો ણત્થિ - જેહનો સિદ્ધાંત એવો,
  તે જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અનેકાંતના માનનારા નહિ. ૩૬.

- જદિ અત્થિ ત્થિ, અત્થિ વેદે - જેહનો સિદ્ધાંત એવો,
  તે જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અનેકાંતના માનનારા નહિ. ૩૭.

ગાથાર્થ:- • (૩૪): સ્થિરતા જ્ઞાન સ્થિરતાથી પર્યાયોથી ભરેલ છે અને સ્થિરતાથી પર્યાયોથી નહિ ભરેલા, તેથી '(જે સંભવે છે) તે જ સ્થિર છે' અથવા 'ક્યારે જ સ્થિર છે' એવો અનેકાંત નહિ (સ્યાદ્વાદ છે).

• (૩૫): સ્થિરતા જ્ઞાન સ્થિરતાથી પર્યાયોથી ભરેલ છે અને સ્થિરતાથી પર્યાયોથી નહિ ભરેલા તેથી '(જે સ્થિર છે) તે જ સંભવે છે' અથવા 'ક્યારે જ સંભવે છે' એવો અનેકાંત નહિ (સ્યાદ્વાદ છે).

• (૩૬): 'જે સ્થિર છે તે જ નહિ સંભવતો' એવો જેનો સિદ્ધાંત છે, તે જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની (અનેકાંતના માનનારા નહિ માનનારો) જાણવો.

• (૩૭): 'ક્યારે સ્થિર છે અને ક્યારે સંભવે છે' એવો જેનો સિદ્ધાંત છે, તે જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની - અનેકાંત (સ્યાદ્વાદ) જાણવો.

સારાંશ:- (૨૭૫-૨૭૭) 'જ્ઞાન, પ્રતિસમયે સંભવતા (ક્ષણે ક્ષણે થતા) અનુક્રમભૂત ગુણોના પરિણામ (પ્રવ-૨૦૨) દ્વારા સ્થિરતા હોવાથી અને અસ્થિરતા સંભવના અન્વયરૂપ ગુણ દ્વારા નિત્ય હોવાથી, ...': જુઓ, સ્પષ્ટ આવ્યું. જે સમયે જે પર્યાય થવાવાળી છે તે અનુક્રમભૂત દ્વારા તે જ પર્યાય થાય છે, એમ છે. તેમાં કોઈ ફેરફાર થતી થોડી નહિ.

• 'સંભવતા' નામ થવાવાળા. પહેલાં અસ્તિત્વ હતું. કોણ? જે પ્રથમ સમયે જે સંભવિત પર્યાય થવાવાળી છે તે અનુક્રમભૂત ગુણ દ્વારા થાય છે) માટે અસ્તિત્વ છે. આમ અસ્તિત્વ અસ્તિત્વ માની લીધું એમ નહિ. ક્યારે છે? ક્યારે ઉત્પન્ન થયું. ઉત્પન્ન છે એમ તે ઉત્પન્ન થયું? કે ઉત્પન્ન તેને ઉત્પન્ન થયું [છે]? ઘડો, વાસણ, મનની પ્રતિસમયે સંભવની પર્યાય થાય છે. એ તારાથી થાય છે એમ ક્યાંથી આવ્યું?

• 'અસ્થિરતા સંભવના અન્વયરૂપ...': જ્યારે આત્મા અસ્થિરતા થતો એ છે. જે પહેલાં છે તે જ અહીંયા છે. છે-છે...છે. અનંતકાળથી છે. અન્વય નામ સંબંધરૂપ.

• સંભવના સંબંધરૂપ ગુણ દ્વારા નિત્ય હોવાથી. જે અવસ્થાએ નિત્ય છે અને એ આત્મા એ સમયે ઉત્પન્ન થવાવાળી પર્યાયથી અસ્તિત્વ છે.

• જ્ઞ શક્તિમાં 'જ્ઞાન' નામની એક શક્તિ છે તો પ્રતિસમયે જ્ઞાનગુણ દ્વારા જે પર્યાય થવાવાળી છે તે થશે જ. તે જ સંભવ છે. તે જ ઉત્પન્ન થવાને લાયક છે.

- એટલે અંત દ્રવ્યની વાત નથી તો! ઉત્પાદ દ્રવ્યની વાત છે.
- જે સમયે જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે એટલો નિયત હોય તો તેનું નિષ્ક્રિય દ્રવ્ય ઉપર નહિ જાય. એનાં શું ફળ? - પર પરથી દૃષ્ટિ છોડીને પોતાના સ્વરૂપમાં આવી જવાનું છે.
- અજ્ઞાની અંદરમાં તે-તે-તે-તે-તે-તે-તે પોતાના [વિકલ્પમાં] તે થઈ તે, તે થઈ તે... પરંતુ તે-તે-તે-તે-તે-તે નહિ. અજ્ઞાની અંદરમાં અંતરૂપ, ત્રિકાળનો નિર્ણય નહિ. તે-તે-તે-તે-

(પ્ર.ન.૩૩) '... ફિરાત પર્યાયોને સિદ્ધાંત પાસે છે અને ફિરાત પર્યાયોને નહિ સિદ્ધાંત પાસનો - એમ કે સ્વભાવવાળો જ્ઞાન સ્વભાવ છે; તેથી "જે ત્રે છે તે જ સંભવે છે" અથવા "જ્યાં જ સંભવે છે", "જે સંભવે છે તે જ ત્રે છે" અથવા "જ્યાં જ ત્રે છે" - આવો અર્થ નથી.' :

- અહીં [ફિરાત પર્યાયોને સિદ્ધાંત નહિ પાસનારો] પર્યાયનો અર્થ સત્તાના ગુણ થાય છે. ગુણને તેની અપેક્ષાએ અહીં 'પર્યાય' કહી છે.
- પર્યાય અપેક્ષાએ જે ત્રે તે સંભવે નહિ પરંતુ દ્રવ્ય [-ગુણ] અપેક્ષાએ જે ત્રે તે સંભવે. એ તો પર્યાય વખતે જ એનો અનુભવ થાય એના સ્વ તરીકે જ્ઞાન પર્યાયમાં સંભવાય છે અને દ્રવ્ય તરીકે જે દ્રવ્ય પર્યાય થઈ છે તે જ દ્રવ્ય [અભેદથી] પર્યાયને સંભવે છે. કિંચ જ્ઞાન દ્રવ્ય બીજું થઈ જાય નહિ. પર્યાય તરીકે ભિન્ન ભિન્ન ક્ષણ-સંતાન થયા દ્રવ્ય તરીકે એક જ ક્ષણ અને એક જ સંતાન છે.
- 'આમ અનંતાનંત હોવા છતાં, "જે (પર્યાય) તે દ્રવ્યને પર્શે છે, તેને જ પરમાર્થસત્યપણું હોવાથી, તે જ વસ્તુ છે" એમ વસ્તુના અંશમાં વસ્તુપણાનો અધ્યાસ થઈને શુદ્ધનયના વિષયભૂત ત્રિકાળસ્વભાવના અવલંબમાં રહીને જે એમ દેખે-માને છે કે "જે ત્રે છે તે જ નહિ સંભવતો, જ્યાં ત્રે છે અને જ્યાં સંભવે છે" તે જ્ઞાન મિથ્યા દૃષ્ટિ જ દેખતો-માનતો; તથા જે ઉત્પાદનું (પર્યાયનું) ફિરાતપણું હોવા છતાં, ઉત્પન્ન (પર્યાય) જે સૌગંધસમાન (આત્મા) તે તો ટંકોત્કીર્ણ (નિત્ય) જ અંતરંગમાં પ્રતિભાસે છે.' :

- [અજ્ઞાનીએ] દ્રવ્ય ક્યાં કહ્યું છે? તેથી જે સમયે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે જ વસ્તુ છે, તે જ સત્ય છે એમ તે માને છે. [આમ] એટલે [અજ્ઞાની] પર્યાય છે એ જ આખી ચીજ છે [એવા તેની માન્યતા છે]. પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, વસ્તુમાં તેની તે જ રહે છે એમ તે માનતો નથી.
- આપણે જે શુદ્ધનય તરીકે કહે તો દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિ ત્રે છે. અંત સમયની પર્યાયમાં ગુણ, સામર્થ્ય, ત્રણ કાળ એમાં રહેલો, એ તો ઓઘિ આવી [એમ અજ્ઞાની માને છે] તેથી શુદ્ધનયથી અંત સમયની પર્યાય છે તે જ વસ્તુ છે એમ માને છે. બોલે તો એમ પુરતા રીતે માને છે અને જ્યાં સુધી પ્રગટ નથી અને ફિરાતને માને છે તે પણ બોલે જ છે.
- અંત પર્યાયને [જ] માને તે ઋજુસૂત્રનય. દ્રવ્યની અંત સમયની પર્યાયને ઋજુસૂત્ર (તે છે) પરંતુ એ તો અંતરમાં માને છે કે જે પર્યાયમાં થયું તે પર્યાય સંભવતી નથી માટે દ્રવ્ય નથી, પર્યાય જ છે, બસ!

- આ તો ગોઠવણની વાત કરે છે. ખરેખર આખા દુનિયા જ દ્રવ્યોની માનવાની છે. ચિત્તની બાબાત અંદર (ભિન્ન છે તેને માનતો નથી). રાગની ચિત્તની અજ્ઞાને કબૂલે છે અને પર્યાય છે તેને જાણવામાં લે છે.

૧૦૭? - સમયસાર ગાથા ૧૦૨ : જે સમયે રાગ આવ્યો તે સમયે જ રાગનું વેદન દુઃખ છે, પરંતુ સંયોગની અપેક્ષાએ વાત કરે તો નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું, નરકના પરિણામ થયાં તો નરકની ગતિના સંયોગ મળશે એનું દુઃખ એને થશે.

- ચિત્તની શાશ્વતતા મૂળથી સિદ્ધ કરે છે તેને સંયોગ ધ્રુવ કરે છે. [અવાની અંદર સમયની પર્યાયને સિદ્ધ કરનાર ઋજુસૂત્રનયને ધ્રુવ માને છે!] અવાની સંયોગ-અસ્તિત્વ (નિત્ય) સંયોગને તો માનતો નથી. (⊗ See for Additional સંદર્ભો)

- (સંયોગ:) 'વસ્તુનો સ્વકાલ ત્રિકાળમાં દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ થયો છે; માટે સ્વાદ્વાદથી કોઈ અનંત સિદ્ધ થાય છે કે પર્યાય અપેક્ષાએ તો વસ્તુ ક્ષણિક છે અને દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય છે. જ્ઞાન પણ વસ્તુ તરીકે દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ છે. તેથી, પર્યાયદૃષ્ટિને જોવામાં આવે તો તેઓને કરે છે કોઈ પર્યાય અને સંયોગને છે અન્ય પર્યાય; જેમ કે - મનુષ્યપર્યાય ચુમાચુમ કરે છે અને તેનું ફળ દેવાદિ પર્યાયે સંયોગાયું.':

- વિચાર બદલે, પર્યાય બદલે પરંતુ વસ્તુ તો ચિત્તત્ત્વ છે.

- દેવાદિ અંદરને આશ્રય ગતિ.

- 'આ રીતે વસ્તુનું સ્વરૂપ અનંતાત્મક સિદ્ધ કર્યા પછી, જે જ્ઞાન ધ્રુવ કરવાને સમજ્યા વિના ધ્રુવ કરવાના ભ્રમથી વસ્તુના એક અંશને (-વર્તમાન ક્ષણમાં વર્તતા પર્યાયને) જ વસ્તુ માની ઋજુસૂત્રનયના વિષયનો અંતિમ પકડી લઈને માને છે કે "જે કરે છે તે જ સંયોગવાળો નહિ-અન્ય સંયોગ છે, અને જે સંયોગ છે તે જ કરતો નહિ-અન્ય કરે છે," તો આ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અર્હંતના માનતો નથી;...':

- ઋજુ અંદરને સીધો. વર્તમાન પર્યાય છે તેને માનવા તે ઋજુ-સરળ, સાંજ-સવારીમાંથી મૂળ-અસ્તિત્વને માનવા એનું ઋજુસૂત્ર નહિ. આ ઋજુસૂત્રનો વિષય એક સમયની પર્યાય છે. એક સમયની પર્યાયને જ માને, જાણે, બસ!

- પર્યાય બદલાને? પહેલા બીજા પર્યાય છે તે? તેથી તે એમ માને છે કે જે કરે છે તે નથી સંયોગવાળો, કરણ કે સંયોગવાળી પર્યાય ભિન્ન છે અને કરવાની પર્યાય ભિન્ન થઈ ગઈ છે અને દૃષ્ટિ જૂદી છે. [પહેલાની અને પછીની] પર્યાય છે એને જ માને પરંતુ એમાં જે ચિત્તત્ત્વ રહેલું છે એને ન માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે; એ અર્હંતના માનતો નથી.

દૃષ્ટિ

- 'ત્રિકાળ કે પર્યાયોનું સ્વીકારવું હોય ત્યાં, દ્રવ્યરૂપ સૌગંધસ્વભાવ તો અનુભવગોચર નિત્ય છે; પ્રત્યભિજ્ઞાનથી જણાય છે કે "બાલ્ય અવસ્થામાં જે હું હતો તે જ હું તરુણ અવસ્થામાં હતો અને તે જ હું વૃદ્ધ અવસ્થામાં છું." આ રીતે જે સ્વીકાર નિત્યરૂપે અનુભવગોચર છે- સ્વસંવેદનમાં આવે છે અને જેને ત્રિકાળી પણ એકરૂપ જ ગાય છે, તેને જે ન માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એમ જણાવ્યું.':

- સોળ વર્ષ પહેલાં કોઈ કોઈને કોઈ દેતું, [અહીં] સંભાળો દેતો. કે બધું તારું (બાકી છે)? આત્મા નિત્ય છે ત્યારે યાદ આવે છે કે કોઈ હોય તો યાદ આવે?

• પ્રત્યક્ષિત કારકે આ છે તે દ્રવ્ય પદાર્થ જે કું તેનો તે જ કું છું. [આ રીતે કારણમાં] ત્રિકાલિક નિત્ય છે, ત્રિકાલિક અનિત્ય છે. કારણ નિત્ય પણ નહિ અને કારણ અનિત્ય પણ નહિ, વસ્તુ કારણ છે અને વિભાવની અપેક્ષા તે છે.

ગાથા-ઉત્તર પત્ર ક્રમાંક: ધારણાર્થી

(૧) જોડતી જોડો :–

1. પદાર્થ અપેક્ષાએ 2. દ્રવ્ય અપેક્ષાએ	A. જે છે તે જ જોતા છે B. જે છે તે જોતા નથી.
3. શુદ્ધનયનો વિષય 4. ઋજુસૂત્રનયનો વિષય	A. કાલ સમયની પર્યાય B. નિત્ય દ્રવ્ય

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :–

1. 'સંગ્રહના' અધિકૃત ઉદાહરણ.
2. 'સંગ્રહના' શબ્દ પર્યાયોના ત્રિકાલ્ય પરિણામનો સૂચક છે.
3. 'અનુગતબહુગુણના પરિણામ' અધિકૃત સમય સમયે થતા પર્યાયો.
4.
5. 'સંગ્રહના અન્વયરૂપ' અધિકૃત સંગ્રહના સંબંધરૂપ
6. આત્મા સંગ્રહના અન્વયરૂપ ગુણની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, સમયવર્તી પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે.
7. ૩૩મા ગાથાર્થમાં ત્રિકાળ દૃષ્ટ સમયે ઉત્પાદની પર્યાય જ થાય છે.
8. ઉપરોક્ત ગાથાર્થમાં ફક્ત આત્મદ્રવ્યમાં જ લાગુ પડે છે.
9. જે સમયે જે પર્યાય ઉત્પાદની છે તે જ થાય છે અંગો નિત્ય દ્રવ્ય મને થતો નથી પરંતુ સારી દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર જરૂર છે.
10. પર્યાયનો અર્થ જોઈ પણ થાય છે.
11. આત્મા 'ત્રિકાલ પર્યાયોથી વિનાશ નહિ પામતો.' આ ત્રિકાળ પર્યાયોનો અર્થ સદ્ભાવ ગુણ થાય છે.
12. પર્યાય અપેક્ષાએ જે ક્ષે તે જ જોગાય નહિ અને દ્રવ્ય અપેક્ષાએ જે ક્ષે તે જ જોગાય એમ અહીં કહ્યું છે.
13. ઋજુસૂત્રનયનો વિષય દૃષ્ટિનો વિષય હોય છે.
14. પર્યાય જે ક્ષણે વર્તે છે તેને જ પરમાર્થ સત્યાર્થ હોવાથી તે જ વસ્તુ છે [અર્થાત્ પર્યાય જ પરમાર્થ દ્રવ્ય છે અથવા અંશ જ પરમાર્થ અંશી છે].
15. અહીંની ઋજુસૂત્રનયને શુદ્ધનય માને છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :–

1. બૌદ્ધો તેમજ ઉક્ત અન્યમતીઓ ક્ષણિક પર્યાયને [અથવા પરિણામી દ્રવ્યને] જ માને છે, નિત્ય ત્રિકાળી દ્રવ્યની પણ ક્યાંય પણ નહિ.
2. ઋજુ એટલે સરળ, સીધો. ઋજુસૂત્રનય આડી-અવળી મૂળ-

ભવિષ્યની પર્યાયને ભજતાં-ભાવતાં નથી, તેમજ વર્તમાન પર્યાયને જ ગ્રહણ કરે છે.

3. 'પ્રત્યભિ' શબ્દનું શું છે તે કહો.
4. પ્રત્યભિજ્ઞાનનો વિષય કોનો નિર્ણય કરે છે.
5. પ્રત્યભિજ્ઞાનનો વિષય કોનો નિર્ણય કરે છે.

ગાથા-20૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ આશ્રવનું સ્વરૂપ કયા પ્રકારનું છે:-

ગાથા:-

(દોહરો)

જો અંધ બાળ દૃષ્ટના પરિણતિ આત્માને કહે,
'ઉપાધિ વિના શુદ્ધ આત્મા અશુદ્ધિ' - માનતા;
અતિવ્યાપ્તિ અંધ દોષીને રાગ શુદ્ધ ત્રણ્યુ સૂત્રો ઘણા,
વિના ક્રોધિત શૌચયને નિત્યાત્મા નહિ માનતા;
જે દોરને દોષ નહીં પણ માત્ર દોષ માનીને,
પામે નહીં તે દોરને, પણ માત્ર માની મૂકતો. ગા.-20૮.

ભાવાર્થ:- આત્માને સમ્યગ્દર્શનમાં શુદ્ધ દૃષ્ટનારા બાળક તરફ અંધો- બાળિશ જીવોએ (જ્ઞાનીઓએ)- તેમની ઉપાધિના કારણે પણ આત્મામાં અસ્થિત અશુદ્ધિ માનીને અતિવ્યાપ્તિને પામીને, શુદ્ધ ત્રણ્યુ સૂત્રોમાં રાગ ઘણા થતા શૌચયને ક્રોધિત કરીને, આ આત્માને છોડી દીધો; જેમ દોરડામાં દોરો નહિ પણ સાપ માનીને જ બીનારાઓ દોરડાને છોડી દે છે તેમ.

ટીકાર્થ:- (ભાવાર્થ) અત્યારે જે અને પહેલી પણ રહેશે - આ શું ઉપાધિ? વર્તમાન કાલ (પ્ર.નં.૨૦૩) અંત જ ગરબડ છે. આખામાં કહેવત છે - 'ગોરના ગાડા ભરે' અત્યારે કરીને, પહેલું શું? - એ તો બોલ્યાની ખેર વર્તમાનને જ માને છે.

- આત્મા છે પણ ત્રણ તત્ત્વ છે તે ઉપાધિ છે. અને ત્રણ તત્ત્વ ઉત્પાદના મોમાં અંતરૂપ ન રહ્યું. અંતરૂપ છે એ શુદ્ધ, તે રૂપ (ધ્યેય કરીને) ઉત્પાદ - એમ અંતે માન્યું છે.
- ત્રણ્યુ સૂત્રો કારણે વર્તમાન પર્યાય. તેઓ [જ્ઞાનીઓએ] શૌચયને ક્રોધિત કર્યા છે, તેઓએ આત્માને છોડી દીધો છે. પર્યાયને માનવાવાળાએ સ્વાની આત્માને છોડી દીધો છે. દાખલા એમ કહે છે કે સંયમનું શું કામ છે? અત્યારે કરો ને! સંયમનું ધાણું કરો તો કહીએ - એ બધા જ્ઞાનીઓ જ છે.
- દોરા વિના સાપ દેખે એમાં દોરડાં ન દેખાય; એમ નિત્ય દેખવા વગર આત્માનું નિત્યપણું ન જણાય. એમ અંતે અંત પર્યાય નિત્ય છે પરંતુ બધા પર્યાયમાં દોરો નિત્ય તો સાચો આત્મા છે. અનાદિઅનંત દરેક પર્યાયમાં આત્મા તો નિત્ય છે એ નિત્યને તેઓ માનતા નથી એ અજ્ઞાની અભિપ્રાય છે.

ગા.

(પ્ર.નં.૨૦૪) (સંસ્કારી-). 'આત્માને સમ્યગ્દર્શનમાં શુદ્ધ માનવાના પ્રસંગે અમારા જ્ઞાનીઓએ સ્વયંસ્થિત કે- "આત્માને નિત્ય માનવામાં આવે તો નિત્યમાં તેમની અપેક્ષા આવે છે તેથી ઉપાધિ લાગશે; એમ તેમની ઉપાધિ લાગવાથી આત્માને મોટી અશુદ્ધિના આધારે અને તેથી અતિવ્યાપ્તિ દોષ લાગશે." આ દોષના સંબંધે તેઓએ શુદ્ધ ત્રણ્યુ સૂત્રનો વિષય જે વર્તમાન સમય તેટલો જ માત્ર (-ક્રોધિત જ-) આત્માને માન્યો અને નિત્યાનિત્ય-સ્વરૂપ આત્માને ન માન્યો. એમ આત્માને સર્વથા ક્રોધિત માનવાથી તેમને નિત્યાનિત્ય-સ્વરૂપ-દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ સત્યાર્થ આત્માની પ્રાપ્તિ ન થઈ; માત્ર ક્રોધિત પર્યાયમાં આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ; પરંતુ તે આત્મા સત્યાર્થ નહીં.

- હે તો શુદ્ધ ચિત્ત, પરંતુ એને [-બૌદ્ધોને] એમ લાગે કે ત્રણ ચિત્ત ઉત્પન્ન થવા એ ઉપાધિ છે. ચિત્તની અવસ્થા એવી માટે અશુદ્ધ છે, માટે નિત્ય નહિ, [પરંતુ] ક્ષણિક છે. પોતા દ્વારા ઉત્પન્ન થઈને ચિત્ત પાછું પડે-ચિત્ત બીજાને અનિત્યપણાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. માટે [આત્મા] નિત્ય છે અને પરાધિ પદાર્થ છે એમ અમારો તો માન્યું. નિત્ય-અનિત્ય છે એમને અનિત્ય-ક્ષણિક જ માનો નહિ એને વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ.
- નૈયાયિક, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, સમભિરૂઢ, શબ્દ અને એવંભૂત એવા સાત નયો છે.
- બૌદ્ધોને 'ક્ષણિક પદાર્થમાં આત્માની ક્રિયા થઈ'; વર્તમાન એક ક્ષણિક પદાર્થ છે એવો હું છું, પછી પછી બીજો છે અને નિત્ય છે એ કેવા? આમ એ માને છે કે આત્મા સાચો નહિ.
- 'મોતીના હારમાં, દોરામાં અનેક મોતી પરોવેલાં હોય છે; જે માણસ તે હાર નામની વસ્તુને મોતી તેમ જ દોરા સહિત દેખતો નહિ-માત્ર મોતીને જ જુએ છે, તે ઘૂંટા ઘૂંટા મોતીને જ ગ્રહણ કરે છે, હારને છોડી દે છે; એટલે તેને હારની પ્રાપ્તિ થતી નહિ. તેવી રીતે જે જડો આત્માના એક સૌન્દર્યભાવને ગ્રહણ કરતા નહિ અને સમયે સમયે વર્તનાપરિણામરૂપ ઉપયોગની પ્રવૃત્તિને દેખી આત્માને અનિત્ય ક્ષણિને, ઋજુસૂત્રનયનો વિષય જે વર્તમાન-સમયમાત્ર ક્ષણિકપણું તેટલો જ માત્ર આત્માને માને છે (એટલે જે જડો આત્માને દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ માનતા નહિ-માત્ર ક્ષણિક પર્યાયરૂપ જ માને છે), તેઓ આત્માને છોડી દે છે; એટલે તેમને આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નહિ.' :
- એક એક મોતીને ગ્રહણ કરનારને આખો હાર હાથ આવતો નહિ. તેમ એક જ પર્યાય વર્તમાન છે એને જુએ છે પરંતુ એમાં આત્માનું સંબંધ નિત્યપણું છે તેને જોતા નહિ-ચિત્તની ક્ષણ છે એ તો દેખાતો નહિ તેઓ આત્માને છોડી દે છે એટલે તેમને આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નહિ.
- [શુદ્ધ ચિત્તી આત્મા] એ તો અદ્વૈત છે, કોઈ વર્તમાન પર્યાયને માનીને ગણ્યું આવે[છે]. તારે તેં એમ કહે કે નિત્ય આત્મા છે, પરંતુ નિત્ય શું છે? નિત્ય કેમ છે?- એની ખબર નહિ. આ તો બૌદ્ધની વાત થઈ પરંતુ મારો તમારા વર્તમાન પર્યાય-અવસ્થા દેખાય છે તેને માને, ગાઢી ચિત્તની ક્ષણ એ તો દેખાતો નહિ [માટે તેને નિત્ય માનતા નહિ].

ગાથા-૨૦૮ : ઘટસ્થાપન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. નિત્ય આત્માને ત્રણેય તીર્થની અપેક્ષા લાગુ પડે છે તેથી તેમાં અતિવ્યાપ્તિનો દોષ આવે છે.
2. નિત્ય આત્માને ત્રણેય તીર્થની અપેક્ષા લાગુ પડે છે તેથી તે અવિકૃત સ્વસ્વરૂપે શુદ્ધ રહેતો નથી માટે તેને તીર્થની ઉપાધિ લાગે છે.
3. જેમાં આત્માને વર્તમાન પર્યાય પૂરતો જ દ્રવ્યત્વ માને છે તેમાં ત્રિતયી આત્માને હાની છે છે.
4. માળાના ઉદાહરણમાં મોતીઓ દ્રવ્યવાળાં પર્યાયો છે અને દોરો ત્રિતય નિત્ય સ્વરૂપ દ્રવ્ય છે.
5. નિત્યાનિત્ય આત્મા અધીન દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ સત્યાર્થ આત્મા.
6. ગોઠવણીને અનિત્ય આત્માના અનુભવથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જોડણીને નિત્યાનિત્ય આત્માના અનુભવથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે.
7. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, સમભિરૂઢ, શબ્દ અને એવંભૂત એમ સાત નયો છે.
8. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, સમભિરૂઢ, શબ્દ અને એવંભૂત એમ સાત નયો છે.

ગાથા-20t

વિશ્લેષણ:- હવેના ગાથામાં આત્માનો અનુભવ કરવાનો છે છે:-

ગાથા: (હરિગીત)

યુક્તિવશે હો સ્પર્શ ન જો, સ્પર્શના-કર્તા તણો,
વળી સ્પર્શ તે હો જો જ હો સ્પર્શ વસ્તુને જ અનુભવો;
સૂત્રે પરાધીની નરિમાણ થકી સ્પર્શાય જો,
ત્યમ આત્મસૂત્ર સહિત શોભનમાં પણ સ્પર્શાય જો;
આત્માકેરા સ્પર્શ અર્થે આ માગ જ આગમે પ્રમાણ છે,
જે સર્વ રીત પ્રમાણની છોડી સ્થિરતા સેતુ અહો! ગા.-20t

વિશેષાર્થ:- સ્પર્શવો અને સ્પર્શાવાનો યુક્તિના વશે સ્પર્શ છે તો એકના અભાવે છે, અથવા સ્પર્શ અને સ્પર્શ્ય ભેગા ન છે; વસ્તુને જ અનુભવો. જેમ સૂતર પુરુષોએ દોરામાં પરાધીની નરિમાણની માગ સ્પર્શી શકાતી નથી, તેમ આત્મામાં પરાધીની સ્વાભાવિક સિદ્ધાંતરૂપ સિદ્ધાંતરીતની માગ પણ થકી સ્પર્શી શકાતી નથી; એટલે આ આત્માકેરા માગ અર્થે જ, આગમે સમસ્તપણે પ્રમાણભૂત છે [અર્થાત્ નિશ્ચય, અનિશ્ચય, આદિના સ્થિતિ છોડી આત્માનો નિર્વિઘ્ન અનુભવ આગમે છે].

ટીકાર્થ:- (વિશેષાર્થ) 'સ્પર્શનો અને સ્પર્શ્યનો યુક્તિના વશે સ્પર્શ છે તો એકના સ્પર્શ અને સ્પર્શ્ય (પુ.નં.૪૪૪) ભેગા ન છે; વસ્તુને જ અનુભવો.': જે પદાર્થ છે તે પદાર્થ સ્પર્શાય નહિ, પરંતુ દ્રવ્ય તરીકે જે દ્રવ્યની પર્યાય છે, જે દ્રવ્ય છે છે તે દ્રવ્ય સ્પર્શાય છે. એટલે જે સત્ છે તે જ સ્પર્શ્ય છે એમ માનો. દર્શન જ્ઞાન વિના મૂર્તિ દિ. સત્ છે તે ન છે પરંતુ વસ્તુ જે છે એનો અનુભવ કરો. ચિતની વસ્તુ પણ છે અને એનો અનુભવ થવો એ પર્યાય છે, એટલે ભેદ જ્ઞાન આવ્યું.

- 'જેમ સૂતર પુરુષોએ દોરામાં પરાધીની નરિમાણની માગ સ્પર્શી શકાતી નથી, તેમ આત્મામાં પરાધીની સ્વાભાવિક સિદ્ધાંતરીતની માગ પણ થકી સ્પર્શી શકાતી નથી; એટલે આ આત્માકેરા માગ અર્થે જ, આગમે સમસ્તપણે પ્રમાણભૂત છે [અર્થાત્ નિશ્ચય, અનિશ્ચય, આદિના સ્થિતિ છોડી આત્માનો નિર્વિઘ્ન અનુભવ આગમે છે].': દોરામાં પરાધીના નરિમાણ [ગાંઠ] જુદું અંતરે એ તોડવા જાય તો દોર આખો તૂટી જાય છે. આખો દોર તેને દોષ લાગતો નથી. એમ આત્મામાં [એ] અંત પર્યાય[ને] પકડવા જાય તો એની દૃષ્ટિમાં ચિતની દ્રવ્યનો નાશ થાય છે.
- સમય સમયની પર્યાયમાં પણ સ્વાભાવિક સિદ્ધાંતરીત રહ્યા કરે તો પરાધીનતું નિત્ય છે. સ્વાભાવિક નિત્ય સિદ્ધાંતરીત તેની દૃષ્ટિ પર્યાયમાં વ્યાપે છે. પર્યાય ગઈ એટલે પોતે ફંફ ગયો એમ નહિ.
- આચાર્ય મહારાજ કહેવે છે પર્યાય છે ખરી, આત્માની ચિતની જ્ઞાયક સ્વરૂપ-સ્વરૂપ એ આગમે પ્રમાણભૂત છે. [પર્યાય અંત] સત્ છે, બીજો પર્યાય ખોટા છે [અવસ્થા] એનો એ કાળના સત્ છે અને ખોટા છે-આગમે તો એ કાળના છે એ દોષ આવ્યો.

- પર્યાયો જે અનિત્ય છે, વસ્તુઓ તે નિત્ય છે એવો રાગના રિત્યાગ તરફની દોડી છે. વસ્તુ તો છે એ છે. ફરવાનું તો કયાં છે. નિરીત્ય અનુભવ કરવો એ જ સાર છે. સિદ્ધિ ટાણે અનુભવ. અમને તો આત્મ ત્રિતયની ઓળખાણ થાય એનો અનુભવ જ રહો, તો. બીજું કંઈ જોઈતું નથી.
- (પ્રવચનસાર-) 'આત્મા વસ્તુ તરીકે દ્રવ્યપર્યાયાત્મક છે; તેથી તેમાં બૌદ્ધોના પરિણામરૂપ પર્યાયના ભેદોની અપેક્ષાએ તો ત્રિ-લક્ષણનો ભેદ છે અને સિદ્ધત્વ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ નથી; એક ભેદ-અભેદ છે.' !
- આત્મા અસ્તિત્વપણે-ટકવાપણે તરીકે દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ છે. દ્રવ્ય તત્ત્વ નિત્ય ત્રિકાળ અને વર્તમાન પર્યાય એ તો ક્ષણે જ હોય વસ્તુ છે.
- ૧૦૨ ગાથામાં તો કહ્યું છે કે જે કાળે ત્રિ-લક્ષણ તે કાળે લક્ષણ-લક્ષ્ય નિશ્ચયથી તો ત્રિ-લક્ષણ એ કાળમાં જ છે પરંતુ એક એક કાળની પર્યાયમાં વ્યાપે પ્રતિક્ષણ કોયડો આવે ત્યારે એ બીજા પર્યાય ભોગવે છે એમ અહીં કિધું કહ્યું છે. અત્યારે એ આપણે છે.
- સિદ્ધત્વ - ટાઢ માત્ર - ટાઢ.. ટાઢ.. ટાઢનો ગોળો એની અપેક્ષાએ જુઓ તો નિત્ય છે. તે ક્યાંય ફરવા રહેવાનો એને ભેદ થી શીદ કહેવો?
- 'અથવા સિદ્ધત્વ અનુભવમાં ભેદ-અભેદ શા માટે કહેવો? (આત્માને) ત્રિ-લક્ષણ જ ન કહેવો, વસ્તુમાત્ર અનુભવ કરવો.' !
- એમ ભેદ-અભેદ છે, એમાં અભેદ તત્ત્વ તો નહી પાડતા. વસ્તુસ્વરૂપ જ એવું છે. પર્યાયની અપેક્ષાએ ભેદ કહેવો પરંતુ એકરૂપ સિદ્ધત્વ નિત્યાનંદ એને ભેદ-અભેદ શા માટે કહેવો? અથવા ભેદ-અભેદનો વિકલ્પ શા માટે ઊઠાવવો? એ તો ત્રિકાળ એકરૂપ પૂર્ણ છે.
- નિત્ય-વસ્તુ છે એને ત્રિ-લક્ષણ ન કહેવો. એ તો પર્યાય ઉદ્દેશે છે તે ત્રિ-લક્ષણ કહેવાય, પરંતુ ત્રિકાળ રહેનારો જ્ઞાયક છે એમાં પલટવા નથી, ઉદ્દેશવું નથી, તેને ભેદ કયાં? પલટે તેને ભેદ કહેવાય.
- ફરવાનું કેવી રીતે આ છે - ભેદ-અભેદના વિકલ્પ છોડી દ્યો. અખંડ અખંડ ગુણનો રાશિ પ્રભુ, એનો અનુભવ કરવો.
- 'જેમ મણિઓની માળામાં મણિઓની એક દોરાની વિવક્ષાએ ભેદ-અભેદ છે પરંતુ માળામાત્ર ગ્રંથન કરતાં ભેદાભેદ-વિકલ્પ નથી.' ! માળામાં દોરાને જોઈએ તો એ નિત્ય છે અને એક એક મણિ દ્વિ તો ભિન્ન ભિન્ન છે. માળામાત્ર ગ્રંથન કરતાં એમાં ભેદાભેદ નથી.. નિરીત્ય [અનુભવ છે].
- 'તેમ આત્મામાં પર્યાયોની એક દ્રવ્યની વિવક્ષાએ ભેદ-અભેદ છે પરંતુ આત્મ-વસ્તુમાત્ર અનુભવ કરતાં વિકલ્પ નથી. આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે - એકો નિરીત્ય આત્માનો અનુભવ અમને પ્રતીતમાન છે.' !
- વિચાર ઉઠે છે કે પર્યાય છે એને ત્રિકાળી રહેનાર તે નિત્ય છે. તો નિત્ય એને અનિત્ય ઉપ ભેગા છે. છે. ભેદ-અભેદ વસ્તુ ભેગા છે પરંતુ અનુભવ કરવામાં વિકલ્પની જરૂર નથી. વિકલ્પ એ જે તો રાગ છે. અનુભવ કરવામાં વિકલ્પ ન હોય.

સ.પ્ર.-૧૧૫
f-206-3

- અહીં તો મરવાનો દોષ્યો કોઈ જ નહોતો. આમને તો
આંતરના અવાજોના અનુભવ છે. કોઈ જ સ્પષ્ટિક છે. કોઈ અનુભવમાંથી
ફિલસૂફ બનાવશે. GIZ સંસ્થાનો મોટો ફાળો છે. આમાટે કોઈ નિયમ બનાવ્યા,
એને અનુસરીને ગોઠવાયું-અનુભવાયું કોઈ જ છે.
- એક દીકરો શિક્ષણ પણ એક તે છે કે તું પણ ગઈ' દોડી છે અને અનુભવ
કરે. કોઈ જ વાત. તું પણ ગામ જંગલ છોડી છે. ત્યાંનાં-આજુબાજુના સ્થિતિ પણ
છોડી છે અને જે વસ્તુ છે ત્યાં મહોંગા બા. એ કરવાનું છે.

ફિશ-20E : દરિયાઈ

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પરવિ અપેક્ષાએ જે ફરી છે તે જ ભાંગ્યા છે.
2. દ્રવ અપેક્ષાએ જે ફરી છે તે ભાંગ્યા નથી.
3. યુક્તિ અનુસાર ઘણા ફરી અને ભાંગવાના ભેદને ગૌણ કરીને અંત આપણે આત્માનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવાની પ્રેરણા આ ફિલમાં આપવામાં આવી છે.
4. E27 વસ્તુ દ્રવ્યપર્યાયાત્મક હોય છે.
5. E27 વસ્તુ ભેદાભેદસ્વરૂપ હોય છે.
6. સમયસાર ગાથા 102 અનુસાર ફરી અને ભાંગવાની પરવિ અલગ અલગ સમયે હોય છે.
7. આચાર્યશ્રીએ ભેદ-અભેદના વિષયને ઘોડી દઈને નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવાનું કહ્યું છે તેથી મારે શાસ્ત્ર-અભ્યાસ ઘોડી દેવો જોઈએ.

ક્રિયા-૨૧૦

ઉદ્દેશિત:- દર્શે સંબંધની સાધારણની રૂપરેખારૂપ ક્રિયા કરે છે:-

ક્રિયા:- (વિધિત)

વ્યવહારદૃષ્ટિએ જ ક્રિયા-ક્રિયા બન્ને ભિન્ન છે;
નિશ્ચય નયના વસ્તુસ્વભાવે ક્રિયા-ક્રિયા એક છે. ક.-૨૧૦.

લક્ષણ:- ક્રિયા વ્યવહારથી દૃષ્ટિએ જ ક્રિયા અને ક્રિયા ભિન્ન સ્વભાવમાં જોવાય છે; નિશ્ચયથી એ વસ્તુના સ્વભાવમાં જોવે તો ક્રિયા અને ક્રિયા એક સ્વભાવમાં જોવાય છે.

ગાથાર્થ:- (લક્ષણાર્થ:) 'ક્રિયા વ્યવહારથી દૃષ્ટિએ જ ક્રિયા અને ક્રિયા ભિન્ન સ્વભાવમાં (પ.ત.ગા.૨૭) જોવાય છે. નિશ્ચયથી એ વસ્તુના સ્વભાવમાં જોવે તો ક્રિયા અને ક્રિયા એક સ્વભાવમાં જોવાય છે.'! ક્રિયા એ આત્મા અને તેનું ક્રિયા એ આત્મા. તેમનો ક્રિયા અને ક્રિયાનું તેનું તો એક જ હોય છે. ક્રિયા જુદો અને તેનું જુદાનું તે (એમ નહિ).

- વસ્તુ છે તો એની ગુણની પર્યાય થાય કે નહિ? એનું તત્ત્વ એટલે [એની] પર્યાય અને પર્યાયના તત્ત્વ સિવાની એ છે કે જેને એની પર્યાયનું તત્ત્વ જું તે?
- તેથી ગાર તો રાગ તે છે. પોતાની જડની ક્રિયા તો જડને લઈને થાય છે.
- પરમાણુ સ્કંધરૂપે છે એમાં સંસ્કાર છે જ નહિ એની પર્યાયમાં સંસ્કાર છે. એ દ્વિઅણુકાદિના સંબંધ તેનો એ સંસ્કારનો નાશ થાય છે.
- આકાશ દ્રવ્ય અનંતપણે ત્યારે રહે કે એક બીજાને સંબંધ નહિ હોય ત્યારે જ રહે. એકબીજામાં ક્રિયા-ક્રિયાનું જ હોય ત્યારે પૃથક્પણે અનંત [દ્રવ્યો] રહે.
- વ્યવહાર:- 'ક્રિયા વ્યવહારદૃષ્ટિએ જ ભિન્ન દ્રવ્યોમાં ક્રિયા-ક્રિયાનું જોવાય છે; નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો એક જ દ્રવ્યમાં ક્રિયા-ક્રિયાનું થાય છે.';
- ગોત્રવાળાત્ર, ક્રિયાવાળાત્ર. ગોત્રાય કે કુંભારે ઘડો કર્યો (એમ) વ્યવહારથી કહેવાય.
- પણ! ક્રિયા અને ક્રિયા એ જુદા જ હોય. જે ક્રિયા હોય તેનું તત્ત્વ તેની પર્યાયમાં થાય. એ ક્રિયા બીજાની પર્યાયનું તત્ત્વ કે એનું જોવા માટેમાં બને નહિ.
- ~~આ~~ જ પદાર્થમાં તો દ્રવ્ય ક્રિયા (કરવું) એ મહા વ્યવહાર છે. [ખરેખર તો] એની પર્યાય ક્રિયા અને પર્યાય ક્રિયા છે. એની એ પર્યાય ક્રિયા અને એની એ પર્યાય એનું તત્ત્વ અને એની પર્યાયના સ્વભાવે એ પર્યાય થઈ છે. એનો વસ્તુ છે.

ફિકરા-૨૧૦ : ઇરસારા

(૧) જોડી જોડો :-

1. વ્યવહાર ફીટરના ઉપયોગ	A. ત્રિ અને ફર અંત છે.
2. નિશ્ચય ફીટરના ઉપયોગ	B. ત્રિ અને ફર રહિત છે.
3. ત્રિ	A. પરાર્થ, ત્રિર્થ, ત્રિક
4. ફર	B. ફળ
5. સાંભળે	A. ઘટેલાનો ત્રિ માનો
6. સાંભળાવે	B. રાગનો ત્રિ માનો

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. અર્થાત ફળો અર્થાતપણે ત્યારે રહે કે જ્યારે તેમનો અંતર્ગતાને નહિ કે [અંદરનું કે અંતર્ગતનું તપાસવું કે].
2. અર્થાત ફળો અર્થાતપણે ત્યારે રહે કે જ્યારે તેમનો અંતર્ગતને સહાય ન કે [અંદરનું કે અંતર્ગતનું તપાસવું ન કે].
3. નિત્ય પદાર્થ તો સહાય હોય જ પરંતુ પદાર્થની અવસ્થા ત્યારેક હોય અને ત્યારેક ન હોય.
4. વિકાર તો રાગ કે છે, જડની ક્રિયા જડને લઈને થાય છે.
5. વ્યવહારનું ફળ માત્ર જોવાના પૂરતું દેખાવમાત્ર હોય છે [નિશ્ચયનું ફળ સત્ય નિરૂપણ કે છે].
6. ખરેખર તો ફળ બધા તેના પર્યાયનું ત્રિકાળ પરંતુ પર્યાય જ ત્રિ, અને જ પર્યાય એનું ત્રિર્થ અને જ પર્યાયના આધારે થાય છે. એ નિશ્ચય છે.

ગાથા-૩૪ થી ૩૫

વિશેષાર્થ:- હવે આ વિષયને દૃષ્ટાંત દ્વારા ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:-

- જ્યાં શિષ્ય ત્યાં કહે પરંતુ તે નહીં તન્મય બને,
  ત્યાં જાય પણ ત્યાં કહે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૪.
- જ્યાં શિષ્ય ક્રિયા પાસે કહે પણ તે નહીં તન્મય બને,
  ત્યાં જાય ક્રિયા પાસે કહે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૦.
- જ્યાં શિષ્ય ક્રિયા ગ્રહે પરંતુ તે નહીં તન્મય બને,
  ત્યાં જાય પણ ક્રિયાને ગ્રહે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૧.
- શિષ્ય ક્રિયાફળ ભોગવે પણ તે નહીં તન્મય બને,
  ત્યાં જાય ક્રિયાફળ ભોગવે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૨.
- -એ રીતે જીવ વ્યવહારનો સંક્ષેપથી વિષય છે;
  હોવાપણા નિશ્ચય તણું પરિણામસ્વભાવ જોઈ લે. ૩૫૩.
- શિષ્ય કહે શેઠ્ય અને નિર્વાહ તેહ અનન્ય છે,
  ત્યાં જાય ક્રિયા કહે અને નિર્વાહ તેહ અનન્ય છે. ૩૫૪
- શેઠ્ય કહેતાં શિષ્ય જેમ દુઃખિત થાય નિરંતરે,
  તે દુઃખથી તેહ અનન્ય, ત્યાં જાય શેઠ્યાભાવ દુઃખી બને. ૩૫૫.

ગાથાર્થ: (૩૪). જેમ શિષ્ય (-સોની આદિ કારીગર) કુંડલ આદિ ક્રિયા કહે છે પરંતુ તે તન્મય (તે-મય, કુંડલાદિમય) થતો નથી, તેમ જીવ પણ પુણ્ય-પાપ આદિ પુદ્ગલ ક્રિયા કહે છે પરંતુ તન્મય (પુદ્ગલક્રિયામય) થતો નથી.

- (૩૫૦) જેમ શિષ્ય દહીંડા આદિ ક્રિયાને પાસે (ક્રિયા) કહે છે પરંતુ તે તન્મય (દહીંડા આદિ ક્રિયામય) થતો નથી, તેમ જીવ (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર) ક્રિયાને પાસે (ક્રિયા) કહે છે પરંતુ તન્મય (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ક્રિયામય) થતો નથી.
- (૩૫૧) જેમ શિષ્ય ક્રિયાને ગ્રહણ કહે છે પરંતુ તે તન્મય થતો નથી, તેમ જીવ ક્રિયાને ગ્રહણ કહે છે પરંતુ તન્મય (ક્રિયામય) થતો નથી.
- (૩૫૨) જેમ શિષ્ય કુંડલ આદિ ક્રિયાના ફળને (પ્રાપ્તિને આદિને) ભોગવે છે પરંતુ તે તન્મય (પ્રાપ્તિઆદિમય) થતો નથી, તેમ જીવ પુણ્યપાપાદિ પુદ્ગલક્રિયાના ફળને (પુદ્ગલપરિણામરૂપ સુખ દુઃખાદિને) ભોગવે છે પરંતુ તન્મય (પુદ્ગલ-પરિણામરૂપ સુખ દુઃખાદિમય) થતો નથી.
- (૩૫૩) એ રીતે જીવ વ્યવહારનો ભાવ સંક્ષેપથી કહેવામાં આવ્યો છે. (હવે) નિશ્ચયનું વર્ણન હોવાપણું જે પરિણામસ્વભાવ છે.
- (૩૫૪) જેમ શિષ્ય શેઠ્યરૂપ ક્રિયાને (પોતાના પરિણામરૂપ ક્રિયાને) કહે છે અને નિર્વાહ અનન્ય છે, તેમ જીવ પણ (પોતાના પરિણામરૂપ) ક્રિયાને કહે છે અને નિર્વાહ અનન્ય છે.
- (૩૫૫) જેમ શેઠ્યરૂપ ક્રિયા કહેતાં શિષ્ય નિત્ય દુઃખી થાય છે અને નિર્વાહ (દુઃખથી) અનન્ય છે, તેમ શેઠ્ય કહેતાં (પોતાના પરિણામરૂપ ક્રિયાને કહેતાં) જીવ દુઃખી થાય છે (અને દુઃખથી અનન્ય છે).

ટીકાર્થ: (૩૪) (ટીકા:). જેમ જીવ-શિષ્ય અર્થાત સોની આદિ કારીગર કુંડલ આદિ જે પરદ્રવ્ય-
(પુ.તે.મય) પરિણામન (-પરદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ) ક્રિયાને કહે છે, દહીંડા આદિ જે પરદ્રવ્ય-

પરિણામાન્ત ક્રિયા તેમના વડે કરે છે, હથોડા આદિ જે પરકીય-પરિણામાન્ત ક્રિયા તેમને ગ્રહણ કરે છે અને ઈંધન આદિ સ્વયં જે ગ્રામ આદિ પરકીયપરિણામાન્ત ક્રિયા તેને ભોગવે છે...':

- આ વ્યવહારનું સ્થાન છે. નિમિત્ત-નૈમિત્તિકનું જ્ઞાન કરાવવા (એમ આવે).

(૨) • 'પરંતુ અભૂતદ્રવ્યનયાનુસારે તાદૃશ તેમનાથી (સ્વ, ક્રિયા આદિક) અન્ય દ્રવ્યોથી નયન (સ્વરૂપાદિકથી) થતો નથી; માટે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ ત્યાં ક્રિયા-ક્રિયાવાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર છે;...'

- એ સોની હથોડાને અડયો પણ નથી. કુંભાર ઘડાને અડતો પણ નથી અને ઘડો ઘડાને સ્પર્શે પણ છે. દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયાનો કર્તા છે, બીજા દ્રવ્યની ક્રિયાના કર્તા તરીકે નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કરે તો નયન-એક થઈ જાય, એક અનંત છે તો અનંત ન રહે. દુનિયાની વ્યવસ્થિત વ્યવસ્થા થઈ રહી છે એને અસ્તાની કરે તેવું વ્યવસ્થા કરું [છું] એ મિથ્યા અભિપ્રાય છે.
- નયન એટલે તે રૂપે થતો નથી. તે રૂપે થયા વિના તેના પરિણામને કરે એવું બનતું નથી.
- અભૂતદ્રવ્યનયાનુસારે તાદૃશ જુદાજુદા દ્રવ્ય છે તો એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને તેવું કરે એટલે વસ્તુની મર્યાદા અનાદિની છે. દરેક દ્રવ્ય દરેક સમયે પોતાના પર્યાયરૂપ પરિણામ આદિક કરે છે. આવા પરિણામને આત્મા કરે તો આત્મા એની સાથે નયન-એકમેક થઈ જાય. માત્ર નિમિત્તક્રિયા છે, [ખરેખર] કરી શકતો નથી.
- દરેક દ્રવ્ય એટલે સત્ દરેક સમયે પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં પરિણામીને રહેવું છે. એમાં બીજા દ્રવ્યનો તેવો અંશે અધિકાર નથી અને અધિકાર માને તો મિથ્યાદૃષ્ટિ મૂઢ છે. એ મારું પાપ બાંધશે. એ તો સૌભાગ્યની વાતોને માટી નાખવાના કામ છે.
- કુંભાર છે એને કુંભારમાં જ રાખનાં કુંભારને પરના પરિણામ કરવામાં જોડાઈ દો-ઈ કરી શકતો નથી પરંતુ માન્યતામાં જોડી દેવો એ મિથ્યા ભ્રાંતિ છે.

(૩) • 'તથા રીતે- આત્મા પણ પુણ્ય-પાપ આદિ જે પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાન્ત (-પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ) સ્વ તેને કરે છે, ક્રિયા-વચન-મન આદિ જે પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાન્ત ક્રિયાને તેમના વડે કરે છે, ક્રિયા-વચન-મન આદિ જે પુદ્ગલપરિણામાન્ત ક્રિયાને તેમને ગ્રહણ કરે છે અને પુણ્યપાપ આદિ સ્વયં જે સુખ દુઃખ આદિ પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાન્ત ક્રિયા તેને ભોગવે છે,...':

- આત્મા પુણ્ય-પાપના કર્તા સ્વ બાંધે, મન-વચન-ક્રિયા વડે આત્મા ક્રિયા કરે એ તદ્દન જૂઠું છે. જો આત્મા ભાવના પરિણામને કરે તો તેને અન્યના [-કર્મ સ્વયં] પરિણામરૂપે થવું પડે. અન્યના પરિણામરૂપે થતાં જગતનું સૌભાગ્યપણું રહે નહિ. પરને જાણવું એ પણ એક વ્યવહાર ક્રિયા છે.
- આવું જ્ઞાન મિથ્યાત્વથી ભરેલું છે અને એને લઈને રખડવાના છે.

(૪) • 'પરંતુ અભૂતદ્રવ્યનયાનુસારે તાદૃશ તેમનાથી અન્ય દ્રવ્યોથી નયન (તન્મય) થતો નથી; માટે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ ત્યાં ક્રિયા-ક્રિયાવાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર છે....':

- જેમ આત્માના દૃષ્ટાંતમાં સોનીનું [અને કુંભારનું] અનેકદ્રવ્યપણું તેવું તેમ અહીં આત્મા અને પુદ્ગલ-પાપના ત્રણના રજત્વના સારે અનેકદ્રવ્યપણું છે. આત્મા પુદ્ગલ-પાપના પરિણામ તરે પરંતુ જડત્વના રજત્વના ગુણે એ તદ્દન વિરુદ્ધ છે. તું તો ચિન્મય અરૂપ છો અને એ તો રૂપ છે.
- આત્મા જ્ઞાતા જ છે. એની પાસે જે ત્રણ, શરીર, વાણી એ તે જડના છે, એના નહિ. એ તો પરદ્રવ્યો નિયતિસ્વરૂપ જ છે.
- એક પાર તો જ્ઞાન જાણતા સરી જવું જોઈશે. પરમાં ગારો તિલ અસ્તિત્વ નહિ. અને પર અને તિલ મુક્તિમાં ન જાય અને એક તિલ નહિ. જડ તરે તિલ અને જડને જોગાવે તિલ?
- ત્રણ જાય અન્ય છે અને ત્રણના ક્ષણ જાય અન્ય છે. તે જડ ત્રણમાં તન્મય થતો નથી અને તેના ક્ષણ તરીકે પોતે આત્મામાં તન્મય થતો નહિ. એના પરિણામ પરપરિણામપણે થતા નહિ.
- એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને તિલ તરે એક થતાત્મક ઉપાય-એક વ્યવહાર માત્ર છે.

(૫) • 'વળી જેમ રીતે તે જ શિલ્પ, ત્રણાનો ઉપલક્ષ્ય વર્તતો થકો, એકસ્વરૂપ (અર્થાત્ કુંભ આદિ ત્રણના પોતાના પરિણામસ્વરૂપ અને તેના આકારના વ્યાપારસ્વરૂપ) અનેક જે સ્વપરિણામાન્ત ત્રિ તેને તરે છે તથા દુઃખસ્વરૂપ અનેક જે એકસ્વરૂપ ત્રણનું સ્વપરિણામાન્ત ક્ષણ તેને જોગવે છે...':
- એ પ્રકારે હું આ ત્રણ છું, આ હું તણ છું એવા પોતાના પરિણામને તરે છે, પરંતુ ત્રણ શરીરો નહિ. [તે પોતાના] રાગ-દ્વેષના પરિણામ તરે પરંતુ નહિ ત્રણ-કર્મ તરે અને ત્રણકર્મના [પરપરિણામાન્ત] ક્ષણને જોગવે એવો આત્માને અને એને સંબંધ નહિ. તો નિશ્ચયથી રાગ-દ્વેષને તરે છે અને નિશ્ચયથી રાગ-દ્વેષના પરિણામને જોગવે છે. ત્રણને તરતો નહિ અને ત્રણના ક્ષણને જોગવતો નહિ.
- એ એકલા તરે છે પરિણામની એ દુઃખરૂપ છે. રાગ-દ્વેષની એકલા તરે છે [તેનો] તે ત્રણ થાય છે અને એનું પરિણામ છે એને જોગવે છે. પરંતુ પરને તરે અને પરને જોગવે એમ ત્રણ તણમાં બને નહિ

(૬) • 'અને એક દ્રવ્યપણાને લીધે તેનાથી (ત્રણ અને ત્રણક્ષણે) અનન્ય હોવાથી તન્મય (ત્રણમય અને ત્રણક્ષણમય) છે; માટે પરિણામ પરિણામીમાંથી ક્યાંય ત્રણ-ત્રણપણાને અને જોગવા-જોગવવાપણાને નિશ્ચય છે;...':
- જુઓ! જે શુભ-અશુભ પરિણામ તરે છે એ એકદ્રવ્યપણાના પોતાના પરિણામ છે એ પરિણામ પરદ્રવ્યના નહિ. [જ્ઞાન] ત્રણ પુદ્ગલ-પાપ જ્ઞાન અને એનું ક્ષણ દુઃખ એની સારે આત્મા અનન્ય છે. પરથી અનન્ય છે પરંતુ પોતાના પરિણામથી અનન્ય છે.
- એ પરિણામ જે તરે એનો ત્રણ અને જોગવા થાય. એ ત્રણ-ત્રણ અને જોગવા-જોગવવાપણાને નિશ્ચય છે. પોતાના પુદ્ગલ-પાપના પરિણામ અને એનું ક્ષણ જે દુઃખ એ પોતાના પરિણામને પોતે એકદ્રવ્યપણાને લઈને પોતે તરે છે, તેથી તે નિશ્ચય છે, પરને ત્રણાની વાત અહીં એ બધા વ્યવહારના કથન છે.
- એક કેવળી એમ કહ્યું કે પુદ્ગલ-પાપ એ ત્રણનું છે, આત્માનું નહિ. એ ધર્મદૃષ્ટિ-

સ્વાભાવિકરીતે ઉભરાયેલા (થયું છે). આ તો [અહીં] પરાકાષ્ઠાની જેમ મર્યાદા છે એમ બતાવે છે.

(૭) 'તેના જેવું-આત્મા પણ, દરેકનો ઘરથી પર્યાયો કરતો, એકરૂપ (-રાગાદિ-પરિણામરૂપ અને પુદ્ગલના વ્યાપારરૂપ) એવું જે આત્મપરિણામાત્મક કર્મ તેને કરે છે તથા દુઃખસ્વરૂપ એવું જે એકરૂપ કર્મનું આત્મપરિણામાત્મક ફળ તેને ભોગવે છે, ...'

(૮) 'અને એકસ્વભાવપણાને લીધે તેમનાથી અનન્ય હોવાથી નિશ્ચય (તે-મય) છે; માટે પરિણામ-પરિણામીભાવથી જ્યાં જ કર્મ-કર્મપણાનો અને ભોક્તા-ભોક્તાપણાનો નિશ્ચય છે.'

ગાથા-૩૪ ની ઉપપત્તિ : ધર્મસંગ્રહ

(૧) ટીકામાં આપેલા દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાંત વિષયક નોંધ નોંધો :-

(I) નિમિત્ત-નૈમિત્તિક વ્યવહારસંબંધની નોંધ :-

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
(1) સોની કુંડલાદિ પરદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ થઈ તેને કરે છે.	(A) આત્મા પુણ્ય-પાપાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ [દ્રવ્ય] થઈ તેને કરે છે.
(2) સોની દેવદત્ત આદિ જે પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક ઘટાદિ તેમના વડે [કુંડલાદિ] કરે છે.	(B) આત્મા ચિત્ત-વચન-મન એવાં જે પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાત્મક ઘટાદિ તેમના વડે [દ્રવ્યકર્મ] કરે છે.
(3) સોની દેવદત્ત આદિ જે પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક ઘટાદિ તેમને ગ્રહણ કરે છે.	(C) આત્મા ચિત્ત-વચન-મન એવાં જે પુદ્ગલ [દ્રવ્ય]પરિણામાત્મક ઘટાદિ તેમને ગ્રહણ કરે છે.
(4) સોની કુંડલાદિ ઘરનું જે ગામ આદિ પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક રૂપ તેને ભોગવે છે.	(D) આત્મા પુણ્ય-પાપ આદિ [દ્રવ્ય] ઘરનું જે સુખ-દુઃખ આદિ પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાત્મક રૂપ તેને ભોગવે છે.
(5) અન્ય દ્રવ્યપણાને લીધે સોની ઘરિ-ઘટા આદિથી અન્ય હોવાથી તન્મય (ઘરાદિરૂપમય) થતો નથી.	(E) અન્ય દ્રવ્યપણાને લીધે આત્મા તેનાથી (કર્મોથી રાગાદિથી) અન્ય હોવાથી તન્મય (તદાદિરૂપમય) થતો નથી.
(6) અન્ય દ્રવ્યપણાને લીધે સોની કુંડલાદિ માટે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ ઘરિ-ઘટપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર સંબંધ છે.	(F) અન્ય દ્રવ્યપણાને લીધે આત્માને પુણ્ય-પાપાદિ [દ્રવ્ય]થઈ માટે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ ઘરિ-ઘટપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર[સંબંધ] છે.

(II) નિશ્ચય સંબંધી નોંધ

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
(7) વળી તે જ સોની ક્રિયાનો કર્તા પણ થતો, કોટરૂપ (અર્થાત્ કુંડલાદિ ક્રિયાના પોતાના પરિણામરૂપ અને દેવદત્ત આદિના વ્યાપારરૂપ) એવું જે સ્વપરિણામાત્મક ઘર તેને કરે છે અને દુઃખસ્વરૂપ એવું જે કોટરૂપ ઘરનું સ્વપરિણામાત્મક રૂપ તેને ભોગવે છે.	(G) તે જ આત્મા, ક્રિયાનો કર્તા પણ થતો, કોટરૂપ (અર્થાત્ રાગાદિપરિણામરૂપ અને પુદ્ગલના વ્યાપારરૂપ) એવું જે આત્મપરિણામાત્મક ઘર તેને કરે છે તથા દુઃખસ્વરૂપ એવું જે કોટરૂપ ઘરનું આત્મપરિણામાત્મક રૂપ તેને ભોગવે છે.

(II) નિશ્ચય સંબંધી ગોષ્ઠિ (ચાલુ):

દૃષ્ટાંત	દૃષ્ટાંત
(G) [તે જ સોની] અર્થક્રિયાકારી લાકડે [ભાવ] કિંમત અને સ્થિતિએ અનન્ય હોવાથી તન્મય (સ્થિત અને સ્થિતિમાન) છે, માટે પરિણામ-પરિણામી ભાવથી ત્યાં જ ત્રિ-સ્વરૂપોનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો નિશ્ચય છે.	(H) [તે જ કાલના] અર્થક્રિયાકારી લાકડે તેમનાથી [કિંમત અને સ્થિતિથી] અનન્ય હોવાથી તન્મય [સ્થિત અને સ્થિતિમાન] છે, માટે પરિણામ-પરિણામી-ભાવથી ત્યાં જ ત્રિ-સ્વરૂપોનો અને ભોક્તાભોગ્યપણાનો નિશ્ચય છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. ઘડો કુંભારને લઈને થાય છે.
2. હું મારાથી ભિન્ન એવા અનંત દ્રવ્યોના ત્રિયોગ માટી ઈચ્છા મુજબ તેમનાથી તન્મય થયા વિના પ્રત્યક્ષ રીતે ફરી શકું છું, જેમ કે હું આ સભાગૃહ સુધી રહ્યો છું.
3. અર્થ દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્યનું પરિણામ કરવા માટે તેની સાથે તન્મય થવું પડે છે.
4. [સ્વભાવ દૃષ્ટિ વડે જોતાં] કુંભાર ઘડાને અને સોની દાગીનાને અડતો પણ નથી.
5. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધનું જ્ઞાન કરાવવા માટે વ્યવહારથી કથન કરવામાં આવે છે.
6. આત્મા પરને નિશ્ચયથી જાણે છે એમ પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.
7. આત્મા પરને જાણે છે એ વ્યવહારકથન છે એમ પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.
8. અહીં આત્મામાં થતા રાગ-દ્વેષાદિ ભાવોને પુદ્ગલકર્મના પરિણામ કહ્યા છે.
9. અહીં જેમ સોની અને દાગીના વચ્ચેનું અર્થક્રિયાકારીપણું કહ્યું છે તેવી રીતે આત્મા અને પુણ્ય-પાપાદિના આત્મપરિણામ વચ્ચે અર્થક્રિયાકારીપણું કહ્યું છે.
10. અહીં દ્રવ્યદૃષ્ટિ-સ્વભાવદૃષ્ટિ કરાવવાનું પ્રયોજન નથી પરંતુ વસ્તુસ્થિતિની જાણકારી કરાવવાનું પ્રયોજન છે માટે આત્મા અને જડકર્મ વચ્ચે અર્થક્રિયાકારીપણું કહ્યું છે. બધા પુણ્ય-પાપના પરિણામને જડકર્મના પરિણામ કહ્યાં નથી.

ફિકરા-૨૧૧

ઉત્થાનિકા:- હવે આ આશ્રિનું ફળરૂપ કહ્યું કહે છે:-

ફિકરા:-

(દોહરો)

પરિણામ છે તે ફળ છે નિશ્ચય કેરી જ ખરે નહિ
પરિણામ આશ્રયાનુ પરિણામી તણું હોય જ રહ્યા;
નહીં ફળ તો ફળ રહ્યા, તો વસ્તુ તેહ ફૂટસ્થ ના,
નિજ પરિણામરૂપ ફળની ફળ સ્થાયં વસ્તુ ગણ્યા.

ભાવાર્થ:- ખરેખર પરિણામ છે તે જ નિશ્ચયથી ફળ છે, અને પરિણામ પોતાના આશ્રયભૂત પરિણામીનું જ હોય છે, અન્યનું નહિ (ફિટાર્થ પરિણામો પોતપોતાના દ્રવ્યના આશ્રયે છે, અન્યના પરિણામનો અન્ય આશ્રય નહિ હોતો); વળી ફળ ફળ રહ્યા હોતું નથી, તેમ જ વસ્તુની અંતરૂપે સ્થિતિ (અવસ્થિત ફૂટસ્થ સ્થિતિ) હોતી નથી (ફિટાર્થ વસ્તુ દ્રવ્યપર્યાયરૂપ હોવાથી સર્વથા નિત્યપણું ઘટાવતું નથી); માટે વસ્તુ પોતે જ પોતાના પરિણામરૂપ ફળની ફળ છે (-એ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે).

ટીકાર્થ:- (ભાવાર્થ). 'ખરેખર પરિણામ છે તે જ નિશ્ચયથી ફળ છે...': દરેક દ્રવ્યના જે (ય.તે.જ્ઞ.) પરિણામ જે સમયે થાય તે પરિણામ જ તેનું ફળ એટલે ફળ છે, ફિલ છે. એ બીજાનું ફળ ફળવા જાય એમ બની શકે નહિ. દયાના ભાવ આત્મા એ રાગ કરતાનું આત્માનાં ફળ એટલે ફળ છે પરંતુ એ ભાવ પરની દયા પાળી શકે (કરુણા) ત્યારે ગણાય નહિ.

- આત્મા ફળ ગાંધી એ પાપ જૂઠી છે. આત્માના સ્વભાવી પરિણામ જ તેનું ફળ છે. એની સ્થિતિને દરે ત્યાં ફુલ (છે). પછી ફળ ગાંધી અને ફળના ફળ આત્મા સંસારને એ પાપ ત્યારે ગણાય નહિ. જૈનવાણી પરમાત્માનો પહેલો સંકેત એ છે.
- 'અને પરિણામ પોતાના આશ્રયભૂત પરિણામીનું જ હોય છે, અન્યનું નહિ (ફિટાર્થ, પરિણામો પોતપોતાના દ્રવ્યના આશ્રયે છે, અન્યના પરિણામનો અન્ય આશ્રય નહિ હોતો)'
- દ્રવ્ય જે છે એને આશ્રયે પર્યાય થાય છે. આ નીચે જમીન છે માટે પગના આધારના પરિણામ થયા એમ નહિ. 'પરિણામીનું જ હોય છે' - એ સંકેત છે. ત્રિકાળ પરથી અને ત્રિકાળ સ્વથી કામ નહિ.
- દરેક દ્રવ્ય તેમ થવાનું હોતું નથી. તેમ એટલે પર્યાયનું ફળ થવાનું હોતું નથી તો બીજા દ્રવ્ય એનું ફળ શા હોય? પરના પરિણામને કું કહ્યું - એમાં આત્માનું [ભાવ]સ્વરૂપ છે.
- બીજાનાં [શ્રાવક દ્રવ્ય] પરના ફળ ફળે એમ કહ્યું એ બીજાનાં [-બીજાના] પરિણામનો નાશ કરે છે એટલે તે પરિણામનો આધાર જે દ્રવ્ય છે એનો પણ નાશ કરે છે.
- એ આત્માના દ્રવ્ય અને ભાવ શરીરાદિ દ્રવ્ય પરથી તો અત્યંત અભાવ છે.
- નિમિત્ત હોય એને અનુકૂળ કહેવાય અને અહીં પર્યાય થાય તેને અનુકૂળ કહેવાય. [પરંતુ] અનુકૂળ [નિમિત્ત] એટલે [-નૈમિત્તિક તરીકે] તેનો કરે (એ) ત્યારે ગણાય [બને] નહિ. તેમ અનુકૂળ અનુકૂળને ભાવે એ [પણ] ત્યારે ગણાય નહિ.
- 'વળી ફળ ફળ રહ્યા હોતું નથી, તેમ જ વસ્તુની અંતરૂપે સ્થિતિ (અવસ્થિત ફૂટસ્થ સ્થિતિ) હોતી નથી (ફિટાર્થ વસ્તુ દ્રવ્યપર્યાયરૂપ હોવાથી સર્વથા નિત્યપણું ઘટાવતું નથી); ---': તેનો દ્રવ્યના પરિણામ બીજું દ્રવ્ય ન કરે એ તો બરાબર છે પરંતુ એ

પરિણામ કોણ કરી શકે? શું કોણ કરે છે એનો? [તેમજ] વસ્તુ ક્રિયા ઉત્પન્ન છે, ઉત્પન્ન થયા રહેતી નથી. વસ્તુની સંતુલન સ્થિતિનો ભંગ થયા પછી હોય નહિ, તો શું ઉત્પન્ન છે એનો કોણ કરે છે?

- દરેક કાળના અને દરેક પરમાણુનો ક્રમબદ્ધ તથા રહેવું અને પરસ્પરપણે પલટવું એ જે એનો સ્વભાવ છે. ત્યારે તેને શું પરિણામનો કોણ કરે છે? ક્રિ, કરવાનું કામ [પરંતુ]. વસ્તુની સંતુલન સ્થિતિ નહિ માટે એ વસ્તુ પોતે કરે છે.
- વસ્તુ સ્વક્ષેત્રે નિત્ય છે એમ કહો તો પછી ઉત્પન્ન છે એ બાબ જૂઠી પડે છે, તો એ પર્યાયવાળું દ્રવ્ય છે એ જૂઠું થાય.
- 'માટે વસ્તુ પોતે જ પોતાના પરિણામરૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે (-એ નિશ્ચય-સિદ્ધાંત છે).':
- પરમાણુ અને કાળના પોતાના જ પરિણામરૂપ કાર્યનો કર્તા છે. એ સિવાયની બાબાબતે સિદ્ધ થયેલી વસ્તુ છે - નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે - એમ કહે છે. બાબાબ પરમેશ્વરી સિમંધર બાબાબ વિદેહમાં છે, ત્યાંથી એમાંથી એમ વાણી છે. કુંદકુંદાચાર્ય ત્યાં ગયા અને એમ ગાથા. તેને અનુસરીને શાસ્ત્રોએ રચ્યા છે.
- એક વાણીમાંના એ રૂપિયા કાળાથી થાય નહિ કિંતુ એ જડના પરિણામ તે તેના તેનો કર્તા એ પરમાણુ છે. એમાં કાળ કહે કે માટે એ તારે છે (તો એ) નિશ્ચય છે, મનના અભિપ્રાય કહે છે. બાકી પરદ્રવ્યને [તું] જુદા ગણે જ છો. પરદ્રવ્યમાં ચારો કાળાબ અને ચારો દ્રવ્યમાં એનો અભાવ છે. એ રીતે દ્રવ્યો રહેલા છે.

ફિલ્મ-૨૯૯: ઇમરાન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. પ્રવૉલિત ગાયા કેવળ કુપના ઉપકરણો આ ફિલ્મ છે.
2. પડાનું પરિણામ જમાના આધારે થાય છે.
3. નિયમનું ફળ નૈમિત્તિક પરિણામ હોય છે.
4. પ્રત્યેક પરિણામને અહીં માંગાના ત્રિતાની ધ્રુવ દ્વારનું ફળ અધિક્ષ તર્ક તથ્ય છે.
5. પ્રત્યેક પરિણામને અહીં માંગાના જ પરિણામી દ્વારનું ફળ તથ્ય છે.
6. ફળ હોય ત્યાં ફળ હોય પણ ખરો કે ન પણ હોય.
7. પ્રત્યેક વસ્તુ દ્વાપરાયસ્વરૂપ હોવાથી સદિશ નિત્યપણું શક્ય નથી.
8. વસ્તુ પોતે જ પોતાના પરિણામરૂપ ફળની ક્રિયા છે એ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે.
9. રાગ આત્માનું ફળ નથી એમ અહીં કહ્યું છે.
10. આત્મા રાગ ઈત્યાદિ કરે છે તેના સ્થાને વિષય પ્રત્યેના દ્વારા ગોઠવાય છે.
11. ફળના દ્વારને આત્મા ભોગવે છે.
12. 'પરના પરિણામને હું કરું!' એમાં આત્માનું અજ્ઞાન છે.
13. નૈમિત્તિક ફળ અનુકૂલ અને નિયમ તેને અનુરૂપ હોય છે.
14. દ્વાપરાયાત્મક વસ્તુ સદિશ નિત્ય નથી પરંતુ દ્રષ્ટિનો વિષય ત્રિતાની ધ્રુવ દ્વારા સદિશ નિત્ય છે.

ગાથા-૨૧૨

ઉત્થાનિકા:- હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે કહે છે:-

ગાથા:- (દોહરો)

શક્તિ અનંત સ્વરૂપિત છે એક વસ્તુ હોય જે,
તે અન્ય વસ્તુની ભાવના માંહે, પરંતુ નવ ત્રહે;
નહીં અન્ય વસ્તુમાં ભળે તે અન્ય વસ્તુ પ્રવેશતી,
નિજ નિજ સ્વભાવે સ્થિત છે વસ્તુ જાણ આ જગતની;
મોહિત થઈ તોપણ જડો નિજ સ્વરૂપને ચ્યુત થઈ અને
અસ્થિર આકુલિત થયા થકા તું ત્રસિશ કાને એ અરે! ગા.-૨૧૨.

ટીકાર્થ:- જેને પોતાને અનંત શક્તિ પ્રતિભાસમાન છે એવા એક વસ્તુ અન્ય વસ્તુની ભાવના કાંઈ માંહે છે તોપણ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની અંદર પ્રવેશતી નથી, તથા તે સમસ્ત વસ્તુઓ પોતપોતાના સ્વભાવમાં નિશ્ચિત છે એમ જાણવામાં આવે છે. (આચાર્યદેવ કહે છે કે -) આમ હોવા છતાં, મોહિત જીવ, પોતાના સ્વભાવથી ચલિત થઈને આકુલ થતો થકો, શા માટે ત્રસિશ કાને છે?

સારાંશ:- (ટીકાર્થ:-) 'જેને પોતાને અનંત શક્તિ પ્રતિભાસમાન છે એવા એક વસ્તુ અન્ય (પ.નં.૨૬૬) વસ્તુની ભાવના કાંઈ માંહે છે તોપણ અન્ય વસ્તુની અંદર પ્રવેશતી નથી, ...'

- જેટલા ગુણો દ્રવ્યમાં છે, ત્રણ કાળના સમય કરતાં અનંત ગુણો, એટલા જ ગુણો એક પરમાણુમાં છે, એવું દ્રવ્ય અનંત શક્તિવાળા પ્રતિભાસમાન છે.
- જેનો અત્યારે વાણીમાં ઉદય કરીશું તે પરિણતિમાં પડ્યા છે. પ્રચંડરૂપે તે નિશ્ચયથી પરના પરિણામ ત્રણ કાળમાં તેવી રીતે કરે. ઉદાસીન અવસ્થા સિવાયનું તેવું દ્રવ્ય હોય નહિ, એક ઉદાસીનું દિવાલે માટી દીવાલમાં ઉદાસીનું માટે માટીથી ઉદાસીનું એમ માને છે એ તારો નિર્ણયભાવ છે.
- ફક્ત ઉદાસીન પરંતુ એમાં એકના પ્રદેશ દ્વારા નહિ અને એકના કારણે પરિણામ થાય એમાં દ્વારા સ્વતંત્ર પ્રદેશ દ્વારા નહિ. આકાશ સાક્ષાત છે એ દ્વારે ચલિત નહિ. પરંતુ સિવાયનું દ્રવ્ય હોય નહિ માટે સાક્ષાત પણ [કારણ] દ્રવ્યના પરિણામ છે.
- 'અન્ય વસ્તુની ભાવના માંહે...' કોઈ વસ્તુની ભાવના કરે, રહે, ભજે તોપણ પરંતુ એમાં ભળી વસ્તુ પ્રવેશતી નથી. પોતાનું શરીરમાંને આવતું નથી.
- 'તથા તે સમસ્ત વસ્તુઓ પોતપોતાના સ્વભાવમાં નિશ્ચિત છે એમ જાણવામાં આવે છે.': આ દ્રવ્યમાં ત્રણ્ય સ્વભાવો ભેગા થયા છતાં એક એક સ્વભાવ જુદો છે. તે દરેક પરમાણુ પોતપોતાના પરિણામમાંજ રહેતા છે.
- એક તત્ત્વનું એક તત્ત્વ અને બે તત્ત્વના બે જુદા જુદા તત્ત્વ.
- આવું તો જગત સ્વતંત્ર તરે તોપણ એ પોતાના સ્વભાવમાં છે. ફરીને ચલિત સ્વતંત્ર થાય એમ ત્રણ કાળમાં બનતું નથી.
- '(આચાર્યદેવ કહે છે કે -) આમ હોવા છતાં, મોહિત જીવ, પોતાના સ્વભાવથી ચલિત થઈને આકુલ થતો થકો, શા માટે ત્રસિશ કાને છે?':
- આવું કરી દીધું, એ મારું કરી દીધું, એ જૂઠું કરી દીધું. શું કર્યું તેં? તારું કર્યું નહિ. તારા પરિણામ કરી છે તેં. પરના કરી શકાતા નથી તેવી ઉત્પત્તિ થાય છે, નિશ્ચયથી, છતાં તે

પરનું ફરી શકિતો નથી.

(પુ.નં.૭૭) (આવાજ) 'વસ્તુસ્વભાવ તો નિયમરૂપે એવો છે કે કોઈ વસ્તુમાં કોઈ વસ્તુ મદદ નહિ. એમ હોવા છતાં, આ બાબતે પ્રાચીન "પરદ્રવ્યો સાથે બીજાને પારમાર્થિક સંબંધ છે" એમ માનીને, વિચારો પામે છે, તે મારું અજ્ઞાન છે.' !-

- [બીજો પ્રાણ માને છે કે પરદ્રવ્યો સાથે મારે પારમાર્થિક] સંબંધ છે એવો એને હું પરનું બધું ફરી શકું એવા મોહરૂપ માન્યતા છે. મમતા તો અસ્તિત્વનો દોષ છે પરંતુ આ તો હું [પરનું] ફરી શકું એવાને મિથ્યાત્વ દોષ છે ઊંધા બુદ્ધિવાળા છે.
- કોઈ વસ્તુને હું આવતા કાળ રાખું પછી એને છોડી દઈશ એ અજ્ઞાની મમતા છે, મિથ્યાત્વ ભાવ છે.
- [પરદ્રવ્યો સાથે] કોઈ જાણવા દેખવા જેટલો સંબંધ છે, એ પણ વ્યવહાર. આત્મા જાણનાર અને જ્ઞાન એનું જ્ઞાન. એ સિવાય કોઈ વધારે સંબંધ નથી. એ જ્ઞાન એ પણ વ્યવહાર [સંબંધ છે]. નિશ્ચયથી તો પોતે પોતાને જ જાણે છે, કિંતુ એ એનું કોઈ બીજાની સાથે નથી. અહીં આવ્યું એ જ્ઞાન એને જાણે. અહીં થયું એ જ્ઞાન એ સંબંધનું કે પોતા સંબંધનું થયું જ્ઞાન એને જાણે. એ આત્મા કોઈ પરરૂપે થયો નથી કે જોઈ એને જાણે. આનું ફરી શકે તો નહિ કોઈ પણ જ્ઞાન શકવામાં પરને જાણવું એ વ્યવહાર ક્રિયા છે.
- કોઈ જાણવા-દેખવાના વ્યવહાર સંબંધમાં જ્ઞાનના વિકાસની રીતે પર મારાં છે એને હું પરનું ફરી શકું છું એ મિથ્યાત્વ ભાવ છે. તે મોટું અજ્ઞાન છે. મોટામાં મોટું જ છે મિથ્યાત્વ.

ફિલ્મ-૨૧૨ : દિગ્દર્શન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આગામી ગાથાઓની સૂચનારૂપે આ ફિલ્મ દિગ્દર્શકે બનાવી છે.
2. જગત રૂપી પુદ્ગલો સંખ્યામાં અનંત ગુણા છે અને પુદ્ગલના ગુણો રૂપી જગતના ગુણોની સંખ્યા અનંત ગુણી છે.
3. જગતનું પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત શક્તિથી ભરપૂર છે.
4. 'અંતે દ્રવ્ય જાણ દ્રવ્યની ઉદાર માટે છે' અધિકૃત જાણ દ્રવ્યની ઉદાર કરે છે, કરે છે, ઉદ્દેશે છે પરંતુ તેમાં પ્રવેશતું નથી.
5. પરમાર્થે અંત દ્રવ્યને જાણ દ્રવ્ય સાથે કંઈ સંબંધ નથી.
6. જે દ્રવ્ય સ્વયં પરિણમ્યું છે તે સાચી દીક્ષાને લાયક. તેને પરિણમ્યું છે એમ માનવું તે સાચી મિથ્યા બુદ્ધિ છે.
7. જીવ સતત પણ પોતાના સ્વભાવમાં રહીને કરે છે, ફરીને લઈને નહીં.
8. મારા એ મિથ્યાત્વનો દોષ અને હું પરનું કરી શકું છું એવી માન્યતા એ ચારિત્રનો દોષ છે.
9. પરદ્રવ્યોને જાણવા-દેખવાનો અંત માત્ર નિશ્ચયસંબંધ આત્માને છે.
10. જો પરને જાણવું હોય તો આત્માને પરરૂપ થવું પડે.
11. આત્મા પરનું કંઈ કરી શકે તો નહિ પરંતુ પરને જાણી શકે પણ નહિ.
12. આત્મા પરને જાણે છે એ વ્યવહાર ફલિત છે.

ફિકરા-૨૧૩

ઉત્થાનિકા:- હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે બીજું કથન તે છે:-

ફિકરા:- (વિવરણ)

આ ગાથામાં નહીં કોઈ વસ્તુ અન્ય વસ્તુની અને,
તેથી જ ત્રિવ વસ્તુ છે તે, તે જ વસ્તુ છે એવું;
છે નિશ્ચયે આવું સ્વરૂપ તો તેઓના પરસ્પરની
ઉદાર બીજું શું કહ્યું, ત્રિવ તેને તણી શક્તિ નથી. f.-૨૧૩.

ભાવાર્થ:- આ ગાથામાં કોઈ વસ્તુ અન્ય વસ્તુની નથી, તેથી પરસ્પર વસ્તુ છે તે વસ્તુ જ છે - એવો નિશ્ચય છે. આમ હોવાથી ત્રિવ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની ઉદાર બાબતમાં કંઈ તેને શું તણી શક્તિ?

ટીકાર્થ:- (ભાવાર્થ:) 'આ ગાથામાં કોઈ વસ્તુ અન્ય વસ્તુની નથી, તેથી પરસ્પર વસ્તુ છે (પ.ગ.૨૦૭) તે વસ્તુ જ છે - એવો નિશ્ચય છે.' :

- નિશ્ચયથી તો રાગની પર્યાય પણ જીવની નથી પરંતુ રાગને જીવે કેવળ જે રાગની પર્યાય તેને પણ જીવની - દ્રવ્યની - કહે, પર્યાય પર્યાયની છે.
- અને [આ વસ્તુ] દ્રવ્યને લીધે અને આધારરૂપ [વસ્તુ] હોય છે એવા અવિનાભાવના પાપ સંબંધના લીધે તેઓને ઉપચારથી જીવની કહેવામાં આવે. કોઈક જગ્યાએ નિયમથી દ્રવ્યને અને પર્યાયને જીવની કહેવામાં આવે. કોઈ વસ્તુ બીજાની નથી, તેથી તે બીજાનું તે શું થઈ શકે? રામજીભાઈ: આમ માન્યા વિના વીતરાગતા થઈ જ નહિ.
- જ્ઞાન પરને જાણે એવો પણ વ્યવહાર છે. પરને તે તો નહિ, પરથી તે નહિ પરંતુ પરને જાણે એવો પણ કોઈ વ્યવહારથી દૃષ્ટિમાં આવે છે. આચાર્ય દેવસેન પણ આવા જ્ઞાન-દર્શનના ભેદ નહિ આવે.
- આ ગાથામાં અન્ય વસ્તુની અન્ય વસ્તુ તથા [અધિક] પરમાં બીજાનો અભાવ કહ્યો છે.
- નિશ્ચયનયના બાધ અસંબંધ યુક્તિના છે. તેનું ફળ વિજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાનના બાધયાના અભાવ બાધ સંબંધની દૃષ્ટિએ માંગો જાણો.
- વસ્તુ [દ્રવ્યગુણપર્યાયાત્મક છે] - દ્રવ્યગુણપર્યાયસ્વરૂપ છે. તેમાં પર્યાય બીજું કંઈ તે અમે માનવાને નિયમ કુદરત છે. એ કારણે બીજાની તેથી જરૂર નથી. એ કારણે ઉદ્દેશમાં, પકડવામાં બીજા કારણની વિવક્ષા જરૂર નથી.
- પર્યાય સહિત વસ્તુ છે એટલે તેથી સહિત તો વસ્તુ છે તો એનું તેથી ભિન્ન કોઈ તે બીજા એનું તેથી તે? જ્ઞાનમાં આવ્યું અને જ્ઞાનના ક્ષેત્રવાળા (જુદી વસ્તુ છે). વસ્તુની વસ્તુપણાની સ્થિતિ વસ્તુને લઈને છે. એમાં બીજા વસ્તુ કોની અપેક્ષા ઉદ્દેશે છે, એવું વસ્તુ નથી.
- 'આમ હોવાથી તેથી અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની ઉદાર બાબતમાં કંઈ તેને શું તણી શક્તિ?'
- કોઈ પરમાણુ બીજા પરમાણુની ઉદાર બાબતે, કરે પરંતુ સ્કંધમાં યુક્તિ તથી તેને તેથી તણી શક્તિ એમ નથી. એકના પરમાણુ જુદા અને બીજાના પરમાણુ જુદા. માટે એકવિધ પણ બીજું થયું એમ છે તેથી તેઓ વસ્તુપણે છે. જ્યારે પણ બીજું થયું ત્યારે પણ વસ્તુપણે - બીજાની સ્થિતિ પર્યાય સહિતપણે છે, એમાં બીજાને શું કરે?
- વસ્તુ વસ્તુપણે છે એનો અર્થ દ્રવ્યગુણપણે તો છે પરંતુ તેના સ્વભાવની પર્યાયપણે પણ છે. તેને દૃષ્ટિ વસ્તુ બીજાને પર્યાય સહિત જ છે તો એની પર્યાયને બીજાને કરે

એ ત્રણ તત્ત્વથી ભિન્ન નથી.

- પ્રભુ! તું તિર્યક છો? તું દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય છો, તો તારી પર્યાયમાં બીજો ફેરફાર કોણે? અને બીજા કોઈને પણ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય છે, એને તું શું કર?
- સાંભળો એકાંતે? બીજાની ઓળખાણ.
- ભાવાર્થ:- 'વસ્તુનો સ્વભાવ તો એવો છે કે કોઈ વસ્તુ અન્ય વસ્તુને પલટાવી ન શકે. અને એમ હોય તો વસ્તુનું વસ્તુપણું જ ન રહે.':
- [કોઈ વસ્તુ બીજી વસ્તુની] બદલી નાંખે, બીજી રહે. તો પણ પોતાના દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય સહિત. અને [તો] જેની પાસે બીજી છે એ [વસ્તુ] પણ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય સહિત છે. ત્રણ તત્ત્વમાં ક્યાં સમયે વસ્તુ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વિનાની છે? [ક્યારે પણ સમયે નહિ].
- ક્યારે રહ્યું ન હોય તો એ નાશ નહિ અને પલટવું ન હોય તો [એ] સ્થિર નહિ. જો નિત્ય ન હોય તો એ દ્રવ્ય વસ્તુ રહે નહિ અને પલટતી ન હોય તો સ્થિર થાય નહિ. [પ્રત્યેક વસ્તુ] પોતાની સમયે સમયે પલટી રહી છે, [તો] બીજાને સ્પર્શે પલટે છે એમ નથી.
- કોઈ વસ્તુ બીજા વસ્તુને પલટાવે તો તો એ વસ્તુની પર્યાય જ ન રહે. [અને જો] પર્યાય ન રહે તો એ વસ્તુ જ ન રહે. ક્યારે પણ આજ પર્યાયમાં પર્યાય વિનાની ન હોય શકે.
- નિશ્ચયાભાસને જ મુખ્ય વિચાર કર્યો છે. અહીં કોઈ તત્ત્વને કે પલટાવું તો એને ત્રણ તત્ત્વના પદાર્થને પલટાવી શકું એવો માન્યતા થઈ, એ એનું મિથ્યાત્વ થયું.
- 'આમ જ્યાં કોઈ વસ્તુ બીજાને પરિણામાવી શકતી નથી ત્યાં કોઈ વસ્તુએ બીજાને શું કર્યું? કંઈ ન કર્યું...': કોઈ આજ બીજાને પલટાવી શકતી નથી એને બીજા આજ પલટવાની અપેક્ષા વિનાની હોતી નથી તો બીજા દ્રવ્યે એને શું કર્યું? કંઈ ન કર્યું.
- જે [આત્માની કોઈ સમયની] પર્યાય નિજી નિજી છે, એમાં કોઈ પર્યાય બીજા પર્યાયને કરે? બદલીને કરે? પર્યાય તો છે, પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નથી.
- શરીર પણ વિષય જ એવો એ ઘુમાવાય છે. મેં આ શરીરને ઘુમાવ્યું - તો એ જડની ક્રિયાને મેં ઘુમાવી? પરદ્રવ્યની પર્યાયને મેં ઘુમાવી? એ દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનું છે. એ ક્ષેત્રમાં રાગની સાથે જે એકત્વબુદ્ધિ છે તે મૌન તો એ ક્ષેત્ર પડ્યું છે.
- 'જૈનધર્મ-વસ્તુ સ્વાધીન કોઈ ક્રિયાકાંડરૂપે પુદ્ગલો રહેલાં છે તોપણ જીવને જડ ક્રિયાને પોતાથી તો પરિણામાવી શકતો નથી; તો પછી પુદ્ગલે જીવને શું કર્યું?'
- ક્રિયા પરમાણુએ અને એક્ષેત્ર પુદ્ગલો જડ પડ્યા છે એણે આત્માને શું કર્યું? [કંઈ નહિ]. આત્માને જડ પોતાથી જડપણે તો પરિણામાવી શકતો નથી.
- 'એ ઉપરથી એમ સમજવું કે - વ્યવહારે પરદ્રવ્યોને અને આત્માને રોગ-શાંત સંબંધ હોવા છતાં પરદ્રવ્યો શાંતને કંઈ કરતાં નથી અને શાંત પરદ્રવ્યોને કંઈ કરતો નથી.
- ભાઈ! આત્મા પરદ્રવ્યોને જાણે-એ પણ વ્યવહાર. ક્રિયાની વાત તો છે જ નહિ. પરદ્રવ્યો રોગ છે તો શાંતને કંઈ કરતાં નથી અને શાંત રોગને કંઈ કરતો નથી.

ગાથા-293 : ધર્મચર્ચા

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આ જગતમાં કોઈ વસ્તુની અન્ય વસ્તુ નહીં અધિક અને વસ્તુઓ પરથી અત્યંત આભાસ છે.
2. હું મારી ફૅમની સભાનું છું એમ માનવામાં તથ્ય દોષ નહીં.
3. પરના તરફ મારાથી થાય છે એવા માન્યતારૂપ મિથ્યાત્વનું રૂપ નિગોદ છે.
4. નિશ્ચયથી રાગની પર્યાય જાપની નહીં.
5. નિશ્ચયથી તો રાગને જાણનારી જ્ઞાનની પર્યાય પણ જાપની નહીં.
6. જ્ઞાન પરને જાણે છે એ પણ વ્યવહારનય છે - એટલે દરજ્જે પહોંચ્યા વિના વીતરાગતા થતી નથી અને જન્મમરણ મટતા નથી.
7. મિથ્યાત્વના પાંચ પુત્ર છે એમ અહીં પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.
8. મિથ્યાત્વના અઠ્ઠાવીસ પુત્ર છે એમ અહીં પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.
9. જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ દ્રવ્યગુણ પર્યાયાત્મક છે તેથી એક દ્રવ્યની પર્યાય બીજું દ્રવ્ય કરે એમ થઈ શકતું નથી.
10. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકતું નથી એમ માની ધારણામાં તો આવી ગયું છે તેથી હવે માન્યતામાં પણ આવી જ ગયું સમજો.
11. પાછળની પેઢીને ત્યારે શીખું થતું નથી એવું કે આપણે આપણા young generation ને કહીશું તો તેઓ જૈનધર્મથી વિમુખ થઈ જશે, માટે એવી વાતો તેમને કહેવી ન જોઈએ.
12. વસ્તુ વસ્તુપણે છે અધિક વસ્તુ દ્રવ્યગુણ તેમજ સ્વભાવની પર્યાય સહિત જ છે, તેથી બીજું કંઈ તેની પર્યાયને બદલાવી શકતું નથી.
13. બહારના આંટાને ટીપ્સ રહેવા, નજર આપવા. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની બહાર ગોઠવી શકે છે પરંતુ તેની અંદર પ્રવેશી શકતું નથી.
14. નિયમ કે તો તથ્ય અને સત્યાર્થ બદલે તો ત્યારે પર્યાય.
15. જો હું એક પણ વસ્તુને બદલાવી શકું તો હું ગણ્ય તથ્યની અનંત વસ્તુને બદલાવી શકું - એ માન્યતામાં અનંત મિથ્યાત્વ છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. જ્યારે હું પરદ્રવ્યોને તથ્ય કરી શકું નહિ પરંતુ તેમને નિશ્ચયથી જાણું છું.
2. આત્મા અને પરદ્રવ્યોને વ્યવહારે જ્ઞાયક-જ્ઞેય સંબંધ છે [નિશ્ચયથી જ્ઞાન પોતાને જ જાણે છે].
3. રાગ સાથે એકતાબુદ્ધિ એ જ પરસ્પર સંયુક્ત છે.

ફિકરો-૨૧૪

પ્રસ્થાપિત:- હવે એક જ આધિને દૃષ્ટ ફરતું જાણું થાય તે છે:-

ફિકરો:- (વિરોધી)

'પરિણામની જે પોતાથી એક વસ્તુને પરદ્રવ્ય છે' તેણે પણ તે છે'- માનવું એ મત ગણો વ્યવહારનો; પણ નિશ્ચયે આ ગાથામાં છે' દ્રવ્ય જાણવું નહિ, તેથી નહિ સંબંધ તિણ વસ્તુને પરદ્રવ્યક. f.-૨૧૪.

લોગોથી:- એટલે વસ્તુ સ્વયં પરિણામની અન્ય વસ્તુને તેણે પણ તેની શક્તિ છે - એમ જે માનવામાં આવે છે, તે વ્યવહારદૃષ્ટિએ જ માનવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી આ ગાથામાં અન્ય વસ્તુને અન્ય વસ્તુ તેણે પણ નહિ (અર્થાત્ એટલે વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સાથે તેણે પણ સંબંધ નહિ).

સારાંશ:- (લોગોથી!) 'એટલે વસ્તુ સ્વયં પરિણામની અન્ય વસ્તુને તેણે પણ તેની શક્તિ છે- (પુ.ગ.૨૦૧) એમ જે માનવામાં આવે છે, તે વ્યવહારદૃષ્ટિએ જ માનવામાં આવે છે'!

- તિણ તિણનું તિમ તેની શક્તિ નહિ. [એટલે દ્રવ્ય તો] પોતાના જે અંતઃપુરુષ છે તે પોતાથી પરિણમે છે; પરને પરિણમાવતા નથી ને પરથી પરિણમતા નથી. પુનઃ એટલે પદાર્થ પોતાની પકડની, ગ્રહણની શક્તિવાળો છે તો પરિણમે છે, ગ્રહણ છે. શું તેને બીજો પદાર્થ ગ્રહવાની શક્તિ?
- આત્માને રાગ થાય ને દોષ થાય માટે તરછોડવા યોગ્ય નહિ અને તરછોડવા આવું તો આત્માને રાગદ્વેષ થાય એમ પણ નહિ.
- માટે તારણ તેની વ્યવસ્થિત કર્યું છે એવા માનવાના નહિ ગુણ. અજ્ઞાન, ૨૬ છે.
- '(નિશ્ચયથી આ ગાથામાં અન્ય વસ્તુને અન્ય વસ્તુ તેણે પણ નહિ (અર્થાત્ એટલે વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સાથે તેણે પણ સંબંધ નહિ)'!
- ઘણા અભ્યાસી ટીકાકારો તો એટલે વસ્તુ જે આત્મા છે તે આત્મદ્રવ્યને ઘણા તેણે દ્રવ્ય છે જ નહિ, ઘણા આત્મદ્રવ્ય છે. આત્માના તેની સિદ્ધિ નહિ અને તેનાં આત્મા સિદ્ધિ નહિ. એવી (પોતાની) આત્મદ્રવ્યને તો માને છે.
- આપણે ક્યારે અભિમાન, આપણે કે નિરાભિમાન કરવાના. મેં આ કર્યું, મેં આ કર્યું:- એના પરિણામ દુર્ગતિ (છે). દૃષ્ટ દૂરે અંતરને દુર્ગતિ થવાની. જે ન બની શકે તેને બની શકે એમ માનવું (એ તો) પાપ છે.
- પરંપરા એટલે વસ્તુની આત્મદ્રવ્યને ઘણા વસ્તુ છે જ નહિ.
- એ ઘણા આજને કંઈ કરું છું એમ તો નહિ પરંતુ ઘણા આજને કંઈ બગાડું છું એ પણ વ્યવહાર છે; કેમ કે એમાં પુરુષ તેની ક્રિયા બાકી છે તો એ પોતાની વર્તમાન પર્યાયમાં આવે, પોતાની વર્તમાન પોતામાં રહીને કરવે એને પરને બાંધે છે.

(ચોગોથી:) 'એટલે દ્રવ્યના પરિણામમાં અન્ય દ્રવ્ય નિમિત્ત થાવાને એમ કહ્યું કે "અન્ય દ્રવ્યે આ કર્યું." તે વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ જ છે; નિશ્ચયથી તો તે દ્રવ્યમાં અન્ય દ્રવ્ય તેણે કર્યું નહિ.'!

- કુંભારે ઘડો કર્યો, એ ક્રિયા સૌની છે- નિમિત્ત તરીકે કહ્યું એ બરાબર. નિશ્ચયથી એટલે

પરમાર્થિક જ્ઞાનાભાવની બાબત તે જ્યારે કોઈ દ્રવ્ય દ્રવ્યમાં તિર્ય પણ થતું નથી. રાગથી કું તું કું કોણ [કોણ] માને, ભાઈ પરમું-હાથમું, પગમું ન થી શકે ભાઈ, બાઈ, કુટુંબમું નો થાય થી શકે?

- 'વસ્તુના પર્યાયસ્વભાવને લીધે વસ્તુમું પોતામું જ કોઈ અવસ્થાથી બીજા અવસ્થા-રૂપ પરિણમન થાય છે; તેમાં અન્ય વસ્તુ પોતામું તિર્ય ભેળવી શકતી નથી.'
- બદલવું એ દરેક વસ્તુની પર્યાયનો સ્વભાવ છે.
- પરમાં કોઈ રાગમાં બીજા દ્રવ્ય તિર્ય પણ ભેળવી શકતી નથી. [કાળા] ઘડામાં લ બાળી શકે, ઘડાને બગાડી શકે, બાળકી બગાડવાને મૂકી થી શકે - એવું ત્રણ કાળમાં બનતું નથી.
- 'આ રીતે એક સમયમું ૮-પરદ્રવ્યરૂપ રાગપદાર્થો તેમના ભાવે પરિણમે છે અને રાગ કોઈના પોતાના ભાવે પરિણમે છે; તેમાં કોઈ-બીજાને પરસ્પર તિર્ય થી શકતા નથી. માટે "રાગ પરદ્રવ્યને બાળે છે" એમ વ્યવહાર જ માનવામાં આવે છે; નિશ્ચયથી રાગ તો પોતે રાગ જ છે.'
- પરપદાર્થો પોતાની શક્તિથી બદલે છે. બીજાનો પોતાથી બાળે છે. બાળે છે એ થાય છે. તું કું એમ નહિ.
- રાગ પરદ્રવ્યને તિર્ય થી શકતો નો નથી પરંતુ પરદ્રવ્યને બાળે છે એ પણ વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી રાગ રાગ છે. તેણે પરને તિર્ય તું નો નથી પરંતુ પરને બાળ્યું એ વ્યવહાર છે. પરને બાળે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે, નિશ્ચય નહિ. નિશ્ચયથી તો પોતે પોતાને બાળે છે.

f૫૨ા - 297 : દાર્શનિકો

(9) સાચું કે ખોટું (T / F) જણાવો :-

1. આગામી સંહિતાની ગાથાઓ ૩૫૬ કે ૩૬૫ ની સૂચનારૂપ છે એ નોંધ f૫૨ા છે.
2. આત્મા રાગદ્વેષ કરે છે તે તેનો વિપુદ્ગલનો પરિણામ છે અને તે-પુદ્ગલનો ઉદયમાં આવવાના તેનો આત્મા રાગદ્વેષ કરે છે.
3. ઈલાયચી પુદ્ગલમંત્રીને તેનો દોષનું અર્થિત્વ બરાબર આવી રહ્યું છે.
4. પ્રત્યેક પદાર્થ પોતાની પરિણામની શક્તિના આધારે તેનો પલટે છે, બદલે છે.
5. 'નિશ્ચયથી એક વસ્તુને અન્ય વસ્તુ કંઈ પણ નથી' એવોર એ આત્માની અપેક્ષાએ જોઈ બધા અકૃત છે.
6. પરદ્રવ્યના ત્યાગનું આલંબન કરવાના કંઈ તેનો ક્રિયાર્થ કરવાનું કંઈ ઘણું વધારે છે.
7. જે ન જાણી શકે તેને જાણી શકે તેમ માને એ તો [મતિ] જ્ઞાન છે.
8. આત્મા પોતાની ભાવનાથી પોતામાં રહીને રહને અને પરને જાણે છે.
9. શાયક પરને જાણે છે – એ નિશ્ચય છે.
10. શાયક શાયક જ છે – એ વ્યવહાર છે.
11. આત્મા પરને જાણે છે – એ વ્યવહાર છે.
12. આત્મા પોતાને જાણે છે – એ નિશ્ચય છે [અહિંયા સ્વરૂપમાં અંશરૂપ સદ્ભાવ વ્યવહાર છે].

ગાથા - ૩૫૬ થી ૩૬૫ (સંસ્થિતિ)

વિચારણા:- ('ખડી તો ખડી જ છે' - એ નિશ્ચય છે; ખડી-સ્વભાવે પરિણામની ખડી જીવ - સ્વભાવે પરિણામની જીવને સંસ્થિતિ તે છે' - એમ તેવું તો પણ વ્યવહારથી છે તોપણ 'શાયક તો શાયક જ છે' - એ નિશ્ચય છે; શાયકસ્વભાવે પરિણામનો શાયક પરદ્રવ્યસ્વભાવે પરિણામતા પરદ્રવ્યોને જાણે છે' એમ તેવું તો પણ વ્યવહારથી છે.) આવા નિશ્ચય-વ્યવહાર થકી તો ગાથાઓનો ક્રમશઃ ઉપરાંત હોવા સ્પષ્ટ થશે છે.

ગાથા:- જ્યાં સંસ્થિતિ નહિ પરભાવની, છે સંસ્થિતિ ઉભય સંસ્થિતિ,
શાયક નહિ સ્વયં પરભાવો, શાયક પરે શાયક નથી; ----- ૩૫૬.
જ્યાં સંસ્થિતિ નહિ પરભાવની, છે સંસ્થિતિ ઉભય સંસ્થિતિ,
દર્શક નહિ સ્વયં પરભાવો, દર્શક પરે દર્શક નથી; --- ૩૫૭.
જ્યાં સંસ્થિતિ નહિ પરભાવની, છે સંસ્થિતિ ઉભય સંસ્થિતિ,
સંયત નહિ સ્વયં પરભાવો, સંયત પરે સંયત નથી; ------ ૩૫૮.
જ્યાં સંસ્થિતિ નહિ પરભાવની, છે સંસ્થિતિ ઉભય સંસ્થિતિ,
દર્શન નહિ સ્વયં પરભાવો, દર્શન પરે દર્શન નથી; --૩૫૯.
એમ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત્ર સંયત થકી નિશ્ચયનય ભાખે,
સંજોગ થકી સંદેહ કરીને વ્યવહારનું. ----- ૩૬૦.
જ્યાં નિજ સ્વભાવથી સંસ્થિતિ પરદ્રવ્યને દીધું તે,
જ્ઞાતાય એ રીત જાણવો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; -- ૩૬૧.
જ્યાં નિજ સ્વભાવથી સંસ્થિતિ પરદ્રવ્યને દીધું તે,
દ્રષ્ટાય એ રીત દેખવો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; ------- ૩૬૨.
જ્યાં નિજ સ્વભાવથી સંસ્થિતિ પરદ્રવ્યને દીધું તે,
ચારિત્ર એ રીત જુઓ નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; - - ૩૬૩.
જ્યાં નિજ સ્વભાવથી સંસ્થિતિ પરદ્રવ્યને દીધું તે,
સંયત એ રીત જુઓ નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; ----- ૩૬૪.
એમ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત્રનાં નિયમિત થયાં વ્યવહારનો,
તે અન્ય પદાર્થો વિષે પણ એ જ રીતે જાણવો. -- ૩૬૫

ગાથાર્થ:- (જીવે વ્યવહારે પરદ્રવ્યોને અને સ્વભાવને જોય-જ્ઞાયક, દૃશ્ય-દર્શક, જ્ઞાન-જ્ઞાતા વિચારે જોઈએ છે, તોપણ નિશ્ચયે તો આ પ્રમાણે છે:-)

(૩૫૬). જેમ ખડી પરની (જીવની સ્થિતિની) નહિ, ખડી તે તો ખડી જ છે, તેમ જ્ઞાયક (જાણનારો, આત્મા) પરનો (પરદ્રવ્યનો) નહિ, જ્ઞાયક તે તો જ્ઞાયક જ છે.

(૩૫૭). જેમ ખડી પરની નહિ, ખડી તે તો ખડી જ છે, તેમ દર્શક (દેખનારો, આત્મા) પરનો નહિ, દર્શક તે તો દર્શક જ છે.

(૩૫૮). જેમ ખડી પરની (જીવની સ્થિતિની) નહિ, ખડી તે તો ખડી જ છે, તેમ સંયત (ત્યાગ કરનારો, આત્મા) પરનો (પરદ્રવ્યનો) નહિ, સંયત તે તો સંયત જ છે.

(૩૫૯). જેમ ખડી પરની નહિ, ખડી તે તો ખડી જ છે, તેમ દર્શક એટલે દ્રષ્ટા પરનું

પરંતુ નહિ, દર્શન તો તો દર્શન જ છે અને ચારિત્ર-જ્ઞાન તો તો જ્ઞાન જ છે.

(૩૬૦)• આ પ્રમાણે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વિષે નિશ્ચયનયનું કથન છે. હવે તે વિષે વ્યવહારનયનું કથન સાંભળ.

(૩૬૧)• જેમ ખડી પોતાના સ્વભાવથી (સ્વ ભાવે) પરદ્રવ્યને સ્પર્શે છે, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને જાણે છે.

(૩૬૨)• જેમ ખડી પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને સ્પર્શે છે, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને દેખે છે.

(૩૬૩)• જેમ ખડી પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને સ્પર્શે છે, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને ત્યાગે છે.

(૩૬૪)• જેમ ખડી પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને સ્પર્શે છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના સ્વભાવથી પરદ્રવ્યને છુટો છે.

(૩૬૫)• આ પ્રમાણે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વિષે વ્યવહારનયનો વિષય કહ્યો; હવે પરમાર્થ વિષે પણ એ રીતે જ જાણવો.

ટીકા

Part A: ખડીના દૃષ્ટાંત સહિત જ્ઞાન (૧), દર્શન (૨) અને ચારિત્ર (૩) વિષયક નિશ્ચયકથન:-

(૧) જ્ઞાન વિષયક દૃષ્ટાંત અને સિદ્ધાંત :-

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
• આ જગતમાં ખડી છે તે લોકગુણથી જડના સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે. સ્પર્શ ચારિત્ર પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તો ખડીનું લોકોત્તર છે (અર્થાત્ ખડી વડે લોક ક્રિયાયોગ્ય પદાર્થ છે).	• આ જગતમાં જીવવિના (જીવનારો અર્થાત્ જ્ઞાતા) છે તે જ્ઞાનગુણથી ચેતના સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તો જીવનિનાનું (જ્ઞાતાનું) જ્ઞેય છે.
• હવે, 'લોક ક્રિયાથી ખડી, લોક ક્રિયાયોગ્ય જે સ્પર્શ ચારિત્ર પરદ્રવ્ય તેની છે કે નહિ?'-એમ જો કોઈનો તાત્પર્ય (પરમાર્થ) સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે:-	• હવે, 'જ્ઞાન (અર્થાત્ જાણનારો) જીવનિના, જ્ઞેય (અર્થાત્ જણાવાયોગ્ય) જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નહિ?'-એમ તે જીવનો તાત્પર્ય સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-
• જો ખડી સ્પર્શ ચારિત્ર પરદ્રવ્યની હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ:	• જો જીવનિના પુદ્ગલાદિનો હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ:
• 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આકાશનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે જ આકાશ છે (બીજું કંઈ નહિ)'; એવો તાત્પર્ય સંબંધ જ્યાં (અર્થાત્ વિદ્યમાન) હોવાથી, ખડી જો સ્પર્શ ચારિત્રની હોય તો ખડી તે સ્પર્શ ચારિત્ર જ હોય (અર્થાત્ ખડી સ્પર્શ ચારિત્રસ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ, સ્પર્શ ચારિત્રથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ); એમ	• 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આકાશનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આકાશ જ છે'-એવો તાત્પર્ય સંબંધ જ્યાં (અર્થાત્ હતો) હોવાથી, જીવનિના જો પુદ્ગલાદિનો હોય તો જીવનિના પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ જીવનિના પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ, પુદ્ગલાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ); એમ હોતાં જીવનિના

હોવાં, ખડીના સ્વરૂપનો ઉચ્છેદ (નાશ) થાય. પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી, કારણ કે એટલું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે. માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભાંગી જાતિની નથી.

- (આગમ વિચારીએ:)
- જો ખડી ભાંગી જાતિની નથી, તો ખડી કોની છે?
- ખડીની જ ખડી છે.
- (આ) ખડીથી જુદી એવા બીજા કોઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે?
- (આ) ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી, પરંતુ તેઓ તો સ્વ-સ્વામીરૂપ સંબંધે જ છે.
- એટલે સ્વ-સ્વામીરૂપ સંબંધના વ્યવહારથી શું સાધ્ય છે? કોઈ સાધ્ય નથી.
- તો પછી ખડી કોઈની નથી, ખડી ખડી જ છે — એ નિશ્ચય છે.

સ્વરૂપનો ઉચ્છેદ થાય. પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી, કારણ કે એટલું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) સોનાના પુદ્ગલાણુઓ નથી.

- (આગમ વિચારીએ:)
- જો સોનાના પુદ્ગલાણુઓ નથી તો સોનાના કોનો છે?
- સોનાનાં જ સોનાના છે.
- (આ) સોનાનાથી જુદો એવો બીજો કયો સોનાના છે કે જેનો (આ) સોનાના છે?
- (આ) સોનાનાથી જુદો અન્ય કોઈ સોનાના નથી, પરંતુ તેઓ તો સ્વ-સ્વામીરૂપ સંબંધે જ છે.
- એટલે સ્વ-સ્વામીરૂપ સંબંધના વ્યવહારથી શું સાધ્ય છે? કોઈ સાધ્ય નથી.
- તો પછી સોનાનાં કોઈનાં નથી, સોનાનાં સોનાનાં જ છે — એ નિશ્ચય છે.

(૧) • (આ રીતે એટલે એમ બતાવ્યું કે: 'આત્મા પરદ્રવ્યનો જ્ઞાતા છે' — એ વ્યવહારકથન છે; 'આત્મા પોતાનો જ્ઞાતા છે' — એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; 'જ્ઞાન જ્ઞાન જ છે' — એ નિશ્ચય છે.)

જ્ઞાન

[હવે જેમ જ્ઞાન વિષે કહ્યું તેમ દર્શન વિષે પણ ફરીથી-ફરીથી સમજવું]

(૨) • (આ રીતે એટલે બતાવ્યું કે: 'આત્મા પરદ્રવ્યનો દ્રષ્ટા છે' — એ વ્યવહારકથન છે; 'આત્મા પોતાનો દ્રષ્ટા છે' — એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; 'દર્શન દર્શન જ છે' — એ નિશ્ચય છે.)

દર્શન

[હવે જેમ જ્ઞાન અને દર્શન વિષે કહ્યું તેમ ચારિત્ર (ચારિત્ર, ચારિત્રાચાર) વિષે પણ ફરીથી-ફરીથી સમજવું.]

(૩) • (આ રીતે એટલે બતાવ્યું કે: 'આત્મા પરદ્રવ્યનો ચારિત્ર ધારણ કરે છે' — એ વ્યવહારકથન છે; 'આત્મા જ્ઞાનદર્શનમય એવા પોતાનો રાખે છે' — એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; 'ચારિત્ર ચારિત્ર જ છે' — એ નિશ્ચય છે.)

ચારિત્ર

Part B: ખડીના દૃષ્ટાંત સહિત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વિષયક વ્યવહારકથન:-

ઉપસંહાર: '.... તેથી રીતે જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળો સોનાના પણ, પોતે પુદ્ગલાણુ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ પરિણમતો થકો અને પુદ્ગલાણુ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતો થકો, પુદ્ગલાણુ પરદ્રવ્ય જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતો થકો, સોનાના જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાણુના) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતા પુદ્ગલાણુ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-સોનાના) સ્વભાવથી જાણે છે-એમ વ્યવહાર કથનમાં આવે છે.'

[આ જ રીતે દર્શન અને ચારિત્ર ગુણ વિષયક વ્યવહાર વિષે સમજવું]

- એ રીતે આ, આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પર્યાયો જે નિશ્ચય-વ્યવહાર પૂર્વક છે. એ જ પ્રમાણે બીજા પણ સમસ્ત પર્યાયોનો નિશ્ચય-વ્યવહાર પૂર્વક સમજવો.

સારાંશ:- 'આ જગતમાં ખડી છે તે લોકગુણાદિ જાણેલા ચેતનાવાળું દ્રવ્ય છે. જીવ (પુ.ત્રં.સ્ત) આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું જ્ઞેય છે (અર્થાત્ ખડી એ જ્ઞેય ત્રૈકાલિક પદાર્થ છે).' : વ્યવહાર નય ત્રિનયાંશ છે. ખડી જીવને દોષ ત્રે છે એમ કહ્યું તે વ્યવહાર છે. ખડી બધા પદાર્થ છે, જીવ બધા પદાર્થ છે. દરેક પદાર્થ પોતાની પર્યાય, પોતાની પરિણામિક પરિણામે છે તો પરને શું કરે? [જો] હજુ આ જુઓના રાખશો તો હું આ પરનું કરી દઉં છું અને ખડીથી જીવ દોષી થાય છે [તો] નરકના, તિર્યંચના, મનુષ્યના, દેવના અવતાર કરે છે અને દુઃખ બધા ત્રિશે.

- 'હવે જ્ઞેય ત્રિનારી ખડી, જ્ઞેય ત્રૈકાલિક જે જીવ આદિ પરદ્રવ્ય તેના છે તે નહિ? - એમ તે બધેનો વાસ્તવ (પારમાર્થિક) સંબંધ કાંઈ વિચારવામાં આવે છે:-

- એ ખડી જીવને દોષી કરે છે તો તે ખડી જીવની છે કે ખડી ખડીની છે? એ ખડી જીવની હોય તો ખડી ઘોવાય [કાય] ત્યારે જીવ બધા પડી જાય. [માટે] ખડી જીવની નથી. જીવ દોષી થઈ નથી. દોષી ખડી છે.

- 'જો ખડી જીવ આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ: જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે (-જુદું દ્રવ્ય નથી), - આવો વાસ્તવ સંબંધ જગત (અર્થાત્ સિદ્ધાન્ત) હોવાથી, ખડી એ જીવ આદિની હોય તો ખડી તે જીવ આદિ જ હોય (અર્થાત્ ખડી જીવ આદિસ્વરૂપ જ હોવા જોઈએ જીવ આદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ); પરંતુ હોવા, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉદ્દેશ (આશ્રય) થાય. પરંતુ દ્રવ્યનો ઉદ્દેશ તો થતો નથી, કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે. માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી જીવ આદિની નથી. (આગળ વિચારીએ:) જો ખડી જીવ આદિની નથી તો ખડી તેની છે? ખડીની જ ખડી છે. (આ) ખડીથી જુદી કોઈ બીજા તત્ત્વ ખડી છે કે જીવ (આ) ખડી છે? (આ) ખડીથી જુદી અન્ય તત્ત્વ ખડી નથી, પરંતુ તેઓ જે સ્વ-સ્વરૂપ સંબંધે જ છે. કોઈ સ્વ-સ્વરૂપ સંબંધના વ્યવહારથી જુદું સંબંધ છે? તત્ત્વ સંબંધ નથી. તો પછી ખડી તત્ત્વની નથી, ખડી ખડી જ છે-એ નિશ્ચય છે. (એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત કહ્યું.)':

- જો જીવની ખડી હોય તો જીવમાં ખડી રહેવા જોઈએ. ખડી ખડીમાં છે, જીવમાં નથી. એ વાસ્તવ સંબંધ બધાં છે, તેને અટકાવી શકાતો નથી.

- જે જેનું હોય તે તે જ હોય. જે જેનું હોય તે પરનું છે નહિ. જ્ઞાન તો આત્માનો સ્વભાવ છે. સ્વભાવ અને સ્વભાવવાન જુદા હોતા નથી. [પરંતુ] એ ખડી જુદી છે અને જીવ જુદો છે. ખડીની જીવ નથી, જીવની ખડી નથી.

પ્રશ્ન: જીવ બગાડ [ખડી] કેવા રીતે કરાય?

પ્ર.પુષ્પશ્રી: એ કરાય છે પોતાના તરફે કરાવી છે.

(પ્ર.ત.૨૦૬) 'જેમ આ દૃષ્ટાંત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે) દૃષ્ટાંત છે :-
આ જગતમાં ચેતયિતા (ચેતનારો અર્થાત્ આત્મા) છે તે જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ચેતયિતાનું (આત્માનું) શેય છે'!

- કોઈ દ્રવ્યનો ત્યાગ તો નહિ, તેમ જ પરને અને એને તિષ્ઠ સંબંધ નહિ, પરંતુ પરને જાણે એ માત્ર વ્યવહાર છે. પણ પરસ્પર એ આ રાયનું વ્યવહારે શેય છે.
- 'હવે, "જ્ઞાયક (અર્થાત્ જાણનારો) ચેતયિતા, શેય (અર્થાત્ જણાવાયોગ્ય) જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નહિ?"- એમ તે બન્નેનો નાસ્તિત્વ સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે:-
- એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાયને અડે નહિ, ફરે નહિ પરંતુ એક દ્રવ્ય જ્ઞાયક હોને જાણે એ માત્ર વ્યવહાર છે, તેમ કે શેયમાં જ્ઞાનનો પ્રવેશ નહિ તેમ જ્ઞાન શેયરૂપ પરિણમતું નહિ.
- જાણનારો, જણાય છે તેનો છે કે નહિ? જાણનારો જ્ઞાયક આત્મા જે શેય [તે] વ્યવહારે જાણે છે એનો એ જાણનારો છે કે નહિ?- એમ તે બે પક્ષનો નાસ્તિત્વ વિચાર કરવામાં આવે છે.
- 'જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ'! જાણનારો જુને જાણે છે તેનો હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ.
- 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય'.. આ મહાસિદ્ધાંત છે. જેનું જે હોય તે તેનું જ હોય એમ નહિ કીધું. "તેનું" એ તો પક્ષ પડ્યો. જો આત્મા પરનો હોય તો તે પરરૂપે જ હોય. પરને જાણતાં પરરૂપે હોય તો પરરૂપે જ એ હોય. તેનું તે જ હોય, જુદો એક રહી શકે નહિ. 'જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે...' જ્ઞાન તે આત્મા જ છે. જો પરને જાણતા તેનું હોય તો તે પરરૂપે થઈ જાય, [પરંતુ] પરરૂપે તો થતું નથી.
- આવો નાસ્તિત્વ સંબંધ જાણે (અર્થાત્ ઉલટો) હોવાથી, ચેતયિતા જો પુદ્ગલાદિનો હોય તો ચેતયિતા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ ચેતયિતા પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ, પુદ્ગલાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);...':
- [ચેતયિતા] પરને જાણતાં પરરૂપે થાય છે કે ખોટારૂપે રહે છે? જો પરને જાણતાં [તે] પરરૂપે થઈ જાય તો જાણનારો જુદો રહી શકે નહિ.
- એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વને જાણતાં તે રૂપે ન થાય એવો નાસ્તિત્વ સંબંધ જાણી જાવો છે. જાણનારો ભગવાન આ પુસ્તકનો એક આંગળીનો અને શરીરને જાણે છે તેથી એનો હોય, ~~[illegible]~~ તો તે જ હોય.
- 'એમ હોતાં, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો વિરોધ થાય.';

[જો] જાણનાર જણાવાયોગ્ય ચીજમાં આવ્યો જાય, એમાં સ્પર્શી જાય અને એમાં પ્રવેશ કરે, તેથી તે શેયનો થઈ જાય; એમાં જાણે છે માટે એનો થઈ જાય - એમ છે નહિ.

- જાણનારો જાણનાર જુદો રહીને જણાવાયોગ્યને વ્યવહારથી જાણે નહિ અને વ્યવહારથી જાણતા તે રૂપે થઈ જાય તો ચેતયિતા જાણનારનો વિરોધ - નાશ - થઈ જાય.
- પરંતુ દ્રવ્યનો વિરોધ તો થતો નથી, તારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે. માટે (એમ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નહિ'!
- વસ્તુ જે છે - દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય, તેનો તિષ્ઠ રીતે નાશ થતો નથી. [આત્મા]

પોતાની દશામાં રહીને જોયને જાણે છે. એમ કહ્યું તે [પણ] વ્યવહાર છે. 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય' એમ [જો] જણાનાર જણાવા-યોગ્યનો હોય તો તે તે જ [જણાવાયોગ્ય જ] હોય, પોતારૂપે રહી શકે અને તે રૂપે થઈ જાય.

- ગાથા ૧૦૩માં કહ્યું છે કે એક વસ્તુની પર્યાય બીજા બીજાની પર્યાયમાં પ્રવેશ કરતી નથી, સંક્રમતી નથી, બીજા પર્યાય થઈને તે પર્યાય બદલાતી નથી, તો પછી પરને શી રીતે કરે? એક દ્રવ્યની પર્યાય પરમાં જાય તો પોતાની પર્યાયનો નાશ થઈ જાય એટલે પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય પણ નાશ થઈ જાય.
- જે પર્યાય જેની છે તે તે જ છે. એક પરપર્યાયિનો તે કર્તા થાય તો બેને પર થઈ જાય અને બેને પોતાનું રહે નહિ.
- આત્મા પરને જાણવા છતાં પરપણે થઈને જાણે છે એમ નથી. પોતાના થઈને પોતામાં રહીને પરને જાણે છે એ પણ વ્યવહાર [છે].
- [સ્યાદ્વાદથી જોતાં] પણ આખરે શું થયું નથી, એ તો એનો સ્વભાવ એ રીતે તે તેને પરિણામ્યો છે.
- જેનું જે હોય તે તે જ છે. આત્માનું જ્ઞાન છે તો તે આત્મા જ છે, એમ દર્શન દ્રવ્યની પર્યાય છે [જે] દ્રવ્યની [છે] તે દ્રવ્ય જ છે. કિરણને પથને અંકુર ઉગાય તો કિરણની અવસ્થા ત્યાં જતાં કિરણનો અભાવ થાય.
- [એક દ્રવ્યની પર્યાય બે બીજા દ્રવ્યની પર્યાયને અડે તો] એક બીજામાં અન્યોન્યાભાવ છે તે ભાવ થઈ જાય. ભાવ થતાં પોતાનો ભાવ જુદો ન રહે અને એનો ભાવ થઈ જાય. એક પર્યાય બીજાનું કરે તો પોતાની પર્યાયનો નાશ થઈ જાય અને બીજાની પર્યાયનો નાશ થઈ જાય કિરણ કે એની પર્યાય એરોને ન કરી. [આમ] બન્ને દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય.
- અનંતને જાણે એટલે તે [ચેતનના] અનંતરૂપે થઈને જાણતો નથી. એ પોતાના જ્ઞાન-રૂપે થઈને અનંતને જાણે છે એ વ્યવહાર છે.
- કેવળીની વાણીમાં આવું કે અમારી જ્ઞાનપર્યાય છે માટે આ વાણીની પર્યાય છે એમ નથી. જો એ [વાણી] આત્માની હોય તો તે આત્મા જ હોય, [પરંતુ] વાણી તો જડ છે અચેતન..! કેવળીની ગાથામાં અલૌકિક છે!
- '(આગળ વિચારીએ:) જો ચેતનના પુદ્ગલાદિનો નથી તો ચેતનના કોનો છે? ચેતનાનો જ ચેતના છે!'
- જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા એ આત્માનો છે. પરને જાણવાના કાળે પણ પોતે પોતાપણે રહીને પરને અડ્યા વિના પોતે પોતાને જાણે છે, પરને જાણતો નથી. તે કાળે પોતાની જ પર્યાયનો તે ઉત્પાદ વ્યયધ્રુવ કરવાની તાકાતથી તે પર્યાય જણાય છે. એ પર્યાય જણાય છે. જણાય છે એ જ્ઞાન નહિ.
- એ પરને લઈને પરને જાણે છે એમ પણ નથી, પરને જાણે છે એમ પણ નથી, પરને જાણવા માટે પર્યાય પરમાં જાય છે એમ પણ નથી. પરને જાણવા કાળે

જ્ઞાન જ્ઞાનનું છે માટે જ્ઞાન જ્ઞાનનું છે તે આત્માનું છે, અન્યનું (પરનું) નહિ.

- વ્યવહાર કયો કાય? વ્યવહાર વ્યવહારમાં કાય, વ્યવહાર પરમાં કાય, વ્યવહાર સ્વમાં ન કાય.
- અહીં તો સિદ્ધાંત કહ્યો: જેનું જે છે તે તે જ છે અને તેમાનમાં સંક્રમણ નહિ.
- પ્રશ્ન: સંયોગ સંબંધ છે કે નહિ? પ્રશ્ન ગુરુદેવશ્રી: નહિ. સંયોગ સંબંધ નિમિત્ત: રજ્જુ કયા- સર્પ-ચાર સંબંધ પણ નહિ.
- '(આ) સંબંધિનાથી જુદો એવો બીજો કોણ કયો સંબંધિ છે કે જેનો (આ) સંબંધિ છે? (આ) સંબંધિનાથી જુદો અન્ય કોઈ સંબંધિ નહિ પરંતુ તેનો જે સ્વ-સ્વામી-રૂપ સંબંધ જ છે. અહીં સ્વ-સ્વામીરૂપ સંબંધના વ્યવહારથી શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નહિ!'
- જાણનારો જણાય છે એવા જે સંબંધ છે, પરને જાણતો નહિ.
- પોતે પોતાને જાણે છે એવો જ્ઞાન પાડીને શું સાધ્ય છે ત્યારે? તારું ધ્યેય શું છે? જ્ઞેયમાં ક્ષય કર્યે શું આવ્યું? જ્ઞેયમાં કર્યે જ્ઞાન શું થયો?
- પરને જાણું છું એમ નું નથી કયા કાય તોપણ તને જ્ઞાન શું છે? તારું સાધ્ય ત્યારે આત્મા જોવાનો છે કે રાગ અને ક્ષય જોવાનો છે. તારું સાધ્ય તો આત્મા જોવાનો (છે). તો આત્મા પોતે પોતાને જાણે છે, એ સિદ્ધાંતમાં આવ્યા ન. [પરને] કયો તો નહિ પરંતુ જાણનાર [પણ] નહિ. આ તો કે છે કે [પરને] કયો શક્ય નહિ, પરંતુ જાણ [પણ] શક્ય નહિ. પરને જાણવું એ એવી ખોટી વાત છે.
- દ્રવ્ય એક આવું નથી જ્યારે કે પોતે પોતાને જાણે એવો તો ભાગ પાડીને ત્યારે શું કામ છે? શું સાધ્ય છે?
- તો પછી શ્રાવક કોણ નહિ, શ્રાવક શ્રાવક જ છે- એ નિશ્ચય છે.'!
- અનાદિ અનાન્ત સાર આ છે.

(૯) → ' (આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે: "આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે" - એ વ્યવહારનય છે; "આત્મા પોતાને જાણે છે" - એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામી સંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; "શ્રાવક શ્રાવક જ છે" - એ નિશ્ચય છે.')

શ્રાવક વિષે સિદ્ધાંત ફલિત

[આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે] એ વિકલ્પ છે, રાગ છે નહિ. પોતે પોતાને જાણે છે [એમાં] સ્વ એને સ્વામી [એમાં] તો ભાગ પડી ગયા. એનો પણ નિષેધ છે વ્યવહાર નિષેધ છે. શ્રાવક શ્રાવક જ છે. પોતે પોતાને જાણે છે તો જાણનારો જાણનારજ છે. એ જાણનારો પરને જાણનારો નહિ. પરની દિશા કરનારો કે પરની દશા બદલનારો [તો] નહિ, પરંતુ પરને જાણનારો પણ નહિ. એ તો સ્વને જાણવું એમ તેવું વ્યવહાર છે. શ્રાવક શ્રાવક જ છે.

(પ્ર.નં.૪૭૦) • ફરીને - '(આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે: "આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે" - એ વ્યવહાર-નય છે; "આત્મા પોતાને જાણે છે" - એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામી સંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; "શ્રાવક શ્રાવક જ છે" - એ નિશ્ચય છે.)

- પરમ સત્યની વાતનો ઘેરો છે.
- મુમુક્ષુ: પરને જાણે એ વ્યવહાર ખોટો કે સાચો?

પૂજ્યશ્રી: જૂઠો.

- આત્મા પોતે પોતાને જાણે છે એ તો સૂક્ષ્મ પક્ષ. જ્ઞાન-જ્ઞાન તો સૂક્ષ્મ પક્ષ. જ્ઞાનને જ્ઞાન જાણે છે. જ્ઞાનને જ્ઞાનનાર જાણે છે એ વ્યવહાર થયો. એનો પક્ષ મિથ્યા છે.
- જાણનારો, [જે] જ્ઞાન છે તેનાથી અત્યંત અત્યંતપણે ભિન્ન છે. જ્ઞાન (છે) ત્યારે એને અને એ તો જ્ઞાન થઈ ગયો. [આવે આત્મા એટલે જ્ઞાનને દેખાતા થતો નથી.]
- જ્ઞાનનું જ્ઞાનપણું છે તે તે જ છે. જ્ઞાનપણું પોતે પોતાને જાણે એવો સૂક્ષ્મ એ પણ વ્યવહાર વિષય થઈ ગયો.
- પર જ્ઞેય કે નિમિત્ત છે, પરને જાણવું એ વ્યવહાર છે, એટલે પરને જાણવું એ પણ આદરણીય નથી. એ પરથી અત્યંત અભાવ છે. એટલે પરને જાણે છે એમ કહેવું તે પણ અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે. પોતે પોતાને જાણે છે એ સદ્ભૂત વ્યવહાર છે- જ્ઞાનનો જ્ઞાન, જ્ઞાનનું જ્ઞાન. [જ્ઞાન જ્ઞાન જ છે- એ નિશ્ચય છે.]
- [પરનું નિમિત્ત] નિમિત્ત નહિ તો એને નિમિત્ત રાખો, પરંતુ [પરને] જાણતો નથી; નિમિત્ત કે પોતાનો અંશ ત્યાં જાય તો એને જાણે એમ નિશ્ચયથી કહેવાય, પરંતુ પોતાનો અંશ ત્યાં જતો નથી, પોતાના અંશમાં એનું જ્ઞાન પોતાના સામર્થ્યથી પોતાને પોતાથી થાય છે, એટલે પરને જાણે એ વ્યવહાર છે. જ્ઞાન એમાં ગયું જતું નથી. નિમિત્ત રહીને પોતે તેને જાણે છે એટલે નિશ્ચયથી તો એને જાણતો નથી. નિશ્ચયથી પોતાને જાણે છે. દરેક પોતાને જાણે છે એ જાણનાર પોતાને જાણનાર છે. આવો જે સૂક્ષ્મ એ પણ વ્યવહાર છે. એ જ્ઞાન તો જ્ઞાન જ છે. એ તો છે એ છે.
- સમયના સંયોગને જુએ છે- અણને જુએ છે, પરંતુ પણ પોતે પોતાથી ઊંધું થયું એ ન જોયું. અંતરંગમાં અત્યંતાભાવ છે. એ અણને એને ઊંધું કરે તો ભાવ થઈ જાય.
- જ્ઞાન જાણવાનું કામ કરે તો જ્ઞાન છે એમ નહિ. એ જ્ઞાન તો જ્ઞાન જ છે. પોતાને જાણવાનું કામ કરે એ પણ સૂક્ષ્મ એને વ્યવહાર છે, તો પછી પરને જાણવાનું કામ કરે એ તો સ્થૂલ અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે. પોતે પોતાને જાણે એ સદ્ભૂત વ્યવહાર છે. પરનું કરે એ તો મિથ્યાત્વનો વ્યવહાર છે.
- 'વળી (જેમ રીતે જ્ઞાન વિષે દૃષ્ટાંત-દાર્ષ્ટાંતની રીતે) એવી રીતે દર્શન વિષે કહેવામાં આવે છે:- દર્શન દેખવામાં અને દેખાડવામાં (તે છે). આત્મા દેખવામાં દેખ્યું અને દેખાડ્યું એમ તેનું કહ્યું. (૨) દર્શન વિષયક દૃષ્ટાંત પરના પુરાવા માંથી
- [દર્શન વિષયક દૃષ્ટાંત અને દૃષ્ટાંત જ્ઞાનની જેમ જ સમજવું. અહીં સ્થળ-સંકોચને કારણે તે લખ્યું નથી]
- પોતા સિવાય અન્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વપણું એવો ઊંધો ઉપદેશ દેવું પડશે.
- ક્રિયાવાની ઉત્પત્તિને જાણે એ અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે, જૂઠી દૃષ્ટિએ એ કથન છે.

- વ્યવહારનય જ્ઞેયજ્ઞાનનો કર્તા છે, નિશ્ચયજ્ઞાનનો નહિ. અને જ્ઞાન નય તે વિકલ્પ છે અને તેનો વિષય [રંગ, રાગ, ભેદ] છે અને પરજ્ઞેય છે.
- જ્ઞાયક જ્ઞાન એ જાણે છે એમ પણ નહિ. જ્ઞાયક તો જ્ઞાયક જ છે, તે તે જ છે.
- દૃષ્ટિને દીપક જેવું થઈ જાય એવું છે. વિકલ્પનો અભાવ થયો નહિ. દૃષ્ટિ એ જ્ઞાન જે છે એ જેમ છે તેમ તેને તે જ રીતે પ્રતીત કરે. (એ જ્ઞાન આત્માનું છે.)
- જ્ઞાનમાં રંગ જણાતો માટે તે જ્ઞાન રાગનું છે એમ નહિ. એ જેનું છે તે તે જ છે. રાગનું જ્ઞાન થયું એ તો પોતાની પર્યાયના સામર્થ્યથી પોતાથી થયું છે. આત્માનું જ્ઞાન દેખાય જ્ઞાન તે આત્મા જ છે.
- એ સાધિત સંબંધ જ્યાંનો છે એને જો ત્રિકાળ જ્ઞેય રૂપે માનશો તો એનો અભાવ થઈ જશે. ત્રિકાળ પણ પરજ્ઞેય સંબંધે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાન જ્ઞાનનું છે, તે જ્ઞાન આત્માનું છે, એ એનું [પરજ્ઞેયનું] નહિ, એમને એમને નહિ.
- એ ઘોડાપણું એ ઘોડાનું હોય તો ઘોડાપણાની જે ખડી છે તેનો વિરોધ થઈ જાય. એમ આ જ્ઞાન પણ પરને જાણતા તેને પરને લઈને થાય તો તે જ્ઞાનનો વિરોધ થઈ જાય.
- જાણે પરને જાણે પરંતુ એ પરને જાણતો નહિ. એ પોતે પોતાને જાણે એ એની પર્યાય છે.

(પુ.ને.ગા) ② "દૃષ્ટિ" વિષયક "દૃષ્ટાંત" પરના પ્રવચનસાર-

- દૃષ્ટાંત થઈ ગયો, હવે સિદ્ધાંત કહે છે.
- આ જગતમાં મોક્ષપણા છે તે દૃષ્ટિ ગુણથી જાણેલા સ્વભાવભાવનું દૃષ્ટ છે. પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે મોક્ષપણાનું દૃશ્ય છે.':
- જ્ઞાનગુણની રીતમાં દૃષ્ટિ અને જ્ઞેય બેય છે. આ કાળમાં છે તે દૃષ્ટિ-દેખવું અને જ્ઞેયનું જાણવું બે ગુણથી જાણેલા છે.
- 'હવે, "દૃષ્ટિ (દેખનારો અથવા જ્ઞેયનારો) મોક્ષપણા, દૃશ્ય (દેખાવાયોગ્ય અથવા જ્ઞેયાવાયોગ્ય) જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નહિ?" - એમ તે બન્નેનો સાધિત સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે.':
- એ દેખવું એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે કે દેખવું એ દેખાય છે એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે? એ દેખાવા યોગ્ય જે જ્ઞેય છે તેનો એ દેખનારો છે કે દેખનારો પોતે પોતાથી છે? એમ જ્ઞેય-દર્શનારો જ્ઞેયજ્ઞાન છે તેનો છે કે જ્ઞેય-દર્શનાર પોતે છે તેનો છે?
- 'જો મોક્ષપણા પુદ્ગલાદિનો હોય તો શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ! "જેનું જે હોય તે તેજ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે";- આવો સાધિત સંબંધ જણાતા હોવાથી, મોક્ષપણા જો પુદ્ગલાદિનો હોય તો મોક્ષપણા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ મોક્ષપણા પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ):'
- આ દેખનારો દેખવાયોગ્ય જ્ઞેયનો હોય તો તે રૂપે હોય. જ્ઞેયનારો એનો [-જ્ઞેયજ્ઞાનનો] હોય તો તે રૂપે હોય. પરંતુ એમ તો છે નહિ. જેને દેખે છે એનું એ સ્વરૂપ નહિ. [એમ ન હોય તો] દેખનાર પુદ્ગલરૂપે થઈ જાય, જડરૂપે થઈ જાય.
- રંગને દેખતો દેખનાર દેખનારમાં રહીને રંગને દેખે છે એમ કહ્યું તો [આત્મદ્રવ્ય] [જ્ઞેય]

વ્યવહાર છે. પોતે પોતાને દેખે છે અને બધા જરૂરી સ્વ-સ્વામી અંશો તેને, સદ્ગુણ વ્યવહાર છે. દેખનારો [-જુઓનારો] દેખનારનો [જુઓનારનો] છે, તે પરનો વ્યવહાર પણ નહિ.

- 'અને દોનાં, મોનપિણાના સ્વરૂપનો વિરોધ થાય. પરંતુ દુઃખનો વિરોધ તો થતો નહિ, કારણ કે અને દુઃખનું અન્ય દુઃખરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે. માટે (અને સિદ્ધ થયું કે) મોનપિણા પુદ્ગલાવસ્થા નહિ.':
- તો જેને દેખે તેનો થઈ જાય, જેને જુઓ તેનો થઈ જાય તો પોતાના સ્વરૂપનો વિરોધ થઈ જાય. [પરંતુ] એમ સ્વરૂપનો વિરોધ અને બાધા તો કદી થતો નહિ.
- પરને દેખે છે અને જુઓ છે એ અસદ્ગુણ વ્યવહાર છે. પોતાને દેખે છે અને જુઓ છે એ સદ્ગુણ વ્યવહાર છે. એ વાસ્તવિક પરંતુ નહિ. કેમ કે દેખનાર દેખનારનો જ છે દેખનાર દેખનારનો જ છે એવો તેને બધા નહિ. દેખનાર જ છે.
- (આશંકા નિવારીએ:) તો મોનપિણા પુદ્ગલાવસ્થા નહિ તો મોનપિણા કોનો છે? મોનપિણાનો જ મોનપિણા છે. (આ) મોનપિણાથી જુદો એવો કોઈ તો મોનપિણા છે કે જેનો (આ) મોનપિણા છે? (આ) મોનપિણાથી જુદો અન્ય કોઈ મોનપિણા નહિ, પરંતુ નિયમ એ સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે. અહો! સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નહિ. તો પછી દૃષ્ટિ કોણની નહિ, દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ જ છે - એ નિશ્ચય છે.':
- આત્મા આત્માનો છે એ બધા ઠાઠડા જેવું છે. અંતરંગ મોક્ષ શાસ્ત્ર, અંતરંગ દૃષ્ટિ, અંતરંગ જુઓ એવો જ સાધક આત્મા એનો તેને પાકા પિતા અનુભવ કરવાવાળા છે. ત્યારે તેનું નામ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

(2) દૃષ્ટિ વિષે સિદ્ધાંત કથન

- '(આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે: "આત્મા પરદ્રવ્યને દેખે છે અથવા જુઓ છે" - એ વ્યવહારકથન છે; "આત્મા પોતાને દેખે છે અથવા જુઓ છે" - એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; "દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ જ છે" - એ નિશ્ચય છે.)

(3) 'વળી (જેવા રીતે સાધ્ય તથા દૃષ્ટિ વિષે કથન-દૃષ્ટાંતથી કર્યું) એવા જ રીતે અસાધ્ય (ત્યાગ, ત્યાગ કરનાર) વિષે કહેવામાં આવે છે:-
અસાધ્ય વિષેના દૃષ્ટાંત પરના પ્રવચન માંથી: (સ્થળસંકોચને કારણે દૃષ્ટાંત અહીં લખ્યું નહિ)

- પરનો ત્યાગ કરવા જાય તો એનો અર્થ એ તે પરવસ્તુ એની છે, એની થઈ ત્યારે એનો ઠાઠી.
- આત્માનો સ્વભાવ પરના ત્યાગ અને ગ્રહણ (-ઉપાદાન)થી શૂન્ય છે.
- વ્યવહાર છે ખરો. વ્યવહારશૂન્ય નહિ પરંતુ તે અકિંચિત્કર નહિ, કાર્યકારી છે. એ કાર્યકારી છે એ પણ વ્યવહાર છે.
- પરની દયા પાળી શકું એમ માનવું એ તો મિથ્યાત્વનો પોકાર છે.
- 'છે' તેનું 'નહિ' એમ કોઈ રીતે થતું નથી.
- [વળી] નિશ્ચયની છે એટલે કામની છે, વ્યવહારની છે એટલે ખોટાની છે.
- દેવે ત્યાગની વાતનો સિદ્ધાંત છે.

(પુ.નં.૨૧૨) '.... ખડી ખડી જ-એ નિશ્ચય છે. જેમ આ દૃષ્ટાંત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે) દૃષ્ટાંત છે :-

- 'આ જગતમાં મોનપિણ છે તે, જેણે જ્ઞાનદર્શનનુગારિ ગ્રહેતો, પરના અપોહનરૂપ (ત્યાગરૂપ) સ્વભાવ છે એવું દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય ગ્રહણ કરતો મોનપિણનું અપોહ્ય (ત્યાજ્ય, ત્યાગવાયોગ્ય પદાર્થ) છે.'
- પરના ત્યાગના અભાવ સ્વભાવરૂપ છે. પરપદાર્થ છોડવા- ત્યાગવા એ પરાધીનમાં નથી. એમ મોનપિણરૂપ જ્ઞાન-દર્શનથી ગ્રહેતો જણાવાય છે. એણે નિશ્ચયથી રાગને ગ્રહ્યો નથી, તેમ રાગને છોડવો એ પણ વ્યવહાર છે.
- એક અજ્ઞાનીની જુઠાણા છે કે હું આ છોડું છું અને [મેં] આટલો આ ત્યાગ (કર્યો છે). આયુષ્ય રહ્યો ત્યાગ કરે આદિ શાસ્ત્રમાં આવે પરંતુ એ જીવનાભાવ ક્રિયા છે, કેમ એમનાથી માટે છે- આટલું મારે અને આટલું ન મારે એ બધા અજ્ઞાનીના વ્યવહારના ક્રિયા છે.
- અજ્ઞાનીને કર્મક્રિયાગાધમાટે છે, કર્મ તેનો તેને ત્યાગ છે- એ કરવા ત્યાગનો જ એનો સ્વભાવ છે. તેથી જ્ઞાની ત્યાગ દેખીને ત્યાગી માને છે એ મિથ્યા છે.
- 'હવે, "અપોહ (ત્યાગ) મોનપિણ, અપોહ્ય (ત્યાગ) જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નહિ ?"-એમ તે જીવનો નાસ્તિત્વ નિષેધ કરતો વિચારણામાં આવે છે' :-
- આત્મા જેને ત્યાગે[છે] તેનો તે છે કે નહિ? એ વાત એની છે કે જુદી છે?
- કિરણ તો એવા નીકળે છે કે મારા [પોતાનું] શરીર બળીને આવ્યું છે. એ શરીર પૂર્વે મમતા કરતી ? ઘૂંટી ગયા પછી પણ (આમ કરે). મડદું માર્યું, કું એને આવ્યું.
- 'એ મોનપિણ પુદ્ગલાદિનો હોય તો શું થાય તે પ્રશ્ન વિચારીએ: "જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે;"-આવો નાસ્તિત્વ નિષેધ બળવાન હોવાથી, મોનપિણ એ પુદ્ગલાદિનો હોય તો મોનપિણ તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ મોનપિણ પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ); એમ હોતાં, મોનપિણના સ્વદ્રવ્યનો વિરહ થાય. પરંતુ દ્રવ્યનો વિરહ તો થતો નથી, કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે રૂપાંતરના અભાવનો તો પ્રથમ જ નિર્ણય કર્યો છે. માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) મોનપિણ પુદ્ગલાદિનો નથી.' :
- એ એ શરીરનો ત્યાગ કરનારો આત્મા શરીરનો હોય તો આત્મા શરીરરૂપ જ હોય.
- [અજ્ઞાની] પોતાની જાતને જુદી જાણતા શીખતો નથી. પોતાની જાતને પર જાતમાં ભેળવીને પરરૂપે માને છે. આમ આખો રૂ' ફરી રહ્યો છે.
- રાગરૂપે એ છે નહિ. એ તો વીતરાગમૂર્તિ આત્મા છે. એને દેખતી ચીજ (-રાગ)નો ત્યાગ કરાવવા એનો નાશ થાય છે. પરને જાણવું-દેખવું એ પણ વ્યવહાર છે તો પરના ત્યાગની તો વાત શું કરવી ?
- એકનો વિષય કોણ નહિ એમ ક્યારે કહેવાય ? જ્યારે એકાંતસ્વરૂપમાં રહે અને વિકલ્પ ઉઠે નહિ એકનો વિષય કોણ નહિ એને જ્ઞાનપર્યાય કાર્યું' એમ કહેવાય.
- ઇન્દ્રિયજ્ઞાન અને અતીન્દ્રિયજ્ઞાન ઉભયથી નરકમાં જવાના છે.
- '(આચાર્ય વિચારીએ:) જો મોનપિણ પુદ્ગલાદિનો નથી તો મોનપિણ કોનો છે? મોનપિણનો

જ સોનપિંડા છે. (આ) સોનપિંડાથી જુદો કોઈક બીજો તત્ત્વ

સોનપિંડા છે કે જેનો (આ) સોનપિંડા છે? (આ) સોનપિંડાથી જુદો અન્ય કોઈ સોનપિંડા

નથી, પરંતુ તેઓ છે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે. આવો સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારને

શું બાધ છે? કોઈ બાધ નથી. તો પછી અમોક્ષ (અધિક ત્યાગ વિચાર) કોઈનો નથી,

અમોક્ષ અમોક્ષ જ છે - એ નિશ્ચય છે.' !

- આત્માએ આત્માનું કોઈ તત્ત્વ કોઈ બંધાય, કોઈ બંધન કોઈ આત્માનું [તત્ત્વ] અને આત્માએ તત્ત્વ કર્યું નથી. એ તો બાકી વ્યવહાર છે. એ વ્યવહારથી એ બંધ પાડ્યા છે.
- કોઈનો એ ત્યાગ વિચાર છે જ નહિ, કેમ કે પરના ત્યાગના અભાવ-સ્વભાવરૂપે તો પોતે છે, એ પરના ત્યાગના ભાવરૂપે કઈ રીતે થાય?
- આમાં શું કર્યું? આ સમયના વિચાર, આટલે સુધીના વિચાર, જેટલું સાર છે તેટલું તેને અંતરમાં એ કર્યું નથી? આમાં પકડો મારશો.
- પરના ત્યાગ સ્વભાવવાળો તે પરના ત્યાગ સ્વભાવવાળો જ છે, પરનો ત્યાગ વિચારો છે જ નહિ.

③ અમોક્ષ વિષયક નિશ્ચય વિચાર: 'આ રીતે અમારો એક ઉપાય કર્યું: "આત્મા પરદ્રવ્યને અમોક્ષ છે અધિક ત્યાગ છે" - એ વ્યવહારથી છે. "આત્મા જ્ઞાનદર્શનમય એક પોતાને ગ્રહે છે" - એક તેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે; "અમોક્ષ અમોક્ષ જ છે" - એ નિશ્ચય છે.)' :

- પરનો ત્યાગ વિચારો નહિ પરંતુ પોતાને ગ્રહે છે એક તેવું એ વ્યવહાર છે. પોતે પોતાને ગ્રહે છે - એ બાજુ પડી ગયો. એ પરના ત્યાગના અભાવસ્વભાવે છે એ રીતે જ છે. પરનો ત્યાગ પણ વિચારો નહિ એને સ્વને ગ્રહવો પણ નહિ. છે જ છે. એમાં વળી આ ગ્રહવું અને મૂકવું ક્યાંથી આવ્યું?
- આત્મા અંતરમાં તપતો શરીરમાં એ પાપ પણ કારણ નથી. તો આત્મા પોતાની સંભાળથી શરીરમાં રહેવો એ પણ વ્યવહાર છે. પોતે પોતામાં છે.

(પુ.નં.૭૩): જેઠ સુદ પંચમ - આજે જ્ઞાનપંચમી છે. આજે મહુખંડાગમ' લખાયા. આંતરિક્ષર પણે તાડપત્રના ઘણા ગ્રંથ છે. એ તાડપત્રો પર શાસ્ત્રો લખ્યા. 'ધવલ' નામ છે. એ હજાર વર્ષ જૂની પ્રતિમા નીચે સંઘરામાં છે.

- નિશ્ચયનો અધિકાર પૂરો થયો. ? જ્ઞાન જાણે એક તેવું એ પણ સદ્ભૂત વ્યવહાર છે. પરને જાણે છે એક તેવું એ તો અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે.
- 'હવે વ્યવહારનું વ્યાખ્યાન વિચારમાં આવે છે.' -
- [જ્ઞાનગુણના વ્યવહાર વિષે ધર્મી-જીવનું દૃષ્ટાંત:] : જેમ રીતે લોકગુણોથી ભરેલા સ્વભાવવાળી તે જ ખડી, પોતે જીવ-આદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ પરિણમતી થકી અને જીવ આદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતી થકી, જીવ આદિ પરદ્રવ્ય જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના લોકગુણોથી ભરેલા

સ્વભાવના પરિણામ વડે ઊપજતી થતી, ખડી જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-માંસ આદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઊપજતા માંસ-આદિ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-ખડીના) સ્વભાવથી કેવળ તે છે-એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; ---' :

- માંસને ખડી અડતી નથી. ખડી ખડીમાં રહીને ખડીની દોષાશ કેળવે છે. કીન ખડીમાં માંસનું નિમિત્તપણું છે અને માંસને ખડીનું નિમિત્તપણું છે. દોષાશ પોતે પોતાથી જ દોષી પરિણમે છે, માંસને લઈને નહિ. માંસને સંબંધ અડતી નથી.
- એવા વ્યવહાર થાય છે. માંસ દોષી થાય છે એમ નહિ, તેમ દોષી જે ખડી માંસરૂપે થાય છે એમ નહિ. કોઈ દ્રવ્ય કિંમત પોતાના પરિણામે પરિણામતા રહેલા છે ત્યારે અન્ય જીવને નિમિત્ત-નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે.
- આ સદાનિયમને કેવળ ગાયોમાં કહ્યો છે કે વિષ્ઠા પણ કૂવા પોતાના કૂવા, ગુણ, પર્યાયને સ્પર્શે છે, પરંતુ બીજા કૂવાની પર્યાયને સ્પર્શતી અને અડતી નથી.
- કરવા ગાડીને તેમ છે કે એવા ખાતરી છે. ગાડીના ફરતી થાય છે એ પોતાની યોગ્યતાથી થાય છે ત્યાં કરવા તો નિમિત્ત છે. [તેવા રીતે] માંસને ખડી દોષી કરે છે એમ નિમિત્તનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ એમ છે નહિ.

[શાસ્ત્રના વ્યવહાર સ્વપર નિર્દોષનું કથન:]

- તેવા રીતે જ્ઞાનગુણથી જ્ઞેયના સ્વભાવવાળો જોવાયેલા પણ, પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ પરિણમતો થકો અને પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતો થકો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના જ્ઞાનગુણથી જ્ઞેયના સ્વભાવના પરિણામ વડે ઊપજતો થકો, જોવાયેલા જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઊપજતા પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-જોવાયેલાના) સ્વભાવથી જાણે છે-એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.' :
- નહિ પરિણમતો એટલે નહિ પામતો. જેને એ જાણે છે તેને પોતારૂપ નહિ પરિણમાવતો. જ્ઞાન એવા શાસ્ત્રને જાણે છે, તો જ્ઞાન શાસ્ત્રને પરિણમાવતું નથી; તેમજ જ્ઞાન શાસ્ત્રપણે પરિણમતું નથી.
- જેવી જે ટોચ તે તે જ ટોચ. તો જે વસ્તુ જેવી છે તે પર્યાય તેવી હોય. એ પર્યાય બીજા વસ્તુની હોય એમ ત્રણ કાળમાં છે નહિ.
- એવા શાસ્ત્રના શબ્દોને એટલે જ્ઞાન પરિણમતું નથી અને એ જ્ઞાન શબ્દોને પરિણમાવતું નથી. જ્ઞાનમાં એને [-શાસ્ત્રને] નિમિત્ત કહેવાય અને એને [-શાસ્ત્રને] જ્ઞાન નિમિત્ત કહેવાય. એટલો વ્યવહાર કહેવાય, કહેવાય એટલો. શાસ્ત્ર શાસ્ત્રને પરિણમે છે, જ્ઞાન જ્ઞાનને પરિણમે છે. એટલો જાણવાને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે એટલો વ્યવહાર.
- પોતાના સ્વભાવને જાણે એને [પરદ્રવ્યને] એ [નિશ્ચયથી] વ્યવહાર (છે), પોતે જ

પોતાને જાણે તે પણ દ્રવ્ય [સદ્ભાવ] વ્યવહાર. શાશ્વત શાશ્વત જ છે તે નિશ્ચય.

[દ્રષ્ટિગુણના વ્યવહાર સિદ્ધત્વ ત્રીજા-ખડીનું દૃષ્ટાંત]

- 'વળી (જેવા રીતે જ્ઞાનગુણનો વ્યવહાર થયો) એવા જ રીતે દ્રષ્ટિગુણનો વ્યવહાર થવામાં આવે છે!— [ત્રીજા-ખડીનું દૃષ્ટાંત]
- દ્રષ્ટ-દૃશ્ય કોઈ [-દ્રષ્ટ] સમયે પોતાની પર્યાયે પરિણમતી, બાકી એક-નિયત ઉપસ્થિત હોય તે નિમિત્તથી જાણે પરિણમતી એવો નિયત તે પણ જાણે પરિણામાવતી એવો એક જ રહી રહી છે.
- શુદ્ધ હેતુ! આવો નિયત-નૈમિત્તિક સંબંધ કોના કારણે બને છે?
પૂ.ગુરુશ્રીજી! એ કુદરતે બને છે. દોષ છે.

(પૂ.ગુ.શ્રી)-[ખડી] ત્રીજાને દોષી કહે છે એમ જાણે એવો ત્રીજાને ત્રીજો દોષી [-ખડી] છે એમ જાણે. દોષી દોષીને ત્રીજો છે એવો ત્રીજો નિયત થવામાં આવે છે.

- [દ્રષ્ટિગુણના વ્યવહાર સિદ્ધત્વ સિદ્ધાંતનું ફળ]
- 'જેવા રીતે દ્રષ્ટિગુણને જોવા સ્વભાવવાળો એવાયિના પણ, પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે જાણે પરિણમતો થતો એવો પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે જાણે પરિણામવાળો થતો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જેવો નિયત છે એવો પોતાના દ્રષ્ટિગુણને જોવા સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતો થતો, એવાયિના જેવો નિયત છે એવો પોતાના (-પુદ્ગલાદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતા પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના (-એવાયિના) સ્વભાવથી દેખે છે અથવા જુએ છે - એમ વ્યવહાર કહવામાં આવે છે.'!
- દ્રષ્ટિગુણ જે જાણને દેખે છે તે જાણરૂપે દ્રષ્ટિગુણ થતો નથી, તેમ તે જાણ દ્રષ્ટિગુણમય થતી નથી. કેવા નિયત નિયત વ્યવહાર કહવામાં આવે છે.
- પંચ પરમેષ્ઠીને જાણ જુએ છે તો એ જુદાગુણ પંચપરમેષ્ઠીમયે થતો નથી, તેમ પંચપરમેષ્ઠી પણ જુદા ગુણરૂપે થતા નથી. કોઈ જીવને નિયત કહ્યું તે વ્યવહાર છે.
- પરને દેખતો નથી અને પોતાને [પોતાને] દેખે છે, કારણ કે જેના [E સ્વભાવના] સ્વભાવમાં જાણવું અસ્તિત્વ આવતું નથી. જેની [-એની] દશામાં જાણવું ગુણની, કુદરતની દશાની આવતી નથી.
- નિયત કહેવાય એટલે નિયતને શાય એમ નહિ. કેવા કોઈ જીવનો નિયત-નિયત સંબંધ [નો] વ્યવહાર કહવામાં આવે છે.
- અનંત દ્રવ્ય છે. તે [દ્રષ્ટ દ્રવ્ય] તેના પર્યાયના સ્વકાળના પરિણામન સિવાયનું નથી. તો બીજું દ્રવ્ય એને શું કરે? અને બીજું દ્રવ્ય પણ પોતાના પર્યાયના પરિણામમયે પરિણામે છે એને બીજું દ્રવ્ય પરિણામાવે શી રીતે?
- તેમ એટલે શું? પર્યાય. પર્યાય એટલે તે દ્રવ્યની તે ક્ષણની અવસ્થા, તે અવસ્થા સિવાયનું દ્રવ્ય ત્રણ કાળ ત્રણમાં હોય નહિ. બીજું દ્રવ્ય પણ પોતાની અવસ્થા સિવાયનું હોય નહિ. દ્રષ્ટ દ્રવ્ય જ્યારે પોતપોતાની અવસ્થા સહિત છે ત્યારે બીજું દ્રવ્ય

એનું અવલંબન તે, એને પરિણામને જ્ઞાન કહેવામાં આવે.

- આત્માએ રાગ-દ્વેષ તથા એણે ચારિત્રમોહ તરફ જોડાવું પડ્યું એમ નહિ. જ્યાં જેટલા રાગ દ્વેષ તે જેટલા પુણ્યમાં તર્ક કરાવે છે તે એની પર્યાયની યોગ્યતાથી કરાવે છે. પ્રશ્ન: રાગ દ્વેષ જ તે જ્ઞાન તર્ક કરાવે?

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: એ જ કારણે એનો પ્રશ્ન [જ] તો [છે]? અહીં કહ્યું છે, છે, છે એની પાસ એટલે છે ત્યાં જ એમ શાંતિ આવું?

- અજ્ઞાનને અજ્ઞાનપણે સિદ્ધ કરવાને [-કરવાં જ] દ્રવ્ય-ગુણ થઈ જાય છે. અજ્ઞાનને અજ્ઞાનપણે સિદ્ધ કરવાને જાણવા-દેખવારૂપે થઈ જાય છે. એક તેનો તર્ક, એક તેને પરિણામવાનો, એક તેનાથી પરિણામવાનું, એક તેનાથી કરવાનો.
- તેથી પણ એક દ્રવ્યની એક સમયની પર્યાય એની કિંમત શું રાખતા? અરે! પરમાણુની એક સમયની પર્યાય એની કિંમત શું રાખતા?
- પુદ્ગલને જાણ દેખે છે એમ તેણે એ નિમિત્ત [નું થાય] છે. ઉત્તર દેખનારપણે પરિણામતો નથી અને દેખનારને [બોલનારપણે] પરિણમાવતો નથી. તો પછી એક-બીજાનું શું થયું? એક-દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાય કરી, એક [રીતે] અજ્ઞાની પરમાણુની [પર્યાયને] કરી—એ અજ્ઞાનું નિરૂપણ છે.
- દેખનાર પરને દેખે છે, પરની પર્યાયને તે છે એ તો છે જ્યારે અને પરને નહીને પરિણમે છે એનો છે જ્યારે, પરંતુ દેખનાર દેખનારને દેખે, પ્રભુ! એવો તારો શું ફિર છે ભાઈ? [એટલે સ્વ-સ્વામી સંબંધરૂપ સંબંધ વ્યવહાર પણ તદ્દન નથી].

(પુ.ન.૭૫) [ચારિત્રગુણના વ્યવહાર વિષયક જ્ઞાન-પદનું દૃષ્ટાંત]

- એમ, (જેવા રીતે જ્ઞાન-દર્શન ગુણોનો વ્યવહાર કરવો) એવા જ રીતે ચારિત્ર ગુણનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે:- [જ્ઞાન-પદનું દૃષ્ટાંત]
- નિમિત્તને લીધેજ નહિ, તેમ નિમિત્ત તેનાથી જ નહિ.

[ચારિત્રગુણના વ્યવહાર વિષયક સિદ્ધાંતનું કથન]

- તેવા રીતે જેવો જ્ઞાનદર્શનગુણને જાણતો, પરના અપોહનરૂપ સ્વભાવ છે એવો એનાથી પણ, પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે તદ્દન પરિણમતો થતો અને પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે તદ્દન પરિણમાવતો થતો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના જ્ઞાનદર્શનગુણને જાણતા પરઅપોહના-ત્યાગ (પરના ત્યાગ સ્વરૂપ) સ્વભાવના પરિણામ વડે લીધેજ થતો, એનાથી જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે લીધેજ પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના (-એનાથીના) સ્વભાવથી અપોહ છે એવો ત્યાગ છે - એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.'!
- [એનાથીના] પરના ત્યાગના અભાવ સ્વરૂપ જ પોતે છે. પરના ત્યાગ સ્વભાવે છે. પરંતુ જેમ જ્ઞાનદર્શનને જાણતા છે એમ પરવસ્તુના ત્યાગના અભાવ-સ્વભાવને જાણતા છે. અમારા એનો [પરદ્રવ્યનો] ત્યાગ તે છે અને એ [પરદ્રવ્ય] અમારાથી ત્યાગ થાય છે

કોમ પણ નહિ.

- આત્મા પરદ્રવ્યને છોડે છે એ તો છૂટવા તાકે તે છૂટે છે અને આત્મા પોતાને છૂટવા તાકે છૂટવારૂપ પરિણામે છે તો અંતરંગને નિમિત્ત હોય, પરંતુ આત્મા પરને છોડે છે અને પરથી એ આત્મા છૂટે છે એમ છે નહિ.
- જે વસ્તુનો ત્યાગ થતાંય જ છે એ એ ત્યાગ કરે છે એ પુણ્ય કયાં? એને છોડે તો ત્યાગ થાય એમ છે નહિ. એકને એનો ત્યાગ કરે તો એ ત્યાગી થાય એમ નહિ. આજ છોડવા છે જ.
- એનામાં એભાવ નામનો અંતર્ગુણ છે ? પરના ત્યાગના એભાવ સ્વરૂપ જ છે. એનો [પરનો] ત્યાગ કરે તો ત્યાગ [થાય] એમ નહિ.
- ગીત ગાયા. અંતર્દ્રવ્ય ભગવાન દૃષ્ટાને અડે નહિ, સ્પર્શે નહિ તો એને છોડે એ પુણ્ય ક્યાંથી આવ્યો? એક સાર ભગવાન આત્મા નાસ્તિત નહિ. પરનો ત્યાગ કરું તો ત્યાગ થાય એ વસ્તુમાં નહિ, [નહિ તો - otherwise- આત્મા પર] વસ્તુનો નાસ્તિત થઈ જાય છે.
- પોતા [આત્મા] છૂટતા પડી જ છે એને છૂટવું એ બોલવામાં નિમિત્ત હોય છે.
- જે નહિ એને કહેવું એનું નામ વ્યવહાર.
- પરના ત્યાગના એભાવ સ્વરૂપ જ એનું (સ્વરૂપ) છે. એ એમ ન હોય તો પરનો એભાવ-સ્વભાવ થઈ શકે નહિ. એ છે એ રીતે થયો એમાં પરનો એભાવ ક્યાં એ તો નિમિત્તમાત્ર કથનમાં આવે છે. મુખ્યપણે એ છોડવું, આવા ભાવના તેના-એ ભાવના અવલંબનયોગના વ્યવહારની વાત છે.
- પરને જાણે, પરને દેખે, પરને ત્યાગે એ ભાવો વ્યવહાર છે. અંતરંગના અંતરંગને નિશ્ચયથી તો જાણતા પણ નથી. પરને જાણતા નથી, પરને દેખતા નથી, પરને છોડતા નથી.
- એક પરમાણુ [પણ] બીજા પરમાણુને છોડતો નથી, કિંતુ પરમાણુમાં બીજા પરમાણુનો એભાવ-સ્વભાવ છે. એટલે એ આત્માની વાત છે, તેથી તેને [પરમાણુ આદિ પરદ્રવ્યને] અડતો પણ નથી. એ વાત જેને બેસી જાય એને અંતરદૃષ્ટિ થઈને પરથી છૂટારો થઈ જાય. પરવસ્તુથી છૂટકારો થાય. પરને છોડવું-મૂકવું કે જાણવું-દેખવું એ પણ એમાં રહેતું નથી.
- રામજીભાઈ: તો પછી પરને જાણે છે કોણ?

પૂ. ગુરુદેવશ્રી: આત્મા પોતાને (જાણે). પરને જાણતો નથી. પોતાને જાણતા સ્વ-પર જાણવાની વાત પોતાની પોતામાં છે. કાંઈક જાણવાની વાત પોતાની કાંઈક બિના છે.

- એ છોડે છે એને પોતે છોડવા યોગ્ય થાય છે એમ નહિ. વસ્તુ છૂટી જાય છે માટે આત્મા એને છોડે છે એમ નહિ. આયુષ્યને લઈને [આત્મા] શરીરમાં રહે છે એમ નહિ. પોતાની તે કાળની યોગ્યતાને લઈને પોતે રહે છે. એ યોગ્યતા છૂટે ત્યારે બીજા યોગ્યતા થઈ તો છૂટી જાય છે.
- [ઉપસંહાર] 'એ રીતે આ આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પર્યાયોનો નિશ્ચય-વ્યવહાર યુક્ત છે. એ જ પ્રમાણે બીજા પણ કેવળના પર્યાયોનો નિશ્ચય-વ્યવહાર યુક્ત જાણવો.'!

- [ગાયગુણ:] એ ગાય ગુણની પર્યાયમાં જોડાઈ પડે એ પોતાને ગણે છે, બીજા સાથે તો નિમિત્તમાત્ર છે. એ ગુણને ગણે બીજાની પર્યાયને રાખી શકે ? રાખી શકે ? રાખી શકે (એમ છે નહિ). એ ગાય પોતાની શુદ્ધ ચેતનાની રચના કરે એ વ્યવહાર છે. બાકી તો રચનાનો કાળ છે તે રચના થાય છે.
- જેમ શીરામાં તેલ થાય, ઘી શીરે થાય, ઘઉં ઘઉંરૂપે થાય, તેલ થાય એ એનો નિયમ છે. બારાક એમાં તેલ પણ થાય (એમ છે નહિ).
- [સુખ ગુણ:] પાંચ-પચાસ લાખ એરોપ્લેન પડ્યા રહ્યા કરે (તો) આખા દરમ દરમ રહ્યા કરે. એ દરમ છે એમાં એ સાર [-પોંચો] નિમિત્ત છે, એ શરીરને ગણે દરમ રાખો નહિ. તેમ દરમ રાખો છે માટે તે સાર ત્યાં આવતા છે એમ નહિ.
- [તત્ત્વગુણ:] તત્ત્વ ગુણ બીજાને નિમિત્ત છે પરંતુ બીજાની ક્રિયા [આત્મા] તત્ત્વ ગુણને ગણે થાય છે, તત્ત્વ દોષિયાર રાખો માટે પોતા શરીરને બાકો (એમ નહિ).
- [જ્ઞાનગુણ:] પોતે પોતાનો જ્ઞાતા થાય છે, નિરીક્ષક દોષ! સિદ્ધનો જ્ઞાતા નહિ. એ એનો સ્વભાવ જ નહિ. નિરીક્ષકનો જ્ઞાતા થાય છે ત્યારે સાર સામે નિમિત્ત હોય ખરો પરંતુ એનો જ્ઞાતા થતો નહિ.
- જેમ ત્રણ [દાન દર્શન ચારિત્ર] જોડાણી પાંચ થી એ પર્યાયની પાંચ થી, ગુણની નહિ. ગુણ કાયમ દ્રવ્ય તો સ્થિતિ રહે છે એની તેવી પાંચ છે નહિ. પર્યાય અંતરાળમાં નિમિત્ત હોય.

[સ્વરૂપાત્મ રોકાણ:] દર્શ દ્રવ્યની પર્યાય જે સમયે થાય તે જ્ઞાન એને નિર્ણય એ સ્વરૂપાત્મ. સ્વ-સ્વરૂપાત્મ રોકાણમાં તો એ ત્રણેય [દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય]નો સ્વરૂપાત્મ છે પરંતુ અહીં તો પર્યાય અંતરાળ ગેલ છે. દર્શ ગુણની જે પર્યાય ભોગવવામાં આવે છે એ પોતાથી ભોગવાય છે, પરંતુ નિમિત્ત (છે) માટે ત્યાં ભોગવાય છે એમ પણ નહિ.

- 'સમસ્ત પર્યાયોનો ...': સિદ્ધ પણ સમયમાં સિદ્ધ દ્રવ્ય અનંતી પ્રકાર પર્યાય સિદ્ધ હોય નહિ. એ અનંતી પર્યાયને પણ એ બીજા પર્યાય નિમિત્ત છે પરંતુ એ પર્યાયને ગણે બીજા અનંતી પર્યાય થઈ એમ પણ નહિ, તેમ દર્શ પર્યાય ક્રમસર પરિણમે છે. સિદ્ધર પણ છે ક્રમસર થાય છે, ક્રમિક નહિ.
- 'આત્માના દાન-દર્શન-ચારિત્ર પર્યાયોનો નિશ્ચય-વ્યવહાર કહ્યો...': એકાંતે જે સમયે [જે પર્યાય] થવાની, તેને બીજા સાર નિમિત્ત કહેવાય, બીજા શરીરને તે પર્યાય નિમિત્ત કહેવાય - એનો વ્યવહાર કહેવાયો. નિશ્ચયે તો એને બીજાના નિમિત્ત પણ નહિ.
- ત્રણ બોલ કહીને બધી અજ્ઞાન દુનિયાની દૃષ્ટિ દ્રવ્યની એક એક સમયની અનંતી પર્યાય તે એક એક પર્યાય સ્વતંત્ર પોતપોતાથી છે એમને બીજા સાર છે માટે [એ] પર્યાય થાય છે એ એ પાંચ છે નહિ.

(પૃ.નં.૨૧૫) • સિદ્ધાંત:- 'શુદ્ધનયથી આત્માનો એક શોભનમાત્ર સ્વભાવ છે. તેના પરિણામ જાણવું, દેખવું, શ્રદ્ધવું, નિયત થવું ઈત્યાદિ છે. ત્યાં નિશ્ચયનયથી વિચારતાં આત્મા તો આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા નહિ કહી શકિયો, દર્શક નહી કહી શકિયો,

જ્ઞાન કરનારો નહિ તો શાનનો, ત્યાગ કરનારો નહિ તો શાનનો, તરણ કે પરકૃત્યને અને આત્માને નિશ્ચયથી તેવું પણ સંબંધ નહિ!

- જ્ઞાનમય-વિસ્તારિત દૃષ્ટિથી જોઈએ તો આત્માનો જાણવું દેખવું આદિ સ્વભાવ છે. આત્મા વસ્તુ છે, પોતાના અનંત સ્વભાવ છે અને એના જાણપણા-દેખવાના સ્વભાવ પરિણામ છે. ત્યાં સત્યદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આત્માને પરનો કરવો તો તેવી શક્તિ છે જ નહિ [પરંતુ] આત્માને પરકૃત્યનો જ્ઞાન પણ તેવી શક્તિ નહિ. તિરણ કે જાણનારો જાણનારની અવસ્થામાં પોતાનું અને પરનું સ્વરૂપ પરિણામે છે તેને તે જાણે છે. પરને જાણે છે એમ તેવું તે વ્યવહાર છે. કંઈ કરે અને જાણમાં આવ્યાં આવતાં છે [તેથી] પર જે કરે છે તે જ્ઞાનમાં આવતું નથી અને જ્ઞાન છે તે તેમાં જતું નથી. જોકે પરને જાણવું એમ તેવું એ વ્યવહાર માત્ર છે.
- પરસ્પર તો પરની સાથે તેવો સંબંધ નથી. પરને જાણવું એવો જે કરે-જ્ઞાન સંબંધ એ પણ નથી. [આત્મા] પોતાના સ્વભાવમાં સ્વપણે રહીને પોતાને જાણે છે અને પરને આલંબે નહિ [માટે] એને જ્ઞાન પણ તેવી શક્તિ નથી.
- પરની જ્ઞેયતા તે એ પણ તેવી શક્તિ નથી, તિરણ કે પરની જ્ઞેયતા તે [છે] એ તો પોતાના સ્વભાવથી તે છે. પરની જ્ઞેયતા તેના આત્મા પરને સ્પર્શે છે એવું છે નહિ એ [જ્ઞેયતાના] પરિણામ પોતાના છે, એ પરિણામને પરની તેવી અપેક્ષા નથી.
- એ પરનું જ્ઞેયતા તેનો નહિ, એ પોતાનો સ્વભાવ જ છે.
- → આવો આત્મા છે એની જ્ઞેયતા અંદર થતા જોઈએ.
- આત્માની દશામાં પરવસ્તુ શું છે કે તે પરવસ્તુને છોડે? પરના ત્યાગનો તો એમાં અભાવ છે.
- આ બોલ બોલ્યા- જાણનાર, દેખનાર, જ્ઞેયનાર અને ત્યાગ કરનાર. આવે બોલ અને તાણ પડતા નથી. કંઈ-જ્ઞાન સંબંધ એ પણ વ્યવહાર છે. પોતે જ કંઈ-જ્ઞાન છે. પોતે જાણનાર અને પોતે જાણવાવાળા છે.
- પરને અને આત્માને તેવો સંબંધ નથી. પોતાની જ્ઞાનની યોગ્યતાથી જ તે જાણવામાં આવ્યું છે. પંચપરમેષ્ઠિને જાણે છે, જ્ઞેયતા છે, દેખે છે, અને છોડે છે એટલે એ [બધો] વ્યવહાર છે.
- જે જ્ઞાન, દર્શન, જ્ઞેયતા, ત્યાગ ઇત્યાદિ ભાવો છે, તે પોતે જ છે; ભાવ-ભાવતાનો ભેદ હોવો તે પણ વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી ભાવ અને ભાવ કરનારનો ભેદ નથી.
- પ્રશ્ન: કંઈનાથ અને જ્ઞાનનાથ (એવો સંબંધ નહિ?)
  ઉત્તર: કંઈ અને જ્ઞાનનો સંબંધ જ નહિ. ૨૦૦ ગાથામાં આવશે. સર્વે સંબંધો નિષેધ। કંઈ-જ્ઞાન સંબંધ હોવો એ વ્યવહાર છે, નિ-ત્ય સંબંધ હોવો એ નિશ્ચયાભાસ છે
- પોતાને જાણે, દેખે અને જ્ઞેયતા છે. પોતે જ પરના ત્યાગ સ્વભાવરૂપ પરિણામે છે.
- આત્મા જ્ઞાન અને તેના જાણવાના, દેખવાના, જ્ઞેયતાના પરિણામ તે ભાવ. એ પણ ભાવ અને ભાવતાનો ભેદ થયો. એ પણ [સ્વભાવી સંબંધરૂપ સદ્ભાવ] વ્યવહાર છે.
- જાણનારો જાણે છે [પોતાને], એ વ્યવહાર છે. ભેદ પડ્યો ને? [તેમ] દેખનારો દેખે છે [પોતાને],

[પોતાને] [સંકલ્પ]
જુઓ, જુઓ છે - એનો જ્ઞાનનો જ્ઞેય ધર્મ એ પણ વ્યવહાર છે.
પરને જુએ અને પરને જાણે એનો વાત છે જ નહિ. [તત્ત્વતઃ] જાણવા-દેખવાના પરિણામ તો જાણવા પોતાના ચેતનના પરિણામ છે, એ પરિણામને અને પરને કંઈ સંબંધ નથી.

- સિદ્ધ ભગવાન જોઈ રહ્યા છે. ગમે તેટલું થાય, છે સત્ય એને? એનો અર્થ એ થયો કે આત્માનો સ્વભાવ જ એ છે કે પોતે જાણવું-દેખવું પોતાને, બાકી એ સ્વભાવ પરને જાણવું-દેખવું તો નહિ પરંતુ પરનું કરવું તો સિદ્ધિ નહિ.
- એ પોતે પોતાને જાણે[છે] એમ જ્ઞેય પાડયો એ પણ વ્યવહાર છે. સાચું સાચું જ છે. [નિશ્ચયથી] પર્યાય અને પર્યાયનો કરનારો આત્મા (એનો) જ્ઞેય નથી.
- 'હવે વ્યવહારનય વિષે: વ્યવહારનયથી આત્માને પરદ્રવ્યનો દાતા, કરવા, જુવા કરનાર, ત્યાગ કરનાર કહેવામાં આવે છે; તથા જે પરદ્રવ્યને અને આત્માને નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવ છે- તાદાત્મ્ય સંબંધને પરદ્રવ્ય નિમિત્ત અને વ્યવહારી જીવ તે છે કે જે આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે, પરદ્રવ્યને દેખે છે, પરદ્રવ્યનું જુવાન કરે છે, પરદ્રવ્યને ત્યાગે છે.'!
- કહેવામાં આવે છે, છે નહિ. વ્યવહારી જીવ તે છે કે જે પરને જાણે છે અથવાની એમ કે. કિંતુ જેઓ જે સ્વભાવી સ્વભાવ [છે] તેના પરિણામ થતાં પરિણામ એને સિદ્ધ પરની અપેક્ષા છે નહિ. એવા અપેક્ષા કરીને કહ્યું એ તો વ્યવહાર છે અને એ રીતે જાણવું એ તો નિશ્ચય છે.
- [આત્મા] પરદ્રવ્યને જાણે છે એમ નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવને કારણે વ્યવહારી જીવ તે છે. કેમ એવા થતાં પોતું હોય છે. અરસું દેખાવે એમ કહે છે કે આત્મા આવી જુવાન કરી, આવો આમ જાણવું. એ વ્યવહાર છે. જ્ઞાનભાવ પર્યાય પોતાના છે કે એનો છે? એ ચેતનના પરિણામ છે કે એના [પરદ્રવ્યના] પરિણામ છે?
- એ પ્રમાણે નિશ્ચય-વ્યવહારના સ્વરૂપને જાણીને યથાયોગ્ય (જેવું તેવું છે તેમ) જુવાન કરવું.'

સારાંશનો સારાંશ - (સંક્ષિપ્ત)

જ્યાં સંસ્થિત ધાતુ કરે પરદ્રવ્યને વ્યવહારથી,
પણ સંસ્થિત જ સ્વયં થતા ધાતુ આવી નિશ્ચય થતી. ----- ૧
પરદ્રવ્યને હું ચેતયિતા જાણતો વ્યવહારથી,
પણ જાણતો મુજને જ, નહીં પરદ્રવ્યને નિશ્ચય થતી --૨
'જે જેનું હોય તે તે જ હોય' નિયમ અહોઅર્થો નથી,
'હું જ્ઞાન તે આત્મા જ' આત્મા પુદ્ગલાદિનો નથી. ---- ૩
નહીં જાણું, દેખું, જુવું હું ત્યાગું-ગ્રહું પરને નહીં;
'ચેતયિતાનો ચેતયિતા-જ્ઞેય' એ પણ છે નહીં. ---- ૪
ચૂકી દેશના ગુરુદેવની સમજ અને જુવા તણી,
અંતરાય થાશો વિના મારું 'અહં ચેતયિતા' મહીં. ------ ૫

ગાથા-૩૫૬ થી ૩૬૫ : ઉપસંહાર

(૧) આ ગાથાઓના સારાંશના પાના નં. ૨ અને ૩ પર આપેલા "PART A - ખડીના દૃષ્ટાંત સહિત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વિષયક નિશ્ચયનયના આધારે જોડાં જોડો :-

(1) ખડી ભીંતને ધોળી કરે છે.	(A) એ વ્યવહારનય છે.
(2) ખડીની જ ખડી છે.	(B) એ સ્વરૂપાચરણરૂપ વ્યવહાર છે.
(3) ખડી ખડી જ છે.	(C) એ નિશ્ચય છે.
(4) આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે.	(A) એ નિશ્ચય છે.
(5) આત્મા પોતાને જાણે છે.	(B) એ વ્યવહારનય છે.
(6) જ્ઞાન જ્ઞાન જ છે.	(C) એ સ્વરૂપાચરણરૂપ વ્યવહાર છે.
(7) આત્મા પરદ્રવ્યને દેખે છે. અથવા શ્રદ્ધે છે.	(A) એ વ્યવહારનય છે.
(8) આત્મા પોતાને દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે	(B) એ સ્વરૂપાચરણરૂપ વ્યવહાર છે.
(9) દર્શન દર્શન જ છે.	(C) એ નિશ્ચય છે.
(10) આત્મા પરદ્રવ્યને અપોહે છે અથવા ત્યાગે છે.	(A) એ નિશ્ચય છે.
(11) આત્મા જ્ઞાનદર્શનમય એવા પોતાને જ્ઞાતે છે.	(B) એ સ્વરૂપાચરણરૂપ વ્યવહાર છે.
(12) અપોહ અપોહ જ છે.	(C) એ વ્યવહારનય છે.

(૨) આ ગાથાઓના સારાંશના પાના નં. ૩ અને ૪ પર આપેલા "PART-B : ખડીના દૃષ્ટાંત સહિત જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર વિષયક વ્યવહારનયના આધારે જોડાં જોડો :

(1) ક્ષયોપશમભાવ કરેલા સ્વભાવવાળી ખડી પોતાના [ક્ષયોપશમભાવ કરેલા] સ્વભાવ વડે	(A) જ્ઞાન આદિ પરદ્રવ્યને વ્યવહારથી ધોળું કરે છે
(2) જ્ઞાનગુણરૂપ કરેલા સ્વભાવવાળો જીવ પોતાના જ્ઞાનગુણરૂપ કરેલા સ્વભાવના પરિણામ વડે	(B) પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને વ્યવહારથી જાણે છે.
(3) દર્શનગુણરૂપ કરેલા સ્વભાવવાળો જીવ પોતાના દર્શનગુણરૂપ કરેલા સ્વભાવના પરિણામ વડે	(C) પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને વ્યવહારથી દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે.
(4) પરના અપોહનસ્વરૂપ સ્વભાવ છે એવો જીવ પોતાના પર અપોહનાત્મક સ્વભાવ વડે	(D) પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને વ્યવહારથી અપોહે (-ત્યાગે) છે.

સ. પ્ર. - ૧૫૯
ગા.૩૫૬/૩૬૫-૨૦

③ જોડતાં જોડો :-

(1) ખડી ખીંતની નહિ.	(A) સોનચિતા પુદ્ગલાદિનો નહિ.
(2) ખડી ખડીની છે.	(B) સોનચિતા સોનચિતાનો છે.
(3) ખડી ખડી જ છે.	(C) સોનચિતા સોનચિતા જ છે.
(4) સોનચિતા પુદ્ગલાદિનો નહિ.	(A) સોનચિતા પુદ્ગલાદિને લાગતો નહિ.
(5) સોનચિતા સોનચિતાનો છે.	(B) સોનચિતા સોનચિતાને લાગે છે.
(6) સોનચિતા સોનચિતા જ છે.	(C) રાગ રાગ જ છે.
(7) સોનચિતા પુદ્ગલાદિને લાગે છે.	(A) એ વ્યવહારનય [અસત્ય] છે.
(8) સોનચિતા સોનચિતાને લાગે છે.	(B) એ સ્વસ્વામીસંબંધરૂપ વ્યવહાર છે.
(9) સોનચિતા સોનચિતા જ છે.	(C) એ નિશ્ચય છે.
(10) અસદ્ભૂત વ્યવહાર	(A) આત્મા પરને લાગે છે.
(11) સદ્ભૂત વ્યવહાર	(B) પોતે પોતાને લાગે છે.
(12) નિશ્ચય	(C) રાગ રાગ જ છે.
(13) મિથ્યાત્વનો વ્યવહાર	(D) આત્મા પરનું કરે છે.

⑦ જોડતાં જોડો :-

(1) ચિનગારી લાકડાંને લાગે છે.	(A) સદ્ભૂત વ્યવહાર છે.
(2) રાગ રાગને લાગે છે.	(B) અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે.
(3) આત્મા પરદ્રવ્યને દેખે છે/જુએ છે.	(A) અસદ્ભૂત વ્યવહારનય છે.
(4) આત્મા પોતાને દેખે છે/જુએ છે.	(B) સ્વસ્વામીસંબંધરૂપ [સદ્ભૂત] વ્યવહાર છે.
(5) દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ જ છે.	(C) નિશ્ચયનય છે.
(6) આત્મા પરદ્રવ્યને અપાર્દે છે.	(A) અસદ્ભૂત વ્યવહારનય છે
(7) આત્મા જ્ઞાનદર્શનમય એવા પોતાને જુએ છે.	(B) સ્વસ્વામીસંબંધરૂપ [સદ્ભૂત] વ્યવહારનય છે.
(8) અપાર્દત અપાર્દત જ છે.	(C) નિશ્ચયનય છે.
(9) જે દ્રવ્યો વચ્ચે રાગ-રાગ સંબંધ હોય તે	(A) એ મિથ્યાત્વ છે.
(10) જે દ્રવ્યો વચ્ચે ભિન્ન-ભિન્ન સંબંધ હોય તે	(B) એ વ્યવહાર છે.
(11) આત્મા પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરે છે	(C) એ વ્યવહાર છે.
(12) સ્વ	(A) આત્મા (જ્ઞાન)
(13) સ્વામી	(B) ભૂતકાલ સમયે થયેલી આત્માની પર્યાય (જ્ઞાન)

સ.પ્ર.-૧૫૮
ગા.૩૫૬/૩૬૫-૨૧

(૫) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. ખડીએ જીભને ઘાલી કે, ગાંધીજીએ ભારતને સ્વતંત્રતા અપાવી અને મેં મારા પુત્રને કોલેજ બનાવ્યો- આ બધાં જ્ઞાનોનાં નિરૂપણનો પુરાવા અર્થ સરખો છે.
2. બધા પુરાવાના નિરૂપણનું ફળ અનંત સંસાર હોતું નથી.
3. 'ખડી જીભની છે કે નહિ?' અર્થાત્ ખડી અને જીભ બન્ને અર્થ જ દ્રવ્ય છે કે નહિ?' અગર તે 'ખડી જીભ છે કે નહિ?'
4. ખડી જીભના વિકલ્પો Exclusive છે.
5. 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય' અર્થાત્ 'જેનું જે હોય તે તેનું જ હોય'.
6. 'જેનું જે હોય તે તેનું જ હોય'- આ વિધાનમાં 'તેનું' શબ્દ જો જિનેશ્વર દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિનું સૂચન છે માટે આ વિધાનો અર્થ 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય' એનાથી જુદો થઈ જાય છે.
7. 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય', જો કે આત્માનું જ્ઞાન છે તે જ્ઞાન આત્મા જ છે.
8. જો શરીર મારું હોય તો હું જ શરીર હોઉં, પરંતુ એમ છે નહિ.
9. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પંચપરમેષ્ઠિને નિશ્ચયથી જાણે છે.
10. જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે અને પણ વ્યવહાર છે કેવળ કે જ્ઞેયમાં જ્ઞાનનો પ્રવેશ નથી તથા જ્ઞાન જ્ઞેયરૂપ પરિણમતું નથી.
11. જાણનારો ઓળખાતા પરને જાણતાં પરરૂપે થઈ જતો નથી પરંતુ પોતારૂપે રહીને વ્યવહારથી પરને જાણે છે [નિશ્ચયથી તો સ્વને જ જાણે છે].
12. અર્થ દ્રવ્યની પર્યાય ગુણ દ્રવ્યની પર્યાયમાં પ્રવેશ કરી નથી, સંક્રમી નથી અને સમયસાર ગાથા ૧૦૧માં કહ્યું છે.
13. જો વિષય અને જ્ઞાન સમાન હોય તો વિષયની અપેક્ષા અક્ષરમાં જતાં વિષયનો અભાવ થાય [અથવા જો અક્ષર વિષયનો હોય તો વિષય અક્ષર હોય.
14. અર્થ દ્રવ્યની પર્યાય જો ગુણ દ્રવ્યની પર્યાયને અડે તો પરસ્પર અન્યોન્યાભાવ [અથવા અત્યંતાભાવ] રહે નહિ પરંતુ ભાવ થઈ જાય [તેમ થતાં બન્ને પર્યાય અર્થ થઈ જાય] માટે અર્થ દ્રવ્યની પર્યાય ગુણ દ્રવ્યની પર્યાયને સ્પર્શતી નથી.
15. જો વાણી આત્માની હોય તો વાણી આત્મા જ હોય.

(૬) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. જે પર પદાર્થનો ત્યાગ થાય તે પોતે પર થઈ જાય, સ્વ રહે નહિ.
2. જે દ્રવ્યો વચ્ચે જ્ઞેય-જ્ઞાયક સંબંધ તો છે, એમ પ્ર.ગુરુદેવશ્રીએ અહીં કહ્યું છે.
3. સમયસાર ગાથા ૨૦૦નો આધાર આપીને પ્ર.ગુરુદેવશ્રીએ અહીં કહ્યું છે કે જે દ્રવ્યો વચ્ચે 'નાસ્તિ સર્વોપિ સંબંધઃ' માટે જ્ઞેયજ્ઞાયક સંબંધ પણ નહિ.
4. 'જાણનારો જણાય છે' એમાં (i) જાણનારો અને (ii) જે જણાય છે તે - એવા

જો અંશો છે, પર જાણતું નથી.

5. 'હું પરને જાણું છું' એના રૂપમાં રાગ નથી થાય માટે છે અને 'હું પોતાને જાણું છું' એના રૂપમાં મારો આત્મા નથી છે.
6. "પરને જાણવું એ એની ખોટી વાત છે" એમ પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.
7. "પરમ સત્યની વાતનો ઘેડો છે" એવા હૃદયોદ્‌ગાર દ્વારા પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ આ ગાથા નથી તેની રીતનું બહુમાન કર્યું છે.
8. પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ [આત્મા] પરને જાણે છે એ વ્યવહારને જૂઠો કહ્યો છે.
9. પોતાના અંશમાં [જ્ઞાનની પર્યાયમાં] પોતાના સામર્થ્યથી પોતાને લઈને પરનું જ્ઞાન પોતામાં થાય છે માટે આત્મા પરને જાણે છે - એ વ્યવહાર છે.
10. અહીં 'દર્શન' શબ્દના 'દેખવું' અને 'શ્રદ્ધવું' એમ બે અર્થ થાય છે.
11. મારે મારા સિવાય અનંતા પર પદાર્થોનું અવલંબણ છોડી દેવું પડશે.
12. 'રાગ રાગ જ છે' એમાં વિકલ્પનો અવકાશ નથી. એ જ્ઞેય છે તેમ તેની પ્રતીતિ કરવા જોઈએ.
13. હું રાગી જીવ છું તેથી મેં મારા રાગને નિશ્ચયથી ગ્રહ્યો છે.
14. Retire થયા પછી મેં મારી ઓફીસ છોડી દીધી છે તો મારો તે વિષયનો રાગ છૂટી ગયો છે.
15. 'આત્મા પરના ત્યાગના અભાવસ્વભાવરૂપે છે' અર્થાત્ એ તેઓના ત્યાગ સ્વભાવ છે જ નહિ.

(૭) સારું + ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પંચપરમેષ્ઠિને નિશ્ચયથી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પંચપરમેષ્ઠિને વ્યવહારથી શ્રદ્ધે છે.
2. અનંતને અનંતપણે સિદ્ધ કરવાં જ શાસ્ત્ર-કર્તા થઈ જાય છે.
3. નિમિત્તથી નિયમનું નહિ પરંતુ નિમિત્ત મોજવાય છે.
4. અને કુળ બાળ કુળને અર્થનું ખલ નહિ તેથી તેનો ત્યાગ ખલ કરી શકાતું નહિ.
5. હું મારી માલિકીની વાતનો ત્યાગ કરી શકું છું.
6. 'આત્મા પરને જાણવો-દેખવો-શ્રદ્ધવો-ગ્રહવો-છોડવો નહિ.' આ વાત જેને જોઈતી જાય છે એને અંતરદૃષ્ટિ થઈને પરથી છૂટકારો થઈ જાય છે.
7. આયુષ્યને લઈને આત્મા શરીરમાં રહે છે.
8. જે દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ગુણ અને જીવને નિમિત્ત થાય છે.
9. જે દ્રવ્યની પર્યાય અને જીવને નિમિત્ત થાય છે.
10. નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ એ વ્યવહાર સંબંધ છે, નિશ્ચયથી તાદાત્મ્યસંબંધ નહિ.
11. જાણનારો જાણનારની [અર્થાત્ જાણવાની] અવસ્થામાં પોતાનું અને પરનું

સ્વરૂપ પરિણામે છે તેને તે ભાવો છે.

12. આત્મા પરને ભાવો છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે તિરોભાવ કારણ અને કાર્યમાં અત્યંત અભાવ છે તેથી કારણ કાર્યમાં જાતું નથી અથવા કાર્ય કારણમાં આવતું નથી.

13. જેમ આત્મા પોતે જ કારણ અને પોતે જ કાર્ય છે તેમ તે પોતે જ કર્તા તથા કર્મ અર્થાત્ છે અને પોતે જ દ્રવ્ય અથવા પુદ્ગલ તથા અપાદાન છે.

14. નિશ્ચયથી ભાવ અને ભાવ વચ્ચે ભેદ નથી.

15. જેમ છે બધું તેમ કહેવું એ વ્યવહાર છે અને તેમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

(E) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. ભાવ (આત્મા) અને ભાવ (આત્માના પરિણામ) વચ્ચે ભેદ કહ્યો તે સ્વ-સ્વામી અંશરૂપ વ્યવહાર છે.

ક્રિયા- ૨૧૫

ઉદાહરણ:- હવે આ અર્થનું સ્વરૂપ કિયા તે છે:-

ક્રિયા (ચરિત્રમાં)

શુદ્ધાત્માના નિરૂપણમાં જ્ઞાનને સ્થાપિત અને નિજ તત્ત્વને જ અનુભવે છે, આત્માનું તે પુરુષને- નહીં અંત દ્રવ્ય પુદ્ગલનું તો' અન્ય દ્રવ્ય નહીં અને છે જ્ઞાન જાણે જોઈને તે શુદ્ધ જ્ઞાનોદય પામે; તો 'જ્ઞાન અર્થે અજ્ઞાને'- એમ તેને કેવું માનીને, જડ અચેતન થઈ સ્વરૂપને વિમુખ શાને થાય છે? ક્ર.-૨૧૫.

ઉદાહરણ:- જેણે શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમાં બુદ્ધિને સ્થાપન-લગાડી છે અને જે તત્ત્વને અનુભવે છે, તે પુરુષને અંત દ્રવ્યની અંદર કિંચ પણ અન્ય દ્રવ્ય રહેતું સિદ્ધિ (ક્રિયા) આત્મામાં નથી. જ્ઞાન જોઈને જાણે છે તે તો આ જ્ઞાનના શુદ્ધ સ્વભાવનો ઉદય છે. આમ છે તો પછી તેને જ્ઞાનને અન્ય દ્રવ્ય માટે અંદર લંબાવી માન્યતાને અંતર બુદ્ધિવાળા થયા કેમ તત્ત્વને (શુદ્ધ સ્વરૂપને) શા માટે રચુન થાય છે?

ટીકાકાર:- (ઉદાહરણ:). જેણે શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમાં બુદ્ધિને સ્થાપન-લગાડી છે અને (પ.નં.૧૭૬) જે તત્ત્વને અનુભવે છે, તે પુરુષને અંત દ્રવ્યની અંદર કિંચ પણ અન્ય દ્રવ્ય રહેતું સિદ્ધિ (ક્રિયા) આત્મામાં નથી.'!

- નિરૂપણ તો કિંચ છે પરંતુ ક્રિયામાં આવતા આત્મામાં જેણે બુદ્ધિને સ્થાપન છે અંદર- શુદ્ધ દ્રવ્ય એમાં જેણે પરિણામ બુદ્ધિને લગાડી છે અને જે આત્માનો અનુભવ કરે છે, રાગાદિનો નહિ. એને અંત દ્રવ્યની અંદર બીજાનું કંઈ દ્રવ્ય રહેતું- તે કંઈ પણ કરી શકે છે- એવું કંઈ આત્મામાં નથી.
- 'જ્ઞાન જોઈને જાણે છે તે તો જ્ઞાનના શુદ્ધ સ્વભાવનો ઉદય છે.'!
- રાગ થયો તેને જ્ઞાન જાણે છે. શુભ રાગ આવ્યો માટે એને જાણે છે એમ નહિ. જાણવાનો ઉદય તો જાણવાની પર્યાયમાંથી આવ્યો છે. પોતાનો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે માટે પરને જાણે છે. પરને જાણે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. એ નોંધ જ પોતાને જાણે છે.
- 'જ્ઞાનના શુદ્ધ સ્વભાવનો ઉદય છે!' એ શુદ્ધ સ્વભાવ તે વર્તમાને એ રીતે પરિણામવો છે. રાગને, વાણીને જાણે એ જ્ઞાનનો ઉદય તો પોતાનો છે. જ્ઞાન તે સમયે તે રીતે પરિણામને પ્રગટ થયું છે, એ આજને લઈને નહિ.
- પરને જાણવાના તાણે પોતાના જ્ઞાનનો ઉદય છે. એ પરમાનો ઉદયને લઈને જ્ઞાન નહિ.
- આમ છે તો પછી તેને જ્ઞાનને અન્ય દ્રવ્ય માટે અંદર લંબાવી માન્યતાને અંતર બુદ્ધિવાળા થયા કેમ તત્ત્વને (શુદ્ધ સ્વરૂપને) શા માટે રચુન થાય છે?:
- આત્મા અંત પરમાણુને, અંત અંશને, શરીરને સ્પર્શતો નથી. આવી સ્થિતિ છે તો પણ [તેને] તત્ત્વને શા માટે રચુન થાય છે?

(પ.નં.૧૭૭) (ટીકાકાર:-) • 'શુદ્ધનયની દૃષ્ટિએ તત્ત્વનું સ્વરૂપ વિચારતાં અન્ય દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમાં

પ્રવેશ દેખાતો નથી.': સત્ય દૃષ્ટિ એટલે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. એ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો શરીરનું અસ્તિત્વપણું શરીરના ક્ષેત્રમાં અને પ્રદેશમાં છે. આત્માનું અસ્તિત્વ પોતાના ક્ષેત્ર અને પ્રદેશમાં છે. કોઈ દ્રવ્યમાં અન્ય દ્રવ્યનો પ્રવેશ દેખાતો નથી. [ક્રમ] વીતરાગ માર્ગ છે. એ સ્વભાવથી જોતાં તો એ કશાને અડ્યો પણ નથી. પર્યાયમાં જરી વિકાર થાય છે એમાં કંઈ પ્રવેશ કરે છે, એ કંઈ અડે છે માટે વિકાર થાય છે એમ નથી.

- 'જ્ઞાનમાં અન્ય દ્રવ્યો પ્રતિભાસે છે તો તો જ્ઞાનની સ્વરૂપતાનો સ્વભાવ છે; કોઈ જ્ઞાન તેમને સ્પર્શતું નથી કે તેઓ જ્ઞાનને સ્પર્શતાં નથી.'!
- [જ્ઞાનનો] સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે. તો જ્ઞાનમાં જ્ઞેય તરીકે જણાય છે એટલે જાણે જ્ઞેય તરીકે મારા જ્ઞાનમાં આવ્યા માટે જે જણાય એ અશાનીનો મિથ્યાભ્રમ છે. જ્ઞાનમાં શરીર, વાણી આદિ જણાવા છતાં જ્ઞાનમાં તેનો પ્રવેશ નથી. જ્ઞાનમાં જે જણાય છે તે તેય [શરીર, વાણી આદિ] નથી. એ જણાય છે તે જ્ઞાનની પર્યાય જણાય છે.
- નિમિત્તે પ્રવેશ કર્યો માટે જ્ઞાનની વિશાળતા થઈ અને વિકાસ થયું એમ નથી. પરને અડ્યા વિના, પરમાં પ્રવેશ કર્યા વિના, પરને સ્પર્શ્યા વિના પોતાનું અને પરનું જ્ઞાન પોતાથી પોતામાં પરની અપેક્ષા વિના થાય એવો વિકાસનો સ્વભાવ છે.
- 'અન્ય દ્રવ્યો પ્રતિભાસે છે': જ્ઞાનમાં શરીરાદિ જણાય 'તો તો જ્ઞાનની સ્વરૂપતાનો સ્વભાવ છે.' પરંતુ જાણવું એ તો પોતાના સ્વરૂપતાના સ્વભાવને લઈને છે, પરને લઈને પરને જાણે છે એમ નહિ. પરપણાં જ્ઞાન પ્રવેશ કરતું નથી અને પરપણાં જ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરતી નથી. કેમ જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વરૂપતાનો છે તેથી પોતાને અને પરને પોતામાં રહીને જાણે છે. સ્વરૂપે રહીને સ્વ અને પરને જાણે છે, પરરૂપે થઈને પરને જાણે છે, એમ નથી.
- જીવ જીવમાં રહીને સારા જગતના સ્વરૂપતાના સ્વભાવને લઈને તે જીવ અને સારું જ્ઞાન સારામાં સારે લઈને તને જણાય છે. નિર્મળતાનો સ્વભાવ છે માટે સારામાં સારે લઈને તું અને પર જે જણાય છે. એ પરને લઈને તું જણાય છે અને પરને તું જાણે છો એમ નથી.
- જેવા શબ્દ જે જ્ઞાનમાં જણાય છે એ શબ્દ નથી જણાતા. શબ્દ સંબંધનું પોતાનું જ્ઞાન છે અહીં એ જણાય છે. શબ્દનું જે જ્ઞાન થાય છે એ શબ્દને લઈને નહિ, એ પોતાના સામર્થ્યને લઈને થાય છે.
- ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન પણ જ્ઞેયને સ્પર્શ્યા વિના પોતાની સ્વરૂપતાને લઈને થાય છે. જ્ઞાનનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ સ્વતઃ પરની અપેક્ષા વિના નિરપેક્ષપણે જાણવાનો છે. ભાઈ! એવો શબ્દ કરે તો આખી વાત કરી એમ છે.
- આમ હોવા છતાં, જ્ઞાનમાં અન્ય દ્રવ્યોનો પ્રતિભાસ દેખીને એમ માનો "જ્ઞાનને પરદ્રવ્યો સાથે પરમાર્થ સંબંધ છે" એવું માનતા પણ જ્ઞાન સ્વરૂપથી ચ્યુત થાય છે, તે તેનું અજ્ઞાન છે. તેનો પર દ્રવ્યમાં દૃષ્ટિ કરીને અભિપ્રાય કરે છે કે - એમ માનો તત્ત્વથી તો ચ્યુત થાય છે?':

- જ્ઞાનમાં તે તે સમયે જે જણાવાની યોગ્યતા હોય તે તે પદાર્થ જણાય. એ પદાર્થ જણાય એ વ્યવહાર છે. પોતાનું જ્ઞાન તે સંબંધનું જાણવું એનું નામ નિશ્ચય છે
- જે તારા જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય છે તેને તું મારા તરીકે માન છો. એને પરને ત્રિકાળે જણાતું નથી છતાં એને પરને તદ્રૂપે એ જણાય છે એને પરનો ખ્યાલ થાય છે, તે છે, એ અજ્ઞાન છે.
- પરમાર્થે પરના કામ કરું છું એને જાણને સમાજ આપણને કામ કરું છું એ બધા અજ્ઞાનના મૂળના છે. એ માન્યતામાં જ્ઞાન સ્વરૂપથી બહાર થયો છો. સ્વરૂપથી ચ્યુત થઈને ક્યાં રહ્યો મરે છે એનાં તું?
- અજ્ઞાની! આનંદના નીધિ ત્રિલોકનું એક વાક્ય છે. એ એક જ વાક્ય છે કે, એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને સુખનું-દુઃખનું નથી. ગજબ વાત છે.

ગાથા-294 : ધર્મસભા

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમાં' નો અર્થ 'શુદ્ધ દ્રવ્ય વિષયક ચિંતનમાં' એમ થાય છે.
2. 'શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમાં' નો અર્થ 'શુદ્ધ દ્રવ્યના ચિંતનના ભાવ [વાચ્ય]માં' એમ થાય છે.
3. 'એક દ્રવ્યની અંદર તેમજ પણ અન્ય દ્રવ્ય રહેલું વિદ્યમાન જોવાતું નથી' અર્થાત્ એક દ્રવ્યને બીજું તેમજ પણ અન્ય દ્રવ્ય તેમજ ફરી શકે છે એમ લાગતું નથી.
4. 'જ્ઞાન જોયને જાણે છે એ તો જ્ઞાનના શુદ્ધ સ્વભાવનો હેતુ છે' અર્થાત્ પરને જાણવાના હેતુ જોયની અપેક્ષા વિના જ્ઞાન સ્વયં એ રીતે પ્રકાશને પ્રકાર થયું છે.
5. 'જ્ઞાનને અન્ય દ્રવ્ય સાથે સ્પર્શ કરવાની માન્યતાથી' અર્થાત્ જ્ઞાન શરીરાદિ અન્ય દ્રવ્યમાં તેમજ ફરી શકે છે એવી માન્યતાથી.
6. 'અન્ય દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમાં પ્રવેશ દેખાતો નથી' - આવી સમજણ વીતરાગતાની પ્રેરક છે.
7. જો મારો આત્મા તેમને સ્પર્શતો હોય તો કંપિત અને વિકાર થાય.
8. ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન જોયોને સ્પર્શે છે, ક્રિયાજ્ઞાન જોયોને સ્પર્શતું નથી.
9. 'જ્ઞાનમાં અન્ય દ્રવ્યો પ્રતિભાસે છે' અર્થાત્ જ્ઞાનમાં શરીરાદિ અન્ય દ્રવ્યો જણાય તે તો જ્ઞાનની સ્વચ્છતાનો સ્વભાવ છે.
10. જ્ઞાનમાં જે જણાય છે તે જોય (શરીર, વાણી આદિ) નથી પરંતુ જે જણાય છે તે જ્ઞાનની પર્યાય જણાય છે.
11. મને તો પરમાર્થ આ શબ્દ જ સાધ્ય મારા જ્ઞાનમાં જણાય છે.
12. આ શબ્દ જે મને જણાય છે તે શબ્દ નથી જણાતા પરંતુ એ શબ્દ સંબંધનું મારું જ્ઞાન [અર્થાત્ જ્ઞાનની પર્યાય કે જે મારા સામર્થ્યથી થાય છે તે] મને જણાય છે.
13. 'જ્ઞાનમાં તે તે સમયે જે જાણવાની યોગ્યતા હોય તે તે પદાર્થ જણાય!' - આ ક્રમિક નિશ્ચયનું છે.
14. ઉપરોક્ત ક્રમિક નિશ્ચયનું નહિ પરંતુ વ્યવહારનું છે કારણ કે પોતાનું તે સંબંધનું જે જ્ઞાન થાય તે જણાય તેનું નામ નિશ્ચય છે.
15. જોયો જ્ઞાનમાં જણાવાયા છે, તેમને મારા માનવા તે મહા અજ્ઞાન છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'આત્મા પરમાર્થ પરને જાણતો નથી' એમ માનવાથી તેના જ્ઞાનપર્યાયનો નિષેધ થાય છે.
2. 'એક દ્રવ્યને બીજું દ્રવ્ય અડતું નથી' - એ મહાસિદ્ધાંતને તો હું માનું છું, પરંતુ હું એનાને સ્વભાવ આમ થાઉં છું, જ્ઞાન ફરી થાઉં છું - એમ પણ માનું છું.
3. ઉપરોક્ત માન્યતાવાળો જીવ તેના જ્ઞાનપર્યાયથી જુદા પદાર્થને સંસારમાં રખડે છે.

f.૨૧-૨૧૬

સ્થાનિક:- દ્રવ્ય અને પર્યાયને કેવી રીતે છે:-

f.૨૧:- (હરિગીત)

નિજ સ્વરૂપે દ્રવ્ય પરિણામે તોય તદ્રૂપ દ્રવ્ય ન્હી'
નહીં થાય અન્ય સ્વભાવનું, ન સ્વભાવ ન્હી' પરદ્રવ્યનો;
જ્યોત્સ્નાના જાણે ઉજ્જ્વલ ન્હી પણ પૃથક્ નહી થાય ના,
ત્યમ જ્ઞાન જાણે જ્ઞેયને પણ જ્ઞેય જ્ઞાનનું થાય ના. f.-૨૧૬.

ટીકાનો સાર:- જુઓ દ્રવ્યનું (આત્મા આદિ દ્રવ્યનું) નિજસ્વરૂપે (પોતાના જ્ઞાન આદિ સ્વભાવે) પરિણમન થતું હોવાથી, જાતિનું તેવું અન્યદ્રવ્ય શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવનું થઈ શકે? (ના જ થઈ શકે.) અથવા શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવ તેવું અન્ય દ્રવ્યનો થઈ શકે? (ના જ થઈ શકે. પરમાર્થે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય સાથે સંબંધ નથી.) આંદણીનું રૂપ પૃથક્ને ઉજ્જ્વલ કે જે લોપણા પૃથક્ આંદણીની થતી જ નથી; તેવા રીતે જ્ઞાન જ્ઞેયને કહ્યા જાણે છે લોપણા જ્ઞેય જ્ઞાનનું થતું જ નથી.

સારાંશ:- (ટીકાનો):- 'જુઓ દ્રવ્યનું (આત્મા આદિ દ્રવ્યનું) નિજ સ્વરૂપે (પોતાના જ્ઞાન આદિ (પ્ર.ન.મુજ) સ્વભાવે) પરિણમન થતું હોવાથી, જાતિનું તેવું અન્ય દ્રવ્ય શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવનું થઈ શકે? અથવા શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવ તેવું અન્ય દ્રવ્યનો થઈ શકે? (ના જ થઈ શકે. પરમાર્થે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય સાથે સંબંધ નથી.)':

- આત્માનો તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે. એ જ્ઞાનસ્વભાવે પોતે પરિણમે છે. પરને જાણવું એ તેવું પરનું સ્વરૂપ છે એમ નથી. જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે રહીને રાગ-દ્વેષ, શરીરાદિને જાણતાં શું જ્ઞાન તે રાગાદિનું થઈ જાય? જ્ઞાન જ્ઞાનનું રહીને પરને જાણે અને જ્ઞેય પણ જ્ઞેયરૂપે રહીને જ્ઞાનમાં જણાય. જ્ઞાનમાં જ્ઞેય જણાય માટે જ્ઞેય જ્ઞાનરૂપે થઈ જાય એમ નથી.
- પ્રભુ તારે અનંતને જાણે એટલે શું તેવું [જ્ઞાન] અનંતનું થઈ જાય? આત્મામાં એ જણાય છતાં આત્મા એનો થતો નથી એ આત્મામાં જણાય માટે એ જ આત્માની થતી નથી.
- પરને જાણતાં પરરૂપે થઈને જાણે છે એમ નથી. એ જ્ઞાનરૂપે રહીને જ્ઞેયને જાણે છે એ પરખપણે જ્ઞેયને જાણે છે. જ્ઞેયને જાણે છે [એમ કહેવું] એ વ્યવહાર છે.
- જ્ઞાનસ્વરૂપ પોતે પોતાના ક્ષેત્રને અને જ્ઞાનને છોડીને જ્યાં જાણે છે તેના ક્ષેત્રમાં અને તેના જ્ઞાનરૂપે થઈ જાય છે? અને જે ક્ષેત્રે અને જ્ઞાન જણાય છે તે જ્ઞાનના થઈ જાય છે?
- જ્ઞાન જ્ઞેયને [જ્ઞાનને] જાણે, જાણે છે પોતાને, પરંતુ એટલે જાણે (છે એમ) એમ નથી કે જ્ઞેયને જાણે છતાં જ્ઞાન જ્ઞેયનું થતું નથી.
- આત્મા રાગનો થતો નથી, માત્ર જાણે.
- 'આંદણીનું રૂપ પૃથક્ને ઉજ્જ્વલ કે જે લોપણા પૃથક્ આંદણીની થતી જ નથી; તેવા રીતે જ્ઞાન જ્ઞેયને કહ્યા જાણે છે લોપણા જ્ઞેય જ્ઞાનનું થતું જ નથી.':
- જે આંદણી પૃથક્ને ઘોળી કે જે આંદણીની પૃથક્ થતી નથી, તેમ જે આંદણી પૃથક્ની થતી નથી. પહેલાં ખડીની કોઈ ચીજ ગાય લેતી, આમાં પૃથક્ આવ્યો. શોભાપૃથક્ છે કે? આંદણીનો પૃથક્ તો આંદણીના પૃથક્માં રહ્યો છે, અને જે તેવું દેખાય છે કે જ્ઞાન જ્ઞેયરૂપે થઈ જાય, જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે રહી છે.

- દુનિયા અને પણ જિન જિન જે કોયો જાય કોઈ એને એમ થઈ જાય કે આવા જ્ઞાનની શા સિદ્ધિઓ છે, પરંતુ હું [તેઓને] જુઠો છું [તેમજ] આવા જાણવાની બાબતમાં એ જ્યાંથી છે એમ કહેવું કે બધા વ્યવહાર છે [એમ આવાની જાણતો નથી].
- [પ્રવચનસારમાં 'દ્રવ્યે જ્ઞાનમાં દ્રષ્ટાઈ ગયા કારણ આવે છે] એ તો જ્ઞાનનું સામર્થ્ય બતાવ્યું છે. એનો અર્થ એ કે તિર્યંચ બીજ ઊભી રહી જાય, બાકીમાં બધું આવી ગયું છે.
- મુમુક્ષુ: જ્ઞાનનો સ્વપરપ્રકાશ સ્વભાવ નિશ્ચય છે કે વ્યવહાર?
પૂ.ગુરુદેવશ્રી: સ્વપરપ્રકાશ નિશ્ચય છે પરંતુ પરને જાણવું એમાં સ્વ આવે છે. સ્વપરપ્રકાશ સ્વ છે. પરપ્રકાશ એટલે પર છે, એમ નહિ. સ્વપર સ્વને જાણે છે એટલે સ્વ છે? કે, ના. એ જ્ઞાનના છે. સ્વપરપણું એ જ્ઞાનનું છે.
- મુમુક્ષુ: નિયમસારમાં તો સ્વપ્રકાશને નિશ્ચય કહ્યું, પરપ્રકાશને વ્યવહાર કહ્યું.
પૂ.ગુરુદેવશ્રી:

- રંગ ચૂનાને અડતો નથી, કહું રાતું-લીલું પીળું નથી. રાતો-પીળો તો રંગ રહેવો છે. કહું રંગરૂપે થયું નથી અને રંગ કહ્યારૂપે થયો નથી.
- અહાહા! એટલે જ્યાંથી તો આખી દુનિયા [જ્ઞાન એને કોઈ કહે તો બાકીમાં] બહેરા બાળ-બા તો બધાના મારી જ્યા જેવું છે, પર માટે તો બધાના મારી જ્યું નિશ્ચયમાં એવું નક્કી જ્ઞાન છે.
આચાર્ય:- 'શુદ્ધ નયની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તેણે દુનિયાનો સંબંધ તેણે અન્ય દ્રવ્યરૂપે થતો નથી. જેમ માટીની પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરે છે પરંતુ પૃથ્વી માટીની જ્યા બધા થતી નથી. તેમ જ્ઞાન જોયને જાણે છે પરંતુ તેણે જ્ઞાનનું જ્યા બધા થતું નથી. આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ તોડાઈ તેની સ્વરૂપમાં તેણે સ્વયમેવ સ્થિત છે. પરંતુ જ્ઞાનમાં તે જોયોનો પ્રવેશ નથી.'
- 'તેણે સ્વયમેવ સ્થિત છે'.. સ્થિત છે એ એની અપેક્ષાએ જ્ઞાનનાપણું. એ તો જ્ઞાન બાકી બાહ્યરૂપે પરિણમે છે. એનો એ તેણના જ્ઞાનપણે બધા બાકી બાહ્યરૂપે પરિણમે છે એને એ તેણે ~~સ્થિત~~ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

ફિકરા-૨૧૬ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'નિજ રસરૂપે પરિણમન' અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવરૂપ પરિણમન.
2. પરને જાણતાં આત્મા પરના સ્વભાવરૂપે પરિણમે છે.
3. જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે રહીને પરને જાણે અને જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપે રહીને જ્ઞાનમાં જણાય છે.
4. જ્ઞાયક પોતાના નિજ રસરૂપે અને જ્ઞેય તેના નિજ રસરૂપે પરિણમે છે, માટે જ્ઞેય જ્ઞાયકનું થતું નથી અને જ્ઞાયક જ્ઞેયનો થતો નથી.
5. જ્ઞાન પરસ્પર પોતાને જાણે છે, એ પરને જાણે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે.
6. જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણતું નથી, એ જાણે છે તો પોતાને, પરંતુ અજ્ઞાની સમજાવે છે કે જ્ઞેયને જાણે છતાં જ્ઞાન જ્ઞેયનું થતું નથી.
7. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોનો આત્મા રાગને જાણતાં રાગનો થઈ જાય છે.
8. પ્રવચનસારમાં 'જ્ઞેયો જ્ઞાનમાં ખોડાઈ ગયા છે, દ્રવાઈ ગયા છે' આદિ જે વાત આવી છે તે આ ફકરામાં કહેલી વાતથી તદ્દન વિરોધમાં છે.
9. પ્રવચનસારમાં કહેલી ઉપરોક્ત વાતમાં તો જ્ઞાનનું સામર્થ્ય જણાવ્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે જાણવામાં ઉણું આવી ગયું છે, તેથી સર્વજ્ઞતા રહી નથી.
10. જ્ઞાનનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ વ્યવહારથી છે.
11. સ્વપરપ્રકાશક નિશ્ચયથી છે, પરંતુ એમાં પરને જાણવું તે સ્વ[ને જાણવું] પોતે છે.
12. કેવળી સર્વને જાણે છે માટે સર્વજ્ઞ છે.
13. કેવળી આત્મા છે. આત્મજ્ઞપણું તે સર્વજ્ઞપણું છે.
14. આપણે દુનિયાને જે જાણમાં વર્તંતા જાણવાની છે. જ્ઞાન (હું જ્ઞાયક) અને બાકી બધા સિવાય સિવાની જ્ઞેય પદાર્થો.
15. જ્ઞાન પોતે જ્ઞેયના જ્ઞાનપણે પોતારૂપે પરિણમે છે એને એવા જ્ઞેય [જ્ઞાનમાં] ઝળકે છે એમ કહેવામાં આવે છે.

ગાથા-૨૧૭

ઉત્થાનિકા:- હવે આગામી ગાથાઓની સૂચનારૂપ ગાથા કહે છે:-

ગાથા:-

(હરિગીત)

આ હેતુ રાગ-દ્વેષ તણું ઉત્પન્ન થાયે ત્યાં સુધી,
જ્ઞેય રૂપે રૂપમાં ન થાયે, જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે નહીં;
અજ્ઞાનભાવ દૂરે ટળી જ્યા, જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ઠરે,
આત્મા ભાવ-આભાવને પ્રરૂપે સ્વભાવ પ્રગટ થાય. ગા.-૨૧૭

ટીકાર્થ:- ત્યાં સુધી રાગ-દ્વેષનું હેતુ ઉદય પામે છે (-ઉત્પન્ન થાય છે) કે જ્યાં સુધી આ જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય અને જ્ઞેય જ્ઞેયમાંને ન પામે. માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને, જ્ઞાનરૂપ થાઓ - કે જેથી ભાવ-અભાવને (રાગ-દ્વેષને) આત્મા દ્વારા પ્રરૂપસ્વભાવ (પ્રગટ) થાય.

સારાંશ:- (ઉત્થાનિકા) 'ત્યાં સુધી રાગ-દ્વેષનું હેતુ ઉદય પામે છે (-ઉત્પન્ન થાય છે) કે (પ્ર.ન.-૧૭) જ્યાં સુધી આ જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય અને જ્ઞેય જ્ઞેયમાંને ન પામે.':

- જ્ઞાન જ્ઞાનસ્વભાવરૂપે ન થાય - આત્મા આત્મારૂપે ન થાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાને રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે. આત્માને જાણ્યા પછી પણ રાગ-દ્વેષ થાય પરંતુ તે જ્ઞેયમાં જાય, જ્ઞાનમાં ન આવે. આત્મા જેણે જાણ્યો તેને રાગ-દ્વેષ થાય તે મોટા છે.
- જેવું જ્ઞેય જ્ઞેય તેવું જ [જ્ઞાન] તેને જાણે તેથી એને ભ્રમ થઈ જાય કે જ્ઞેયની tist અંદર ઘાયા પડે છે એવા જ્ઞેયની tist મારે જ્ઞાનને માને છે. જાણવું કરવાં જાણવાની અંદર કરે અને અંદર કરવાં જાણવું કરે, માટે tist-tist પરસ્પરની અંદર એ [એમ અજ્ઞાની માને છે].
- આત્મા આત્માપણે જાણ્યો, જાણ્યો ત્યારે રાગ-દ્વેષ તે જ્ઞેય થઈ ગયા. રાગ દ્વેષ ઉદય પામ્યા છે [માટે] નહિ, પરંતુ રાગ-દ્વેષ જ્ઞેયોનું પોતાનું જ્ઞાન સ્વપરયુક્તપણે કરીને [-રાગદ્વેષની] ઉત્પત્તિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સ્વપર યુક્તપણે છે.
- 'જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ન થાય' [એટલે] આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય. ત્યારે રાગનું જ્ઞાન થાય એને તેવું કે પણ વ્યવહાર [છે].
- ઉત્પન્નથયા જાતિ-ગુણ જ્ઞાનની પર્યાયમાં પણ અનંતી શક્તિ છે. એ અનંત જ્ઞેયોને જાણે. કોઈ ક્ષણીને પ્રત્યક્ષ છે, કોઈને પરોક્ષ છે. છતાં ગુણજ્ઞાનની પર્યાય આખા લોકાલોક જ્ઞેયોને એ જ્ઞાને છે એમ નહિ. પોતાની તે જ્ઞાનપર્યાય સ્વપર જાણવાની તાકાતને લઈને સ્વપરને જાણે છે.
- જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞાન ન થાય એને રાગને પોતાનો માને ત્યાં સુધી જ્ઞેય જ્ઞેયમાંને નહિ રહેતું. એ જ્ઞેયને પોતાનું માને છે. ત્યાં સુધી રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે.
- 'માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને, જ્ઞાનરૂપ થાઓ - કે જેથી ભાવ-અભાવને (રાગ-દ્વેષને) આત્મા દ્વારા પ્રરૂપસ્વભાવ (પ્રગટ) થાય.': જ્ઞાન જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે. રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ એમાં છે જ નહિ. જ્ઞાન જ્ઞાનપણે થયું નહિ ત્યાં સુધી [આત્મામાં રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ] માને છે. જ્ઞાન જ્ઞાન[પણે] થયું ત્યારે જ્ઞેય જ્ઞેયમાંને પામતા થોડા જ્ઞેય[તે] જાણે છે. એ રાગ-દ્વેષને જાણતું જ્ઞાન રાગદ્વેષને છોડીને પ્રરૂપસ્વભાવને પામો.

(પુ.નં.૧૪) (ભાષાર્થ:) 'જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય, જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપ ન થાય, ત્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે';

- જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય એટલે કે અજ્ઞાન દશામાં આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી ન થાય અને રાગ-દ્વેષ વિકાર કાર્ય જોવામાં જ્યાં સુધી ન જાણે ત્યાં સુધી અજ્ઞાનથી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન છે.
- 'માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને, જ્ઞાનરૂપ થાઓ, કે જેથી જ્ઞાનમાં જે ભાવ અને અભાવરૂપ છે અવસ્થાઓ થાય છે તે નહી થાય અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિભાવને પામ્યા કરે એ પ્રાર્થના છે.';
- રાગ, પુણ્ય-પાપના ભાવ, શુભ-અશુભ ભાવ એ બધા છે એના પર્યાયદૃષ્ટિએ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી અજ્ઞાન ભાવ છે. દુઃખ દુઃખિયા એ તે અજ્ઞાનનો નાશ કરીને રાગ-દ્વેષ ન કરો અને જ્ઞાનરૂપ થાઓ.
- પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ જે છે. એમાં રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનને લઈને છે. રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય તે ભાવ અને [તેનો નાશ થાય એ] અભાવ - એમ બે અવસ્થાઓ તે અજ્ઞાનને લઈને છે. અજ્ઞાન દશામાં રાગ-દ્વેષ થાય અને જાય એ રહેવું નહિ, પછી એકત્વ જ્ઞાન રહે છે. ત્યારે એને જન્મ-મરણનો અંત આવે છે.
- જ્ઞાનસ્વરૂપ એટલે અનંત ગુણ પવિત્રસ્વરૂપ છે. પરંતુ પર્યાયમાં અજ્ઞાનને લઈને રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ છે. અજ્ઞાન દશામાં જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ થતાં રાગ ઓછો રહે એ જ્ઞાનમાં ટકી નહીં રહે છે. જ્ઞાનરૂપે સ્થિરતા કરતાં કરતાં અસ્થિરતા દશામાં જ્ઞાન પ્રગટતાને પામે છે.

ક્રિયા-૨૧૭ : ધર્મચિંતા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. આ ક્રિયા આગાઉની ગાથાઓ ૩૬૬ થી ૩૭૧ની સૂચનારૂપે લખાયો છે.
2. 'જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ન થાય' અર્થાત્ કોઈના આત્મારૂપે ન થાય એટલે કે આત્મજ્ઞાન ન થાય.
3. આત્મજ્ઞાન થતાં જ પૂર્ણ જ્ઞાનદશાના થઈ જાય છે એમ અહીં કહ્યું છે.
4. આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ અસ્થિરતાના રાગદ્વેષ તો રહે છે કે જે દોષરૂપે છે પરંતુ મિથ્યાત્વ/અનંતાનુબંધીની અપેક્ષાએ રાગદ્વેષનો અભાવ થાય છે.
5. જેમ દોષ જણાય છે તેમ મારું જાણવાનું જણાય છે, મારું જાણવાનું જણાય છે તેમ દોષ જણાય છે, માટે નિશ્ચિતપણે દોષ અને જ્ઞાન એક-જ્ઞાનને અસત્ય કરે છે.
6. જેવું દોષ દોષ તેવું જ જ્ઞાનમાં જણાય છે તેથી પણ કહી શકાય છે કે દોષની છાયા જ્ઞાનની અંદર પડે છે અથવા દોષની મદદ જ્ઞાનને મળે છે.
7. જ્યારે આત્મા આત્માપણે જણાય છે [અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન થાય છે] ત્યારે રાગદ્વેષ દોષ થઈ જાય છે.
8. મને રાગનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે માટે હું રાગને નિશ્ચયથી જાણું છું.
9. મને મારા રાગ સંબંધનું રાગની અપેક્ષા રાખ્યા વિના મારા સામર્થ્યથી થતું મારું સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાન જણાય છે.
10. દૃષ્ટાંતથાનું મતિ-શ્રુતજ્ઞાન ઘણું જાણું - શક્તિ વિનાનું છે. એમાં અનંત દોષોને જાણવાની તાકાત નથી.
11. મતિ-શ્રુત પરોક્ષ જ્ઞાન છે પરંતુ તેમાં પણ અનંતા દોષોને જાણવાની શક્તિ છે.
12. 'જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ન થાય' અર્થાત્ જ્યાં સુધી જ્ઞાન રાગને પોતાનો માને.
13. જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય ત્યાં સુધી તે દોષને પોતાના માને છે અને રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે.
14. ખરેખર તો જ્ઞાન રાગરૂપે કદી થતું જ નથી, કદાચ અજ્ઞાની એમ માને છે કે મારામાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે.
15. જ્યારે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે ત્યારે દોષ દોષપણાને પામે છે અને રાગ-દ્વેષ દોષરૂપે જણાય છે.

(૨)

1. શુભ-અશુભ, રાગ-દ્વેષ ભાવ મારાં છે એવો પર્યાયદૃષ્ટિ તે અજ્ઞાનભાવ છે.
2. દ્રવ્યદૃષ્ટિ થતાં અજ્ઞાનભાવ દૂર થાય છે અને જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ થાય છે.
3. ક્રિયામાં વપરાયેલા 'ભાવ-અભાવ' શબ્દો જ્ઞ શક્તિઓની શક્તિની વાત કરી છે.
4. રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિને અહીં 'ભાવ' અને તેના નાશને 'અભાવ' કહ્યો છે.
5. જ્ઞાનરૂપે સ્થિરતા કરતાં કરતાં અસ્થિરતા રહતાં જ્ઞાન પૂર્ણતાને પામે છે.

ગાથા-૩૬૬ થી ૩૭૧

ઉત્થાનિકા:- 'જ્ઞાન અને જ્ઞેય નક્કી ભિન્ન છે, આત્માના દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ તિષ્ઠે ગુણો પરદ્રવ્યોમાં નહિ' એમ જાણતો જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનચેતનાને વિષયો પ્રત્યે રાગ થતો નથી; પછી રાગ-દ્વેષાદિ જડ વિષયોમાં પણ નથી; તેઓ માત્ર જ્ઞાનદશામાં વર્તતા જ્ઞાનના પરિણામ છે.- આ અર્થની ગાથાઓ કહે છે:-

ગાથા:- ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જીવને વર્તે અચેતન વિષયમાં,
તે તારણ આ આત્મા શું દર્શી શકે તે વિષયમાં? -------- ૩૬૬
ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જીવને વર્તે અચેતન ક્રિયામાં,
તે તારણ આ આત્મા શું દર્શી શકે તે ક્રિયામાં? ---- ૩૬૭

ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જીવને વર્તે અચેતન કાયમાં,
તે તારણ આ આત્મા શું દર્શી શકે તે કાયમાં? ---- ---- ૩૬૮
છે જ્ઞાનનો, દર્શન નથી, ઉપઘાત જોયાં ચરિતનો,
ત્યાં તિષ્ઠે પણ જોયાં નહિ ઉપઘાત પુદ્ગલદ્રવ્યનો. ---૩૬૯
જે ગુણ જાણ નથી, ખરે તે તિષ્ઠે નહિ પરદ્રવ્યમાં,
તે કારણે વિષયો પ્રતિ દુષ્ટત્વ જાણે રાગ ના. ---- ૩૭૦
વળી રાગ, દ્વેષ, મોહ તો જ્ઞાનના અનન્ય પરિણામ છે,
તે કારણે શબ્દાદિ વિષયોમાં નહીં રાગાદિ છે --- ૩૭૧

ગાથાર્થ:-(૩૬૬). દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અચેતન વિષયમાં જરા પણ નથી, તેથી આત્મા તે વિષયોમાં શું દર્શે (અર્થાત્ જ્ઞાતા જ્ઞાન કરી શકે)?

(૩૬૭). દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અચેતન ક્રિયામાં જરા પણ નથી, તેથી આત્મા તે ક્રિયામાં શું દર્શે? (કંઈ દર્શી શકતો નથી)

(૩૬૮). દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અચેતન કાયમાં જરા પણ નથી, તેથી આત્મા તે કાયમાં શું દર્શે? (કંઈ દર્શી શકતો નથી.)

(૩૬૯). જ્ઞાનનો, દર્શનનો, નથી ચારિત્રનો ઘાત થતો છે, ત્યાં પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત જરા પણ થતો નથી. (દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર દ્વારા પુદ્ગલદ્રવ્ય દ્વારાતું નથી.)

(૩૭૦). આ રીતે જે કંઈ જ્ઞાનના ગુણો છે, તે ખરેખર પરદ્રવ્યોમાં નથી; તેથી જ્ઞાનચેતનાને વિષયો પ્રતિ રાગ નથી.

(૩૭૧). વળી રાગ, દ્વેષ અને મોહ જ્ઞાનના જ અનન્ય (અભિન્ન) પરિણામ છે, તે કારણે રાગાદિ શબ્દાદિ વિષયોમાં (નથી) નથી.

(રાગ-દ્વેષાદિ જ્ઞાનચેતના આત્મામાં નથી તેમ જ જડ વિષયોમાં નથી, માત્ર અજ્ઞાનદશામાં રહેતા જ્ઞાનના પરિણામ છે.)

સારાંશ: (ગાથા:) 'ખરેખર જે [-પુરુષ] જેમાં [-દીવામાં] હોય તે [-પુરુષ] તેનો [-દીવાનો]
(પ્ર.સા.૧૪) ઘાત થતો દેખાય જ છે (અર્થાત્ આધારનો ઘાત થતાં આધેયનો ઘાત થાય જ છે, જેમ દીવાનો ઘાત થતાં (દીવામાં રહેલો) પુરુષ દેખાય છે.':

- દીવો આધાર છે, પુરુષ આધેય છે. આધાર દેખાય ત્યાં આધેય દેખાય કારણ. પુરુષનો આધાર દીવો છે. [માટે] દીવો દેખાય (અર્થાત્) પુરુષ દેખાય કારણ. આ નિયમ છે.

- 'તથા જેમાં [-પૃથક્શાં] જે [-દીવો] હોય તે [-દીવો] તેનો [-પૃથક્શાનો] ધ્યાન થતાં હોવાય જ છે (અર્થાત્ આધેયનો ધ્યાન થતાં આધારનો ધ્યાન થાય જ છે), જેમ પૃથક્શાનો ધ્યાન થતાં દીવો હોવાય છે.':
- પૃથક્શા [આધેય]નો ધ્યાન થતાં દીવા [આધાર]નો ધ્યાન થાય છે.
- 'વળી, જે [-ઘટપૃથક્ય] જેમાં [-ઘટ] ન હોય તે [-ઘટપૃથક્ય] તેનો [-ઘટનો] ધ્યાન થતાં હોવાતું નથી, જેમ ઘટનો ધ્યાન થતાં ઘટ-પૃથક્ય હોવાતો નથી;'
- ઘટનો ફૂટી જાય અને દીવો રહી જાય. ઘડો તૂટે એટલે દીવો ઓલવાઈ જાય એમ નથી.
- 'તથા જેમાં [-ઘટપૃથક્યમાં] જે [-ઘટ] ન હોય તે [-ઘટ] તેનો [ઘટપૃથક્યનો] ધ્યાન થતાં હોવાતું નથી. જેમ ઘટપૃથક્યનો ધ્યાન થતાં ઘટ હોવાતો નથી.':
- દીવો ઓલવાઈ જાય એટલે ઘડો ફૂટી જાય એવું નિયત નથી.
- 'ઘટપૃથક્ય = ઘડામાં રહેલો દીવો. (પરમાર્થે દીવો ઘડામાં નથી, ઘડામાં તો ઘડાના જ ગુણો છે.)'. (એ પ્રમાણે જ્ઞાન થતાં.) હવે સિદ્ધાંત.
- 'હવે, આત્માના ધર્મો- દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર - પુદ્ગલદ્રવ્યનો ધ્યાન થતાં થતાં હોવાતા નથી અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ધ્યાન થતાં થતાં પુદ્ગલદ્રવ્ય હોવાતું નથી (એ તો સ્પષ્ટ છે);...': શરીરમાં રોગ આવે, શરીર હોવાય જાય પરંતુ આત્માના ગુણ હોવાતા નથી. આ શરીર અને વાણી બગડી જાય, રોગિષ્ઠ જાય એટલે અંદર જ્ઞાન-દર્શનનું આરાધનપણું છે એ નિયત હોવાતું નથી.
- આત્માના ગુણ નથી જડમાં, જડના ગુણ નથી આત્મામાં.
- 'માટે એ રીતે 'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી' એમ નિશ્ચિત (નિર્ણય) થાય છે; વિચાર કે, જો એમ ન હોય તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ધ્યાન થતાં પુદ્ગલદ્રવ્યનો ધ્યાન અને પુદ્ગલદ્રવ્યનો ધ્યાન થતાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ધ્યાન અનિવાર્ય થાય (અર્થાત્ અવશ્ય થતો જોઈએ).' :
- પંચમહાવ્રતાદિની ક્રિયાઓમાં એટલાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ધ્યાન થતાં [છે] છતાં ઈતની ક્રિયાઓ તો જેમ હોય એટલીને એટલી જ રહે છે]. એ નિયત આ ક્રિયા સરખી રહી માટે [દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો] ધ્યાન નથી-એમ નથી. [તેમ જ રીતે] શરીર અને વાણીની ક્રિયા ગાયા થવી-થઈ નહિ- પરંતુ છતાં અંદરના [દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર] ગુણનો ધ્યાન ન થાય.
- વંદન, વિનય, વાણી આદિ ઈતની ક્રિયા બગડી ગઈ એટલે નિયત ગુણનો ધ્યાન થતો નથી, વિચાર કે એ ગુણ નિયત શરીરની ક્રિયાને નિયમે નહોતા.
- 'આમ છે તેથી જે નિયત જ્ઞાનના ગુણો છે તે બધાય પરદ્રવ્યોમાં નથી, એમ એમને સમ્યક્ પ્રકારે દેખાડતાં દીધાં (-નાખીને દીધાં); વિચાર કે એમ ન હોય તો, અહીં પણ જ્ઞાનના ગુણોનો ધ્યાન થતાં પુદ્ગલદ્રવ્યનો ધ્યાન અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ધ્યાન થતાં જ્ઞાનના ગુણોનો ધ્યાન અનિવાર્ય થાય. (આ રીતે સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનના નિયત ગુણો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી.)'!
- જ્ઞાનુશ્રી: જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ધ્યાન - એનો અર્થ શું ?

પ્ર.ગુરુશ્રી: અજ્ઞાનને ગળે, મિથ્યાત્વને ગળે, ગુણ ક્રિયાની થતા નથી પરંતુ હોવાય જાય છે

- જે બાત કહી. [i] દેહની ક્રિયા પરમાણુમયી, વિષય વેદનારૂપ આદિની ગણું એકેક કહીને [આત્માના] ગુણો આદિમાં એમ પણ નથી એને [ii] દેહની ક્રિયા ગતાગત રહી, વેદન-વ્યાપાર ગતાગત રહેવાં માટે ગુણો અંદર રહેલાં એમ [પણ] નહિ. [કેમ] આત્માના ગુણો શરીરમાં નહિ એને શરીરના ગુણો આત્મામાં નહિ. [જડ અને પુદ્ગલ વચ્ચે આધાર-આધેય સંબંધ નહિ.] આત્માના ગુણોનો ધર્મ તો પોતાના અસ્તિત્વને ધારણ કરે [દેહની ક્રિયાને નહિ]. જે એવું જ જુદી છે. કુંભ, દુકાન ઉઠી માટે ગુણનો ઉઠાડ થાય એમ નહિ.
- ભરત અને બાહુબલ જે હતા, હવે ગુણનો ઘાત નહિ, તેમ આ ગુણ એમાં નહિ.
- શરીરની ક્રિયા ગતાગતમયી રહી માટે ત્યાં સમકિત થાય એવો તર્ક જે બાત જૂઠી છે. એને અજ્ઞાનપણે પોતે પોતાનું પરિણામન કરે તો એ [અંદરમાં] અજ્ઞાન છે એને એટલે બહારમાં ગતાગતમયી છે. બહારમાં ૯૬,૦૦૦ સ્ત્રીનો સંગ વિષય છે, હવે અંદર સંચિત સમકિત છે. સંચિત સમકિતને એને એક પણ અંશ આવતો નહિ.
- પોતાની જ્ઞાનને ધોળી કરે છે [એમ કહેવાય છે]. જ્ઞાન ધોળી થતી નહિ. એ ધોળી ધોળામાં છે, જ્ઞાન જ્ઞાનમાં છે. એમ દેહની ક્રિયા દેહમાં છે, આત્માની ક્રિયા આત્મામાં છે.
- <u>પ્રશ્ન:- જો એમ છે તો સમ્યગ્દૃષ્ટિને વિષયોમાં રાગ કયા કારણે થાય છે?</u>
<u>ઉત્તર:- કિંચિત્ પણ કારણે થતો નહિ.'</u>:
- આમ દેખાય તો છે. સમકિતી પરણે છે. ૯૬,૦૦૦ સ્ત્રી હોય છે, [પરંતુ] ચારિત્રદોષના ક્રિયા-તિસના કારણે સમકિતમાં દોષ છે એમ સિદ્ધાંત નહિ. અને બહારના ક્રિયાતિસ સ્પર્શ્યા હોય માટે સમકિત છે [અથવા] સમકિતમાં દોષ નહિ- એમ નહિ.
- <u>'પ્રશ્ન:- તો પછી રાગની ખામી કઈ છે?</u>
<u>ઉત્તર:- રાગ-દ્વેષ-મોહ જાણવા જ અજ્ઞાનમય પરિણામ છે (અધિક જાણવું અજ્ઞાન જ રાગાદિ ઉત્પન્નની ખામી છે);..</u>
- દુનિયામાં બહારથી જોનારને એમ લાગે નહિ. બહારની પ્રવૃત્તિ કેમ, કાયી ક્રિયા કેમ [તે જોઈને માને કે] આનો ત્યાગ હોય તો મુનિપણું હોય જ ને? સમકિત હોય જ ને? અંદર ગુણનો દોષ બહાર ગુણને લગાડી દે [પરંતુ ખરેખર] એમ છે નહિ. વિષયો છૂટવા માટે ગુણ થયો અને વિષયોમાં પડ્યો છે માટે અયથાર્થ છે, અજ્ઞાની છે એમ નહિ.
- <u>'માટે તે રાગ-દ્વેષ-મોહ, વિષયોમાં નહિ કારણ કે વિષયો પરદ્રવ્ય છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં (પણ) નહિ કારણ કે તેને અજ્ઞાનનો અભાવ છે; એવા રીતે રાગદ્વેષમોહ, વિષયોમાં નહિ હોવાથી અને સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં(પણ) નહિ હોવાથી, (તેઓ) છે જ નહિ.'</u>:
- વિષયમાં રાગદ્વેષ નથી તેથી તે વિષય છોડે તો રાગ-દ્વેષ છોડે એમ નહિ. વિષય છૂટી ગયા અને ૯૬,૦૦૦ રાણી કાયમ ન રહી તો અહીં જ્ઞાન છે એમ નહિ.
- પરદ્રવ્યમાં જાણવા ગુણ નહિ તો ગુણની હિનતી અવસ્થા પણ એમાં નહિ. [તેથી પરદ્રવ્યમાં અજ્ઞાન પણ નહિ.] રાગદ્વેષ તો તારામાં અજ્ઞાનપણે છે.
- આ ગાથાઓમાં તો એવાં સિદ્ધાંત ભર્યાં છે કે તને તારા ગુણની દશા દીધી અને મુક્તિ તારાથી થાય છે. સંયોગની તિષ્ઠ પણ એવાં ઘટાડી દીધિ અધિક

લક્ષણ નથી માટે તારા ગુણો ને આત્મામાં ફેરફાર પડે છે એમ નથી.

- 'અને સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં (પણ) નહીં'. કેમકે જ્ઞાનીને આત્માના રાગ-દ્વેષ નથી. અસ્થિરતાના છે એ તો રોગમાં ગયા, છતાં સ્વરૂપની ઘાત એમાં નથી. ચારિત્રનો દોષ છે-કૃત્રિમ રાગનો પરંતુ એ રાગ પોતાપણે નથી, એ રાગ રોગપણે છે. એ જ્ઞાનનું જોરદાર જોર છે કે રાગને રોગ તરીકે જાણે છે. તે રાગમાં પણ તેને રસ નથી. જે રાગમાં રસ લે તો તે અજ્ઞાન છે. એને ખ્યાલમાં લેવું માટે દેહ આગળ પડ્યાનું છે, આમાં આવવાનું નથી અને તે રાગ રાખવાનો છે

- દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ એ [રાગ-દ્વેષ] છે જ નહિ [તારા તે દૃષ્ટિના આશયમાં આત્માને જોયો તેમાં દેહ કે દૃષ્ટિ પણ રહેતા નથી].
- પરના ત્યાગ-ગ્રહણથી ગુણ-અવગુણ નથી. તારા આત્માના ગ્રહણ કે અવગુણ છે અને આત્માના ત્યાગથી ગુણ છે. આત્માનો ત્યાગ થયો અને પછી પુણ્યને પણ ઉપરના રોગોના ત્યાગ સાથે રહ્યો એટલે તરીને રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ નથી-એમ નથી.

(પ્ર.નં. ૩૨૦) (ભાવાર્થ:-) 'આત્માને આત્મામાં પરિણામરૂપ રાગદ્વેષ માટે ઉત્પન્ન થતાં આત્માના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ ગુણો ત્યાગ છે, પરંતુ તે ગુણો ત્યાગતાં છતાં અચેતન પુદ્ગલ-દ્રવ્ય ત્યાગતું નથી; વળી પુદ્ગલદ્રવ્ય ત્યાગતાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ ત્યાગતાં નથી; માટે બધા તેઓ ગુણો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી.' : અહીં જ્ઞાનીના રાગ-દ્વેષ, આત્માને ઉત્પન્ન નહિ થયેલા લેવાય, તેમને રાગદ્વેષ ગણતા નથી, તેમને રોગ માનતા છે. પોતાના આત્માને તારો ગુણ ત્યાગ છે, પરને તારો નહિ. બધે ગુણ ત્યાગ પરંતુ શરીરનો એવું તો એવું જ રહે એવા શરીરમાં ફેરફાર આદિ અને રાગ થાય છતાં તે આત્માને ત્યાગતાં નથી. એટલે કે 'પુદ્ગલને રુચિવાળું તો મને નુકસાન થાય, એમ નથી.

- 'આવું જાણતા સમ્યગ્દૃષ્ટિને અચેતન વિષયોમાં રાગાદિ થતા નથી.' કેમ કે રાગદ્વેષ તો આત્માને તારતો થાય છે. ત્યાં આત્માને ગમે પણ પોતામાં કે વિષયોમાં રાગદ્વેષ થતા નથી.
- રાગદ્વેષ માટે પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં નથી, જાણતા જ્ઞાનમાં આત્માને રીઝવે છે; જ્યારે આત્માનો અનુભવ થાય અસ્થિર સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય ત્યારે તેઓ રીઝવતા નથી.
- પુરુષાર્થસિદ્ધિઉપાયમાં 'શરીરાદિ ખલુ ધર્મ સાધનમ્' આવે છે એ તો નિમિત્તનું કથન છે.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગ-દ્વેષ થતા જ નથી એમ અહીં કહેવું છે; [પરંતુ] તે વાત સ્વરૂપની થતા માટે નથી.
- 'આ રીતે રાગદ્વેષ માટે પુદ્ગલમાં નથી તેમ જ સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં પણ નથી, તેથી શુદ્ધ દૃષ્ટિ-દૃષ્ટિથી જોતાં તેઓ છે જ નહિ. પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતાં જાણતે આત્મા-અવસ્થામાં તેઓ છે. એ પ્રમાણે જાણવું.' : [રાગદ્વેષ દ્રવ્યમાં નથી માટે દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં નથી, માટે દ્રવ્યદૃષ્ટિવાળાને પણ નથી. પર્યાયદૃષ્ટિ, અવસ્થાદૃષ્ટિ, વ્યવહારદૃષ્ટિથી જોતાં આત્મા-અવસ્થામાં છે, જ્ઞાન-અવસ્થામાં નથી. જ્યાં નિમિત્તથી ગુણ લેવો ત્યાં તેની રીતથી અવસ્થા વિકાર આત્મામાં થાય. પુદ્ગલમાં તેવી નિમિત્તથી ગુણ જાણે ત્યાં વિકાર-વિકાર થાય?

ગાથા- ૩૬૬ થી ૩૭૧

(૧) જોડતાં જોડો

(1.) આધાર (2.) આધેય	(A.) પૃથ્વી (B) દીવો
(3.) ઘર (4.) ઘર-પૃથ્વી	(A) આત્માના જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો (B) શરીર, વાણી
(5.) રાગદ્વેષની ખાણ (6.) અરિહંતના રાગ-દ્વેષ (7.) નિર્વાણસંપ્રાપ્તના રાગ-દ્વેષ (8) રાગ-દ્વેષનો અભાવ	(A) પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય (B) સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં અભાવ (C) સમ્યગ્દૃષ્ટિના હોય (D) અજ્ઞાન

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. શરીર અને આત્મા વચ્ચે આધાર-આધેય સંબંધ છે.
2. આધાર હોય ત્યારે આધેય પણ હોય જ છે પરંતુ આધેય હોય ત્યારે આધાર હોવાનો નહિ.
3. આધાર હોય ત્યારે આધેય પણ હોય જ એ માટે ઘર હોવાનાં ઘર-પૃથ્વી હોય જ છે.
4. ઉપરોક્ત પ્રશ્નમાં ઘરને આધાર અને ઘર-પૃથ્વીને આધેય કહ્યાં તે ગરાબર નહિ, માટે ઘર હોવાનાં ઘર-પૃથ્વી હોવાનો નહિ.
5. મારા શરીરમાં જ્યારે રોગ હોય છે ત્યારે મારાથી સ્વાધ્યાય વધુ શક્તો નહિ તે જણાવે છે કે શરીર હોવાનાં મારા ગુણો હોય છે.
6. દ્રવ્યલિંગીને અજ્ઞાનથી દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનો ઘાત થયો છે તેથી તેની મહાવ્રતાદિની ક્રિયા પણ આગમાનુસાર હોતી નથી.
7. શરીર-વાણી સારી થાય એટલે તરત અંદર જ્ઞાનદર્શનનું આરાધનપણું હોવાનું નહિ.
8. અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વને લીધે જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણ [અધિક તે ગુણોના સમ્યક્ પર્યાયો] હોવાની ઘણા નહિ તેને ગુણોનું હોવાપણું કહે છે.
9. દુષ્કાળ કાળ વ્યવહારનું કારણ સ્પષ્ટપણે કહે છે, તેનાથી પ્રકૃતિ પણ શાંત છે અને તેનાં આગમ વિષયક ઉપયોગ પણ ઘણો છે માટે તેમને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવા જ જોઈએ.
10. જ્ઞાન અને જાગૃતિ ગયા તેથી તેના જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણોનો ઘાત જરૂર થયો હોવો જોઈએ.
11. સમ્યગ્દૃષ્ટિને વિષયોમાં રાગ તીવ્ર તરફ થતો નથી - આ વિના મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધીની અપેક્ષાએ કહ્યામાં આવ્યું છે.

12. જગતનું અજ્ઞાન જ રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્નવાની ખાણ છે.
13. કોઈ ગુણનો દોષ બીજા ગુણને લાગતો નથી.
14. હું જો ગુણાનુબંધ ખાવાનું છોડી દઈશ તો સત્સંગજન્ય મારો રાગ પણ છૂટી જ જશે.
15. રાગ-દ્વેષ-મોહ વિષયોમાં નથી તેથી વિષયોને છોડતાં રાગ-દ્વેષ-મોહ છૂટે જ એમ નથી.

(2) મારું શું ખોટું (T/F) લખાણ :-

1. પરદ્રવ્યમાં જગતના નિરપેક્ષથી ગુણો નથી તો પરદ્રવ્યમાં તે ગુણોની હયાતી અવસ્થા પણ નથી, તેથી અજ્ઞાન પણ નથી.
2. જગતમાં રાગદ્વેષ છે જ નહિ - આ પરાપેક્ષદૃષ્ટિનું ફળ છે.
3. જો હું ઠોર વ્યાપારાદિ કરીને મારા શરીરને સ્વસ્થ રાખીશ તો મારી સાધના અંત સમય સુધી બરાબર ટકી રહેશે.

ગાથા-૨૧૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન તે એ:-

ગાથા: (હરિગીત)

અજ્ઞાનભાવથી રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણામે જ્ઞાન આ,
પણ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં, તે રાગ-દ્વેષ કંઈ જ ના;
સદ્દૃષ્ટિ થઈ ફરે રાગાદિક તું તત્ત્વની દૃષ્ટિ વડે,
તો પૂર્વ અર્જિત પુણ્યથી તેહ જ્ઞાનભાવે પ્રગટ થશે. ગા.-૨૧૮

ટીકાર્થ:- આ જગતમાં જ્ઞાન જ અજ્ઞાનભાવથી રાગદ્વેષરૂપે પરિણામે છે; વસ્તુઓમાં મૂર્તિની (-રૂપાદિની, અમૂર્ત્ત ફરસની) દૃષ્ટિ વડે જોતાં (અર્થાત્ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં), તે રાગદ્વેષ કંઈ જ નથી (-દ્રવ્યરૂપ જુદી વસ્તુ નથી). માટે (આચાર્યદેવ પ્રેરણા કરે છે કે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષ તત્ત્વદૃષ્ટિ વડે તેમને (રાગદ્વેષને) પ્રગટ રીતે દૂર કરો, કે જેથી, પૂર્વ અને અપૂર્વ જેનો પુણ્યથી છે એવો (દેહોત્પન્ન) તેહ જ જ્ઞાનભાવે પુણ્યથી.

સારાંશ:- ('ટીકાર્થ:') . 'આ જગતમાં જ્ઞાન જ અજ્ઞાનભાવથી રાગદ્વેષરૂપે પરિણામે છે;' (પુ.ગા.૨૨૦) . જ્ઞાનનું જ્ઞાન જ અજ્ઞાનભાવથી રાગદ્વેષરૂપે પરિણામે છે, ફર(રાગદ્વેષ) ફરાય છે એમ નથી. 'વસ્તુઓમાં મૂર્તિની (-રૂપાદિની, અમૂર્ત્ત ફરસની) દૃષ્ટિ વડે જોતાં (અર્થાત્ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં), તે રાગદ્વેષ કંઈ જ નથી (-દ્રવ્યરૂપ જુદી વસ્તુ નથી).'

- દ્રવ્યમાં [રાગદ્વેષ] નથી એટલે દ્રવ્ય દૃષ્ટિવાળાને પણ નથી. વધારે કારણ તો એની દૃષ્ટિનું દ્રવ્ય છે. દૃષ્ટિવાળાને ત્યાંથી સ્વતંત્ર સ્વભાવ થાય નહિ, એમ એની સિદ્ધિ કરવું છે. 'દ્રવ્યસંગ્રહ'માં એ આવ્યું છે. દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં એ [રાગદ્વેષ] વસ્તુ છે જ નહિ, પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતાં છે. વસ્તુ તિરોભાવ અંતર્ભાવ રાગની ઉત્પત્તિ થાય એનો ઉપાય નથી. એને જાણવાને થાય તો એ તો અજ્ઞાનથી થયું. ફરનો ઉદય તીવ્ર આવતાં અંતરમાં થયું એમ નથી.
- 'માટે (આચાર્યદેવ પ્રેરણા કરે છે કે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષ તત્ત્વદૃષ્ટિ વડે તેમને (રાગદ્વેષને) પ્રગટ રીતે દૂર કરો, કે જેથી, પૂર્વ અને અપૂર્વ જેનો પુણ્યથી છે એવો (દેહોત્પન્ન) તેહ જ જ્ઞાનભાવે પુણ્યથી.'
- સમકિતીને રાગદ્વેષ છે ખરા પરંતુ અજ્ઞાનભાવમાં જે ઉત્પન્ન થયાં એ નહિ, [અસ્થિરતાજન્ય રાગદ્વેષ છે]. તેને આચાર્યદેવ કહે છે કે [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] જાણો! તત્ત્વદૃષ્ટિ એટલે દ્રવ્યદૃષ્ટિ, જ્ઞાનદૃષ્ટિ, દ્રવ્યદૃષ્ટિ વડે તે રાગદ્વેષનો નાશ કરો. તીવ્ર કષાય વડે ફર ખપાવો એમ નથી કહ્યું. રાગને ખપાવો છો, જડ કરને નહિ.
- સ્વભાવદૃષ્ટિને આશ્રયે ફર ખપવાં, રાગ ખપવાં, સ્થિર ખપવાં તેહ જ્ઞાનભાવે પુણ્યથી એટલે ત્રિકાળ થશે. એનો બીજો તીવ્ર ઉપાય છે નહિ.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિને અસ્થિરતાના જે [રાગદ્વેષ] છે એ તો રોગ નથી (દોષ), પરંતુ છે પોતાની પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને, ફરને લઈને નહિ. માટે તત્ત્વદૃષ્ટિનો ફરી પુરુષાર્થ કરીને તે સ્થિરને ખપાવે, બીજો તીવ્ર ઉપાય નથી.
- સમ્યગ્દર્શન એટલે તત્ત્વદૃષ્ટિ, દ્રવ્યદૃષ્ટિ. સૌન્યસ્વભાવની દૃષ્ટિ વડે અજ્ઞાન ખપાવ્યું,

હવે દુઃખનો આશ્રય લઈને ઊભી રહેલા રાગ-દ્વેષને ખખાળ નાખ.
કે જેથી જ્ઞાન પૂર્ણ અને અખંડ પ્રગટ થાય.

- સાધારણ- રાગદ્વેષ તેવું જુદું દ્રવ્ય નથી, જ્યાંને અજ્ઞાનભાવથી (રાગદ્વેષરૂપ પરિણામ) થાય છે;..'
- [રાગદ્વેષ] જુદું તત્ત્વ છે પરંતુ જુદું દ્રવ્ય નથી તત્ત્વ તો છે પુદ્ગલ-ખાણ તત્ત્વ [પરંતુ] તે દ્રવ્ય-વસ્તુ નથી. ભગવાન આનંદમૂર્તિ પ્રભુ અને મારાને પરમાં તેવું પણ કીધું અને મજા છે એમાં આનંદ માનીને અજ્ઞાનભાવે તેને જડ રાગ અને દ્વેષ આવાં વિકારના વિકલ્પ એને ઉત્પન્ન થાય છે. એ કોઈ અનુકૂળ છે, એ તત્ત્વ અનુકૂળ છે, એ પ્રતિકૂળ છે એને તથાને અંદર અકળાતા રહે અને રાગદ્વેષ રહે એમ નથી.
- જ્યારે જ્ઞાનની જાગૃતિ-સાવધાનીમાં રહેતાં તથું છે કે તત્ત્વદૃષ્ટિ પડે અંતર અનુભવરૂપ જીવની શુદ્ધતામાં અંદર જ્યારે તેઓ રાગ-દ્વેષ ખખાવે, એ સિવા રાગદ્વેષ નહિ ખખે.
- તત્ત્વદૃષ્ટિ એટલે આત્મા જે સ્વરૂપે છે તે જ સ્વરૂપે જોવામાં આવે. આત્મા જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપે વિરાજમાન છે. તે તત્ત્વ છે તે દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે.
- 'જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈને તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો નિમિત્ત (-રાગદ્વેષ) તેવું પણ વસ્તુ નથી એમ દેખાય છે અને દ્યાનિત્યનો નાશ થઈ નિત્યતાનો વિકાસ છે.
- આત્મામાં રાગદ્વેષ છે જ નહિ. રાગ-દ્વેષ છે એ તો બાજુ તત્ત્વ છે, એ આત્મતત્ત્વ નથી. જ્ઞાન, દર્શન, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ. તો એ જુદા તત્ત્વ છે. એ શાયક તત્ત્વ છે એમાંથી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ શાયકના અજ્ઞાનભાવે ઉત્પન્ન થાય છે. એ તત્ત્વને તથને ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી.
- તને સમ્યગ્દર્શન તો છે પણ [હજી] સ્થૂલ દૃષ્ટિ થઈને [અસ્થિરતાના રાગ-દ્વેષ] તો તારા ક્ષ [ક્ષ જેમ] પૂર્ણ અખંડ કરવાં સૌભાગ્યના વિકાસના પુરુષાર્થ તને પ્રગટ કરશે.
- એ સમ્યક્ દૃષ્ટિના વિષય ઉત્પન્ન માટે ક્યું છે- રાગદ્વેષ તો છે જ નહિ
- ત્રિકાળી તત્ત્વમાં રાગદ્વેષ છે જ નહિ. તેમ રાગદ્વેષ વિકાર રહેનારા નથી, ક્ષણિક રહે છે. એ પણ તત્ત્વની દૃષ્ટિ નથી ત્યારે રહે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિ થતાં, તે અજ્ઞાનપણે થતાં નથી.
- એ મનુષ્યપણું, પંચેન્દ્રિયપણું, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુળ એ મહા મહા પુણ્યે મળ્યાં છે. એમાં ક્ષણનું વેચાઈ જાય તો એ છે. તત્ત્વદૃષ્ટિ ક્ષણે અજ્ઞાનનો નાશ ક્ષ, પછી રાગદ્વેષનો નાશ ક્ષ. તત્ત્વદૃષ્ટિમાં સ્થિર થવું એ સાધ્ય છે.
- આવો દુર્લભ અને પુણ્ય વડે પામેલ સ્વરૂપ થઈને આમાં [આત્મામાં] રહ્યા થવું એનું નામ ધર્મ કહેવાય છે. ધર્મ અને અધર્મરૂપ વિકૃતિ તેને કહેવાય છે.
- ગયો કાળ વિચાર ક્ષ તો દા ખાય એવું છે. એમાં સાર અને અસાર એને સમજવામાં શું? દુનિયા મને ગમે-ગણાવું છે કે નાશે? એ તો સંસારમાં રખડવાનું છે.

ફિલ્મ-૨૧૮: દાર્શનિકો

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. જગત રાગ-દ્વેષરૂપ પરિણામનું ફળ ફિલ્મ હોય છે.
2. રાગ-દ્વેષ જગતથી જુદું હોય છે.
3. જગત રાગ-દ્વેષરૂપ પરિણામનું ફળ જગત જ અનાદિકાળથી છે.
4. વસ્તુઓમાં મૂર્તિત્વ (-દ્રવ્યાંતર, અંતરાલ ફરતા) દ્રષ્ટિ અંતરે દ્રવ્યદ્રષ્ટિ, રાગદ્રષ્ટિ, દ્વેષદ્રષ્ટિ, તત્ત્વદ્રષ્ટિ.
5. દ્વેષદ્રવ્યમાં રાગ-દ્વેષ નહિ માટે દ્વેષદ્રષ્ટિવંતને પણ રાગ-દ્વેષ નહિ.
6. રાગ-દ્વેષના નાશનું ફળ દ્રવ્યદ્રષ્ટિ જ છે એમ અહીં ખૂબ આગ્રહપૂર્વક કહ્યું છે.
7. આ ફળ મિથ્યાદ્રષ્ટિઓને માટે ઉપકારક છે.
8. આ ફળમાં સમ્યગ્દ્રષ્ટિને અવિરતપણાનો રાગ છોડીને દેશવ્રત પ્રગટાવવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે.
9. અહીં દ્રવ્યદ્રષ્ટિ-તત્ત્વદ્રષ્ટિ ફળે અવિરતપણા રાગ-દ્વેષ છોડવાનો ઉપદેશ સમ્યગ્દ્રષ્ટિને આપ્યો છે. મિથ્યાદ્રષ્ટિને મિથ્યાત્વ રાખવાનો ઉપાય જુઠો છે.
10. 'પૂર્વે અને અપૂર્વ જેનો પુરાવો છે એવો (દેખીયમાન) સહજ જ્ઞાનજ્યોતિ પુરાવો' અધિક ફળદાન પ્રગટે.
11. દ્રવ્યદ્રષ્ટિ વડે નિરંતર અભ્યાસ કર્યું તે મુમુક્ષુનો ક્રિયાતીત છે.
12. પર્યાયદ્રષ્ટિથી જોતાં જગતમાં રાગ-દ્વેષ છે જ નહિં.
13. રાગ-દ્વેષ એ જુદું તત્ત્વ [પુણ્ય-પાપ તત્ત્વ] છે એમ અહીં કહ્યું છે.
14. પોતાનું જ્ઞાન અને અંતિમ સ્થાનમાં રહેવાથી સારા અવસ્થાનો રાગદ્વેષ રહશે.
15. તત્ત્વદ્રષ્ટિ વડે અંતર અનુભવરૂપ ગતિ મુક્તિમાં અંદરમાં જતાં રાગ-દ્વેષ રહે છે, અન્યથા નહિ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. તત્ત્વદ્રષ્ટિ અંતરે આત્મા જે જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપે છે તે જ સ્વરૂપે જોયું.
2. દ્રષ્ટિના વિષય સાથે તત્ત્વમાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ છે, તેથી તત્ત્વદ્રષ્ટિ વડે રાગ-દ્વેષથી અહીં ભિન્નતા ફળી છે.
3. તત્ત્વદ્રષ્ટિ ફળે એ જ આત્મા જગતનું અંત માત્ર કરિયે છે.
4. દેહ-સંપત્તિ, કુટુંબ, પરિવાર, વિષયો આદિ છોડવા તેનું નામ વૈરાગ્ય છે.
5. પુણ્ય અને પાપથી વિરક્ત થઈને આત્મતત્ત્વમાં રક્ત થવું તેનું નામ વૈરાગ્ય (વિરક્તિ) છે.

ગાથા-૨૧૬

ઉત્થાનિકા:- 'અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને ગુણ ઉત્પન્ન કરતું નથી' એમ દર્શાવી ગાથામાં કહેશે; તેની સૂચનારૂપ તત્ત્વ પ્રધાન કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં ન જરાય એકનું કોઈનું,
તો' દ્રવ્ય ઉત્પાદક બને શું અન્ય દ્રવ્યના ગુણોનું;
આ જ્ઞાનમાં કોઈ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ નિજ નિજ ભાવથી —
અસ્તિ પ્રચાર એના અંતરંગે જ્ઞાનવાણિ પ્રગટાવતી. ૨૧૬

ટીકાર્થ:- તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં, સ્વરૂપદૃષ્ટિથી ઉત્પાદકપણું અન્ય દ્રવ્ય જરાય ધરાતું નથી, તથા જે સર્વ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ પોતાના સ્વભાવથી જ થાય છે એવી અંતરંગમાં અસ્તિપણે પ્રચાર પ્રગટાવે છે.

ભાવાર્થ:- (ટીકાર્થ:) 'તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં, સ્વરૂપ-દૃષ્ટિથી ઉત્પાદકપણું અન્ય દ્રવ્ય જરાય ધરાતું નથી,...!' (પ્ર.નં.૨૨૧)

- અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને 'ગુણ' ઉત્પન્ન કરતું નથી - એવો 'ગુણ' એટલે પર્યાય નહિ. [ઉત્થાનિકા]. અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને પર્યાય ઉત્પન્ન કરતું નથી.
- અન્ય દ્રવ્ય એટલે જે કોઈ ક્ષેત્ર, કાલ-ભાવ-તત્ત્વ ભાવિત એવું પરદ્રવ્યના સામાન્યરૂપ ભાવ એવું જીવ કોઈપણ પરિણામે પરિણામ ઉત્પન્ન કરે નહિ. અન્ય દ્રવ્ય કોઈપણે જરાયે પરિણામ ઉત્પન્ન કરે નહિ.
- 'જ્યારે જીવને જ્ઞાન નો પરિણામ કોઈપણે સ્વભાવ થઈ જાય' - એ કોઈપણે પર્યાય સ્વભાવ છે જ. પરિણામ પોતાથી થાય, [અન્ય] નિમિત્તથી જ થાય. પરિણામ પણ કોઈપણે [પર્યાય] સ્વભાવથી થાય છે. એવો જે નો કોઈ જ્ઞાન છે - દૃષ્ટિ સ્વભાવની પર્યાય પોતાથી થાય, પરથી પરિણતિ નહિ.
- ત્યારે જ્ઞાન પ્રગટ્યું એમાં તેણે એ તો ક્ષણ ચોખ્ખી છે અને પરિણામ જ્ઞાન એટલે એ સ્વભાવથી પરિણામ છે, એવું નક્કી છે. એટલા પરિણામની જ્ઞાન છે તો જ્યારે સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે એટલે પરિણામ પોતાનું નક્કી કરે, પછી તેને વિકાસ પર છોડ્યું છે. એવી રીતે સામાન્ય પરિણામ જે અનાદિથી વિકાસ થાય છે [તેની વાત છે].
- અન્ય દ્રવ્ય એટલે તેણે પણ દ્રવ્ય. આત્માનો, શરીરનો સમય કોઈપણે પરિણામ નહિ. જ્ઞાનાવરણની મૂર્તિ એવો પુદ્ગલ ભાવને ઉત્પન્ન કરતો નથી.
- પરિણામ પોતાથી થાય છે, પરથી નહિ એવો નિર્ણય કરે તો એ પરિણામને રોકી શકે.
- પોતાની એવી જ્ઞાનની ક્રિયા દશાનો ક્ષણ આવે એટલે અંદર કોઈ કોઈપણે ઉત્પન્ન કરે નહિ, તથા તે મૂર્તિને જ્ઞાનીમાં પણ એવું તેવા ભાવ થાય છે.
- પરિણામની ઉત્પત્તિ નિમિત્ત તેણે પરદ્રવ્ય (ક્ષેત્રાદિ) નહિ, તેમ સ્વદ્રવ્ય પણ (ક્ષેત્રાદિ) નહિ. તે જે કાલ એટલે તે જે પરિણામના તત્ત્વ છે. એટલે પરિણામ એટલે ધારાએ [-પ્રવાહે] એટલે પર્યાય થવાના રાગે [-સ્વભાવે] થાય છે, પરને લઈને જરાયે નહિ. તેથી તેને તે છે તે પરિણામની દૃષ્ટિ છોડ એટલે પર્યાયની દૃષ્ટિ છોડ એવું દ્રવ્યદૃષ્ટિ કર. એ નિર્વિકારી દૃષ્ટિ કર તો પરિણામ રહે, પરિણામ નિજ

થાય નહિ.

- 'તિરાગ ફ સર્વ દ્રવ્યોની સ્થિતિ પોતાના સ્વભાવથી જ થતી કોઈ રીતે કારણ પ્રકાર પ્રતિષ્ઠિત છે.:-' 'દ્રવ્યોની સ્થિતિ' એટલે પર્યાયની સ્થિતિ. શાસ્ત્રમાં નિયમ પર્યાય થાય ફ સ્થિર થાય પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી જ થાય છે. પોતાથી થાય અને પરથી જરીએ ન થાય એનું નામ અનેકાંત છે.
- પુદ્ગલ પુદ્ગલથી પૌગલ મળે, દ્વિઅણુકોના નાશથી સ્કન્ધ થાય, ઘાતિકર્મનો નાશ થતાં ફલજ્ઞાન થાય - એ બધાં નિયમના ફળ છે.
- 'અત્યંત પ્રકારથી પ્રતિષ્ઠિત છે'. નિરપેક્ષ થાય ફ રાગદ્વેષ થાય પરંતુ અત્યંત પ્રકારથી તો પર્યાયમાં પોતાને લઈને પ્રકાર થાય છે. પોતાની પર્યાયનો એ સ્વભાવ છે તે સ્વભાવનો. બીજા સ્વભાવનો બનાવે.
- સ્થિર પોતે જો સ્વભાવ ફળ હોય તો તેને કોઈ બદલે, નાશ કરીને કોઈ કાર્ય, પરંતુ ફરિથી થાતો હોય તો એ ફર પાછો ત્યારે સ્થિર કાર્ય. કારણના દોષમાં એ બાળ રહે નહિ ત્યાં.
- આ જ્ઞાનીની ગાથા કાળથી તેનો કો ઉપોદ્ઘાત છે.
- તિર્ય વખતે ગુણને જ્યારે પર્યાય તરીકે તે ત્યારે પર્યાયને ગુણ તરીકે તે. અહીં તો દ્રવ્ય તરીકે ત્ત્વું.
- જે થાય [તે] પોતાની યોગ્યતા અને સ્વભાવ, અને ધારાવાહી પર્યાયમાં આવવાની હોય તે આવે છે.
- (સાધારણ). 'રાગદ્વેષ પોતાના જ પરિણામ છે.': જેને કેવળી [ગાથા ૩૫-૩૬] એમ કાળે ફ રાગદ્વેષ પુદ્ગલના પરિણામ - પુદ્ગલ છે. એમ પણ કાળે ફ જૂના ફર ચાલ્યા છે અને નવા ફર ચાલ્યા છે - એનું ફર છે. જે ત્ય એવુંકાળે? એના સ્વભાવમાં નથી એટલે [ત્ત્વું છે ફ] નવા ફરનું ફરણ જૂના ફર છે. અને પાછું એ જૂના ફરને નિમિત્ત ફરણ સ્થિર છે.
- જ્યોતિષાચાર્યની રીતમાં એમ પણ કાળે છે ફ જીવ પુત્ર, સ્ત્રી અને પુરુષ બધે થાય એમ સ્થિર ફર અને કાળના બધે થાય. એનો નિમિત્તનું જ્ઞાન ફરાવ્યું છે.
- 'અન્ય દ્રવ્ય કાળમાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન શક્તિ નથી, ફરણ ફ સર્વ દ્રવ્યોની સ્થિતિ પોતપોતાના સ્વભાવથી જ થાય છે, અન્ય દ્રવ્યમાં અન્ય દ્રવ્યના ગુણપર્યાયની સ્થિતિ થતી નથી.':
- સર્વ દ્રવ્યોની સ્થિતિ એટલે સર્વ પર્યાયોની સ્થિતિ.
- સ્થિર પણ [પોતાના] સ્વભાવથી થાય છે. સ્વભાવ: સ્વ એટલે પોતાનો ભાવ. સ્થિર અને અસ્થિર બધે સ્વભાવ બધા.

fગણ-29t : ધર્મવિચાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. આગામી ગાથા 392ના ઉપોદ્ઘાતનો આ fગણ છે.
2. 'અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને ગુણ ઉત્પન્ન કરતું નથી' - અહીં 'ગુણ' શબ્દનો અર્થ 'પર્યાય' થાય છે.
3. ઉપરોક્ત વિધાનમાં 'અન્ય દ્રવ્ય'નો અર્થ આઈ fર, મન-વચન-કાયા, કાર્મિક અને ઇન્દ્રિયોના વિષયો આદિ તેઓ પણ દ્રવ્ય થાય છે.
4. દરેક દ્રવ્યની પર્યાય પોતાથી થાય, પરથી ન થાય - એ સિદ્ધાંત છે.
5. મિથ્યાત્વ દશામાં થતો સામાન્ય વિકાર* ત્રિકાળ થાય છે એમ અહીં કહ્યું છે.
6. સમ્યગ્દૃષ્ટિને થતો અવિશેષભાવો વિકાર તે વ્યાપ્ત કરતું વ્યાપ્ય છે એમ કહેવાય છે.
7. વિકાર ત્રિકાળ થાય છે એમ માનનારનો વિકાર જ્ઞાની રહે છે.
8. વિકારની ઉત્પત્તિનું નિરપેક્ષ પરદ્રવ્ય તો નથી જ પરંતુ સ્વદ્રવ્ય પણ નથી; પરંપરા નિરપેક્ષ તો પોતાનું અજ્ઞાન અથવા અવિશેષતા છે.
9. દ્રવ્યદૃષ્ટિ જ પોતાના અજ્ઞાન તેમજ અવિશેષતાને રાખવાનો ઉપાય છે.
10. સર્વ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ પોતાના સ્વભાવથી જ થતી અંતરંગમાં અત્યંત પ્રગટે છે - અહીં 'દ્રવ્ય' શબ્દનો અર્થ 'પર્યાય' થાય છે.
11. ઉપરોક્ત વિધાન ત્રિકાળ નિરપેક્ષપર્યાયને જ લાગુ પડે છે; વિકારી પર્યાયની ઉત્પત્તિ ત્રિકાળ થાય છે, સ્વભાવથી નહિ.
12. વિકારપણે પરિણમવું તે પણ પર્યાયનો તે સમયનો સ્વભાવ છે.
13. દર્શનમોહના નાશથી સમકિત અને ચારિત્ર મોહના નાશથી વિકારનાશ થાય છે એમ અહીં કહ્યું છે.
14. આત્મા જો સ્વતંત્રપણે પોતાથી વિકાર કરતો હોય તો જ તેને અંતરંગીને તેનો નાશ કરી શકે.
15. જેમ સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયથી પુત્ર થાય છે તેમ આત્મા અને કર્મ એ બે મળીને વિકાર થાય છે.

* સામાન્ય વિકાર = અનાદિથી થતો વિકાર. [અવિશેષભાવો વિકાર સમ્યગ્દર્શન થયા પછી થાય છે]

ગાથા- 392

વિસ્તારાર્થ:- હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે:-

ગાથાર્થ:- જે દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને ઉત્પાદ કરે તે ગુણનો કર્તા છે,
તેથી ઉદયરૂપ દ્રવ્ય વિના સ્વભાવથી ઊપજે ખરે. 392.

ગાથાર્થ:- અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યને ગુણની ઉત્પત્તિ કરી શકાતી નથી; તેથી (એમ નિશ્ચિત છે કે) સર્વદ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વભાવથી ઊપજે છે.

ભાવાર્થ:- • પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય અને પર્યાય પરથી થાય નહિ.

(પુ.નં.૨૨૧) • એક કોઈ [સિદ્ધને] પુદ્ગલના પરિણામ છે, એક કોઈ બંધના પરિણામ છે, એક કોઈ પુદ્ગલ છે, એક કોઈ એક જીવ છે (ગાથા 92).

• અમને તો પહેલેથી કાલેજું. સંવત ૧૮૭૧. 'ભગવતી સૂત્ર'માં. 'સંઘાત' (=સિદ્ધાત્મા) એ જાતિ પોતાથી થાય છે, પરથી નહિ. આ ઉપરથી ~~[illegible]~~ ઉદાર મૂકીશું:

• ગુણ એટલે પર્યાય; ઉદયરૂપ દ્રવ્ય = ઉદય દ્રવ્યની પર્યાય.

• પર્યાય સ્વભાવથી ઊપજે છે: પર્યાય તો તે તે સમયનો તે સ્વભાવ છે. આડી-અવળી ન થાય, આગળ-પાછળ ન થાય. ઉદય વિલય કાળ જ્યારે તો [પર્યાય] દ્રવ્ય-ગુણથી પણ ન થાય. પર્યાય પર્યાયથી થાય. પોતાના બળથી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય.

• પોતાની પર્યાયને કર્મ કરે એમ પંચાસ્તિકાય ગાથા ૬૨માં પાઠ છે.

• (ટીકા:) 'વળી જગતને ~~[illegible]~~ પરદ્રવ્ય રાગાદિ ઉપજાવે એમ શંકા ન કરવી; કારણ કે અન્ય દ્રવ્ય વડે અન્ય દ્રવ્યના ગુણનો ઉત્પાદ કરાવાની અયોગ્યતા છે; તેમ કે સર્વદ્રવ્યોનો સ્વભાવથી જ ઉત્પાદ થાય છે.':

• કાયા માત્ર પરદ્રવ્ય ઉપજાવે છે, લોકના ઉદયને લઈને વાણીના થાય છે-એમ નહિ.

• એક દ્રવ્યમાં બીજા દ્રવ્યને [ગુણ એટલે] પર્યાય ઉપજે ~~છે~~ એવી અયોગ્યતા છે-યોગ્યતા નથી. કેમ કે અનંત દ્રવ્યનો એટલે કે દ્રવ્યની પર્યાયોનો એક સમયમાં પોતપોતાના સ્વભાવથી ઉત્પાદ થાય છે. રાગ ઉત્પન્ન થાય, ગુણિત વિકાર ઉત્પન્ન થાય, અવાસ્તવિક વિકાર (છે) એ બધા સ્વભાવ છે. જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે પોતાના સ્વભાવથી થાય.

• પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી અજ્ઞાનભાવે અંદરના રાગ દ્વેષ વિકાર કરે છે. તેથી દ્રવ્ય-તત્ત્વ

(પુ.નં.૨૨2) બીજા દ્રવ્યને કંઈ કરે એમ ત્રણ કાળમાં નથી. દરેક પદાર્થ પોતાની પર્યાયમાં, પોતાની અવસ્થાના કાળમાં, પોતાને કારણે પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે. બીજાને એ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય એવી સ્થિતિ નથી. વિકાર ઉત્પન્ન થાય તોપણ [તે] પર્યાયનો સ્વભાવ છે.

• આ બધા દૃષ્ટાંતથી સમજાવવામાં આવે છે:-

(A-1) 'મારી કુંભારણે (ઘડા-માટે) ઊપજાવી એટલે શું કુંભારના સ્વભાવથી ઊપજે છે કે માટીના સ્વભાવથી ઊપજે છે? જો કુંભારના સ્વભાવથી ઊપજાવી હોય તો જેમાં ઘડો કરવાના અંતરંગથી જાતમાં પુરુષ રહેલો છે અને જેનો હાથ (ઘડો કરવાનો) વ્યાપાર કરે છે એવું જે પુરુષનું શરીર તેના કારણે ઘડો થવો જોઈએ. પરંતુ એમ તો થતું નથી, કારણ કે અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવે તેથી દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામાં આવતો નથી.':

• [શું માટી કુંભારણે કુંભારના સ્વભાવથી ઊપજે છે? અર્થાત્] શું કુંભાર ઘડાનો કર્તા છે?

- ઘડો બનાવે માટીએ બને છે ત્યારે કુંભાર અંતર તરે છે કે કુ
  તરે છું. એ મિથ્યાત્વ તરે છે. વિભાવ વિત્ત બનાવે એમ જાણ તાત્પર્ય નથી. વિત્ત
  વિભાવ થાય છે. તેથી પણ પદાર્થની પર્યાય-અવસ્થા બનવું કુણ તરે તો એ કુણ
  પર્યાય વિનાનું થયું, તો એ કુણ [રહ્યું] નહિ. એમ અનંત કુણનો નાશ થયો.
- રામજીભાઈ: પુરુષાર્થી તો તરવો પડે ને?
  પૂ.ગુરુદેવશ્રી: નિશ્ચયથી એ મિથ્યાત્વ-અંતર છે. કુંભાર રોટલાને કહું છું, એ
  અંતર [તરનાર] મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જૈન નથી. જૈનની દૃષ્ટિની એને ખબર નથી.
- પરંતુ એવા મોટર આવે છે. એક પદાર્થને બીજો પદાર્થ મદદ કરે છે એમ જાણ તાત્પર્ય નથી.
- જો કુંભાર ઘડો તરાવે છે તો ઘડો [કુંભારના] શરીરને કાંતરે એવો કોઈક [પરંતુ]
  ઘડો તો માટીના આંતરે થાય છે.
- પ્રભુ તો સૌનાથ અરૂપી છે. અરૂપી રૂપીને અડતું નથી. એક રૂપી બીજા રૂપીને અડતું નથી.
- આ શાંતાબેન મંદિર રહ્યું નથી. મંદિર પોતાના તરવે રહ્યું છે.
- ભગવાન દીક્ષા લે છે ત્યારે ઘણા એની સેવામાં હાજર થાય છે.
- 'અંતરથી તરવો પુરુષાર્થ રહેતો છે': અંતરથી તરવો [કુંભાર] સિદ્ધમાન છે, ઘડો
  બનાવવા સિદ્ધમાન નથી. આંબાથી ઘડો થયો છે એમ નથી.
- આ પરમાણુમાં ~~આધાર બાબની શક્તિ છે.~~ દરેક દ્રવ્યમાં આધાર બાબની શક્તિનું છે.
  [માટે મંદિર શાંતાબેના આધારે રહ્યું નથી.] આ મૂળ ગાથા છે. બધા પોતપોતાને
  તરવે રહ્યા છે. કુંભારની દયાનિ છે, મોજૂદગી છે પણ એનાથી બનતું નથી. નિમિત્તથી
  તેથી થતું નથી. ત્યારે દૃષ્ટિ ફેર છે, જ્ઞાનમાં ફેર છે.
- મુમુક્ષુ: જ્ઞાનમાં હોવાપણું કેમ છે?
  પૂ.ગુરુદેવશ્રી: પર્યાયની હોવાપણા પોતાથી છે, પ્રત્યેક તરવા પણ તરે અને સ્વને
  તરવે પણ તરે. પોતાની યોગ્યતાથી પોતાની પર્યાય થાય છે.

(A-2) • 'જો એમ છે તો પછી મારી કુંભારના વ્યાપારથી નિવૃત્તિ નથી, પરંતુ મારીના વ્યાપારથી જ નિવૃત્તિ છે તેવું જ (દ્રવ્યના) પોતાના વ્યાપારે દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ કરવામાં આવે છે. આમ હોવાથી, મારી પોતાના વ્યાપારને લઈ નિર્ભરતી હોવાને લીધે, કુંભાર ઘડાનો ઉત્પાદક છે જ નહિ; મારી જ કુંભારના વ્યાપારને લઈ સ્વયંની થતી પોતાના વ્યાપારથી કુંભારને નિવૃત્તિ છે.' :

- આમ ગાથામાં આવ્યું છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી, એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વને અડતું નથી. પહેલાં એમ કહ્યું હતું [જુઓ (A-1)] એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાયને તરે એમ કરવામાં આવતું નથી. [અહીં તરે છે] પરંતુ એ દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયને તરે છે એમ કરવામાં આવે છે.
- પરનું વ્યવહારે તરી શકીએ છીએ-એમ [જ્ઞાન] જાણવા માટે છે, પરંતુ વ્યવહારે શું તરી શકીએ છીએ? અહીં કહ્યું કુંભાર ઘડાનો ઉત્પાદક છે જ નહિ. એમ આમાં જ્ઞાનનું ઉદ્ય કહ્યું.
- માટી પોતાના વ્યાપારનું નિર્ભરપણ તરવી નથી એમ પ્રત્યેક પદાર્થ પ્રત્યેક સમયે

પોતાના સ્વભાવનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી.

- પૂર્વે કર્મ બાંધ્યા હતા માટે અત્યારે જ્ઞાનની વિકૃતિ દશા થાય છે, એમ છે જ નહિ.
- વસ્તુ છે દ્રવ્ય જગતમાં છે તેના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો જે સ્વભાવ છે એ જ્ઞાનનું જે જ્ઞેય ધર્મ છે. અહીં એટલું પરમ છે વાત થઈ. [૧] તું મારાં ઘડાનો ઉત્પાદક નથી, [૨] મારી તું મારાના સ્વભાવને બદલી નથી. એટલું પરમ જોય બદલાતા નથી અને થાય છે, તો પોતાની પર્યાયથી થાય છે.
- આટલું સ્પષ્ટ છે છતાં હું આ કરું, આ મેં કર્યું, હું આ કરું તો પાંચમાંથી આમ થાશે અને સ્વર્ગે - એ બધા મિથ્યાત્વની ઊંધી ઊંધી પુષ્ટિ છે

(B-1) (પૃ.નં. ૪૨૩) 'એવી રીતે - બધાય દ્રવ્યો સ્વપરિણામપર્યાયે (અર્થાત્ પોતાના પરિણામભાવરૂપે) ઊપજતાં થકાં, નિમિત્તરૂપ અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવથી ઊપજે છે કે પોતાના સ્વભાવથી ઊપજે છે? જો નિમિત્તરૂપ અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવથી ઊપજતાં હોય તો નિમિત્તરૂપ અન્યદ્રવ્યોના આશ્રયે નિજના પરિણામ થયા કહેવાય. પરંતુ એમ તો છે નહિ, માટે કે અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવે કોઈ દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ કદાપિ સંભવતો નથી.' :

- 'એવી રીતે' [અર્થાત્] આ દૃષ્ટાંતનું દૃષ્ટાંત આપ્યું [એ રીતે]. વાદળ વાદળની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, આકાશથી વાદળ ઉત્પન્ન થતાં નથી. શરીર પોતાની પર્યાયથી થાય છે, આત્માથી થતું નથી. અવાજ! દુનિયા આ ક્યારે માને? કોઈ પણ પદાર્થ પોતાથી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરથી ઉત્પન્ન થતો નથી.
- જ્ઞાયક દોષ્ટા તે જ્યારે ત્યારે જ્ઞાનની પર્યાય પોતાથી જ્ઞેયોને જાણે છે, જ્ઞેયથી નહિ.
- 'સ્વપરિણામપર્યાયે' - એ શબ્દો લખ્યા છે. પોતાના ગુણના પરિણામની પર્યાયથી, એમ લાભ લીધો છે.
- મુમુક્ષુ: આમ વિચાર કરવાથી કોઈ પણ તરફની રુચિ કેવા રીતે થશે?

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: આમ વિચાર કરવાથી પરના કામ હું કરી શકું છું એવો અંતર તીરી જાય છે અને હું જ્ઞાનમૂર્તિ છું, જાણનાર છું, હું તો જાણનારો છું એવા પ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તો સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.

મુમુક્ષુ: પુરુષાર્થ હીનતાનો દોષ લાગી જશે.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી! પુરુષાર્થ પોતાનાં કામ કરે છે એ [વાત તો] આવે છે. પરદ્રવ્યમાં [પોતાનો] પુરુષાર્થ ચાલતું કામ કરતો નથી. રાગદ્વેષ કરે છે એ પોતાથી થાય છે, કરણ ચાલતું નથી. રાગદ્વેષનો નાશ પણ પોતાથી થાય છે, પરના કારણે નહિ.

- પુદ્ગલથી પોતાનાં કાર્ય થતું નથી કે કર્મ કર્મને [-પુદ્ગલને] બગાડતું નથી અને એ [પુદ્ગલ] જ્ઞાનની પર્યાયને બગાડતું નથી. કોઈ દ્રવ્યનું કોઈ દ્રવ્ય કોઈ રીતે કરી શકતું નથી.
- પુદ્ગલ પરમાણુ એવો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કર્મ, કર્મ, કરણાદિ પણ વિવિધ પરિણામે છે.
- 'બધાય દ્રવ્યો સ્વપરિણામપર્યાયે...' [અર્થાત્] પોતાના પરિણામની [ભાવની] પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. ભાષા એવી નથી કરી કે બધા દ્રવ્ય સ્વપરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે, પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે [પરંતુ] બધા દ્રવ્યો પરિણામપર્યાયથી

જડની જડમાં, ચૈતન્યની ચૈતન્યમાં [ઉત્પન્ન થાય છે].

- [જ્ઞાન કહે] મોતાનું જ્ઞાન-દર્શનપણાનું તત્ત્વ છે તો મોતાના તત્ત્વની સિદ્ધિ-પ્રસિદ્ધિ થાય. પરના તત્ત્વ હું છી શકું છું એવું અભિમાન ન છે, રાગ-દ્વેષ ન છે, [કેવળ] જ્ઞાયક-સ્વભાવનું તત્ત્વ છે, મારામાં રાગ આવે એ પણ મારું સ્વરૂપ નથી, હું તો જ્ઞાયક-સ્વભાવ છું, એમાં શંકા કરે છે, એટલે છે ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન થાય છે.
- પોતામાં જ્ઞાયકની જાતિ પોતાના તત્ત્વને દેખીને પોતામાં પોતાને જાણે છે અને પર સંબંધે પોતાનું જ્ઞાન છે એ નિજ જ્ઞાનને જાણે છે. પરને જાણે છે એમ કહ્યું તો વ્યવહાર છે.
- સ્વસંબંધ સ્વસંબંધને સ્વરૂપે થાય છે, એટલા અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષ કરે છે તે સ્વરૂપે નથી.
- હું પરનો સ્વામી કરી શકે અને પરથી મારામાં કંઈ થતું નથી. પછી પોતાની પર્યાયમાં જે રાગ-દ્વેષ થાય છે, એ પણ કૃત્રિમતાથી જ્યારે રાગ છે ત્યારે તેને ધર્મ થાય છે. પરનો સ્વામી થાય અને પરને પોતાની પર્યાયનો સ્વામી માને ત્યાં મૂઢતા તો નિરૂપાધિક છે.
- ગાથા ૩૭૨ તો અલૌકિક છે અને અમારાથી શીખ પણ કરી છે!
- જ્યારે મારીમાંથી દોડો થાય છે ત્યારે તુંકારને બદલે હું થું છું, એ અભિમાન રહ્યું.
- ભાઈ! દુનિયાને ક્યાં પડી છે કે મારું શું થશે? આ શરીર ઊભું રહેશે તો પરાં, એ થું, એ થું અને કોણ થું (એવો) અભિમાનમાં રહીને પડ્યું રહ્યું છે.
- રાત્રીભોજનમાં માંસ ખાવે છે. પાણી પણ નહિ. ૭૧ પર્યંત કાચું રાત્રિમાં તીખું ખાવું નહિ. કાચું, પાણી, દવા સ્વભાવ નહિ. અભિપ્રાયમાં પણ ઘણું અજ્ઞાન પડ્યું છે.
- '(અર્થાત્ પોતાના પરિણામસ્વરૂપે)': પોતાના પરિણામસ્વરૂપ જ્ઞાન. દર્શન કાળા કે દર્શન પરમાણુ પોતાના પરિણામસ્વરૂપ જ્ઞાન (જ્ઞાયક) ઉત્પન્ન થાય છે, પરથી નહિ.
- પાણી ઠંડામાંથી ઊનું પોતાના જ્ઞાન, પરિણામપર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અગ્નિથી નહિ. સર્વદ્રવ્યો પોતાના પરિણામ-પર્યાય સિવા દોષ નહિ. પરિણામ-પર્યાય એ સમયે સ્વાધીન થઈ છે, બીજા દ્રવ્યથી નહિ. ભાઈ! ઊંચુ વિચાર માંગે છે!
- 'અન્ય દ્રવ્યથી અન્ય દ્રવ્યનો ઉત્પાદ થતો નથી!' એમ સિદ્ધાંત. જો રોટલાના ઊંચુ કુંડા દાંતથી થયા હોય તો દાંતનો સ્વભાવ રોટલીમાં આવવો જોઈએ.
- સાધારણ પ્રાણીને તો એમાં શંકા નથી કે, એ તો, એ તો, એ તો. અને એવો તર્ક છે કે અને કરાવું ત્યારે તે [ભાગ] તારાથી નહિ. એ પરમાણુના પરિણામસ્વરૂપ પર્યાયથી એ ઉત્પન્ન થાય છે. દાંત પાણીથી ઝડતી નથી. એ દાંતના પરમાણુ પોતાના પરિણામથી તે સમયની પર્યાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

(B-2) • 'એ એમ છે તો સર્વદ્રવ્યો નિમિત્તરૂપ અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન નહિ, પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન છે તત્ત્વ કે (દ્રવ્યના) પોતાના સ્વભાવે દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ નક્કામાં આવે છે. કોઈ દેખીને, સર્વ દ્રવ્યો પોતાના સ્વભાવને જાણે સ્વરૂપના દેખીને જાણે, નિમિત્તરૂપ અન્યદ્રવ્યો પોતાના (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્યોના) પરિણામના ઉત્પાદક છે જ નહિ; સર્વ દ્રવ્યો જ, નિમિત્તરૂપ અન્ય દ્રવ્યોના સ્વભાવને જાણે સ્વરૂપના થતા, પોતાના સ્વભાવથી પોતાના પરિણામભાવે ઉત્પન્ન છે.'!
- પ્રત્યેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સમયે તે પરિણામ તે તે

પરિણામના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે સમયે ઉત્પન્ન થવાના છે તે સમયે [સ્વયં] ઉત્પન્ન થાય છે, પરથી નહિ.

- નિમિત્તનો અર્થ વિદ્યમાન માત્ર છે. વિદ્યમાન હોવા છતાં તેનાથી થતું નથી. જગતમાં પદાર્થ તો અનંત વિદ્યમાન છે. એમાં કોઈ વસ્તુના પરિણામને અનંત વિદ્યમાન પદાર્થ શું છે? કોઈ દ્રવ્ય તો શું છે તો બીજું દ્રવ્ય શું છે, તો ત્રીજું શું છે એમ અનંત શું છે. તો પોતાના ભાવની સત્તા તો રહી નહિ. પોતાનો તે સમયનો ભાવ અને પર્યાય શક્તિની તાકાત તો રહી નહિ. [જુઓ: 'જો આમ છે તો સર્વદ્રવ્યો નિમિત્ત-રૂપ અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવથી વિપરીત નહિ, પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થે શિવા કે (દ્રવ્યના) પોતાના સ્વભાવે દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામાં આવે છે.]
- કોઈ કોઈ પરમાણુ અનંત ગુણનો ધરનાર છે, પોતાની ધરાવતા પરથી ઉત્પન્ન નહિ.
- 'સર્વ દ્રવ્યો પોતાના સ્વભાવને જ્ઞાનિ ઉત્પાદના દોષને લીધે [અધિક] નિમિત્ત પણ એની ઉત્પત્તિમાં શું વિદ્યમાન છે તો? તો એની [-નિમિત્તની] પર્યાય અને [પોતાને] વિરુદ્ધ થાય છે.
- [આમ] [સર્વદ્રવ્યો] અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવને જ્ઞાનિ અર્થાત્ થતા, પોતાના સ્વભાવથી પોતાના પરિણામસ્વભાવથી પોતામાં [ઉત્પન્ન] થાય છે

(પુ.ન.૨૪). 'મારે (આચાર્યદેવ કહે છે કે) જગતને રાગાદિનું ઉત્પાદક અને પરદ્રવ્યને દેખતા (-માનતા, સમજતા) નથી કે જેના પર કોપ કરીએ.' !

- પરદ્રવ્યથી કોપ થતું નથી તો પછી બીજા દ્રવ્ય ઉપર ક્રોધ કરવો કે તે 'આમ કેમ થયું?' તમે આમ કેમ કર્યું? મારે મને આમ કેમ કહ્યું? એ તો જડની ભાષા છે, એણે તને [કોપ] કર્યું નથી અને તારી માટે એ ભાષા ઉત્પન્ન પણ નથી, પરંતુ તને ક્રોધ આવ્યો એ નિરર્થક નિરુપયોગી સિદ્ધ થાય છે. આચાર્ય કહે છે અમે તો કોપ કરતા નથી.

ભાવાર્થ:- 'આત્માને રાગાદિ ઉત્પન્ન થે તે પોતાના જ અશુદ્ધ પરિણામ છે. નિશ્ચયનયથી વિચારવામાં આવે તો અન્યદ્રવ્ય રાગાદિનું ઉત્પાદનાર નથી, અન્યદ્રવ્ય તેનું નિમિત્ત માત્ર છે; કારણ કે અન્યદ્રવ્યને અન્યદ્રવ્ય ગુણપર્યાય ઉત્પન્ન કરવું નથી એ નિયમ છે.': વસ્તુની સ્વતંત્ર મર્યાદા બોલે છે કે કોઈ કોઈ દ્રવ્યને કોપ કરતી નથી. એ સ્વતંત્ર નિયમ તારે તોડવો છે?

- હું તો શાંત ઊભો હતો, બોલો આવીને મને ગાળ આપી તો મને ક્રોધ આવ્યો એ ભાન ખોટી છે. ગાળે મને ક્રોધ કરાવ્યો નથી, તો એવું માન્યું છે.
- 'કોઈ એમ માને છે-કોઈ એવો વિકલ્પ કરે છે-કે 'પરદ્રવ્ય જ મને રાગાદિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેઓ નયવિભાગને સમજતા નથી, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એ રાગાદિ જીવના સ્વભાવમાં ઉત્પન્ન છે, પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે-એવું માનવું તે સ્વરૂપજ્ઞાન છે. માટે આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે-અમે રાગ દ્વેષની ઉત્પત્તિમાં અન્ય દ્રવ્ય પર શા માટે કોપ કરીએ? રાગદ્વેષનું ઉત્પન્ન તે પોતાનો જ અપરાધ છે.': રાગ-દ્વેષાદિ જીવના પર્યાયગુણ સ્વભાવમાં થાય છે; બીજા દ્રવ્યના સ્વભાવમાં થતા નથી. પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે, વ્યવહાર છે; પોતાથી ઉત્પન્ન થતા છે એ જ નયવિભાગ છે.

ગાથા-392 : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'તે દ્રવ્ય જીવ દ્રવ્યને ઉત્પાદ નહિ ગુણનો તે' - અહીં 'ગુણ' શબ્દનો અર્થ 'પર્યાય' થાય છે.
2. 'તેણે જઘન્યો દ્રવ્ય નિજ સ્વભાવથી ઊપજે ખરે' - અહીં 'જઘન્ય દ્રવ્ય'નો અર્થ 'જડ દ્રવ્યની પર્યાયો' થાય છે.
3. 'પર્યાય સ્વભાવથી ઊપજે છે' - અહીં પર્યાયનો તે તે સમયનો તે સ્વભાવ છે કે જેથી પર્યાય આગળ-પાછળ થતી નથી.
4. પર્યાય પોતાના અસ્તિત્વથી થાય છે, કર્મ તેને કરતું નથી.
5. જ્ઞાયકની વાણીથી શ્રોતા ધર્મ પામે એવી તે વાણીમાં યોગ્યતા-લાયકાત છે.
6. અંતે દ્રવ્યમાં જીવ દ્રવ્યથી પર્યાય ઊપજે એવી એયોગ્યતા છે, યોગ્યતા નથી.
7. [પર્યાયમાં] અનાદિનું મિથ્યાત્વ એ આત્માનો સ્વભાવ ન હોય શકે.
8. [પર્યાયમાં] અનાદિનું મિથ્યાત્વ એ આત્માનો સ્વભાવ છે તીરણ કે તે પોતાના લીધે પુરુષાર્થથી થાય છે.
9. 'શું મારી કુંભારના સ્વભાવથી કુંભકાર ઊપજે છે?' અર્થાત્ 'શું ઘડાનો ખરે કુંભાર છે?'
10. મેં મારા પુત્રને શિક્ષક બનાવ્યો એવો અહંકાર વિકાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જ્ઞાન નહિ.
11. જ્ઞાનની વર્તમાન પર્યાયમાં હીનાધિકતા તેની પોતાની યોગ્યતાને લીધે છે પરંતુ તેથી કર્મ અથવા નિમિત્ત તેનું કારણ નહિ.
12. જ્ઞાન નિશ્ચયથી નહિ પરંતુ વ્યવહારથી કું મતિનો ઘટાડ બનાવી શકે કું.
13. જઘન્ય દ્રવ્યો સ્વપરિણામપર્યાયે [અર્થાત્ પોતાના પરિણામભાવરૂપે] ઊપજે છે' એવાં કે જડની પર્યાય જડમાં અને ચેતનની પર્યાય ચેતનમાં ઊપજે છે.
14. રાગ-દ્વેષાદિ મારા સ્વપરિણામપર્યાય છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
15. મારા સ્વપરિણામપર્યાય જાણવા-દેખવાના છે પરંતુ રાગ-દ્વેષાદિ મારા સ્વપરિણામપર્યાય નહિ. [અહીં શુદ્ધ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ કથન છે]

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. રાત્રીભોજનમાં હિંસા માત્ર આવતું નથી.
2. દરેક આત્મા કે પરમાણુ પોતાના પરિણામરૂપ જાણવી ઉત્પન્ન થાય છે, પરથી નહિ.
3. દાન બાહ્યથી રહેતી નથી પરંતુ દાનના પરમાણુ પોતાના પરિણામ[રૂપ જાણવું] તે સમયની પર્યાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે.
4. જો રોટલીના બે ટુકડા દાંતથી થતા હોય તો દાંતનો સ્વભાવ રોટલીમાં આવવો જોઈએ.
5. પુણ્ય સાથેનો મારી પ્રશંસા કરી તેથી મને ખૂબ અભિમાન થયું.
6. [અશુદ્ધ ઉપાદાનની અપેક્ષાએ] ઊપરોક્ત કથનમાં મને રાગ તો મારા સ્વભાવ થયો છે, તે મારી સ્વપરિણામપર્યાય છે, પરંતુ પ્રશંસાના શબ્દો તો નિમિત્તરૂપ પુદ્ગલના સ્વપરિણામપર્યાય છે કે જેઓ તો મને સ્પર્શ્યાં પણ નહિ.

ગાથા-220

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થનું દૃઢીકરણ કરવા કહે છે:-

ગાથા:- (દોહરાનું)

આત્મા માંહી ઉત્પત્તિ જે રાગાદિ દોષની થાય છે,
પરદ્રવ્યનો નહિ દોષ એમાં, પણ સ્વયં અપરાધ છે;
અજ્ઞાન ત્યાં ભય અને ચિંતાનું-રહિત ધામમાં આજે
અજ્ઞાનનો એ અભાવ ધામમાં, જ્ઞાનમાત્ર હું જ્ઞ ખરે. f.-220.

ભાવાર્થ: આ આત્મામાં જે રાગદ્વેષરૂપ દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં પરદ્રવ્યનો કંઈ પણ દોષ નહિ, ત્યાં તો સ્વયં અપરાધ એવું આ અજ્ઞાન જ કારણ છે;- એ પ્રમાણે રહિત ધામમાં અને અજ્ઞાન અભાવ થઈ જાય; હું તો જ્ઞાન છું.

સારાંશ:- (ભાવાર્થનો). 'આ આત્મામાં જે રાગદ્વેષરૂપ દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં (પુ.નં.૨૨૭) પરદ્રવ્યનો કંઈ પણ દોષ નહિ, ત્યાં તો સ્વયં અપરાધ એવું આ અજ્ઞાન જ કારણ છે; એ પ્રમાણે રહિત ધામમાં અને અજ્ઞાન અભાવ થઈ જાય;'

- પોતાની પ્રકૃતિના સંગીપણે રાગ થાય છે અને પોતાના જડી અવસ્થાના દોષને ગોતે તો ક્યાંય કાંઈ છે, તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. નિમિત્તને પરમાં કંઈ, મારા, મારાપણાં રાગ થાય [એકત્વ માન્યતામાં] (અજ્ઞાન કારણ છે)- એ પ્રમાણે રહિત ધામમાં અને એ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ જાય:
- 'હું તો જ્ઞાન છું': જ્ઞાનમાં પરનિમિત્તને કંઈ થાય એવું મારું સ્વરૂપ નહિ. પ્રતિકૂળ સંયોગને કંઈ થાય, અનુકૂળતાને મારાપણું થાય એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ જ નહિ. વસ્તુ તો જાણનાર-દેખનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. ત્રણેમાં અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ કંઈ છે જ નહિ. જાણવાવાળાં [જ્ઞાનમાં] જે કંઈ ક્રીત છે, એ અક્રીત છે એવા જે ભાવ પડી દીધા છે, તે બધું અજ્ઞાન છે. નીરાકુળ ક્રીત, દુઃખના અક્રીત-એવા ભાવ નહિ.
- પરથી રાગ-દ્વેષ થાય એવા વસ્તુની મર્યાદા જ નહિ.
- જે કાળ જે રીતે, જે ક્ષેત્રે, જે ક્ષેત્રે જાણવાની છે તેમ જાણે છે-એમ હું વ્યવહારથી જાણનારો છું. નિશ્ચયથી તો હું મને જાણનારો છું.
- ભાવાર્થ: 'અજ્ઞાની જીવ રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ પરદ્રવ્યને લીધે માનીને પરદ્રવ્ય ઉપર દોષ દે છે કે 'આ પરદ્રવ્ય મને રાગદ્વેષ ઉપજાવે છે, તેને દૂર કરું':
- હું રાગ-દ્વેષથી દૂર થઈ જાઉં એમ નહિ, એમને દૂર કરું [એમ અજ્ઞાની માને છે].
- અહો અજ્ઞાની જીવને સમજવાને કાકાચીંચા ઉપદેશ કરે છે કે- રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનને કારણે જ થાય છે અને તે કારણનો જ એકમાત્ર પરિણામ છે. માટે એ અજ્ઞાનનો નાશ કરો, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરો, આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એમ અનુભવ કરો; પરદ્રવ્યને રાગદ્વેષનું ઉત્પાદકપણું માનીને તેના પર દોષ ન કરો':
- હું જ્ઞાન છું, આનંદ છું એ ભૂલીને બહાર મારામાં દોષ થાય છે, વિકારી ભાવ થાય છે એ અજ્ઞાનનો નાશ કરો. મને લાગ આવી તો મારું અપમાન થયું એમ ન માનો. [જ્ઞાનમાં] વિભાવ, વિકૃતિ ઉત્પન્ન થાય એવો કાળ છે, રાગ ઉત્પન્ન થાય એવો કાળ છે જ નહિ. નિમિત્તે મારા અયુક્ત પરિણામ કર્યા છે એમ છે જ નહિ.

ફિ૨૨૦ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિનું કારણ પરદ્રવ્ય છે.
2. રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિનું કારણ સ્વદ્રવ્ય છે.
3. રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિનું કારણ પોતાનું અજ્ઞાન છે.
4. જે મુનિરાજને ગીત અને તેમના ઉપર ઉપસર્ગ કરનારને અગીત માને તેને જ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની સાચી શ્રદ્ધા હોય છે.
5. અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ અથવા ગીત તથા અગીત એવા જે ભેદ રાખીને પાડવા તેનું નામ અજ્ઞાન છે.
6. પરનિમિત્તથી સિદ્ધ થાય એવું જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ નથી.
7. જે જ્ઞાન જે રીતે, જે સમયે, જે ક્ષેત્રે જાણવાનું છે તેમ જાણે છે-એમ હું વ્યવહારથી જાણું છું. નિશ્ચયથી મને જાણું છું.
8. પ્રતિકૂળ સંયોગથી જ્ઞાની દૂર જતા રહે છે તેથી તેમને રાગદ્વેષ થતા નથી.
9. જ્ઞાની સિવાય બધા સંયોગને અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ માનતા નથી તેથી સંયોગોથી દૂર થઈ જવાને બદલે તેઓ રાગ-દ્વેષથી દૂર થઈ જાય છે.
10. હું તો જ્ઞાન છું, પરદ્રવ્ય મારા રાગ-દ્વેષનું ઉત્પાદક નથી - એમ સમજને પરદ્રવ્ય ઉપર જો હું સિદ્ધ નહિ કરું તો મને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટશે.

ફિકરા-૨૨૧

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થને દૃઢ કરવાને અને આગમના વિધાનની સૂચના કરવાને કહે છે:-

ફિકરા:- (વિવરણ)

રાગાદિની ઉત્પત્તિમાં પરને જ કારણ માનના
સુધાનદીન ને અંધબુદ્ધિ, મોહનદી ન ઉલ્લંઘના. f.-૨૨૧.

ભાવાર્થ:- જેઓ રાગની ઉત્પત્તિમાં પરદ્રવ્યનું જ નિમિત્તપણું (કારણપણું) માને છે, (પોતાનું કંઈ કારણપણું માનતા નથી) તેઓ-જેઓની બુદ્ધિ શુદ્ધજ્ઞાનરહિત અંધ છે અથવા (અર્થાત્ જેઓની બુદ્ધિ શુદ્ધજ્ઞાનના વિકાસરૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત અંધ છે અથવા)- મોહનદીને ઊતરી શકતા નથી.

ગાથાર્થ:- (ભાવાર્થ) 'જેઓ રાગની ઉત્પત્તિમાં પરદ્રવ્યનું જ નિમિત્તપણું (કારણપણું) (પ.નં.૨૪) માને છે (પોતાનું કંઈ કારણપણું માનતા નથી)-':

- કેટલાક લોકો એમ માને છે કે નિમિત્ત બળવાન કારણ છે અને ઉપાદાન બળવાન કારણ છે. [તેમને] કહ્યું કે વિકારનું નિમિત્તથી અને અંશે બળવાન કારણ છે.
- અજ્ઞાની નિમિત્તને માને તો દોષ છે. ઉપાદાન અને નિમિત્ત બંને માને (તો દોષ નથી). [પરંતુ કઈ રીતે બંને છે? કે] નિમિત્ત બળ જ્ઞાન વિદ્યમાન છે પરંતુ [તે] બળ અજ્ઞાની દોષ છે અને નથી. બંને જ્ઞાન સાથે દોષ છે (એમ નથી).
- ઉપાદાનમાં પોતાની પર્યાયે પોતાને કારણે તે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, તે સમયે નિમિત્ત શું કરું તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. નિમિત્તથી પરમાં કંઈ બળ થાય છે- એમ છે નહિ. બળ જ્ઞાન વિદ્યમાન છે, તેનું જ્ઞાન કરાવવા માટે [બે કારણ કહ્યાં] કહ્યું છે.
- 'રાજવાર્તિક'માં આવે છે- કારણ બે પ્રકારનાં: ઉપાદાન અને નિમિત્ત. બે નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવે છે- નિમિત્તની પર્યાય નિમિત્તમાં થઈ, ઉપાદાનની પર્યાય ઉપાદાનમાં થઈ [શું] એક સમયમાં બંનેની પર્યાય એકે કરી [નિમિત્ત અને ઉપાદાનની પર્યાય નિમિત્તે કરી?]
- 'ઈષ્ટોપદેશ'માં કહ્યું છે- નિમિત્ત દિગ્દર્શિતમાત્ર છે.
- બળવાન કંઈ કરતું નથી. બળવાન બળ અને નબળાઈ છે, દ્રવ્ય બળ અને નબળાઈ છે એક દ્રવ્ય બંને દ્રવ્યને સુધારી કરતું નથી.
- 'જેઓ-જેઓની બુદ્ધિ શુદ્ધજ્ઞાનરહિત અંધ છે અથવા (અર્થાત્ જેઓની બુદ્ધિ શુદ્ધ-જ્ઞાનના વિકાસરૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત અંધ છે અથવા)-મોહનદીને ઊતરી શકતા નથી.'
- વિકારી કે અવિકારી પર્યાય પોતાના સ્વભાવમાં ક્રમબદ્ધમાં પોતાથી થાય છે, પરથી વિકારનું થતી નથી અથવા શુદ્ધ જ્ઞાનથી જેની બુદ્ધિ રહિત અંધ છે, [તેઓ] એમ માને છે કે નિમિત્તથી થાય છે. 'મોહનદીને ઊતરી શકતા નથી' [અર્થાત્] મિથ્યાત્વને પાર કરી શકતા નથી.
- કોઈ દ્રવ્યને બીજું દ્રવ્ય સુધારી કરતું નથી એ સંદર્ભમાં પત્ની રાખે તો બધું બગડી જાય છે. સ્વરૂપનું જ્ઞાન દોષ તો કોઈ પર કોઈ દ્વારે કરતું અને નિમિત્તને કારણ માને તો
- ત્યારે હું એનાં કોઈ દ્વારે સુધર થઈ શકે નહિ. પોતાના પુરુષાર્થથી કામ થાય છે

અને ભગવાને પણ એમ જ કહ્યું છે. જે સમયે જે થવાનું છે તે થવાનું જ છે પરંતુ તે પુરુષાર્થથી થાય છે. જે સમયે થવાનું તે થવાનું, તો પુરુષાર્થની ક્યાં ક્યાં થાય છે? બાબતમાં સંભવમાં આવે છે.

- ઉપાદાન [અને] નિમિત્ત બંને હોય તો થાય, એકલા ઉપાદાનથી થાય જ નહિ. નિમિત્ત હોય, પરંતુ એનાથી થાય છે, પરને અડે છે, પર તેને અડે છે એમ છે જ નહિ.
- ભાવાર્થ:- 'જુઓ! સમયનો સમય આત્મા અનંત શક્તિવાળો ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર, નિત્ય, આનંદ, શાંત છે. તે પોતાના જ અપરાધથી રાગદ્વેષરૂપે પરિણમે છે. એવું કહે કે એમ નિમિત્તરૂપ પરદ્રવ્ય પરિણામાવે તેમ આત્મા પરિણમે છે અને તેમાં આત્માનો કંઈ પુરુષાર્થ જ નહિ.'!
- જુઓ! સમયના સમયમાં રાગાદિ, દ્વેષાદિ છે જ નહિ, સંસાર છે જ નહિ. એ તો ચૈતન્ય-ચમત્કાર માત્ર વસ્તુ છે. એ વસ્તુ નિત્ય છે, એમાં ગુણ-ગુણીનો ભેદ પણ નહિ.
- એ રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણમે છે [એમાં] કંઈ કંઈ કરવા નહિ. જેમ કોઈ પુત્ર પતિ-પત્નીની સિવાય થતો નહિ તેમ સમય કોઈથી થાતો નહિ, એનો કાર્ય સ્વતંત્ર એકલાથી પોતાના સ્વભાવને કારણે થાય છે, બીજા કંઈ કાજ છે - એ ઉપાદાન કહ્યું છે.
- 'આવું જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપનું ભાન જેને નહિ તેઓ એમ માને છે કે પરદ્રવ્ય આત્માને જેમ પરિણમાવે તેમ આત્મા પરિણમે છે. આવું માનનારા મોહરૂપ નદીને ઊતરી શકતા નથી (એટલે મોહની સેનાને હરાવી શકતા નથી), તેમને રાગદ્વેષ મરતા નથી; કારણ કે રાગદ્વેષ કરવામાં જે પોતાનો પુરુષાર્થ હોય તો જ તેમને મારવામાં પણ હોય, પરંતુ જો પરના કરાવ્યા જ રાગદ્વેષ થતા હોય તો પર તો રાગદ્વેષ કરાવતા જ રહે, ત્યાં આત્મા તેમને કેવી મારી શકે? માટે, રાગદ્વેષ પોતાના કરવાથી થાય છે અને પોતાના મારવા માટે છે - એમ નિશ્ચિત્ત માનવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે.'
- નિમિત્તથી રાગ-દ્વેષ કરાવ્યા થતા હોય તો પર રાગદ્વેષ કરાવતા જ રહે. પર કરાવે તો કેવી રીતે મારી શકે?

સારાંશના સારાંશ (હરિગીત)

THIS IS FOR GATHA Nos. 356 to 365

જડમય સર્વથા પરદ્રવ્યને દીધું કરે વ્યવહારથી,
પણ સર્વથા જ થયાં થતી દીધી અહો! નિશ્ચય થકી. ----- ૧

પરદ્રવ્યને હું સ્પર્શતો જાણતો વ્યવહારથી,
પણ જાણતો મુજને જ, નહીં પરદ્રવ્યને નિશ્ચય થકી. ---- ૨

'જે જેનું હોય તે તો જ હોય' - નિયમ અહો એવો નથી
'હું જ્ઞાન તે આત્મા જ' આત્મા પુદ્ગલાદિનો નહિ. ----- ૩

નહીં જાણું, દેખું, પ્રહું હું, ત્યાગું-ગ્રહું પરને નહીં,
'સ્પર્શતાનો સ્પર્શતા' - ભેદ જો પણ છે નહીં. ---- ૪

સૂક્ષ્મ દેશના ગુરુદેવની સમજ અને પ્રહ્યા થકી,
અંતરંગ શાસ્ત્રો ચિત્ત મારું 'અંત સ્પર્શતા' નહીં. ------ ૫

ફિલો-221 : ધર્મદર્શન

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'જેઓ રાગની ઉત્પત્તિમાં પરદ્રવ્યનું જ નિમિત્તપણું (કારણપણું) માને છે (પોતાનું કંઈ કારણપણું માનતા નથી) --' :- આ વિધાનમાં એ ગર્ભિત છે કે રાગની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્તનું તેમજ પોતાનું એમ બેયનું કારણપણું છે.
2. અંતિમ નિમિત્તને કારણ માને તો દોષ છે પરંતુ નિમિત્ત અને ઉપાદાન બંને [કારણ] માને તો દોષ નહિ.
3. નિમિત્ત અને ઉપાદાન બન્નેથી કાર્ય થાય છે તેનો અર્થ એમ છે કે નિમિત્ત સિદ્ધમાન છે પરંતુ કાર્યની ઉત્પત્તિમાં એનું જરા પણ કારણપણું નહિ.
4. ઉપાદાનમાં થયેલી પર્યાયનું કારણપણું નિમિત્તમાં હોય છે અને તે જ સમયે નિમિત્તમાં થયેલી પર્યાયનું કારણપણું નિમિત્તના નિમિત્ત તરીકે ત્રીજા દ્રવ્યમાં હોય છે.
5. પવનથી ઘડા હલે છે.
6. પવનથી [-નિમિત્તથી] ઘડા હલતો નથી [-ઉપાદાનમાં કાર્ય થતું નથી].
7. 'જેમની બુદ્ધિ શુદ્ધ જ્ઞાન રહિત કોરી છે' અર્થાત્ જેઓ શુદ્ધનયના વિષયભૂત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત કોરી છે.
8. મિથ્યાત્વનો નાશ કરવા માટે શુદ્ધનયના વિષયભૂત શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે.
9. 'એક દ્રવ્યને બીજું દ્રવ્ય સ્પર્શતું નથી' - એ મહાસિદ્ધાંતમાં આપણા સર્વ સમસ્યાઓનું સમાધાન આવી જાય છે.
10. 'ક્રિયાઓ જે થવું છે એમ જ થાય છે' - એમ માનનારનો પુરુષાર્થ હણી જાય છે.
11. જે સમયે જે થવાનું છે તે પોતાના પુરુષાર્થપૂર્વક થવાનું છે અને ક્રિયાઓ પણ એમ થવું છે; માટે આમાં પુરુષાર્થનો લોપ થતો નથી.
12. નિમિત્ત વગર કાર્ય થતું નથી.
13. વિકૃત અવસ્થા [-રાગદ્વેષ] જીવનો [પર્યાય]સ્વભાવ છે અને તે અવસ્થા [દ્રવ્ય]સ્વભાવના આશ્રયે ટળી શકે છે.
14. જો રાગદ્વેષ પોતાના પુરુષાર્થ વડે ટાળી શકાતા હોય તો તેમની ઉત્પત્તિ પણ પોતાના [ઊંધા] પુરુષાર્થથી થતી હોવી જોઈએ.

ગાથા ૩૧૩ થી ૩૮૨

ઉત્થાનિકા:- સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દાદિ રૂપે પરિણામના પુદ્ગલો આત્માને કંઈ દેતાં નથી કે 'તું મારાને જાણ', અને આત્મા પણ પોતાના સ્થાનેથી ઊઠીને તેમને જાણવા જતો નથી. બન્ને તદ્દન સ્વતંત્રપણે પોતપોતાના સ્વભાવથી જ પરિણમે છે. આમ આત્મા પર પદાર્થે ઉદાસીન (-સંબંધ વિનાનો, તટસ્થ) છે, તોપણ અજ્ઞાની જીવ સ્વયં દિષ્ટિને કારણ-કરણ માનીને રાગદ્વેષ થાય છે તે તેનું અજ્ઞાન છે. - આવા અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે:-

ગાથા:- ૨! પુદ્ગલો બહુવિધ નિંદા-સ્તુતિવચનરૂપ પરિણામે,
તેને સુણી, 'મુજને કહ્યું' જાણી, રોષ તોષ જીવો કરે. ૩૧૩.

પુદ્ગલદ્રવ્ય શબ્દત્વપરિણામ, તેનો ગુણ અન્ય છે,
તો જીવ કહ્યું કંઈ પણ તને, હે અબુધ! રોષ તું શમ કરે? ૩૧૪

થૂલ કે અથૂલ જે શબ્દ તે 'તું મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે ઇંદ્રિયગોચર શબ્દને; ૩૧૫.

થૂલ કે અથૂલ જે રૂપ તે 'તું મને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે ચક્ષુગોચર રૂપને; ૩૧૬.

થૂલ કે અથૂલ જે ગંધ તે 'તું મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે ઘ્રાણગોચર ગંધને; ૩૧૭.

થૂલ કે અથૂલ રસ જે તે 'તું આમ મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે રસનાગોચર રસ અરે! ૩૧૮

થૂલ કે અથૂલ જે સ્પર્શ તે 'તું સ્પર્શ મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે ત્વગ્ગોચર સ્પર્શને; ૩૧૯

થૂલ કે અથૂલ જે ગુણ તે 'તું આવા મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે બુદ્ધિગોચર ગુણને; ૩૨૦.

થૂલ કે અથૂલ જે દ્રવ્ય તે 'તું આવા મુજને' ન કહે તે,
તે જીવ પણ ગ્રહવા ન જાણે બુદ્ધિગોચર દ્રવ્યને; ૩૨૧.

- આ કારણ પણ જીવ પામે નહીં ઉપદેશ અરે!
શિવબુદ્ધિને પામેલ નહિ અને પર ગ્રહવા ઇચ્છે. ૩૨૨.

ગાથાર્થ:- [૩૧૩] બહુ પ્રકારના નિંદાના અને સ્તુતિના વચનોરૂપે પુદ્ગલો પરિણમે છે; તેમને સાંભળીને અજ્ઞાની જીવ 'મને કહ્યું' એમ માનીને રોષ કરે કે તોષ કરે છે (અર્થાત્ ગુસ્સે થાય છે અથવા ખુશી થાય છે).

[૩૧૪] પુદ્ગલ દ્રવ્ય શબ્દપણે પરિણામ્યું છે; તેનો ગુણ જે (તારાથી) અન્ય છે, તો હે અજ્ઞાની જીવ! તને કંઈ પણ કહ્યું નથી; તું અજ્ઞાની થઈને રોષ શા માટે કરે છે?

- [૩૧૫] અથૂલ અથવા થૂલ શબ્દ તને એમ નથી કહેતો કે 'તું મને સાંભળ'; અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનેથી ઊઠીને), શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં આવેલા શબ્દને ગ્રહવા (જાણવા) જતો નથી.

- [૩૧૬] અથૂલ અથવા થૂલ રૂપ તને એમ નથી કહેતું કે 'તું મને જો'; અને આત્મા પણ

(પોતાના સ્થાનને છોડીને), ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આવેલા (એટલે ચક્ષુગોચર થયેલા) રૂપને ગ્રહણ જતો નથી.

- [૩૭૭] અશુભ અથવા શુભ ગંધ તને એમ નહિ કહેતી કે 'તું મને સૂંઘ'; અને આત્મા પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષયમાં આવેલા ગંધને (પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને) ગ્રહણ જતો નથી.
- [૩૭૮] અશુભ અથવા શુભ રસ તને એમ નહિ કહેતો કે 'તું મને આપ'; અને આત્મા પણ રસના-ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આવેલા રસને (પોતાના સ્થાનથી છોડીને) ગ્રહણ જતો નથી.
- [૩૭૯] અશુભ અથવા શુભ સ્પર્શ તને એમ નહિ કહેતો કે 'તું મને સ્પર્શ'; અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનને છોડીને), સ્પર્શના (-સ્પર્શેન્દ્રિયના) વિષયમાં આવેલા સ્પર્શને ગ્રહણ જતો નથી.
- [૩૮૦] અશુભ અથવા શુભ ગુણ તને એમ નહિ કહેતો કે 'તું મને જાણ'; અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનને છોડીને), બુદ્ધિના વિષયમાં આવેલા ગુણને ગ્રહણ જતો નથી.
- [૩૮૧] અશુભ અથવા શુભ દ્રવ્ય તને એમ નહિ કહેતું કે 'તું મને જાણ'; અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનને છોડીને), બુદ્ધિના વિષયમાં આવેલા દ્રવ્યને ગ્રહણ જતો નથી.
- [૩૮૨] આવું જાણીને પણ મૂઢ જીવ ઉપશમને પામતો નથી; અને શિવ બુદ્ધિને (કલ્યાણકારી બુદ્ધિને, સમ્યગ્જ્ઞાનને) નહિ પામતો પોતે પરને ગ્રહણનું મન કરે છે.

સારાંશ: • (રીતે) 'પુષ્પ દૃષ્ટાંત કહે છે: આ જગતમાં ગાદ્યપદાર્થ- ઘટપટાદિ-, જેમ કોઈક (પુ.નં.૨૨૫) ગામનો પુરુષ પરગામના પુરુષને લાંબા પગીને તેડી તેડમાં જોડે તેમ, કોઈકે સ્વપ્નસ્થાનમાં (એટલે ગાદ્યપદાર્થને સ્વપ્નાવસ્થા તેડમાં) જોડતો નથી કે 'તું મને સ્વપ્ન,' અને કોઈ પણ ગોદ્યુંજત-પાષાણથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને તેને (ગાદ્યપદાર્થને) સ્વપ્નમાં જતો નથી; પરંતુ, વસ્તુસ્વભાવ પરથી ઉત્પન્ન થતી શાંતિને લઈ દોષથી તેમજ વસ્તુસ્વભાવ પરથી ઉત્પન્ન થતી શાંતિને લઈ દોષથી, કોઈ જેમ ગાદ્યપદાર્થની અસત્યતાનાં (પોતાના સ્વરૂપથી જ સ્વપ્નથી છે) તેમ ગાદ્યપદાર્થની સત્યતાનાં પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ સ્વપ્નથી છે. (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ સ્વપ્નથી એવા તેને (કોઈકને), વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણામને પામતો એવો અનાદર કે અનાદર ઘટપટાદિ ગાદ્યપદાર્થ જ્ઞાન ક્રિયા ઉત્પન્ન કરતો નથી.

- એવો રીતે બીજો દૃષ્ટાંત છે: ગાદ્યપદાર્થો- શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા ગુણ અને દ્રવ્ય-, જેમ કોઈક પરગામને લાંબા પગીને તેડી તેડમાં જોડે તેમ, આત્માને સ્વપ્નાવસ્થામાં (ગાદ્યપદાર્થોને જાણવાના તેડમાં) જોડતા નથી કે 'તું મને ઘ્રાણથી તું મને જો, તું મને સૂંઘ, તું મને આપ, તું મને સ્પર્શ, તું મને જાણ,' અને આત્મા પણ ગોદ્યુંજત-પાષાણથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને તેમને (ગાદ્યપદાર્થોને) જાણવા જતો નથી; પરંતુ, વસ્તુસ્વભાવ પરથી ઉત્પન્ન થતી શાંતિને લઈ દોષથી તેમજ વસ્તુસ્વભાવ પરથી ઉત્પન્ન થતી શાંતિને લઈ દોષથી,...'
- નિંદા કે પ્રશંસા શબ્દોની પસંદગી છે. એને સંબંધે તો જાડી પસંદગી ધરાવતો થાય છે. એને તું એમ જાણે છે કે મને થયું. એમ માનીને તેં રોષ કર્યો તો અજ્ઞાન છે.

- તારું સ્થાન છોડીને તું શબ્દો સિવાયના જગત નથી. અને શબ્દ છે એ કે fire તારે તપવું નથી. એ સિંદ્ધ, સ્થૂલ ના જડના શબ્દોનું પરિણામ જડને ગણને થયું છે. એ મારી સ્થૂલ ત્વચા છે એમ તને ક્યાં ખબર છે? એ તારી અજ્ઞાનના તને સંસારમાં ડૂબાડવા માટે છે.
- જડને તું અનુભવે છે - એમ તું માને છો એ તારું નથી. તારો મારા પાસે આવવામાં આવશે.
- પરમ્પુરિષ તિત્તા [શું] છે, પર શું છે - એના જ્ઞાન વિના, જુદાપણાના [જ્ઞાનાભાસ] વિના fire હું જુદો થઈ શકું નહિ.
- [તું મને શું છે, સ્થૂલ કાયિની જેમ] તું મને જાણ એ પણ ખોટું છે - એમ કહે છે. એ રીતે [શું] એમ કહે છે કે તું મને જાણ? એને પોતાનો કાલ્પા માટે ગોદયુંજનની [સોયની] જેમ પ્રેરણાને ત્યાં જાણવા જાય છે? અહીંયા પ્રેરણાને - અનુભવ તો કરતો છે જ્ઞાયાન કોણ? એ પોતાનું સ્થાન છોડીને ત્યાં જાણવા જાય છે? ઘટ ઘટ કોણ ઘટને જાણતો નથી, પોતાને જાણે છે, પરંતુ એ ઘટ ક્યાં છે એને?

(પુ.ન.૨૫)

- આત્મા જેમ ગ્રાહ્યપદાર્થની અપેક્ષાએ (પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે) તેમ ગ્રાહ્યપદાર્થની અપેક્ષાએ પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે. (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણવા છતાં તેને (કારણને), પરમ્પુરિષાર્થથી જ વિચિત્ર પરિણામને પામતા છતાં ગ્રાહક કે અગ્રાહક શબ્દાદિ ગ્રાહ્યપદાર્થો જરાય વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી.
- દીવાનો દૃષ્ટાંત લઈએ? કે. દીવો છે એની સમીપમાં પદાર્થ પડેલા હોય તોપણ દીવાને fire વિક્રિયા થતી નથી કેમ [પદાર્થ] દૂર હોય તો [પણ] વિક્રિયા થતી નથી. તેમ [પદાર્થ] સમીપ [હોય] કે દૂર હોય તો [દીવો તેમને] જાણતો [પ્રકાશતો] વિના રહેતો નથી. [અને] પદાર્થો જણાયા વિના રહેતા નથી; દીવાનો સ્વભાવ તેમને પ્રકાશવાનો છે. એમ fire પણ પદાર્થ નજીકમાં હોય કે દૂર હોય તેને કારણ વિક્રિયા કરી વિના - વિકારીત બુદ્ધિ કરી વિના, રાગદ્વેષ કરી વિના - સ્વપરને જાણે એવો કારણનો સ્વભાવ છે.
- ઈન્દ્રિયસ્વામી મહાવિદેહમાં દૂર વિચારે છે તોપણ કારણ તેમને જાણી શકે છે. કારણથી [પદાર્થ] દૂર હોય તો જ્ઞાનવાને fire વધારે ગાઢ અને નજીક હોય તો [તેમ] કોઈ ગાઢ કરેલું નથી. જ્ઞાનવાન જ્ઞાનસ્વભાવનો સ્વભાવ જાણવું-દેખવું છે. પરંતુ દૂર હોય કે નજીક હોય તેને પોતે પોતા પણે જાણે છે. [પરંતુ] એમને જાણે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે.
- જગતને જાણવામાં કોઈ વિક્રિયા-રાગદ્વેષ-ક્ષોભ કરતો પર ક્ષેત્ર વધી કરીને રાગ-દ્વેષ કરે તો ક્ષોભ, નહિતર જાણવાનો તો [કારણનો] સ્વભાવ છે. પરદ્રવ્યને જાણતાં રાગી પણ છે તેથી રાગ થાય છે પરંતુ [તે રાગ] પરને લઈને [થતો] નથી. પોતે રાગી પણ છે તે[થી] પરને જાણતાં એને જાણવા ક્ષેત્રથી [-ક્ષેત્રાંતર, કાળે

સાધે] રાગ [પણ] થઈ જાય. પરંતુ જ્ઞાનના [જ્ઞાન]ને [જો] રાગ થતો હોય તો તેનાથી રાગ થાય જ નહીં.

"વસ્તુ સ્વભાવથી જ વિષયો પરિણામને પામતા...! પરપદાર્થ તો વિષયભાવને પામે, પરંતુ જ્ઞાન તો તેને જાણે જ છે. પરપદાર્થને જ્ઞાનના પરપદાર્થ તરીકે [આત્માનો] વિક્રિયા [ઉત્પન્ન] કરતા નથી.

- પોતે પોતાના દોષે આત્મા પણ આત્માને તેમ પરપદાર્થ વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરી શકે. દોષ એટલે જ્યાં જ્યાં જે જ્ઞેય છે તેના ઉપર જ લક્ષ છે અને પોતાના ઉપર લક્ષ નથી એટલે એનો ભ્રમ પડે છે કે આને લઈને મને વિક્રિયા થઈ. આને લઈને મને રાગ થયો, દ્વેષ થયો. એ દૃષ્ટિ પરથી ઉપર અને પર ઉપર છે માટે.
- આ શ્રી આત્મા શ્રીમદ્ જૈન પર પુત્રને સંદેશ લિખાવતા છે (અધિકૃત સંકેત વગરનો, તારણરૂપ છે) – એવી વસ્તુસ્થિતિ છે, તોપણ જે રાગદ્વેષ થાય છે તે અજ્ઞાન છે':
- [અસ્થાયીપણે] દેખાતા... દેખાતા. દૃષ્ટિ ફરી ગઈ છે. જ્યાં પરથી પર દૃષ્ટિ દોડી એ દૃષ્ટિ ઉપર ઉપરાંત છે એવી જ્ઞાન અને એને તેમ વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી.
- જ્ઞાન પદાર્થ તેમને આત્માને તેમ સંકેત નથી. 'સર્વે જીવ સંકેત નાસ્તિ'
- સ્વયંદૃષ્ટિ વાળા અને સ્થિર તેઓને ખ્યાલ નહિ માટે નહિ, એવું દોષ નહિ.
- વસ્તુની મર્યાદા જ એવી છે. તોપણ જે રાગદ્વેષ થાય છે તે અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે.

(ભાવાર્થ :-) 'શબ્દાદિક જડ પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણો છે. તેઓ આત્માને તેમ કહેતા નથી, કે 'તું અમને ગ્રહણ કર (અધિકૃત તું અમને જાણ)'; અને આત્મા પણ પોતાના દોષથી રાગ થઈને તેમને ગ્રહણ (–જાણવા) તેમના પ્રત્યે જતો નથી. જેમ શબ્દાદિક સમીપ ન હોય ત્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે, તેમ શબ્દાદિક સમીપ હોય ત્યારે પણ આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે.':

- સંદેશ-સ્તુતિ તો પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણો છે, એ તો જડની પર્યાયમાં થાય છે. સંદેશ, સ્તુતિ એમ કહેતા નથી કે તું અમને જો, અમને જાણવા તું આવ. આત્મા પણ તેમને ગ્રહણ એટલે જાણવા તેમના પ્રત્યે જતો નથી.
- શ્રોતા: પદાર્થ સમીપ હોય તો શું જણાય, સ્પષ્ટ જણાય.

ઉત્તર: વિપરીત વાત પાડી. પદાર્થને લઈને ક્યાં જણાયું છે? જ્ઞાનને લઈને જણાયું છે. જેવું જ્ઞાન છે તેવું જણાય છે. પદાર્થને જાણવાવાળો જાણતો છે. [પદાર્થ] જ્ઞાત હોય કે દૂર હોય એ તો જડ જાણવાના સ્વભાવવાળો છે.

- એક તીર્થ પ્રભુ સૌભાગ્ય, એક તીર્થ શબ્દાદિ અભાગ્ય દુનિયા. એ આખું નાટક હોય નહીં પર છે. નાટક સ્વભાવે નહીં નહિ. એ જ્ઞાન જ્યાં તને રાગદ્વેષ થાય એ તો નહિ પરંતુ એને જાણવા એને જાણે છે એમ પણ નહિ. [પરંપરા તો એ] પોતાને જાણે છે.
- 'આમ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણતા એવા આત્માને પોતપોતાના સ્વભાવથી જ પરિણામતા શબ્દાદિક (ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય પદાર્થો) સ્વયં પર કરતા નથી કરતા. જેમ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રતિભાસતા એવા દીવાને દારવાદિક પદાર્થો સ્વયં પર કરતા નથી તેમ. આવો વસ્તુ-સ્વભાવ છે, તોપણ જડ શબ્દને સાંભળી, રૂપને દેખી, ગંધને સૂંઘી, રસને આસ્વાદી

સ્વરૂપથી

સ્પર્શને સ્પર્શ ગુણ-દુઃખને જાણી, નિજને સારું-નરસું જાણી રાગાદિક ન કરે છે, તે અજ્ઞાન જ છે.'

- અંત દીધો છે અને ઘણા દીવા જ્યોતમાં આવ્યા તેથી અંત દીવાનો પ્રકાશ પડ્યો? દીવા બધા બળ્યા ગયા અને દીવો અંતમાં રહી ગયો તો પ્રકાશ ઠરી ગયો? એમ સંસારના જંગલમાં અંતમાં રહી ગયો તો પણ તે પોતે જાણે છે અને રાગમાં જોડો દીધ તો પણ તે પોતે જાણે છે.
- જોયાજોયના પ્રકાશને જાણવું દીધ ન જ્ઞાનના શરીરને જાણવું દીધ એમાં ફેર નથી. જેમ પોતાના સ્વરૂપને પ્રકાશવાળો સ્વભાવ દીવાને છે, તેમ જાણવાનો પ્રકાશ સ્વભાવ મૌજૂદ છે. [રાગાદિક થવાનો સ્વભાવ નથી.]

(પ્ર.નં.૨૭) (જોયાદિ-વાસુ) 'શબ્દાદિ જડ પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણો છે ...'

- જડની અવસ્થા આત્માને ખોખાની નથી ન તું એમને જાણ. જડદ્રવ્ય અને જડના ગુણનું (પકડી લેશે). શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ સ્પર્શ દીધ ત્યારે ન કરતાય દીધ ત્યારે પણ કાલના પોતાના સ્વરૂપને જ જાણે છે. નિકટ જ્ઞાયક જેમ જ્ઞાનની સાથ જાણે છે. ગમે તે થાય, તેને ત્યાં પરિણતિ ઉત્પન્ન થતી નથી, એમ કાલના [પણ] ઉદયની સાથમાં ગમે તે ઉદય-પાદિક થાય [પરંતુ] એક કોને [ત્યાં] પરિણતિ કરાવતો નથી [તેનામાં ત્યાં પરિણતિ થતી નથી]. એ રોકાંતનું જ્ઞાન પણ [તેને] મોક્ષ પોતાથી જાણતાં [થાય છે].
- [જેમ] ઘરઘરાદિ ઘરવસ્તુ જાણે પવિત્ર પણે પરિણામે પરંતુ [તેમાં] દીવાને ત્યાં પરિણતિ કરતા નથી તેમ ઘરપરિણામન ગમે તે પ્રકારે હો તેમાં જ્ઞાનારૂપે પરિણતિ કોઈને પરિણતિ થતી થતા નથી. એ [ઘરઘરાદિ] પોતાના સ્વાંગ ક્રમબદ્ધ પરિણામનમાં ગમે તે રીતે પરિણામે એવો તેનો સ્વભાવ છે.
- ઘરઘર દીધ ન જોઈ દીધ ન તિર્યંચ જાય દીધ ન દેહનાં ગોરસ દીધ-પરંતુ એ કોઈ દીવામાં ત્યાં પણ પરિણતિ ઉત્પન્ન કરતાં નથી તેમ કાલના સિવાય ઘરઘરાદ સ્વરૂપમાં શરીર ઉદયમાં ન આમાનું શરીર ઉદયમાં તોપણ એ ઉદયની સાથ કોઈ [કાલાણુ] ઉદયમાં શરી, પરિણતિ કરાવ શરી એમ નથી.
- અહાહા! સિદ્ધાંત તો ઘણો ગાઢો છે પરંતુ કોઈનો માનવો છે એ રીતે છે
- પ્રભુનો સ્વભાવ તો જાણવું એ સ્વભાવ છે. એ ન થઈ જાય છે, ન કરે છે અને એ એમાંય કરે છે-એવા પરિણતિ પરમાણુના સ્વરૂપમાં અવસ્થાથી નથી. પોતાની જાણવાની ઉદયને જાણી પરિણતિ કરાવે એ જુદી વાત છે.
- શરીરમાં અનંત પ્રકારની પરિણતિ કાર્ય ઉત્પન્ન દીધ ઉદય જ્ઞાનમાં તેને ઉદયને જાણી પણ ફેરફાર થતો નથી. એવો સ્વભાવ દીધ તો નથી, એવો સ્વભાવ જ્ઞાનનો નથી. જ્ઞાનમાં તેને ઉદયને જાણીને ફેરફાર થતો નથી. એમ થાય તેમ જાણવાનો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે. - એ માનવાનો સ્વભાવદર્શનમાં દીધ છે.
- કાલના જ્ઞાન છે એને સામે ઉદય એવાં દીધ છે. દીધના ઉદયે જાણે નથી ન એ સારાં એને [એ] નરસાં. સારાં એને નરસાંની ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે એ એ અજ્ઞાન છે.

- 'લોકના જડ શબ્દને સાંભળી, રૂપને દેખી, ગંધને સૂંઘી, રસને આસ્વાદી, સ્પર્શને સ્પર્શી, ગુણ-દોષને જાણી, તેમને સારાં-નરસાં માની રાગ-દ્વેષ કરે છે, તે અજ્ઞાન જ છે.' | ૩૭૩ ગાથા-૬
- પોતામાં તો જડની પાસ સાંભળવા, દેખવા આદિ જડ ઇંદ્રિયના વિષયોના ગુણો, વિષયોના દોષ [ની પાસ સાંભળવા]-રાગ તેવા અવિદ્યાને પરમાત્માને જાણી દ્વારા અને તેમ રાગ કરવાનું નહિ.
- કોઈની પાસે સાંભળનારને રાગ ઉત્પન્ન કરતી નહિ. તેમ જ્ઞાયકાને દેખાને જ્ઞાયકાનું દ્રવ્ય આત્માને રાગ ઉત્પન્ન કરતું નહિ. સાંભળનારને પોતાને જ્ઞાયકા પ્રત્યે પ્રેમ થાય કે [સાંભળનારની] પોતાની પર્યાયનું કે જ્ઞાનનું પરિણામન છે માટે (થાય છે), પરંતુ જ્ઞાયકાને દેખાને કે દેખ્યું છે, એમ છે નહિ.
- [સામેના આત્માના] અવગુણ દેખાને અને એના આત્માને જાણીને, તેમને સારાં-નરસાં માનીને રાગ-દ્વેષ કરે છે કે અજ્ઞાન છે.
- ગુણ શબ્દે [અહીં] પર્યાય છે. એનો ગુણ પણ વિકાર. આત્મામાં એનો ગુણ, એની પર્યાય અને એનું દ્રવ્ય બધું વિકાર. પોતાના પરિણામનમાં પર્યાય આવે પરંતુ જ્ઞાયકામાં તો દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય બધું આવે.
- ગુણી એટલે કોઈની નિંદા જ્ઞાયકા છે અને અવગુણી એટલે વિકારના અને ભાવ બધા પણ છે, પરંતુ એને જાણવાં કે એને વિકાર દેખાવો [અથવા] એને જાણવાં એના જ્ઞાનારને વિકાર ઉત્પન્ન કરે નહિ.
- પશુઓને કોઈના દેખાવોના કોઈ સમયમાં દબાવે દેવ (ઉત્પન્ન) પરંતુ એ બધા જાણવાની સ્થિતિ [આયુ] સરખી નહિ, સરખી કે બધા સરખા સ્થિતિએ હોવાનું ચોક્કસ જ્ઞાનીને બધાને એક સાથે આવવું જ. (જો તે બધા સમકિતી હોય તો એક સાથે ~~આવવું~~ થાય કે આવે શકે)
- 'સંસારજનિત રાગને જ્ઞાની દૂર કરતા છે.' રાગની સેવામાં દોષ છતાં રાગને દૂર કરતા છે. જ્ઞાનીને તો ખરેખર રાગનું ક્ષેત્ર પણ જુદું છે. જ્ઞાન જુદો એનું ક્ષેત્ર [પણ] જુદું, વિકલ્પની મર્યાદા પણ જુદી. પરંતુ એને પરનું ગુણ વિકાર રહે એને પર્યાય એને સમય રહે.

સારાંશ-પદ્ય (હરિગીત)

હો વિવિધ ઘટપટ આદિ યા ગુણ-દ્રવ્ય તો અવિદ્યના,
'તું જાણ આમને' એમ તે રોકો નહીં રહેતા કદા ;
રોકો પરિણામે નિજ સ્વભાવે, તેમ તું રાગી બનો,
શુભ-અશુભ એ રોકો વિવિધ નહીં વિરોધ મુજમાં રહે.

ગાથા 393 ઉત્તર: દિગ્વિજય

(1) જોડતાં જોડો :-

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
(1) દારપરાદિ પદાર્થો જીવાને ગ્રાહ્ય પદાર્થોને ગ્રહણ કરવામાં જોડતા નથી તું મને ગ્રહણ.	(A) • શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ગુણ નથી દ્રવ્ય આત્માને ગ્રાહ્યપદાર્થોને ગ્રહણ કરવામાં જોડતા નથી તું મને મોક્ષ, જો, જાણ આદિ.
(2) જીવો ઇલેક્ટ્રોન પાવરથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને ગ્રાહ્યપદાર્થોને ગ્રહણ કરતા નથી.	(B) • આત્મા ઇલેક્ટ્રોન પાવરથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને ગ્રાહ્યપદાર્થોને ગ્રહણ કરતા નથી.
(3) જીવો ગ્રાહ્ય પદાર્થોની સમસમાનતામાં વિષમ સમાનતામાં પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ ગ્રહણ કરે છે	(C) • આત્મા ગ્રાહ્યપદાર્થોની સમસમાનતામાં વિષમ સમાનતામાં પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે.
(4) દારપરાદિ પદાર્થ વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને પામે છે.	(D) • શબ્દાદિ ગ્રાહ્ય પદાર્થો વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને પામે છે.
(5) પોતાના સ્વરૂપથી જ ગ્રહણ કરવા જીવોને મનોહર કે અમનોહર દારપરાદિ ગ્રાહ્યપદાર્થ જરાય રુચિકર ઉત્પન્ન કરતા નથી.	(E) • પોતાના સ્વરૂપથી જ ગ્રહણ આત્માને મનોહર કે અમનોહર શબ્દાદિ ગ્રાહ્યપદાર્થો જરાય રુચિકર ઉત્પન્ન કરતા નથી.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથાઓમાં દ્રવ્ય અને પર્યાય વચ્ચે સંદેહાલંકાર કરાયું છે.
2. ત્રિષ્ટ મને અપશબ્દો કે તેમને ત્રિષ્ટ આવે તે સ્વાભાવિક છે.
3. ત્રિષ્ટ મને અપશબ્દો કે તેમને ત્રિષ્ટ આવે એમાં મારો ત્રિષ્ટ દોષ નહિ.
4. આ ગાથાઓમાં બે દ્રવ્યો વચ્ચે સંદેહાલંકાર કરાયું છે.
5. આ ગાથાઓમાં આત્મા અને પરદ્રવ્યોના સ્વભાવ પરિણામની ઘોષણા કરી છે.
6. આ ગાથાઓમાં જગમાં ઉત્પન્ન થતા રાગ-દ્વેષાદિનું નિરાકરણ જણાવ્યું છે.
7. આ ગાથાઓમાં જગના રાગદ્વેષાદિના નિવારણનો ઉપાય જણાવાયો છે.
8. 'ઉદાસીન'નો અર્થ અહીં 'ઉદાસ'- 'હતાશ'- 'Disappointed'- કરવામાં આવ્યો છે.
9. 'ઉદાસીન'નો અર્થ 'તટસ્થ' અથવા 'સંબંધ વિનાનો' થાય છે.
10. ઇન્દ્રિયના વિષયને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ સ્પર્શે છે, ચાખે છે, સૂંઘે છે, જોઈ છે, સાંભળે છે.

11. ઇન્દ્રિયોના વિષયને ગ્રહણ કરવા જતાં આત્માને પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થવું પડતું નથી એટલે કે આત્મા પોતામાં રહીને જ વિષયોને ગ્રહણ કરે છે.
12. 'પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને' અર્થાત્ 'પોતાને જણાવાનું છોડીને' (* ભાવસંસ્કાર)
13. 'શિષ્ટ બુદ્ધિ' અર્થાત્ 'વિચારશીલ બુદ્ધિ' અથવા 'સમ્યગ્જ્ઞાન'.
14. નિંદા કે પ્રશંસા તે શબ્દોની પર્યાય છે. તે મને કહ્યું તેમ જાણીને જે જાપ શોક-તોષ કરે છે તે અજ્ઞાની છે.
15. વસ્તુસ્વભાવ પરત્વે ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. વસ્તુસ્વભાવ પરને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.
2. આત્મા પોતાનું સ્થાન છોડીને [પરપદાર્થને] જણાવા જાતો નથી [નથી તે] ખરેખર પરને જાણતો નથી, પોતાને જાણે છે.
3. વિકલ્પ કરવા અર્થાત્ વિપરીત બુદ્ધિ કરવી, રાગદ્વેષ કરવા સ્વપરને જાણે એવો આત્માનો સ્વભાવ છે.
4. જે પદાર્થ દૂર હોય તેને જાણવા માટે વધારે time લાગે અને જે પદાર્થ નજીક હોય તેને જાણવા માટે ઓછો time લાગે
5. વસ્તુ દૂર હોય કે નજીક હોય, આત્મા તેને પોતે પોતા વડે જાણે છે [માટે] તે વસ્તુને જાણે છે એમ કહેવું તે નિશ્ચય છે.
6. પરને જાણતાં રાગ જાણને રાગ થાય જ છે માટે રાગ પરને લઈને થાય છે.
7. પરને જાણવામાત્રથી રાગ થાય છે.
8. પર પ્રત્યે લક્ષ કરીને જાણવાથી રાગ-દ્વેષ થાય છે,
9. 'સર્વે કેવિ સંબંધ નાસ્તિ' અર્થાત્ આત્માને બીજા પદાર્થ સાથે કંઈ સંબંધ નથી.
10. મારી નિંદા-સ્તુતિ તે મારી પર્યાય છે.
11. જેમ જાણવાનો તેમ રાગદ્વેષ કરવાનો પણ જાણનો સ્વભાવ છે.
12. પોતાના સ્વભાવથી જ વિચિત્ર [વિવિધવિધ] પરિણતિને પામવું તે દોષનો સ્વભાવ છે.
13. પોતાના સ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને પામતા એવા દોષોને ઉદાસીનપણે જાણવા એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે.
14. જ્ઞેયજ્ઞાનને દેખવાને કારણે અજ્ઞાની જીવને રાગ થાય છે.
15. જ્ઞાન જુદો દીવાથી જાણીને આત્માનું અને રાગનું ક્ષેત્ર ભિન્ન છે. [એ રીતે જ્ઞાની રાગને ભિન્નપણે - આત્મસ્વરૂપે - અનુભવે છે].

ફિટા - 222

વિશ્વાનિતા :- 'હવે આ જ અર્થનું ફિટા રૂપ કેવું છે ?:-

ફિટા :- (દોહરાના) છે પૂર્ણ અને અચ્યુત વળી છે શુદ્ધ એવું જ્ઞાન તો,
મહિમા એવો છે જેનો, તે અને શાશ્વતમાં છે;
નથી ક્રિયા તે પામવા તણી અન્ય કોઈ પદાર્થ,
નથી ક્રિયા જ્ઞાન પામવા દીપક તણો પ્રકાશક;
વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાન વિરહિત તો પછી અજ્ઞાની તું,
કોણ કોણ જગતમાં રાગદ્વેષમય બન્યા ? f. 222

સ્પષ્ટીકરણ :- પૂર્ણ, અને, અચ્યુત અને શુદ્ધ (-પરિવર્તન રહિત) એવું જ્ઞાન જેનો મહિમા છે એવો આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અન્ય પદાર્થની જરૂર પડતી ક્રિયા પામવા નથી, જેમ દીવો પ્રકાશ પદાર્થની (-પ્રકાશવાળો અન્ય પદાર્થ) ક્રિયા પામવા નથી તો. તો પછી કોણ વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાનથી રહિત જેમની બુદ્ધિ છે એવા આ અજ્ઞાની જીવો પોતાની અંદર વિદ્યમાનને કેમ છોડે છે અને રાગદ્વેષમય કેમ થાય છે ? (એમ આચાર્યદેવે શોક કર્યો છે.)

ટીકાર્થ :- આત્મા અખંડિત છે. અને છે — સ્વાંગ જુઠો અને છે, બધું થઈને અને છે એમ (પ્ર.નં.૨૨૦) નહિ. અચ્યુત છે — ~~[illegible]~~ પોતાને બાધા કરતા પોતાના સ્વરૂપથી ચ્યુત થતા નથી. પોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત થઈને ક્યારેક ઘટના કે ક્યારેક રાગ કે એવું એવું સ્વરૂપ જ નથી. 'પૂર્ણ, અને, અચ્યુત અને શુદ્ધ (-પરિવર્તન રહિત) એવું જ્ઞાન જેનો મહિમા છે એવો આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અન્ય પદાર્થની જરૂર પડતી ક્રિયા પામવા નથી, જેમ દીવો પ્રકાશ પદાર્થની (-પ્રકાશવાળો અન્ય પદાર્થની) ક્રિયા પામવા નથી તો.'

- જ્ઞાયક પ્રત્યે રાગ કરવો એવું કે તો પોતાની જાગીરને તરછોડે છે. એ જ્ઞાયક દીવાની જેમ એને એક કોઈ અન્ય પદાર્થના સહારાની જરૂર નથી. તો એને એક કહી અન્ય એવો જ્ઞાન સ્વભાવ પણ છે. જ્ઞાયક એ પદાર્થને કરે તેવી ક્રિયા થાય (એમ નથી).
- નિયમસાર! 'દર્શન જ્ઞાની સિદ્ધિનો ઉપાય સુજ્ઞોને છે. દર્શન એટલે સિદ્ધ. મુક્તિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સમ્યગ્જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન સુખાત્મક થાય છે. સુખાત્મની ઉપલબ્ધિ આત્મક થાય છે માટે તેનો પ્રયત્ન કરો એ આપણા બુદ્ધિજનો વડે પૂજ્ય યોગ્ય છે. (મુક્તિ પ્રાપ્તિનો ઉપાય જ્ઞાન છે).
- ઉપાય વહેલા દિવસોથી છે એ તો પોતાની શોધ છે.
- 'તો પછી કોણ વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાનથી રહિત જેમની બુદ્ધિ છે એવા આ અજ્ઞાની જીવો પોતાની અંદર વિદ્યમાનને કેમ છોડે છે અને રાગદ્વેષમય કેમ થાય છે ? (એમ આચાર્યદેવે શોક કર્યો છે.)'

(પ્ર.નં.૨૨૧) • (ટીકાર્થ :-). 'જ્ઞાનનો સ્વભાવ પોતાને જાણવાનો જ છે, જેમ દીવાનો સ્વભાવ ઘટપટાદિને પ્રકાશવાનો છે. એવો વસ્તુસ્વભાવ છે.' :

- આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે તો જ્ઞાનનો સ્વભાવ પોતાને જાણવાનો જ છે એવો ગુણસ્વભાવ

પણ જે તેવી ક્રિયા હોય છે તેને પણ પરમાર્થ તો કર્મ બંધનું જ છે.

તેથી ઉદય કાળે જીવને કર્મ બંધાતાં નથી એ જે વસ્તુ પુરુષાર્થ દેખાતો છે. તેનો ઉદય અંદરમાં પોતામાં પોતાથી આવતો તેને પણ બંધાતો જ છે.

- 'જીવને જાણવામાત્રથી જ્ઞાનમાં વિકાર થતો નથી. જીવોને જાણી, તેમને સારાં-નરસાં માની, એકના રાગીદ્વેષી-વિકારી થાય છે તે અજ્ઞાન છે.'
- જ્ઞાનવાળાઓને જાણવાથી વિકાર થતો નથી, પરંતુ જાણીને સારાં-નરસાં માની એમાં રાગદ્વેષી-વિકારી થાય તે અજ્ઞાન છે, તેને રાગ અને જ્ઞાન બંનેને [એકો] એક કરી નાખ્યા, એજ એ અજ્ઞાન છે.
- "માટે આચાર્યદેવે શોક કર્યો છે કે - "વસ્તુનો સ્વભાવ તો એવો છે, ક્યાં એ એવા અજ્ઞાની જીવને રાગદ્વેષરૂપે તેમ પરિણમે છે? પોતાની સ્વાભાવિક ઉદાસીન અવસ્થારૂપે તેમ રહેતો નથી?"
- ચારિત્રદોષ જુદો અને દર્શનદોષ જુદો - બંને દોષ જુદા છે. એક દોષ બીજા દોષને કરતું નથી, બલ્કિ તેવું જે 'રુદાયો' થાય નહિ.
- એક સમકિતી જો બીજા સમકિતીનો દોષ જુએ તો ઉદાહરણ માટે. ઉપગૂહન નામનો ગુણ છે. એ જુદી વસ્તુ (છે). [અહીં તો] આવું સ્વરૂપ તો જ્યાં દેખાતું વિકાર કરવું એવું સ્વરૂપ છે. ક્યાં [તેને] રાગ અને દ્વેષ તેમ થાય છે? એક આચાર્યદેવને આશ્ચર્ય થાય છે.
- 'આ પ્રકારે આચાર્યદેવે જે શોક કર્યો છે તે યુક્ત છે, તથા તે જ્યાં સુધી શુભ રાગ છે ત્યાં સુધી પ્રાણીઓને અજ્ઞાનથી દુઃખ દેખા કરવાનું ઉચિત છે અને તેથી શોક થાય છે.'!
- યુક્ત છે, કહ્યું ગુણસ્થાને છે એમને આ વિકલ્પ-રાગ તો એવો [તે] આ કામ તેમ કરે છે. એટલો રાગ તો એવો જ છે
- જ્યાં સુધી [મુનિને] શુભ રાગ છે [ત્યાં સુધી] હેતુ દેખાતો નથી, હેતુ રાગનો છે. વીતરાગ તે છે અજ્ઞાનીને રાગદ્વેષ કરવાં દેખ, દુઃખ દેખાને એ તને વિકલ્પ તેમ કાંતે છે? ના, રાગ છે એટલે એવો છે એને તેથી શોક [ખેદ] પણ થાય છે.

(૧૬૩ મી ગાથાના પ્રવચન માંથી)

- કર્મ = જેમાં ગુણ-ગુણીનો ભેદ નથી એવો એકરૂપ. ; એકરૂપ = શુદ્ધ ; પોતાના ચિત્તમાં સ્વભાવથી જે ભ્રષ્ટ થતો નથી; શુદ્ધ = નિર્દોષ, નિર્વિકાર ; બુદ્ધિ = જ્ઞાન.

સારાંશ-પદ્યમાં:- (હરિગીત)

હું પૂર્ણ એક અચ્યુત મહિમાવંત જ્ઞાયક શુદ્ધ છું;
સૌથી પ્રતિ નિત્યજ્ઞ રહેતો રાગ-દ્વેષ રહિત છું.

ફિશ-222 : ધર્મશાસ્ત્ર

(૧) જોડકાં જોડો :-

1.	દીક્ષા	A. ગૃહપદાર્થોને જરા પણ હિંસા પામતો નથી.
2.	આત્મા	B. પ્રતિજ્ઞા અથવા ઇરાદાપૂર્વક પદાર્થોને હિંસા પામતો નથી.

(૧૬મા વારના પ્રવચન મુજબ :-)

3.	અર્ત	A. પોતાના નિયત સ્વભાવને જે છોડતો નથી.
4.	અચ્યુત	B. જેમાં ગુણ-ગુણીનો ભેદ નથી
5.	શુદ્ધ	C. નિર્દોષ, નિરતિચાર
6.	બુદ્ધિ	D. જ્ઞાન

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દેવ પહેલાની ગાથા કરતાં કરતાં આ ફિશ્રા છે.
2. આ ફિશ્રા આચાર્યશ્રીએ જ્ઞાની આત્માને ઉદ્દેશીને લખ્યો છે.
3. આ ફિશ્રામાં આચાર્યશ્રીએ અજ્ઞાની જીવના અજ્ઞાન ઉપર શોચ વ્યક્ત કર્યો છે - આશ્ચર્ય જણાવ્યું છે. [શોચ = ખેદ]
4. આ ફિશ્રામાં આચાર્યશ્રીએ અજ્ઞાનીને તેના રાગદ્વેષ છોડીને સત્ય દૃષ્ટિકોણના પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે.
5. આત્મા 'અર્ત' છે એટલે કે પોતાના ગુણ આત્મામાં અર્ત જીવનમાં બની જઈને અર્ત છે.
6. આત્મા 'અર્ત' છે એટલે પોતે સ્વાતંત્ર્ય જુદો અર્ત છે.
7. આત્મા દોષોને જાણવા છતાં પોતાના સ્વરૂપથી ચ્યુત થતો નથી માટે 'અચ્યુત' છે.
8. આત્મા પોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત થઈને કદીએ અવતાર ધારણ કરતો નથી માટે 'અચ્યુત' છે.
9. આત્મા [અર્ત વાર] જીવતાં થયા પછી કદી મરણ કરતો નથી માટે 'અચ્યુત' છે.
10. આત્મા 'શુદ્ધ' છે ફરવા કે તે શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયોને રહિત છે - એમ અર્થ થયું છે.
11. વિદ્યા જોઈને મને શીખવી પડે છે એટલે કે તેથી કરવાં જ્ઞાનમાં પ્રક્રિયા - વિકૃતિ - વિકારીતા - ઉત્પન્ન થાય છે.
12. જ્ઞાનમાં પ્રક્રિયા ઉત્પન્ન કરવાનો દોષનો સ્વભાવ છે.
13. દોષ વડે પ્રક્રિયા પામવાનો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે.
14. 'હિતોપદેશ'ને સર્વજ્ઞદેવનું લક્ષણ કહ્યું છે તે જણાવે છે કે તેમના ઉપદેશથી જીવોનું હિત થાય છે અર્થાત્ તેઓની અસર જ્ઞાન ઉપર પડે છે.
15. 'હિતોપદેશ' તે સર્વજ્ઞદેવનું લક્ષણ છે - એમ કહ્યું એ માત્ર કથનની શૈલી છે.

(૩) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દ્રવ્યદોષને કારણે ચારિત્રદોષ થાય છે.
2. ચારિત્રદોષને કારણે દ્રવ્યદોષ થાય છે.

3. જો દર્શનદોષ અને ચારિત્રદોષ અંતરાયના નિમિત્તે થતા હોય તો જ્ઞાન દ્વારા સુધારી શકે નહિ.

4. શ્રદ્ધાગુણનું સ્વરૂપ જ્ઞાન દ્વારા રાગ-દ્વેષાદિ વિકૃતિ દૂર કરે તે આત્માનું સ્વરૂપ છે.

5. શ્રદ્ધાગુણનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-દ્વારા રાગ-દ્વેષાદિ વિકૃતિ જ દૂર કરે તે આત્માનું સ્વરૂપ છે, અહીં તેને રાગ-દ્વેષ કેમ થાય છે? - એમ આચાર્યદેવને આશ્ચર્ય થાય છે.

6. આચાર્યશ્રીએ આટલી જગ્યા પ્રશ્ને જે શોચ આવી વ્યક્તિ થઈ છે તેનું નિમિત્ત તેઓશ્રીનો ઇચ્છા ગુણસ્થાને વર્તતો સૂક્ષ્મ સ્થૂલ રાગ છે.

(૪) ખાલી જગ્યા પૂરો / નીચે જણાવેલા કોષ્ટક જોડો :-

• શ્રી નિયમસારમાં કહ્યું છે કે
'દર્શનની સિદ્ધિનો ઉપાય (1) છે, [આદર્શ]
મુક્તિનો ઉપાય (2) છે,
અને જ્ઞાન (3) જ થાય છે,
સુશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ (4) જ થાય છે;
માટે તેમના પ્રસાદને લીધે આપણ યુક્ત બુદ્ધિજનો વડે પૂજાયોગ્ય છે.

જોડો જોડો :-

ખાલી જગ્યા (1)	A. સમ્યગ્જ્ઞાન
ખાલી જગ્યા (2)	B. સુબોધ
ખાલી જગ્યા (3)	C. આપ્ત
ખાલી જગ્યા (4)	D. સુશાસ્ત્ર

ગાથા-223

ઉત્થાનિકા:- હવે આગળના થિયરીની સૂચનારૂપ ગાથા કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)
જે રાગદ્વેષ રહિત થઇ સ્વયં સદ્ભાવ સ્વભાવને,
જે જ્ઞાન જ્ઞાયક તણા વળે સંયુક્ત તમને;
જે વર્તમાને નિત્ય છે ત્રણે કાળ વળી ઉદયથી,
તે અનુભવે સંયોગના ચારિત્રના નિજ વિભવથી;
સૌન્દર્યગોત્રિમય સમતની શાન્તિ એ સોનના,
ત્રૈલોક્યિને નિજરસથી સિંચે સદૈવ એ સોનના. ગા.-223.

ટીકાર્થ:- જેમનું તેજ રાગદ્વેષરૂપ વિભાવથી રહિત છે, જેઓ સદા (પોતાના સૌન્દર્યસમતાર-માત્ર) સ્વભાવને સ્પર્શનારા છે, જેઓ ભૂતકાળના તેમજ ભવિષ્ય કાળના સમસ્ત ત્રિકાળ રહિત છે અને જેઓ વર્તમાન કાળના ત્રૈકાલિક નિત્ય છે, તેઓ (-એવા શાન્તિઓ) અતિ પ્રબળ ચારિત્રના વૈભવના બળથી શાન્તિની સંયોજનાને અનુભવે છે- કે જે શાન-સોનાના સમતની સૌન્દર્યગોત્રિમય છે અને જેઓ નિજ રસથી (પોતાના શાન્તરૂપ રસથી) સમસ્ત લોકને સિંચે છે.

ટીકાર્થ:- (ઉત્થાનિકા) હવે ભૂતકાળનું પ્રતિક્રમણ, ભવિષ્યનું પ્રત્યાખ્યાન, વર્તમાનની આલોચના (પ્રા.સા.૧૮૭) એવો જે ચારિત્રનો અધિકાર એની સૂચનારૂપે આ ગાથા છે.

(ટીકાર્થ:) 'જેમનું તેજ રાગદ્વેષરૂપ વિભાવથી રહિત છે,'- સૌન્દર્ય જેનો પ્રભાવ (છે) એ સ્વરૂપે તો રાગ-દ્વેષ રહિત જ છે. 'જેઓ સદા (પોતાના સૌન્દર્ય સમતારમાત્ર) સ્વભાવને સ્પર્શનારા છે,--' એ ચારિત્રની વ્યાખ્યા છે, એ ચારિત્રવાળની વાત છે. પોતાનો સ્વભાવ શાન્ત અને અતીન્દ્રિય શાંતિને સ્પર્શનારો છે.

- 'જેઓ ભૂતકાળના તેમજ ભવિષ્ય કાળના સમસ્ત ત્રિકાળ રહિત છે..' વર્તમાનમાં એને પૂર્વ ત્રિકાળ ઉદય આવે અને ભવિષ્યમાં ભાવથી એનાથી પણ નિત્ય છે. 'અને જેઓ વર્તમાન કાળના ત્રૈકાલિક (પણ) નિત્ય છે.
- એ બેઠાં ચારિત્રનો ગુણ ચારિત્રનો છે. સમ્યગ્દર્શન ચોથાના સ્થિરતા કેમ આવે, એ સ્થિરતામાં પૂર્વના ત્રણ, ભવિષ્યના ત્રણ અને વર્તમાન ત્રણ કાળ તમને જુદા છે એવું જેનું ચારિત્ર છે- ચારિત્રવંતને સ્વરૂપમાં રમણતા એટલી જામી છે કે ત્રણેય કાળના ત્રિકાળ તે [પોતાને] નિત્ય અનુભવ કરે છે. એનું નામ સમ્યક્ ચારિત્ર છે.
- શરીરને સ્પર્શનારો નહિ, પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને સ્પર્શનારો છે. કિંચિત્ ઉદય કાળે ઘણા પદાર્થના સ્વભાવની દૃષ્ટિ એનાથી નિત્ય છે.
- 'તેઓ (-એવા શાન્તિઓ) અતિ પ્રબળ ચારિત્રના વૈભવના બળથી શાન્તિની સંયોજનાને અનુભવે છે કે જે શાન-સોનાના સમતની સૌન્દર્યગોત્રિમય છે..':
- આત્માનો જે સ્વભાવ શાન અને આનંદ, એનું વેદનપણે વેદ્યું એનું નામ ચારિત્ર. શાનને વેદ્યું તે ત્રિકાળના છે. એના સ્વને ખુશી અને નારાજપણે વેદ્યું તે ચારિત્ર સોનાના છે અને એ છે શાનસોનાના. એટલા શાન્તિની સંયોજનાને અનુભવે છે.
- સમ્યગ્દર્શન કિંચિત્ અનંત ગુણો પુરુષાર્થ ચારિત્રમાં છે. ધર્મ તો પૂર્ણ સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થયામાં એકાંત પુરુષાર્થ છે.
- જેને પરિણમન કે ઉપકાર પડયો છે કે નહિ એ પણ ખબર નહિ, એવા વેદનમાં આવ્યા

જ્યુ. પિતૃ આવે તો બાકી ક્રમ આગ થાય છે, તદિતર નિરોધિત પ્રેરકમાં તો અંદરમાં પડ્યો છે.

- શાસ્ત્રમાં અંતો પાર છે. માટે અંતિમ ગતિ ગુફામાં આવ્યા બાદ - અંતિમ. ત્યાં રોધાઈ જે અને ત્યાં દૃષ્ટિ ઠરી જાય અંદરને ત્યાંના સિદ્ધ અને વાસ ખાલી જાય અને શરીરને.
- પરિપક્વ રાજા, ઉપસર્ગ રાજા એ તો અંતિમ કોટિમાંજ અનુભવ જે છે, ગાનજ પ્રેરે છે, અનીશ્વર આનંદનું પ્રેરક જે છે, [સંમોહન = ગાનનું સમ્યક્ પ્રકારે પ્રેરવું] ઉગ્ર પુરુષાર્થિક ધ્યાનને પ્રેરે છે.
- એ સૌન્દર્યવાળો અનંતની પ્રકાશક કોટિમાં છે, એમાં પ્રેરે અને રાગનો નાશ કરે.
- 'અને જેણે નિજ રસથી (પોતાના ગાનરૂપ રસથી) સમસ્ત ગતિને સિંચ્યો છે.':
- અંદરથી ગાનની ધોતના અનુભવના સમસ્ત ગતિને સિંચ્યો એટલે બધા ગતિને જાણે છે. શરીરમાં ગમે તેમ થાઓ, સંપ્રદાયમાં ગમે તેમ થાઓ, શિષ્યોમાં ગમે તેમ થાઓ [બધા બધાને] જાણે છે. આવું કરવું પડશે જો! એ વિના મુક્તિ થાશે નહિ. અંતિમ ગમનિક જ મુક્તિ નહિ થાય.
- (ભાષાર્થ:) - 'જેમને રાગદ્વેષ ગયા, પોતાના સૌન્દર્યસ્વભાવનો અંગીકાર થયો અને અતીત, અનાગત તથા વર્તમાન ક્રમનું જ્ઞાન થયું એટલે જાણે કે સર્વપરદ્રવ્યોથી જુદા થઈને આત્મા અંગીકાર કરે છે.':
- જાગ્રત-અજાગ્રત થી. રાગ-દ્વેષ ગયા અને પોતાનો સૌન્દર્યસ્વભાવ અંગીકાર થયો [અને] ત્રણ કાળના ક્રમનું જ્ઞાન થયું. એના પડિક્રમણ, પચ્ચક્ખાણ અને આલોચના.
- આત્મા અંદરને આનંદને અંગીકાર કરે છે. આત્માની ઉત્પત્તિ તેનું નામ ધર્મ છે, એવો નિયમ છે. આત્માની દશામાં પુરુષાર્થની ઉત્પત્તિ એટલે આનંદ, એનું નામ ધર્મ છે.
- 'તે આત્માના ઉપરિ, સ્વયંના અને સ્વસ્વરૂપોના જ્ઞાની જે પોતાની સૌન્દર્યના પરિણામરૂપ ગાનયોગના તેનું અનુભવન કરે છે.':
- અંદર ગાનયોગના - ગાનનું સંયોજન, પ્રેરક એટલે આગળ રાગની ધોતના એ સ્વયંના દેખાય. અને એના દોષ-દોષ અને શાંતિ પ્રેરના એ સ્વસ્વરૂપના. એ બધાનો જેને અભાવ છે. જે આનંદની ભૂમિકામાં ઝુલે છે.
- અહીં આત્માની વ્યાખ્યા છે. અહીં ગાનયોગના આધે, પાંચમે, છઠ્ઠે શરૂ થઈ જાય છે. પંચમાસિતયમાં એમ આવે છે કે ગાનયોગના ક્રિયાને દોષ છે. ત્યાં પછી ગાનયોગની વ્યાખ્યા છે.
- ત્રાસિની અંદરમાં રમતા હોય છે. પર ક્રિયા એના સારાપણાના જ્ઞાનનો નાશ થઈ ગયો છે અને તું પૂરું તેની અસ્તિનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે. દુનિયા તરફના વલણના ભાવનો નાશ થઈ ગયો છે. અંદરનું અસ્તિત્વ જ્ઞાન અને આનંદ જેની દયાની - આત્મા અને શાંતિ એ બધાં પ્રકારો છે.
- 'અહીં તાત્પર્ય આમ જાણવું:- જ્યાં પદોનો તો સ્વયંના અને સ્વસ્વરૂપોના કે નિજ પોતાની ગાનયોગનાનું રૂપરૂપ આકાર-પ્રકારો, અનુભાવ-પ્રકારો અને ઉચ્ચારોપદેશ-પ્રકારોથી બધો છે અને તેનું જ્ઞાન (પ્રતીતિ) દૃઢ કરે છે; એ તો અધિકરણ,

ઇચ્છાવિરત અને પુનઃ અવસ્થામાં પણ થાય છે.'

- ૧૭ મા ગાથામાં એમ કહ્યું કે પાંચેય ઇન્દ્રિયો વિષયોને જાણે. અહીં જરૂરી ફેર થયો છે. શ્રોત્ર પુનઃ ઉમેરાયો છે. [i] ત્રિયોગના: ત્રણ કારણે જ નહિ. રાગ-દ્વેષનું થયું કે ત્રિયોગના કર્મ [ii] દ્વેષ-શાંતનું થયું કેવળ ત્રિકરણયોગના. જ્ઞ ત્રણ કરણ નહિ. [iii] જ્ઞાયમાન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એમાં અંતરમાં વેદનમાં કોઈનું થયું એનું નામ જ્ઞાનયોગના છે.
- પહેલાં જ્ઞાનમાં, આગમ-પ્રમાણથી જાણે, અનુમાને કે અને જ્ઞાનયોગના કહે છે, રાગના નિવૃત્તિને ત્રિયોગના અને એના વેદનને ત્રિકરણયોગના કહે છે.
- તો પહેલાં કોણે આગમને અનુમાન પડશે ને?
- મુમુક્ષુ! દિગંબરના નામે ખોટા શાસ્ત્ર લખ્યા હોય તો પરીક્ષા કેમ કરવી?
ઉત્તર: કિંમત સહેજ ફેરફાર લખ્યો હોય તો એ ફેરફાર રહે નહિ. ગો.સા.-પ.માં કહ્યું છે કે એમાં કંઈ ખોટી વાત ઘાડી અભાવે પણ ઘાલી કેમ શકે નહિ. એને તોડનારો, નાશ કરનારો નીકળે જ.
- ભગવાન કુંદકુંદ જે દિગંબર સંતોએ ગાંધેલા આગમ એ આગમ-પ્રમાણથી પહેલાં નિર્ણય કરે. પછી અનુમાન-પ્રમાણ કરે કે આમ હોય તો આમ હોય. રાગ હોય તો ત્રિયોગના અને દ્વેષ હોય તો ત્રિકરણયોગના (હોય). રાગ રહિત હોય તો જ્ઞાનયોગના (હોય).
- પછી સ્વ-પરોક્ષના વેદનથી જાણે. આગમ-પ્રમાણ અને અનુમાન-પ્રમાણ અનુભવમાં ઊતરી જાય છે. જે ગાથામાં આવી ગયું છે કે અનુમાન-પ્રમાણ એ પરોક્ષ છે, પ્રત્યક્ષ છે. 'ઇચ્છાવિરતના ઉપરે પોતે કરેલા પુરુષાર્થ દ્વારા અનુમાનગોચર માત્ર પ્રમાણના અભાવને જાણે...' કહ્યું ને! સ્વ જ્ઞાન પોતાના આત્માનું વેદન. એનો પ્રમાણથી જાણે છે.
- 'અને જ્યારે અનુભવ અવસ્થા થાય છે ત્યારે જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપનું જ ધ્યાન કરે છે; તો પછી, જે જ્ઞાનયોગનાનું તેણે પુરુષ પ્રકાશ કર્યું તેનું તેમાં તે લીન થાય છે અને શ્રેણિ ચડી, કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન, સાક્ષાત્ જ્ઞાનયોગના રૂપ થાય છે.'
- ત્યારે પછી નિર્ણય-આગમપ્રમાણ કે અનુમાન પ્રમાણ ત્યાં રહેતું નથી. કારણ કે આદેશે જ્ઞાનયોગના શરૂ થાય છે અને તેમાં પૂરી થાય છે.
- પ્રવચનસારમાં જ્ઞેય અધ્યાય જ્ઞાનચારિત્ર ની પર્યાયને શુદ્ધ ત્રિયોગના અને અતીન્દ્રિય આનંદના વેદનને શુદ્ધ ત્રિકરણયોગના કહી છે, જેને અહીં જ્ઞાનયોગના કહેવામાં આવ્યા છે.

Footnote (*) See Page f.223-8 → 'ત્રિકરણની જાણે સાક્ષાત્ જ્ઞાનયોગના હોય છે. ત્રિકરણ થયા પહેલાં પણ, નિર્ણય અનુભવ વખતે જાણે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનયોગના હોય છે. જ્ઞાનયોગનાના ઉપયોગાત્મકપણાને મુખ્ય ન કરીએ તો, સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્ઞાનયોગના નિરંતર હોય છે, ત્રિયોગના અને ત્રિકરણયોગના નહિ હોતી; ત્યારે જ્ઞેય નિરંતર જ્ઞાનના સ્વાભિમુખભાવે પરિણમન હોય છે, ત્રિયોગ અને ત્રિકરણના સ્વાભિમુખપણે પરિણમન નહિ હોતું.'

- દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પર્યાય પર છે તેથી સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનમાં દ્રવ્ય જ્ઞાનમાં પર્યાય જ્ઞાનમાં જાય છે, પરંતુ જ્ઞેય તે માત્ર પર્યાયનું જ્ઞાન કરે તો રાગની ઉત્પત્તિ થાય છે.
- એકત્વ દૃષ્ટાવાળી અહીંથી ગાથા થઈ જાય નહિ, તેમ કોઈના રાગી થાય નહિ.

= ૧૬ મા પ્રકરણના પ્રવચનમાંથી સંકલન.

• footnote :-

• [i] 'ફળદાની જ્યાં સાકાર દાનયોગના હોય છે': દાનનું ફળ રૂપ પ્રકાર પણ તેને ફળ દાનયોગના હેતુમાં કહ્યો છે.

• [ii] 'ફળદાન ઉચ્ચ નીચ પણ, નિરીક્ષા અનુભવ પણ જ્યાં ઉપયોગમાં દાનયોગના હોય છે.': ઉત્તરાર્ધમાં પણ બાકી ઉચ્ચના હોય, નિરીક્ષા અનુભવમાં હોય - દાન, દોષ અને દાન કેવા પ્રકારનો પણ જ્યાં સિદ્ધિ ન હોય ત્યારે તેને [ઉપયોગમાં] દાનયોગના હેતુ કહ્યા છે. [iii] દાનયોગના ઉપયોગમાં મુખ્ય ન હોવાને કારણે સમગ્રતાથી દાનયોગના નિર્ણય હોય છે; ફળના અને ફળહીનના નક્ષત્રોની સિદ્ધિ તેને નિર્ણય દાનના સ્થાનિયત્વને પરિણામ હોય છે, ફળના અને ફળહીનના સ્થાનિયત્વને પરિણામ નહિ હોય.': આમ જ્યાં કાલના કોણ કે અને દાન, તેની સંખ્યાનો સ્થાન નક્કી હોય છે.

• આમ જ્યાં ઉપયોગમાં થાય ત્યારે જો કોઈ દાનમાં હોય છે, પણ જ્યારે ઉદારમાં હોય, ઉદાસ, વિષય કારણે રાગમાં હોય તો પણ કોઈની દાનયોગના છે તે તેઓ બાધા પામતી નથી.

• પ્રશ્ન: કોને ત્રણેયરૂપ દાનયોગના હેતુ?
ઉત્તર: દાનયોગના સહાય હોય છે. ઉદાસરૂપ જ હોય છે, ઉપયોગરૂપ ત્રણેય હોય ઉચ્ચનાનું કારણ તેને ઊણું નથી. ઉલટું દોષ છે તે કારણ છે. સિદ્ધિમાં, રાગમાં, સંચારના તેઓ વિષયમાં હોય છતાં દાનની સંખ્યાના નિર્ણય હોય છે.

• પ્રશ્ન: શુદ્ધિ પરિણામ કોને દાનયોગમાં શું ફરી?
ઉત્તર: એ તો ઉલટું કોને જ છે.

• શુદ્ધિદાનયોગના કારણે કાલના[ની] પાંચના દાનસ્થરૂપમાં સંખ્યાના. તેના ત્રણ પ્રકાર: (1) દાનની ફળ સંખ્યાના વિધિને હોય, (2) ઉત્તરાર્ધને ફળ સંખ્યાના નહિ પણ કોને ઉપયોગમાં દાનયોગના હોય છે. દાતા-દાન-દોષ કેવા ત્રણ પ્રકારે નક્ષત્રને નિરીક્ષા દાન વર્તનમાં હોય અને (3) ઉપયોગ રાગાદિમાં હોય, ઉદાસ તરફ હોય છતાં અંતર દાનયોગના હોય. દાનનું સંખ્યાનું ઉપર્યુક્ત સાથે ગુણોત્તરાનો નિર્ણય હોય છે.

• રાગમાં જે સંખ્યાયુક્તિ કહેવાની છે એ દાન દાનમાં સંખ્યાયુક્તિ ઉપર તેને દાનયોગના તે છે. એ દાનયોગના ન હોય અને ચારિત્ર હોય (કોણ) ત્રણ તત્ત્વમાં ઉત્તર નહિ.

• હવે એક દાન ઉચ્ચ રાગ રહિત નિર્ણ છતાં રાગ ઉત્પત્તિ તેનો એ અચારિત્ર હતું. અને તો ચારિત્ર નિર્ણ હોય તેનું પાલન છે.

ધો. ૨૨૩ : ધર્મચર્ચા

(૧) જોડી જોડો :-

1.	પ્રતિજ્ઞા	A: વર્ગીકરણ
2.	પ્રત્યાખ્યાન	B: નકારાત્મક (અનાચરણીય)
3.	આલોચના	C: સ્વરૂપ (અનીતિ)

4.	ક્રિયાવેળા	A: ક્રિયા કરતે ખુશ અને નારાજપણે વેદવું
5.	ક્રિયાકરણા	B: રાગને વેદવું
6.	જ્ઞાનચેતના	C: સ્વેચ્છિક રાગ (આનંદ)નું સંચેતન [અનુભવન] કરવું.

7.	પ્રતિજ્ઞા	A: સ્વરૂપના ક્રમનું મનન જ્ઞ
8.	પ્રત્યાખ્યાન	B: નકારાત્મકના ક્રમનું મનન જ્ઞ
9.	આલોચના	C: વર્ગીકરણના ક્રમનું મનન જ્ઞ

10. જ્ઞાનીને	A: સ્વાધીન [પૂર્ણ] જ્ઞાનચેતના હોય છે
11. નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને	B: [પરિણામિક] જ્ઞાનચેતના નિરંતર હોય છે
12. સવિકલ્પ દશામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને	C: ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનચેતના હોય છે

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. હવે પછી પ્રતિજ્ઞા, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના એમાંનો જે ચારિત્ર અધિકાર શરૂ થાય છે તેના ઉપોદ્ઘાતનો આ ક્રમ છે.
2. આ ક્રમમાં ચારિત્રવંત જ્ઞાનીની વાત કરી છે.
3. જ્ઞાનીને સ્વરૂપમાં રમણતા એટલી બધી છે કે તે પોતાને અણ્ય તિણના ક્રિયા તિની અનુભવ કરે છે.
4. ચારિત્ર એટલે રાગ અને આનંદને વિરોધપણે વેદવું.
5. ચારિત્ર ક્રિયા સમ્યગ્દર્શનમાં અનંતો પુરુષાર્થ છે.
6. સંયોગ અધિક્ર સેમાત્ર ધ્યાને લેવા.
7. 'સમયસાર નાટક' કિંચિત્ છે' અધિક્ર તે ગ્રંથને જણાવે છે.

[બહુવૈકલ્પિક :-]

8. ઉચ્ચાર અને પરિણામને સેવન કરવા તેનું નામ શું કહ્યું છે.
9. ચારિત્રની દશામાં આનંદયુક્ત પુરુષાર્થની ક્રિયાનું નામ શું કહ્યું છે.
10. જ્ઞાનચેતનાની શરૂઆત કેવા ગુણસ્થાનકે થાય છે.
11. જ્ઞાનચેતનાની પૂર્ણતા કિયે દશામાં થાય છે.
12. જ્ઞાનચેતનાની શરૂઆત બીજે ગુણસ્થાને અને પૂર્ણતા તેરમે ગુણસ્થાને થાય છે.
13. ક્રિયાચેતનામાં જડ ક્રિયા થાય છે.
14. રાગના વિકલ્પને ક્રિયાચેતના કહે છે.

15. (i) અનુમાનપ્રમાણ, (ii) આગમપ્રમાણ અને (iii) સાદૃશ્યપ્રમાણ – આ ત્રણ પ્રમાણો બાબતે ન્યાયની માન્યતાનું સ્વરૂપ સમજાવો.

③ સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. ત્રિપદીની જેમ સાક્ષાત્ જ્ઞાનસાધનસ્વરૂપ હોય છે.
2. ઉદાહરણ, ઉપમાન અને શબ્દ તથા સંશયવૃત્તિને જ્ઞાનસાધન શબ્દસ્વરૂપ હોય છે.
3. સંશયવૃત્તિને જ્ઞાનસાધન ઉદ્દેશસ્વરૂપ જ હોય છે, તથા તેને તે ઉપયોગસ્વરૂપ [ઉપયોગાન્ત] જ હોય
4. સંસારના ત્રિવિધ પદાર્થ વિષયમાં હોય તેવાં સંશયવૃત્તિને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સહાય હોય છે.

ગાથા ૩૮૩ થી ૩૮૯

ઉત્થાનિકા:- અનાત્મ તત્ત્વ પ્રત્યે મમત્વ છોડે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, અનાગત તત્ત્વ ના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા તે (અર્થાત્ જે ભાવોને આગામી તત્ત્વ સંબંધ તે ભાવોનું મમત્વ છોડે) તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે અને ઉદયમાં આવેલા વર્તમાન તત્ત્વનું મમત્વ છોડે તે આત્મા આલોચના છે; સદાય આવાં પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના પૂર્વક વર્તતો આત્મા ચારિત્ર છે.- આવું ચારિત્રનું વિધાન હવેની ગાથાઓમાં કહે છે:-

ગાથા:- • શુભ તે અશુભ અનેકવિધ પૂર્વે કરેલું કર્મ જે,
તેથી નિવર્તે આત્મજ્ઞ, તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે; ૩૮૩.

શુભને અશુભ ભાવ તજન જે ભાવમાં સંબંધ છે,
તેથી નિવર્તન જે કરે, તે આત્મા પચ્ચખાણ છે; ૩૮૪.

શુભ તે અશુભ અનેકવિધ છે વર્તમાને ઉદિત જે,
તે દોષને જે રોકતો, તે જ્ઞ આલોચન ખરે. ૩૮૫.

પચ્ચખાણ નિત્ય તે અને પ્રતિક્રમણ જે નિત્યે તે,
નિત્યે તે આલોચના, તે આત્મા ચારિત્ર છે. ૩૮૬.

ગાથાર્થ:-[૩૮૩]- પૂર્વે કરેલું જે અનેક પ્રકારના વિસ્તારવાળું (રાગાદિ ભાવ) શુભાશુભ કર્મ તેનાથી જે આત્મા પોતાને નિવર્તાવે છે, તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે.

- [૩૮૪]- ભવિષ્ય તીર્થનું જે શુભ-અશુભ કર્મ તે જે ભાવમાં સંબંધ છે તે ભાવથી જે આત્મા નિવર્તે છે, તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે.
- [૩૮૫]- વર્તમાન તીર્થે ઉદયમાં આવેલું જે અનેક પ્રકારના વિસ્તારવાળું શુભ-અશુભ કર્મ તે દોષને જે આત્મા રોકે છે - અનુભવે છે - જ્ઞાતાભાવે જાણી લે છે (અર્થાત્ તેનું સ્વામિત્વ-કર્તાપણું છોડે છે), તે આત્મા ખરેખર આલોચના છે.
- [૩૮૬]- જે સદા પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, સદા પ્રતિક્રમણ કરે છે અને સદા આલોચના કરે છે, તે આત્મા ખરેખર ચારિત્ર છે.

સારાંશ: (ઉત્થાનિકા) 'અનાગત કર્મ પ્રત્યે મમત્વ છોડે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, ...'
(પ્ર.ન.૨૨૭)- પ્રતિ=પાછો ફરી, રાગથી પાછો ફરી, અને સ્વરૂપમાં જે ગમન કરે તે આત્મા નિશ્ચય શુદ્ધિ કાલે, સ્થિરતા કાલે એને ચારિત્ર કહે છે.

- ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન યોગના અને ચારિત્ર જુદું) સાર છે. ઉપયોગાત્મક + જ્ઞાનયોગના કારણે પાંચમે ગુણ થાય, પરંતુ ચારિત્ર તો વસ્તુની સ્થિરતા છે.
- જ્ઞાનનું સ્વરૂપ તો ખરેખર પ્રત્યક્ષ જ છે - એને કોઈ ઉદાહરણ સંબંધિત નથી કે કોઈકથી તે પ્રત્યક્ષ જ છે, [પરંતુ] રાગની કાલિકા કાયમ નિયમોને તે જ્ઞાનને પરોક્ષ કહેવામાં આવે.
- 'અનાગત કર્મ પ્રત્યે મમત્વ છોડે'... રાગની કોટિના તો જૂદી છે. હવે રાગ બાકી રહ્યો તેના ત્યાગની વાત છે. જ્ઞાનીને અનાગત તીર્થ પ્રત્યે અસ્થિરતાની મમતા થતી તે મમત્વ છોડે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે: ગયા તીર્થનું કર્મ ચારિત્ર શુભાશુભ ભાવ એના પ્રત્યે મમત્વ છોડે - એ ખરેખર છોડવું પડતું નથી. અહીં

(*) નિવર્તાવવું = પાછા વાળવું; અટકાવવું; દૂર રાખવું.

કરે છે તો દૂરી જાય છે- રાગ વિનાની ક્રિયા નથી તેને કહે છે શાંત તત્ત્વમાં છે.

- 'અભાવના ત્રિક ના ત્રિભાવી પ્રતિજ્ઞા તે (અર્થાત્ જે સાધકે સંસારની ત્રિક ઉપેક્ષા તે સાધનું મનાય છોડે) તે કારણ પ્રત્યાખ્યાન છે...';
- સમયસારમાં શુભાશુભ ભાવ અધ્યાય કરતા તેને પરિણામમાં ફેર થાય છે તેને પ્રત્યાખ્યાન તે છે. જ્યાં સુધી એ સમયની પરપદાર્થ પ્રત્યે તિર્ય પણ કાંક્ષિત કરતે મનાય રહે છે ત્યાં સુધી તે અપ્રત્યાખ્યાની છે. શુભ ભાવ તરફનું તે ત્રિકાલ રહે તેમ નથી. સમયસારના પણ શુભાશુભ ભાવનો ત્યાગ તેનું નામ પરિણામ પ્રત્યાખ્યાન
- કારણ નરકના પરિણામનું વેદન છે, પણ શાંતું છે. તેમાં સહજ વેદન થાય છે. રાગ-દ્વેષ દૂરી જાય છે તેને તેને પ્રત્યાખ્યાન તે છે.
- 'અને ઉદયમાં આવેલા પરિણામ ત્રિકનું મનાય છોડે તે કારણ કારણરૂપ છે;'
- પરિણામમાં શુભાશુભભાવ થયા ન દે- મનાય છોડે તેને થયા ન દે- થાય તેને [પછી] મનાય છોડે તેમ નહિ. મનાય છોડે તેનો અર્થ એ છે પરિણામ ભાવની મનાય જાય તે કારણ કારણરૂપ છે.
- 'તેથી કારણ પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાપૂર્વક પરિણામ કારણ ચારિત્ર છે. - આવું ચારિત્રનું સ્થાન દર્શાવી ગાથાઓમાં તે છે.:-
- એ ચારિત્રનો અધિકાર છે. દર્શન ગાથામાં છે તેવી ચારિત્ર એ કારણની સ્થિરતાની ક્રમ છે.
- ટીકા:) '[૧] જે કારણ પુદ્ગલ ત્રિક સ્થિતિ (ઉદયમાં) થયા ભાવોને પોતાને કરતાં છે, તે કારણ તે ભાવોના ત્રિકાલરૂપ પૂર્વત્રિક (સ્થાનના ત્રિક) પ્રતિક્રમણ થતો પોતે જ પ્રતિક્રમણ છે.';
- રાગાદિ-શુભભાવ એ તેઓ પ્રતિક્રમણ નથી. નિશ્ચયાત્મક કુતિકૃત્ ત્રિક કરતે શુભભાવ ત્રિક એ તેઓ પ્રતિક્રમણ નથી. સ્થાનના ત્રિકના ન કરાતાં થતો કારણ પ્રતિક્રમણ છે
- [૨] 'તે જ કારણ, તે ભાવોના ત્રિકાલરૂપ ભવિષ્યત્ત્વ (સમયસારના ત્રિક) પ્રત્યાખ્યાન થતો, પ્રત્યાખ્યાન છે;--' સંસાર એ કારણની સ્થિતી પ્રત્યય છે, એ પ્રત્યાખ્યાન [કારણ] નિવૃત્તિની પ્રત્યય છે. એ કારણમાં દોષ છે. સમયસારના ભાવમાં શુભ-અશુભ ન થયા છે એવા પરિણામમાં સ્થિરતા પ્રગટ તે છે તે પ્રત્યાખ્યાન છે.
- [૩] 'તે જ કારણ, પરિણામ ત્રિકવિનાતો ભાવોને (કારણને) કારણ સ્વરૂપે અનુભવતો થતો, કારણરૂપ છે...': પરિણામમાં પૂર્વના ત્રિકના વિનિયોગ થયા જે શુભાશુભ ભાવ એને ન ત્રિકતો, [એ રૂપ] ન થતો - પૂર્વના ત્રિકનું ફળ દર્શન, જ્ઞાન, રાગ અને દ્વેષ એનાથી કારણ ભિન્ન - એમ ન થયા થતો, એવો કર્તા પરિણામ કારણરૂપ એટલે પરિણામ સ્થિર તે છે.
- ખોટાના ચારનું કાર્ય ત્યું છે એમાં જે કરે છે એ સમયસારના ત્રિકની એવા પરિણામની તે કારણરૂપ છે. પરિણામમાં જે કરે છે એને સમયસારના ત્રિકની એવા પરિણામની કારણરૂપ છે. સમયસારમાં કરશો એ બાધ નહિ.

- આવિષ્કારોનું કારણમાં કેટલાક આવિષ્કાર દોષપૂર્ણ છે, વિચાર-વ્યાપાર માગ્યા વગર સ્વતંત્રતા, સ્વાધીનતા અને પરિણામના ભાગ થયા ન હોય અને સ્વરૂપમાં કંઈક અંતરાય અને સાવધાન રહેવું તે કેટલાક છે?

(પૃષ્ઠ.૩૦) (રીતિ-કરીતિ). 'જે કારણ પુદ્ગલત્વના વિભાવ (વિકાર) થતા જોવાય...' [અહિંયા] પુદ્ગલત્વના વિભાવના ગુણે થતા જે ભાવો કોનાથી 'પોતાને વિભાવિત છે, તે કારણ તે જોવાના વિકારાનુસાર પ્રવર્તવાને (સ્વતંત્રતા વિના) પ્રવૃત્તિમાં થતાં પોતે જ પ્રવૃત્તિમાં છે; પ્રવૃત્તિમાં તો પર્યાય છે પરંતુ કારણમાં પર નરકથી પાછા વળતાં (પર્યાય) થઈ છે તેથી કારણ જ પ્રવૃત્તિમાં છે એમ તેઓમાં કહેવાય છે.

- ત્યારબાદ પાછળ થતાં કેટલુંક ભાગ કોનાથી કારણને વિભાવિત છે તે ભાગ શુદ્ધ પર્યાય છે. એ તો સ્વભાવરૂપ પર્યાયની વાત છે, પર્યાયના ઉત્પાદની આવિષ્કારની વાત છે.

- 'તે જ કારણ, તે ભાવોના ~~[illegible]~~ વિભાવ ઉત્પાદ વિના (સ્વતંત્રતાના વિના) પ્રવર્તમાન થતાં, પ્રત્યાખ્યાન છે;...' એ ગુણ-ગુણભાવથી રહિત પ્રવૃત્તિમાની પર્યાય થઈ તે જ પર્યાય સ્વભાવમાં જે ઉદયન થવાનું વિકાર દ્રવ્ય તેને પ્રવર્તમાન થતાં, તેને [પરિણામમાં] ઉત્પન્ન ન થતાં, સ્વભાવમાં કંઈક રીતે વિકાર તરીકે-[એ ત્રણેય ભાગે] એ એ પ્રવૃત્તિમાં થયું એમાં જ [ભાગ] કારણ બાધ છે.

- ~~[illegible]~~ અહીં તો પરિણામમાં ભાવને થયું તરીકે, પાછો ફરીને એ જ પ્રવૃત્તિમાં અને એ જ સ્વભાવમાં ઉદયના વિકારને થયું તરીકે માટે એ જ પ્રવર્તમાન છે.

- મૂળ તો પરિણામ પરિણામમાં સ્વીકારાયેલ વિભાવના થઈ એ પરિણામને ત્રણ કોટિમાં ગણવું પડે છે. પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ તેને પ્રવૃત્તિના તટસ્થ છે, સ્વભાવમાં એનો ઉદય નહીં થતાં માટે એને પ્રત્યાખ્યાન તટસ્થ છે એને પરિણામમાં તેમાં સ્વભાવથી, દૂરો રહેવું એને આલોચના એટલે ઉત્તર તટસ્થ છે. [માટે] 'તે જ કારણ, પરિણામ વિભાવપર્યાયને પોતાથી (કારણથી) ઉત્પાદ સ્વભાવયુક્ત અનુભવતાં હોવે આલોચના છે.' પરિણામ ત્રણ પ્રકારના નહીં. પરિણામ તો એક જ છે. એ ત્યારબાદ પ્રવૃત્તિની વાત છે એ ત્રણ તાલના વિકાર એક જ પાછો પાછળ [તેથી] પ્રવૃત્તિમાં, એ પરિણામ સ્વભાવના વિકારનું તારણ થયું તરીકે માટે તેને પ્રત્યાખ્યાન એને એ જ પરિણામ પરિણામમાં પોતે વિભાવ થયા તરીકે માટે તે પરિણામને જ આલોચના તટસ્થ છે.

- પ્રશ્ન: સ્વભાવને તો છે જ? ઉત્તર: સ્વભાવ એક જ છે. એમાં જે એમાં અપેક્ષાએ ત્રણ ભાગ પાડ્યા.

- 'એ રીતે તે કારણ કેટલા પ્રવૃત્તિના (એટલે પ્રવૃત્તિના તટસ્થ) થતાં, કેટલા પ્રત્યાખ્યાન (એટલે પ્રત્યાખ્યાન તટસ્થ) થતાં અને કેટલા આલોચના (એટલે આલોચના તટસ્થ) થતાં [i] પ્રવૃત્તિના તટસ્થ અને ઉત્તરના તટસ્થ સ્વભાવે એટલે વિભાવ થયાં થતાં, [ii] પરિણામ વિભાવપર્યાયને પોતાથી (કારણથી) ઉત્પાદ સ્વભાવયુક્ત અનુભવતાં થતાં, [iii] પોતાના જ-સ્વભાવભાવના જ-નિરંતર સ્વરૂપ (સ્થિરતા, સ્થાયીતા તટસ્થ) લક્ષણે આવિષ્ટ છે (એટલે પોતે જ આવિષ્ટસ્વરૂપ છે)...'

- આ રીતે ક્રમબદ્ધપર્યાય ઉત્તર અવસ્થા સ્થિરતાથી જ્યાં સ્થિરતાથી થતાં એટલે એને

આલોચના એટલે સંપૂર્ણ, પ્રતિક્રમણ આદિ સૌમાંથી પાછો ફર્યો એમ તેવામાં આવે છે. પરંતુ તો સ્વરૂપમાં રહે છે ત્યારે જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય તેને અને પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના તેવામાં આવે છે.

- પ્રશ્ન: એ શાના ગુણસ્થાનની વાત છે? ઉત્તર: છઠ્ઠે પણ હોય છે. પાંચમે પણ હોય અને સંપૂર્ણ પ્રતિક્રમણ, આલોચના હોય છે. બીજે ન હોય.
- પ્રશ્ન: શુદ્ધિની વૃદ્ધિનું પ્રતિક્રમણ તેવું છે ને? ઉત્તર: સર્વ ગુણોથી તે સંબંધિત. અને એ ઉપરાંત સર્વ ગુણની વિશેષ શુદ્ધિ થઈ, અંદર વિશેષ પ્રકટન(થઈ) તેનું નામ ચારિત્ર છે. એનો પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના તે છે.
- 'સામાયિકમાંથી જ નિરંતર ચારિત્ર...' એવાંતરૂપ આનંદમાં વિશેષ થઈ અને વિશેષ આનંદ અંદર આવતો એટલે પછી ત્યાં પ્રકટ નિયુક્ત પડે છે. પરંતુ તો એક જ છે. જે આત્મા પોતે જ ચારિત્રસ્વરૂપ છે.
- ઊંઘમાં પણ એને ચારિત્ર ક્યાંક રહેતું, દીક્ષા-અવસરમાં પણ ચારિત્ર ક્યાંક રહેતું. અંદર જ્ઞાનમાં જ થઈ છે એ સ્થાને આખોને ત્યાં એક જ રૂપ છે. એ ચારિત્ર!
- 'અને ચારિત્રસ્વરૂપ પર્યાય પોતે પોતાને-જ્ઞાનમાં જે-ધ્યાતા (અનુભવતા) દોષોથી (તે આત્મા) પોતે જ જ્ઞાનચેતના છે, એવો ભાવ (આશય) છે.':
- જ્ઞાનચેતના તો એકે પણ છે પરંતુ એ [તો] જ્ઞાનમાં વિશેષ ખીલી ગયો છે, વિશેષ આનંદ અંદર આવતો છે.
- પ્રશ્ન: 'જ્ઞાનક્રિયાધ્યાન મોક્ષ!' આવે છે ને? ઉત્તર: એટલે આનંદમાં અને આત્મામાં ઠરવું અંદર એ ક્રિયા.
- ગયા દિવસ ફક્ત ક્રિયામાં આવતાં [તેમાં] જોડાવું અને એને આત્મા સાથે જોડાવું એનું નામ પ્રતિક્રમણ. ભવિષ્યમાં એ પરિણામને ઉદય અને ઘાયું એનું નામ પચ્ચખાણ અને વર્તમાનમાં પણ ક્યાંક વિભાવને વિભાવમાં જોડાણ ન થવું તેને જ આલોચના તે નિરંતર તેવામાં છે.
- જ્ઞાનચેતના એનું નામ પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના. ચારિત્રની દશાને પણ જ્ઞાનચેતના તેવામાં આવે છે.
- (સારાંશ:) 'ચારિત્રમાં પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાનું વિધાન છે. તેમાં, પૂર્વે ભાવેલા દોષથી આત્માને નિવર્તાવવો તે પ્રતિક્રમણ છે, ભવિષ્યમાં દોષ ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન છે અને વર્તમાન દોષથી આત્માને જુદો રાખવો તે આલોચના છે. આવું તો નિશ્ચય ચારિત્રને પ્રધાન કરીને કથન છે;'. એનું નામ સાચું ચારિત્ર છે. '~~[illegible]~~ 'માટે નિશ્ચયથી વિચારતાં તો, જે આત્મા ત્યાગે કથનમાં કર્તાથી પોતાને ભિન્ન જાણે છે, શુદ્ધ છે અને અનુભવે છે, તે આત્મા પોતે જ પ્રતિક્રમણ છે, પોતે જ પ્રત્યાખ્યાન છે અને પોતે જ આલોચના છે. એમ પ્રતિક્રમણસ્વરૂપ પ્રત્યાખ્યાન-સ્વરૂપ અને આલોચનાસ્વરૂપ આત્માનું નિરંતર અનુભવન તે જ નિશ્ચય ચારિત્ર છે.'
- પોતે ત્યાગ કરે અને પાછા, ક્યારે તો આત્મામાં ભળવાના ભાવથી કરવું, આમ જાણે એનું નામ ચારિત્ર કહેવાય.
- 'જે આ નિશ્ચયચારિત્ર, તે જ જ્ઞાનચેતના (અર્થાત્ જ્ઞાનનું અનુભવન) છે.':

- જ્ઞાન તે સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન છે. જ્ઞાનનો અનુભવ તે જ ચારિત્રનો અનુભવ છે. ચારિત્રનો અનુભવ તે જ જ્ઞાનનો અનુભવ છે.
- 'તે જ જ્ઞાનચેતનાને (અર્થાત્ જ્ઞાનના અનુભવને) સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતનારૂપે પ્રધાનતાથી જ્ઞાનમાં પ્રગટ થાય છે.'
- જ્યારે ચારિત્રને જ્ઞાનની અંતર્મુખતાની સમ્યક્તાને - જ્ઞાનને જ પ્રધાન થાય છે. જ્યારે જ્ઞાન ગુણને જ્ઞાનગુણ પકડે છે ત્યારે [ચારિત્રગુણ] જ્ઞાન ગુણ [જ્ઞાન ગુણ] ઉત્પન્ન થાય છે એમ કાર્યકારણ. [ચારિત્ર ને જ્ઞાન ગુણને જ્ઞાન ગુણમાં ત્યાં થતું નથી.] ચારિત્ર એ જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કરે એટલું છે તેથી તેને જ્ઞાનચેતના કહે. તે જ્ઞાનચેતનાને પ્રધાન પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનગુણને જ્ઞાનગુણની પર્યાય પ્રગટ થાય છે

<u>સારાંશ-પદ્ય:</u>

ભૂતાર્થના ત્યાં નિમિત્તે જ્ઞાન જે આ થાય છે,
એના નિમિત્તે ચારિત્ર ત્યાં બધાય છે;
નિશ્ચય થઈ જે જ્ઞાનથી જે વાસ્તવે ઉદિત છે,
પ્રતિક્રમણ પ્રત્યાખ્યાન કાર્યોરૂપ ત્યાંયે થાય તે.

ગાથા- ૩૮૩ થી ૩૮૬ : ઉપસંહાર

(1) જોડકાં જોડો :-

1.	આત્મા પ્રતિક્રમણ	A: ઉદયમાં આવેલા વર્તમાન કર્મનું મમત્વ છોડવું
2.	આત્મા પ્રત્યાખ્યાન	B: અતીત કર્મ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી / આગામી કર્મ બંધાય તે ભાવોનું મમત્વ છોડવું
3.	આત્મા આલોચના	C: અતીત કર્મ પ્રત્યે મમત્વ છોડવું
4.	આત્મા ચારિત્ર	D: પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાપૂર્વક સંયમ વર્તવું.

5.	આત્મા પ્રતિક્રમણ	A: પૂર્વે કરેલા અને પ્રસંગના રિસાઇકલમાં શુભાશુભ કર્મ નિર્વર્તવું
6.	આત્મા પ્રત્યાખ્યાન	B: ભવિષ્ય કાળનું શુભાશુભ કર્મ જે ભાવમાં બંધાય તે ભાવોને નિર્વર્તવું
7.	આત્મા આલોચના	C: વર્તમાને ઉદયમાં આવેલું અને પ્રસંગના રિસાઇકલવાળું શુભાશુભ કર્મ તેનું તરવાપણું છોડવું.

8.	પ્રતિક્રમણ	A: વર્તમાન દોષથી આત્માને જુદો કરવો
9.	પ્રત્યાખ્યાન	B: ભવિષ્યમાં દોષ લાગવાનો ત્યાગ કરવો
10.	આલોચના	C: પૂર્વે લાગેલા દોષથી આત્માને નિવર્તાવવો

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનચેતના તે જ ચારિત્ર છે.
2. ચેતૂપના જ્ઞાનમાં સ્થિર શાંતિ અને સ્થિરતા આવે તેને ચારિત્ર કહે છે. ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનચેતના તેનાથી જુદી ચીજ છે.
3. પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાઓ જાણી લેવાજ આજની પરીક્ષાને લાગુ પડે છે.
4. જેને રાગથી જોતાં ભૂરો રાઈ છે એવા જ્ઞાનીને પ્રતિક્રમણાદિ ભાવો હોય છે, અજ્ઞાનીને નહિ.
5. ફરી પ્રત્યે મમત્વ છોડવું એટલે શુભાશુભ ભાવ પ્રત્યે મમત્વ છોડવું.
6. ચેતૂપમાં સ્થિરતા થતાં શુભાશુભ રાગ ઉત્પન્ન થતાં નથી તેને ફરી પ્રત્યે મમત્વ છોડવું એમ કહેવાય છે.
7. ભવિષ્યના શુભાશુભ ભાવનો [વર્તમાનમાં] ત્યાગ એનું નામ ભવિષ્યનું પ્રત્યાખ્યાન છે.
8. ભવિષ્યના શુભાશુભ ભાવનો [વર્તમાનમાં] ત્યાગ એનું નામ વર્તમાન પ્રત્યાખ્યાન છે.
9. જ્યાં સુધી ભવિષ્યની પરપદાર્થ પ્રત્યેની તીવ્ર પકડ આકાંક્ષા અને મમતા [વર્તમાનમાં] રહે છે ત્યાં સુધી તે અપ્રત્યાખ્યાની છે.
10. 'ઉદયમાં આવેલા વર્તમાન કર્મનું મમત્વ છોડે' એટલે વર્તમાનમાં શુભાશુભ ભાવ ન થવાદે તેનું નામ આત્મા આલોચના છે.
11. 'નિઃશંકિત દુષ્કૃતમ્' રૂપ શુભભાવ તે પ્રતિક્રમણ છે.
12. ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનચેતના એટલે, પાંચમે ગુણસ્થાને હોય છે તેને ચારિત્ર પણ એટલે-

પોતાને હોય છે.

13. પોતાને ગુણોમાંને અંગિત ચારિત્ર હોય છે, બીજે હોતું નથી.
14. પ્રકૃતિના કારણે દેહ-દોષ, રાગ-દ્વેષ ન થતા હોય અને તેનાથી વિમુક્ત રહેવું તે વર્તમાન આલોચના છે.
15. આલોચના અને ઈંગર એ જુદી ચીજ છે.

③ સાચું ખોટું (T/F) બનાવો :-

1. જ્ઞાની જ્યારે ચારિત્રમાં પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરશે ત્યારે તેને ચારિત્રમાં પ્રત્યાખ્યાન થશે.
2. ચારિત્રના ભાવમાં ઘુમાઘુમ ન થતા જે કોલ વર્તમાન સ્થિરતામાં પ્રતિજ્ઞા કરે તે પ્રત્યાખ્યાન [વર્તમાનમાં] છે.
3. પ્રતિક્રમણ તો પછીથી છે પરંતુ તે આત્મામાં પર તરફથી પાછા વળીને થાય છે તેથી આત્મામાં પ્રતિક્રમણ છે - એમ કહ્યું છે.
4. પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના એ ત્રણે પૂર્વના (અતીત અનુભવ) પરિણામો છે
5. વર્તમાન પરિણામમાં ઉત્પન્નતા માટેની નિર્મળતા થેઈ એ એને જ પરિણામને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એવા ત્રણ ખંડોમાં એનુક્રમે પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના કહે છે.
6. ત્રણેય કિયા કરવાં કરાવાં તરીકે તેને પ્રતિક્રમણ, એ પરિણામ ચારિત્રના કરવાયોગ્ય થેયું તરીકે માટે પ્રત્યાખ્યાન અને એ પરિણામ વર્તમાનમાં વિદ્યમાન થયા તરીકે માટે આલોચના છે.
7. ઉપરોક્ત પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના વરસે સમયસારે હોય છે.
8. સ્વરૂપમાં સ્થિર સ્થિર થતાં સ્થિરતી ભાવોનું ઉત્પન્ન જ ન થયું તે જ પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના છે.
9. બીજા ગુણસ્થાને પણ ઉપરોક્ત પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચના હોય છે.
10. શ્રેણિના, ઉપર-આવના આઠ થયે પછી ચારિત્ર રહેતું નથી.
11. ઘુમાઘુમ ભાવમાં ન જોડાતાં આત્મામાં જોડાવું તે પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, આલોચના છે.
12. પ્રતિક્રમણસ્વરૂપ, પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપ અને આલોચનાસ્વરૂપ આત્માનું નિરંતર અનુભવન એ જ નિશ્ચય ચારિત્ર છે.
13. જ્ઞાનગુણને શ્રદ્ધાગુણ અને શ્રદ્ધાગુણને ચારિત્રગુણ વધે છે.
14. ચારિત્ર એ જ્ઞાનની સ્થિરતા અને એકાગ્રતા છે, તેથી તે જ્ઞાનચેતના છે.
15. જ્ઞાનચેતનાને વિકલ્પોનાં પ્રગટ થેય છે.

ફિશ ૨૧-૨૨૪

પ્રસ્તાવિક:- હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ ટિપ્પણ કરે છે, જેમાં જ્ઞાનયોગનું સ્વરૂપ અને અભ્યાસયોગનું (અવિરતિ સ્વરૂપયોગનું અને સ્વરૂપયોગનું) ફળ પ્રકાર કહે છે:-

ફિશ:- (હરિગીત)

સંયોગના ભય થી નિરંતર જ્ઞાનની જો જ્યોત,
તો જ્ઞાન શુદ્ધ થઇ અવિરતિનું નિજ અંતરે;
અભ્યાસની સંયોગનાથી ગંધ આવે દોષનું
ને અંતરંગે જ્ઞાનની તે શુદ્ધતા રોકી રહે. ૨૧૮

ભાવાર્થ: નિરંતર જ્ઞાનની સંયોગનાથી જ જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધ પ્રગટે છે; અને અભ્યાસની સંયોગનાથી ગંધ દોષનો થતાં જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે-જ્ઞાનની શુદ્ધતા થવા દેતો નથી.

ટીકાર્થ: (ટીકાર્થ:) 'નિરંતર જ્ઞાનની સંયોગનાથી જ- પોતાથી જ, જ્ઞાનના અનુભવથી જ (પૃષ્ઠ.૭૩૦) ફળજ્ઞાન થાય છે. ક્રિયાનિષ્ઠ જે રાગ છે તેના અનુભવથી ગંધના થાય છે.' જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધ પ્રગટે છે' [અવિરતિ] ફળજ્ઞાન થાય છે.

- 'અને અભ્યાસની સંયોગનાથી ગંધ દોષનો થતાં જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે- જ્ઞાનની શુદ્ધતા થવા દેતો નથી.' દોષનો થતાં અવિરતિ ગંધ થયા વિના રહેતો નથી. રાગ-દ્વેષની ક્રિયા તરફ અને ગંધ થાય જ, ન થાય એમ ન બને. અને તે જ્ઞાનની શુદ્ધતા થવા દેતો નથી.

- (ભાવાર્થ:) 'ચિદ્ (વસ્તુ) પ્રત્યે અંતરંગ થઇને નિત્ય જ અનુભવરૂપ ઉપાદાનથી થયો તે તેનું સંયોગન કહેવાય. જ્ઞાન પ્રત્યે જ અંતરંગ ક્રિયુક્ત થઇને નિત્ય નરંતર જ ધ્યાન રાખવા તે જ્ઞાનનું સંયોગન અવિરતિ જ્ઞાનયોગ છે.': [ટીકાર્થમાં કહ્યું છે] 'જ્ઞાનની ચેતના અત્યંત શુદ્ધ પ્રગટે છે..' એવો અર્થ પ્રગટો તરફ છે. જ્ઞાન અંદર જે અંતરંગ. મુખ્યપણે અંતરંગ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એના પ્રત્યે જ અંતરંગના- ઉપયોગને જ્ઞાનમાં અંતરંગ તરીકે નિત્ય નરંતર ધ્યાન રાખવું, નિત્ય નરંતર અનુભવ રાખવો તે જ્ઞાનનું સંયોગન અવિરતિ જ્ઞાનયોગ છે. એનું જ્ઞાન ઉપર જ્ઞાન નથી જે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એની જે અંતરંગના અને વેદન, 'તેનાથી જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધ થઇને પ્રગટે છે અવિરતિ ફળજ્ઞાન ક્રિયાને છે. ફળજ્ઞાન ક્રિયાના રોકવાર જ્ઞાનયોગના દોષક છે.': જ્ઞાન અંદરમાં આ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, સંભળાયેલું જ્ઞાન, ધારણાનું જ્ઞાન-એ જ્ઞાન બધું જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ જ ક્રિયા નિત્ય છે. આચાર્યો જે જ્ઞાનની ચેતાથી નિત્ય છે એ જ્ઞાનમાં અંતરંગના ઉપયોગ થવો તે જ્ઞાનયોગના, ધ્યાનયોગના તે ફળજ્ઞાનનું કારણ છે. ક્રમનું ગણે કરીને, ક્રમને ધ્યાન બનાવીને પરંપરાએ અંતરંગ જ્ઞાન- આત્માનું વેદન શુદ્ધ પ્રગટે તેનાથી ફળજ્ઞાન થાય છે. આ આગળ છે.
- ફળજ્ઞાન ક્રિયાના રોકવાર જ્ઞાનયોગના દોષક છે.' જેવો એનો સ્વભાવ પ્રગટવો એવું ધ્યાન બનાવીને જ્ઞાનને અંતરંગ કર્યું તે વીતની પ્રગટ શુદ્ધતાને પામે છે. જ્ઞાનને આનંદને અનુભવ અંતરંગ થઇને વેદન કરીને [અવિરત] શુદ્ધતા પ્રગટ કરવા અને [અવિરત] શુદ્ધતા પ્રગટ શુદ્ધતાનું કારણ છે.
- 'અભ્યાસરૂપ (અવિરતિ સ્વરૂપ અને સ્વરૂપરૂપ) ઉપયોગને કરવો, નિત્ય નરંતર (સ્વ

અને ક્રમશઃ નષ્ટ જ-) કેવળજ્ઞાન થઈ ગયા જ અનુભવ કરતાં, તે
અજ્ઞાનચેતના છે. તેનાથી કર્મનો બંધ થાય છે, ને જે બંધ જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે.

- ક્રમબદ્ધ તરફ. પુણ્યના ફળે પામવા પરિણામ કરે છે અને તેનું ફળ-ક્રમફળ દુઃખ છે. એ રાગનો અનુભવ કરતાં તે અજ્ઞાન છે. જ્ઞાનનો અનુભવ કરતાં એ જ્ઞાન છે.
- અજ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન થયાને રાગનો જ અનુભવ કરતાં તે અજ્ઞાનચેતના છે. પુણ્ય અને પાપ બન્ને બાધક શુભભાવે, અશુદ્ધભાવે, નિર્બળભાવે વેદનાર છે. તેનાથી કર્મનો બંધ થાય છે. એનાથી જરાયે મોક્ષને મદદ કરે તેમ નથી.
- જ્ઞાનનું જ્ઞાન અને જ્ઞાનાંશ સ્વરૂપ જ દીવાબત્તી છે. એવો સ્વરૂપ જી એ દરેકના પોતાના-સંયોગ-સમયની પુરાવે પોતાના (પર્યાય), એ બધાનું જોવાના, શુદ્ધતા એ પરિણામનું કરવા છે અને એ જ ક્રિયાકાંડ કરવાનું કરવા છે.

ફિલમ-228 : ધર્મચિંતન

(૧) સાચું ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. અજ્ઞાનયોગના અધિષ્ઠાન ક્રિયાના અને કારણયોગના.
2. 'જ્ઞાન અજ્ઞાન શુદ્ધ પ્રકાશ છે' અધિષ્ઠાન વિકલ્પ થાય છે.
3. જ્ઞાનના નિરોધ અનુભવથી જ વિકલ્પ થાય છે.
4. બંધ 'દોડતો ધર્મ' અધિષ્ઠાન બંધ થયા વિના રહેતો નથી.
5. 'બંધ દોડતો ધર્મ જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે' અધિષ્ઠાન રાગદ્વેષની ક્રિયાથી બંધ થાય જ છે અને તે [બંધ] જ્ઞાનની શુદ્ધતા થવા દેતો નથી.
6. 'જ્ઞાનયોગના' અધિષ્ઠાન જ્ઞાનનું સંયોજન કરતાં ઉપયોગને જ્ઞાનમાં અંતર્મુખ કરીને તેના તરફ જ ધ્યાન રાખવું, તેના તરફ જ અનુભવ રાખવો.
7. જ્ઞાનનું સંયોજન' અધિષ્ઠાન જ્ઞાન પ્રત્યે જ અંતર્મુખ ઉપયુક્ત થઈને તેના તરફ જ ચિત્ત રાખવા.
8. દ્વિવિધ દ્વારા બ્રહ્મને વર્ણન પદ્ધતિમાં અંતર્મુખ જ્ઞાન - અજ્ઞાનનું વેદન શુદ્ધ પ્રકાશ તેનાથી વિકલ્પ થાય છે.
9. અખંડિત શુદ્ધતા તે પૂર્ણ શુદ્ધતાનું કારણ ન હોય શકે.
10. ક્રિયા અને કારણ તરફ જ અંતર્મુખ થઈને તેનો જ અનુભવ કરવો અંતર્મુખ પુણ્ય-પાપના પરિણામ અને તેના સ્વરૂપ દ્વારાનો જ અનુભવ કરવો તે અજ્ઞાનયોગના છે.
11. પુણ્ય અને પાપ બન્ને જ્ઞાનો શાંતિ અને સુખદાને રોકનારા છે. તેનાથી કર્મનો બંધ જ થાય છે, મોક્ષ જરીયે થતો નથી.

ગાથા ૩૮૭ થી ૩૮૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ વિષયને ગાથા દ્વારા કહે છે.

ગાથા :-

જે સ્વસ્થને વેદતો નિજરૂપ સ્વસ્થને ન વે,
તે જીવ ભોગે અનેકવિધના સ્વયં-દુઃખ ભોગવે; ૩૮૭

જે સ્વસ્થને વેદતો જાણે 'સ્વસ્થને મેં હણું',
તે જીવ ભોગે અનેકવિધના સ્વયં-દુઃખ ભોગવે; ૩૮૮

જે સ્વસ્થને વેદતો આલંબે સુખ દુઃખ થાય છે,
તે જીવ ભોગે અનેકવિધના સ્વયં-દુઃખ ભોગવે. ૩૮૯

ભાવાર્થ: [૩૮૭]. સ્વના સ્વને વેદતો થકો જે આત્મા સ્વસ્વને યથારૂપ ન વેદે (-માને છે), તે જીવ ઘણા પ્રકાર પ્રકારના સ્વયં-દુઃખના ભોગવે - ભોગે છે.

- [૩૮૮] સ્વના સ્વને વેદતો થકો જે આત્મા 'સ્વસ્વને મેં હણું' એમ જાણે છે, તે જીવને ઘણા પ્રકાર પ્રકારના સ્વયં- દુઃખના ભોગવે - ભોગે છે.
- [૩૮૯] સ્વના સ્વને વેદતો થકો જે આત્મા સુખ અને દુઃખ થાય છે, તે જીવને ઘણા પ્રકારના સ્વયં- દુઃખના ભોગવે - ભોગે છે.

ટીકાર્થ: (ટીકા:) 'જ્ઞાનથી અન્યમાં (-જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમાં) એમ બોધું (અનુભવ્યું) કે (પ.ત.-મુજ) "આ હું છું", તે અજ્ઞાનચેતના છે.':

- જ્ઞાન અંદર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા, એનાથી અન્ય એટલે રાગ-દ્વેષ, ઇચ્છા-ઇત્યાદિ અન્ય ભાવોમાં એમ બોધું- જાણ્યું, વેદ્યું, કે આ હું છું- રાગનો પિંડ જે છે એ હું છું- એવો પિંડ ભાવને અનુભવ્યું એ અજ્ઞાનચેતના છે. જેને હું છું એમ માને એ મને ઓળખાય છે એમ માન્યા વિના રહે નહિ.
- "પરદ્રવ્યોનો દુઃખાર, સ્વદ્રવ્યોનો સુખાર" પરદ્રવ્યોનો દુઃખાર છે અને સ્વદ્રવ્યનો અનુભવ તે સુખાર- મુક્તિનું કારણ છે.
- 'તે જે પ્રકારે છે- સ્વરૂપના અને સ્વસ્વરૂપના. તેમાં, જ્ઞાનથી અન્યમાં (એટલે જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમાં) એમ બોધું કે "આને હું હણું છું" તે સ્વરૂપના છે; અને જ્ઞાનથી અન્યમાં એમ બોધું કે "આને હું ભોગવું છું", તે સ્વસ્વરૂપના છે. (એમ જે પ્રકારે અજ્ઞાનચેતના છે.)':
- સ્પર્શ આદિ સ્વસ્વને - આઠે તો તે જડાવસ્થાની જાતિનો સ્પર્શ, આઠે તો શીતળતાનો સ્પર્શ- તેને "હું હણું છું," તે સ્વરૂપના છે, અંધકાર રૂપના છે. અને તે રાગને "હું ભોગવું છું" એ સ્વસ્વરૂપના છે. પહેલામાં "હું હણું છું" એમ લીધું, બીજામાં રાગને "હું ભોગવું છું" એમ છે.
- એવુંને આત્મા ખાલી જ્ઞાતા કે દ્રષ્ટા નથી. જે પરદ્રવ્ય છે એનો અનુભવ સ્વદ્રવ્યમાં કોઈ શક્તિ જ નથી. પરંતુ સ્વદ્રવ્યની સ્વસત્તાની અપેક્ષા (છે) એ પોતાની પોતામાં છે તેથી તેને તરી અને પેદા છે. હું [સ્વસત્તા અપેક્ષાએ] હણું છું અને હું ભોગવું છું એવો જે માન્યતા (છે) એ પણ અજ્ઞાન છે.
- શરીર આદિ બાહ્ય જડ હોવાને જે રાગ થાય, દ્વેષ થાય [તે] એને હું ભોગવું છું એ સ્વસ્વરૂપના છે. સ્વભાવ સિવાયની પરિણામરૂપ ક્રિયા, એનું ફળ દુઃખ છે. એ દુઃખનું વેદન સ્વસ્વરૂપના છે. [એમ જાણનાર] એ સિવાયમાં સિદ્ધાંત રાખો છે અને સિવાયના વેદનમાં અજ્ઞાન રાખો છે.

- 'તે સમયના અજ્ઞાનીઓના સંસારનું ભાન છે; પરંતુ સંસારનું ભાન જે કોઈ પ્રકારનું (વ્યાવહારિક) હશે, તેનું તે અજ્ઞાનીઓના ભાન છે (અધિક તેનાથી હશે ઉપાય છે).
- એ જીવ બીજા સંસારનું ભાન છે. કોઈક સંસાર દ્વારાથી. કોઈ હશે સંસારનું ભાન છે, [સંસાર] ઉત્પન્ન થઈ છે અને એ કોઈ હશેનું ફળ કે અજ્ઞાનીઓના છે. [કોનાથી] આઠેય હશે ઉપાય, હોં!
- 'માટે મોક્ષાર્થી પુરુષે અજ્ઞાનીઓનાં પ્રલય થવા માટે સંયમ હશના સેવ્યાસેવી (ત્યાગની) ભાવનાને અને સંયમ હશના સેવ્યાસેવી ભાવનાને નચાવતાં, ચૈતન્યમાત્ર એક ભાવની જ્ઞાનીઓનાને જ નિશ્ચે સેવન નચાવવા.'
- 'મોક્ષાર્થી' માટે ઉપાય પૂર્વ સહિત ધ્યાની ભાવનાવાળો. 'અજ્ઞાનીઓનાં પ્રલય થવા માટે' અધિક અજ્ઞાનનો જે અનુભવ, અનેક-ઘનાદિનું થવું અને ભોગવવું એનો નાશ થવા માટે. 'સંયમ હશના સેવ્યાસેવી ભાવનાને નચાવતાં' એટલે એ જીવ સાથી દયાનો નાશ થવા માટે સેવ્યાસેવી ભાવનાને 'નચાવતાં' અધિક છોડીને અધિક તજી નાખને, 'ભાવની જ્ઞાનીઓનાને જ નિશ્ચે નચાવવા' એટલે ઊપજાવવા નહીં પડી રહ્યા.
- ભાવની જ્ઞાનીઓનાને જોઈનું થવા દીધા. એમાં સેવ્યાસેવ્ય, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણેને એટલાં સમાવી દીધા. એ ત્રણ વિના છે એટલે આત્માના જ્ઞાનનું જ્ઞાન, જ્ઞાનની પ્રતીતિ અને જ્ઞાનનો અનુભવ – એ ત્રણ એટલે છે. આત્મા તરફનું (સંબંધન છે).
- 'ભાવની જ્ઞાનીઓનાને જ નિશ્ચે સેવન નચાવવા': આટલું કરે પણ તેનું જે પરિણામ થયું, બધા ભાવ છોડી દીધા. સેવન નચાવવા – તિર્યંચ ભાવને ક્રિયાઓના અને તિર્યંચ ભાવને આ જ્ઞાનીઓના એમ નહિ.

- સારાંશ પદ્યમાં

(હરિગીત)

આત્માએ જુદા સર્વ ભાવોનાં ત્યજીને સૌ ચિંતવ્યા,
ત્યજું છું બધી હું ભાવ્યું છું તેમને એ ભાવના;
ત્યજીને હું પામ્યો દુઃખ અનંત આજ આ સંસારમાં,
નિવારીને પામું હવે અજ્ઞાનની એ ભાવના.

(૧) જોડકાં જોડો :-

1.	જે પુરુષ ક્રિયોના અને ક્રિયાયોગનાને વેદે છે	A:	તે પુરુષ મોક્ષની દશાને પામે છે
2.	જે મોક્ષાર્થી સાધક અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસની ભાવનાને ત્યાગે છે	B:	તે પુરુષ ફરીને જન્મ અને મૃત્યુના ક્રમને-દુઃખના ચક્રને ભોગવે છે.

3.	અષ્ટાંગયોગના	A: જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમાં 'આ હું છું'-એમ યોગ્ય (અનુભવ્યું)
4.	ક્રિયાયોગના	B: જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોને 'હું ભોગવું છું'-એમ યોગ્ય (અનુભવ્યું)
5.	ક્રિયાયોગના	C: જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોને 'હું કરું છું'- એમ યોગ્ય (અનુભવ્યું)

(૨) સાચું + ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. 'જ્ઞાનથી અન્યમાં' અર્થાત્ જ્ઞાન ગુણ સિવાય દર્શન, ચારિત્ર, ભક્તિ આદિ અનંત ગુણોમાં
2. 'જ્ઞાનથી અન્યમાં' અર્થાત્ જ્ઞાન સિવાય અન્ય રાગ-દ્વેષ, દયા-દાન આદિ ભાવોમાં.
3. હું શરીર છું એમ માનું છું પરંતુ શરીરપણું મને ભાગ્યોદયથી છે એમ હું માનતો નથી.
4. જેને હું છું એમ માને છે તે મને ભાગ્યોદયથી છે એમ તે માન્યા વિના રહેતો નથી
5. હું રાગ-દ્વેષ કરું છું એ ક્રિયોના છે પરંતુ હું દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની ભક્તિ કરું છું તે ક્રિયોના નથી.
6. સંયમ આદિ ભાવોને ભોગવવાનો ભાવ તે ક્રિયાયોગના છે પરંતુ પંચમકાળમાં મહોત્સવમાં ભગવા સિવાનો દરેક તે ક્રિયાયોગના નથી.
7. 'ક્રિયોના' અને 'ક્રિયાયોગના'માં 'ક્રિ' શબ્દનો અર્થ [શુભ-અશુભ સિવાયની] ક્રિયા થાય છે.
8. સંસારનું ચક્ર અષ્ટાંગયોગના છે અને અષ્ટાંગયોગનું ચક્ર આઠ પ્રકારનું ક્રિયા છે- એમ અહીં કહ્યું છે.
9. ભાવપૂજા યોગના મોક્ષનું કારણ છે.
10. ભાવપૂજા યોગનામાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણેય સમાવી દીધા છે.
11. સંસારનું ચક્ર આઠ પ્રકારનું ક્રિયા છે અને આઠ પ્રકારના ક્રિયાનું ચક્ર અષ્ટાંગયોગના છે- એમ અહીં કહ્યું છે.
12. 'અષ્ટાંગયોગનાનો પ્રલય કરવા માટે' અર્થાત્ દયા-દાનાદિનું કરવું અને ભોગવવું -એનો નાશ કરવા માટે.
13. 'અભ્યાસની ભાવનાને ત્યાગીને' અર્થાત્ તેનો ભાવ કરીને, છોડીને અભિલાષા કરીને.
14. 'ભાવપૂજા યોગનાને એકને જ કહ્યા ભાવપૂજા' અર્થાત્ આનંદના પૂર પ્રભુનું જ પરિણામન કરવું, ભેળ વાત છોડી દેવા.

ગિરા - 224

ઉત્થાનિકા:- તેમાં પ્રથમ, સાત ગિરિના સંબંધની જાણકારી બતાવે છે.
(ત્યાં પ્રથમ શ્લોક કહે છે)

ગિરા: (દેહિગણ) મનાગ, જાગરિક, સંપ્રતિગિના સેતુ મિલે,
ફુરણ અને તારિણી, અનુમોદનાદિ ત્યાગને;
મન પવન તણાદિ પણ તણ સંબંધ ગણે રહું,
એ રીત પરમાત્મા એતો! નોંધમાં બંધાયેલું છું - ગિ.224.

ભાવાર્થ:-
→ જેણે ગિરિના (કારણ શરીર, પરિણામ અને અવાગમન ગિરિ સંબંધ) સમક્ષ મારે ફુરણ-તારિણ-અનુમોદનાદિ અને મન-પવન-ગિરાદિ ત્યાગને હું પરમ નોંધમાં (-ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળ અવસ્થાને) અવલંબું છું. (એ પ્રમાણે, સેતુ મિલને ત્યાગ કરનાર જ્ઞાની પુરુષ કહે છે.)

સારાંશ:- (ભાવાર્થ): 'જેણે ગિરિના (કારણ શરીર, પરિણામ અને અવાગમન ગિરિ સંબંધ)
(પૃ.નં.૪૩૧) સમક્ષ મારે' - જેણે ગિરિના મારે જાગરણ કાળના નિત્ય છે. ગયા ગિરિના ગાળે લોકમાં મારે ઘણા દોષ કોનાથી બન્યા છે. 'ફુરણ-તારિણ-અનુમોદનાદિ...' જે કે મારે કોનના, શેને કહે છે, કરવું નહિ, કરાવું નહિ અને કરતા હોય તેને અનુમોદવું નહિ.
· સમક્ષ મારે' કહ્યું ને? કેમાં તેવું બાકી રહ્યું? નીચેની ગાથે બાંધે અને પણ કીધ નહિ, એમ કહે છે. એ બધા પણ મારાના છે.
· જોતિને બાળે ફે બધું શૂન્ય થઈ ગયું. [પરંતુ] બાપુ! આવું હોય તો થયા વિના રહેતો નહિ. આવાના મને તો તે ત્રીજોધ કોને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું કશાય નહિ.
· તેવી બાબતના દોષ અને જાગરણના દર્શન કરે એમ કહે કે તો કોણ કોણથી કહે છે. પોતા પાપ અને પુણ્ય ઉદયની અપેક્ષાએ, ઉદયની અપેક્ષાએ નહિ.
· મન-પવન-ગિરાદિ પણ કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું નહિ. = મન-પવન-ગિરાદિ ત્યાગને હું પરમ નોંધમાં (-ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળ અવસ્થાને) અવલંબું છું. અહીં ફે રાગ સંબંધની નિર્મળ જ્ઞાયક દશાને અવલંબું છું એમ કહેવા, બાકી અવલંબન તો દ્રવ્યનું છે. '(એ પ્રમાણે, સેતુ મિલને ત્યાગ કરનાર જ્ઞાની પુરુષ કહે છે.)'

(પૃ.નં.૪૩૨)
· પહેલા ઉત્કૃષ્ટ પાઠ આવે છે. હવે બધ ગિરિમાં હું બધું છોડી દઈ છું. મારા આત્મામાં હવે દયાનમાં બધું એમ પાઠ કહે છે.
· ભાવાર્થ કરીને] 'જેણે ગિરિના (કારણ શરીર, પરિણામ અને અવાગમન ગિરિ સંબંધ) સમક્ષ મારે મન-પવન-ગિરાદિ ત્યાગને...': જ્ઞાનાવરણ જેણે ગિરિ આવરણ થાય છે, એને મનમાં મારે એ મર્યા વિના છૂટતો નથી. મુક્તિની પણ ગિરિ પણ નહિ. આત્મામાં [મુનિ] સમકિત સહિત આત્માના જ્ઞાન, જ્ઞાન રહિત ચેતનામાં ફરવું, કરાવવું, અનુમોદવું-મન, પવન, ગિરાદિ એમ બધ ગિરિમાં જે કંઈ રાગ થયો હોય તેને ત્યાગને સ્થિર થાય છે. ફરતો પુરુષાર્થ છે એમાં!
· તેવી બધા પુણ્યના રાગને બધ ગિરિમાં છોડીને આત્માની નિર્મળ દશા-ઉત્કૃષ્ટ ફર સિદ્ધની દશાને હવે અવલંબે છે. અવલંબવું તો ત્રિકાળ વસ્તુ [તો] છે, પરંતુ એ વસ્તુ તરફના પુરુષાર્થ પરતરફના મન, પવન અને વચન ગયા પછી ફરવું,

કરવાનું એ તો પરિણામ છે ને? કુદરત તો શુદ્ધ સૌંદર્યરૂપ છે. એ તો અનાદિ અનંત સૌંદર્યરૂપ વસ્તુ છે. એ વસ્તુના ઉકેલ માટે, એ વસ્તુને પહોંચી વળવા માટે અભ્યાસમાં જય તિરિયો હું રાગનો ત્યાગ કરું છું. એના અભ્યાસને છોડીને હું નિત્ય અભ્યાસને પામું છું. ઉત્તમમાં ઉત્તમ વાત છે એ તો. ઉત્તમ વાત થઈ ગઈ, એ તો ઉત્તમ ગાથામાં છે ને?

- પહેલું તો એની સત્તા[તા] દોષાવળોનો સ્વીકાર (દોષ). એ જ્ઞાનધારા તો સૌંદર્યરૂપ છે, એમાં તેઓ વધ-ઘટ થતી નથી. પરિણામ જે કરે છે તો એને હું જય તિરિયો છોડું છું એમ શાસ્ત્રે દિવ્યધ્વનિ કરવા કહે છે. જય પુરાણે વિકારને ત્યાગને નિત્ય-જેની અભ્યાસમાં ફળ કરવાનું છે જ નહિ એવો નિત્ય-અભ્યાસને હું અભ્યાસું છું. જ્ઞાનાનંદમય પૂર્ણ સૌંદર્યરૂપ એનું અભ્યાસવાળા જય પુરાણના ત્યાગ વિના થઈ શકતું નથી. તાની અભ્યાસને જય પુરાણના ક્રિયાકાંડ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. એ વિના નિશ્ચય અભ્યાસવાળા થઈ શકતો નથી.
- જય તિરિયો વિકલ્પનો ત્યાગ(દોષ) એનો તેરમા પ્રમાણમાં નિત્ય અભ્યાસ [પ્રકાર થયો]. નિત્ય અભ્યાસ જય પુરાણની એ તો છોડીને નિત્ય અભ્યાસ એટલે, તેને હું અભ્યાસું છું હું તો સાદિ-અનંતાદિક ટાળા-કુટાળાઓ રહેવાની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે એ પ્રતિજ્ઞા કરું છું. એ ઘોષણા છે ને!

(હવે રીતમાં પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા-કલ્પ અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાનો વિધિ કહે છે :-)

- (પ્રતિજ્ઞાનો કરનાર કહે છે કે :) 'જે મેં (પૂર્વે કર) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરનારાઓનું અનુમોદન કર્યું; જ્ઞાને, અજ્ઞાને નવા-વિચારે, તે મારું દુષ્કૃત મિથ્યા થો.'!
- શુભભાવને પણ અહીં દુષ્કૃત જ જાણ્યું છે.
- મુખ્યપણે પ્રાણિત (જીવોને), શરૂઆતવાળાઓને શુભ કરવાનું કહ્યું કે નહિ? ઉત્તર - કહેવા પ્રકારો કરવાનું નહિ. ૧૭મી ગાથામાં તો પાછું કહ્યું - ઉત્તમ વાત થઈ અને પહેલો ઠેકાણે જ જણાવો. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની શુભ-અશુભ તિર્ય ક્રિયા ત્યાં ચારિત્રને માટે સહાયક નહિ પહેલો ઠે કુદરતે જણાવ્યા કે પહેલો શુભભાવ કરવો અને પછી સમ્યગ્દર્શન કરવો એ તિર્ય જ કહ્યું. પુણ્યમાં પુણ્ય ઝાંઝરીને પુરાણે ઠેકાણે જણાવો ઠેકાણું અંતર નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન કરું. તિર્ય પણ કરું, કરાવું, અનુમોદનની ક્રિયા પણ ચારિત્રને અભ્યાસવું એ પહેલો એ પહેલું કરવાનું છે. પહેલો જ્ઞાનરાગને જણાવો અને પછી શુદ્ધિનો. જીવોના ચિત્રોને એ પ્રથમ કરવાનું છે.
- પછી બાકી બાળો આવે-દેશવ્રતાદિક ચિત્રને અને પુરાણ, પરંતુ તે શુદ્ધોપયોગનિયમ પરિણામ કરીને શુદ્ધ ચિત્રોને પ્રાપ્ત થાય છે.
- (ફર કરું, કરાવું અને અન્ય કરનારને અનુમોદું તે સંસારનું કારણ છે એમ જાણીને તે, દુષ્કૃત પ્રકારે દુષ્કાયુક્ત એવા ચારે કાળે તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડું, તેજ તેનું મિથ્યા કરું છું).
- ત્યાં પણ શુભ-અશુભ ભાવ કરવો, કરાવવો ફ અનુમોદવો [તે સંસારનું કારણ છે]. ત્યારે કરું કાળે તો એ સંસારનું કારણ છે. શુભભાવની સહાયતા કાળે, અશુભ કરવા એ એ રીત છે એમ ભાવે તો એ મિથ્યાત્વ છે.
- જો ઠોકરાવાયત ભાવે તો એને છોડે પરંતુ (જ્ઞાન) એવાદરના ભાવથી માનું એમાં કેમ છોડે? જે ઠોકરાવાયત

ક્રિયા-224: થિયરી

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. 'ક્રિકેટના' અધિક્રિયાને કરું. અહીં કરાયું અથવા કરાવને અનુમોદ્યું આપેલ થતું નથી.
2. જે ભાવમાં નીચેનું ગોત્ર ઉદ્દાય તે ભાવ ક્રિયાના નથી.
3. જો કર્તા બધો કરું, કરાયું અને અનુમોદ્યું છોડી દેશે તો કર્મ શૂન્ય થઈ જશે.
4. જે ક્રિયા તેના ઉદ્દાના ક્રમે જે જે રીતે થાય એને કરું, કરાયું અને અનુમોદ્યું જોડવાનો ઉપદેશ અહીં આપ્યો છે.
5. 'પરમ નૈષ્કર્મ્ય અવસ્થા' અધિક્રિયા રાગ વિનાની ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળ વીતરાગી દશા.
6. આ ક્રિયામાં સંપૂર્ણ કર્મના અભાવની ભાવના કરનાર જ્ઞાનીની જય તિરિક્રમાં બધું છોડી દેવાની પ્રતિજ્ઞાનું બાહ્ય ક્રિયામાં આલેખન છે.
7. અહીં બતાવેલી રીતે ચારિત્રવંત જ્ઞાની જય તિરિક્રમાં જે ક્રિયા રાગ સહિત હોય તો ત્યાગને સ્થિર થાય છે.
8. અહીં ઉત્કૃષ્ટ દશાને અપેક્ષે જે ચારિત્રની નિકૃષ્ટ અવસ્થારૂપ પરાધિને અવલંબવાની પ્રતિજ્ઞા મુનિ કરે છે - એમ વાક્ય છે.
9. અહીં વાક્ય તો ખરેખર ત્રિકાળી વસ્તુનું અવલંબન લેવાનું છે.
10. નિકૃષ્ટ અવસ્થા એટલે જેમાં કંઈ કરવાનું છે જ નહિ - એવી નિર્મળ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટારૂપ અવસ્થા.
11. ભગવાન આત્માનું અવલંબન લેવા માટે આવા જય તિરિ (ય+ર)ના ત્યાગરૂપ ક્રિયાકાંડની આવશ્યકતા નથી.
12. જય તિરિક્રમે આવા સિદ્ધાંતનો જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં નિકૃષ્ટ અવસ્થા પ્રગટે છે.
13. જેમ સંપૂર્ણ અવસ્થા જય ય+રની છે તેમ નિકૃષ્ટ અવસ્થા પણ જય ય+રની છે.
14. [જ્ઞાની ધર્માત્મા] માટે અનંત તત્ત્વ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટારૂપે રહેવાની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે આવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

પ્રતિક્રમણ-ક્રિયા - સારાંશ

- (હવે ટૂંકામાં પ્રથમ પ્રતિક્રમણ-ક્રિયા અર્થાત્ પ્રતિક્રમણનો વિધિ કહે છે:-)
- (પ્રતિક્રમણ કરનાર કહે છે કે:) જે મેં (પૂર્વે કર્યું) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્યે કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી, વચનથી, કાયાથી, તે મારું દુષ્કૃત મિથ્યા હો.!
- સ્થૂલ ભાવને પણ ઝીણી દુષ્કૃત્યમાં ભાખ્યું છે.
- પ્રશ્ન: પ્રાણિત ભાંગીને, શરૂઆતવાળાઓને સ્થૂલ કરવાનું કહ્યું કે નહિ?
ઉત્તર: કહેવા પુરાણ કરવાનું નહિ. ૧૭ મા ગાથામાં તો પાછું કહ્યું - બીજી વાત મારી દયાને પહેલો આત્માને જ જાણવો. મન-વચન-કાયાની સ્થૂલ-અસ્થૂલ ત્રિવિધ ક્રિયા ત્યાં ઘેલાવાને માટે સદાચરણ નહિ. પહેલાં ઉ દ્રષ્ટાને જાણવા કે પહેલાં સ્થૂલભાવ કરવો અને પછી સૂક્ષ્મભાવ કરવો એમ કંઈ ન કહ્યું. પ્રથમથી પ્રથમ મોક્ષાર્થી પુરુષે આત્માને જાણવો. આત્માનું અંતર નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન કરવું. કંઈ પણ કરવું, કરાવવું, અનુમોદનની ક્રિયા કિના ઘેલાવાને અવકાશ છે એ પહેલામાં પહેલું કરવાનું છે. પહેલા જાણપણાને જાણવો અને પછી શ્રદ્ધવાં. મોક્ષના ત્રિકાળને એવા પ્રથમ કરવાનું છે.
- પછી ઊંચી ભાવો આવે - દેશાવગાસિક કરે અગર પ્રમાદ, પરંતુ તે દુર્ધ્યાનાત્મક પરિણામ અંદરમાં શુદ્ધ ક્રિયાયોગથી પ્રાપ્ત થાય છે.
- (કંઈ કરવું, કરાવવું અને અન્ય કરનારને અનુમોદવું તે સંસારનું ઝેર છે એમ જાણીને તે, દુષ્કૃત પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ આવ્યા ત્યારે જાણે તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડ્યું, તે જ તેનું મિથ્યા કરવું છે):
- કંઈ પણ સ્થૂલ-અસ્થૂલ ભાવ કરવો, કરાવવો કે અનુમોદવો [તે સંસારનું ઝેર છે]. જ્યાંને કેવું જાણે તો એ સંસારનું ઝેર છે. સ્થૂલભાવની ભીતરમાં આવે, અસ્થૂલ કરતાં જે એ કીટ છે એમ લાગે તો એ મિથ્યાત્વ છે.
- જે છોડવાયોગ્ય લાગે તો એને છોડે પરંતુ જેને આદરવાયોગ્ય માને એને કેમ છોડે?
- જે છોડવાયોગ્ય.....

SEE NEXT PAGE TO CONTINUE →

છે, એમને માનવામાં શું એમ માને તો છોડે કિમ? શુભભાવ પણ
ક્રિયામાં શું એમ માને તો છોડે કિમ? એનાર એને કોઈના નિરપેક્ષ કોઈનાય કોઈ
એના આધીન વિના ઉદ્યોગ દુઃખદ છે, તે બધા છે.

- પહેલું તો એનું વાક્ય એનું. તારા કોઈના સિવાય જે તિર્યંચ જીવ છે એ બધા છોડવાયોગ્ય છે- એમ મુક્તામાં પહેલું નથી કિ, બીજાર આગાળ આવશે શકિશે નહિ. મુક્તામાં જે ક્રિયાં ગાંઠો બધાં, ક્રિયાં પણ એ જ રીત છે, એ-પ્રમાણે રીત છે (તો આગાળ નહિ પહોંચે).
- પ્રશ્ન: છોડવાની પ્રતિજ્ઞા શુભભાવ છે કે અશુભભાવ? ઉત્તર: પ્રતિજ્ઞા શબ્દ વચનો રચિત હોય પરંતુ એનાથી એનો નિર્ણય છે.
- નિયમસારની આગળની ટીકા ઉલ્લાસ પદ્યમયમાનાધારિદ્વે. નીકળે બધાના મારી ગાથાના નિર્ણય એને ઉદ્યોગમાં નહિ. એ કિ કરી છોડે? તમે ઉભા છો, આમને તિર્યંચ કરવા નહિ.
- મારાથ છોડ્યું તો જ નિશ્ચય કરવું છે. પહેલી ઘણા ઉદ્યો ઉભો રહ્યા છે. પહેલાં ૩૩નો એનાં રાખ્યો પછી ૩૨ નો. ૩૩ નો એટલે મન વચન કાયા કિ. પછી કાયા છોડી એટલે ૩૨. એમ ઉદ્યો ઉભો ગઈ ગયો.
- ~~[illegible]~~
- દર્શન [સમયસાર નિર્જરા ગાથા-૧૦, પાનું ૨૭૧, પારિભાષિક ઉત્તર)
(આ જે ગાથાની અંદર પહેલા ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના- એ ત્રણે ઉદ્યો એનો તેના પર મન, વચન, કાયા- એ ત્રણે ઉભાયા. એ રીતે ઉદ્યોના એ એક ગાથાએ "૩૩"ની સંખ્યાએ-સંખ્યાએ-સંખ્યાએ કરાય. ૨ કે ૪ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના એટલે તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી ઉદ્યો ઉભાયા. એ રીતે ઉદ્યોના એ ત્રણ ગાથાએ "૩૨"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૫ કે ૭ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના એટલે તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી એક એક ઉભાયું. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૧"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૮ કે ૧૦ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી ઉદ્યો ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયા ત્રણે ઉભાયા. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૩"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૧૧ કે ૧૪ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી ઉદ્યો ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી ઉદ્યો ઉભાયા. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૨"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૧૦ કે ૨૮ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી એક એક ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી એક એક ઉભાયું. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૧"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૨૯ કે ૩૧ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી એક એક ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયા ત્રણે ઉભાયા. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૩"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૩૨ કે ૪૦ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી એક એક ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી ઉદ્યો ઉભાયા. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૨"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ૪૧ કે ૪૩ મુદ્દાના ગાથામાં ફળ, વિરક્ત, અનુભાવના માંથી એક એક ઉદ્યો તથા તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી એક એક ઉભાયું. એ ત્રણ ગાથાએ "૩૧"ની સંખ્યાએ સંખ્યાએ કરાય. ઉદ્યો મળીને ૪૮ ગાથા થયા.)

• જ્યારે સંખ્યા જાણવામાં આવે કે બધા ત્રિરંગો ફરી શકે નહિ, તો એમાંથી કેટલા રંગો ફરે, ત્યારે ફરે. અહીંયાં એ જોવાનું છોડવાની રીતના રંગો જુદા જુદા છે. બાકી છોકરામાં છોકરી "33" કોરાં મન, પવન, તિયા નથી આવ્યા [ફૂલ, તિરંગા] અનુમોદન આવ્યા આવ્યા પછી [રંગ] બધે છોડવો જરૂરી છે. ત્યારે કોલમની પ્રાપ્તિ થાય છે.

"a" = ફૂલ, તિરંગા, અનુમોદન
"x" = મન, પવન, તિયા

					1	2	3
	જ્યારે રંગો વિષે વિશેષ પૃથક્કરણ						
સંખ્યા	રંગો નંબર	શોરસંખ્યા	"a"	"x"			
"33"	૧	૧	૧	૧	$a_1 a_2 a_3$	$x_1 x_2 x_3$	
"32"	૨ થી ૪	૩	૧	૩	$a_1 a_2 a_3$	$x_1 x_2; x_2 x_3; x_1 x_3$	
"31"	૫ થી ૭	૩	૧	૩	$a_1 a_2 a_3$	$x_1; x_2; x_3$	
"23"	૮ થી ૧૦	૩	૩	૧	$a_1 a_2; a_2 a_3; a_1 a_3$	$x_1 x_2 x_3$	
"22"	૧૧ થી ૧૬	૬	૩	૩	$a_1 a_2; a_2 a_3; a_1 a_3$	$x_1 x_2; x_2 x_3; x_1 x_3$	
"21"	૨૦ થી ૨૮	૬	૩	૩	$a_1 a_2; a_2 a_3; a_1 a_3$	$x_1; x_2; x_3$	
"13"	૨૯ થી ૩૧	૩	૩	૧	$a_1; a_2; a_3$	$x_1 x_2 x_3$	
"12"	૩૨ થી ૪૦	૬	૩	૩	$a_1; a_2; a_3$	$x_1 x_2; x_2 x_3; x_1 x_3$	
"11"	૪૧ થી ૪૬	૬	૩	૩	$a_1; a_2; a_3$	$x_1; x_2; x_3$	
	Total	૪૬					

પ્રતિક્રમણ-૪૫ : દિનચર્યા

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. પ્રતિક્રમણ-૪૫ એટલે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા.
2. અશુભ ભાવ દુષ્કૃત છે, શુભ ભાવ નહિ.
3. પ્રાયશ્ચિત્ત જીવોએ તો શરૂઆતમાં શુભ ભાવ કરવો જોઈએ.
4. પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાં પહેલાં શુભભાવ કરવાનું કહેવામાં આવે તો પછી કહ્યા પ્રમાણે કરવાનું નહિ. [તેમણે પછી પ્રક્રમમાં પ્રક્રમ આત્માનો અનુભવ કરવો.]
5. આત્માર્થીએ પહેલાં સત્સમાગમ કરવો, કે જ્યારે જીવાજીવ ગાથા ૧૭-૧૮ની ટીકામાં કહ્યું છે.
6. ગાથા ૧૭-૧૮ની ટીકામાં પહેલાં આત્માને જાણવો અર્થાત્ તેનું Realisation કરવું - એમ કહ્યું છે.
7. ગાથા ૧૭-૧૮ની ટીકામાં શું પ્રક્રમ પાછળ આત્માને જાણવો અર્થાત્ તેનું અંતર નિર્ણય કરવું - એમ કહ્યું છે.
8. આત્માની પ્રગટ શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનું પરિણામ અર્થાત્ શુદ્ધ ઉપયોગ જ થાય છે.
9. ક્રિયા કરવા શુભ કે અશુભ ભાવ કરવો, કરાવવો કે અનુમોદવો તે સંસારનું કારણ છે.
10. લગે ગમે તે કહો, અશુભ કરતાં શુભ ભાવ સારો જ છે અને તેથી કરવાલાયક છે.
11. શુભ ભાવની મર્યાદા ગાળો તે મિથ્યાત્વ છે.
12. નિર્ણય દૌલત્ય સમાજના અવલંબન વગર બધું દુષ્કૃત્ય જ છે.
13. આત્મા સિવાય બધા પદાર્થો છોડવાલાયક છે એમ શ્રદ્ધામાં શું પ્રક્રમ નક્કી કરવું જોઈએ.
14. મનવચને છોડવું તો જ મિથ્યા કરવું છે [- અર્થાત્ તો જ ત્યાગ છે].
15. અહીં કહ્યા મુજબ "૩૩"નો અર્થ "કૃતકારિત-અનુમોદના" અને "મન-વચન-કાયા" સૂચવે છે; "૩૨"નો અર્થ "કૃતકારિત-અનુમોદના" અને "મન-વચન" સૂચવે છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. ઉત્સૂત્ર કાયને મનવચ છોડવાની રીત [ક્રમ-વિધિ]ના જુદા જુદા ભેદો કહ્યાં છે, બાકી છેલ્લે મનવચન-ક્રિયાને અને કૃત-કારિત-અનુમોદનાને એ ત્રણ ત્રણ રીતે છોડતાં જ આત્માની પ્રગટ થાય એવું છે.
2. પ્રતિક્રમણ-૪૫ [વિધિ] આ પ્રમાણે છે :-
(પ્રતિક્રમણ કરનાર તે છે કે) જે શું (પૂર્વે કર્યું) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતાં તેનું અનુમોદન કર્યું; મનથી, વચનથી, ક્રિયાથી તે બધું દુષ્કૃત મિથ્યા હો.
3. આ જ ભાંગાની રચનાને વિસ્તારપૂર્વક સમજણની મદદથી સમજવા માટે જુઓ પાછું નંબર "પ્રક્ર-૩" [પ્રતિક્રમણ-૪૫ -૩]

ફાઇલ-229

ઉત્થાપન:- દેહે કો સ્થાનના ફાઇલમાં ફાઇલ છે કે:-

ફાઇલ:- (દેહરૂપાન)

જે મોહને મારાં થયાં મેં મારાં તે હું પ્રતિજ્ઞા,
નિશ્ચય આત્મામાં જ નિજ આત્મા વડે વર્તી રહું. ફા. 229.

લોગસ્સ:- જે મેં મોહને અવિરતિ અજ્ઞાનથી (મૂર્છાથી) કર્યું થયું, તે મારાં સ્વને પ્રતિજ્ઞાને હું નિશ્ચય (અવિરતિ મેલ ત્યાંથી રહિત) શૂન્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ નિરંતર વર્તું છું (એમ જ્ઞાની અનુભવ કરે છે).

સારાંશ:- (લોગસ્સ:) જે મેં મોહને અવિરતિ અજ્ઞાનથી (મૂર્છાથી) કર્યું ...'

(પ્ર.નં.૩૩૨) - અહાહા! આત્માની સાક્ષીએ કરે છે કે! જોયા અજ્ઞાની નથી. તે મારાં સ્વને પ્રતિજ્ઞાને હું નિશ્ચય (અવિરતિ મેલ ત્યાંથી રહિત) શૂન્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ નિરંતર વર્તું છું! જે કંઈ મેં મન, વચન અને કાયાથી અયોગ્ય મુક્ત કર્યું, કરાવ્યું અને અનુમોદ્યું તે મેલ સ્વને છોડીને [પોતાના સ્વભાવમાં સ્વભાવથી જ વર્તું છું.]

- આવું કોઈ ઉદયની ક્રિયા નથી. દુનિયા જે ઉદયની ક્રિયાને સદાચાર કહે છે તેને અહીં દુષ્કૃત કહે છે. સદાચાર એટલે તો મારું અવિરતિ ભાવ શૂન્યપણું એને ઉદય ક્રિયાના નિમિત્તથી રહિત થઈ અને અંદર સ્થિર થાય, એને અપનાવે એને સદાચાર કહે છે.
- નિરંતર વર્તું છું (એમ જ્ઞાની અનુભવ કરે છે)': કોઈના વાત છે કે આખરની? કોઈને ઉમરના બધાં સાંકળી તોડાવી થઈ [અને] આવું બોલાય કરે [છે] ત્યારે આ દશા હોય છે.

ભાવાર્થ:- 'મૂર્છાથી કરેલા કર્મને જે ભાવપૂર્વક નિંદા કરનારું પ્રતિક્રમણ કરીને જ્ઞાની જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં લીન થઈને નિરંતર શૂન્યસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરે, તેનું એ સિદ્ધાંત (વિધિ) છે. 'નિંદા' કહેવાનું પ્રયોજન એ પ્રમાણે છે:- જેમ કોઈ પહેલાં ઘેર કર્મને દારમાં રાખ્યું હતું; પછી તેના પ્રત્યે મમત્વ છોડ્યું ત્યારે તેને સંસારમાં અભિપ્રાય ન રહ્યો તે પ્રમાણે, મૂર્છાથી જે ઘેર કર્યાં હતાં તે બધાં કર્મ જ્યારે, તેના કારણે, બધાં પદોનો કર્મ છોડ્યું હતું; પછી જ્યારે તેને અવિરતરૂપ જાણીને તેના પ્રત્યે મમત્વ છોડ્યું અને તેના કારણે લીન ન થયો, ત્યારે મૂર્છાથી જે કર્મ છોડ્યું હતું તે બધું છોડ્યા સમાન નિંદ્ય જ છે.'

- 'નિરતિચાર ચૂલિકા' એમ કહેવાય છે તે મારું કહેવું [કરવું?] દુષ્કૃત તે જૂઠ થાય. એ તો મારી જાણી વાત છે. બાકીનું કંઈ કરી શકે, કરાવ્યું, કરતું, અનુમોદ્યું તેવું બધું આત્મામાં છે જ બધું કોવું તેવું.
- 'એ રીતે પ્રતિક્રમણ-કર્મ (અવિરતિ પ્રતિક્રમણ તો વિધિ) સમાપ્ત થયો.'

ફકરા-229: ઉપસંહાર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પ્રતિક્રમણ-ક્રિયાની સમાપ્તિનો એ ફકરો છે.
2. 'સમસ્ત ક્રિયે પ્રતિક્રમીને...' અત્યાર સુધી મન, વચન અને કાયાએ જે તિર્યંચ કર્યું, કરાવ્યું અને અનુમોદ્યું તેનાથી મમત્વ દૂર કરીને.
3. 'ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માએ જ નિરંતર વર્તું છું' એટલે પોતાના સ્વભાવમાં જ વર્તું છું.
4. દુનિયા જે ભૂતાવળની ક્રિયાને સદાચાર કહે છે તેને દુષ્કૃત તો કોઈ પણ રીતે ન કહી શકાય.
5. બધા ક્રિયાના વિકલ્પો રહિત થઈને અંદર સત્સ્વરૂપ ચૈતન્ય પ્રભુમાં સ્થિર થવાને અહીં સદાચાર કહે છે.
6. મોક્ષપ્રાપ્તિની તૈયારી કરનાર મુનિરાજ જે નિશ્ચયચારિત્ર અંગીકાર કરે છે તેમાં આવા નિયમો હોય છે.
7. જે ભાંગપૂર્વક મૂળગુણમાં ફેરફાર કરીને નિયમ કરવાનું આવું પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મોક્ષપ્રાપ્તિ થતી નથી.
8. મૂળગુણમાં ભાંગેલા કરીને અતિચારરૂપ જાણીને તેના પ્રત્યે મમત્વ છોડ્યું અને તેના ફળમાં ચીત ન દીધું તેનું નામ તેને નિયમ કર્યું છે.

આલોચના-દર્શન : સારાંશ

- [ગાથા ૩૦૩, ૩૦૪, ૩૦૫ માં] પહેલાં ભૂતાર્થ કહ્યો, પછી વ્યવહાર કહ્યું અને ઘટી પરિણામ કહ્યો. આમ આગળ અધિકારમાં પ્રતિક્રમણ પહેલાં, પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું અને પછી આલોચના કહેશે. અહીં તો મારે ભૂતાર્થનું દર્શન કરે નિશ્ચય બનવો, પરિણામમાં મારે દર્શન નથી, વ્યવહારમાં મારે તીર્થ દર્શન નથી. એટલા શ્લોક કહે.

- ('દર્શન ટીકામાં આલોચના-દર્શન તે એમ-) 'હું (પરિણામમાં દર્શન) દર્શન નથી': એ રાગ દર્શન તે રાગ છોડવો એ મારા સ્વરૂપમાં નથી. રાગ થવું દર્શન તે થું નથી, એ ઘટ રાગ પર્યાયમાં પડે એ મારું તત્ત્વ નથી. તેમ પરિણામમાં દર્શન દર્શન નથી. દર્શન શબ્દ શુદ્ધાશુદ્ધ ભાવ. હું તો શ્રદ્ધાગુણનો આનંદનો દર્શન પરિણામ પરિણામિત ભાવ, એમાં એ પરિણામમાં રાગ દર્શન એ પણ નથી. હું પરિણામ રાગને દર્શન નથી કેટલું મારા સ્વરૂપમાં એ ઘટે જ નહિ. તેથી દર્શન નથી અને છોડું છું એ પર્યાયના વ્યવહારના દર્શન છે.

- 'હું દર્શન નથી, દર્શાવતો નથી, અન્ય દર્શન દોષ તેને અનુમોદતો નથી, મનથી-વચનથી-કાયાથી દર્શાવતો.' જુઓ દૃષ્ટિ. મારો સ્વભાવ [હું] રાગને થું એ ઘટે જ નહિ. છતાં રાગ થયો દોષ તો તેને દર્શન નથી. બીજા પાસે દર્શાવતો નથી. મારું સ્વરૂપ જ એવું નથી કે હું બીજા પાસે દર્શાવું. અને [હું] અનુમોદું એ પણ મારામાં ઘટે નહિ.

- હું (પરિણામમાં દર્શ) દર્શન નથી, દર્શાવતો નથી, અન્ય દર્શન દોષ તેને અનુમોદતો નથી, મનથી વચનથી પરમાર્થથી.' હવે ત્રણ દૃષ્ટિ બાબત કેટલાક ૩ અને ૪ એટલા દોષે ઉદય આવ્યા ગયા.

- એક એ મારા સ્વરૂપમાં ઘટે જ નહિ. જ્યાં સ્વરૂપને જાણ્યું ઘટે એ જાનનાર એમ તે ઘટે કે મારા સ્વરૂપમાં એ નથી. જો રાગ કે દોષ ઉત્પન્ન થયે કે હું તેને છોડું? હું તો પરને જાણું છું એ વ્યવહાર છે. મારી મર્યાદા છોડીને, મારું ક્ષેત્ર અને મારા ક્ષેત્રનો મારો ભાવ એ છોડી એ હું ક્યાંય જાતો નથી. એટલે હું મને જ જાણું છું, મને જ દેખું છું. પરને હું દર્શું, દર્શાવું, અનુમોદું એ વ્યવહાર થયો દોષ તો અત્યારે નિશ્ચય દર્શું છું. પર્યાયમાં થયું દોષ તો એનો ભાગ છોડું છું. મારી દૃષ્ટિ સ્વભાવની દર્શન હું એને છોડું છું. મારો સ્વભાવ શુદ્ધ આનંદનું છે. એના અસ્તિત્વના સ્વીકારમાં એનાથી વિરુદ્ધ ભાવને છોડું છું એમ વ્યવહારથી તેવાય છે. પરંપરા તો એ ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી.

આલોચના-ક્રિયા : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :–

1. ગાથા ૬૮૩, ૬૮૪ અને ૬૮૫માં કુંદકુંદાચાર્યે અનુક્રમે પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાનું વર્ણન કર્યું છે, ત્યાર બાદ આચાર્ય અમૃતચંદ્રે પણ એ જ ક્રમમાં પ્રતિક્રમણ-ક્રિયા, પ્રત્યાખ્યાન-ક્રિયા અને આલોચના-ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કર્યાં તરીકે ક્રિયા ૨૨૬, ૨૨૭ અને ૨૨૮માં તે દર્શાવી પ્રસ્તુતિ કરી છે.
2. મૂળ ગાથાઓની રચના પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન-આલોચના-એ ક્રમમાં અને ક્રિયાઓ/ક્રિયાઓની રચના પ્રતિક્રમણ-આલોચના-પ્રત્યાખ્યાન-એ ક્રમમાં કરવામાં આવ્યા છે.
3. મૂળ ગાથાઓમાં પહેલાં અતીત આવ્યો, પછી ભવિષ્ય આવ્યું અને પછી વર્તમાન આવ્યો. અહીં [ક્રિયા/ક્રિયામાં] માટે અતીતનું કરેલું હોય તો નિંદવા જાઓ, વર્તમાનમાં કરવું નહીં અને ભવિષ્યમાં કરવું નહીં એવો ક્રમ આવ્યો છે.
4. 'હું (વર્તમાનમાં કર્મ) કરતો નહીં' અથવા 'હું વર્તમાન સમયે કરતો નહીં' એટલે કે મારા સ્વરૂપમાં એ છે જ નહિ.
5. અહીં ત્રિ-કરણ-અનુમોદના એટલે મન-વચન-કાયા દ્વારા કરેલા વગેરે મળીને જ નવ ભંગો આવ્યા છે.
6. જેણે સ્વરૂપને જાણ્યું છે તે કહે છે કે મારા સ્વરૂપમાં આ ભંગો છે જ નહિ.
7. મારા ક્ષેત્ર અને ભાવરૂપ મારી મર્યાદા છોડીને હું ક્યાંય જતો નથી એવો હું મને જ જાણું-દેખું છું.
8. મારા ચૈતન્યસ્વભાવથી વિરુદ્ધ એવા એ ભાવો [ભંગો]ને હું છોડું છું એમ વ્યવહારથી કથન છે. ખરેખર તો એ ભાવ ક્રિયાની [જ] ક્રિયા નથી.
9. આલોચના-ક્રિયા: 'હું (વર્તમાનમાં કર્મ) કરતો નથી, કરાવતો નથી અને અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી–મનથી, વચનથી, કાયાથી.

ફિકરા - 229

પ્રસ્થાનિકા:- હવે કો શિષ્યના ફિકરારૂપે કહે છે:-

ફિકરા:-

(હરિગીત)

જે મોહથી કાયે હૃદયમાં ફર્ક ને આલોચું છું,
નિર્ફર આત્મામાં જ નિજ આત્મા પર વર્તી રહું. ૨૨૯.

પ્રસ્તાવિક: (નિશ્ચયચારિત્રને અંગીકાર કરનાર કે છે કે-) મોહના પ્રભાવથી ઈચ્છાયેલું જે આ હૃદયમાન (હૃદયમાં આવતું) ફર્ક તે સમસ્તને આલોચીને (-તે સર્વ ફર્કની આલોચના કરીને) હું નિર્ફર (કષાયલેશ સર્વ ક્રિયા રહિત) શૌનયસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.

ટીકાર્થ:- (નિશ્ચયચારિત્રને અંગીકાર કરનાર કે છે કે-) મોહના પ્રભાવથી ઈચ્છાયેલું જે આ (પુ.નં.૪૩૩) હૃદયમાન (હૃદયમાં આવતું) ફર્ક તે સમસ્તને આલોચીને (-તે સર્વ ફર્કની આલોચના કરીને)---': • આત્મા ક્યાં ને ક્યારે કે કોનો મારાથી અલગ થયો? મેં તેનું પદ્ધ કાર્યો નથી. ઘણી બધું થયું પરંતુ તે આજ શું છે? [તે જાણ્યું નથી]

• 'મોહના પ્રભાવથી ઈચ્છાયેલું જે આ હૃદયમાન ફર્ક'- હવે અત્યારે તો છે નહિ. નિશ્ચયચારિત્રમાં લીન છે, પરંતુ પૂર્વનું તેનું કે જ્ઞાની વ્યવહાર કરે છે. [આ હૃદયમાન ફર્ક] મારા સ્વરૂપના પ્રભાવથી [ઈચ્છાયેલું] નથી. મારા નિજની સ્વરૂપમાં તો મેં સમકિતની પદવીનો પણ પ્રવેશ નથી, તો પછી પદવીમાં રાગ થાય તેની તો વાત જ ક્યાં રહી?

• મારા આત્માના પદવીમાં ઈચ્છાયેલું એમ જ કીધું, [પરંતુ] મોહના પ્રભાવથી ઈચ્છાયેલું [એમ કહ્યું]

• આલોચનાનો અર્થ જાણ્યું છે. મોહના પ્રભાવથી હૃદયમાન જે રાગાદિ દોષ તેને હું જાણું છું. આલોચું છું એટલે જાણું છું. જાણપણાનો સ્વભાવ એ નિયત છે, એ જ પદવીમાં ઈચ્છાય છે. 'તે સમસ્તને આલોચીને' એટલે શુદ્ધને જોઈને, જાણીને-

• 'હું નિર્ફર (કષાયલેશ સર્વ ક્રિયા રહિત) શૌનયસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.': શુભાશુભભાવથી પણ હું તો રહિત છું. ફર્કનો અંશ પણ નથી. જે મારી સેવામાં જ નથી કેમકે હું મારો શુદ્ધ ચૈતન્ય એ વાત જ નથી.

• (નિશ્ચયનય તો ફર્કનો નાશ કરે. હવે કહેશે (શું?) કહેશે એ કે હું તો જ્ઞાનાકાર આત્મા સાક્ષાત્ છું. પણ હું તો મને જાણું છું એટલે શૌનયઆત્મા છું. હું મને જાણું એમાં એ બધું રહી જાય છે.

• નિરંતર પોતાથી જ પોતામાં વર્તવાની ક્રિયા, મદદ, આધારો છે નહિ.

• (જ્ઞાનાર્થ:) 'વર્તમાન સમયમાં ફર્કનો ઉદય આવે તેના વિષે જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે- પૂર્વે જે ફર્ક બાંધ્યું હતું તેનું આ ફળ છે, મારું તો આ ફળ નથી. હું આનો કરનારો નથી. હું તો શુદ્ધ શૌનયમાત્ર આત્મા છું.'

• આત્મા [દ્રવ્ય] ફર્ક બાંધે એને છોડે એ આત્મામાં છે જ નહિ પરંતુ શુભ-અશુભ ભાવ ફર્કની વાત છે. જે શુભ અશુભ ભાવ મારામાં થયા તેનું ફળ આ હૃદયમાં આવ્યું છે. આલોચના છે એ આ પરિણામ? એ ફળ મારું નથી.

• હું ચૈતન્ય ત્રિકાળ નથી? હું છું કે હું તેનો રચનારો-કર્તા-નથી મારા સ્વભાવી

પરાયિત બનાવતાં હું પરત્વે તાર્કિક સિદ્ધિ કરે.

- પ્રહ્લાદભાઈનાં કાયે આખાંડાંટે હું - એવા કોઈ સિદ્ધિના પૂરાવું દિલ્હાન કે ખના કોમાં છે નહિ. 'તેની દૃષ્ટિનાનરૂપ પ્રવૃત્તિ છે. તે દૃષ્ટિનાનરૂપ પ્રવૃત્તિ પડે હું કા દિલ્હાં આવેલા ફરિતો ઉમળાર-બાબાનાર હું. મારા રેચરૂપમાં જ હું વર્તું હું. એવું અનુભવાન ફરવું તે જ નિશ્ચયપૂર્વક છે.'
- પરેખર તો કે ખોટે ખોટાને જ બાબો છે, ઉમળે છે. રાગની બોદર ફાંદે બધ્ધ થઈને બનાવાં નહિ. કોઈને થઈને બાબો તો કે નિશ્ચય ફરવાય પરંતુ રોગનાવાનાં હું કોણે?
- હું તો મારા રેચરૂપમાં જ વર્તું હું. જે કે રાગ ફરી બધા નહિ કોને છોડવો પડ્યા નહિ.
- કાલ્પનિકતાનો કાયે બાંધું-બાંધું, ભાઈ! કે બાંધે-બાંધે કે જ એવું રેચરૂપ છે. કે ખોટે ખોટાને બાંધે કોને બાંધે. પરને બાંધે-બાંધે કોમાં બધ્ધ થયા વિના બાંધે કે બાંધ્યું નહિ. (કે બાંધે કોણ ફરે) કે તો અસદ્ભૂત વ્યવહારનયનું વિષય છે. હું મારા રેચરૂપમાં રહું [ત્યારે] કે પરનું ઘૂસી જાય છે. એવું બાબ કાલ્પનિકતા, પ્રતિજ્ઞાના કોને પ્રત્યાખ્યાન છે.
- 'આ રીતે કાલ્પનિકતાનું નિરાકરણ થયું.'
- 'હવે રીતિમાં પ્રત્યાખ્યાનનું કેવુંક પ્રત્યાખ્યાનનો વિધિ ફરે છે.'

પ્રત્યાખ્યાનનું

- (પ્રત્યાખ્યાન ઉચ્ચાર ફરે છે કે :-)
- 'હું (નિશ્ચયમાં જ) ફરીશ નહિ, ફરાવીશ નહિ, અન્ય ફરતાં હોય તેને અનુમોદીશ નહિ જાણીશ, પ્રયાણીશ નહિ ત્યાગીશ.'
- હું તો જાણ કોને કાલ્પનિક રેચરૂપ હું. કે રાગ નિશ્ચયમાં થાય કે પરનું જ ત્યાગી કોણે? મારા રેચરૂપમાં કે પરનું જ નથી તો હું ફરીશ નહિ કે વ્યવહાર [હું થાય છે].
- અહીં જ ફરિની ધાન કરે. નિશ્ચયમાં [હું] પુણ્ય-પાપના ભાગ ફરીશ નહિ.
- શુભને હું ફરીશ નહિ, શુભભાવને હું ફરાવીશ નહિ કે અન્ય ફરતાં હોય તો તે અનુમોદીશ નહિ. હું તો કોઈ જાણનાર ઉમળાર ચૈતન્યસ્વરૂપ હું. - એવા ચૈતન્યની ભાવના જ મારે કાર્ય કરે.
- પહેલી રિશ્યિ ઉદ્દેશ્ય કરવા ગયા છે. ઉદ્દેશ્ય ભાગ પહેલી કરવા.
- 'આ રીતે પ્રત્યાખ્યાનનું કાર્ય થયું.'

ફિલ્મ-229 – ધર્મચિંતન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:–

1. આલોચના-ક્રિયા સમાપનનો આ ફિલ્મ છે.
2. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો સાંભળીને મને આત્માનો ખરેખર અત્યંત મહિમા આવે છે, તોપણ દર્શન અને સમ્યગ્દર્શન ન થાય
3. 'મારા પ્રયોગથી દેખાયું જે આ ઉદયમાન ફિલ્મ' અર્થાત્ વર્તમાનમાં ઉદયમાં આવેલું આ ફિલ્મ મારા સ્વરૂપના પ્રયોગથી દેખાયેલું નથી.
4. 'આલોચના'નો અર્થ અહીં 'રીત' અથવા 'નિંદા' થાય છે, જેને પત્રકારે જોવાની ક્રિયા આલોચના કરી.
5. 'આલોચના'નો અર્થ અહીં 'જોવું' [વિચારવું] અથવા 'જાણવું' થાય છે.
6. 'તે સમયના [ફિલ્મ]ને આલોચતો' અર્થાત્ મારી ફિલ્મને જોઈને, જાણતો.
7. હું 'શૈલ્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ નિરંતર વર્તું છું' અર્થાત્ હું જ્ઞાનાકાર આત્મા મને [જ] જાણું છું.
8. 'હું મને જાણું છું' એમાં એક બધું [સમસ્ત ફિલ્મ] રહી જાય છે.
9. 'પૂર્વે જે ફિલ્મ જોયું તેનું' – અહીં 'ફિલ્મ' શબ્દનો અર્થ 'દૃષ્ટાંત' છે.
10. આત્મા દૃષ્ટાંતને જોઈને કોઈ શક્તિ નહીં પરંતુ શુભ-અશુભ ભાવરૂપે ફરે છે.
11. 'ઉદયમાં આવેલા ફિલ્મનો હું દેખનાર-જાણનાર છું' – આ ક્રિયા બતાવે છે કે આત્મા પરને [દૃષ્ટાંત અથવા રાગને] જાણે છે.
12. આત્મા ખરેખર [નિશ્ચયથી] તો પોતાને જ જાણે છે અને અસદ્ભૂત વ્યવહારથી દૃષ્ટાંત આદિ પરને જાણે છે એમ માત્ર કહેવામાં આવે છે.
13. આત્મા જેને તન્મય થઈ રહ્યા જાણે એને [ખરેખર] જાણ્યું કહેવાય નહિ.
14. હું મારા સ્વરૂપમાં રહું [ઠરું] એને [ફિલ્મ] ઊડી જાય છે એનું નામ આલોચના, પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાન છે.

પ્રત્યાખ્યાન-ક્રિયા (સારાંશ)

- હવે રીતિમાં પ્રત્યાખ્યાન-ક્રિયા અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન તો વિધિ છે શું?–
- (પ્રત્યાખ્યાન કરનાર છે એ તે :–)
- હું (સંયમમાં સ્થિત) ક્રિયા નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી, વચનથી, કાયાથી.
- હું તો જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ છું. એ સિવાય સંયમમાં કોઈ અન્ય વસ્તુ જ ક્યાંથી આવે? મારા સ્વરૂપમાં અન્ય વસ્તુ જ નથી તો હું ક્રીશ નહિ અને વ્યવહાર [નું કથન છે].
- અહીં જરા ફરક્ની વાત છે. સંયમમાં [હું] પુણ્ય-પાપના ભાવ કરીશ નહિ.
- શુભને હું કરીશ નહિ, શુભભાવને હું કરાવીશ નહિ અને અન્ય કરતો હોય તો તે અનુમોદીશ નહિ. હું તો અંદર જ્ઞાનાકાર દેખનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ છું – આવો જ્ઞાનની મહિમા જ અંદર આવે છે.
- પછી શરીર આદિ ત્યાગ કીધા છે. આદિ ત્યાગ પછી તેના.
- 'એમ રીતે પ્રત્યાખ્યાન-ક્રિયા સમાપ્ત થયો.'

પ્રત્યાખ્યાન ફળ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :–

1. પ્રત્યાખ્યાન-ફળ : ઈ (સંયમનું ફળ) ફરીથી નહિ, ફરાવશે નહિ, અન્ય ફરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ – મનથી, વચનથી, કાયાથી.
2. અહીં જડ ફળની વાત નથી. સંયમમાં [ઈ] પુણ્ય-પાપના ભાગ ફરીશ નહિ.
3. ઈ તો જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાસ્વરૂપ છું [નિશ્ચ] અને [શુભ] રાગ સંયમમાં ઈ ફરીશ નહિ અને વ્યવહાર [જું ફળ] છે.

ગાથા-૨૨૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

પરમાર્થ અનાગત અને તમોને ઘટ નિર્મોહી હું;
નિશ્ચિત એકત્વમાં જ નિજ એકના વડે પાળું રહું. ૨૨૮

ટીકાર્થ:- '(પ્રત્યાખ્યાન કરનાર જ્ઞાની તે છે કે) ભવિષ્યના સમસ્ત કર્મને પરમાર્થને (-ત્યાગને), જેનો મોહ નષ્ટ થયો છે એવો હું નિશ્ચિત (એકાંતિક સત્ય તત્ત્વરૂપ રહિત) સ્વાભાવિક એકત્વમાં એકાકી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.'

ટીકાર્થ: (ટીકાકાર:) . ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન. તે (-ભાવનું કેવા) કેવી ભાવનું નહિ કે હું એવું
(પૃ.નં.૪૪૩) ત્યાં-એની પ્રશ્ન કરે. ત્યાં કે વસ્તુ છે તેની સ્વસ્વરૂપ ઉદાસીન પ્રશ્ન જે ઘટાની તે ઘટ. તારાથી ઉલટા શક્તિ નહિ.

- જ્ઞાન પરમાં ક્યાં જાય છે. પ્રભુ તો સ્વાંગ્યે છે એ જાણે ત્યાં કરે?
- [સાધકનો] સાધિ અજ્ઞાન ત્યાં છે પણ હું તો કોઈ સમય માત્ર પણ રાગ કરીશ નહિ. જુઓ! આ આત્માની વ્યાખ્યા! સાધકમાં રાગ થાય [તેનું કારણ અહીં] મોટે જ નાશ થયો છે. મોટે નષ્ટ થયો છે એટલે પાકાર પડી ગયો છે ઉદાસીનને? જ્ઞાનમાં તે છે કે આખો જ્ઞાન ચીજો કે આત્મા એ તો જ્ઞાયક જાણો. એટલે જેને ખાત્રી નથી તેને એટલે તો આત્મા જોયો જ છે.
- જ્ઞાયકને પૂછવા જાય પડે કે હું આસ્રવ છું? આસ્રવ પણ તારો પોતાના કારણે આ રીતે અનુભવે છે કે હું આસ્રવ છું.

(પૃ.નં.૪૪૪)

- (ભાવાર્થ:) '[નિશ્ચયચારિત્રમાં પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું છે કે- સમસ્ત અનાગત કર્મફળ રહિત, સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિરૂપ (પોતાના) શુદ્ધોપયોગમાં વર્તવું તે પ્રત્યાખ્યાન. તેથી જ્ઞાની અનાગત સમસ્ત કર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને પોતાના સ્વભાવરૂપમાં વર્તે છે.]':
- આત્મા જે અનંત ગુણનો પિંડ છે તેનો અનુભવ કરીને સ્થિર થવું એનું નામ નિશ્ચય-ચારિત્ર છે અને એ મોક્ષનું કારણ છે. આ ચારિત્ર અસ્તિથી છે કે? દયા-દાન અસ્તિથી પહેલાં આવી ગયા. આ તો પૂરી ઘોલ્યો અસ્તિથી છે.
- વર્તમાનમાં આસ્રવોમાં જે આવ્યું છે કે રાગ કરવો નહિ એ જ મતિજ્ઞાનનું પ્રતિક્રમણ, વર્તમાનનો સંવર- આસ્રવોના અભાવ સ્વભાવમાં દૃષ્ટિ કરવી નહિ એ પ્રત્યાખ્યાન [છે].
- આત્માની પ્રવૃત્તિ- સ્વાંગ્યની પ્રવૃત્તિ શુદ્ધોપયોગ છે. [આ] શુદ્ધોપયોગ સાધકના પૂર્ણ રાગની નિવૃત્તિરૂપ અને વર્તમાનમાં સ્વાંગ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. દયા, દાન, વ્રત આદિ તો રાગની- અસ્વાંગ્યની- પ્રવૃત્તિ છે.
- પોતાના શુદ્ધોપયોગમાં વર્તવું તે પ્રત્યાખ્યાન. તે અંતરમાં અનંત ગુણની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્રની પર્યાય છે. વિભાવ પરિણામોની નિવૃત્તિ અને સ્વાંગ્યરૂપ સ્વભાવ આત્મામાં પ્રવૃત્તિ. આવા રાગાદિક નાશ અને [ક્રમિકરૂપ] સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ થવા તે પ્રત્યાખ્યાન કરીને પરમાર્થ છે. એ શુદ્ધોપયોગ છે.

- એને પરમાર્થમાંથી સુખબુદ્ધિ હીડી જતી નથી. કારણ વિષય શુભરાગને માંડીને અંતરંગી અને ઈન્દ્રિયના ઈન્દ્રિયજોમાંથી પણ સુખબુદ્ધિ હીડી જતી જતી અને આત્મામાં સુખ છે એમ થાય ત્યારે તેને સમકિત થાય છે.
- જગતમાં જાનું પ્રત્યાખ્યાન પાંચમા ગુણસ્થાને હોય છે. એને પણ પૌગલના સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ છે એને પ્રત્યાખ્યાન વર્તે છે. અને એને રૌદ્રધ્યાન પણ હોય. છઠ્ઠે મુનિને આર્તધ્યાન હોય, રૌદ્રધ્યાન ન હોય. રૌદ્રધ્યાન વખતે પણ પાંચમામાં ચારિત્ર નો આશ્રય હોય છે.
- 'અહો ચારિત્ર આ પ્રમાણે જાણવું: વ્યવહારચારિત્રમાં જે દોષ લાગે તેનું પ્રતિક્રમણ, આલોચના તથા પ્રત્યાખ્યાન હોય છે. અહો! નિશ્ચયચારિત્રનું પ્રધાનપણે ધ્યાન હોવાથી શુદ્ધોપયોગને વિષયીભૂત કર્યો આત્માના દોષસ્વરૂપ છે....':
- વ્યવહારચારિત્રમાં જે દોષ લાગે એનું પ્રતિક્રમણ કરવું એ તો શુભ રાગ, રાગ (છે). પ્રતિક્રમણ જે દોષ લાગે તેના પ્રતિક્રમણ, આલોચના અને પ્રત્યાખ્યાન-એ વ્યવહારની વાત અહો નથી. અહો! તો નિશ્ચયચારિત્રનું પ્રધાનપણે ધ્યાન છે. નિશ્ચય એટલે યથાર્થ. જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેવું તેનું નામ નિશ્ચય. જેવું સ્વરૂપ છે તેનાથી વિરુદ્ધ એનું નામ વ્યવહાર. વ્યવહાર છે ખરો પરંતુ તે બંધનું કારણ (છે), આદરણીય નથી.
- આત્માના અંતરના નિર્મળતાની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્ર સિવાય બધું દોષસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનાનંદાત્મા શુદ્ધોપયોગ સ્વરૂપ જ છે, [ત્રિકાળ] શુદ્ધ જ છે. શુદ્ધ છે એ શુભ છે. એનો વિષયમાં-પર્યાયમાં શુદ્ધોપયોગ કરવો એ સિવાય જેટલું છે એ બધું દોષસ્વરૂપ છે, અનાદરસ્વરૂપ છે. 'તે સર્વ કરવાના સ્વરૂપ પરિણામોનું-જેણે કરવા કરેલું-પ્રતિક્રમણ, આલોચના તથા પ્રત્યાખ્યાન કરીને જ્ઞાની સર્વ કરવાનાથી જુદા પોતાના શુદ્ધોપયોગરૂપ આત્માના જ્ઞાનધ્યાન વડે અને તેમાં સ્થિર થવાના સ્વધ્યાન વડે નિરપરાધ દશાને પ્રાપ્ત થઈ, શ્રેણી ચઢી, ક્ષપકશ્રેણીમાં સન્મુખ થાય છે. એ જ્ઞાનીનું કાર્ય છે.': તે સર્વ કરવાના છે, જ્ઞાન એટલા માટે. એ બધો રાગ છે અને રાગરૂપ કાર્યનું એનાથી, એનાથી[નું] ત્યાં એનાથી ચોખ્ખું કે તો કરવાના છે.
- શ્રેણી એટલે શુદ્ધતાની ધારા વધારતા [જ્ઞાની એ રીતે] શુદ્ધોપયોગની ધારા વધારી, ક્ષપક જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાની સન્મુખ થાય છે. એ જ્ઞાનીનું કાર્ય છે.
- 'એ રીતે પ્રત્યાખ્યાનરૂપ સંવર થયો.' ત્યાં સંવર થઈ ગયા.

ફિશા-૨૨૬: દર્શનશાસ્ત્ર

① સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ફિશા પ્રતિજ્ઞાના ફરજ જ્ઞાનીના ચિહ્નરૂપે ગણાયો છે.
2. અજ્ઞાન અધિક્ષિત વિની ગયેલા દિલના અંતરે કે ભ્રમ દિલના.
3. પ્રતિજ્ઞા ફરજ, આલોચના ફરજ અને પ્રત્યાખ્યાન ફરજ – એમ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાની હોય છે.
4. સિદ્ધ જ્ઞાનીને પ્રતિજ્ઞા, સિદ્ધને પ્રત્યાખ્યાન અને સિદ્ધને આલોચના હોય છે.
5. 'નિરંતર આત્મામાં જ નિજ આત્મા પડે વળી રહેનાર', જેનો મોહ નષ્ટ થયો છે એવા જ્ઞાનીને પ્રતિજ્ઞા, આલોચના અને પ્રત્યાખ્યાન એ ત્રણેય અંતે સાથે હોય છે.
6. ગર્હિતનો દિલ તો અનંત છે. એ અનંત દિલમાં કું સિદ્ધ રાગ નહિ હું– એવા પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધિ પણ ગર્હ શકિય નહિ.
7. જેનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે એવા જ્ઞાની ઉપરોક્ત પ્રતિજ્ઞા ગર્હ શકે છે
8. ઇન્દ્રિયને તો મોહ વિદ્યમાન હોય છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનની પ્રતિજ્ઞા ફરજ જ્ઞાનીને મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે એમ કહેવું વ્યાજબી નહિ.
9. ઉપરોક્ત પ્રતિજ્ઞા ફરજ જ્ઞાનીને ત્રણ કષાયચોકડીનો અભાવ થઈ ગયો છે અને માત્ર અનંતાનુબંધીના સંજ્વલન કષાય જ બાકી છે તે અપેક્ષાએ તેનો મોહ નષ્ટ થયો છે – એમ કહ્યું છે.
10. કું ગમે કું કે અગમે તે તો માત્ર મોહિત જ જાણી શકે છે.
11. જ્ઞાની એ પણ ભગવાનને પૂછવા જવું પડે કે કું ચારિત્રવાન કું કે નહિ.
12. સમસ્ત અજ્ઞાનમાં મિથ્યા રહિત સૌભાગ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ પોતાનો શુદ્ધોપયોગમાં વર્તવું તે પ્રત્યાખ્યાન છે.
13. [સમયસારનો] આ ચારિત્ર અધિકાર છે. દર્શન અને જ્ઞાન અધિકાર પહેલાં આવી ગયા.
14. સર્વ પરપદાર્થોમાંથી ઝુકાવ્યું હટી જાય અને આત્મામાં [જ] ઝુકાવ છે એમ થાય ત્યારે જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે.
15. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનું પ્રત્યાખ્યાન સાધે ગુણસ્થાને હોય છે કારણ કે તેમણે સ્થિરરૂપમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

②

1. પંચમ ગુણસ્થાને આર્તધ્યાન અને છઠ્ઠે ગુણસ્થાને રૌદ્રધ્યાન પણ હોય છે.
2. અહીં મુખ્યપણે વ્યવહારચારિત્રની પ્રધાનતાએ વાત કરી છે.
3. પ્રતિક્રમણ જે દોષ લાગે તેના પ્રતિજ્ઞા, આલોચના અને પ્રત્યાખ્યાનનો શુભરાગ એ નિશ્ચયચારિત્ર છે.
4. શુદ્ધોપયોગ સિવાય જેટલું છે એ બધું દોષસ્વરૂપ છે, અકર્મ છે – એમ અહીં કહ્યું છે.
5. સર્વ કષાયોના સ્વરૂપ પરિણામોના પ્રતિજ્ઞા, આલોચના અને પ્રત્યાખ્યાનનું વિધાન અહીં કહ્યું છે.
6. રાગરૂપ તરંગો ચેતનનું ચેતનાને રોકી જ્યું તે કષાય છે.
7. શુભ [સરળ] અંતરે શુદ્ધતાની ધારા વધારવી.
8. જ્ઞાની શુદ્ધોપયોગની ધારા વધારીને ક્રિયાકાંડને ગૌણ કરવાની અનુકૂળ થાય છે.

ફિર-22૮

ઉત્થાનિકા:- હવે ત્રણ પ્રકારના સન્યાસની ભાવનાને બતાવવા માટેનું ફિર પ્રકટ કરતાં, ફિરસૂત્ર કહે છે:-

ફિર:

(હરિગીત)

આ રીત વિધિ પ્રકૃતિ કે મન, માયા, સંપ્રજ્ઞાના કારણે,
દૂર કરી ક્રમે બધાં સન્યાસ ક્રમે લગાવે ઘણું;
બધ્ધુઓને અપનાવનારો, મોહથી છું રહિત હું,
અવિરતી શોકમાત્ર કારણે હવે અપનાવું છું. ફિ. 22૮

ભાષાર્થ: (બુદ્ધિબળનું કારણ કરનાર તે છે તે-) પ્રકૃતિ રીતે ત્રણે તાપના સંબંધ ક્રમે દૂર કરીને - છોડીને, બુદ્ધિબળાપણા (અધિક બુદ્ધિબળે અપનાવનાર) અને વિભાગમાટે (અધિક જેનું નિર્માણ થઈ ગયું છે) એવો હું હવે (અહીં) વિકારોથી રહિત શોકમાત્ર કારણે અપનાવું છું.

ટીકાર્થ: '(બુદ્ધિબળનું કારણ કરનાર તે છે તે-)...': . આવા તો હું તૈયાર. 'તે છે' કહીને (પ્ર.અ.૪૪) 'આવે છે! કારણ બુદ્ધિબળનું છે પરંતુ વાણી દ્વારા તે છે.

- 'પ્રકૃતિ રીતે ત્રણે તાપના સંબંધ ક્રમે દૂર કરીને - છોડીને, બુદ્ધિબળાપણા...'
- હું તો અનંત શોકસ્વરૂપ જ છું. હું અસ્થાર જ એવો છું, આધ્યાત્મિક પણ એમ રહીશ, આનંદમાં પણ એમ જ હશે.
- બુદ્ધિબળ તો તાત્પર્ય એ છે એને અપનાવવાને કારણે એનો વિષય કારણ વિશેષ છે એને અપનાવવાને.
- વિકાર કરવાને પધારી પરંતુ. બાદમ બધ એને કોઈક: વિષય વિકારો કારણ એવો જે વિકાર ધર્મ કરવાને કારણધર્મ એ વિકાર બાજે થાય કારણ પણ છે નહિ.
- જેવું છે તેવું થયું એમાં તે છે બધાં શું? એવો જ છો. અંદર સ્વભાવ અને શક્તિએ પરિણામ સ્વભાવ જ છો, એને પર્યાયમાં સ્વભાવપણે થયું એ થવાનું છે. એ વિકાર પણ તેનું તેવું તેવિધ નહિ.
- બુદ્ધિબળના અપનાવવાને અંદર નિર્માણ થઈ ગયા છે. [~~વિલીન મોહ.~~]: સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને અપનાવવાને એને જે સ્વ વસ્તુમાં નહિ એવો પર્યાયમાં મોહ - પર દ્રવ્યની સ્વભાવાની - તેનો નાશ થ. પરમાં સ્વભાવની એ મોહ. 'વિલીન મોહ:' - પર દ્રવ્યની સ્વભાવાની નો નાશ એવો સ્વ દ્રવ્યની સ્વભાવાનીની પ્રાપ્તિની ઉત્પત્તિ.
- 'અને વિભાગમાટે (અધિક જેનું નિર્માણ થઈ ગયું છે) એવો હું હવે (અહીં) વિકારોથી રહિત શોકમાત્ર કારણે અપનાવું છું.': જે શોક પરંતુ છે એનાથી અન્યથા માનવું એ નિર્માણ છે.
- હું મારો કારણ પ્રકૃતિનો નાશ તેને અપનાવું છું. એ મારો કારણ છે. બધું અપનાવવાને છોડીને એક જ અપનાવવાને રહું છું. એક ફિર સ્વભાવ પ્રકૃતિ બુદ્ધિ પ્રકૃતિ અપનાવવાને તરીકે એ બાજુના તેવું થયા પ્રકારના માટે અને સ્વભાવની ઉત્પત્તિ છે.
- → અનંત કરવાને નિર્માણ. એની સાથે રહેનારો ત્યાગ તે અનંતાનુબંધ.
- પ્રભુ! તું વસ્તુ છો. તારો સ્વભાવ ખાલી નહિ. તારા સ્વભાવની તેવું મર્યાદા જ નહિ. અંદર એક એક ગુણની ભેદ-મર્યાદા નથી. એવો અનંત અનંત ગુણનો ધણી છો.

કલમ- 226 : સમરિયાર

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. અરજી વિના સત્તાધારી બાબતને નકારવા સિવાયનું હેતુ આ કલમ દ્વારા પૂરી કરવામાં આવ્યું છે.
2. અરજી વિના સત્તાધારી બાબતનું પ્રતિક્ષેપ કલમ-223 તથા ત્યાંના ૩૮૩ કે ૩૮૪ શરૂ થયું હતું.
3. સંયુક્ત અધિકૃત વર્તમાન થાય.
4. 'શુદ્ધિકરણ અવલંબનાર તે જ' અધિકૃત તો બાકી છે.
5. અહીં 'શુદ્ધિકરણ અવલંબું છું' તો અરજી પ્રમાણપત્રના કોર્ટ ફીના અંગે અંતિમ નિકાલનું અવલંબન નહીં છું - એમ થાય છે.
6. અહીં શુદ્ધિકરણના વિષય ત્રિપક્ષી સમાજનું અવલંબન નહીં છું - એમ કહ્યું છે.
7. 'દિગંબર' કોરટે બાંધવામાં નગ્ન અને અંતરમાં વિભક્ત વિનાનો
8. 'વિલીન મોહ!' અધિકૃત પર રાષ્ટ્રની સાર્વભૌમી (નિયમાવલી) તો બાકી અને રૂપ રાષ્ટ્રની સાર્વભૌમીની પ્રણાલીની ઉત્પત્તિ.
9. જે મૌલે વસ્તુ છે એનાથી અન્યથા માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.
10. અનંત કોરટે મિથ્યાત્વ.
11. અનંત (મિથ્યાત્વની સાથે રહેનારો) ક્રોધ તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ છે.
12. 'પ્રવૃત્તિ રીતે ત્રણે તત્ત્વના સમ્યક્ ત્યાંને દૂર કરીને' અહીં 'પ્રવૃત્તિ રીતે' અંગેને આગમના કલમ 224, 225 અને 226માં બતાવેલા મુજબ - એમ સમજવું જોઈએ.

ફિલરા-૨૩૦

ઉત્થાનિકા:- હવે મોક્ષ ફરીથી સંન્યાસની બાબતમાં સમજાવે છે:-
(જ્યાં પુરુષ, તે સ્ત્રીના સંબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે:-)

ફિલરા:-

(હરિગીત)

વિષયસુખોથી મન ફર તારું એ જ સંન્યાસ વિધા પછી જાણે,
નિશ્ચયપણે સંબંધ હું સંન્યાસમય કારણ કરો! ફિ.૨૩૦.

ઉત્થાનિકા:- (સંન્યાસ ફરીથી સંન્યાસ બાબતમાં ફરમાવે છે કે-) ફરીથી વિષયસુખોમાં મન મારા સંન્યાસ વિધા જ પછી જાણો; હું (મારા) સંન્યાસસ્વરૂપ કારણને નિશ્ચયપણે સંબંધ હું- અનુભવું છું.

સંદર્ભ:- • '(સંન્યાસ ફરીથી સંન્યાસ બાબતમાં ફરમાવે છે કે-) ફરીથી વિષયસુખોમાં મન-'

(પ્ર.ક્ર.૨૪૫) • મારા પ્રમુખ શિષ્ય કોઈ ફર અને કોઈ ફરના પોતાના જે જાર પ્રકૃતિ (સ્ત્રી) બધા જ્યેષ્ઠ જ્યાંડ છે, પ્રમુખ અજ્ઞાનનો સંસાર છે. ફરણાં ફ, જે નીચેફર જ્ઞાન ઉત્પન્ન અને પણ સ્ત્રીનો સંબંધ બાંધી ધ્યાન બધી ત્યાગ થાય ત્યારે જ્યાં કોઈ કારણને જુઓ કરો?

(પ્ર.ક્ર.૨૪૫). પ્રતિજ્ઞા, પ્રત્યાખ્યાન, આત્મોપલબ્ધિ એ અધિકાર પૂરો થયો. હવે પોતાની વાત આગળ છે. હું કારણ છું, આત્મદર્શી જોનાર છું, ફરીના કરણે જોનાર હું નહિ. ધર્મ જ્ઞાન તે છે અને જ્ઞાન જ્ઞાની છે, અનુભવે છે. શ્રોતે, પોષણ, ઘ્રાણ ગુણોસ્થાને જુઓ-જ્ઞાનમાં કોઈ વાત તે છે- જ્યારે બાધના દોષ છે અને સ્વાતના ગુણોસ્થાને કાયો અનુભવ દોષ છે. સ્વાતને ગુણોસ્થાને અનુભવ સ્થિર થઈને ત્યાગ દોષ; જોયે, પોષણ, ઘ્રાણ તેની જુઓ અને સ્વાતમાં એ વાત દોષ. અનુભવના નહિ એનું કરણ બોલાયું નહિ એ સ્વાતના ગુણોસ્થાને ધ્યાનમાં દોષ છે.

• સંન્યાસ ફરણ [કારણ] સંતિ સ્વાતના પરસ્પરથી માંડી પોતાં નીચેફર પ્રકૃતિ-એ બધા જ્યાર પ્રકૃતિ એ જારી નહિ, હું એનો બોલાવનાર નહિ. એ બધાને વિષયસુખો દીધાં. એનું કરણ તો જ્યેષ્ઠ જ્યાંડ છે. પ્રમુખ અજ્ઞાનનો સંસાર છે. એક ફર જ્યેષ્ઠ જ્યાંડ અને એક ફર અજ્ઞાની પોતાની. પોતાની પાસની દોષ છે અને એમાં એકબીજાના સાથે ફિલ્મ પાર્ટ તેમ એ બધાના શરીર પ્રમાણે છે, પરંતુ એકદર અજ્ઞાન એકાંતનો પાર્ટધારક છે.

• એ એ પુરુષ ગોદેવું માટે પુરુષના કરણમાં દેખ, શોધીને પ્રયત્ન-એ જ્ઞાનીને દોષ નહિ.

• મનુષ્યનું કેન્દ્ર એકદી દ્રષ્ટિ છે. જ્ય બાબ બધાનમાં મનુષ્ય છે ગોદી એકાંત બધાં મનુષ્ય પણ છે. એકાંત તો સંન્યાસી છે અને એકાંત પોષણ ગુણોસ્થાન વાળી છે, પરંતુ તેમાં એકાંત ગુણા વિશેષાદિક છે.

• ફરની વિષે પ્રકૃતિ સાથે એક દ્રષ્ટિયા [પરંતુ] એ જ તે બોલાવના માટે નહિ.

• 'મારા બોલાવના વિધા જ પછી જાણો; હું (મારા) સંન્યાસસ્વરૂપ કારણને નિશ્ચયપણે સંબંધ હું- અનુભવું છું.': હું તો સંબંધ હું કરતો તે અનુભવું છું. એ સ્વાતમાં વાત છે. જોયે પોષણ ઘ્રાણ જુઓ અને જ્ઞાન દોષ છે. જુઓ-જ્ઞાન કરતાં કાર્ય ધારણાની નહિ, અનુભવની જુઓ, અનુભવનું જ્ઞાન અને અનુભવની આસક્તિ દોષ છે, પરંતુ અધૂરાં છે, દોષ સહિત છે.

- (સંભાષણ:) 'રાજા કહે છે કે - જે ફક્ત ક્રિયામાં કરાય છે તેના ફળને હું રાજા-દુષ્યંતપણે જાણું-દેખું છું, તેનો સ્વામી થાઉં નહિ, મારે જાણવા સ્વરૂપ જ તો ફક્ત પત્ની જાણો; હું મારા સૌંદર્ય સ્વરૂપ આત્મામાં લીન થઈને રહું તેનો વિચાર-જાણનાર જ છું!'
- ફક્ત જ્ઞાન પરમ છે. પૂર્વે તેણે કરેલ સાધક ઉદ્યોગોના છે. પૂર્વના ક્રમના ક્રિયા સમયે જાણ્યું-દેખ્યું એ હું છું. ક્રમના અને ક્રમ્યું ક્રિ સ્વરૂપ એ હું નહિ. હું તો જાણનાર-દેખનાર શુદ્ધ ચિદાત્મસ્વરૂપે સ્થાયી ક્રિનાર છું, શુદ્ધચિદાત્મા જ દોષ તોપણ હું રાજા-દુષ્યંતપણે છું. નિશ્ચયથી હું મને જાણું અને દેખું છું!
- હું કોણ? મારું કોણ? ક્રિ હું મારા સૌંદર્યસ્વરૂપ જાણું-દેખું. હું કોને કે મારું સ્વરૂપ
- 'અહો! એટલું ચિત્રોક્ત જાણવું ક્રિ- અવિરત, દૈવિરત તથા પુનરાવૃત્તિ દશામાં તો કોણ રાજા-શુદ્ધાત્મા જ શુદ્ધાત્મા છે અને બાકી જ્ઞાન અનુભવ દશાને પામીને શુદ્ધાત્મા રહે છે ત્યારે એ અનુભવ સાક્ષાત્ દોષ છે.'
- સમકિતી જીવ, શ્રાવક અને મુનિ એનું જ્ઞાન અને એની શુદ્ધિ મુખ્ય દોષ છે, ક્રિયા ઉદ્યોગ ત્યાં ગૌણ નહિ. એટલે એટલે, પાંચમે શુદ્ધોપયોગ જ દોષ એમ નહિ પરંતુ એ શુદ્ધોપયોગ ઉદ્યોગ ક્રિના અભાવ સ્વરૂપ નહિ, અન્યત્ર પુરુષના અભાવસ્વરૂપ છે. જ્ઞાન અનુભવદશામાં એકાગ્ર સ્થિર થાય શુદ્ધિ પણ જાય છે, એ તો ઉદ્યોગ ક્રિના અભાવ સ્વરૂપ છે. એટલે જ્ઞાનવાન અજ્ઞાન!
- શ્રાવક શ્રેણિ એટલે મુનિની દશા પણ છે. એકદર જે અનંત મુનિનો પંથ છે એની દશા તો છે પરંતુ એ દશા વધતી જાય છે. ત્યારે તેને અનુભવ સાક્ષાત્ દોષ છે.

ફિશા-230: દિગ્વિજયી

(૧) સાચું ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. આ ફિશામાં સમસ્ત સૃષ્ટિના ત્યાગની ભાવનાને નમાવવામાં આવી છે.
2. પોતાના સૌન્દર્યસ્વરૂપ આત્માને નિરાકારરૂપે સંસ્મરનાર-અનુભવનારને આવી ભાવના હોય છે.
3. આવી ભાવના શ્રેષ્ઠ થઈવાને તત્પર થયેલા સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિરાજને હોય છે અને આઠમે, નવમ, દશમા ગુણસ્થાને વર્તતા જીવને જ્ઞાન-શુદ્ધિનામ હોય છે.
4. અહીં આઠ પ્રતિજ્ઞાના ફળ અને તેમના જાર પેટા ભેદ [પ્રતિમાઓ] - એ બધાને ગ્રંથમાં ગાઈ દીધાં છે.
5. નીરિંતર પ્રતિજ્ઞાના ઉદય વખતે નીરિંતર ગોત્ર જે ભાવથી ઉદાય છે તે ભાવનો સદ્ભાવ હોય છે.
6. પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાનો અધિકાર પૂર્ણ થયા પછીનો આ ફિશા છે.
7. જ્ઞાની કહે છે કે હું ફિશા કાળે વેદનાર નહિ, હું તો આનંદનો વેદનાર છું.
8. ભરત, રિષ્ટ અને સૌધર્મ - આટલા દેવોમાં મનુષ્યો રહે છે.
9. મનુષ્યો જ્ઞાન ભાવ બાબત વિસ્તારવાળા અહીં દ્વિપમાં રહે છે.
10. પશુઓ અનુદિ ગુણસ્થાનવર્તી સંભવિત હોઈ શકે છે પરંતુ તેમને પંચમ ગુણસ્થાન ન હોઈ શકે.
11. સમસ્ત સૃષ્ટિના સંન્યાસની ભાવના અર્થાત્ મેં પૂર્વે બાંધેલા વિષયના ફિશ ઉદયમાં જ ન આવો એવી ભાવના.
12. સમસ્ત સૃષ્ટિના સંન્યાસની ભાવના ભાવનાર કહે છે કે હું મારા સૌન્દર્યસ્વરૂપ આત્મામાં લીન થયો થકો ફિશના કાળે જ્ઞાન-દર્શનપણે જાણું-દેખું, પરંતુ તેનો ભોક્તા ન થાઉં.
13. ઔદારિક, વૈક્રિયક કે આહારક - એ બધા ગુણસ્થાને રહતા શુદ્ધોપયોગ એટલે સરખો બધા ફિશોના સામાન્યસ્વરૂપ હોય છે.
14. બધા ફિશોના સામાન્યસ્વરૂપ શુદ્ધોપયોગ સાતમા ગુણસ્થાને જેવો હોય છે તેવો શુદ્ધોપયોગ તેનાથી નીચેના ગુણસ્થાનોમાં હોતો નથી.
15. સિદ્ધ શ્રેણિમાં ગુણની ધારા વહે છે. એ વધતાં વધતાં સાક્ષાત્ [પૂર્ણ] અનુભવ થાય છે [- ફિશજ્ઞાન પ્રગટે છે].

ફિકરા-230 પછીની ગાથા

(હવે ગાથામાં જેમને ફરજિયાતના સંન્યાસની ભાવનાને નકારાયે છે:-)

- [A. સામાયારીયમ ફરજી ૫ પૂર્વભૂમિકા]

1. હું (મારી દીક્ષા) મનિસામાયારીયમ્ફરજના રૂપને નહિ સ્વીકારતો, સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું અર્થાત્ સ્વીકારપણે અનુભવું છું. (અહીં 'સંમોનું' શબ્દને અનુભવું, વેદું, જોયું. 'સં' ઉપસર્ગ ભાવાર્થમાં 'સંમોનું' શબ્દને સ્વીકારપણે અનુભવું 'સંમો' શબ્દ અર્થ અહીં લેવા પડીમાં સમજવો.)
2. હું શ્રુતસામાયારીયમ્ફરજના રૂપને નહિ સ્વીકારતો, સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું- ...'
3. હું અવધિસામાયારીફરજના રૂપને નહિ સ્વીકારતો, સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું- ..'
4. હું મનઃપર્યય સામાયારીયમ્ફરજના રૂપને નહિ સ્વીકારતો, સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું-..'
5. હું કેવળસામાયારીયમ્ફરજના રૂપને નહિ સ્વીકારતો, સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું-..'

સારાંશ: ૫ ગા. ૨૩૫ થી ૨૩૯ + ૧૫૬ ગાથાના પ્રવચનનો સાર નીચે મુજબ:-

- [મનિ શ્રુત આદિ] પાંચેય સામાયિક સંયમ [મનિ] સામાયારીયમ્ફર આદિ પૂર્વભૂમિ તેને હું પોતાનો અને સ્વીકારતો નથી. ફરજો હું અહંકાર પણ નથી તો! મારી જાણકારીમાં [છે] પોતાને જાણું એ પોતાને જાણે નહિ. એને ફરજના રૂપને સ્વીકારતો નથી એમ કહેવાય.
- મનિસામાયારીયમ્ફર સત્યમાં છે પરંતુ એના રૂપમાં જે નૈમિત્તિક દોષ થયો તે હું નહિ [સ્વીકારું] તેના રૂપને હું સ્વીકારતો નથી. મનિસામાયારીયનો ઉદય ૧૨ મા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેને પોતાના માનતો નથી, માટે સ્વીકારતો નથી.
- અહીં સૌંસ્વરૂપને જ, ૫, ૬ ગાથાની વાત છે; મુખ્યપણે ૭ મી ગાથા છે.
- જ્યાં પર્યાયબુદ્ધિ છૂટીને વસ્તુની દૃષ્ટિ થઈ છે ત્યારે ફરજના ઉદયમાં જે હીન દશા થાય છે તે હું નથી. હું તો હીન દશાથી ભિન્ન ચિત્રની આત્માને અનુભવું છું. જ્યાં આત્માનો સ્વાદ લીધો ત્યાં હીન દશાને કેમ વેદે?
- આ દૃષ્ટિ છે પરંતુ અસ્થિર નથી. ઘણો પુરુષાર્થ માંગે છે.
- જે પરિણામ ફરજોના અને ફરજના સંબંધમાં સ્વીકાર્યા તેના તે સ્વાનુભવમાં સ્વીકારે છે માટે હું મારા સૌન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંમોનું છું, તેને હું સ્વીકારપણે અનુભવું છું.
- ગુપ્તરૂપે હો કે પ્રગટરૂપે હો પરંતુ છે સૌન્યસ્વરૂપ આત્મા. આત્મા અને ફરજની પર્યાયો વચ્ચે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે- એ વ્યવહારનો સંબંધ છે શ્રુતસામાયારીયમ્ફરનો ઉદય ૧૨ મા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે પરંતુ એ સંબંધ તો પર્યાયમાં છે, હું તો ધ્રુવસ્વરૂપ છું. આવું સમજે તેના જ્ઞાન-નયન માટે એમ છે. દૃષ્ટિ એ આત્માને સ્વભાવથી માટે હીન પર્યાયનો અનુભવ નથી.
- મનિ-શ્રુતનો તો ઉદય થયો છે, અવધિજ્ઞાનનો ઉદય નથી. તેમ છતાં હું એ દશાને સ્વીકારતો નથી. સામાન્ય જ્ઞાન ઉપર દૃષ્ટિ દોડાવી હું ખંડ ખંડ જ્ઞાનને અનુભવતો નથી. હું તો પૂરા જ્ઞાનવાળો છું.
- અજ્ઞાનને પાંચેય સામાયારીયમ્ફર વિદ્યમાન છે. તેને ક્ષયોપશમ [સ્વભાવ] સત્તામાં છે, [પરંતુ] તેને પર્યાયમાં પ્રગટ કરવાની નાથ નથી. વસ્તુનો પૂરા જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે.
- મનઃપર્યય ઉદયેલું હોય તોપણ એ મારું સ્વરૂપ નથી. હું એવડો - એટલો નથી, તે મારામાં નથી.

• સાધુને વિકલ્પ થયું નહિ પરંતુ થયું હોય તોપણ [હું નહિ વેદતો નથી] હું તો સૌજન્યસ્વરૂપ કારણને સેવું છું.

[B. દર્શનાવરણીયકર્મની ૯ પ્રકૃતિઓ]

૬. હું ચક્ષુદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, સૌજન્યસ્વરૂપ કારણને જ સેવું છું.
૭. હું અચક્ષુદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૮. હું અવધિદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૯. હું કેવળદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૧૦. હું નિદ્રાદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૧૧. હું નિદ્રાનિદ્રાદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૧૨. હું પ્રચલાદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૧૩. હું પ્રચલાપ્રચલાદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "
૧૪ હું સ્ત્યાનગૃદ્ધિદર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " "

• ધર્મ પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે. એટલે હું [ઉપરોક્ત ૯ પ્રકારના] દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયને ઇચ્છતો નથી. એ કર્મના ઉદયના નિમિત્તે દર્શનની જે હીન દશા થઈ છે તેને હું ઇચ્છતો નથી, મારા અભિપ્રાયમાં એ નથી. હું તો નિર્મળ પર્યાયને ઇચ્છું છું [એટલે કે] સૌજન્યસ્વરૂપ કારણને સમ્યક્પ્રકારે વેદું છું - અનુભવું છું. જે નિમિત્તથી જુદું રહ્યું છે એ સૌજન્યરૂપ હું છું, તેને હું અનુભવું છું. ચક્ષુદર્શનાવરણીય [આદિ કર્મના] નિમિત્તે થતી દશાનું મને દાન છે, પરંતુ તેનો આદર નથી.

• ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયની હીન દશા એ હું નહિ. જ્ઞાયક કારણ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે, ઇન્દ્રિયનું ખંડ ખંડ અસ્તિત્વ તેનામાં છે નહિ.

• નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા આદિ કર્મના ઉદયમાં જે દશા થાય છે ત્યારે પણ હું જાગતી જ્યોત છું.

• સારા મુનિને પોતાની સંતિની નિદ્રા હોય છે - ઉચ્ચ ગુણસ્થાનનો એ ક્રમ છે. (ઉદાહરણ). તેનાથી વધુ સમયની નિદ્રા તે પ્રમાદ છે. તેનાથી ગુણસ્થાન જતું રહે છે. પ્રમાદથી વિકાસ આવતું નથી પરંતુ એમાં [નિદ્રામાં] બુદ્ધિપૂર્વક ચૂપ બુદ્ધિ થઈ જાય છે તેને સારો વિકાસ કહે છે. મુનિની બાહ્ય ક્રિયા એકદમ એકદમ રહે પરંતુ દૃષ્ટિમાં થઈ જાય.

• એક પ્રકૃતિ બીજા પ્રકૃતિનો ઘાત ન કરે. જો આત્મિક ઉદયથી વિકાસ થતું હોય તો પહેલા ગુણસ્થાનવાળાનું વિકાસ થતો રહે જ નહિ.

• ઇચ્છાપૂર્વક આવતા એટલે ચૂકીજાતના અનુભવ માટે કોઈનાસાથે આત્મવિરોધ.

• આત્મામાં જેમ રાગનો અનુભવ એ તેમ નિદ્રાનો પણ અનુભવ નથી - એટલી જરૂરત છે. જેમ રાગ મારામાં નહિ, હીન દશા મારામાં નહિ તેમ નિદ્રા મારામાં નહિ.

• પ્રચલા-પ્રચલા: ઘોડે ઊભો નિદ્રા લે. સ્ત્યાનગૃદ્ધિદર્શનાવરણીયકર્મના ઉદયમાં નિદ્રામાં જોરથી બહાર પણ ચાલી જાય, પાછો આવીને ખૂંટે બાંધો - બધુ નિદ્રામાં! એ કર્મ સમ્યગ્દૃષ્ટિને ન હોય. ગોપનગરના નિદ્રામાં મારામારી કરે એ મજૂરોનું દૃષ્ટાંત.

[C: વેદનીયકર્મની ૨ પ્રકૃતિઓ]

૧૫. હું શાતાવેદનીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, સૌજન્યસ્વરૂપ કારણને જ સેવું છું.
૧૬ હું અશાતાવેદનીયકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "

- શાતાના કેમના થાય. [ઉંદરડાના રાજકુમારનું દૃષ્ટાંત] શરીર ફેલું જુવાન હતું, પરંતુ [હોસ્પી સ્થિતિમાં] કોઈ પણ કોળખાય નહિ.
- શાતાવેદનીયનો ઉદય તો જડ છે, પરંતુ તેના નિમિત્તની પ્રાપ્તિ થાય અને પણ હું નાર્ક. એને શાતાવેદનીયના ફળમાં મીઠાશ લાગતી નથી. જુઓ ધર્મની દૃષ્ટિ થતાં કેટલી જાગૃતિ આવી ગઈ! અત્યારની કે ઉંમર પર... [આ પણ મીઠાશ લાગતી નથી].
- ગાઢ નેહ શરીર તરફ. ગાઢો પક્ષપાત. આખી જિંદગી તેને આપતો નથી. ગયું! એનો જ્ઞાની શક્તિ છે, એ આત્માનું ગુણ નથી. એ શાતાવેદનીય તેને તો તેને હું ભોગવતો નથી.
- નારકીની વેદના. પહેલી નરકમાં ઉષ્ણ વેદના, છેલ્લે શીત વેદના તેને છે. નરકની એકાંતવાળા ક્ષિત્રમાં પણ શાતાવેદનીયની કોઈ સામગ્રીનું વેદન જ કેદાચ ભોગવું છું. અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા એવો તો ભેદ કેવોગમાં નહિ. પ્રિયતાદિના નિમિત્તમાં પણ ફરીને કોણકુંભ તોપાણ તો પ્રિયતને ભોગવતો નથી.
- ધર્મ ફળ થાય અને ધર્મ થતાં ધર્મીને શું થાય તે અહીં કહે છે.

[D. દર્શન મોહનીય કર્મની 3 પ્રકૃતિઓ]

૧૭. હું સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, શૌનચેતનરૂપ આત્માને જ વેદું છું.
૧૮ હું મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૯ હું સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " "

- મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિ પણ તેને તેને કેદર, ઈખરની તેને એ હું ભોગવતો નથી.
- સમ્યક્ત્વમોહનીય કર્મ: એ આત્મિક પ્રકૃતિમાં જરા મોળ જેવું છે. તેઓ ઉપશમ સાધુક સાક્ષ્ય ચારિત્ર ગાળીમાં ઊભેલું હોય તેમ આત્મભાન થતાં મિથ્યાત્વનો મોળ રહી જાય પરંતુ સૂક્ષ્મ સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ જીવો મોળ રહી જાય છે- તે હું નથી.
- મિથ્યાત્વના ત્રણ ભાગ છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય.
- ધર્મીને મિશ્ર મોહનીય પ્રકૃતિ હોતી નથી.

[E-1: ચારિત્ર મોહનીયની 9 પ્રકૃતિઓ (ચારિત્રાય ભાવિકી)]

20. હું અનંતાનુબંધિ ક્રોધિત્વાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, શૌનચેતનરૂપ આત્માને—
21. હું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધિત્વાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " "
22. હું પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધિત્વાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " "
23. હું સંજ્વલનક્રોધિત્વાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " "

- અનંત કોટને મિથ્યાત્વ. કોઈ સાથે સંબંધવાળો ક્રોધિત્વાય એવું જે મોહનીયકર્મ તેની સત્તા મારી સત્તામાં નથી, તેને હું ભોગવતો નથી. વેદનીય કર્મોદય ક્રોધિત્વ વેદવું એનો જે ભાવ. હું તો સ્વરૂપની શાંતિને વેદું છું. શૌનચેતનરૂપ આત્માનો ક્રોધ પણ નથી.

Check → ચારિત્રના બે પ્રકાર: સ્વરૂપાચરણ અને સંયમાચરણ. [સ્વરૂપાચરણ = શુદ્ધોપયોગાચરણ]

- અપ્રત્યાખ્યાન કોટને જેમાં સ્થિરતાનો ક્રોધ નથી. જ્ઞાન સાથે ગુણસ્થાને છે, પરંતુ એ સ્થિરતાનો ક્રોધ માટે નથી, એ પરિણામ માટે નથી.
- સંજ્વલનક્રોધરૂપ જે જઘન્ય પરિણામ થાય તે મારું નથી.

- લોભકષાય નો ત્યાગ, ક્રોધ અને રાગ વિગેરેના
- અણુવ્રત level નું વિવેચન

| સ.સિ.સા. - ૨૫૨
| ફાગણ ૨૩૦/૨૫૫-૪

૨૪. હું અનંતાનુબંધિમાનકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, ઔપચારિક કાલાને
૨૫ હું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માનકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, " "
૨૬. હું પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માનકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, " "
૨૭. હું સંજ્વલન માનકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો " "

- સમ્યગ્દર્શન પછી વેદન એટલું ઔપચારિક જ છે એમ અહીં સિદ્ધ થયું છે. હજુ ચારિત્ર થાય પરંતુ તેનું મન વેદન નહિ. મારા સ્વભાવની અપેક્ષાએ તપને મારો સ્વભાવ કહી જડરૂપ થયો નહિ.
- મુનિને આહારનો વિકલ્પ હોય છે તે સંજ્વલનનો અંશ લાગે છે, પરંતુ તેનું મન વેદન નહિ.
- [પિતુજીનું] દૃષ્ટાંત થયું કે કુંભનો અંશ છે, સત્યનું દૃષ્ટાંત થયાનો વિકલ્પ છે તે નિકાચ છે. ઘાર તરવારની ધારથી ઘોટતા ઘોટતા અંદર જિત લાગી----
- વેદન [પર્યાયમાં] દોષ છતાં વ્યવહારને [પર્યાયિને] આત્માથી ભિન્ન કાલાનું જ વેદન છે એમ અહીં થયું છે.
- ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે તો [આ બધું] શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં દોષ છે. એ ત્યાંને ત્યાગવાનું કે હું એક જ નહિ. મારામાં એ છે જ નહિ, પરંતુ અસ્થિરતા દોષ છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં તો હું ત્યાગવાનો નહિ. અહાહા..! એ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું જોર કેટલું હશે?

૨૮ હું અનંતાનુબંધિમાયાકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, ઔપચારિક કાલાને
૨૯ હું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માયાકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, " "
30 હું પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય માયાકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, " "
31 હું સંજ્વલન માયાકષાય વેદનીય મોહનીય ત્રિના ક્ષયને નહિ ત્યાગવાનો, " "

- ચોથે પહેલા, પ્રથમમાં પ્રથમ જેને ધર્મ કરવો હોય એણે ત્રણેયના અને ત્રણેયમાંના એક એને અનાચારોના છોડી જ્ઞાનીના પ્રકાર વડે [ક્રિયાનું] જ્ઞાન થવાપણામાં કોશિશના કરવી.
→ • સમ્યક્ અંતિમ થયા વિના સમ્યગ્જ્ઞાન થાય જ નહિ. સમ્યક્ અંતિમ એણે સ્વભાવ તરફ ઝૂકીને વડે માયામોહનીય ત્રિના ક્ષયને હું ત્યાગવાનો નહિ. જ્યાં સુધી ક્રિયા, માયા, દયા-દાનાદિના ભાવને વેદે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ છે. રાગને વેદવો એ તો મિથ્યાત્વ છે જ, પરંતુ જ્ઞાનરાગના વિકલ્પમાં ક્ષયોપશમનો જે વિકાસ થયો તેને વેદવું એ પણ મિથ્યાત્વ છે. દ્રવ્ય તરફ વેદાતું નહિ, પરંતુ હીનદશાથી ભિન્ન ભિન્ન દશા [જ્ઞાનીને] વેદાય છે.
- એ [બધા પ્રકારની માયા] આત્માનું સ્વરૂપ નહિ, એ તો અનાત્મા છે. સ્વભાવમાં અંતરંગના દોષને ત્યજતાં એ માયા વિકલ્પ થાની જ નહિ, તેનો હું સ્વભાવમાં હું એમ સ્વીકાર છે. એ માયા આદિમાં મારી અંતરંગના નહિ.
- પ્રત્યાખ્યાની માયા આદિનું પરિણામન જ્યારે આશ્રવ છે, છતાં હું તો ઔપચારિક આત્માને વેદું છું. એ પરિણામન હું નહિ, એ મારામાં નહિ, હું એમાં નહિ. આવા પરિણામ જ્યાં પણ છે ત્યાં સુધી એનાનું વેદન જ ચાલે છે.
- ગુણસ્થાનના ભેદ જ મારામાં નહિ. જ્યાં હું છું એને વેદું છું. જેમાં હું નહિ તેને હું વેદતો નહિ.

Check પંચાસ્તિકાય - ગાથા ૧૬૦ ?: નિશ્ચિત્ર કોણ છે? જ્યાં સુધી તને જ્યાં સુધી તમારી રુચિ છે, તમારા દિલના કોઠામાંની રુચિ છે ત્યાં સુધી તને રાગ છે અને માટે દૂર છે. જ્યાં સુધી તને તમારા પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રેમ છે ત્યાં સુધી તને માટે દૂર છે. જ્યાં સુધી તને તમારા પ્રત્યે અસ્તિત્વનો રાગ છે ત્યાં સુધી પણ તને નિયતિ દૂર છે.

૩૨. હું અનંતાનુબંધિ લોભ કષાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, કોનાથી? સ્વરૂપ----

૩૩. હું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય લોભ કષાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " "

૩૪. હું પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય લોભ કષાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " "

૩૫. હું સંજ્વલન લોભ કષાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " "

- રાગનો રાગ તે અનંતાનુબંધનો લોભ છે. ગુણ-ગુણનો ભેદ તે રાગ છે. તે રાગની જેને રુચિ છે તે અનંતાનુબંધનો લોભ છે. તે જાણીને લોકો કહે. 'હું મને જાણું છું' એવો ભેદ પણ વિકલ્પ વિપરીત છે, કોનાથી તને શું લાભ છે? રાગથી તો રાગથી જ છે.
- રાગથી ભાવ નિરાભાવ થયો નહોતો, પરંતુ જ્યારે દૃષ્ટિમાં-શ્રદ્ધામાં તેનો સ્વીકાર થયો ત્યારે તેનો કાર્યનાશ થયો એમ કહેવાય છે.
- અહીં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય લોભ લીધ છે પરંતુ એ ખરેખરી ભાષા મારાની નથી.
- એટલે અનંતની પરિભાષામાં એ ભાષા: સ્વભાવસન્મુખતાની પરિભાષામાં હું કહે વિભાવસન્મુખતામાં હું નહિ.

(પ્ર.સા.૨૩૬) + ૧૬૪ ગાથાના પ્રવચનો)

. અંતર્ભાવભાવની જ્યારે દૃષ્ટિ થાય, પૂર્ણ અનુભવ થાય તો પોતાના આનંદનો ભોગવટો છોડીને બીજા કોઈ પ્રકૃતિના ક્ષયને [સંતતિ] ભોગવતો નથી, કેમ? કારણ અનાદિકાળનો સ્વાદ આવતો પછી પૂર્ણ નિર્વાણ દશામાં જાઈને ક્ષણે ભોગવતો નથી. પૂર્વની પ્રકૃતિનું ક્ષય આવે છે પરંતુ તેને [માત્ર] જાણે છે

- મનુષ્ય, સ્ત્રી, પુરુષ, ઢોર તો નારકી, દેવ - આ બધા પ્રકૃતિના ક્ષય હું ભોગવું છું એને મારા છે એમ અનંતકાળમાં અનંતવાર કર્યું છે. હું રાગ છું, પરની ક્રિયા હું કરી શકું છું, મારામાં દુઃખ નથી પરંતુ પરમાં દુઃખ છે એવી બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વબુદ્ધિ છે ત્યારે તેનાથી પાછો ફરે છે ત્યારે હું તો કોરાના આનંદસ્વરૂપ, જ્ઞાન એને દર્શનથી ભરેલો પૂર્ણ છું, મારામાં તેવી ક્રિયા નથી એવો કર્મનો ભોગ પણ નથી. હવે હું કોરાના રાખી છું એને મારા સ્વરૂપનું ભાન છે તો હું એ પ્રકૃતિનું ક્ષય વિષયમાં એવો છે તેને ભોગવતો નથી. એટલે એ સંસારમાં કે સંસારમાં રહેતી નથી, તેમ કોરાના આનંદનો અનુભવ જ્યાં કોરાયો ત્યાં બીજો બધો સ્વાદ ફીકો પડી ગયો. વિકલ્પ ભાન શૂન્ય રાગથી ભાંગીને આખી દુનિયા પર પડી ગયો. એ પરનો હું ભોગવનાર નથી.
- તેવી પડીત કહે છે તે કિંચિત્ ચારિત્ર નથી, પરંતુ ચારિત્ર તો કોરાનાનો સ્વભાવ છે. કિંચિત્ પરિપૂર્ણ ચારિત્ર હોય છે, સંપૂર્ણ ચારિત્ર નથી. ચારિત્ર ગુણની તેવી પર્યાય તો હોય ને? ચારિત્ર પ્રગટ થતાં સંતતિ પુણ્ય-પાપનો ક્ષય તો આવતા થાય નહિ.

[E-2: ચારિત્ર મોહનીયની ∈ પ્રકૃતિનો (ભય ભોગવાય)]

૩૬. હું દર્શનમોહનીય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, કોનાથી? સ્વરૂપને જ----

૩૭. હું રતિ મોહનીય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " "

૩૮. હું અચરિતનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, ...

૩૯. હું શાંતિનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, સૌન્દર્યસ્વરૂપ કારણને જ...

૪૦. હું સુપાર્શ્વનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " "

૪૧. હું જુગુપ્સાનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " "

૪૨. હું સ્ત્રીવેદનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " "

૪૩. હું પુરુષવેદનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " "

૪૪. હું નપુંસકવેદનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " "

- હાસ્યનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મ: હાસ્ય એ નાથાય છે. એ મોહનીય [અસ્થિર પરમાં આસક્તિ] છે અને વેદનીય [અસ્થિર તેનું વેદન] છે. એ મોહકર્મના નિમિત્તે એને ભોગવા હોંશે પુરુષાર્થ જે વેદન થાય છે તેના ક્ષયને હું ભોગવતો નહિ. હાસ્યનો અનુભવ તે જ્ઞેયનો અનુભવ.
- તિર્યંચ પણ ઘણાં દરમ્યાન હસે છે એવું એ પાપ છે. ધર્મી એમ માને છે કે પાપને હું ભોગવતો નહિ. હું પર્યાયમાં તો હાસ્ય થતો નહિ પરંતુ પૂર્વે બાંધેલું હાસ્યનાથાય વેદનીય મોહનીય કર્મના ક્ષયને હું ભોગવતો નહિ. કેટલાક!! જ્યાં સૂરજ ઊગ્યો ત્યાં ત્યાગ કરવા કોનાના રોગના તિરોભાવ?
- રતિ (અસ્થિર) ખુશી થવું. તિર્યંચ પણ ઘણાં સમયને વીતાવે રાજીનો થાય. ધર્મી જાણે અંતરમાં આનંદમાં રતિ છે. જ્ઞાની તિર્યંચ રતિને ભોગવતા નહિ કેમ કે તેમાં મુખ્યપણાની વિપરીત વાત છે. શાંતિ, પરમાં, દુઃખ ઊભું કરે છે પરંતુ વેદન તેમાંના જ્ઞાનમાં થાય છે.
- અરતિ કરવાને વિભાવથી. મારા આનંદના ઉત્પાદ સિવાય હું અરતિનો ઉત્પાદ કરતો નહિ.
- દીકરો, દીકરી મરી જાય તો શોક થાય. ધર્મી કહે છે કે મને શોક છે જ નહિ. મારી સમજમાં તિર્યંચ હાની જ નથી. મારી સેવા મરતી નથી એને મારી સેવામાં ખોડખાંપણ થતી નથી. તો કોણ શોક કરે? પરમાણુને જોઈને ધર્મીને શોક થતો નહિ.
- ભયનાથાય: જગતના આનંદનો ભય કરતો છે. ભયનો કોમ પુરુષો નહિ. મને ભય કોણ?
- હું તો સૌન્દર્યસ્વરૂપ કારણને જ રાખતું છું. જુઓ! કોઈ દેખાતા નહિ લાગે: હું તો મારા સૌન્દર્યસ્વરૂપ કારણનું જ રક્ષણ કરું છું. મારામાં લાગે છે કે? અનુભવ દશામાં વિશેષ છે.
- જુગુપ્સા: હું દુર્ગંધને વેદતો નહિ. કાડેના મિંદા-કૂતરાને દેખીને દુર્ગંધ થતી નહિ, દરકાર કે એ મારું સ્વરૂપ નહિ.
- સ્ત્રીવેદનાથાય: સ્ત્રીવેદનું નાશ કોણ કર્યું છે તેનું ક્ષય કરાવે તે હું નહિ. સ્ત્રી સમકિતી દેખે છે તો તેને સ્ત્રીત્વ વેદવામાં આવતું નથી, એ પરવાનું છે, હું નહિ.
- પુરુષવેદનાથાય: પુરુષવેદના વિષયને હું ભોગવતો નહિ. હું કોણ એવી હું જેમાં વેદની ગંધ પણ નહિ. સમકિતીને પુરુષવેદનો વિષય આવે તો તેને પણ દુઃખરૂપ લાગે છે કેમ કે મારી નહિ એમ નીચે આવે છે, દોષ છે. કેટલીક સમજણ તો દોષ જ નહિ.
- નપુંસકવેદ: આ દીકરા પાર્ટ્સ દોષ છે કે? એ દીકરો હું નહિ. અંદર દરમિયાન [આ] પુદ્ગલનું ક્ષય કરાવે છે સમકિતીને પરંતુ એ હું નહિ. જ્ઞાની સમકિતીને નપુંસકવેદનો વિષય છે. શ્રેણિક રાજા એને જાણે છે, જાણપણું આવું વેદન છે પણ એ મારું નહિ. એ મારી નહિ. એટલે [જ્ઞાનને] વિભાવરૂપ ભોગવતા જ નહિ.
- સ્ત્રીની પુત્રની ઇચ્છા છે તેને આ વિષયનું-રાગનું વેદન સમકિતીને નહિ. તેણે મોટાની પુત્રના ભાવો છે તેને તેનામાં પુત્રના વર્તે છે.

[F. આયુષ્યની જ પ્રવૃત્તિઓ]

૫. હું નરક-આયુષ્યના ફળને નહિ ભોગવતો, બીજાપ્રત્યક્ષ કારણને જ રમેલું છું.
૬. હું તિર્યંચ-આયુષ્યના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " "
૭. હું મનુષ્ય-આયુષ્યના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " "
૮. હું દેવ-આયુષ્યના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " "

- નારકીના આયુષ્યનો બંધ થઈ ગયો હોય. અત્યારે અસંખ્ય સમકિતી નરકમાં છે, પરંતુ નરકનું આયુષ્ય મારી સાથ નહિ. નરકના આયુષ્યનું વેદન મારું નહિ. વેદન તો હોય છે. અંતિ ક્રિયા નહિ, પરંતુ મળી ક્રિયા છે. પોતાના સ્વરૂપના મહિમાથી એના આનંદનું વેદન પણ થોડું આવ્યું. એ અગાઉ આયુષ્યનો ભોગવતા હું નહિ.
- નિગોદથી માંડીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, અંત અંતર્મુહૂર્તમાં નિગોદમાં એ કારણાએ ૬૬,૩૩૬ ભવ ફર્યા છે. એવા અનંત વાર ફર્યા છે. તિર્યંચમાં પણ સમકિતી હોય છે કે? પંચેન્દ્રિયમાં. તો એ માને છે? એ મારા નહિ.
- મનુષ્યનું આયુષ્ય મારું નહિ, એ તો જડનું આયુષ્ય છે. તેની મુદત રહેવું એ ઉપર જડનું છે. મારે એની સાથે સંબંધ નહિ. મનુષ્ય આયુષ્યનો હું ભોક્તા નહિ. અહીં તો સમાધાની દૃષ્ટિ પાત કરી છે. એ આયુષ્યના દૃષ્ટાંતો પંચમ ગતિમાં સહજ સિદ્ધ પડ્યો છે એમ નહિ.
- શ્રીમદ્ રાજ અત્યારે નરકમાં છે. એ સિદ્ધ વેદન મારું નહિ. નરકના આયુષ્યો ભોગવતો મને નહિ. હું તેમ રાખતો નહિ. એ રાખવાની દૃષ્ટાંતો અનુભવ મને નહિ. 'બાહર નારકી દુઃખ ભોગે, અંદર સુખરસ ગટગટી...'
- ૧૪ ત્રિપ્રકૃતિઓના ત્યાગનો અધિકાર છે. નાસ્તિક પ્રકૃતિ છે, ધર્મ વિના શું થાય છે? ઈન્દ્રે અને ગણધરો પણ જેને નમે છે એને ધ્યાન રહે છે એવું આત્મામાં છે.
- મનુષ્યનું આયુષ્ય તો જડ છે અને એમાં રહેવાની યોગ્યતા છે તો પણ હું નહિ. ભોગ તે છે? મનુષ્યપણું મળ્યું હોય, આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો ત્યાગ છે. અહીં તો પાડે છે, વિકલ્પો હું તો આયુષ્યની અને ગતિની યોગ્યતાથી જુદો છું. હું તો ચિત્ત દ્વારા સ્વભાવમાં રહેતો છું. એમાં જ અસંગ ઘટે છું.
- આયુષ્યનું કેમ કરીને તેમાં રહેવાની ભાવના- મારી સ્થિતિ તો અક્રિય છે. અરિહંત-સિદ્ધ થવાની ભાવના પણ મારામાં પડી છે. મારામાં એવા પંચપરમેષ્ઠીની અવસ્થા પણ પડી છે. હું જ અરિહંત-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ છું. મારી અવસ્થાને તો બાજુ પણ મારે જ નહિ. અવસ્થા ગુણના આશ્રયે હું રહેલું છું. મારા સ્વભાવનો વિષય તો એ પૂર્ણ અંત છે, પંચપરમેષ્ઠિ પણ નહિ. ભેદ સ્વભાવનું દુઃખપણું એને કારણે જ ભોગવું છું, અસ્તિત્વને ભોગવતો નહિ. એ અંતર જ વિષય બનાવીને એની અંતર્મુખતાના આનંદને ભોગવું છું. પરંતુ એનો પ્રેમ અંશમાં અને રાગમાં ઘૂંટાઈ ગયો છે
- મનુષ્યની સ્થિતિનો તો દ્રવ્ય થાય છે, પરંતુ મારી સ્થિતિનો દ્રવ્ય થતો નહિ.
- એ જોયે છે તેવો તેને ભોગવતો નહિ. દિવ્યશક્તિનો ઘટાડ દેવ હું જ છું. અહીં વાસ્તવની વાત છે. પણ છે એવો ગુણસ્થાનની-

[G-1: ગતિનામકર્મની જ પ્રકૃતિઓ]

૪૯. હું નરકગતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, સૌનખરૂપ કારણને જ...
૫૦ હું તિર્યંચ ગતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " કરતો હું.
૫૧. હું મનુષ્યગતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૨. હું દેવગતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " ".

- પણ આયુષ્ય હતું. આયુષ્ય-શરીરની સ્થિતિ. હવે કો ગતિ તે છે. કો નામકર્મ છે.
- પંચેન્દ્રિય હોય ત્યાં પુરુષ સંજ્ઞિની શક્યતા છે. [માટે] તિર્યંચગતિનામકર્મને નહિ ભોગવતો એમાં એકેન્દ્રિયાદિ ન કહ્યા. [કેવળ પંચેન્દ્રિય જ લીધું].
- જીવે આત્માને અખંડ શુદ્ધ જાણ્યો તેણે જૈનશાસનને જાણ્યું. કો આત્મા ત્રિકાળ ઉપયોગે ન ફરકિતો નહિ. કો સાધકપણાને ધારી રહ્યો છે- કોરણ કે તેને વિષય રહ્યો છે.
- હું દેવગતિ જ નહિ તો પછી સંજ્ઞિની શક્યતા છે કેમ કહ્યું ? કે તો જ્યાં જાય ત્યાં આત્મામાં જ છે. કર્મ દૃષ્ટિના વિષયને જ સંબંધે છે. કેમ: પુણ્યદી ; રાગ-નિમિત્ત વિના.

→ નોંધ :- આયુકર્મ અને ગતિનામકર્મની પ્રકૃતિઓ વિષે વિશેષ સમજવા માટે જુઓ પાનું ફાઇલ 230/ગાથા-29.

[G-2 : જાતિનામકર્મની ૫ પ્રકૃતિઓ]

૫૩. હું એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, સૌનખરૂપ કારણને જ કરતો હું
૫૪. હું દ્વીન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૫. હું ત્રીન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૬. હું ચતુરિન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૭. હું પંચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "

- અત્યારે મનુષ્ય ગતિ છે પરંતુ અંદર તો આવે ગતિનો ઉદય છે. એક ગતિનો ઉદય ખરી જાય છે. એનો એકેન્દ્રિયાદિનું ક્ષયું. કો મોક્ષે છે પંચેન્દ્રિય. પૂર્વે એકેન્દ્રિયાદિ ક્ષય ઉપાર્જ્યું હોય એનું ફળ આવે પણ એને તો છૂટી જાય છે. સંજ્ઞિની એમ તે છે કે એકેન્દ્રિયનો ઉદય આવે તેનું ફળ હું નહિ ભોગવતો.
- પંચેન્દ્રિયમાં સંજ્ઞિની હોય છે. આત્મા જુદાસ્વભાવવાળા પણ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય છે. કો તો તે હું તો નિશ્ચયથી ભોગવતો નહિ. હું ભોગવતો નહિ એવો નિર્ણય નહિ. ત્યાં તો અનુભવમાં જ છે.
- હું અનીન્દ્રિય એવો જ્ઞાયક આત્મા સૌનખરૂપ છું તેને જોતું છું, ઇન્દ્રિયાદિને જોતો નહિ.
- સંજ્ઞિને પંચેન્દ્રિય[નામકર્મ] તો વિપાકપણે છે પરંતુ પંચેન્દ્રિય કારણ જડના આકાર તો જડમાં છે. કેટલે! કોઈ કોઈ ઇન્દ્રિયને જ્ઞાનાવરણની kis kis ક્ષયોપશમ પણ મારી નહિ. kis kis ઉદય છે તે હું નહિ. જેનાથી પોતાને જુદારૂપે જાણતો છે તેનાથી જુદાપણે તે વર્તે છે.
- [મિથ્યાદૃષ્ટિને] સ્થૂલ રાગ પણમાં અનંતાનુબંધીનો મંદ રસનો ઉદય હોય છે, તે જ પ્રમાણે [સમ્યગ્દૃષ્ટિને] અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના મંદ રસનું નિમિત્ત સ્થૂલ રાગ પણમાં હોય છે.
- પણ તે અલ્પ વર્ષના અંતરે પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિને ક્ષય થાય છે. ઉપશમનો પાર છે કે તે બે માસની ઉંમરે પણ ક્ષય થાય છે.

[G-3: શરીરનામકર્મની ૫ પ્રકૃતિઓ]

૪૮. હું ઔદારિકશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, ઔદયિકરૂપ કારણને જ સેવું છું.
૪૯. હું વૈક્રિયિકશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૦. હું આહારકશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૧. હું તૈજસશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૫૨. હું કાર્મણશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " " " "

- કિયાકાળ પસાર થયે તે મારા કાર્યરૂપે પસાર થયે, ઔદારિક શરીરને કરતો નથી. ઔદારિકપણું મારા સ્વભાવમાં નથી. 'શરીર ખલુ ધર્મ સાધનમ્' એમ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયમાં જે કહ્યું છે તે તો નિમિત્તનું કથન છે.
- જે આ ગરમી લાગે છે તે તૈજસ શરીર અંદર છે. એવું કર્મનો તીર્થ (તીર્થાર) તે કર્મજ શરીર તે હું નથી. મુનિને આહારક શરીર હોય છે તો ભગવાન પાસે જાય. એકેન્દ્રિયને પડ્યા વિના જવાય નહિ. એ શરીર મુનિને છે જ નહિ. હું એમાં નથી જ!
- શાનીને કૃષ્ટિનું પગલા અંદર આવતા થઈ ગયું છે. ઉદયમાં પણ શુદ્ધ પરિણામ પામે છે.
- આઠેય કર્મના ઉદયનું ફળ મને નથી. કષાયઉદયિકમાં આઠેય કર્મનો અભાવ છે.
- ગાંઠો હે છે તે ગોઠવા કર્મ ભોગવવા પડે. અહીં તે છે તે ગોઠવા હોય એને ભોગવવા પડે એ રામકથા નથી.

[G-4: શરીર-અંગોપાંગનામકર્મની ૩ પ્રકૃતિઓ]

- ૫૩. હું ઔદારિકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, ઔદયિકરૂપ કારણને જ...
- ૫૪. હું વૈક્રિયિકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "
- ૫૫. હું આહારકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "
  - હાથ કોણ છે, આંગળી કોણ છે. એમાં મારી હોંશ તો ઉમેરાય, હોય મારા હોંશ તો થયાં, - એ મારી કબજા નથી. હું કોણ નહીં? કારણ છું એને મારા ગુણો ઉપાય છે. બાકી આ ઉપાય છે એ તો જડના છે. આ કૃષ્ટિ-ઉદય મારો નથી.

[G-5: શરીરબંધનનામકર્મની ૫ પ્રકૃતિઓ]

૫૬. હું ઔદારિકશરીરબંધનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, ઔદયિકરૂપ કારણને જ....
૫૭. હું વૈક્રિયિકશરીરબંધનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "
૫૮. હું આહારકશરીરબંધનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "
૫૯. હું તૈજસશરીરબંધનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "
૬૦. હું કાર્મણશરીરબંધનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો, " " "

- એમાંના કશું નથી. કિલ્લા પડદામાં ચીજ નથી. શરીરના અવયવો અખંડપણે બંધાયેલા છે. એ પુદ્ગલનું બંધન છે.
- ભગવાન ચક્રી નિકાય એ વાત કાંય હોય નહિ. ચક્રી નિકાય તોપણ કર્મના શરીર એને કારણના અભાવ પુદ્ગલ બંધા નથી.

[G-6: શારીરસંસ્થાનનામકર્મની ૫ પ્રકૃતિઓ]

૧૧. ઈ' ઔદારિકશરીરસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, સંભવપ્રકૃષ્ટ કાલાને જ...
૧૨. ઈ' વૈક્રિયશરીરસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " "
૧૩. ઈ' આહારકશરીરસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " "
૧૪. ઈ' તૈજસશરીરસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " "
૧૫. ઈ' કાર્મણશરીરસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " "

- આ માટે પરમાણુ ઉદયમાં કેવી રીતે થાય છે? એ બાબતમાં નહિ, એમ બધે જણાવ્યું.

[G-7: સંહનન નામકર્મની ૬ પ્રકૃતિઓ]

૧૬. ઈ' વજ્રઋષભનારાચસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, સંભવપ્રકૃષ્ટ કાલાને જ સંભોળું.
૧૭. ઈ' ન્યગ્રોધપરિમંડલસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૮. ઈ' સાદિસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૯. ઈ' કુબ્જસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૨૦. ઈ' વામનસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૨૧. ઈ' હુંડસંહનનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "

- વજ્રઋષભનારાચસંહનન: શરીરનાં સાંધાઓ પાસે બાજુમાં સંરક્ષણ હોય. તીક્ષ્ણ કાંટાવાળું જે સંહનન હોય છે જેમાં શરીર ખૂબ દૃઢ બને છે. તિર્યંચને પણ આ સંહનન હોય છે. સંહનન એટલે શરીરનાં સાંધા. વજ્રઋષભનારાચસંહનન સિવાય બીજા સંહનનમાં પણ વિકલ્પ થાય છે.
- સંહનન ગમે તે હોય પરંતુ હુંડસંહનનમાં પણ થાય છે.
- આવું સંહનન એ તો માત્રા પ્રમાણની વૃદ્ધિના છે. શરીરના અવયવો નાનાં-મોટાં બધું આવું હોય એના પર નિર્ભર નહિ, પરંતુ તેની દૃઢતા સંહનનના આધાર પર છે.
- ન્યગ્રોધપરિમંડલસંહનન: શરીર વડ જેવું હોય. નીચે ખાલી અને ઉપર મોટું.
- સાદિસંહનન: શરીર ઉપર ખાલી અને નીચે જાડું હોય છે. સાપના રાફડા જેવું.
- કુબ્જસંહનન: શરીર કુબડું હોય છે. એ મારો સાંધા નહિ. કુબ્જ = કુંદ = ખાંધ જેવાં નીકળે છે.
- વામનસંહનન: શરીર ટૂંકું હોય છે. એ સંહનન માટી-ખૂજાનું છે.
- હુંડસંહનન: શરીર ખૂણા જેવું હોય છે. બધાની દિશાના ભાગોના વિપરીતપણા જેવું.
- આ બધી પ્રકૃતિઓ માટી નહિ કોઈ જાગૃતિ નિર્માણ હોય છે. કું તો ગુણસ્થાનક સ્પર્શતો હું.

[G-8: સંસ્થાન નામકર્મની ૬ પ્રકૃતિઓ]

૨૨. ઈ' વજ્રઋષભનારાચસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, સંભવપ્રકૃષ્ટ કાલાને જ સંભોળું.
૨૩ ઈ' વજ્રનારાચસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૨૪ ઈ' નારાચસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૨૫ ઈ' અર્ધનારાચસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૨૬ ઈ' કીલિકાસંસ્થાનનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "

૭૭. હું કર્મેન્દ્રિયાત્મક પારિતોષિકના સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, ---- [ફિલ્મ 230/શ્લો-૪

- બાહ્યનિરાશ્રય સંકલ્પ: હાથ, નાક, ખાલ બધું જેવા હોય. એ તો હાથની મજબૂતાઈ છે, મારી નહિ. એને તમારો વિચાર શું કહે. ઘાટ્યુંકિ ઉદાહરણ ઉપર મહિના લીધા રહ્યા, તે કેવા તમારો નાશ પરંતુ પોતાની અંતરાત્માને તરછોડે. આ શરીર તો મડું છે એમાં સ્વરૂપ પ્રધાનદાન કાલના મૂર્છિત થયો છે. (ગાથા ૮૭)

ADD Definitions

- બાહ્યનિરાશ્રયસંકલ્પ:
- નિરાશ્રય સંકલ્પ:
- અંતર્નિરાશ્રય સંકલ્પ:
- ક્રીડિતા સંકલ્પ:
- કર્મેન્દ્રિયાત્મક પારિતોષિકસંકલ્પ:

[૭-૭: સ્પર્શનિરાત્મક ૮ પૃથ્વિકો]

૮૮. હું [સ્વાદ સ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, શૌચાચારરૂપ કાલાને ૪ સંકલ્પ પૃ
૮૯. હું રૂક્ષ સ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૦. હું શીતસ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૧. હું ઉષ્ણસ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૨. હું ગુરુ સ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૩. હું લઘુસ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૪. હું મૃદુસ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "
૯૫. હું કઠિન સ્પર્શનિરાત્મક સ્વરૂપને નહિ ઇચ્છતો, " " " " "

- સ્વાદ માટે શાસ્ત્ર. એને ખબર ચારેય સ્વાદ્યું-ખુંદર ખાતો છે. તેને હું ઇચ્છતો નહિ. હું કરીને કે મિત્ર ચીજને ઇચ્છતો નહિ. એવી તો દયા અનુકૂલ કાલે ખાં રાજા રાજા થવ જાય. ગુ બાપ તો ફરાજ થાય. એવી તે છે કે કિસી કાલને કે એમને રહેવા માટે પરંતુ તેને કાલે, ઇચ્છે પણ ઘર નહિ ઇચ્છે. શાસ્ત્રો તો ઇચ્છે પણ નહિ.
- રૂક્ષ સ્પર્શ. એવા તો રહેવાના સ્વરૂપ બાબ છે. જે સ્પર્શ સ્વર પાપા હોય એ રહેવાના કાલે તેને હું ઇચ્છતો નહિ. ગુરુ સ્પર્શ માટે. તેને હું ઇચ્છતો નહિ.
- ૧૪ના ઉદાહરણ આપ આપ્યા છે આને દરેકનો હેતુ છે. તીર્થ પણ ગુણસ્થાને [ક્યા ગુણસ્થાને] હોય, ક્યું ઇચ્છે, તીર્થ સ્વરૂપ ન ઇચ્છે, તેને રહેવા પણ ન હોય - એ ઉદ્દેશ પણ એવાંશે નીકળે છે. ક્યારે કર્મેન્દ્રિયને પંચેન્દ્રિયનો રહેવા આવ્યાં ન હોય, અંદર હોય એ ખરી વાત છે. પંચેન્દ્રિયને કર્મેન્દ્રિયનો રહેવા ન હોય, અંદર પૃથ્વીરહેવા હોય એ ખરી જાય છે. એવા તો તે છે કે પૃથ્વીરહેવા સિવાય ઉદાહરણ આપે તોપણ હું ઇચ્છતો નહિ.
- દેવનો સ્પર્શ - રૂ જેવો સ્પર્શ. એવો સ્પર્શ રહેવા અંદર હોય તેને હું ઇચ્છતો નહિ.
- મૃદુ-ખુંબાડુ રેશમ જેવું. એવા ઉદાહરણ સ્વજન પણ નહિ તો! ઉદાહરણ સ્પર્શને આડતોનહિ એ પણ અહીં નહિ એને દુઃખ ઉત્પન્ન દુઃખને આડું નહિ [તોપણ] એ સ્પર્શને તો કાલના આડતો પણ નહિ.

[G-10: રૂપનામક્રિયા યુ પ્રકૃતિઓ]

૯૯. હું મધુરરૂપનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, બૌદ્ધપરિણામ આત્માને જ રોકેલું છું.
૯૯. હું આસ્વાદરૂપનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૯૮. હું નિત્યરૂપનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૯૯. હું ક્રૂરરૂપનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૧૦૦. હું ક્ષમારૂપનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "

- [મધુર કોરાં ગળ્યાં, આસ્વાદ કોરાં ખારાં, નિત્ય કોરાં તીખાં, ક્રૂર કોરાં કડવાં, ક્ષમા કોરાં ક્ષમાવાળાં - મૂરાં.] આ ઉદાહરણ [ગાડવા, ખારા દરિયા, મરઘા, અજીર્ણ ને દરજ્જો] જોતાં તો હું છું જ નહિ. અહીં તો કેવળ પ્રકૃતિનો હૃદય કોરાં દોષ તેનો હું જોતા નહિ. જ્ઞાન પ્રકૃતિ છે. પ્રકૃતિનો હૃદય આવે કે જાણી પાત છે. હૃદય આવાને ઉદાહરણ દ્વારા આવ્યું છે, પંચેન્દ્રિય દ્વારા કેવળ પાત નહિ, અનિન્દ્રિય દ્વારા કેવળ પાત નહિ, પણ અનિન્દ્રિય નામની પ્રકૃતિ કોરાં હૃદયમાં આવે તેને હું જોડાવાનો નહિ.
- નામ નામક્રિયા હૃદયમાં હું જોડાતો નહિ, હું તો આત્મામાં કોતરાઈ ગયેલું છું. હું કોતરાઈ ગયેલું છું પરંતુ આત્મામાં, હૃદય આવે કોમાં નહિ. અહીં તો દ્રવ્ય કોરાં હૃદય આવે તેને હું જોડાવાનો નહિ. નામક્રિયા પ્રકૃતિનું દ્રવ્ય ઉદાહરણ જે આવે કેવળ પાત નહિ.

[G-11: ગંધનામક્રિયા 2 પ્રકૃતિઓ]

101. હું સુરભિગંધનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, બૌદ્ધપરિણામ આત્માને જ રોકેલું છું.
102. હું અસુરભિગંધનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "

- સુરભિ = સુગંધ ; અસુરભિ = દુર્ગંધ. નાકથી જાણવાના દ્વારા માટે સુગંધ આવે, એ તો સારી છે. હું સુરભિગંધનામક્રિયા અથવા અસુરભિગંધનામક્રિયા પ્રકૃતિનો હૃદય જોડાવાનો નહિ.

[G-12: વર્ણનામક્રિયા 5 પ્રકૃતિઓ]

૧૦૩. હું શુક્લવર્ણનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, બૌદ્ધપરિણામ આત્માને જ રોકેલું છું.
૧૦૪. હું રક્તવર્ણનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૧૦૫. હું પીતવર્ણનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૧૦૬. હું હરિતવર્ણનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "
૧૦૭. હું કૃષ્ણવર્ણનામક્રિયા દ્વારા નહિ જોડાવાનો, " " " " "

- શુક્લ = ધોળું ; રક્ત = રાતું, લોહિયાળું ; પીત = પીળું ; હરિત = લીલું ; કૃષ્ણ = કાળું
- 'વર્ણ ન ફરકો ગાત્રનો ...' રૂપાળા શરીરનો વર્ણ ન ફરકો. તું તો કોણ છો. [શરીરને ઉદ્દેશે] આત્માનું અભિમાન કરવું તે હું આનંદનો નાશ છું!
- ધોળું રૂપ સારું એ નહિ પરંતુ કોઈની પ્રકૃતિમાં ધોળાવર્ણનામક્રિયાનો હૃદય જે આવે તેને હું જોડાવાનો નહિ, એની અત્યારે પાત છે.
- પહેલી રાતા વર્ણને (આદિ) હું જોડાવાનો નહિ. વર્ણહૃદય આવે જે એને.

[G-13: ગાથાનુપૂર્વીનામકર્મની જ પ્રકૃતિઓ]

૧૦૮. હું નરકગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છું, બીજાયત્યરૂપ કારણને જ--
૧૦૯. હું તિર્યંચગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છું, " " "
૧૧૦. હું મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છું, " " "
૧૧૧. હું દેવગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મના ક્ષયને નહિ ઇચ્છું, " " "

- નામકર્મની ૧૩ પ્રકૃતિઓ છે. તેમાં ૪૭ એ પ્રકૃતિ છે. જે જે ગતિને જેમ નામ
(પ્ર.નં.૪૩) નામકર્મને પ્રેરણને (ઉદય) કાર્ય કોણ આનુપૂર્વીકર્મ નિમિત્ત થાય છે [અને નહિ]ગતિમાં ઉદય કાર્ય. વિગ્રહગતિમાં જીવનો આકાર જૂના શરીર પ્રમાણે હોય છે, નવો જન્મ થાય પહેલે સમયે તેનો આકાર નવા શરીર અનુસાર થઇ જાય છે.
- પ્રતિજ્ઞાના જ, પ્રત્યાખ્યાનના જ અને સંજ્વલનના જ ક્રોધ જ્યારે જાગે છું ફરી જઇ, ફરિયાદ નહિ, અનુમોદનાર નહિ એમ તીવ્ર ભાવનામાં થું. તેનો નિષેધ થયો, ભવિષ્યમાં ફરવાની ઇચ્છા થઇ અને વર્તમાનમાં કોની ઇચ્છા છે-એમ થું. દયા કે જ્ઞાન ઇચ્છામાં પૂર્વ ઇચ્છેલું ફરી ઉદયમાં આવે તેનો હું સાક્ષી નહિ એમ તે છે. એ આદિગાની વ્યાખ્યા છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યનું ફરવાનો નિષેધ થયો ઇચ્છે દયે પૂર્વના ક્રોધાદિનો નિષેધ કરે છે.
- જ્ઞાન ક્રોધમાં ક્રિયે એટલે ક્રોધનો ક્ષય થાય તો તે આત્મા રહેતો નહિ. એમ આત્મા જ પ્રકૃતિ છે એ તો જડ છે, એના પાર્શ્વ ક્રિયે એના ક્ષય નહીં અનુભાગ ઉદયમાં આવે એ તો પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ છે પરંતુ મારે એને ઇચ્છવું નહિ, હું તો અખંડતો ઇચ્છનાર છું, એ સિવાય કોઇ ક્ષયનો ઇચ્છનાર હું નહિ.
- ક્રિયાત 2 ના ભરતમાં ગાથા ૧૦૦ ભરતાનુપૂર્વીકર્મ પ્રકૃતિ નિમિત્ત દેખી આત્મા તેની પોતાની પોર્યાયને ક્ષયનો ભરતમાંગતો, પ્રકૃતિને ઇચ્છતો નહિ, કેમ કે પૂર્વ ક્રોધાદિના પોર્યાયના છે એને ઇચ્છતો નથી. હવે પોર્યાયનાથી નાથ છે એ હું નહિ, હું તો શાશ્વત સિદ્ધાંતે સ્વરૂપ છું. એવા દૃષ્ટિ દર્શની ધ્યાન ત્યારે તો તેને સમકિત થયાય.
- હું તો પોતાસ્વરૂપ આત્મા, આનુપૂર્વીસ્વરૂપ આત્મા એ નહિ. મારી પોર્યાયનાથી ભરતમાં નહિ હું એ પોર્યાયના ઘણા પર્યાય છે એ હું નહિ. જ્ઞાનપોતાના ઘણે મારું જે જ્ઞાનસ્વરૂપ ત્રિકાળ છે એને પર્યાયમાં અનુભવું છું એ સિવાય બીજા કોઇ ક્ષય મારે અનુભવની નહિ. ગાથાના ક્ષય ભરતાંગતા પડશે એવો જે વાદ આવે છે, એ એટલે તો તે છે કે એ [એ] ગાથાનું પણ નહિ એને મારે [ભરતાંગતાનું] આવશે પણ નહિ.
- એટલે ક્રિયા બહાર આત્યારે અત્યંત સમકિતી તિર્યંચ છે. એ તે છે કે તિર્યંચગતિનામકર્મના ક્ષયને હું ભરતાંગતો નહિ.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય એને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય દેવમાં જ બધે. સમકિતી નારકી એને દેવ મનુષ્યમાં જ આવે. સમકિતી મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય થાય જ નહિ એનો ત્રણ ગતિનો નિષેધ છે.
- હું બહારનાર-ઉપનાર પોર્યાયસ્વરૂપ છું. મારી સત્તામાં પરનો જરી પણ સ્પર્શ નહિ. એટલે હું આત્મા સ્વભાવને કેમ તજું? એને હું પૂર્વના ક્રોધાદિના ક્ષયને કેમ ભરતાંગું? હું આત્મા સ્વભાવને કેમ તજું?
- પોતાના આત્મા એને અનંત પરમાણુ પરથી હું સ્વતંત્ર જુદો (રહ્યો છું). મારે એને પરને કંઇ સંબંધ જ નથી. પરનું મારે દેવું પણ નહિ એને પરનું મારે લેવું પણ નહિ.

પૂર્વની પ્રકૃતિનો જે ઉદય આવે તેને હું ભોગવતો નથી. પરંપરામાં જે તિર્યંચ ભોગવાય છે તેને પણ હું પરિણમાવનાર-કરાવનાર છું. નિશ્ચયથી મારા જ્ઞાનને જાણનાર છું.

[G-14: નિર્માણ આદિ નામકર્મની 9 પ્રકૃતિઓ]

૧૧૨. હું નિર્માણનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, દૌર્બલ્યસ્વરૂપ આત્માને જ વેદું છું.
૧૧૩. હું અગુરુલઘુનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૧૪. હું ઉપઘાતનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૧૫. હું પરઘાતનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૧૬. હું આતપનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૧૭. હું ઉદ્યોતનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "
૧૧૮. હું ઉચ્છ્વાસનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, " " " " "

- પહેલાંથી કરેલું અને ભોગવેલું નથી એવો નિયમ અસ્તિમાં થયો છે કે આત્મામાં પરિણમી રહ્યું છે. નાસ્તિમાં જે નિયમ થયો છે કે હું તેને અને ભોગવતો નથી એ આત્મામાં નિયમમાં રહ્યું છે. અને એ આત્માની વ્યાખ્યા થાય છે.
- તર્ક કે ભોગવાનો પ્રકાર કયો? એ રીતે ૧૪૭+૧૪૮ એમ ૨૯૫ ગાથા બંધ છે. એક એક પ્રકૃતિ નથી. ઉદયાને [તે પ્રકૃતિઓ] સરખી ન હોય, પરંતુ જેને જેને હોય એને માટે એ વાત છે.
- શરીરની રચના અનુકૂલ થઈ, શરીર ફૂલાયું હોય (તો એને એમ લાગે કે) મારું શરીર અમારું [સુંદર] છે, પરંતુ એ ફૂલવું શરીર નાશ થયાંથી થઈ ગયું?
- નિર્માણનામકર્મ એટલે શરીરમાં હાથને કેવાયો હાથ, નાકને કેવાયો નાક, આંખને કેવાયો આંખ હોય. એના નિમિત્તે એ શરીરની રચના થાય છે. કિરણો ફુલ્યા હોય છે. આંખો જુદા કેવાયો હોય એને મોટું નીચું હોય. એના ફળને ભોગવનાર હું શૌર્ય નથી.
- અગુરુલઘુનામકર્મના નિમિત્તે શરીર હલકું નહિ કે ભારે નહિ એવાં એક પ્રકૃતિ છે.
- ઉપઘાતનામકર્મ પરથી હોય એવાં એક નામકર્મની પ્રકૃતિ છે. એક હું નહિ.
- પરઘાતનામકર્મના નિમિત્તે આ જુઓ લોકોને માટે છે, પરંતુ ભગવાનશ્રીમાં તિર્યંચ કરેલ
- ઉપઘાતનામકર્મના નિમિત્તે પોતાના અવયવો પણ પોતાનો ઘાત કરે છે જેમકે ગાયના શિંગડા અને પરઘાતનામકર્મમાં સિંહ તેના નખ અને દાંત પડે લોકોને માટે છે.
- આતપનામકર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય સૂર્યના કોટિન્દ્રિય જીવને હોય છે.
- ઉદ્યોતનામકર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય ચંદ્રના કોટિન્દ્રિય જીવને હોય છે. અને શરીરાદિના પુદ્ગલને હું ભોગવતો નથી.
- ઉચ્છ્વાસનામકર્મના નિમિત્તે આ શ્વાસ આવે છે

[G-15: ગતિનામકર્મની 2 પ્રકૃતિઓ]

૧૧૯. હું પ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મના ફળને નથી ભોગવતો, દૌર્બલ્યસ્વરૂપ આત્માને જ વેદું છું

૧૨૦. હું અપૂર્ણતા વિદ્યોગાનિનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, કારણ કે...

- પૃથ્વીના વિદ્યોગાનિ પૃથ્વીના નિમિત્તે એની આસપાસની ગતિ દ્વારા જોઈ શકાય છે. વિદ્યોગ અંગેનાં આંકડામાં આવ્યું કે પૃથ્વી દોડતી વખતે કોઈક તો પ્રકારનો શરીરના પડ ઉદ્યાગર પડે. તીર્થંકર આદિ ચિત્ર પુરુષોને કાળ ગતિ દોડે છે. તીર્થંકર સ્વયંભૂનો અંતમ પોતે હોવાના કારણે આવા ગતિ કરતો નથી. પૃથ્વીના નિમિત્તે શરીરની કાળ ક્રિયા થાય છે.
- અપૂર્ણતાવિદ્યોગાનિનામર્મ: ગતિ ગઈકાલ, તીર્થ જોઈ શકાય છે. સ્વગતિની તીર્થ પોતાના ગુણસ્થાનમાં કાળ ગતિ કરતો દોડે છે. હું એનું પોષણ કરનાર નહિ.

[G-16: શરીરનામર્મની ૨ પ્રકૃતિઓ]

૧૨૧. હું સાધારણશરીરનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, કારણ કે સ્વયંભૂ આત્માને જ સંબોધું છું.

૧૨૨. હું પ્રત્યેકશરીરનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

- સાધારણ શરીર: એક શરીરમાં અનંતા જીવ રહે એવું નહિ. આ તો સ્વગતિની વિચારધારા આવું થાય તો હું નહિ. નિગોદના જીવને આવું ક્યાં છે? ખબર પડતી નથી, પરંતુ જેને ખબર પડે આ જીવ અનંતપણે નિગોદમાં જાય છે. [તો] તે છે, એના ટ્રસ્ટને હું સ્વીકારનાર નહિ.
- પ્રત્યેક શરીર: એક શરીરમાં એક જીવ દોડે, એ પણ હું નહિ, એ શરીરને સ્વીકારનાર હું નહિ.

[G-17: ઉપઘાત કર્મ નામર્મની ૨ પ્રકૃતિઓ]

૧૨૩. હું ઉપઘાતનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, કારણ કે સ્વયંભૂ આત્માને જ સંબોધું છું.

૧૨૪. હું પરઘાતનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " ".

- ઉપઘાત- અંગોપાંગમાં રહેવું તે. એ હું નહિ. આ તો સ્વગતિની વિચારધારા છે. પોતાના પ્રકૃતિ પડી જાય એ ખોટી નહિ. એમાં સ્પષ્ટપણે દોષ એ હું નહિ. એનો અનુભવ મને નહિ. આ પરઘાત પ્રકૃતિનો વિષય ૧૪ મા ગુણસ્થાન સુધી દોડે છે.

[G-18: ઉચ્છ્વાસનામર્મ આદિની ૬ પ્રકૃતિઓ]

૧૨૫. હું ઉચ્છ્વાસનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, કારણ કે સ્વયંભૂ આત્માને જ સંબોધું છું.

૧૨૬. હું ઉષ્ણનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

૧૨૭. હું આતપનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

૧૨૮. હું ઉદ્યોતનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

૧૨૯. હું શુભનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

૧૩૦. હું અશુભનામર્મના ટ્રસ્ટ તરીકે નહિ સ્વીકારતો, " " " " "

- ઉચ્છ્વાસનામર્મ: ઉચ્છ્વાસ એટલે. શરીરની શ્વાસ લેવી દોડે એને જેના લીધે ઉદય જાય એના ઉપર પ્રકૃતિ-નામના છે. એ પ્રકૃતિનું ટ્રસ્ટ મને નહિ. દુનિયા મારા પર નામના છે એવું મારામાં નહિ. હું અદૃશ્ય છું, એ રૂપ છે. ઉત્પન્ન-વિનષ્ટ છે. એનું ટ્રસ્ટ સ્વીકારતો નહિ.
- દુર્ભગ [અરૂપી] અશુભનામર્મ એને લીધે શરીરની શ્વાસ ખોટી દોડે. ખોટી અપ્રીતિ છે, પુણ્ય જ ન છે, દુઃખદાયી છે. મારામાં ગુણસ્થાનકે એ પ્રકૃતિનો વિષય ન દોડે. દુનિયા

તેનો આધાર તે કોઈ રહ્યું જ નહિ.

- જૈન સિદ્ધાંત પ્રકાશિત: પોતાના ગુણસ્થાનથી દુર્નિત, અનાદિ અને અપરિણામિત્વનો હેય પોતાના ગુણસ્થાનથી જ હોય, કોઈના રોકે જ હોય. પછી એ પ્રકૃતિ આગળ ખાલી બંધ.
- સુંદર: હોટલમેનીયમનો તાર વાગે એવો અમારે ફર્ક હોય. એ સુંદર તે કું નહિ. એવું કંઈ તો જડમાં કાળે છે, તારામાં તો ચેતની વિદ્યમાન જ નહિ. (પ્રત્યુત્તર આપતાં કહે છે કે...
- દુંદર: ગોળે તો ગાંઠિયા જેવું લાગે. એનાં હેય જ-ય-ક માં પણ હોય.
- સુંદરતમ: શરીરના અવયવો ઘણા સુંદર હોય. એ તો જડની પર્યાય છે. મને તેનો હર્ષ નહિ.
- અસુંદરતમ: શરીરના અવયવો સુંદર ન હોય, પણ તેથી એનાથી શું ?

[G-19: સૂક્ષ્મશરીરનામકર્મ આદિ ૮ પ્રકૃતિઓ]

૧૩૧. કું સૂક્ષ્મશરીરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, અવ્યવસ્થારૂપ આત્માને જ રોકેલું છું.
૧૩૨. કું બાદર શરીર નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૩. કું પર્યાપ્તનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૪. કું અપર્યાપ્ત નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૫. કું સ્થિર નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૬. કું અસ્થિર નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૭. કું આદેય નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૩૮. કું અનાદેય નામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "

- સૂક્ષ્મશરીર
- બાદરશરીર
- પર્યાપ્તશરીર: જેણે પ્રાણ પૂરા બંધાય એને પર્યાપ્ત કહેવાય. કું તો ગુણે પર્યાપ્ત છું.
- અપર્યાપ્તશરીર: જેણે પ્રાણ પૂરા ન બંધાય એને અપર્યાપ્ત કહેવાય.

પર્યાપ્ત પૂરી થાય એ તો જાણી શું એનો આધાર અપર્યાપ્ત તો છે નહિ પરંતુ એણે પૂર્વે બાંધ્યું હોય એ તેવું ઉદયમાં આવ્યું હોય એ નહિ.

- સ્થિર નામકર્મ: જોઈએ, માંસ સ્થિર હોય. શરીર સ્થિર રહે શકે.
- અસ્થિર નામકર્મ: ધાતુઓ સ્થિર ન હોય.
- આદેયનામકર્મ: શરીર કાંતિ સહિત હોય. એને કંઈ હોય કે ધોળું હોય, લાગે આદર તે.
- અનાદેય નામકર્મ: તેવું અનાદર કે. આ પ્રકૃતિનો ઉદય પોતાના ઉદય પોતાના જ નહોય.
- [પર્યાપ્ત પૂરી હોય કે ન હોય, શરીર સ્થિર રહે કે નહિ, લાગે પ્રશંસા તે કે નહિ] એ બધા પ્રકૃતિઓના ફળને કું ભોગવતાં નહિ

[G-20: યશઃકીર્તિનામકર્મ આદિ ૩ પ્રકૃતિઓ]

૧૩૯. કું યશઃકીર્તિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, અવ્યવસ્થારૂપ આત્માને જ રોકેલું છું.
૧૪૦. કું અયશઃકીર્તિનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "
૧૪૧. કું તીર્થંકરનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતાં, " " " " "

- યશઃકીર્તિનામકર્મ: તેવું યશઃકીર્તિ બંધાણ હોય એને દુનિયામાં યશ જામ્યો હોય, માટે

અમને એકને ત્રિપ્ત નિયા-દિયા નહિ. તે બધુ કોરા તમ ત્યાં માટે
ઘણા ઘણો કેવું નહિ. કે પ્રકૃતિ પ્રકાશ્રીતિ છે કોઈને મારે તે દોષ કે તો ઉદાહરણ
મળ્યું; પરંતુ કે ઘણા માટે નહિ. માટે ઘણા તો મારામાં છે. એમ અનુભવ્ય કે પણ
માટે નહિ. ક્રિયાશ્રીતિનામકર્મ પણ કોઈ પુણ્ય જ દોષ, પાપમાંથી તેનો ઉદય જ દોષ.
કોઈકને તેનો ઉદય દોષ પરંતુ તેનું ફળ જ દોષ.

- તીર્થંકરનામકર્મ: એ નામકર્મની ઉત્તમ પ્રકૃતિ છે. કારણ તીર્થંકર પ્રકૃતિ કોને બંધાયેલા છે કોને ક્ષય કરાવ્યું નહિ – ક્ષયકાળ થયું નહિ કોણ પાસ છે. ઉદાહરણ તીર્થ કોણ દોષું નહિ.
- જેને તીર્થંકર પ્રકૃતિ બંધાયેલા છે તે કોના ક્ષયને ભોગવતા નહિ, પણ શેને ભોગવે? કિંતુ તે પ્રકૃતિનો ઉદય ક્ષયકાળ થાય ત્યારે કોણે કેવળ ત્યારે તો કેવળીપુરુષ કાળધર્મ અનુભવ છે. કોણ કોને [તીર્થંકરપ્રકૃતિનું] ભોગવ્યું ક્યાં રહ્યું ?
- તીર્થંકરપ્રકૃતિને બંધનારો પણ કું નહિ કોને જે ભાવથી તે બંધાણ છે તે પણ કું નહિ.
- કે પ્રકૃતિ બંધન જ દોષ ભોગવા કોઈકમાં કું તીર્થંકરનો જન્મ કું કોણ પ્રભાવ પડી જાય છે. (ભાવીકાળે).
- જ્ઞાન મુનિને નહિ કેવળીને રાગ દોષ છે તેમ પરમાત્મપણાના દાન પણ દોષ છે પરંતુ તેને નંબર ઉપાદેય માનતા નહિ.

(પ.નં.૨૬૮) [H : ગોત્રકર્મની ૨ પ્રકૃતિઓ]

૧૮૨. કું ઉચ્ચગોત્રકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, સૌન્દર્યસ્વરૂપ આત્માને જ રોકાયેલું છું.
૧૮૩. કું નીચ ગોત્રકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " " ".

- ઉચ્ચ ગોત્ર હોય છે તો ક્ષત્રિય કુળ ઉત્તમ ગોત્ર. પિતાના વિશુદ્ધ, માતાના વિશુદ્ધ જાતિ, એના કુળને દીકરા દીકરી. પિતાનો દીકરો નહિ, પિતાનો ગોત્ર પણ નહિ. એમણે ક્ષીણ માન્યું છે. એવા ક્ષયને કું ભોગવતો નહિ. મુનિને ગોત્રકર્મનો ઉદય જ દોષ. કયું કોને ગોત્ર ક્યું ? એટલે પાછળ ગોત્રકર્મનો ઉદય દોષ છે.

[I : અંતરાયકર્મની ૫ પ્રકૃતિઓ]

૧૮૪. કું દાનાંતરાયકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, સૌન્દર્યસ્વરૂપ આત્માને જ રોકાયેલું છું.
૧૮૫. કું લાભાંતરાયકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૧૮૬. કું ભોગાંતરાયકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૧૮૭. કું ઉપભોગાંતરાયકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " " "
૧૮૮. કું વીર્યાંતરાયકર્મના ક્ષયને નહિ ભોગવતો, " " " " "

- દાનાંતરાયકર્મને ત્યારે દાન દઈ શકતા નહિ કોઈ પાત્ર પાસે છે. આત્મામાં સંયુક્ત નામનો ગુણ છે. એવા આત્માની દૃષ્ટિ ઘણા આત્મા પોતે ભોગાની પર્યાયમાં શાંતિ કરતે આનંદનું દાન દઈ શકે છે. શાંતિ કરતે આનંદની દશા અનુભવ શકે છે.
- એવા ઉદય અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિ તો જડ છે એને તેના ગરજના પદાર્થોની દશા પણ જડ છે.

- શ્રદ્ધાની માને છે કે ગુણાંતરયમાં જોડાતાં તેને અજ્ઞાન થાય છે, પરંતુ મારો પ્રભુ મારી પાસે જ છે એવા દૃષ્ટિ ધરાવે સમયે સમયે શાંતિનો લાભ જ થાય છે. આનંદની ખાણમાં કોતરાઈ ગયેલ હું તો આનંદનો ભાગ બની ગયો છું!
- ભોગાંતરાય: રાગને ભોગવનારો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવને ભોગવવા એ મારું સ્વરૂપ નથી. ચિદ્ઘનને રાગ-દ્વેષ, સ્ત્રી, પૈસાનાં ભોગવટો નથી. એને જ્યારે એનો ભોગવટો તેને શરીરે દેખે? મારે સમયની વિરહ પછીને એક વાર ભોગવે એવો કંઈ છું. જે પુણ્ય-પાપ, શરીરના વિકલ્પ રહિત દેખે તેને આત્મા દેખાય.
- ઉપભોગાંતરાય: મારા આનંદ ગુણ-સ્વભાવને હું વારંવાર ભોગવું છું!
- વીર્યાંતરાય: રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપની રચનામાં પડેલું વીર્ય તે મારું નથી. મારો પુરુષાર્થ મારામાં પૂરજોશ પડ્યો છે.
- '(આ પ્રમાણે જ્ઞાની સ્વતંત્ર સ્વરૂપના સ્વીકારની ભાવના કરે છે.)
- અંતરાય એ સ્વરૂપમાં કંઈ છે એવાને રાગ ઉત્પન્ન જ થતાં નથી એને સ્વરૂપનો વેદન થયેલ છે.

(પુનરુક્ત) • '(અહીં ભાવના કોરાણે વારંવાર સ્વીકાર કરીને ઉપયોગનો અભ્યાસ કરતાં તે. બધાર જાય સ્વરૂપદૃષ્ટિ- જ્ઞાની થાય છે ત્યારે તેને જ્ઞાન-પ્રકાશ તો થયું જ કે "હું શુદ્ધનયે ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવું સ્વ સ્વરૂપે રહેલ છું."------)'
- ભાવના કોરાણે ઉપયોગને વારંવાર સ્વાયત્તભાવ તરફ વાળતો એવો તેનો સ્વીકાર થયું. શુદ્ધનય કોરાણે પરમાણુની દૃષ્ટિ. આત્મા દૃષ્ટિમાં, અનુભવમાં, ચેતનામાં આવતો છે તો પછી વારંવાર ભાવના કરીને આત્મા પ્રગટ થાય છે. સ્વસંવેદન એવું સ્વસંવેદન વિના એ ભાવના થતી નથી. જે પોતાની બાજુ છે એવું દૃષ્ટિમાં આવતું નથી, જ્ઞાનમાં દેખાતું નથી તો એવું સ્વીકાર કરશો તો ભગવાનું કરશો. કહાંથી...! એ તો ચારિત્રનો ઘોતક અધિકાર છે.
- પરની સત્તા નથી પરની કોણે કિધાની એવો પરિપૂર્ણ એ જ્ઞાન છે. એવું જે જાણ લેવું. પોતાના વિકાર પોતાનો અનુભવ ધ્યાનમાં ભાવ કરી એવાની અપેક્ષા નથી.
- જ્ઞાન જ્ઞાનમાં કરેલું કરવું, કરાવવું [અનુમોદવું] કરી નથી એવું જ્ઞાનમાં કરેલું જ્ઞાનવું એવું પણ નથી. પોતાથી ભિન્ન કારણે પોતાનાં જ્ઞાનવું નથી. પોતાની કારણે પોતાનાં જ્ઞાનવાની.
- પુરુષ ધર્મ કરવો હોય એવો શું કરવું? કે હું "શુદ્ધનયે ચૈતન્ય સ્વરૂપ [જ્ઞાન જ્ઞાયક] એવું [ચૈતન્ય] સ્વરૂપ સ્વરૂપે [જ્ઞાન જ્ઞાયકે] રહેલ છું.
- જ્ઞાન જ્ઞાન ગુણને એવું પુરાવા જ હોય. તેમાંને ૧, ૨, ૩, જ એવું પણ હોય. જ્ઞાન પુરાવાનો પણ ગુણને સ્વરૂપ જ હોય. તેને જોવાના પુરાવા હોય તેની પાસ સ્વામ્ય હોય. [એવું] પરિણામ સિવાય પણ ગતિ કારણમાં એવું જ ગતિ હોય એવું ગુણ પુરાવા પણ હોય પરંતુ તે દ્રવ્ય ખરી જાય છે. પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાન એવું શ્રદ્ધાન થયા છે તો પૂર્વની પુરાવા ગૌણકાર કે એવું પરિણામમાં તેનો ભોગવનારો [પણ] કે એવું.
- '... પરંતુ પૂર્વે ગુણસ્થાન કર્મ દ્રવ્યમાં કાળે તેનાથી ઘણા ભાવોનું કરવાનું હોઈને, ત્યારે ક્રિયા ઉંચકીને અંતરાયપણાને અંતરાયપણાને ભાવો વડે કરવાનો ત્યાગની ભાવના કરીને નવા કાર્ય કરવું એવા ભાવવાના ત્યાગની ભાવના કરીને, એવું સ્વોન્મુખપણું

આત્માને જ જોવાવાનું બાકી રહ્યું...'

- ક્રિયાનું છોડ્યું કારણે એનું નહિ છોડીને રાગનું નહિ રહ્યું. ક્રમિકતા કારણે પુરુષાર્થની વર્તમાન પર્યાયનું મહત્ત્વ. ત્રિકાળ દ્રવ્ય કારણે ક્ષણ પૂર્વાવસ્થાના દ્રવ્યનો વ્યાપ.
- આત્મા પરનું મારું રહ્યા બાદ તો પોતાની સાથે પ્રીતિ જોડે, પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપને પ્રીતિ જોડે.
- ત્રિકાળ નિરપેક્ષ જે ભાવ પોતાનો થાય છે તે ભાવ મારા નહિ. ક્રમિકતા કારણે રાગને જોતું. રાગ-દ્વેષ, રતિ-અરતિ, શાંતિ એવા વિકારી ભાવને રહ્યા તેનું નામ ક્રમિકતા.
- નિજ પણ તેનો રહ્યું અને નિજ પણ પૂર્વાવસ્થાનું દ્રવ્ય જોવાવાનું એ પણ મારા સ્વરૂપમાં નહિ.
- દ્રષ્ટિ, રતિ-અરતિનું ફળ તું પુણ્યને જોઈને છે એ અજ્ઞાની પાસે ક્રમિકતા રહ્યા જેવું છે. એ તને શાંતિનું નહિ [મોક્ષ] એમાં તને તે છોડવાનું તીક્ષ્ણ દીધો.
- 'અસ્થિરતા, દ્રષ્ટિરતા અને પુણ્ય અવસ્થાવાળા જીવને જ્ઞાનસ્વરૂપીના નિરંતર એ ભાવના તો છે જ; ...' : ઓહો, પરમ અને ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થને એના અનુભવ તો છે એને નિરંતર ભાવના તો છે ક્રમ ક્રમે અમારા અનુભવમાં પણ તેવી જ્ઞાન, દ્રષ્ટિ અનુભૂતિ એ રહેતું નહિ. ધ્યાન એને [માત્ર] ભાવનારો રહે છે. - એ પરને ભાવવું એમ કહ્યું તે પણ વ્યવહાર છે. પોતે પોતાને ભાવે અને એમાં કરે એ એનું ક્રિયા છે. કું એ દ્રવ્યના અને પૂર્વાવસ્થાના ફળ જુદો છું. મારું સ્વરૂપ તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે.

(પ્ર.નં.૪૬) • ફરીને - '(અહીં ભાવના કારણે-----)'

- આ [ધ્યાયોગના] અભ્યાસ પહેલાં શું થાય છે? પહેલાં 'જ્ઞાન ચેતનાવૃત્તિ-જ્ઞાની થાય છે'... ભેદજ્ઞાનવૃત્તિ પ્રભુ અંદર છે એનો દ્રષ્ટિમાં સ્વીકાર કરવો અને રાગમાં નિજનો અનુભવ કરવો તેનું નામ તો દર્શન સમ્યગ્દર્શન એવું સમ્યગ્જ્ઞાન છે.
- 'કું શુદ્ધનય - [અરૂપ] કું શુદ્ધ (સ્પર્શ ન) નિજની અવસ્થા નહિ એવો જે નય છે એ નયથી જ્ઞાન સ્વરૂપીને એનું ફળ રૂપ પૂર્વાવસ્થાનું જોવું તેનાથી પણ વિભક્ત છું.
- 'પૂર્વ બાંધેલા કર્મનો ઉદય કાળો તે મારાનું કરવાનું છોડીને' [અરૂપ] એ મારું કરવું નહિ. કું તો જ્ઞાન અને આનંદમૂર્તિ પ્રભુ છું. ઉપયોગ 'એ ભાવોનું કરવું છોડીને' [પરંતુ] એ ભાવોને છોડીને એમ નહિ કહ્યું. શુદ્ધોપયોગમાં કું રહી શકું છું એ તો પહેલાં છૂટી ગયું. એ તો એકાગ્રતાના પણ કરવું નહિ. પહેલાં જ અનુભવમાં નક્કી કર્યું કે રાગ-પણાના ફળ માટે મારામાં છે જ નહિ. હવે એ તો પૂર્વના ફળ જે બંધાયેલા છે તેનું ફળ આવ્યું - રાગ આવ્યો એ રાગનું અસ્થિરતાનું કરવું છોડીને - એમ કહે છે.
- ધર્મી જીવ એ ફળરૂપભાવને છોડે છે [અરૂપ] કું રાગનો કર્તા, કરાવનાર, અનુમોદન કે કરવાનો ભાવ કે ઉદયનો ભાવ પુણ્ય-પાપના ભાવ મારું કરવું છે એમ દ્રષ્ટિમાંથી તો છૂટી ગયું છે (હવે) અસ્થિરતામાં પણ છોડે છે.
- 'પૂર્વ ફળનું ફળ ભોગવવાના ભાવની ભાવના કરીને-' [અરૂપ] નિજ પણ ફળને ભોગવવું એ મારું કરવું નહિ. અહીં તો અસ્થિરતાની વ્યાખ્યા આવે છે.
- છોડ્યું છોડ્યું બધ નહિ. એમાં તો નિરાલંબન કહે છે, ગુણ છોડી દે - એટલે રાગ અવસ્થા

સિવાય બધું છોડી દે. પહેલાં શુદ્ધિ-જ્ઞાનમાં, અનુભવમાં છોડ પછી ચારિત્રમાંથી છોડ. આત્માની અવસ્થાઓને બાદ કરે.

- અને જ્યારે જીવ અનુભવ દશાને પ્રાપ્ત થઈને અંતરમાં સ્થિરતા થાય છે, તેમ મૌનવ્રત માત્ર વાણીમાં ઉપયોગ ન જાય અને શુદ્ધોપયોગરૂપ થાય, ત્યારે નિશ્ચયચારિત્રરૂપ શુદ્ધોપયોગમાંથી શ્રેણી માંડીને વિકાસ ઉપજાવે છે. તબક્કાને કષાયનું રૂપ જે ત્રસ્તતા અને ત્રસ્તતા મોહનીય રહિત સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતનારૂપ પરિણામન તે થાય છે. પછી આત્મા અનંત તમ શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનારૂપ જ રહેતો થકો પરમાનંદમાં મગ્ન રહે છે.)'

- આથી, ખામી, દુઃખ ભાવના છે શુદ્ધતાની, પરંતુ સ્થિરતા નથી. તે ત્યાંથી છોડીને જ્યારે સ્વભાવ ગુણસ્થાનમાં આત્માના ધ્યાનમાં લીન થાય ત્યારે ચારિત્રની દશા થાય છે, ત્યારે વિકાસ થાય છે, ત્યારે નુતન થાય છે, બહિરાત્મ નુતન થતો નથી.
- ઉપયોગ શબ્દે બહારના-ઇચ્છાના પરિણામ મૌનવ્રતમાં લગાડે. બોલવું-ઇચ્છવું જે પર તરફ જતું છે તે શુદ્ધતા-જ્ઞાનમાં તો છોડી દીધું છે પરંતુ જે ચારિત્રમાં છે તે પણ છોડી દે છે.
- પોતાને પરથી તો જુદો જાણે અને માને પછી સ્વરૂપમાં ઉપયોગ લગાડે. અનુભવ દશા થાય ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ થઈ જાય છે. પહેલાં શુદ્ધ ઉપયોગ છોડતો લીન છે પણ વિકલ્પ ન રહે. અનુભવમાં વિકલ્પ રહે.
- અશુદ્ધ ઉપયોગ છે તે તો રાગ છે, મલિનભાવ છે, બંધનું કારણ છે.
- શ્રેણી માંડે ત્યારે ગુણની પરંપરા ધારાવાહી આવે. નિર્મળ પરંપરાને ધારાવાહી લગાડે. ક્ષણ પછી ક્ષણ, ક્ષણ પછી ક્ષણ ધારાવાહી આવે અને આની શ્રેણી તે છે.
- જ્ઞાનનું પરિણમન વાધે, ખામીમાં તો ઘટે, પરંતુ આ સાક્ષાત્ જ્ઞાનરૂપ પરિણમન થઈ ગયું. ક્ષણમાં મૌનવ્રત અંદર રહી ગયો, બધું ખલાસ થઈ ગયું.
- 'પછી આત્મા અનંત તમ શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનારૂપ જ રહેતો થકો પરમાનંદમાં મગ્ન રહે છે' - એ સિદ્ધ. એ માટે. એ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ દશા એ સિદ્ધિ પ્રકાર તે છે. સદા કાળ અનંત પરમાનંદમાં રહે છે.
- 'અસત્ય, દુરાચરણ એને પુણ્ય અવસ્થાવાળા જીવને જ્ઞાનશુદ્ધોપયોગમાં નિરંતર એ ભાવના તો છે જ...' [ગાથા ૮] જ-ખ-ઘ માં ઉપયોગ સ્થિર અંતર્મુહૂર્ત તક [પરંતુ] ઉપયુક્ત નિરંતર છે. [ગાથા ૮] જ્ઞાન-શુદ્ધ તત્ત્વ તરફ રહ્યા કરે. તેથી પણ આગળ જ્ઞાનીને રાગ તરવા લાગે છે, તરવા છે એવું લોકો તે જે ચારિત્રમોહનીયનો દોષ છે; માટે રાગનું અને દ્વેષ-શાંતિનું તત્ત્વ માટુંબધે એક જ-ખ-ઘ માં જ્ઞાનીને નિરંતર દોષ છે.
- અનુભવ દશા કોઈને જ્યારે ઉપયોગ અંદરમાં જામી જાય. ક્ષણ-ક્ષણ-ક્ષેપ કોઈ પણ ભાવ ઊઠી જાય.
- સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતના કોઈને પૂરાણ જ્ઞાનચેતના કહેવાય નુતન.
- શ્રેણિ કહેવાય વિશેષ શુદ્ધિ. જેમાંથી ખાટો ન પડે એવા ચારિત્રમોહનીયના દશાની પાત છે.
- જુઓ આ નુતનની દશા! મહાપુરુષનો સિદ્ધિ પણ ઊઠી જાય છે એવા અનુભવના પાત્ર થાય છે.

ગા.સિ.ક્રા.-૨૬૯
ફિરા 230/રામ-29

૧૪૮ ફરિયાદોની યાદી

૧-૫.	A:	ઠાણાંગસૂત્રની	૫	ફરિયાદો
૬-૧૪.	B:	દશવૈકાલિકસૂત્રની	૯	ફરિયાદો
૧૫-૧૬.	C:	ઉત્તરાધ્યયનની	૨	ફરિયાદો
૧૭-૧૮.	D	દશવૈકાલિકચૂલિકાની	૩	ફરિયાદો
૨૦-૩૫	E-1	આચારાંગસૂત્રની	૧૬	ફરિયાદો (ચાર ઉદ્દેશા સાથે)
૩૬-૪૪.	E-2	" " "	૯	ફરિયાદો (નવ નિક્ષેપે)
૪૫-૪૮	F	આયુરિયાની	૪	ફરિયાદો (ચાર આયુ - નરકાયુ આદિ)
૪૯-૫૨	G-1	ગતિનામકર્મની	૪	ફરિયાદો (ચાર ગતિઓ - નરકગતિ આદિ)
૫૩-૫૭	G-2	જાતિનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (પાંચ ઇન્દ્રિયો - એકેન્દ્રિયાદિ)
૫૮-૬૨	G-3	શરીરનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (પાંચ શરીર - ઔદારિકશરીરાદિ)
૬૩-૬૫	G-4	શરીરઅંગોપાંગનામકર્મની	૩	ફરિયાદો (ઔદારિકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મ આદિ)
૬૬-૭૦	G-5	શરીરબંધનનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (ઔદારિકશરીરબંધનનામકર્મ આદિ)
૭૧-૭૫	G-6	શરીરસંઘાતનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (ઔદારિકશરીરસંઘાતનામકર્મ આદિ)
૭૬-૭૯	G-7	સંઘયણનામકર્મની	૬	ફરિયાદો (સંઘયણનામકર્મ આદિ)
૮૦-૮૩	G-8	સંસ્થાનનામકર્મની	૬	ફરિયાદો (સમચતુરસ્રસંસ્થાનનામકર્મ આદિ)
૮૪-૮૫	G-9	સ્પર્શનામકર્મની	૮	ફરિયાદો (સ્નિગ્ધસ્પર્શનામકર્મ આદિ)
૮૬-૧૦૦	G-10	રસનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (મધુરરસનામકર્મ આદિ)
૧૦૧-૧૦૨	G-11	ગંધનામકર્મની	૨	ફરિયાદો (સુરભિગંધનામકર્મ આદિ)
૧૦૩-૧૦૭	G-12	વર્ણનામકર્મની	૫	ફરિયાદો (શુક્લવર્ણનામકર્મ આદિ)
૧૦૮-૧૧૧	G-13	ગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મની	૪	ફરિયાદો (નરકગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ આદિ)
૧૧૨-૧૧૮	G-14	નિર્માણ આદિ નામકર્મની	૭	ફરિયાદો
૧૧૯-૧૨૦	G-15	જાતિનામકર્મની	૨	ફરિયાદો (પ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મ આદિ)
૧૨૧-૧૨૨	G-16	શરીરનામકર્મની	૨	ફરિયાદો (સાધારણશરીરનામકર્મ આદિ)
૧૨૩-૧૨૪	G-17	ઉચ્ચાવચત્વનામકર્મની	૨	ફરિયાદો
૧૨૫-૧૩૦	G-18	અનુભાગનામકર્મ આદિની	૬	ફરિયાદો
૧૩૧-૧૩૮	G-19	સૂક્ષ્મશરીરનામકર્મ આદિની	૮	ફરિયાદો
૧૩૯-૧૪૧	G-20	ઉપઘાતનામકર્મ આદિની	૩	ફરિયાદો
૧૪૨-૧૪૩	H	ગોત્રની	૨	ફરિયાદો [ઉચ્ચગોત્ર આદિ]
૧૪૪-૧૪૮	I	અંતરાયની	૫	ફરિયાદો [દાનાંતરાયકર્મ આદિ]
			૧૪૮	

મનુષ્યાયુ ↓ દેવાયુ ↑

ગતિ

જાતિ

શરીર

સંઘયણ

સંસ્થાન

ક્રિયા-૨૩૦/ગા: સિદ્ધિચક્ર

① જોડી જોડો

[૮ પ્રકારના કર્મની જાત પ્રકૃતિ સિદ્ધાંત:]

	કર્મનું નામ		પ્રકૃતિની સંખ્યા
1.	જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	A.	૫
2.	દર્શનાવરણીય કર્મ	B.	૫
3.	વેદનીય કર્મ	C.	૨
4.	મોહનીય કર્મ	D.	૧૩
5.	આયુકર્મ	E.	૬
6.	નામ કર્મ	F.	૨૮
7.	ગોત્ર કર્મ	G.	૨
8.	અંતરાય કર્મ	H.	૪

[મોહનીય કર્મના ખેરાક્રમે સિદ્ધાંત

10.	દર્શન મોહનીય પ્રકૃતિ	A.	૩
11.	ચારિત્ર મોહનીય [કષાય] પ્રકૃતિ	B.	૬
12.	ચારિત્ર મોહનીય [નોકષાય] પ્રકૃતિ	C.	૧૬

② સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. સંઘોલવું એટલે અંતરાયપણે અનુભવવું, વેદવું, ભોગવવું.
2. આચાર્યશ્રીએ કર્મની જાત પ્રકૃતિઓમાંની અમુક અમુક Selected પ્રકૃતિ વિષે લખ્યું છે તે હું તે કર્મની પ્રકૃતિને નહિ ભોગવતો [પરંતુ હું તો] શૌચાચારરૂપ આચારને જ સેવું છું.
3. આચાર્યશ્રી કહે છે કે કર્મની પ્રકૃતિના કારણે હું નહિ ભોગવતો એટલે કે મારી જાણકારીમાં [જે] વેદન કરું તે વેદન [મને] દેખે નહિ.
4. કર્મની પ્રકૃતિ તો દરેક સંસારી છે પરંતુ તેના કારણે જે નૈમિત્તિક દશા થાય તે હું નહિ [અર્થાત્] તેના કારણે હું ભોગવતો નહિ.
*6. મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય તો ૧૨મા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેને પોતાનો માનતા નહિ, માટે ભોગવતા નહિ.
*5. મુનિરાજને ભાવે અવિરતિ, મનઃપર્યયનો ઉદય નહિ પરંતુ મતિશ્રુતનો ઉદય તો છે, માટે તેઓ મતિશ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ફળને ભોગવે છે.
7. મુનિરાજની દૃષ્ટિ સામાન્ય જ્ઞાન ઉપરાંતોક્તિ તેઓ ખંડ ખંડ જ્ઞાનને અનુભવતા નહિ.
8. મુનિને ખોટી સંતિકની નિદ્રા આવે છે તે જે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનનો કાળ છે- એમ રાજવાર્તિક ગ્રંથમાં કહ્યું છે.
9. મુનિ કે ખોટી સંતિકથી વધુ નિદ્રા લે તો પ્રમાદને લીધે તેમને મિથ્યાત્વ આવે છે.
10. મુનિને પ્રમાદને લીધે નહિ પરંતુ નિદ્રામાં કે બુદ્ધિપૂર્વક ચુકબુદ્ધિ થાય તો

તેને ક્રિયા નિષ્ફળ બનાવે છે.

11. ઉપરોક્ત ક્રિયાઓ કે મુનિનું ગુણસ્થાન પડી જાય તો તેમની ગાથાઓ મળ્યા વહેવાર જાય છે.
12. ક્રિયાની અંત પ્રકૃતિ બન્ધ પ્રકૃતિનો ઘાત કરી શકે છે.
13. ઘાત કિ ઘાય અને ઘાત્ય ઘાતમાં ઘાતકનો શું ઘાય તો અલ્પ કહ્યું છે.
14. સમયક્ત્વ માહનીય ક્રિયાના ઉદયના નિમિત્તે જાયમાં શંકાદિકની ત્યાં નિષ્ફળતાની કે ગયે દશામાં અંત આવે હોય છે.
15. શંકાદિ થયું હોય પરંતુ જ્યાં સુધી સ્થાયિત ન થાય ત્યાં સુધી ઉદ્દ ગડીલા મોક્ષ રહી જાય તેને સમ્યક્ત્વમાહનીય કહે છે.

(3) બોધિ બોધ :- → JUST READ THIS SUMMARY

[નામકર્મના પ્રકૃતિઓનો વિસ્તાર

	નામકર્મના પ્રકાર	પ્રકૃતિઓની સંખ્યા	અને નામ
1	જાતિનામકર્મ	૪	નરકજાતિ આદિ ચાર જાતિઓ
2	જાતિનામકર્મ	૫	એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ ઇન્દ્રિય સંબંધી
3	શરીરનામકર્મ	૫	ઔદારિક શરીરાદિ પાંચ પ્રકારના શરીરો
4	શરીર અંગોપાંગનામકર્મ	3	
5	શરીર બંધનનામકર્મ	૫	ઔદારિકશરીર બંધનનામકર્મ આદિ
6	શરીરસંઘાતનામકર્મ	૫	ઔદારિકશરીર સંઘાતનામકર્મ આદિ
7	સંસ્થાનનામકર્મ	૬	સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામકર્મ આદિ
8	સંઘયણનામકર્મ	૬	વજ્રર્ષભ નારાચ સંઘયણ નામકર્મ આદિ
9	સ્પર્શનામકર્મ	૮	સ્નિગ્ધ સ્પર્શનામકર્મ આદિ
10	રસનામકર્મ	૫	મધુર રસ નામકર્મ આદિ
11	ગંધનામકર્મ	2	સુરભિગંધનામકર્મ આદિ
12	વર્ણનામકર્મ	૫	શુક્લવર્ણનામકર્મ આદિ
13	ગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ	૪	નરકગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ આદિ
14	વિહાયોગતિ નામકર્મ	૯	
15	જાતિનામકર્મ	2	પ્રશસ્તવિહાયોગતિ નામકર્મ આદિ
16	શરીરનામકર્મ	2	સાધારણ શરીર નામકર્મ આદિ
17	ઉચ્છ્વાસનામકર્મ	2	
18	સુભગ નામકર્મ	૬	
19	દુર્ભગશરીરનામકર્મ	૮	
20	યશકીર્તિનામકર્મ	3	
	Total	૯૩	

(૪) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. નિશ્ચયાત્મક ત્રણ પ્રકાર છે: નિશ્ચયાત્મક મોહનીય, સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય.
2. ઘાતીને મિશ્ર મોહનીય ઉત્પત્તિ હોતી નથી.
3. 'અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ મોહનીય કર્મ' માં 'અનંત'નો અર્થ સંખ્યા કે અનંત - એમ બન્ને પ્રકારે ગ્રહણ કરી શકાય છે.
4. અહીં 'અનંત'નો અર્થ નિશ્ચયાત્મક થાય છે.
5. મુનિરાજ કદી પોતે ઉપરોક્ત ક્રિયા ઉત્પત્તિ માટે સમર્થ નથી તેથી હું કોઈને વંદતો નથી, હું તો ચારેયની શાંતિને વંદું છું.
6. 'અપ્રત્યાખ્યાન' શબ્દને જેમાં પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ નથી.
7. મુનિરાજને આહારનો વિકલ્પ હોય એવા સંજ્વલન કષાયનું વેદન હોય છે.
8. વેદન [પ્રકૃતિમાં] હોવા છતાં વ્યવહારને [પ્રકૃતિને] અનુસાર તેને અભાવનું જ વેદન છે એમ અહીં કહ્યું છે.
9. [ચારેયનું] ઉત્પાદન કરવું એ દોષનો અંશ છે, સ્વયંને સ્થાપન કરવાનો વિકલ્પ નિષ્ફળ છે.
10. ક્રોધાદિ ભાવોનું વેદન તો નિશ્ચયાત્મક છે, પરંતુ જ્ઞાનદશાના ઉદયમાં એના કર્તાપણાનું વેદન તો ત્રિકાળ નિશ્ચયાત્મક નથી.
11. રાગનો રાગ તે અનંતાનુબંધીનો ભોગ છે.
12. સિદ્ધને સ્થાવર નથી.
13. સિદ્ધને સંસ્થાનરૂપ સ્થાવર નથી.
14. 'મોહનીય' શબ્દને પરમાં સાવધાનીરૂપ અને 'વેદનીય' શબ્દને વેદનરૂપ.
15. ત્રિકાળ શાશ્વત દ્રવ્ય કરીને દ્રવ્યનું તો ત્રિકાળ પાપ નથી.

(૫) 1. આરતિ શબ્દને દ્વિભાગીકરણ.
2. અંત અંતર્મુહૂર્તમાં ક્રિયાઓનો જાપ ૬૫,૩૩૬ ભાગ કરે છે.
3. આયુકર્મનું ફળ શબ્દને તેમાં [-ચાર પ્રકારના આયુમાં] રહેવાની યોગ્યતા.
4. મનુષ્યગતિનામકર્મના નિમિત્તે માટે એક ભવનું આયુષ્ય ૧૦ વર્ષનું હોય શકે છે.
5. મનુષ્યઆયુકર્મના નિમિત્તે માટે એક ભવનું આયુષ્ય ૧૦ વર્ષનું હોય શકે છે.
6. અત્યારે મને મનુષ્ય ગતિ છે પરંતુ અંદરનો ચારેય ગતિનો ઉદય છે અને ત્રણ ગતિનો ઉદય ખસી જાય છે.
7. શુભરાગ તો કે અશુભ રાગ તો, મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધીના અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના અંત સમયે રસનો ઉદય હોય છે.
8. શુભરાગ વખતે મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધીના સંક્રમણનો ઉદય અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના સંક્રમણનું નિમિત્ત હોય છે.
9. મનુષ્ય તો કે તિર્યંચ, આઠ વર્ષથી નાની ઉંમરે તેવો ભવને સમ્યગ્દર્શન થતું નથી.
10. દેવલોકમાં પાંચ કે કે તિર્યંચને છે ગામની ઉંમરે પણ સમ્યગ્દર્શન થઈ શકે છે.
11. મુનિનું આહારક શરીર ક્યારે ભગવાન પાસે જાય છે ત્યારે તેના પુદ્ગલનો ઉત્તર તેને દિવ્યધ્વનિ દ્વારા મળે છે.

12. 'ગાંધીના ફર્મ માંગવાના જ પડે' - તેથી હું અત્યારે સમસ્તિની ઘટના માટે મને મારા ગાંધીના ફર્મ માંગવાના જ પડશે.
13. અહીં તે એ છે કે ગાંધીના દોષ તો જોને માંગવાના પડે તો સમસ્તિની નહિ.
14. Cataractના ઓપરેશન થાય અને આંખ સારી થઈ હોવાથી હું દેખી શકી રહી છું એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ માને છે.
15. સમ્યગ્દૃષ્ટિ માને છે કે હું અંધ નહીં પણ આત્મા છું અને મારા ગુણો ઉઘાડા છે; બાકી બધા જે દેખાય છે તે તો જડના છે. (Ref: ઓઘદૃષ્ટિ શરીર અંગોપાંગાનંતર્ગત) G-4

(5) - 1. શરીરના અવયવો અખંડપણે ગોઠવેલા નહિ પરંતુ એમાં છિદ્રો આદિ હોય છે. (G-5)
2. નિર્માણ શરીર અને આત્માના અસંખ્ય પુદ્ગલોની વાત દિગંબરમાં પણ છે.
3. સંસ્થાન એટલે શરીરના દેખાવની મજબૂતાઈ.
4. સમચતુરસ્રસંસ્થાનનામકર્મના ઉદયમાં શરીરનો આકાર ચારેય બાજુથી સરખો હોય છે કે જે નીર્દોષ હોય છે.
5. નિર્માણને સમચતુરસ્રસંસ્થાનનામકર્મનો ઉદય ન હોય શકે.
6. સમચતુરસ્રસંસ્થાન સિવાય બીજા સંસ્થાનોવાળા જીવને ફિલોસોફી થતું નથી.
7. હુંડકસંસ્થાનવાળા જીવને ધર્મ થતો નથી.
8. ન્યગ્રોધપરિમંડલસંસ્થાનનામકર્મના ઉદયવાળાને શરીર નાભિના ઉપરથી જેવું ઉપરથી પાતળું અને નીચેથી જાડું હોય છે.
9. સાદિસંસ્થાનનામકર્મના ઉદયવાળા જીવને શરીર વડ જેવું નીચેથી પાતળું અને ઉપરથી જાડું હોય છે.
10. કુબ્જકસંસ્થાન નામકર્મના ઉદયવાળાનું શરીર ટૂંકું હોય છે.
11. વામનસંસ્થાનનામકર્મના ઉદયવાળાને શરીર કુબ્જ - બહાર નીકળેલી ખાંધવાળું-હોય છે.
12. હુંડકસંસ્થાનનામકર્મના ઉદયવાળાને શરીર ગાડાની ઘસાઈ ગયેલા ભાગવાળા ઉપરના ભાગની જેમ ખૂંધ જેવું હોય છે.
13. શરીરની ઉચિત સ્થિતિઓ માટે નહિ એવા કાયદા ધર્મને હોય છે.
14. સંહનન એટલે શરીરની દૃઢતા.
15. વજ્રર્ષભનારાચસંહનનનામકર્મના ઉદયના નિમિત્તે મળતા શરીરના હાડકાં, નસ, ખીલા વજ્ર જેવા મજબૂત હોય છે.

(5) - 1. એકેન્દ્રિયને પંચેન્દ્રિયનો ઉદય ગાદીમાં ન હોય, અંદર હોય એ ખરી વાત છે. પંચેન્દ્રિયને એકેન્દ્રિયનો ઉદય ન હોય, અંદર પુદ્ગલોદય હોય એ ખરી વાત છે.
2. સમકિતીને પુદ્ગલોદયવિપાક બહારમાં હોય તોપણ તે તેનો ભોક્તા થતો નથી.
3. 'હું મૃદુસ્પર્શનામકર્મના ફળને નહિ ભોગવતો' - અહીં બહારની વીજળી વાત નથી. અહીં તો પુદ્ગલનો ઉદય અંદરમાં આવે તેને હું ભોગવતો નથી - એમ કહ્યું છે.
4. હું અભિમાન કરું છું મારામાં પરંતુ જે ઉદય આવે એમાં નહિ.

5. જગતને જેમ નાટ્ય નાયકને ખેલતાને તથા અન્ય તેમ અનુકૂળ ફિર નિયમ તરીકે જગતને નટ ગતિમાં તથા અન્ય છે.
6. વિગ્રહ ગતિમાં જગતનો આકાર નટ શરીર અનુસાર હોય છે.
7. પ્રતિકૃષ્ણના જ, પ્રત્યાખ્યાનના જ અને આક્રોશનાના જ એમ ત્રિવિધ ભાવે ભાવ, ભાવિત્વ અને પરિણામમાં ફરવાની ભૌતિક ભાઈ જ્ઞાન ગોલક પૂર્વ બાંધેલું ફિર ઉદયમાં આવે તો હું તેનો ભોક્તા નથી - હું તો આનંદનો ભોક્તા છું એમ તત્ત્વ. આમ બધું મળીને [૧૪૭+૧૪૮=] ૨૯૫ ભાંગાની વ્યાખ્યા થઈ છે.
8. શ્રીમદે કહ્યું છે કે 'તારો દૃષ્ટિ અંતર દ્વારાને બાધું સ્વરૂપ સ્પર્શે છે...' અધિક્રમે એકાકાર જ જગમાં રહો ત્યાંથી જ મોક્ષે જશો.
9. આપણો સૌ એક આ ભવે સમકિત પ્રાપ્ત કરીને આવતા ભવે સાક્ષાત્ તીર્થંકરની વાણી સાંભળવા માટે મહાવિદેહમાં મનુષ્યનો જન્મ લેવો જોઈએ.
10. વિગ્રહગતિના નિમિત્તે શરીરના અંગ-ઉપાંગો યથાસ્થાને હોય છે, જેને અંગોપાંગ કર્મનો ઉદય હોય.
11. સમકિતી જ્ઞાની અને દેવ મરીને મનુષ્યમાં જ આવે છે.
12. સમકિતી મનુષ્ય અને તિર્યંચ મરીને વૈમાનિક દેવમાં જ જાય છે.
13. અગુરુલઘુનામકર્મના નિમિત્તે શરીર ભારે અથવા હલકું નહિ હોવું.
14. ઉપઘાતનામકર્મના નિમિત્તે આ જીવ પરનો ઘાત કરે છે.
15. પરઘાતનામકર્મના નિમિત્તે આ જીવનો ઘાત પર વડે થાય છે.

(૬) - 1. ઉપઘાતનામકર્મના નિમિત્તે આત્માના શિંગડાની જેમ પોતાના અવયવો વડે પોતાનો ઘાત કરે છે.
2. આતપનામકર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય સૂર્યના બિંબમાં જીવને હોય છે.
3. ઉદ્યોતનામકર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય ચંદ્રના બિંબમાં જીવને હોય છે.
4. ઉચ્છ્વાસનામકર્મના નિમિત્તે આ શ્વાસ આવે છે.
5. પ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મના નિમિત્તે હાથીની ગતિની જેમ પગ બરાબર પડે છે.
6. ઊંટ, ગધેડા આદિને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મનો ઉદય હોય છે.
7. એક શરીરમાં એક જીવ હોય તેને સાધારણ શરીર કહે છે.
8. એક શરીરમાં અનંત જીવો રહે તેને પ્રત્યેક શરીર કહે છે.
9. સુભગનામકર્મના નિમિત્તે શરીરની શોભા એકદમ સુંદર હોય છે કે જેના લીધે જોનાર જીવો તેના પર પ્રીતિ-મમતા કરે.
10. દુર્ભગ અથવા અસુભગનામકર્મના નિમિત્તે શરીરની શોભા એકદમ હોય કે જોનાર જીવો તેના પર અપ્રીતિ- દુર્ભાવ કરે.
11. જેના પ્રાણ પૂરા બંધાય તેને પર્યાપ્ત અને પૂરા ન બંધાય તેને અપર્યાપ્ત કહે છે.
12. સ્થિરનામકર્મના ઉદયમાં શરીર સ્થિર રહી શકે છે, અસ્થિરનામકર્મના ઉદયમાં શરીર સ્થિર રહી શકતું નથી.

13. આત્મજ્ઞાનીના હૃદયમાં શરીર ત્યાગ સહિત દોષ જેટલો જાતો આવ્યા કરે છે, અજ્ઞાનીના હૃદયમાં આવાજ કિંતુ દોષ છે.
14. જ્ઞાનીની છેલ્લી [ઉંમર સી] પૂર્ણતાનું નામ તીર્થંકરજ્ઞાન છે.
15. જે જાણે તીર્થંકરજ્ઞાનની પૂર્ણતા બંધાય છે તે જાણ તીર્થંકરજ્ઞાનીના હૃદય પણ પણ આવુ રહે છે.

(E) - 1. જેણે તીર્થંકરજ્ઞાનની પૂર્ણતા દ્વારા જાણી ન હોય તોપણ તેને અંદરમાં હું તીર્થંકર જ છું એમ ખબર પડી જાય છે. (જ્ઞાનીઓ)
2. મારા પિતાજી તરફથી મને ક્ષત્રિય જાતિ અને માતા તરફથી બ્રાહ્મણ કુળ મળ્યું છે.
3. મને તો દાન આપવાની ઇચ્છા જાગતા છે પરંતુ દાનાંતરાય કર્મના ઉદયને લીધે હું દાન આપી શકતો નથી.
4. દૃષ્ટિ કર્મની પૂર્ણતા તો જડ છે અને તેના તરફના પક્ષપાતની દશા પણ જડ છે.
5. પરંપરા તો જ્ઞાની સ્વરૂપમાં કરે છે અંતરે રાગ ઉત્પન્ન જ થતો નથી એમને ક્રિયાનો ત્યાગ [ક્રિયા મોક્ષ] હોય છે.
6. 'જાણના' અંતરે ઉપયોગને બારંબાર જ્ઞાયકભાવ તરફ પાછો અને તેમાં સ્થિર કર્યું.
7. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન વિના આ જાણના થતી નથી.
8. જેણે ધર્મ કર્યો હોય તેણે પુરુષ 'હું શુદ્ધનય [જ્ઞાન ભાવ અનુસાર] સમસ્ત ક્રિયા અને [જ્ઞાન પ્રકાશ] હું સમસ્ત ક્રિયા રહિત છું' [મોક્ષ અધિકાર કર્યો].
9. ભક્તિ ભાવોને [ક્રિયાના વિષયમાં] જ્ઞાન ભાવો અને [ક્રિયાયોગના વિષયમાં] જ્ઞાન પ્રકારો અંતે ચારમા ભાગ પડે છે.
10. ક્રિયાનું છોડવું અંતરે અંતું લક્ષ છોડીને જ્ઞાયકનું લક્ષ કર્યું.
11. રાગ-દ્વેષ, રતિ-અરતિ, હરખ-શોક આદિ ભાવોને રચના તે ક્રિયાના છે.
12. ક્રિયા પણ ભાવો કર્યું અને ક્રિયા પણ પૂર્ણતાનું કર્મ બાંધ્યું એ મારા સ્વરૂપમાં નહિ.
13. પૂર્ણ બાંધેલા કર્મનો ઉદય આવ્યો તે ભાવોનું ક્રિયાનું છોડીને અધિક તે ભાવોને છોડીને.
14. અહીં હોય જ્ઞાન ભાવોમાં નિશ્ચયરૂપ તેજ અસ્થિરતારૂપ-મોક્ષ બન્ને પ્રકારના ક્રિયાઓને છોડવાની વાત કરી છે.
15. અહીં જ્ઞાનીની વાત દોષાદિ માત્ર અસ્થિરતારૂપ બાકી રહેલું ક્રિયાનું તે રૂપ રીતે છોડે છે તેની સ્થિતિ બતાવી છે.

(10) - 1. શ્રેણી અંતરે જોઈએ પાછો ન પડે એટલા સ્વાનિશ્ચય અનુભવ દશા.
2. ક્રિયાના અને ક્રિયાફળથી રહિત થતાં સ્વાધીન જ્ઞાનયોગરૂપ પરિણામન સ્વાદ અનંત ગુણ રૂપ રહે છે.
3. શ્રેણી વડે અંતરે ગુણની નિર્મળ પર્યાય અને પછી અને ઉત્પાદની આવે.
4. અનુભવ દશા અંતરે જ્ઞાન-જ્ઞાન-જ્ઞેયના ભેદોનું લક્ષ છૂટી જઈને ઉપયોગનું અંદરમાં ભળી જ્યું.
5. સ્વાધીન જ્ઞાનયોગના અધિક પ્રવર્તમાન [illegible] અધિક મુક્તિ.
6. આ તો ચારિત્રનો દોષનો અધિકાર છે.

ફિકરા- 239

ઉત્થાનિકા:- હવે કોઈ અર્થનું નિરૂપણ કરવા જે :-

ફિકરા: પૂર્વોક્ત રીતે કર્મો તથા ફળ ત્યાગીને રહે, ભોગવું
હું કામનાને અતિશયપણે, સૌજન્ય લક્ષણ જેનું;
ને અન્ય સર્વ ક્રિયા મહીં ન વિકાર મન પ્રતિ કરે,
આ રીત આત્મતત્ત્વનો છે અચળ ભોગવટો મને;

→ Continued on page ફિકરા 239-2 at Bottom →

સ્પષ્ટીકરણ: (સતત કર્મના ફળનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનયોગની સાધના કરનાર જ્ઞાની જે છે તે) પૂર્વોક્ત રીતે સમસ્ત કર્મના ફળનો સંન્યાસ કરવાને હું સૌજન્ય જેનું લક્ષણ છે એવા આત્મતત્ત્વને અતિશયપણે ભોગવું છું અને તે સિવાયની અન્ય સર્વ ક્રિયામાં વિકારને મારી પ્રતિ નિવૃત્ત છે (અર્થાત્ આત્મતત્ત્વના ભોગવટા સિવાયની અન્ય જે ઇંદ્રિયોની ક્રિયા- વિષયરૂપ ક્રિયા- તેમાં મારી પરિણતિ વિકાર કરતી નથી -પ્રવર્તતી નથી; કેમ કે આત્મતત્ત્વના ભોગવટામાં અચળ રહેવા માટે એ તાલની આવશ્યકતા જે પ્રવાહરૂપે આવતી છે તે, આત્મતત્ત્વના ભોગવટામાં જ રહો - બસ. (ઇંદ્રિયોની પ્રવૃત્તિ અન્યમાં ફરી પણ ન જાઓ.)

સારાંશ: (સ્પષ્ટીકરણ) '(સતત કર્મના ફળનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનયોગની સાધના કરનાર જ્ઞાની (પ્ર.ન.મુજ) જે છે તે :)' સંન્યાસ એટલે ત્યાગ. તેવી પણ આજ માટે છે, હું તેનો કર્તા-ભોક્તા છું એવો ભાવ (૨૭૦) તો પહેલેથી જ છોડી દેવું જોઈએ. પછી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરે એની અહીં વાત છે.

- સતત કર્મના ફળનો ત્યાગ એટલે શુભાશુભના ભોગના સ્વરૂપનો પણ ત્યાગ.
- 'પૂર્વોક્ત રીતે સમસ્ત કર્મના ફળનો સંન્યાસ કરવાને હું સૌજન્ય જેનું લક્ષણ છે એવા આત્મતત્ત્વને અતિશયપણે ભોગવું છું...' !
- જ્ઞાનના તેજ પદાર્થની સ્થિતિ જોવામાં છે જ નહિ. એકલું સૌજન્યતત્ત્વ પ્રકાશિત થયેલું એને હું ભોગવું છું. ત્યાં, એનું નામ જોઈ છે.
- પ્રભુ! તેં ભલું કર્યું. એકદમ તેજ પુણ્ય અને પાપના ભાવ ગયા. અદાકુંખરૂપ. હવે ત્યાગ કર. હું તો આત્મા છું. તેજ આજ માટે નથી એને હું તેજ સ્વરૂપનો નહિ. દૃષ્ટિ સ્વરૂપમાં ઠેરાઈને પરાયણ થાય છે હું એકલો જ્ઞાન અને દૃશ્ય જ આંદર છો. પરાયણે દૃશ્યનું પણ નહિ.
- જે તેજ ગયા જ નથી, મારી સ્વરૂપમાં જ નથી, હું તો આત્મા છું. આત્મા ક્યાં રાગ કરે? બરાબર સમજાવે? એમ સ્વભાવ શાંતરસને ભરેલો છે. પુણ્ય-પાપ, પરનું કરવું ને ભોગવવું એ મારું સ્વરૂપ નથી.
- 'અતિશયપણે ભોગવું છું'- સમ્યગ્દૃષ્ટિને સ્થિર ચારિત્ર જ્યારે થાય છે ત્યારે કોઈક દશા થાય છે.
- 'અને તે સિવાયની અન્ય સર્વ ક્રિયામાં વિકારને મારી પ્રતિ નિવૃત્ત છે (અર્થાત્ આત્મતત્ત્વના ભોગવટા સિવાયની અન્ય જે ઇંદ્રિયોની ક્રિયા - વિષયરૂપ ક્રિયા - તેમાં મારી પરિણતિ વિકાર કરતી નથી - પ્રવર્તતી નથી; ...'
- વિષયરૂપ ક્રિયા એટલે જડપુદ્ગલના સ્વરૂપની ક્રિયા, અનુભવ સિવાય રાગાદિની ક્રિયા.
- ભગવાન: એટલે વારંવાર આનંદની લહેરને માણું છું, અનુભવું છું, ભોગવું છું.
- પોતાનો ઉપયોગ જ્યારે પોતામાં ભાગવે તો તે પરની ક્રિયાથી દૂર થઈ ગયો. [તેથી] મારી પ્રતિ વિભાવમાં જતી નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માથી અન્ય જેટલી પ્રવૃત્તિ છે એ સર્વ ક્રિયામાં વિકાર નામ તેમાં જાવાની મારી નિવૃત્તિ છે.

- 'જેમ આત્મતત્ત્વના સ્વરૂપમાં અભાન કરેલા નથી, આ તિની આવશ્યકતા જે પ્રકારે-રૂપે અનંત છે તે, આત્મતત્ત્વના સ્વરૂપમાં જ વર્તો-અનુભવો. (ક્રિયાઓની પ્રવૃત્તિ અવસ્થામાં રહી પણ ન અનુભવો.)':
- અજ્ઞાની તો અનંતતા રૂપ માટી પરિસ્થિતિ નિર્મળ આનંદ જેવા રહો, જ્ઞાની! કાળ જ્ઞાન આનંદનો પૂર્ણ સ્વાદ જ અનંતતા રહો. માટી પ્રવૃત્તિ સારામાં આનંદમાં રહો.
- (સ્વાવાર્થ:) 'આત્મા સ્વભાવ ત્રણ જ્ઞાની કોઈ રૂપ થયો છે તે જાણે સ્વભાવ ત્રણ બાહ્યાકાર તિયી જ થયો હોય; તોપણ તે અનંતતા રૂપ કોઈ જ રહેવાનું આવે છે. અને તે યોગ્ય જ છે; તત્ત્વ તે કોઈ જ સ્વભાવાકાર તિયી થવાય છે. તિયત્રાન ક્રિયાઓનો પરમાર્થ ક્રિયા કોઈ જ છે.':
- તિયા સ્વભાવ [ત્રણ ગાળી]? પુણ્ય-પાપની ત્રિકોણના અને [દર્શનશાસ્ત્રની] ત્રિકોણોનો ત્યાગ અને જ્ઞાનકોણનો સ્વીકાર ત્રણ આકારોના જ્ઞાની, તિયી તો પણ જ્ઞાન છે.
- સમ્યક્ત્વગુણસ્થાનમાં આત્મામાં જ્ઞાન થાય, પિતાની પણ બાહ્ય ન પડે એવા આકારોના જાણે સ્વભાવ તિયી છે. આનંદમાં જ્ઞાન થયે ગયા પછી શું?
- તિયત્રાન ક્રિયાની ત્રણોનો પરમાર્થ ક્રિયા આત્માનું ધ્યાન છે.
- 'જ્યાંથી વ્યવહાર આકાર છે તે આત્મા જ સ્વાભિનરૂપ થાય છે; અને આત્મા સિવા વ્યવહાર-આકારો શુભાશુભને જોઈ છે, માટેનો ક્રિયા નથી.':
- સ્વાધિન અંદરને અહીં [પરમાર્થ] સ્વાધિન થયું એટલે [આ વ્યવહાર આકારને] આરોપ કરે છે. વ્યવહાર સ્વાધિનનો આરોપ છે. એ ઘોડાને ત્યાં સુધી સંતરાં તરફ જાય ત્યાં સુધી શુભાશુભરૂપ વ્યવહારઆકાર ત્રિકોણનું તત્ત્વ છે.
- અંદર પરમ ત્યાં છે. અનંત અનંત સૌંદર્યરત્નનો ભંડાર છે. એ ચૈતન્યમય છે, અરૂપી છે. એના તરફનો પુરુષાર્થ તે અને પ્રયત્નમાં જ કોઈ કરતા કાર નથી.
- પુણ્યની ક્રિયા ઉદય શુભ ત્રિક છે. દયા, દાન આદિ તથા વ્રત, પૂજા, ભક્તિ... એ શુભાશુભને જોઈ છે, તે માટેનો ક્રિયા નથી.

(CD 16th #488)
- રુચિમાં પોસાયું અને તેનું ભરે ત્રણ તેને અંદરો પડ્યો કહે છે.
- તત્ત્વાર્થમાં ગૂઢતા ત્રણ = ઉપાદાનમાં ઉદય ઉભાયું, ઉપાદાની પરિણમે તેને સ્વભાવ ઉભાવો. (પુરુષાર્થસિદ્ધિ ગાથા 29).
- જ્ઞાનના કોઈને સ્વરૂપની રમણતા.
- ગૂઢત્વ = આનંદનું પોષણ ત્રણ

ઉપરનું તત્ત્વાર્થમાં ગૂઢતાના ગુણ જ તિયત્રાનરૂપે પરિણામે છે.

- જેણે પુણ્યની રુચિ છે તેને જ્ઞાની રુચિ છે. તે રાખવા જેવા નથી, વમન કરવા જેવા છે!

→ ફિકરા Continued from Page ફિકરા 239-9

તિયાવાર્તિ વર્તેલો અનંતી આત્મના ક્રિયાઓમાં,
ક્રિયાઓની માટી પ્રવૃત્તિ કાર્યો ના તિયી અવસ્થાનાં.

ફકરા-239 : નિર્દેશો

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. અતિ સ્નિગ્ધતાનો ત્યાગ કરવાની જેને ભાવના છે એવા જ્ઞાનીની વાત અહીં કરવામાં આવી છે.
2. અતિ સ્નિગ્ધતાનો ત્યાગ [-સ્પર્શ] કરીને આત્માત્યાગ જે અતિશયપણે જોડાતી રહ્યા છે એવા [સાકાર] જ્ઞાનચેતનાની ભાવના કરનાર] જ્ઞાનીની વાત અહીં કરવામાં આવી છે.
3. અહીં મુનિરાજ તે છે કે જે વિભાવરૂપ ક્રિયામાં મારી પરિણતિ વિકાર કરતી નથી એટલે કે મને તેનું અશુભ ભાવ થતા નથી.
4. ઉપરોક્ત કથનમાં પંચમહાવ્રતાદિનું પાલન આદિ શુભ ક્રિયાઓના વિકલ્પને વિભાવરૂપ ક્રિયા કહી છે.
5. પરનું ત્યાગ-ગ્રહણ મને કંઈ દૂરથી નથી પરંતુ મને સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થતી જાય છે.
6. અજ્ઞાન કારણે આપણે જે કરતા આવ્યા છીએ તે પુણ્ય-પાપના ભેદ ભાવોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ અહીં પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ આપણને આપ્યો છે.
7. જે ઉદય સમાધિ તો શાંતસ્વરૂપ જ્ઞાયકના આશ્રયે પુણ્ય-પાપ અને પરનું ત્યાગ-ગ્રહણ કરે.
8. 'अज्ञतः' અર્થાત્ વારંવાર આનંદની લહેરને હું માણું છું, અનુભવું છું ભાવું છું!
9. સમસ્ત વિકલ્પો અને વિરૂપભાવોનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનચેતનાનો સ્વીકાર કરનાર ચારિત્રવંત જ્ઞાનીના આ વિચારો છે.
10. પાંચમ, છઠ્ઠા, સાતમ આદિ ગુણસ્થાન છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
11. વિષયમાં રુચિ કરવાનો પરમાર્થ ઉપાય દયાન છે.
12. 'વિકલ્પોને રોકવું' અર્થાત્ ધ્યાનમાં ધ્યેય બનાવવું.
13. ભાવના એટલે સ્વરૂપની રમણતા.
14. જેને પુણ્યની રુચિ છે તેને ધર્મની રુચિ છે.
15. 'જે અન્ય સર્વ ક્રિયા મારી ન રહેવા મારી પ્રવૃત્તિ કરે.' અર્થાત્ 'મારી પ્રવૃત્તિ મારા આનંદમાં રહે' એવા ભાવના અહીં ચારિત્રવંત મુનિએ ભાવી છે.
16. 'પક્ષ' અર્થાત્ ક્રમિમાં પડેલું; તેનું સક્ષ કરવું.

ફિકરા-232

વિધાનસૂત્ર- શ્રી તથા તે છે:-

ફિકરા:-

અજ્ઞાનથી પૂર્વે કરેલાં કર્મરૂપ વિષયભૂતોના
ફળ ભોગવે નહીં જે અને છે ભૂત કોલ્યરૂપમાં;
નિત્ય-સુખમય જે અપૂર્વ દેશાંતર તે પામતો,
રમણીય છે જે વર્તમાને તે જ્યારે પણ કહો! ફ. 232

સમજૂતી:- પૂર્વે અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં જે કર્મ તે કર્મરૂપ વિષયભૂતોના ફળને જે પુરુષ (તેનો ત્યાગ થઈને) ભોગવતો નથી અને ખરેખર જોતાં જે (કોલ્યરૂપથી જે) ભૂત છે, તે પુરુષ, જે વર્તમાન તિર્યે રમણીય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનું ફળ રમણીય છે એવા નિત્ય-સુખમય દેશાંતરને પામે છે (અર્થાત્ જે પૂર્વે સંસાર-અવસ્થામાં કદી થઈ નહોતી એવા જુદા પ્રકારની કર્મરહિત સ્વાધીન સુખમય દશાને પામે છે).

ભાવાર્થ:- 'પૂર્વે અજ્ઞાનભાવથી કરેલા જે કર્મ તે કર્મરૂપ વિષયભૂતોના ફળને જે પુરુષ (તેનો ત્યાગ થઈને) ભોગવતો નથી...':

(પ.દે.૩૩૦) અને (CD 16th ॥ 488)

- 'અજ્ઞાનભાવથી કરેલાંમાં ભવિષ્યકાળ જ કેમ [પરંતુ ભૂત કાળ કર્મોનો પણ] સુખભાવને અજ્ઞાન કહીએ તો કહી શકાય.
- અહીં ફક્ત પુદ્ગલના ભોગ ફળોને- રૂપાળા શરીર, ભોગની, કીર્તિ, ઐશ્વર્યભાવોને- વિષયભૂતોના ફળ કહ્યાં છે. એમને ત્યાગી થઈને ભોગવતો નથી.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાન કરીને એ કોલ્યના અજ્ઞાનભૂતોના ફળ છે.
- 'અને ખરેખર જોતાં જે (કોલ્યરૂપથી જે) ભૂત છે, તે પુરુષ, જે વર્તમાન તિર્યે રમણીય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનું ફળ રમણીય છે એવા નિત્ય-સુખમય દેશાંતરને પામે છે'
- જ્ઞાની વર્તમાનમાં રમે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેનું ફળ નિર્વાણ રમણીય છે, તે કુળ ઘણાં ઘણાં નિર્વાણ પામતો નથી.
- નિત્ય સુખમય દેશાંતરને પામે છે '(અર્થાત્ જે પૂર્વે સંસાર-અવસ્થામાં કદી થઈ નહોતી એવા જુદા પ્રકારની કર્મ રહિત સ્વાધીન સુખમય દશાને પામે છે)'.
- પોતાના કોલ્યના આનંદમાં જે ભૂત છે એ ભાવ અજ્ઞાન કેમ કહ્યો? એ જે આત્મામાં આનંદમાં રહે છે તે દેશાંતરને પામે છે [અર્થાત્] સંસારી ભાવ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. એ દશા આત્માનું ફળ છે.
- ભાવાર્થ:- 'જ્ઞાનચેતનાની ભાવનાનું એ ફળ છે. તે ભાવનાથી ભાવ અજ્ઞાન ભૂત રહે છે- અન્ય ભૂતોના રહેતી નથી; અને ભવિષ્યમાં નિર્વાણ ઉપભોગ કર્મ રહિત સંસારાવસ્થાને પામે છે.': આ મૂકીને આ બીજું અર્થ કરીને કોઈના કે પામેલાંમાં અભૂતિ ભાવ દુઃખ છે- અહિત છે. જ્ઞાનચેતના ભાવનામાં મોક્ષનું કારણ કોણ? એવું એ ધર્મ છે એનું ફળ વર્તમાનમાં સુખિત છે- શાંતિ છે- આનંદ છે. ભવિષ્યમાં રહેશે એ ભાવ પણ. પોતાની શાંતિ કોઈના પુરુષાર્થના સ્વાધીન રહેતા નથી. અને ભવિષ્યમાં નિર્વાણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફિલા-232 : દ્રવ્યવિચાર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :–

1. જ્ઞાની પુરુષે અજ્ઞાનભાવે કરેલા કર્મના ફળને ભોગવતા જ નથી – એમ કહી દીધું છે.
2. જ્ઞાની પુરુષ કર્મના ફળને સ્વાધીનપણે ભોગવતા નથી [એટલે કે તેમને રુચિપૂર્વક અથવા ઇચ્છા જાગીને ભોગવતા નથી].
3. ૧૪૮ પ્રકૃતિઓના ફળ માટે ફરજિયાત રજૂઆત છે અને ફરજિયાત અરજણ છે – એમ કહી દીધું છે.
4. નિર્જરાતત્ત્વ જ્ઞાનદશામાં ઉદયમાં છે માટે તેને અજ્ઞાનદશામાં કરેલા કર્મમાં ન ગણી શકાય.
5. જો શુભભાવને અજ્ઞાન કહીએ તો નિર્જરાતત્ત્વને પણ રિબાવૃત્તિના ફળ કહેવાય.
6. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર એ આત્માના અનુભવવૃત્તિના ફળ છે.
7. નિશ્ચય અપરાધનું કોઈ ફળ ન હોય શકે.
8. ચારિત્રનું પાલન એકાંત કર્મના દોષથી અરજણ છે એને તેનાથી ક્રિયાજ્ઞાનરૂપ રજૂઆત ફળ મળે છે.
9. 'દ્રવ્યાંતર' અર્થાત્ પૂર્વે સંસાર દશામાં જે કંઈ દોષ નથી એવા જુદા પ્રકારની સ્વાધીન સુખમય દશા.
10. ક્રિયાજ્ઞાન તે જ્ઞાનચેતનાની ભાવનાનું ફળ છે.

ફાગા-233

ઉત્થાનિકા:- "પૂર્વોક્ત રીતે ક્રિયાઓના અને ક્રિયાફળોના ત્યાગની કામના કરીને અજ્ઞાનીઓના પ્રત્યયને પ્રકાર રીતે નષ્ટ કરીને, પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને, જ્ઞાનીઓને નમસ્કાર કરી જ્ઞાનીજનો સદાય આનંદરૂપ રહો" - એવા ઉપદેશનું કથન કરે છે:-

ફાગા

પૂર્વોક્ત રીતે ક્રિયા ને ક્રિયાફળ પણ જાણો!
વિરતિ અતિશય જાગીને અવિરતપણે જ્ઞાનીજનો;
અજ્ઞાનરૂપ ચેતનાનો પ્રલય પ્રકાર નમાવીને,
પૂર્ણ કરીને સ્વ રીતે રહીને પ્રાપ્ત સ્વભાવને;
પ્રકાશીને આનંદપૂર્ણ ચેતના નિજ જ્ઞાની,
એમને પ્રધાનરૂપને સદાયે જ્ઞાનીજન તે નમીએ. ફાગા.233

સ્પષ્ટીકરણ: જ્ઞાનીજનો, અવિરતપણે ક્રિયા અને ક્રિયા ફળ વિરતિને અત્યંત જાણીને (અર્થાત્ (પ્રત્ય.જ્ઞા) ક્રિયાને ક્રિયાફળ પ્રત્યે અત્યંત વિરક્ત જાણીને નિરંતર જાણીને), (એ રીતે) સમસ્ત અજ્ઞાનચેતનાના નાશને સ્વભાવપણે નમાવીને, નિજરસથી પ્રાપ્ત પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને, પોતાની જ્ઞાનચેતનાને આનંદપૂર્ણ બનાવતા થકા કેવળી સદાયિક પ્રધાનરૂપને પામે (અર્થાત્ ક્રિયા અજ્ઞાનરૂપ અવિરતિરૂપને-અસત્ય રૂપને-અયોગ્યરૂપને જાણીને અનંત કાળ પર્યંત પામે. આમ જ્ઞાનીજનોને પ્રેરણા છે).

સારાંશ:- (ઉત્થાનિકા:). પૂર્વ-ઉક્ત અર્થને પૂર્ણ કરતું તથા પદ્ધતિએ પુણ્ય-પાપને કરવું [તે ક્રિયાઓના] અને તેમને ભોગવવું [તે ક્રિયાફળોના] એ બાબો અરૂપી વિકૃત છે. એનાં અરૂપ અપવિત્ર છે. બન્ને પરસ્પર ભેળ છે. એ શુભ અશુભ ભાવ બન્ને અજ્ઞાનચેતના છે.

(પ્ર.જ્ઞા.જ્ઞા) + (ગા.16ક)

- જ્ઞાન આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ છે. એની સન્મુખ જો. એકે તેનાથી વિમુખ એવા અજ્ઞાનચેતનાનો પ્રલય કરીને બાધા દૂરો અને જ્ઞાનચેતના પ્રકાર કરી. પ્રભુ! જે શક્તિરૂપે પૂર્ણ છે તેને પરમાત્મપણે પામીને સદાયિક આનંદરૂપ રહો.
- ધર્મીને પણ કેમ જે રાગ વિદ્યમાન છે તેનાથી છૂટીને સ્વરૂપની રમણતા-જ્ઞાનના-ચારિત્રના ક્રિયા સ્વભાવ અને વિભાવમાં અત્યંત અભાવ દૃષ્ટિમાં તો કાયમ છે પરંતુ તેને અવિરતિના ભાવને પણ છોડવાનું તે છે. સ્વરૂપની વિશેષ તાને અત્યંત ઉગ્રપણે નિરંતર પ્રકાર કરવાનું તે છે.
- 'સમયસાર આરાધના'માં ક્રિયા પ્રાણ બાધ ત્યાં સુધી ચારિત્રનો અભાવ કરવાનું કહ્યું છે. ત્યાં વ્યવહાર [નું પ્રકરણ] છે, તથા તે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયનું કથન બહુ જોરું છે.
- (સ્પષ્ટીકરણ:) 'જ્ઞાનીજનો, અવિરતપણે ક્રિયા અને ક્રિયા ફળ વિરતિને અત્યંત જાણીને (અર્થાત્ ક્રિયા અને ક્રિયાફળ પ્રત્યે અત્યંત વિરક્ત જાણીને નિરંતર જાણીને), ...'
- તારા સ્વભાવ ઉદય અને જ્યારે દોષ કે જ્યાં તને રાગ થશે, ત્યારે જ્ઞાનીજનો-ધર્માત્મા-નિરંતર એનાં તરફ જો. પુણ્ય-પાપના ક્રિયા નિરંતરપણે અત્યંત વિભૂતિને પામો.
- હું જ્ઞાયક.. જ્ઞાયક.. જ્ઞાયક.. જ્ઞાયક એ પણ એક રાગ અને વિકલ્પ છે, દુઃખ છે.
- '(એ રીતે) સમસ્ત અજ્ઞાનચેતનાના નાશને સ્વભાવપણે નમાવીને, નિજરસથી પ્રાપ્ત પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને...': જો અજ્ઞાનચેતનાનો સ્વભાવપણે નાશ થઈ જાય તો એટલો જ્ઞાન સ્વભાવ થઈ જાય. [ત્યારે] તારો એનાના સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય એમ જુ [અજ્ઞાનચેતનાના

નાથને નમસ્કાર] પરિભાષિત છે.

- પરંતુ નિયમ નિત્ય રહે છે, તે સ્વભાવ વિના ખાલી રહે? તું સ્વભાવને કેમ નિત્ય કહે છો, ત્યાં જ તે! એ નિત્યાનંદના નાથને જુહાર અને પોતાના સ્વભાવને જુહાર છે. નિજરસ - આનંદરસ તેમાં રહે. એને પ્રાપ્ત થઈને સ્વભાવને જુહાર છે.
- 'પોતાની શક્તિઓને આનંદયુક્ત અવસ્થા થતા દ્વારા સંદર્શન પુરુષાર્થને જાગો (અર્થાત્ ત્રિના સ્વભાવરૂપ અસ્તિત્વ રસને - અનુભવને સ્વીકારીને એનાં તરફ પહોંચ જાગો. એમ જ્ઞાનીજનોને પ્રેરણા છે).'
- પ્રભુ! રાગ-દ્વેષને ગળી છો, એ દુઃખને તને અનુભવો છો. બધાયમાં જેવાં એને જ અનુભવો છો. આપણે (પ્રભુ) પણ છે એની તરફ તો જોતા નથી. કાળ રોકે ઉપર તમને મુક્તિરાજ પ્રેરણા કરી છે.
- ~~[illegible]~~
- આનું નામ શાંતિ અને મોક્ષમાર્ગ છે. "ચૈતન્ય" થઈને આત્મામાં સ્થિરતા - એકતા - પ્રેરણા આપવી છે કારણ તો અનાદિ તરફ ખસતો છે. તેને જ્ઞાનસ્વભાવમાં સ્થિરતા કરીને પુરુષાર્થને જાગો એના અનુભવ માટે દૃષ્ટિના દૃષ્ટાંતનો બધા જગ્યાએ જોવાતો છે.
- આચાર્ય:- 'પહેલાં તો સર્વ તરફ સંબંધ વિના નિર્વિકારરૂપ નિરપેક્ષતાના ત્યાગની ભાવના (જ્ઞ પ્રત્યાખ્યાન કરાવી). પછી જ્ઞાન નિરપેક્ષતિના સ્થિરરૂપ નિરપેક્ષના ત્યાગની ભાવના કરાવી. એ રીતે અજ્ઞાનભાવનો પ્રલય કરાવીને જ્ઞાન ભાવનામાં પ્રવર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.': હું રાગને ઉત્પન્નમાં કરું નહિ, ભવિષ્યમાં કરીશ નહિ અને વર્તમાનમાં કરતો નથી - એમ સર્વતઃ સંબંધ વિનિર્મુક્ત નિરપેક્ષના સંકલ્પ કરું નહિ કરું એમ આવ્યું. તેમ રીતે પૂર્વે જે જ્ઞાન નિરપેક્ષતિ ભાવેલી તે કરવાનો ઉદય આવે તે ભાવનો ભાવિતા હું નહિ. હું તો અનાદિરૂપ આનંદસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરીશ. એ આત્મની વ્યાખ્યા!
- ભાવિતી પરિણામની અપેક્ષાએ વિચારો છે, પરંતુની અપેક્ષાએ ભાવિતા બધા છે (પરંતુ) દુનિયાં તે મારાં છે એમ માનતો નથી. આત્મામાં તો એનાથી અલિપ્ત છે - એ મારું વિષય પણ નહિ એ ભાવવાનો મારો ભાવ પણ નહિ.
- પોતાના આનંદનું વેદન કરવું તેનું નામ જ્ઞાનચેતના છે, તેનું નામ ધર્મની શરૂઆત છે.
- જે રાગનો કર્તા અને રાગનો ભોક્તા થયો તો ભવિષ્યમાં અનંત તીવ્ર રાગનું ભોગવવું પડશે. 'એ જ્ઞાનચેતના સદા આનંદરૂપ - પોતાના સ્વભાવના અનુભવરૂપ - છે. તેને જ્ઞાનીજનો સદા ભોગવો - એમ શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ છે.'
- જ્ઞાનચેતના ઉત્પન્ન થાય તેનું નામ ચારિત્ર છે. અજ્ઞાન પરિણામમાં તો કર્તા ભુલાયેલ પરિણામ થાય છે. [ભાવિતીને] જ્ઞાન પરિણામ થવા પછી જરી ભુલાયેલ પરિણામ બધા થાય છે. અને જ્યારે ચારિત્ર થાય છે ત્યારે કર્તા જ્ઞાનપરિણામ થાય છે.
- રાગ તરફનું વિનિર્ભોગપણું છોડીને અનાદિરૂપ આનંદનું ભોગવવું છે - એમ કુંદકુંદાચાર્ય આદિ સંતોનો ઉપદેશ છે.

ક્રિયા-233 : ધર્મધ્યાન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ક્રિયામાં મુનિરાજે [-આચાર્યશ્રીએ] જ્ઞાનીજનોને સદાચાર જ્ઞાનચેતનારૂપ પરિણમવાની પ્રેરણા આપી છે.
2. 'પૂર્વોક્ત' અર્થાત્ પૂર્વે કહ્યું [કહ્યું] તે પદ્ધતિએ.
3. ક્રમશોના અને વિક્રમશોના ભાવો રૂપ સ્થિતિ છે અને આત્મા અરૂપી અસ્તિત્વ છે.
4. ધર્મીને જે અસ્થિરતારૂપ રાગ હજ વિદ્યમાન છે તેને પણ સ્વરૂપની સમજણ અંતરંગના બળે દૂર કરવાનો ઉપદેશ અહીં આપ્યો છે.
5. 'ભાવની આરાધના'માં કંઈક પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી આગમનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું છે તારણ કે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનું ફળ ઘણું મોટું છે.
6. 'ભાવની આરાધના'નું ઉપરોક્ત ત્રિક નિશ્ચયના પુરૂષાર્થની અંતર્ગત છે.
7. 'પોષણ' કહીને આચાર્યશ્રીએ ઉપદેશ-આદેશ-પ્રેરણા આપ્યાં છે કે ક્રિયાનો રસ તો અનાદિ વિકસ્યો પડ્યો છે, હવે જ્ઞાનચેતનામાં અંતરંગ કરીને પુરૂષાર્થને પોષો
8. અત્યંતની બાહ્ય દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ [વિભાવનો] નિર્ધાર-ભાવના છે પરંતુ પરિણામન અપેક્ષાએ નહીં.
9. પોતાના આનંદનું વેદન કરવું તેનું નામ જ્ઞાનચેતના છે, તે ધર્મની શરૂઆત છે.
10. જ્ઞાનચેતના ત્રિકાળ તેનું નામ ચારિત્ર છે.

ગાથા-૨૩૮

ઉત્થાનિકા:- આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર છે, તેથી જ્ઞાનને નિર્વિકલ્પ પણાથી સિદ્ધ કરાવ્યું; હવે આ ગાથાઓમાં અન્ય દ્રવ્યો અને અન્ય દ્રવ્યોના આધારે જ્ઞાનને સિદ્ધ કરાવશે. તે ગાથાઓની સૂચનારૂપ તથા પ્રથમ કહે છે:-

ગાથા:- વસ્તુ જાણવાને નિમિત્તભૂત વિષયને જુદું પણ,
આ જ્ઞાન થાકે રહિત સર્વ પદાર્થોના સંબંધને;
જોડે અને જ્ઞાનક્રિયામયી થઈને અનાકુલ જ્ઞાન તે,
દેહીપણાને પામ્યું થકું નિશ્ચય રહે અતીંદ્રિય દ્રષ્ટિ. ગા. ૨૩૮

ટીકાર્થ:- અહીંથી હવે (આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારમાં હવેની ગાથાઓમાં એમ કહે છે કે-) જ્ઞાનના વસ્તુઓને નિમિત્તભૂત વિષયને જુદું કરવામાં આવેલું જ્ઞાન, પદાર્થના વિકાર સાથે જોડાવાને (-અને પદાર્થો સાથે, સંયોગસંબંધને નહિ, અને જોડું દેખાવાને) ઉત્પન્ન થતા (અને પ્રવર્તતી) ક્રિયા તેનાથી રહિત અને જ્ઞાનક્રિયામાત્ર, અનાકુલ (-સર્વ આકુલતાથી રહિત) અને દેહીપણાને પામેલું થકું, નિશ્ચય રહે છે.

ટીકાર્થ:-(ઉત્થાનિકા). [આત્મા] પરપદાર્થોની સાથે અનેક સંબંધ ધરાવે, તથા પરપદાર્થમાં (પૃ.૩૩૧) જોડાઈ જાય તેવો એમ માને છે. આત્મા અને આ દેહ અને આ શરીર આવો અને એ જ્યાં સુધી આ દેહ જાય તેવો, એમ સ્ત્રી, કુટુંબ-પરિવાર, નગર, રાજા આવો મારી આજ્ઞાએ-હું અને આ અને એ જ્યાં સુધી આ જાય છોકરો એમ માને છે.

- આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવાળો છે. અને પરદ્રવ્યથી ભિન્ન છે- એવરૂપ સંબંધને તરત જ આત્મા જાણે છે અને તે સંબંધે એવરૂપે સંબંધ છે.
- અને જ્ઞાનક્રિયાવાળા પ્રભુ! નામે ક્રિયા તો જ્ઞાની છે. એ ઉદયની [શરીરાદિની] ક્રિયા તો તારી નહિ પરંતુ રાગની ક્રિયા પણ તારી નહિ.
- સાથેમાં પણ એકાંત પરમાણુ સ્થિતિમાં પોતપોતાની પ્રદેશિત તરફ પરિણમન કરે છે. એવું પરમાણુ બીજા પરમાણુની પ્રદેશિતે અડતો નથી. ત્રીજી ગાથામાં કહે છે:- "જેવા પદાર્થો છે તે ઉદાય નિશ્ચયથી (ઉત્પત્તિ) અંતઃનિશ્ચયને પ્રાપ્ત હોવાથી જ સુંદરતા પામે છે તથા ફરી અન્ય પ્રકારે તેમાં સર્વસંકર દોષો આવી પડે છે તે સર્વ પદાર્થો ! પોતાના દ્રવ્યમાં અંતર્મગ્ન રહેતા પોતાના કેવળ ધર્મોના સમૂહને (સમૂહને) ચૂંબે છે-સ્પર્શે છે તોપણ પરસ્પર એક બીજાને સ્પર્શ કરતા નથી,..." "એવાપણા નિત્ય એકસ્વભાવવાળું રહેતા છે તોપણ જેઓ સ્વભાવથી પોતાના સ્વરૂપને પ્રકટ કરે,..." એટલા! આત્માને તે એ [પરમાણુ] અડતો નથી પરંતુ એક પરમાણુ બીજા પરમાણુને અડતો નથી. એ ત્રીજી ગાથાનો ભાવ છે.
- એ કહ્યું કે- 'એક જ્ઞાનક્રિયામાત્ર!.. પરદ્રવ્યને તો અડે નહિ પરંતુ રાગને પણ અડતો નથી. આવાં આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તો તેની જ્ઞાનની પરિણતિ-અવસ્થામાત્ર [છે].
- દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવ જે શક્તિ છે, ગુણ અને પર્યાય જે સ્વભાવ છે તેમાં ઉદય રહે છે. આધાર:- હવેની ગાથાઓમાં જ્ઞાનને સ્પર્શ કરે સર્વ પરદ્રવ્યોને નિમિત્ત બનાવે છે.'

ફિલ્મ-238: દર્શનશાસ્ત્ર

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પૂર્વોક્ત ગાથાઓમાં જ્ઞાનને ત્રિ-સ્તરીય પ્રક્રિયા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યું છે, હવે પછીની ગાથાઓમાં જ્ઞાનને અન્ય દૃષ્ટિએ તથા તેમના આધારે ત્રિવિધ વર્ણવશે. તેની સૂચનાનો આ ફિલ્મ છે.
2. જ્ઞાન અને પરપદાર્થો સાથે જ્ઞાન-જ્ઞેય સંબંધને ત્રિદ્રવ્ય તે પદાર્થોથી અને જ્યું દેખાય છે.
3. જ્ઞાન અને પદાર્થોથી અને જ્યું દેખાવાથી અને ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.
4. સમસ્ત વસ્તુઓ સાથે નિરપવાદ નિશ્ચય વડે જ્ઞાન અન્ય ક્રિયાઓથી રહિત જ્ઞાનક્રિયામાત્રપણે અનાકુલ દેદીપ્યમાન વર્તતું શુદ્ધ નિશ્ચય રહે છે.
5. મારો હાથ કે મારી ઇચ્છા અનુસાર ગમે ત્યારે ગમે તે રીતે હલાવી શકું છું એમ કોણે પ્રત્યક્ષ જણાય છે.
6. મારી ક્રિયા તો જ્ઞાનની છે. એ ઉદારની [શરીરાદિની] ક્રિયા તો મારી નહિ, પરંતુ કું હાથને હલાવું એવા રાગની ક્રિયા પણ મારી નહિ.
7. આત્મા પોતાના ધર્મોને અડે છે [-સ્પર્શે છે, સ્પર્શે છે, આલિંગે છે] માટે રાગને પણ અડે છે- એમ અહીં કહ્યું છે.
8. અહીં આત્માને 'શુદ્ધ જ્ઞાનક્રિયામાત્ર' કહેતાં તે રાગને પણ અડતો નથી- એમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું છે.

(2) શ્રી સમયસાર ગાથા 3 ની ટીકામાં વપરાયેલા શબ્દો વડે ખાલી જગ્યા પૂરવા માટે જોડકાં જોડો

"...જોવા પદાર્થો છે તે ઉદય (1) _____ (2) _____ પ્રાપ્ત કરાવીને જ રહેવાના પાસે છે કિંતુ કે અન્ય પ્રતિ તેમાં (3) _____ એવું કોઈ આવી પડે. કિંતુ છે તે સર્વ પદાર્થો? પોતાના દ્રવ્યમાં (4) _____ રહેતા પોતાના અનંત (5) _____ શક્તિને (સમૂહને) ચૂંબે છે- સ્પર્શે છે તોપણ પરસ્પર અત્યંતાભાવને સ્પર્શી કિંતુ નહિ..." "અત્યંત નિકટ (6) _____ રહ્યાં છે તોપણ જેમનો સ્વભાવ પોતાના (7) _____ પડતા નહિ."

જોડકાં જોડો :-

(1)	(A) સ્વરૂપને
(2)	(B) અત્યંતાભાવને
(3)	(C) અંતર્મગ્ન
(4)	(D) સ્વરૂપ
(5)	(E) ધર્મોના
(6)	(F) અંતરંગનિશ્ચયને
(7)	(G) નિશ્ચયને

ગાથા- ૩૯૦ થી ૨૦૪

ઉત્થાનિકા: હવે જ અર્થની ગાથાઓ કહે છે:-

ગાથા:- ૧ • જે શાસ્ત્ર ને જે જ્ઞાન, જેણે શાસ્ત્ર થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, શાસ્ત્ર જુઠું- જિન કહે; ૩૯૦.

૨ • જે શબ્દ ને જે જ્ઞાન, જેણે શબ્દ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, શબ્દ જુઠો-જિન કહે; ૩૯૧.

૩ • જે રૂપ ને જે જ્ઞાન, જેણે રૂપ થી જાણે નહીં;
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, રૂપ જુઠું- જિન કહે; ૩૯૨.

૪ • જે વર્ણ ને જે જ્ઞાન, જેણે વર્ણ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, વર્ણ જુઠો-જિન કહે; ૩૯૩.

૫ • જે ગંધ ને જે જ્ઞાન, જેણે ગંધ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, ગંધ જુઠી- જિન કહે; ૩૯૪.

૬ • જે રસ જે થી જ્ઞાન, જેણે રસ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, રસ જુઠો-જિનવર કહે; ૩૯૫.

૭ • જે સ્પર્શ ને જે જ્ઞાન, જેણે સ્પર્શ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, સ્પર્શ જુઠો- જિન કહે. ૩૯૬.

૮ • જે કર્મ ને જે જ્ઞાન, જેણે કર્મ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, કર્મ જુઠું- જિન કહે; ૩૯૭

૯ • જે ધર્મ ને જે જ્ઞાન, જેણે ધર્મ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, ધર્મ જુઠો -જિન કહે; ૩૯૮.

૧૦ • અધર્મ ને જે જ્ઞાન, જેણે અધર્મ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, અધર્મ જુઠો -જિન કહે; ૩૯૯

૧૧ • જે લિંગ ને જે જ્ઞાન, જેણે લિંગ થી જાણે નહીં,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું- લિંગ જુઠો જિન કહે; ૪૦૦.

૧૨ • આકાશ ને જે જ્ઞાન, જે આકાશ થી જાણે નહીં,
તે તારણે આકાશ જુઠું, જ્ઞાન જુઠું - જિન કહે; ૪૦૧.

૧૩ • નહિ જ્ઞાન અધ્યવસાન એ, જેણે અચેતન તે એ,
તે તારણે એ જ્ઞાન જુઠું, જુઠું અધ્યવસાન એ; ૪૦૨.

• જે જીવ જાણે જ નહિ જાય જ્ઞાયક જ્ઞાની છે,
તે જ્ઞાન એ જ્ઞાયકને અવ્યતિરિક્ત એમ જાણવું એ; ૪૦૩.

• વ્યવહાર ને નિશ્ચય તણા પ્રતિપાદન કર્યા સૂત્રો અને
વિસ્તારિત, દીધા વળી, બુધ પુરુષ માને જાણજો. ૪૦૪

સારાંશ: (ગાથા): અન્ય દ્રવ્યક જિન તો કહેતા કાયા છે. પહેલાં ત્રણ ગાથામાં કાલ ગયું છે કે કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. આટલા કોઈ ગાગડામાં દટ રહેતાના દ્રવ્ય, (પ્ર.નં.૪૨) ક્ષેત્ર, ધર્મ, ભાવ જુદા છે. કોઈ રહેતાં બીજા રહેતાને તો અડતું નથી. (+ પ્ર.નં.૪૩) [૧] પુદ્ગલ (અર્થાત્ અણાત્મક દ્રવ્યપુદ્ગલ) જ્ઞાન નથી, તારણ કે પુદ્ગલ અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને પુદ્ગલને વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભિન્નતા) છે.' : અહીં જ્ઞાન કેવળ કેવળ છે.

પહેલું પાંચમું શ્રુત લીધું છે. તિષ કોને જાણે? કા જ્યોતિષની વાણી સાંભળે તો વાણીને સાંભળે જ્ઞાન થાય, [પરંતુ] જે વક્તાસ્વરૂપ છે તે જડ છે. તે જ્ઞાન નહિ. દ્રવ્યશ્રુતમાં જ્ઞાન નથી તો કોનામાં જ્ઞાન થાય છે? સાધારણ જે શબ્દો છે તે દ્રવ્યશ્રુતમાં નહિ મળે.

- જ્યોતિષની વાણીને શબ્દપુદ્ગલ કહે છે, પરંતુ તે વ્યવહારે કહ્યું છે. કે અક્ષરાત્મક શ્રુતને અને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે - બન્ને નહિ જુદા છે. જ્યાંને જ્ઞાન થયું કોણ કે શબ્દ નહિ.
- વાક્યસ્વીકારને વાણીમાં ઉપચારથી-મોટપ છે. [પરંતુ] સાંભળનારને સાંભળવાને તિષે જે જ્ઞાનની પર્યાય થાય તે સ્વતંત્ર થાય છે, કોનામાં ગુણ છે કોનામાં થાય છે, વાણીમાં નહિ.
- દેશાંતરિત જડ છે. જે તિષ જ્ઞાન થાય છે તે તિષે, તે જોનાથી થાય છે. અને તે જ્ઞાનથી સમકિત થાય છે એમ પણ નહિ. [જે] જોઈ રહ્યો તેમાંથી કાઢે તો જ્ઞાન જ્ઞાનમાં છે ત્યાંથી કાઢે. કે જ્ઞાન તિષ શબ્દમાં નથી ત્યાંથી કાઢે.
- જ્યોતિષની, મુનિની વાણીને સૂત્ર દિવાય કહે કા સાધારણ જોતાં તે શબ્દ [દિવાય].
- કોઈ કોઈ દ્રવ્યની કોઈ કોઈ સમયની પર્યાય જોવાથી થાય કોઈનું સિદ્ધ છે તો કહે પરંતુ નહિ દૂરી જાય. અહીં તો જોવામાં જે આવવાની કોઈ જ વાત છે.
- વાણી અને જ્ઞાન ભિન્ન પણ કોઈ નથી. શબ્દપુદ્ગલ અને પરપુદ્ગલ વચ્ચે તિષ સંબંધ નથી. પરમાણુને વાચ્ય કરતું નથી અને વાચ્ય પરમાણુને કરતું નથી.

→ [2] 'શબ્દ જ્ઞાન નથી, તથાપિ શબ્દ (પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાય છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને શબ્દને વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભેદ) છે.':

- જ્ઞાનને શબ્દ કરતા નથી. કો શબ્દ કાઢે છે કે તિને કરતા નથી અને કોઈ જે જ્ઞાનની પર્યાય થાય છે કે શબ્દને થતી નથી, સાંભળવાને થતી નથી.
- પહેલાં દ્રવ્યશ્રુત લીધું. અહીં કોઈના શબ્દ જોતાં તે શબ્દ જ્ઞાન નથી; કારણ જડ છે.

→ [3] 'રૂપ જ્ઞાન નથી, તથાપિ રૂપ (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને રૂપને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ બન્ને જુદાં છે).':

- રૂપમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ બધું કાળા જાય છે અને વર્ણમાં કોઈ રંગ જ કાળે.
- આ શરીરની સુંદરતા અને રૂપાળા દેખે કે દેખે છે કે કોને (દેખતા નથી) ખરેખર તો કોની જ્ઞાનની પર્યાયને દેખે છે, પરંતુ જ્ઞાનમાં કોણ થાય છે? જાણે કો બધું દેખાય છે. અહીં તો કોઈની વાત છે.

→ [4] 'વર્ણ જ્ઞાન નથી, તથાપિ વર્ણ (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને વર્ણને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ જ્ઞાન અન્ય છે, વર્ણ અન્ય છે).':

- વર્ણમાં કોઈનો રંગ લીલો, પીળો, રાતો, ધોળો રંગ કાળા દેખાય અને કોઈ જ જ્ઞાન અહીં થાય. બન્નેનો સમવાય સંબંધ નથી કાં બન્ને કાળાથી કો થાય કોણ નથી. જેને જોઈને જેવું જેવું જ્ઞાન થયું કે તેનાથી નહિ.

→ [5] 'ગંધ જ્ઞાન નથી, તથાપિ ગંધ (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને ગંધને વ્યતિરેક (-ભેદ, ભિન્નતા) છે.': સુગંધ અને દુર્ગંધ છે માટે એનું જ્ઞાન અહીં થતું નથી.

→ [6] 'રસ જ્ઞાન નથી, તથાપિ રસ (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને

શરીર વ્યતિરેક છે.'

→ [7] 'શરીર જ્ઞાન નહિ, કારણ કે શરીર (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને આત્મા શરીરથી વ્યતિરેક છે.' :

- મૂંઝાઓ, ખરખરો, ગાર, દલવો એ જ્ઞાનગુણ નહિ. આત્માને જેવું હોય તેવું જ્ઞાન થાય એટલે એને ભ્રમ થઈ જાય છે કે એને ગધેડે થયા. ભાઈ! શિંગડાં ગધેડાને શિંગડું જ્ઞાન પણ થયું નહિ. એ વટેમાર્ગ ફરતો [ફરતો] એક રાત્રિ એવો આવ્યો કે અંદરથી ચિત્કાર થઈ જશે. અંદરથી વટેમાર્ગ, વટેમાર્ગ, વટેમાર્ગ... ચિત્કાર થશે જો!
- કોઈ રાજાને કામ પડતા ગરે, કામ મારું ગણો, એ એવો શરીર છે માટે તેને એ જાતનું ત્યાં જ્ઞાન થયું (એમ નહિ). એ શરીર (જ્ઞાન) નહિ.

→ [૮] 'ક્રિયા જ્ઞાન નહિ, કારણ કે ક્રિયા અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને આત્મા ક્રિયાથી વ્યતિરેક છે.' :

- ત્યાં! જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ છે એમ શાસ્ત્રમાં ઠામ ઠામ કહ્યું છે, એ પ્રવૃત્તિ ઠામ ઠામ એટલે જ્ઞાન થયું નહિ. જ્ઞાન કારણે જાણવું. જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ છે એમ જાણવું એ ઠામ ઠામ જાણવું નહિ. જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ પ્રકૃતિ એ જ્ઞાન નહિ. એ જ્ઞાન નહિ તો તારા જ્ઞાનને એ આવરણ કેમ રોકે? જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થયો માટે તને કહી [તારા જ્ઞાનમાં] ક્ષયોપશમ થયો એમ નહિ. અહીંયાં જે જિની જિની જ્ઞાન પર્યાય છે એ પોતાની પર્યાયને લઈને (છે), જ્ઞાનાવરણીયને લઈને નહિ.

(2016) જ્ઞાનની પર્યાય જે રીતે થવાની હોય તે તે પ્રકારના શાસ્ત્રો તેમાં નિમિત્ત હોય.

- એક દ્રવ્ય પોતાના કારણથી છે અને અનંત પરથી ભિન્ન છે, પરંતુ એ ભિન્ન છે એ પણ સ્થિતિ છે. એકાંત...! એ સ્થિતિમાં ગડબડ ચાલ્યું છે.
- આટલા અનુયોગનો સાર અંદરમાં સમાયું છે (છે).

(પ.ન.૨૪૪)

- ક્રિયા અને જ્ઞાન બંને એક ક્ષેત્રે- એક પ્રદેશે રહે છે, છતાં બંને જુદા જુદા ગુણ છે. બંનેના નિર્ણય જુદા, બંનેના ગુણ જુદા, બંનેની કાળે કાળે બદલી ક્રમસર અવસ્થા અનુસાર બંને ભિન્ન ભિન્ન છે.

(2016) - આંહીયાં ક્રિયા આત્મામાં નહિ અને તેમાં જ્ઞાન નહિ. આત્મામાં તો શાશ્વત જ્ઞાનસ્થિતિ છે, એનો નિર્ણય કિંચિત્ ભિન્ન નહિ. ક્રિયા નિમિત્તે થતાં ઠાંઠાંઠાંઠિ, પુણ્ય-પાપાદિ તથા હીલી ધ્યાને જે પોતાના માને છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. આત્મા ક્રિયાથી અત્યંતસ્પૃષ્ટ છે. જ્યાં આત્માને ક્રિયા સાથે સંબંધ જ નહિ ત્યાં અસ્તિત્વપણું અને સ્વાધીનપણું ક્યાં રહે છે? રહિત છે અને સહિત માને છે તે ભ્રમણા છે. તિર્યંચ પણ ક્રિયા તરફ આત્મામાં પ્રવેશ કરતો એમ નહિ. આત્મા તો નિરાવલંબી છે. ક્રિયા દ્વારા ગુણ પર્યાય અચેતન છે. એમ ક્રિયાનું અસ્તિત્વ તોડીને પ્રત્યેક આત્માનું ઉદ્ભવ ક્રિયાથી પ્રત્યક્ષ ક્રિયા પ્રકાર થાય છે.

→ - દ્રવ્યદૃષ્ટિ વિના ક્રિયાનો કાંઠો થાય જ નહિ. વસ્તુમાં ક્રિયાનો અભાવ છે એવા દૃષ્ટિ વિના ક્રિયાનો અભાવ [પર્યાયમાં] થાય છે.

→ [૯] 'ધર્મ (ધર્મ દ્રવ્ય) જ્ઞાન નહિ, કારણ કે ધર્મ અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને આત્મા ધર્મથી વ્યતિરેક છે.' : આત્માને અને ધર્મસ્તિકાયને જુદાઈ છે. જગતની પર્યાયની ગતિમાં જ્યાં-

પ્રમાણે ત્યાં રહે કોરણ જ છે. દ્રવ્યાશ્રિતત્વ નથી માટે ઉપર જતા નથી (ગતિ નથી). કર્મ બળના ફળ-ગુણ-પર્યાય નવું નિર્માણ છે. દ્રવ્યાશ્રિતત્વ વિભાવ જ્ઞાનની પર્યાયનો તેમ દ્રવ્યકર્મ નથી.

→ • [10] 'અધર્મ (-અધર્મદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, તત્ત્વ તે અધર્મ અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને અધર્મને વ્યતિરેક છે.': અધર્મસ્તિકાય અચેતન દ્રવ્ય છે. ચેતના જ્ઞાન નથી. ચેતનાથી [જ્ઞાનને] જ્ઞાન થયું નથી. જ્ઞાનની જ્ઞાનની પર્યાયનો જે તેમ નથી. અધર્મસ્તિકાયના સંબંધથી [પણ] જ્ઞાન થયું નથી. જ્ઞાન અને અધર્મ બન્ને નવું જુદાપણું છે.

→ • [11] 'નભ (-નભદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, તત્ત્વ તે નભ અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને નભને વ્યતિરેક છે.'. આકાશના કોઈ કોઈ પ્રદેશ પર કોઈ કોઈ નભદ્રવ્ય છે. એને જ્ઞાન નથી.

- પોતાની પર્યાયને નભસ્તિત્વ કહેવાય છે. નભદ્રવ્યને [પણ] નભસ્તિત્વ છે એમ નથી.
- કોઈ આકાશના અસંખ્ય પ્રદેશ પર કોઈ [કોઈ] નભ દ્રવ્ય છે. એ બધાને પરિણામનમાં નભ દ્રવ્ય નિમિત્ત છે. નભ અચેતન છે. આત્મા અને નભને જુદાપણું છે. જુદા દ્રવ્ય પણે એમ નથી. નભના અણુઓ એ જ્ઞાન નથી અને નભની રચના દ્વારા જ્ઞાન નથી.

→ • [12] 'આકાશ (-આકાશદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, તત્ત્વ તે આકાશ અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને આકાશને વ્યતિરેક છે.': આકાશ જ્ઞાન નથી. આકાશ વ્યાપક છે. જ્ઞાન વ્યાપક આકાશને જાણે માટે આકાશમાં પોતે જાય છે એમ નથી. અહીં જ્ઞાન અપરિણામી આત્મા [ગુણ નહીં]

- આકાશ નિરાકાર પ્રમાણ છે. આકાશ અચેતન છે એટલે જ્ઞાનને અને આકાશને જુદાપણું છે.
- આકાશના કોઈ પ્રદેશમાં [અનંતા] જાણના અનંતા પ્રદેશ, અનંતા પરમાણુ, કોઈ દ્રવ્યાશ્રિત, કોઈ અધર્મસ્તિ, કોઈ આકાશ, કોઈ નભના પ્રદેશ બધાં રહે છે. કોઈ પ્રદેશમાં દ્રવ્યદ્રવ્ય બધાં બધાં, દ્રવ્ય તિર્ય દ્રવ્યને તિર્ય અડતું નથી. એમાં આત્મા [છે] દ્રવ્ય નહિ.

→ [13] 'અધ્યવસાન જ્ઞાન નથી, તત્ત્વ તે અધ્યવસાન અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને (તત્ત્વ ઉદયની પ્રવૃત્તિરૂપ) અધ્યવસાનને વ્યતિરેક છે.':

- અધ્યવસાય એટલે શું? તત્ત્વ ઉદયને લઈને થયેલો [જાણનો] પરિણામ તેને અધ્યવસાય કહેવામાં આવે છે. અધ્યવસાનના ૪ પ્રકાર છે: [i] શુભરાગ અને અશુભરાગ જે થાય તે અધ્યવસાય જ્ઞાન નથી [ii] દ્વેષ તે અધ્યવસાય [જાણની] પર્યાયમાં થાય [છે] માટે જ્ઞાન છે. અને [iii] મારું મારવી બનાવવી પરિણામને પણ જ્ઞાનચેતનાની રીતમાં અધ્યવસાય કહ્યો છે.
- અહીં એકાગ્રતામાં જે રાગ, દ્વેષાદિ, ઇચ્છાદિ પરિણામ થાય તે પરિણામમાં આત્માનું જ્ઞાન નથી તેથી તે આત્મા નથી એમ કહ્યું છે. પછી કહેશે કે એની પર્યાયમાં છે માટે જ્ઞાન છે.
- અહીં જ્ઞાનીની વાત છે, અજ્ઞાનીની નહિ. રાગ અને આત્માની એકતાને પણ અધ્યવસાન કહેવામાં આવે છે, તેને અહીં ન લેવો.
- 'આમ આ રીતે જ્ઞાનનો સમસ્ત પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક નિશ્ચયકારણ દર્શાવ્યો (અપરિણામી નિશ્ચય વડે સિદ્ધ થયેલો જ્ઞાનનાં-અનુભવનાં).':
- જુઓ! અહીં અધ્યવસાનને પરદ્રવ્ય કહ્યું. તેથી કોઈને તેને જાણ, તેથી કોઈને એકાગ્ર અને તેથી કોઈને તેને મારી કહે.

- મુમુક્ષુ: ત્રિકાળ દ્રવ્યને અધ્યવસાન થયાં? ઉત્તર: દ્રવ્યને નહિ. અહીં જ્ઞાન તરફ જીવ [અધ્યવસાન] થયાં. ત્રિકાળ નહિ. ત્રિકાળ જુઠ્ઠી (અનાદિ છે).
- ત્રિકાળ નિરપેક્ષ પોતાના પરિણામમાં રાગાંશ થાય તેને અધ્યવસાન કહીએ. અજ્ઞાન અવસ્થા ત્યારે જ્ઞાન અને આનંદરૂપ છે ત્યારે પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવ એ પરદ્રવ્ય-રૂપરૂપ છે એમ અહીં કહ્યું.
- આત્માના એક પુદ્ગલમાં બીજા એક બંધન ન રહે, ત્રિકાળ આત્માના પુદ્ગલ નિત્ય જ્ઞાયક છે. સંબંધ પુદ્ગલમાં પણ એક બંધન ન રહે, પરંતુ આત્માના એક પુદ્ગલમાં એકબંધન બીજા અનંતા અનંતા [અનંતાનંત] પરમાણુના જ્ઞાનના અનંતા [પુદ્ગલો] રહે.
- ત્રિકાળ નિરપેક્ષ છે માટે અધ્યવસાનને પરદ્રવ્ય કહ્યું એમ નહિ, પરંતુ તે પરદ્રવ્ય નથી માટે તેને પરદ્રવ્ય કહ્યું, આને અધ્યવસાન કહે પર્યાય દોષ.

Check પરદ્રવ્ય અધ્યવસાન?

- નિયમસારની ૧૮૬ ગાથામાં મોક્ષમાર્ગની નિર્મળ જ્ઞાનદશાની પર્યાયને પણ પરદ્રવ્ય કહ્યું છે.
- મુમુક્ષુ: એક ફ્લેટ તો આખાની [બાજુ] ગોળાકારે પીએ. ઉત્તર: એક ફ્લેટમાં શું પણે? બાકી એકું મળ, બંધન (માટે) ચાર ફ્લેટ ભેળા કરીએ.
- આ રીતે ઉદય ભાવ એને આત્માને જુદા જાણવા જોઈએ. આ જુદો છે, જુદો છે એમ માત્ર કહીને નહિ પરંતુ એ રીતે પોતાને શ્રદ્ધાનું-અનુભવવું. અજ્ઞાન આત્મા પોતે દુઃખી, અધ્યવસાનાદિક જુદો છે એટલે ત્રિકાળ નિરપેક્ષ દૃષ્ટિ જીવે જુદો પડતા નિશ્ચયરૂપને સાધવું-દેખવું. પરંતુ પરદ્રવ્ય જેમ જુદો છે તેમ એને પોતાના સ્વભાવને એટલે જ્ઞાનમાં એકત્વના ત્રિકાળ તે સમ્યગ્દર્શન છે.

→ • **પરિણામ ભાવ:-** ←

- ~~'હવે, એ પ્રમાણે ખરે પરદ્રવ્યને માટે વ્યતિરેક છે અને સ્વાર્થ દ્રવ્યનિષ્ઠ અધ્યવસાનનો હેતુ એવો વ્યતિરેક છે તેથી વ્યવહારનયને દૂર કરવું ઘટે, એવાં (જ્ઞાનના જેવું જ્ઞાન છે એવા ઘોર-અઘોરરૂપ (પુણ્ય-પાપ રૂપ, શુભ-અશુભરૂપ) પરભાવોને દૂર કરીને~~
- 'હવે, જીવ જ એક જ્ઞાન છે, ત્રિકાળ જીવ એકલો જ છે; માટે જ્ઞાનને અનેકપણે જ અવ્યતિરેક (-અભિન્નતા) છે. વળી જ્ઞાનનો જીવની સાથે વ્યતિરેક જરા પણ શંકનીય નથી. (અર્થાત્ જ્ઞાનની જીવથી ભિન્નતા દર્શે એવી જરાય શંકા કરવા યોગ્ય નથી), ત્રિકાળ જીવ પોતે જ જ્ઞાન છે.'!
- જ્ઞાન ગુણ છે, જીવ ગુણી છે એવો ભેદ પ્રદેશાભેદ નથી. નામભેદ છે, સંજ્ઞાભેદ છે, પ્રયોજનભેદ છે, દ્રવ્ય દ્રવ્ય એક છે. અજ્ઞાન આત્મા જીવ પોતે જ જ્ઞાન છે.
- આ પ્રમાણે (જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન) દર્શાવીને, જ્ઞાન જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, જ્ઞાન જ સંયમ છે, જ્ઞાન જ અંગપૂર્વરૂપ સૂત્ર છે, જ્ઞાન જ ઘોર-અઘોર (અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ) છે, જ્ઞાન જ પુણ્ય (હિંસા, નિશ્ચયચારિત્ર) છે-..'

(ઉદાહરણ) અવ્યતિરેક એટલે એકતા. જ્ઞાન તે આત્મા એમ એકતા થતાં - એક આત્મા પર નજર જતાં જીવના ગુણોની નિર્મળ પર્યાયો પ્રગટે ત્યારે તે અભિન્નતા જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. એ સિવાય દુઃખ રહતું નથી. જ્ઞાન એટલે આત્મા એક છે એમ જ્ઞાન

અંતિમતા થઈ તેને બાધાને માટેનો માર્ગ કહ્યો છે. કારણ ધર્મ એટલે સંકલ્પ પણ થયો નહિ. આ પરમ પ્રયોજનમાં ન કાંઈ ત્યાં શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન થાય?

(CD 16) • 'જ્ઞાન એટલે જ જ્ઞાન છે...' [અર્થાત્] જ્ઞેયનું તેવું જ્ઞાન નહિ. અહીં જ્ઞાન કહેતાં આત્મા લેવો છે. જાણવાનું તેવાપણું તે જ્ઞાન છે. ગુણ-ગુણી અભિન્ન છે, તેથી જ્ઞાન એને આત્મા તેવું જુદું નહિ; માટે જેના જુદાપણાની શંકા જણાય તે ફલ- એવા પ્રતીતિ તે સમ્યગ્દર્શન છે.

• જેટલામાં જ્ઞાન છે તેટલામાં જ આત્મા છે. જ્ઞાનની બહાર જ્ઞાન નથી, માટે તેમાં સંતોષ થવા માટે એનું ફોગ એટલે જ છે. જેને આગળ પડવું નિશ્ચિત હતો તેને તો તેવું અભિન્ન જણાતું છે. આ સંદેહરૂપ શબ્દો નહિ. તું ક્યાં હતો? ક્યાં ક્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં હું છું! જ્ઞાન ત્યાં આત્મા એમ નક્કી કરે ત્યાં તેને આનંદનો અનુભવ થઈ જાય છે. આવા સમ્યક્ પ્રતીતિ થતાં બધા આત્મામાંના ગુણો- દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, શાંતિ આદિ પ્રગટાવે છે.

• 'આ પ્રમાણે (જ્ઞાન જ્ઞાયક અભિન્ન) જોવાથી, જ્ઞાન જ સમ્યગ્દર્શન છે,...':

• શ્રદ્ધા, ચારિત્ર આદિ ગુણો પોતાને જણાતા નથી કે હું શ્રદ્ધા છું, ચારિત્ર છું. તેમ બધા ગુણ બધા ગુણને જાણતા નથી; પરંતુ જ્ઞાનમાં એક વિશેષ સ્વપરપ્રકાશ સ્વભાવ છે જેને લઈને તે પોતાને અને બધા ગુણો આદિને જાણે છે. શ્રદ્ધા એ અનંત ગુણ સહિત આખા આત્માને સ્વીકારે એ જ્ઞાનથી પરકાર એવું છે. નિશ્ચિત શ્રદ્ધા એ જ્ઞાનની પ્રતીતિ છે, માટે જ્ઞાન જ સમ્યગ્દર્શન છે. આત્માની પ્રતીતિ તે આત્મા જ છે. એ પ્રતીતિ થતાં ભય રહેતો નથી. માટે જ્ઞાન જ [અર્થાત્ આત્મા જ] સમ્યગ્દર્શન છે.

• 'જ્ઞાન જ સંયમ છે.': સંયમ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે અનુભવ થઈને તેમાં લીનતા થતા. તે ચારિત્ર છે. જ્ઞાન તે આત્મા એમ પ્રતીતિ થતા જાણે આત્મા આકારમાંથી સ્થિર થાય છે, લીન થાય છે તે સંયમ છે. જ્ઞાન તે સંયમ છે એટલે આત્મા તે સંયમ છે; [તે આત્માની જ પર્યાય છે.] સંયમ તેવી ક્રિયા નથી.

• 'જ્ઞાન જ અંગ પૂર્વરૂપ સૂત્ર છે.': અંદરમાં જાણવાની દશાને અંગ કહે છે. શાસ્ત્રોમાં કહેલા બધાનું જાણપણું તે અંગ છે. સમ્યગ્દર્શનના સમ્યગ્જ્ઞાનમાં નિર્ણયપણે વર્તતી જ્ઞાનની દશા તે અંગ છે. ઘણાંના પાઠને જ્ઞાન કહેવાનું નહિ. એ શબ્દ સૂત્ર તો ઉપચાર છે. અંગપૂર્વ એ જ્ઞાનની પર્યાય છે. આત્મા પોતે જ અંગજ્ઞાન છે.

• 'જ્ઞાન જ ધર્મ-અધર્મ (અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ) છે.': ધર્મ-અધર્મ એટલે શુભ-અશુભ ભાવ. પહેલા તો પાછળ [દશા]. [પરંતુ] તેવી એકાંત થઈ જાય (તેની સામે પાત કરી). અજ્ઞાનપણાને એ પુણ્ય-પાપના ભાવ જડ થાય છે માટે જડ છે એમ તેવી એકાંત ન થઈ જાય એ માટે અહીં કહ્યું કે શુભ-અશુભનું પરિણામન આત્મામાં થાય છે માટે આત્મા જ ધર્મ-અધર્મ છે. ધર્મીને એવું જ્ઞાન છે કે શુભ-અશુભ ભાવ માટે અવસ્થામાં થાય છે, પરંતુ તેનું ઘર આત્મામાં છે.

• 'જ્ઞાન જ પુણ્યના (દીક્ષા, નિશ્ચય ચારિત્ર) છે - એમ જ્ઞાનનો જ્ઞાયકપરિણામી સાથે પણ અવસ્થિતરૂપે નિશ્ચયચારિત્ર દેખાયો. (અર્થાત્ નિશ્ચય પણે સ્થિર થયેલો સંબંધ-અનુભવાયો).'

- અંતર જ્ઞાન - આત્મા, તે જ્ઞાનમાં સ્થિર થાય, તે ચારિત્ર છે. તે પુણ્ય - દીક્ષા છે. બુગાડ કરવા એ તો દીક્ષા નહિ. પંચમહાવ્રતના પરિણામ તે ચારિત્ર નહિ. એ પુણ્ય છે તે ચારિત્ર વીતરાગભાવ છે અને શુભાશુભભાવ તે રાગભાવ છે.
- 'એમ જ્ઞાનનો જ્ઞાનપર્યાયની સાથે પણ...': જ્ઞાન તે એની પર્યાય સાથે એકત્વ કર્યો. એની પર્યાય જ્ઞાનિત કે અજ્ઞાનિત, જ્ઞાન છે માટે જ્ઞાન જાણ્યા.- તેઓ નિશ્ચયથી એમ છે એમ જાણવું. જેટલું એની સ્થિતિમાં હોય છે એટલું એનું છે એમ એની સ્થિતિ કરવું છે.
- શુદ્ધનય: દયા પડખેથી તો દયા સ્થિતિમાં હોય છે તો અનુભવ થાય કે?
ઉત્તર: પહેલાં જાણપણું તો [વિચાર] કરે. જાણપણામાં ગોટા હોય તો કોનાનું દેશે થાંભે?

પારિણામિક ભાવો:-

- 'હવે, એ પુણ્યાદિ સર્વ પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક છે અને સર્વ દેશનાદિ જ્ઞાનસ્વભાવો સાથે અવ્યતિરેક છે એવિચારિતો અને અવ્યાપિતો દૂર કરવું ઘટે, અનાદિ સ્વભાવ જેનું રૂપ છે એવા ઉદય-અનુદયરૂપ (પુણ્ય-પાપરૂપ, શુભ- અશુભરૂપ) પરભાવને દૂર કરીને,...'
- આત્માને પરદ્રવ્યો સાથે જુદાઈ છે અને પોતાના ગુણોથી અભિન્ન છે.
- એટલે શુભાશુભભાવ પરદ્રવ્ય તરફ, એટલે શુભાશુભભાવ જ્ઞાની પર્યાય નથી. અહીં તે જે શુભાશુભભાવ સ્વભાવનું રૂપ છે. તેમ જ્ઞાયક અખંડ પ્રભુ એને આ શુભ-અશુભભાવને થાય તેમ નહિ. આ આત્મા છે એને આ જડ છે. પ્રભુ અનાકુળ છે એને આ આકુળતા છે.
- જ્ઞાને પુણ્ય-પાપને જાણી પર્યાય કરી, જાણ્યા પરંતુ તેઓ પરંતુ સ્વભાવરૂપ જ્ઞાનમાં સ્વભાવ હોવાથી છે કે આ આત્માની સાથે રહેનાર છે. 'એવા પરભાવને દૂર કરીને...' ત્યાં! જે પુણ્ય-પાપના ભાવ દુઃખરૂપ છે, પરભાવ છે, પરદ્રવ્ય છે એમ જુદા જાણને તેમને દૂર કરવા

(પ્ર.નં.૪૪૫) +(CO'16 #47) • એટલે એ અધ્યવસાય જ્ઞાનનો સ્વભાવ નહિ એમ કહ્યું. એટલે કહ્યું કે જ્ઞાની પર્યાય છે. અને જીવને અધ્યવસાયની ઉત્પત્તિનો કારણ છે, તે રાગ વિભાવો - રાગાદિ-વિભાવ-ચારિત્રની ખામી - એને અધ્યવસાય કહે છે. અધ્યવસાય એટલે વીતરાગતા.
- દૃષ્ટિવિકારના ત્રણ પ્રકાર છે. (i) ઉદાર દૃષ્ટિ તો સરળ કરતાં હોય, જ્ઞાન હોય પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય; (ii) ઉગ્રતાની છે, પુણ્ય નહિ અને દીક્ષા લીધી છે; (iii) પંચમ ગુણસ્થાનમાં છે, પુણ્ય નહિ અને દીક્ષા લીધી છે (ઉદારમાં ઉંચા ગુણસ્થાનની ક્રિયા છે.) એ પણ દૃષ્ટિવિકાર કહેવાય.
- 'હવે, એ પુણ્યાદિ સર્વ પરદ્રવ્યો સાથે...': અહીં પરદ્રવ્યમાં ઉદયું ઉદય નાંખ્યું - દ્રવ્ય શુભ, ઉપશમ, અધ્યવસાય આદિ ઉદયું. અને દેશનાદિ, જ્ઞાન, આનંદાદિ જ્ઞાનસ્વભાવોને આત્માને અભિન્ન કહ્યા - અવ્યતિરેક એટલે જુદાઈ વિભાવો કહ્યા.
- 'અવિચારિત અને અવ્યાપિતો દૂર કરવું ઘટે,...': પોતાના દોષ(પર્યાય)ને બીજાના માથે નાંખે એવિચારિત અને પોતાના જ્ઞાનને અવ્યાપિતો દોષ આપે. પુણ્યનું ફળ સંયોગમાં પણ પ્રાપ્ત અને અજ્ઞાનમાં જ પ્રાપ્ત નાંખે એવિચારિત અને અવ્યાપિત થાય. [ત્યાં જોતે] (પોતાના) વિભાવદર્શનની પર્યાય બીજા આત્મામાં દોષી નહિ અને તે પર્યાય પોતામાં

વ્યાપ્યા વિના રહેતી નથી. આમ પરથી દૂર થઈ અને પોતાથી મોક્ષ થઈ:

- વ્યવહારથી થતું નથી અને નિશ્ચયને દોડતું નથી. [પોતાની] મોક્ષમાર્ગની પર્યાય પરમાં વ્યાપતી નથી અને પોતામાં વ્યાપ્યા વિના રહેતી નથી.
- 'અનાદિ વિભ્રમ જેનું મૂળ છે..! પુણ્ય-પાપની ઉત્પત્તિ સ્વભાવે થતી છે. અખંડ ધ્રુવની દૃષ્ટિ નથી થઈ, રાગાદિ પરમાં હું-મારાની ખંડ દૃષ્ટિ છોડાવી મોક્ષ માટે પુણ્ય-પાપના ભેદ ભાવ ઊભા થાય છે. આમ અનાદિથી તે ઊંડે ઊંડે શુભ ભાવમાં મશગુલ તે છે
- પરસમયને દૂર કરીને...' અનાદિથી જ્ઞાન-દર્શનના નાથ ભગવાન આત્મા શુભ-અશુભ ક્રિયાને ભોગવતા આવ્યા છે, તેથી તેને મૂળ ક્રિયું છે. ભગવાન આત્મા પુણ્ય-પાપથી જુદું તત્ત્વ છે, તેની દૃષ્ટિ વિના શુભ-અશુભ ભાવને પોતાના માનીને ખોટી રીતે પોતાના માન્યા છે અને દૂર કરે. ઊંધામાં ઊંધા શુભ ભાવથી ઊંધા પડે છે. એવા રાગથી ભગવાનને એકદમ જુદો કહે છે, એટલે અને અનુભવ કરે તેનું નામ જૈનશાસન છે.
- શુભના અભાવમાં પ્રયત્ન એટલે કોઈથી શુભભાવથી મુક્તિ થાય (એવો ભ્રમ કોને રહી જાય છે; પરંતુ) શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણામ તે મુક્તિ છે. આખો દિવસ વાંચવા વાંચવા કરે પણ [મુક્તિ] થઈ જાય એમ નથી. પોતે આત્મા પોતાથી જ પ્રગટ્યા થઈ જાય છે.
- અહીં તો મુનિની વાત છે. જ્ઞાન-ધ્યાન, ૧૮ પ્રકૃતિથી જુદો. કોણ અધિકાર છે તે?
- 'પોતે જ પ્રગટ્યાસ્વરૂપને પામતાં (અર્થાત્ પોતે જ નિશ્ચયચારિત્રરૂપ વીતરાગભાવને પામતાં) દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિતિરૂપ સ્વસમયને પ્રાપ્ત કરીને, મોક્ષમાર્ગને પોતામાં જ પરિણાવ કરીને, ...':
- સિદ્ધ વિના કેવળી પોતાની સ્વદશા છે, આત્માના જ્ઞાનમાં કંઈ બાકી રહ્યું નથી પ્રગટ્યા કરીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિર થા. એનું નામ ચારિત્ર છે.

(પ્ર.ગા.૧૯૬). [3જા Para]. 'હવે, એ પ્રમાણે સર્વ પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક થઈ અને સર્વ દર્શનાદિક-સ્વભાવો સાથે અવ્યતિરેક થઈ અતિવ્યાપ્તિ અને અવ્યાપ્તિને દૂર કરતું થકું, ...':
- પોતે પરથી ભિન્ન છે અને પર પોતાથી ભિન્ન છે. શરીર, કર્મ, રાગ-દ્વેષ એવા પરિણામો સાથે વ્યતિરેક છે અર્થાત્ વિલક્ષણ સંબંધ નથી, અને સંબંધમાં જાણવું, દેખવું, આનંદ, શાંતિ, વીર્ય-પુરુષાર્થ એવા ગુણો સાથે અવ્યતિરેક અર્થાત્ સંબંધ છે. દેખવું, જાણવું, આનંદ આદિ તો જ્ઞાનનો સ્વ-ભાવ છે, એ પોતાનો ભાવ છે. જ્યાં જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન છે; પરંતુ આત્મા છે અને જ્ઞાનથી અધિક જ્ઞાન છે અને આત્મા નથી-એમ નથી.
- 'અનાદિ વિભ્રમ જેનું મૂળ છે એવા નિર્ગ-અનિર્ગરૂપ (પુણ્ય-પાપરૂપ, શુભ-અશુભરૂપ) પર-સમયને દૂર કરીને, પોતે જ પ્રગટ્યાસ્વરૂપને પામતાં (અર્થાત્ પોતે જ નિશ્ચયચારિત્રરૂપ વીતરાગ-ભાવને પામતાં), ...': દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, તેવાનો રાગ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તે રાગ આત્માનો છે, કાં તો શુભ અશુભ ભાવ એ બંનેની ભેળ છે; પરંતુ પોતાનું હોય તો દૂર રહે નહિ અને દૂર રહે તો પોતાનું નહિ. પુણ્ય ભાવ એ પોતાનું સ્વરૂપ નથી. પોતાનું સ્વરૂપ હોય તો પોતાથી દૂર થઈ રહે નહિ અને મુક્તિ થઈ થાય નહિ.

CD16
0472

- રાગ સાથે એકતા થતાં શુભ-અશુભ, શુભ-અશુભ, શુભ-અશુભ એવા ખંડ ખંડ ભાવ

થાય છે. જો સ્વભાવમાં સ્થિત થાય તો અખંડ લાભ થાય. જો આ બાજુ [સ્વરૂપમાં] રહે છે ત્યારે શુભાશુભરૂપ વિકારી પરિણામના ભાવ દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે તે સ્વસમય કહેવાય છે - આત્મામાં આવો તેમ કહેવાય છે, ત્યારે તે નિશ્ચય-ચારિત્રને - પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે. પુરુષાર્થસિદ્ધિ ગાથા ૯૨: 'પરમચારિત્રરૂપ શુદ્ધોપયોગ રૂપને પ્રાપ્ત થાય છે. તેને અહીં સંયમ દીક્ષા કહે છે. એનો પણ દીક્ષાવંતને નમસ્કાર કરે છે.

'પોતે જ' કહ્યું તારણ કે તેમાં પુણ્ય પરિણામની અપેક્ષા વિના જ્ઞાનની આરાધના નથી.

- જો પુણ્યભાવથી દૂરે - પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય ત્યારે તેનું નામ ચારિત્ર, પુરુષાર્થ, મુનિપણું, દીક્ષા, દીક્ષાની શિક્ષા, સ્વસમય, મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે. પુણ્ય-પાપમાં રમણતા એ તો અચારિત્ર, દુઃખ, બંધમાર્ગ છે.
- સંસારી જીવોમાં આચરણ-ક્રિયાના કરણ તે સદાચરણ છે. એવાં તો સ-ક્રોધ [ક્રોધિત] સ-આત્માની ક્રોધ-નિશ્ચય અંદર ક્રિયાના એ કર્યા છે.
- 'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિતિરૂપ સ્વસમયને પ્રાપ્ત કરીને, મોક્ષમાર્ગને પોતામાં જ પરિણાવ કરીને, ---' : • પોતાનો સ્વભાવ દૃષ્ટા, જ્ઞાતા અને સ્થિર રહેવાનો છે એમાં સ્થિતિરૂપ સ્વસમય [દશા છે], તેને [મુનિ] પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષમાર્ગરૂપ પરિણામિત થાય છે.
- આત્માના પૂર્ણ આનંદરૂપ આનંદનો નાશ - એનું નામ મોક્ષ અને રાગ-દ્વેષના દુઃખનો સંક્લેશ અને સંસારનો - તે બંધ. [પહેલાં] જે રાગમાં, પુણ્ય-પાપમાં ઉદયનાં દળો તેને છોડીને દળો પોતાના શુદ્ધમાં પરિણામે છે, પર્યાયરૂપ થાય છે, નિર્મળ દશારૂપ થાય છે એ મોક્ષમાર્ગને પોતામાં જ પરિણામ કરે છે એમ કહેવાય છે. 'મોક્ષમાર્ગમાં પરિણામ' એટલે એમ દશા કરીને
- 'જેણે સંસાર નિદાનભૂત સ્વભાવને પ્રાપ્ત કર્યો છે એવું, ત્યાગ-ગ્રહણથી રહિત, સંસારના સમાચારમાત્ર, પરમાર્થરૂપ શુદ્ધજ્ઞાન એટલે અવસ્થિત (-નિશ્ચલ રહેલું) દેખું (અર્થાત્ પુરુષને સ્વસંવેદનથી અનુભવું).' :
- આત્મા નિદાનભૂત (-નિમિત્તભૂત જે વસ્તુ) છે. એમાં દશા, જ્ઞાતા સ્થિતિનો પુરુષાર્થ નથી. જેમાં રાગનો પુરુષાર્થ નથી એવો નિદાનભૂત [આત્મા] થઈ જાઉં, રાગના ત્યાગથી અચરાગ (સ્વભાવ) એવો પોતાનો સ્વભાવ પૂર્ણ ધ્યાનમાં થઈ જાય તેનું નામ મોક્ષ અને તેનું નામ સંસારનો અભાવ છે.
- આત્માનું સ્વરૂપ પરના ત્યાગ અને પરના ગ્રહણ રહિત છે. સ્વરૂપનું ગ્રહણ થતાં રાગનો ત્યાગ થઈ જાય છે. રાગને છોડીને એ પર્યાયમાં પૂર્ણ થઈ ગયો. દ્રવ્યના આશ્રયે પર્યાયમાં પણ પર્યાયની દ્રવ્યના થઈ ગઈ. [તેથી] કોઈ તે કોઈ નિર્મળ પર્યાય રહેશે. એનું નામ આનંદ અને મોક્ષ છે.
- સંસાર [સમાચાર] કેમ કહ્યો? આત્મા તો એકાકારરૂપ જ છતાં પરંતુ પુણ્ય અને પાપને પોતાની સાથે મિશ્ર થયા એને પોતામાં કર્યાં ત્યારે સંસાર સમાચાર થઈ ગયો. આત્મા જેવો છે તેવો થઈ જાય તેનું નામ મુક્તિ છે.
- પરમાર્થ એટલે પરમ-અર્થ, ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થ. તે જેવો છે તેવા થયો.
- 'અવસ્થિત': અવસ્થિત આત્મામાં રહેવું તે અવસ્થિત છે, રાગ માટે અવસ્થિત થવું તે ઊભું છે.
- જ્ઞાનાકારો પરને જાણે છે પરંતુ જ્ઞાનાકારો પોતાને જાણતો નથી. એમ પોતાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ ઊભાને એકાકારમાં રખડે છે. એ ઊભાડ છોડીને અવિચલ નિશ્ચલ સ્વરૂપ દેખું

અર્થાત્ અનુભવાયું.

- 'પ્રત્યક્ષ સ્વસંવેદન': આત્મામાં આત્મા દ્વારા આત્માને રાગના અભાવ દ્વારા અંદર પોતાનું વેદન જણાયું અને અનુભવ થયું તેનું નામ આત્મા છે.
- જ્ઞાનાદિ:- • 'અહીં જ્ઞાનને સ્વ-પરપ્રકાશકપણે નિશ્ચિત અને પોતાના પર્યાયોથી અભિન્ન જણાયું,
[1st પારિ.] તથા અભિવ્યાપ્ત અને અવ્યાપ્ત નામના જે લક્ષણના દોષો તે દૂર થયા. આત્માનું લક્ષણ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગમાં જ્ઞાન પ્રધાન છે; તે (જ્ઞાન) અન્ય અચેતન દ્રવ્યોમાં નથી તેથી તે અતિવ્યાપ્તવાળું નથી અને પોતાની સર્વ અવસ્થાઓમાં છે તેથી અવ્યાપ્તવાળું નથી. આ રીતે જ્ઞાનલક્ષણ દ્વારાથી અતિવ્યાપ્ત અને અવ્યાપ્ત દોષો આવતા નથી.':
- જ્ઞાન એટલે જાણનારપણાનો જેની ઉત્પત્તિ થતા આ શરીરાદિ મેલ છે ? તથી તેનું જ્ઞાન થતું નથી.
- 'હું' મને દેખાતો નથી' ત્યાં 'હું' (જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા) 'હું'માં આવી ગયો. રાગ સિવ જ્ઞાન નથી. રાગમાં ચાર નથી આવતું. જે ચાર આવે છે તે આત્મા જ્ઞાન છે.
- [ઉપયોગ લક્ષણ] અતિવ્યાપ્તવાળું નથી એટલે ? પોતામાં પણ છે અને પરમાં પણ છે એમ નથી; તેમજ અવ્યાપ્તવાળું નથી એટલે ? પોતાનું જ્ઞાન સર્વ સ્થાનમાં, પોતાના ક્ષેત્રમાં, પોતાના કાળમાં સિવ સમયે ન વ્યાપે એમ નથી.

CD 16 #૪૩ તારે આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો જ્ઞાન તે આત્મા એટલે નિશ્ચિત કરવો પડશે. ઘરને પામવાની એક સ્વર્ગીય જ્ઞાન છે. ત્યારે સ્વસંવેદન- અનુભવ થાય છે. "આ વસ્તુ" એમ જ્ઞાન-લક્ષણથી લક્ષમાં લઈ શકાય છે. શ્રદ્ધા આદિ લક્ષણો જણાતાં નથી. 'મારાનું ઘર કેટલે ? કોણ જાણે એટલે', એમ 'આત્માનું ઘર કેટલે ? જ્ઞાનનો દોર જાણે એટલે' આવવાનો પ્રશ્ન ક્યાં છે ? જ્ઞાન લક્ષણે લક્ષિત થાય તે છે. જેના દોરાવાળામાં [બધું] જણાય છે તે જ્ઞાનની પર્યાયમાં પોતાનો અનુભવ થાય છે. દયા દાનાદિ સિવ લક્ષણો નથી, માટે તેનાથી [રાગાદિથી] ધર્મ થતો નથી. [જ્ઞાન] લક્ષણ પણ લક્ષણની [-આત્માની] પ્રાપ્તિ જે અનાદિ કાળથી થઈ નથી તે થાય છે. જ્ઞાનની પર્યાય પરમાં જતી નથી અને પોતામાં દોષ સિવા રહેતી નથી.

[2nd પારિ.]. 'અહીં જ્ઞાનને જ પ્રધાન કરીને આત્માનો અધિકાર છે, કારણ કે જ્ઞાનલક્ષણથી જ આત્મા સર્વ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન અનુભવગોચર થાય છે. જોકે આત્મામાં અનંત ધર્મો છે, તોપણ
[i] તેમાંના કેટલાક તો ઇન્દ્રિયોને અનુભવગોચર જ નથી; તે ધર્મોને લક્ષણથી ઉત્પન્ન થતી આત્માને થઈ શકે એવાં [ii] કેટલાક ધર્મો અનુભવગોચર છે, પરંતુ તેમાંના કેટલાક તો- અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ તો-અન્ય દ્રવ્યો સાથે સાધારણ એકરૂપ સમાન છે માટે તેમને લક્ષણથી જુદો આત્મા જાણી શકાય નહિ, અને [iii] કેટલાક (ધર્મો) પરદ્રવ્યોના નિમિત્તથી થયેલા છે તેમને લક્ષણથી પરમાર્થભૂત આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવા રીતે જણાય ? માટે જ્ઞાનને લક્ષણથી જ ઉત્પન્ન થતી આત્માને ઓળખી શકે છે.':
- ઉત્પન્ન : ઉત્ + પન્ન = આવરણ, રક્ષ = સ્થિત. ; અવસ્થાની. ધર્મ = ધારી રાખવાની શક્તિ.
(CD 16, #૪૩) (i) અગુરુલઘુત્વ આદિ ધર્મો ઇન્દ્રિયોના જ્ઞાનમાં આવતા નથી. (ii) દેખાયેલું (અસ્તિત્વ) અને વસ્તુપણું (વસ્તુત્વ) ગુણો પણ આત્મા જાણી શકાતા નથી. જાણનાર ન હોય તો વસ્તુ છે એવું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? અસ્તિત્વ અને ધ્રુવત્વનું
→ | ઉદાહરણ- દૂરથી કલાર પુરુષને ધ્રુવતારો જોતાં અસ્તિત્વનું અનુમાન જ્ઞાન થાય પણ,

પરંતુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન પુરુષને તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે, [તેને અનુમાન કરવાની જરૂર નથી]; તે જણાય છે કે [વસ્તુના સ્વરૂપને] પ્રત્યક્ષ કરનારા-અનુભવ કરનારા (સ્વરૂપ) પણ છે. જેનું અનુમાન થાય તેને પ્રત્યક્ષ પ્રકટ જણાનારા સ્વરૂપ પણ છે એમ પ્રસિદ્ધમાં કાળ જાય છે. પુનશ્ચ ગુણ [પણ] એમ જણાય છે કે વિષયના જ્ઞાનમાં તે [કાળના] કાર્યે તેવા જણાનાર [સ્વરૂપ] પણ છે.

- દ્રવ્યત્વ: પાણ પાણીપણે રહીને દ્રવે-વહે. પૃથ્વીત્વ: દૃઢ દ્રવ્યને કિંચિત્ કાંઠો છે, માટે પૃથ્વીત્વ ગુણથી પણ કાળના જુદો ન પડી શકે:

(iii) પરદ્રવ્યોના નિમિત્તથી થયેલા ધર્મો: દેશ દિશાદિ સ્થૂલ કાર્યરૂપ રાગ પર દ્રવ્ય તરફના રાગે થયેલા છે તે કાળનાં પર્યાયધર્મ છે. તેમના વડે કાળનું પરમાર્થરૂપ-ખરેખરું રૂપ સ્વરૂપ જણાતું નથી. કાળ સ્થિત્વ, સ્થાવર ઈત્યાદિ ગુણોથી કાળના ઓળખી શકાતો નથી પરંતુ ઉત્પન્નત્વ જ જ્ઞાન વડે કાળને ઓળખી શકે છે. કિંચિત્ ભૂતકાળના તબક્કાઓ જ્ઞાન ભૂતકાળથી પામી શકાય છે.

- અંદર જણાનાર-દેખનાર કોઈક એ ચિંતની સત્તા છે, એ જેને જાણે-દેખે છે એ ચિંતની સત્તા નથી. એવા જાણપણાં-જાણપણાં શક્તિ પરમાણુ વર્ગ પહોંચાની પાસ પણ જાણી શકે છે.

[૩જી પાટી] • 'અહીં જ્ઞાનને કાળનું ભૂતકાળ કહ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ જ્ઞાનને જ કાળ જ કહ્યો છે; તથા તે અભેદવિવક્ષામાં ગુણ ગુણીનો અભેદ દર્શાવે છે, જ્ઞાન છે તે જ કાળ છે. અભેદવિવક્ષામાં જ્ઞાન કહો તે કાળ કહો-કિંચ વિરોધ નથી; માટે અહીં જ્ઞાન કહેવાથી કાળ જ સમજવો.' :

CD16 *402 • પરંતુ ખોટો જ ગણાય છે. જેમ 'સાકરનું તે ગોટ' તેમ 'જ્ઞાન તે જ કાળ' એ અભેદ વિધાન છે, માટે અહીં જ્ઞાન કહેવાથી કાળ સમજવો. કાળ તે એકલું જ્ઞાન જ નહિ પરંતુ તેમાં એક એવી વિશેષતા પણ છે. જ્ઞાન..... તે કાળ એમ આદરમાં લઈ જતાં અનુભવ થાય છે. જ્ઞાનની દોરીએ જ તે કાળ દ્રવ્યમાં આવશે-જ્ઞાનની પર્યાય ઉદ્ભવે છે કેવી રીતે? [ત્યાં પહોંચી જશે]. એ જ્ઞાનની પર્યાયનું કિરણ ચૈતન્ય દ્રવ્યનું છે. એ સિવાય જડ-મડદા રૂપે થયેલા નથી. તે જ્ઞાનો આદર કર્યો છે માટે જ્ઞાનસ્વરૂપનો સ્વીકાર કર્યો છે.

(પુ.નં.૨૨૨). જ્ઞાન પર્યાયથી કાળના નિશ્ચિત થાય છે અર્થાત્ અનુભવમાં આવે છે. આત્મા, આનંદ વગેરે ગુણ છે પરંતુ એ કોઈ પદાર્થનો નથી. જ્ઞાન અને કાળના બન્ને એક જ સમયે એમ સ્વીકાર થયેલ કાળનો જ્ઞાન પર્યાયથી અનુભવ કરતાં તે જ કાળજ્ઞાન અને કાળદર્શન (છે). જ્ઞાન એ જ કાળ છે.

[4થી પાટી] • 'જ્ઞાનમાં ઉંડાણ એમ કહેવામાં આવ્યું કે-જે, પોતાના અનાદિ અનંતાદિ ધ્રુવ ધ્રુવાંશ ઉત્પાદરૂપ પરિણમનની પ્રવૃત્તિને દૂર કરીને, જ્ઞાનદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિરૂપ પરિણમનને પ્રાપ્ત કરીને,...' : અનાદિ કાળથી સ્થૂલ અને અસ્થૂલ ભાવરૂપ અજ્ઞાન-ભાવને જ તે કરતો આવ્યો છે અને તેમાં રાચી રહ્યો છે, એટલે પરિણમન છે, અવસ્થા છે, પરાક્રમ છે. એ સ્થૂલ-અસ્થૂલ ભાવને દૂર કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થવું તે

ક્રિયાઓનો રહ્યો છે, ધર્મ છે. રાગની નિવૃત્તિ અને સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ-ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ એ સ્વસમય કેવળીની પ્રવૃત્તિ છે.

- 'એવો સ્વસમયરૂપ પરિણામસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં પોતાને પરિણમાવતો...'!
- એ એધર્મને છોડીને સ્વભાવના આશ્રયે ધર્મની પરિણતિ થઈ એ સ્વસમયની પરિણતિ છે. જ્ઞાનરૂપ, આનંદરૂપ અવસ્થા થઈ એનું નામ આત્મા સ્વસમયરૂપ પરિણમન કહેવામાં આવે છે.
- [અને] સંયુક્તસ્થિતિસ્વભાવને પામ્યું છે, એને જેમાં તિર્ય ત્યાગ-ગ્રહણ નથી, એવા નિશ્ચય સમયસારસ્વરૂપ, પરમાર્થભૂત, નિશ્ચય રહેતો, શુદ્ધ, પૂર્ણ જ્ઞાનને (પૂર્ણ આનંદને) દેખ્યું.'
- પૂર્ણ પરમાત્મ દશા જ્યાં આવતમાં થઈ ત્યાં તિર્ય ત્યાગ થયા, તિર્યને ગ્રહણ થયું એનું છે તેથી. પરનો ત્યાગ અને ગ્રહણ આત્મામાં હોય તેથી. પણ થતાં તો થતા રાગનો ત્યાગ અને સ્વરૂપનું ગ્રહણ છે. પુણ્ય તો જ્યારે રાગ છૂટે અને વીતરાગતા વધે. પૂર્ણ દશા પ્રગટ થયા પછી ત્યાગ-ગ્રહણ તિર્ય નથી.
- પહેલાં જ્ઞાનમાં એવા આવ્યું છે તેનું સંબોધન થયું (સંબોધે). સંબોધન એટલે જ્ઞાન. પુણ્ય અને પાપ ત્યાગાવાયોગ્ય છે અને જ્ઞાનાંશ સ્વભાવ ગ્રહણ થવાયોગ્ય છે, એમ નક્કી-નિર્ણય થતાં પછી સ્વરૂપમાં અંદર જઈને અનુભવ-વેદન થયું.
- સમયસાર જ્ઞાન આત્મા જેવો છે તેવો થઈ ગયો. પુણ્ય પાપને મારા છે તેમ માન્યું છે. એ માન્યતા દૂર થઈને જેવો છે તેવો રહી ગયો.
- મુમુક્ષુ: સ્વરૂપના ગ્રહણમાં શું આવ્યું? ઉત્તર: આનંદસ્વરૂપ છે તેનો અનુભવ થયો. અને રાગ-દ્વેષનો અનુભવ છે તેને છોડયો.
- 'પૂર્ણ જ્ઞાનને (પૂર્ણ આનંદને) દેખ્યું' [એટલે] સમયસારમાં પૂર્ણ દેખવો [શ્રદ્ધવો] જ્ઞાનમાં પૂર્ણ દેખવો [જાણવો], ચારિત્રમાં પૂર્ણ દેખવાનો વિચાર થયું અને પછી ક્રમશઃ થઈને પૂર્ણ થઈ જશે એમ દેખ્યું.

(CD16 # 474) જેણે આત્માનું હિત કર્યું છે તેણે શું કર્યું? ? શુભ અશુભ પરિણામ જે અજ્ઞાનીએ આત્મામાં અજ્ઞાનથી થાય છે તેને દૂર કરીને સમયસારમાં જ્ઞાનચારિત્ર પ્રગટ કરવા. તેનું ખરું ફળ શુભ ક્રિયા નહિ પણ મંદરાગરૂપ પુણ્ય અને તીવ્ર રાગરૂપ પાપના ભાવ થાય છે. ક્રિયાના શુભ અશુભ થાય છે તે અજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ છે, અજ્ઞાની નહિ.

- 'દૂર કરીને' [એટલે] તેનું ખરું ફળ દેખીને, જોઈ છે તેમ થયું છે માટે જોઈ નહિ તેની પ્રવૃત્તિ પરથી ખરું ફળ દેખીને અજ્ઞાની શાંતિ શુદ્ધ ચારિત્રરૂપ પરિણામ પ્રગટ કરવા.
- 'ત્યાં દેખ્યું ત્યારે પુણ્યને સમજ્યું. [૧] શુદ્ધજ્ઞાનનું જ્ઞાન કરીને પૂર્ણ જ્ઞાનનું શ્રદ્ધાન કર્યું તે પહેલાં પુણ્યનું દેખ્યું છે. તે અપેક્ષાએ અવસ્થામાં ખરા હોય છે.
- પુણ્ય-પાપના ભાવ રહિત આત્મા પૂર્ણ પદાર્થ છે. એ પૂર્ણને જોયું અને જાણ્યું તેનું નામ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન છે. પર્યાય અને રાગની દૃષ્ટિને છોડીને જે જ્ઞાન સ્વભાવ દ્રવ્યને પકડે તેનું નામ શુદ્ધજ્ઞાન છે. એ શુદ્ધજ્ઞાનને ગ્રહણ કરીને પૂર્ણ જ્ઞાનનું શ્રદ્ધાન કર્યું તે પહેલાં પુણ્યનું દેખ્યું છે. એવા કાળે શ્રદ્ધાન જ્ઞાન આવે, ખામી, ઓછું પણ થાય છે.
- [૨] 'જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન થયા પછી ગાઢ ચારિત્ર પરિણતિનો ત્યાગ કરી તેનો (-પૂર્ણ જ્ઞાનનો) અભ્યાસ કરવો, ક્રિયાઓને જ્ઞાનમાં જ દેખાવવો, જેણે શુદ્ધજ્ઞાનને પોતાના સ્વરૂપને નિશ્ચ

જ્ઞાન જાણ્યું એનું - દેખ્યું એનું તેણે જ ધ્યાનમાં લઈને ચિત્તને એકાગ્ર-સ્થિર કરવું, ફરી ફરી તેનો જ અભ્યાસ કરવો, તે વીતરાગ પ્રભુનું દેખવું છે. એ દેખવું અપૂર્વ દશામાં હોય છે. જ્યાં સુધી એવો અભ્યાસ કે વિકલ્પ ન છોડે ત્યાં સુધી તે અભ્યાસ નિરંતર રહે. એ, દેખવાનો ભાવ પ્રભુ થયો. એવી સુધી તો પૂર્ણ જ્ઞાનનું શુદ્ધિકરણના અંશને પરોક્ષ દેખવું છે.'

- હવે મુનિપણાની વાત કરે છે. અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થયું પછી ચારિત્ર અંગીકાર કરવું. આવો અનુભવ થયા પછી ઠાર પરિગ્રહને ત્યાગ કરવો. મુનિ રોગની દવા પણ કરાવે નહિ. આહાર વખતે કોઈ લોગ આવે કે એ જુદી વાત છે. ફરીને દવા લે અને ફરીને ફરે એમ નહિ. મુનિને શરમ હોય નહિ. પોતી, કંડલ હોય છે.
- અંતરમાં જ્ઞાન, આનંદ આદિ અનંત ગુણ પૂર્ણ ભર્યા છે પરંતુ એ શક્તિરૂપ છે, સામર્થ્ય-રૂપ છે, સત્તારૂપ છે. એને પ્રગટ કરવા માટે પુરુષાર્થ (કરવો). અંતરમાં એકાગ્રતા કરવી એનું નામ ચારિત્ર છે. જે ક્રિયાઓ બહાર-બાહ્યમાં થાય છે તે બંધનું કારણ છે. એ ક્રિયાઓને જાણવાં ઉગાડવી, અંદરથી અંતર આત્મામાં ઉગાડવી એનું નામ ચારિત્ર છે.
- કોઈ અંતરે ત્રણ કષાયના અભાવનું ઘણું ગુણસ્થાન એટલે કિનિર કે કિનિર પણ નહિ રહેવું. નરક જ સ્વર્ગમાં જાય છે. સ્વર્ગમાં પણ મોટી અંતરે રહીને વધી ઘણું જાય છે. એ અંતરની વાત છે. ઘણું એને જ્ઞાનને દ્વારા બાર અંતરંગમાં જાણે તે મુનિ છે.
- ચારિત્ર પુરુષી અનંત ગુણો વિકસવામાં પ્રગટ થાય છે

[3] વિકસવા ક્રિયાને ત્યારે સાક્ષાત્ દેખવું થાય છે તે જ્ઞાન પ્રગટવું દેખવું છે. તે સ્થિતિમાં જ્ઞાન સર્વ વિભાવોથી રહિત થયું એટલે સ્વનું દેખનાર-જાણનાર છે, તેથી એવા જ્ઞાન પ્રગટવું દેખવું તે પૂર્ણ જ્ઞાનનું પ્રગટવું દેખવું છે.' :

પહેલાં પ્રગટ જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન- અનુભવ કરવો. ત્યાં પ્રગટ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવા [એવું] ચારિત્ર અને જ્ઞાને પ્રગટ વિકસવા પ્રગટ કરવું. જ્યારે વિકસવા થાય છે ત્યારે સર્વ પ્રગટના વિભાવોથી રહિત (થાય છે).

CD 16 *કલશ- શ્રુતજ્ઞાનનું જ્ઞાન = શ્રુતિ વસ્તુનું જ્ઞાન. વસ્તુ એકરૂપ છે માટે અખંડ છે એકને પ્રગટ છે

- શ્રદ્ધા કરવા = નિશ્ચિત શ્રદ્ધા કરવા ; દેખવું = પ્રત્યક્ષપણાં અનુભવવું.
- આત્માને જાણવાનો, પ્રગટવાનો માનવો તે અશુદ્ધનયનું દેખવું છે.
- વસ્તુને શ્રુતિનયથી એક કરીને શ્રુતિવડે નિશ્ચિતપણાં શ્રદ્ધવું એ પહેલાં પ્રગટ છે.
- મુનિપણું લીધા પહેલાં ગૃહસ્થ પરિગ્રહ હતો ત્યારે અસ્થિરતાનો રાગ હતો. એવો પરિગ્રહ છૂટી જાય ત્યારે ચારિત્રમાં સ્થિરતા થાય છે. બારેબાર ક્રિયાઓને અંદરમાં વાળવી, બારેબાર કષાયો ઘટતે સ્થિર કરવો, ક્રિયાઓને એમાં જાણવી એ પ્રગટ પ્રગટવું દેખવું છે. વિકસવા ત્યાં સુધી ન પ્રગટે ત્યાં સુધી એવા પ્રયત્ન રાખવા.
- વિકસવા થતાં પુરુષો તેમજ અવસ્થાના પુનરુદ્ધાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

સા.રિ.શા. - 266
ઉત્તર માર્ગ - 98

ગાથા ઉત્તર માર્ગ : ઉપસંહાર

(૧) બોલતી બોડો :-

(I) રીતિનો Overview	
1. રીતિનો પહેલો પરિભાષા	A. ૭ ગોત્રોને આત્માની ખોળાની પદવી સાથે સરખાવી
2. રીતિનો બીજો પરિભાષા	B. ૧૩ ગોત્રોને પરકૃત્યોને આત્માની રિતિના
3. રીતિનો પહેલો પરિભાષા	A. શુભાશુભ ભાવ રિતિનું મૂળ છે, દુઃખ રૂપ છે, પરસ્વરૂપ છે.
4. રીતિનો બીજો પરિભાષા	B. શુભાશુભભાવ આત્માની સ્વરિતિ છે.
5. રીતિનો ત્રીજો પરિભાષા	C. અધ્યવસાન આત્માની રિતિ છે.

(II) ત્રણ પ્રકારના દૃષ્ટિઓની મુખ્ય વિગત	
6 નિશ્ચયદૃષ્ટિ દૃષ્ટિઓની	A. અંદર સમકિત નહિ, બહારમાં વર્તન ઠીક નું છે.
7 અનુભયગ્રાહકભાવની દૃષ્ટિઓની	B. અંદર શુદ્ધિના સોદાની છે, બહારમાં વર્તન ઠીક નું છે.
8 પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી દૃષ્ટિઓની	C. અંદર શુદ્ધિના પાયરાની છે, બહારમાં વર્તન ઠીક નું છે.

(III) વ્યતિરેક / અવ્યતિરેક વિગત	
9. શરીર, ઈંદ્રિ, રાગ-દ્વેષ આદિ પરિણામો સાથે આત્માને	A. અવ્યતિરેક છે.
10. જીવન-મરણ, આનંદ, શાંતિ, પુરુષાર્થ આદિ સાથે આત્માને	B. વ્યતિરેક છે.

(IV) ત્રણ પ્રકારના ધર્મો વિગત	
11. ઉપચરિત અનુપચરિત ના ભેદ કોના ધર્મો	A. ઘટાદિકાદિ શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ રાગાદિ
12. ઉપચરિત અનુપચરિત સદ્ભૂત (સામાન્ય) ધર્મો	B. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ આદિ
13. પરકૃત્યના રિતિનકે ધર્મ પરાધિ ધર્મો	C. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ

(V) પૂર્વ આચાર્યોનો ઉપકાર ત્રણ પ્રકાર વિગત	
14 પહેલો પ્રકારનું ઉપકાર	A. સર્વ વિકલ્પોથી રહિત થઈને પૂર્વ જ્ઞાનનું પ્રકટીકરણ ઉપકાર [કુંદકુંદ દેવ]
15 બીજા પ્રકારનું ઉપકાર	B. ગાથા સર્વ પરિણામોનો ત્યાગ કરીને ચિદાકાશે જ્ઞાનમાં જ ઠેકાણાનો [અમૃતચંદ્ર દેવ]
16 ત્રીજા પ્રકારનું ઉપકાર	C. પૂર્વ જ્ઞાનનું પ્રકાશન કરવું [જયસેન આદિ દેવ]

સ.રિ.તા. - 300
ઉત્તરાધ્યયન - ૧૫

(2) સાચું કે ખોટું (TIF) ઉત્તરો :-

1. આ ગાથા સમૂહની પહેલી ૧૩ ગાથાઓ [ગાથા ૩૬ થી ૪૮]માં જ્ઞાનને અનુક્રમે શ્રુત [-દ્રવ્યશ્રુત, શાસ્ત્ર], શબ્દ, રૂપ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ચિત્ત [-દ્રવ્યચિત્ત], ધર્મ [ધર્માસ્તિકાય], અધર્મ [-અધર્માસ્તિકાય], લિંગ, આકૃતિ અને અધ્યવસાન એમ ૧૩ ઉપમેય જુદું કર્યું છે.
2. આ ગાથાસમૂહની છેલ્લી બે ગાથાઓ [ગાથા ૪૩, ૪૪]માં જ્ઞાનને જ્ઞાયક, સંચયકર્તા, સંયમ, પ્રવર્તિકાના સૂત્રો [-શાસ્ત્રોનું જ્ઞાપકજ્ઞાન], ધર્મ [-પુણ્ય], અધર્મ [-પાપ] તથા પુદ્ગલ [-દેહ, નિરવદ્ય ચારિત્ર] એમ ૭ ઉપમેય સાથેની ઉપમા આપવામાં આવી છે.
3. અહીં 'જ્ઞાન' શબ્દનો અર્થ આત્મા થાય છે.
4. ભગવાન અર્થના મુખની વાણીને 'સૂત્ર' અને [આગમો] સ્વાધ્યાય ઉપમેય તેને 'શબ્દ' કહેવાય છે.
5. અર્થ અર્થ દ્રવ્યની અર્થ અર્થ જ્ઞાનની પર્યાય પોતપોતાથી થાય છે એટલું સિદ્ધ કરીશું તો આપણું ઘર નરકનું બનશે જશે.
6. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વાણી આત્માને સ્પર્શ કરીને આવતી હતી તેથી આપણે કરી આપણે કરી શકીએ કે શબ્દપુદ્ગલ પરમાણુને સ્પર્શે છે.
7. શબ્દ જાણે જ્ઞાનને અડતો નહિ પરંતુ તે ચિત્તના પડદાને તો જરૂર અડે છે કે જેથી આપણે સાંભળી શકીએ છીએ.
8. હું શરીરની રચુંદરતાને દેખતો નહિ પરંતુ ખરેખર તો મારી જ્ઞાનની પર્યાયને દેખું છું.
→ 9. કોઈને ગમને ચિંતનું જ્ઞાન પણ થાય નહિ બોલ વહેંચણી [-એવું જ્ઞાનદાન] કરતાં [કરતાં] અર્થ જ્ઞાન બોલો આપણે કે અંદરથી વિકાસ થઈ જશે.
10. જે પ્રકારનું શાસ્ત્ર હોય તે પ્રકારનું જ્ઞાન થાય.
11. જ્ઞાનની પર્યાય જે પ્રકારે ઘટાવી હોય તે તે પ્રકારના શાસ્ત્ર તેમાં નિમિત્ત હોય.
12. અર્થ દ્રવ્યની પોતાથી અસ્તિ છે અને અન્ય પદાર્થથી નાસ્તિ છે, તે નાસ્તિ નાસ્તિરૂપ છે.
13. ઉપરોક્ત વિધાનમાં અર્થ દ્રવ્યની અન્ય પરદ્રવ્યથી જે નાસ્તિ છે તે અસ્તિરૂપ છે.
14. દ્રવ્યાનુયોગનો સાર અંદરમાં સમાઈ જાય તે છે, બાકીના ત્રણ અનુયોગ નિમિત્તનું જ્ઞાન કરવા માટે છે.
15. ઉદયાજ ઋષિએ આઈ ફિલ્ટ ઈ [-મારો આત્મા] લિખ્યા તે છે.

(3)

1. આત્મામાં તો શાશ્વત જાગૃતિ છે, એટલે તેણે ક્રિયા લિખ્યા નહિ.
2. ત્રિકાળ નિયમો ઘટના શરીરાદિ, પુરુષ-પાપાદિ તથા લીધી દશાને સંસ્કારદૃષ્ટિ પોતાના માનેછે.
3. ત્રિકાળ, અપૂર્વતાનું લક્ષ છોડીને પૂર્વના આત્માનું લક્ષ કરવાથી પૂર્વના દશા પ્રકાર થાય છે.
4. વસ્તુમાં ક્રિયાનો અભાવ છે એટલે [દ્રવ્ય]દૃષ્ટિ થતાં ક્રિયાનો અભાવ [પર્યાયમાં] થાય છે.
5. ક્રિયાવિધિ એ ક્રિયાવતી પર્યાય છે.
6. પોતાની [-સ્વની] પર્યાયને ક્રિયાવિધિ કહેવાય છે.
7. આકાશના અર્થ પ્રદેશમાં અર્થ સ્વના અસંખ્ય પ્રદેશો સમાઈ જાય છે.
8. આકાશના અર્થ પ્રદેશમાં અનંતા સ્વના અનંતા પ્રદેશો, અનંતા પરમાણુના [અનંત પ્રદેશો],

કોઈ ઉપાધિઓનો, કોઈ અધ્યાસિઓનો, કોઈ આત્તિઓનો તથા કોઈ તાપનો – એ બધા પુદ્ગલો જ્ઞાન રહે છે અને તિષ્ઠતિષ્ઠો આત્મા નથી.

9. ફક્ત દ્રષ્ટાને જ્યાને થયેલા જગતના પરિણામને અધ્યાસમાન તે છે.
10. શુભ અશુભ રાગ અધ્યાસમાન છે. તેનામાં જ્ઞાન નથી તેથી તેને અચેતન [જડ] પણ કહેવાય છે.
11. અધ્યાસમાન જગતના પરિણામ કોઈથી તેને જાણ પણ કહેવાય છે.
12. જ્યાંનેનાથી મોહીમાણની ભાવરાગી પરિણતિને પણ અધ્યાસમાન કહ્યો છે.
13. આત્તિઓના કોઈ પુદ્ગલોમાં કોઈ જગતના અચેતન પુદ્ગલો ન રહી શકે પરંતુ [તે અચેતન પુદ્ગલો] [આત્તિઓના] સંબંધ [-સંયોગ] પુદ્ગલોમાં રહી શકે.
14. આત્તિઓના કોઈ પુદ્ગલોમાં કોઈ જગતનો અચેતનનો જ્ઞાન કોઈ અન્ય જગતના અચેતનના જ્ઞાન - કોઈ અન્ય પુદ્ગલો રહી શકે.
15. પ્રથમ ગુરુ, ઉપદેશીનું કોઈ કાર્યનું પ્રયોજન સંભળાય પછી તેના ઉપર મનન-ચિંતન કે-વાર વિચાર કરવું જોઈએ.

(૭) - 1. આત્મા અને સર્વ પરદ્રવ્યોના વ્યતિરેકભાવની જ્ઞાન ગુણ છોડીને અંતરમાં સમાઈ જવા માટે થી છે.
2. આ જુદો છે-આ જુદો છે એમ માત્ર કહીને નહિ પરંતુ તેમનું લક્ષ છોડીને જુદા પડેલા નિરપેક્ષ સ્વરૂપ પ્રત્યે જ્ઞાનમાં સ્વીકારના ફલા તે સમ્યગ્દર્શન છે.
3. વ્યતિરેક અધિક અભિન્ન ; અવ્યતિરેક અધિક ભિન્ન.
4. શ્રીના પહેલા પરિણામમાં જગતને 9 ભાગે વડે પરથી ભિન્ન અને ભીજા પરિણામમાં 93 ભાગે વડે સ્વથી અભિન્ન બતાવ્યો છે.
5. જ્ઞાન અને આત્મા કોઈ છે એવા સ્વીકારના ધર્મો મોહીમાણ પ્રગટે છે.
6. પ્રદેશોએ અખંડ ગુણ સહિત આખા આત્માને પકડ્યો-સ્વીકાર્યો- એમ પ્રદેશોને પકડાય છે.
7. નિર્વિકલ્પ દ્રષ્ટા કે જ્ઞાનની પ્રતીતિ છે માટે જ્ઞાન જ સમ્યગ્દર્શન છે, આત્માની પ્રતીતિ તે આત્મા જ છે.
8. સમ્યગ્દર્શનના સમયજ્ઞાનમાં ઉત્પન્નપણે વર્તતી જ્ઞાનની દશા તે અંશ [-અંશાવસ્થા સૂત્ર] છે.
9. પહેલા 93 ભાંગામાં અધ્યાસમાનનો અચેતન કહ્યું છે, ત્યાર બાદ ધર્મ-અધર્મને [-શુભાશુભ ભાવને] તેઓ આત્માના પરિણામ કોઈથી જગતના કહ્યા છે.
10. આત્મા જ્ઞાનમાં સ્થિર થાય તે ચારિત્ર- પુરુષાર્થ-દીક્ષા છે. તે પછી જગતની સાથે અનંત છે.
11. SKIPPED!
12. પોતાના કાર્યોને જીવના ગણે તેમાં અજ્ઞાનીનો અને [તેમને] પોતાના ગણે તેમાં અજ્ઞાનીનો દોષ ભાગે છે.

13. પ્રતિજ્ઞાનું કેટલા અંશોમાં બળ હોય તેમાં અભિપ્રાયભેદ છે અને તે અવયવોમાં ન હોય તેમાં અભિપ્રાયભેદ દોષ ગણે છે.

14. અમુક આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ ન હોવાને કારણે શરીર, રાગાદિમાં ઉંધવાનો ભ્રમ થવાથી પુરુષ-પાપના ખોટાં ખોટાં રૂપ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

15. અમારો વિષય વાંધાવાળો નહિ પરંતુ શુભાશુભાનુબંધ પરિણામને લગતો થાય છે.

(૫) - 1. આત્મા જેનો છે તેનો ધર્મ કાર્ય તેનું નામ મુક્તિ છે.
[ભાષાર્થ:]

→ 2. 'આત્માનું ઘર કેવું કે હોવો જોઈએ અંદરે' તેમ 'આત્માનું ઘર કેવું કે જ્ઞાનનો દીવો જોઈએ અંદરે'. અર્થાત્ 'જ્ઞાન તે આત્મા' - એવોજ ધર્મ પમાય છે.

3. દુઃખક્ષય અંદરે જે આવરણમાં સ્થિત છે એવો અનુભવ કરવો.

→ 4. 'જ્ઞાન તે આત્મા' એવો નિશ્ચય કરવો તે આત્માને પામવાની પહેલી રીત છે.

5. ધૂમાડાને દૂરથી દેખનારને અગ્નિનું અનુમાન જ્ઞાન થાય છે; ધૂમાડાને નજીકથી દેખનારને અગ્નિનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે. તેમ [આત્મામાં વડે] વસ્તુના સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરનાર એવા સત્પુરુષની પણ સિદ્ધિ થાય છે.

6. પુરાણપુરુષ મુનિ પણ બતાવે છે કે આત્મા જેના જ્ઞાનમાં આવે એવા સત્પુરુષ પણ [આ સંસારમાં] છે.

→ 7. ત્રિવિધ [જ્ઞાન] લક્ષણના તારીખે [કેવળ] જ્ઞાન [પરમસ્વરૂપ] લક્ષણ વડે પામી શકાય છે.

→ 8. જ્ઞાન [પરમ] અને આત્મા [દ્રવ્ય] બંને એક જ વાત છે એમ અંતરંગ થઈને જ્ઞાનલક્ષણ વડે આત્માનો અનુભવ કરવો એ જ આત્મજ્ઞાન અને આત્મદર્શન છે.

9. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, આનંદ, ચારિત્ર વગેરે ગુણોને પણ આત્માને પકડી શકાય છે.

10. 'શુભાશુભ ઉપયોગરૂપ પરસંબંધની પ્રવૃત્તિને દૂર કરીને' અર્થાત્ તેનું લક્ષ છોડી દઈને ત્રિવિધી શુદ્ધ ઉપર લક્ષ કરવું.

11. કેવળજ્ઞાનમાં આત્માના પ્રદેશો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે પરંતુ અસંખ્યાત પ્રતિપ્રદેશો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી.

ફિટા-234

ઉત્થાનિકા:- હવે આ સૂત્રનું ફિટારૂપ નિમ્ન છે છે:-

ફિટા:- જે જિની છે પરકૃત્યથી જે નિયત છે જિજ્ઞાસા અને
ઘારે પૂર્ણ વસ્તુપણાને, ગ્રહણ-ત્યાગ નહીં કરે;
અને અમમ ભાવ નથી અનુભવ થાય છે નિશ્ચયપણે,
જ્યાં મધ્ય-આદિ-અંત એવા ભેદો વિરહિત સત્ જે;
વિશ્વરૂપ પુત્ર કરી તેનું દૈદીપ્યમાન મહાત્મ્યને,
અને જુજરૂપ શુદ્ધાત્મા મહિમા સ્વભાવ રહિત રહે. f.234

રૂપાંતર:- અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ની, પોતામાં જ નિયત, પૂર્ણ વસ્તુપણાને ધારતું (-પરમાનું સ્કંધરૂપ સામાન્યવિશેષાત્મક દ્રવ્યોથી ભિન્ન એવા સામાન્યવિશેષાત્મકપણાને ધારણ કરતું), ગ્રહણ-ત્યાગથી રહિત, આ અમમ (-રાગાદિ મમત્વ રહિત) ભાવ જેવા રીતે અવસ્થિત (-નિશ્ચલ રહેલું) અનુભવાય છે તે જેવા રીતે આદિ-મધ્ય-અંતરૂપ વિભાગોથી રહિત એવા સત્ દ્રવ્યોના પુત્ર પડે દૈદીપ્યમાન જેનો એવો શુદ્ધાત્મારૂપ મહિમા નિત્ય-રહિત રહે (-શુદ્ધ આત્માના પુંજરૂપ મહિમા સદા દૈદીપ્યમાન રહે).

ગાથા (પ્રસ્તાવના): 'અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ની, પોતામાં જ નિયત, પૂર્ણ વસ્તુપણાને ધારતું ...'

(પૂ.ત.જ.) • ભગવાન પરમ જિની પોતામાં નિશ્ચયથી રહેનાર છે. એ સંસાર દશામાં રખડવામાં પણ અનંતા, ઉત્પન્ન થાયપણે પણ અનંતા અને તેના ફળ તરીકે સિદ્ધ પણ અનંતા [જ છે]. એવો આત્મા જ્યારે મુક્તિપણાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને પરનો સંબંધ રહેતો નથી.

• '(-પરમાનું સ્કંધરૂપ સામાન્યવિશેષાત્મક દ્રવ્યોથી ભિન્ન એવા સામાન્યવિશેષાત્મકપણાને ધારણ કરતું), ...': પરંતુ સામાન્ય અંશને અંશરૂપ રહેનાર અને વિશેષ અંશને પર્યાય, પણ પોતાથી રહેનાર છે. સાધારણ, ઉદાહરણ તરીકે સિદ્ધોમાં પણ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. સામાન્ય જ્ઞાન નિત્ય રહેનારું અને અને વિશેષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન પર્યાય. પોતાની પર્યાયરૂપ તરીકે થયું તો એ પર્યાયનું રહેનાર તો સામાન્ય છે, ઉત્પન્ન થયું એ પર્યાયને કે એક જ્ઞાન તરીકે ઉત્પન્ન થયું. આવો સિદ્ધને માટે- મુક્તિ માટે વાત છે, પરંતુ ઉદાહરણ સીધું સામાન્ય જ્ઞાન, ધ્રુવ અને વિશેષ જ્ઞાન ઉત્પાદ-વ્યય પર્યાય તો ઘટતા રહે છે.

• 'ગ્રહણ-ત્યાગથી રહિત...' આદાન એટલે ગ્રહણ અને ઉજ્ઝન એટલે છોડવું- તેનાથી વસ્તુ શૂન્ય છે. દરેક વસ્તુ પોતાના સામાન્યવિશેષને ધારણ કરતી (પરંતુ) ગ્રહણ-ત્યાગથી શૂન્ય છે.

• 'આ અમમ (-રાગાદિ મમત્વ રહિત) ભાવ જેવા રીતે અવસ્થિત (-નિશ્ચલ રહેલું) અનુભવાય છે તે...'

• ભગવાન આત્મા સિદ્ધ થયો તે મમ રહિત છે. અહીં પણ દરેક આત્મા મમ રહિત છે. પર્યાયમાં મમ છે, દ્રવ્ય તરીકે વસ્તુ મમરહિત છે.

• જે પણ આત્મા. અંતે તો સામાન્ય અંશ તો વિશેષ વિના તો નહિ. [એને જાણ] જ્યારે પૂર્ણ આત્મા થઈ ગયો પછી તેને શુદ્ધિનાનું ગ્રહણ અને રાગ-મોહનો ત્યાગ રહ્યો નહિ. [કેવળ] સામાન્ય વિશેષ રહ્યું.

• આત્મા પણ અંતરમાં સામાન્યપણે રહીને વિશેષપણે અનુભવમાં આવે છે. સામાન્યનો અનુભવ નહિ, પર્યાયનો અનુભવ થાય છે. પ્રત્યેક પદાર્થ એ રીતે જ્ઞાનમાં આવે છે.

• 'જેવા રીતે આદિ-મધ્ય-અંતરૂપ વિભાગોથી રહિત એવા સત્ દ્રવ્યોના પુત્ર પડે દૈદીપ્યમાન

એવાં એનાં શુદ્ધોપયોગરૂપ નહિના નિત્ય-ઉદિત રહે (-શુદ્ધ જ્ઞાનના પુંજરૂપ નહિના સદા ઉદયમાન રહે).'

- પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવાન થયા તેના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રે કરે ને મટે કરે, એ તો અનાદિ અનંતરૂપ છે; ત્યાં ભાગ એનો કરે. ત્યારે ગુણનો પણ એનો ભાગ કરે.
- 'સકલ નિરાવરણ પ્રભા'- કેવળજ્ઞાન દશા એ પર્યાયમાં સ્વાભાવિક વિસ્તાર પામ્યા. પ્રભા એ પ્રકાશ છે. શક્તિરૂપે તો બધા પરમાત્મા છે જ તે [બધાં] વ્યક્તિરૂપે [પરમાત્મા] થાય છે. એ વ્યક્તપણે [જે] નિરાવરણ થાય છે તે પોતાથી થાય છે.
- એ પૂર્વે જે સામાન્યપણે દર્શન તે સ્વાભાવિક વિશેષરૂપે વિસ્તાર પામ્યો. [વિકલ્પરૂપ પૂર્વદશાને પ્રાપ્ત થયો]. પૂર્વાવસ્થામાં પણ સામાન્ય છે. તેની અપેક્ષાએ જે વિશેષ પ્રગટ થયું તે [વિકલ્પાદિ] પર્યાય સાદિ અનંત રહેશે.
- (ભાવાર્થ:-)' જ્ઞાનનું પૂર્ણ રૂપ સર્વજ્ઞે જાણ્યું તે છે. તે જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે સર્વ વિશેષણો સહિત પ્રગટ થાય છે; તેથી તેના મહિમાને તિલ ઉમાડી શકતું નથી. સદા ઉદયમાન રહે છે.': ભગવાન આત્માનું જ્ઞાનસ્વરૂપ પૂર્ણ જાણ્યું છે. એ પૂર્ણ જ્યાં પ્રગટ થયું તો બધાને જાણવું એવો સ્વભાવ છે. તિલનું તિલ ફરવું એ [એનું સ્વરૂપ] છે. એ જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે વિશેષ સહિત, પરના ગ્રહણ-ત્યાગ રહિત, આદિ-મધ્ય-અંત રહિત [અનાદિ] સર્વ વિશેષણો સહિત પૂર્ણ પ્રગટ થાય છે. એની જે દશા પ્રગટ થઈ તેને તિલ ઉમાડી શકે એવા સંસારમાં કોઈ જીવ નથી. સદા એ ઉદયમાન રહે છે. એ જાણીની દશા છે.
- એ તત્ત્વજ્ઞાન જ્યાં નથી તો અનંત અનંતપણે જ રહે.

(CD 16)

- આ ૧૫ ગાથામાં (૩૬૦ થી ૩૭૪)નો ઉપસંહાર કર્યો છે.
- 'અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન-પણે અભિવ્યક્ત થયો,' પોતાના સ્વભાવ'- પણે અભિવ્યક્ત થયો. 'પૂર્ણ પરમ ભાવને ધારતું પણે સામાન્ય અને વિશેષ એ ઉભય રૂપ થયા.
- અવસ્થાના. એનો અનાદિ અનંત દ્રવ્યદ્રવ્ય છે એવો અવસ્થાના આત્માનો અનુભવ કરતાં તે જોયો છે તેવો નિર્ણય અનુભવાય છે.
- એ તો જોઈને જુદો થઈ જાય છે તે? એવો અનંતી પ્રભા વડે નિત્ય દેદીપ્યમાન રહે એવા જુદા એનો [પરની પરની] અનુભવ કરતો. એનું નામ જોઈને જોવું અને જોઈ છે.
- સર્વ વિશેષણો સહિત પ્રગટ થાય છે [એવીરીતે] પૂર્ણ જાણે છે. શક્તિ માંહે ઈન્દ્રિયોથી વ્યક્તિ પ્રગટે છે. એની પર્યાયને તિલ ઉમાડી શકતું નથી - તે સદાય એવો તે એવી ઉદિત રહે છે. એનું નામ જોઈ - સિદ્ધ દશા છે.

ફિશા-234 : ધર્મશાસ્ત્ર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. ગાથા 3થી 8 ના ઉપોદ્ઘાતરૂપે લખાયેલા ફિશા સૂત્રમાં 'જ્ઞાન હંમેશ દૈદીપ્યમાન થયું જ્યાં નિશ્ચલ રહે છે' એમ કહ્યું છે. ત્યાર બાદ ઉપરોક્ત ગાથાઓના અર્થરૂપે લખાયેલા આ ફિશા સૂત્રમાં પણ 'દૈદીપ્યમાન અને શુદ્ધ જ્ઞાનઘન આત્મા નિત્ય રહિત રહે' એમ કહીને તેના ઉપસંહારરૂપ કથન કર્યું છે.
2. 'પુદ્ગલ વસ્તુપણાને ધારતું' એમ કહીને વસ્તુસ્વરૂપ સામાન્ય અને વિશેષ એવા બે પ્રકારે છે એમ સમજાવ્યું છે.
3. સામાન્ય અને વિશેષમાં દ્રવ્યરૂપ દ્રવ્ય તે સામાન્ય છે અને ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ પર્યાય તે વિશેષ છે.
4. સામાન્ય અર્થાત્ નિત્ય રહેનારી ચીજ અને વિશેષ નામ વર્તમાન પર્યાય.
5. આ ફિશામાં આચાર્યશ્રીએ સિદ્ધદશાની વાત કરી છે.
6. વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષાત્મક છે અર્થાત્ જે વિશેષ પર્યાય પ્રકાર થઈ છે તે પોતાના સામાન્યમાંથી જ આવે છે, અન્ય કોઈ દ્રવ્યમાંથી નહિ.
7. 'આદાન' એટલે ગ્રહણ અને 'ઉત્સર્જન' એટલે છોડવું. પોતાના સામાન્યવિશેષાત્મકપણાને ધારતી દરેક વસ્તુ (પદાર્થ) ગ્રહણ-ત્યાગથી શૂન્ય છે.
8. સિદ્ધ થયા પછી જેમ આત્માને શુદ્ધતાનું ગ્રહણ અને રાગાદિ મલનો ત્યાગ રહેતો નથી તેમ તેને સામાન્યવિશેષાત્મકપણું પણ રહેતું નથી.
9. અનુભૂતિના ક્ષેત્રમાં સામાન્ય તથા વિશેષ બંનેનો અનુભવ થાય છે.
10. સાધક દશામાં જ્ઞાન અંકુરિત રહે છે, સંસ્કાર દશામાં તે ઊગવા માટે રમાડે છે
11. 'સહજ ઉત્પન્ન પુત્ર' અર્થાત્ અંદરમાં જે શક્તિ સામાન્યપણે હતી તેમાં અંતર્મુખ થતાં સ્વાભાવિકપણે ક્રમબદ્ધરૂપે પૂર્વદશાએ વિસ્તાર પામી. પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થઈ.
12. 'સર્વ વિશેષણો સહિત પ્રકાર થાય છે' અર્થાત્ તે પૂર્ણ જાણે છે. શક્તિમાંથી વ્યક્ત પર્યાયરૂપે પ્રકાર છે.
13. 'સદા ઉદ્યમાન રહે છે' અર્થાત્ જ્યારે જ્ઞાન તે જ્ઞાન રહિત રહે છે.
14. 'આદિ-મધ્ય-અંત રહિત' એ ક્રિયા બતાવે છે તે અનાદિ [અનંત] અર્થરૂપ છે, ત્રણ કાળના પણ એમાં ભાગ નહિ.
15. ટીકાની શરૂઆતમાં 'અન્ય દ્રવ્યોને નિત્ય' કહીને અવ્યાપક અને 'પોતામાં નિયત' કહીને અતિવ્યાપક રાખી છે.

ફરમા-૨૩૬

ઉત્થાનિકા:- 'અમારા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું અમારામાં ધારણ કરું તો જ ગ્રહણયોગ્ય અને ત્યાગવાયોગ્ય અને ત્યાગું!' એવા આશયનું ફરમા દર્શાવે છે:-

ફરમા:- સાહુ શાંતિકાં જેણે સમેટી લીધ ફરી નિજ રૂપમાં,
ધારણ કરે નિજ માંહી નિજને તેહ પૂરણ આત્મા;
તોડ્યું જેણે છોડ્યું તણું જે છોડવાને યોગ્ય જે
ગ્રહણ કર્યા પછી તેનું થયું જે ગ્રહણયોગ્ય તેનું ખરે. ફ. ૨૩૬

ભાવાર્થ: જેણે સર્વ શક્તિઓ સમેટી છે (-પોતામાં લીન કરી છે) એવા પૂર્ણ આત્માનું આત્મામાં ધારણ કરું તો જ છોડવાયોગ્ય તેણે છોડ્યું અને ગ્રહણયોગ્ય તેણે ગ્રહ્યું.

ટીકાર્થ:-(ઉત્થાનિકા:) શ્રીમદ્ય રત્નાકર પરિપૂર્ણ પ્રભુ છે તેને ગ્રહણ કરીને, રાગ દ્વેષમાં ન જ્યાં દઇને, પોતામાં જ કરવું એ જ ગ્રહણક્રિયાવાળાને ગ્રહણ કર્યું. અને રાગ તો કીટ પણ તોડ્યાં પછી પરાધિ પણ ત્યાગવાયોગ્ય [તેના તેમને] તેઓએ છોડી દીધા. એ તેમણે ત્યાગવાયોગ્ય બધાનો ત્યાગ થઈ ગયો.

(ઉત્થાનિકા:) 'જેણે સર્વ શક્તિઓને સમેટી છે (-પોતામાં લીન કરી છે) એવા પૂર્ણ આત્માનું આત્મામાં ધારણ કરું...': શ્રીમદ્ય પ્રભુને પકડીને ત્યાં રહેવું તો ગ્રહણ કરવાવાળાને ગ્રહણ કરી લીધો અને એ બધાનો છૂટવાવાળાને બધું છૂટી જાય છે, છોડવું પડતું નથી.

- જેટલા અનંત શક્તિઓ છે તેઓએ બધી પર્યાયો [ગુણો] ગુપ્ત કરી અને સાદિ-નિરંત [ગુણ] ગુપ્તિ કરી, શક્તિવાળા આત્મા (પર્યાય) કે ગુણ નહોતી ગુપ્તિ, પરંતુ જે [ગુણ] ગુપ્તિ કરી એ એક પૂર્ણ [શ્રીમદ્યચૈતન્યમાં] ગ્રહણ કર્યો તો બધું છૂટી ગયું. કંઈ છોડું એ ન રહ્યું.
- 'સમેટી લીધી' એનો અર્થ શું થયો? કે અનંત શક્તિઓ પરનરત ગુપ્તિ કરી. ૧૧ અંગોમાં કહ્યું તેમ પ્રત્યેક આત્મામાં કેટલા સ્વભાવને સ્વભાવક્રિયા થયા તો સ્વભાવક્રિયાની પર્યાય પ્રગટ થઈ. ત્યારે ખરેખર તો સર્વશક્તિઓની પર્યાયો પૂર્ણ આત્મા તરફ વળી જાય. એક પર્યાય, એક શક્તિ ફરી પરનરત ગુપ્તિ તો તેની સાથે બધી પર્યાય ગુપ્તિ છે તેઓ બધી સ્વભાવો થઈ.
- પરનરતની પર્યાયગુપ્તિ કરી, એ એકદમ ક્રિયાગુપ્તિમાં કેટલા ક્રિયા કીધા તો સર્વશક્તિઓ સમેટી લીધી. એક સ્વભાવક્રિયા, સ્વભાવવાળ અને સ્વભાવાવિર્ભાવ આવી પર્યાય પ્રગટ થઈ તો સર્વ પર્યાયો પ્રગટ થઈ જાય.
- 'તે જ છોડવાયોગ્ય બધું છોડ્યું અને ગ્રહણયોગ્ય બધું ગ્રહ્યું.':
- એ સર્વ શક્તિઓની પર્યાયને સમેટી લીધી (અંતર્મુખ કરી દીધી. આ ફરવાનું છે. સારમાં સાર આ છે. દુનિયાં અનંતકાર છે તે આ? દયા તો આદાર ગુણ બધો. ગુણનું દાતાર જ નહિ. ગુણને આદાર જ નહિ. આદાર તેઓ-દેવો છે એનો બગડ્યું બધું-દેવું છે, તે આત્મામાં નહિ.
- અહીં તો ત્યાં સુધી લીધું છે કે આત્મામાં બારો શક્તિવાળો એક દેવો તો સર્વ, બધાને (શક્તિઓને અંદરમાં) સમેટી લીધા તો એ છૂટી ગયો. પૂર્ણ પરમને ગ્રહણ કરી લો જે અનંતકાળ અંધૂરી દશા, મલિન દશા તે બધું છૂટી ગયું. આખરો અંદરમાં ગ્રહણ-ત્યાગ [ક્રિયા]

પરના ગ્રહણ-ત્યાગ તો છે જ નહિ.

- મૂળ માત્ર મોક્ષનો જિજ્ઞાસુ છે, તથી પ્રકૃતિ પ્રત્યેક મનુષ્ય...' જેની પ્રકૃતિ નામ વર્તમાન પરિણતિ અર્થાત ગુણની પરિણતિને અંદરમાં લાગી છે, અંતર મનુષ્ય તરફ તે જોવાનો મારગ છે.
- [ગાથામાં] નિવૃત્તિ છે માટે [ટીકામાંવાળો] અવતારા છે એમ છે જ નહિ. નિવૃત્તિ અંદરમાં છે એ અવતારા છે. નિવૃત્તસ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદની જુની વાત કરી એ જ ગ્રહણ ફરવાયોગ્ય છે તે ગ્રહણ કરી લીધું, [તો] છોડવાયોગ્ય છૂટી ગયું.
- (ભાવાર્થ:) : પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ, અનંત શક્તિ એવો આત્મા તેને આત્મામાં ધારણ કરી રાખવો તે જ, ત્યાગવાયોગ્ય જે તિર્યંચ તેનું તે બધુંય ત્યાગ્યું અને ગ્રહણ કરવાયોગ્ય જે સિદ્ધ તેનું તે બધુંય ગ્રહણ થયું. એ જ કૃતકૃત્યપણું છે.'
- એ વાત આવી. [એટલે] પોતાની અંદર પણ છે અને [બીજો] એટલે ત્યાગવાયોગ્ય બધા અંદર પણ છે. દૂરવાયોગ્ય અંદર અસ્તિપણે છે. અને પર્યાયપણે, સિદ્ધ સ્વરૂપપણે, [સિદ્ધ] દ્રવ્યપણે દૃષ્ટિ
- કૃતકૃત્ય: જે સિદ્ધ તેનું તે સિદ્ધ ગયું. કરવું તે સિદ્ધ બાકી રહ્યું નહિ.

(CD 16:)

- અનંત શક્તિએ જે પરમ: રોકાતી હતી તેને આત્મામાં ધારણ કરી. પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરતાં જે પોતાના નહિ એવા પુણ્ય-પાપને છોડી દીધાં. અને પોતાના જ્ઞાન, આનંદાદિને ગ્રહણ કર્યાં. સ્વરૂપમાં સ્થિર થતાં તે ગ્રહણ-ત્યાગ કરવાનું રહ્યું નહિ. કૃતકૃત્ય પ્રકાર સિદ્ધ થયું.
- પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ અખંડ આત્મારૂપ નહિ; ધારણ કરતાં અંદરમાં સ્થિર, લીન થયું.
- જે અંદાર છોડવો એ ફરિ જ સિદ્ધ છે, તરત જ તે પુદ્ગલનો ત્યાગ થઈ ગયો છે.
- બારમી ગાથાટીકામાં ગુરુ ઉંડા શબ્દોમાં પર્યાયબુદ્ધિ છોડીને દ્રવ્યબુદ્ધિ કરવાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. 'રાગાત્મક, અંશાત્મક, વિકલ્પાત્મક; જ્ઞાનાત્મક, બુદ્ધિ (ચિત્ત, ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન) ત્યાગી આવા શુદ્ધિ કીધો છે. આવાને પોતાના ઘરમાં પુરેપુરો કરી - પોતામાં લીન થયો તો ચિત્તાદિ બધું છૂટી ગયું. પર્યાયબુદ્ધિ છૂટી ને દ્રવ્ય બુદ્ધિ થઈ ગઈ.
- હવે ગ્રહણ-ત્યાગ કરવા જેવું તિર્ય રહ્યું નહિ. તે જ કૃતકૃત્યના છે. ઠારોર ઠારોરમાં રહો, પાછા વાઘમાં રહો.

ફિલ્મ-235 : દિગ્દર્શન

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. [અજ્ઞાન દશામાં] આત્માની અસ્તિત્વાદિ સહિત ગુણ અનંતી શક્તિઓ પર તદ્દન ત્રુટિત હોય છે.
2. એક શક્તિ [ક્ષુધા] જ્યારે સ્વ તદ્દન ત્રુટિ છે ત્યારે તેની સાથે બીજા અનંતી શક્તિઓ પણ સ્વ તદ્દન ત્રુટિ છે.
3. પર્યાયબુદ્ધિ છૂટીને દ્રવ્યબુદ્ધિ થતાં સર્વ શક્તિઓ [દ્રવ્યમાં] સમોસરી જાય છે.
4. પૌગલિક દ્રવ્યનો આશ્રય તેનાં ગ્રહણ ફરજીયાત કર્યું ગ્રહણ થઈ જાય છે અને છોડવાયોગ્ય [મલિન, અધૂરી પર્યાય આદિ] જેવું [સ્વભાવ] છૂટી જઈને ત્યાગભાવ થાય છે.
5. 'શક્તિઓને સમેટવી' અર્થાત્ તેમને અંતર્મુખ કરવી.
6. 'મૂળ મારગ સંભળાવે...'માં 'પ્રતિ'નો અર્થ અનંત ગુણની પર્યાયમાં પરિણતિ થાય છે.
7. જ્યાં હજી [બહારમાં] નિવૃત્તિ છે ત્યાં જ્ઞેય પામવાનો અવકાશ છે.
8. જેને અંતરમાં નિવૃત્તિ છે તેને જ જ્ઞેય પામવાનો અવકાશ છે.
9. નિવૃત્તિસ્વરૂપ સંસારમાં [આત્મા]માં ત્રુટિ જાય એ જ ગ્રહણ ફરજીયાત અને ત્યાગાયોગ્યનો ત્યાગ છે.
10. ગ્રહણ ફરજીયાત સાથ અસ્તિપણે છે અને છોડવાયોગ્ય સાથ નાસ્તિપણે છે.
11. દ્રવ્યયોગ્ય સાથ દ્રવ્ય-ગુણ અથવા પર્યાયરૂપે અસ્તિપણે છે.
12. 'આત્માને આત્મામાં ઠારવા ફરવો' અર્થાત્ તેમાં સ્થિર, લીન થવું.
13. સંગ ત્યાગી, અંગત્યાગી, પરમતરંગત્યાગી;
    મનત્યાગી, બુદ્ધિત્યાગી, અમા શુદ્ધ ચિંતે છે ।

    અમાં પર્યાયબુદ્ધિ છોડીને દ્રવ્યબુદ્ધિ ફરવાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે.
14. ગ્રહણ અને ત્યાગ ફરવાનું જ્યારે થઈ રહે તારે તે જ ફળદાયક છે.

ફિકરા-239

પ્રસ્તાવિત:- 'આત્મા જ્ઞાનને દેહ જ નહિ'- એવા અર્થનો, આગાઉની ગાથાની સૂચનારૂપ પ્રશ્ન તેઓ કહે છે:-

ફિકરા:- પરદ્રવ્યથી જુદું અવસ્થિત જ્ઞાન છે આ જ્ઞાન જ્યાં; નહિ હોય તો આત્મા તથાપિ 'દેહ તો' શાંતિ જ કિં? f. 239.

પ્રસ્તાવિત:- આત્મા (પ્રકૃતિના જ્ઞાને) જ્ઞાન પરદ્રવ્યથી જુદું અવસ્થિત (-નિશ્ચલ રહેતું) છે; તો જ્ઞાન આકારરૂપ (અર્થાત્ ચિત્-નાંખરૂપ આકાર ધરનાર) કિમ હોય કે જેથી તેને દેહની શાંતિ થાય? (જ્ઞાનને દેહ હોય શકે જ નહિ, તથાપિ તે ચિત્-નાંખરૂપ આકાર જ નથી.)

સારાંશ:- (પ્રસ્તાવિત) 'આત્મા (પ્રકૃતિના જ્ઞાને) જ્ઞાન પરદ્રવ્યથી જુદું અવસ્થિત (-નિશ્ચલ રહેતું) છે;

(પુ.નં.૨૪૮) - જ્ઞાન નામ જાણપણાં કાલના અંદર નિર્મળ શક્તિ, અનંતશક્તિ શરીર અને તેજસ શરીરને
+ પુ.નં.૨૫૦) અડતાં નથી. એ અનંત પરમાણુક પુદ્ગલરૂપ છે અને પોતાની પુદ્ગલથી અસ્તિત્વ છે. આ તો દેખવાને જાણવાપણા કરી અને જાણવાને દેખવાં કરી એમ છે, ભાઈ! દેખે છે અને જાણવું કરી નાખ્યું, એ તેઓ જાણતાં નથી. [પરંતુ] પોતાની પર્યાય દેખાય છે [તેને જાણે છે]. તો પ્રભુ! ગુણાર પાણીને આ બાજુ કાલના-આ સંસારના પડખેથી પડખું ફેરવી દે. તને દેહ જ નથી.

- જ્ઞાન નામ કાલના પરદ્રવ્યથી પૃથક્-નહિ રહેતી છે. જ્ઞેયના તો કરવાં નથી પરંતુ કાલના પરદ્રવ્યને આત્મ સ્પર્શતાં નથી.
- 'તો જ્ઞાન આકારરૂપ (અર્થાત્ ચિત્-નાંખરૂપ આકાર ધરનાર) કિમ હોય કે જેથી તેને દેહની શાંતિ થાય? (જ્ઞાનને દેહ હોય શકે જ નહિ, તથાપિ તે ચિત્-નાંખરૂપ આકાર જ નથી).' : • એ જાણપણા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પૂર્વાભિમુખ સૌન્મુખ સ્વરૂપ એટલે આત્મ અને નાંખના આકારને જ્ઞેયના કરનારો કેવી રીતે હોય? જે માટે ચિત્ જ્ઞેયના થાય એ માટે કેવી રીતે થઈ શકે? તે દેહ જ નથી તો જ્ઞેયના કેવી રીતે કરે?
- નિર્મળ શરીર જડ છે, કાલના સોનાના છે તેથી તે શરીરને અડતાં નથી. તો કે એક-બીજા પણ ભેગા જડને અડતું નથી.

(ગા.16) • આત્મરૂની ગાથામાં છે ને? [આત્માને] સિદ્ધ નથી ત્યાં પુદ્ગલ સિદ્ધ જણાય છે. અરૂપી આત્મા રૂપી [પુદ્ગલ]ને કેવી રીતે જ્ઞેયના કરે? અરે તો કહ્યું છે કે આત્માને કે પુદ્ગલનો આકાર નથી. તેને ચિત્ પુદ્ગલનું જ્ઞેયના નથી, ચિત્કારદાર નથી, સંઘાતદાર નથી, સંસ્થાનદાર (કે જે પક્ષીઓને હોય છે તે) નથી, માનસિત આકાર નથી. જ્યાં પરદ્રવ્ય જ નથી ત્યાં માનસિત આકાર ચિત્રી આવ્યો? દેખાય છે કે આકારો પણ કોયુક્ત હોય તો 33 પણ પાડીએ (૧૬½ મરિયે) માનસિત આકાર તો છે.
- [તેથી] શરીર માટે જે મોટા દુઃખ દાખી છે અને વિકલ્પ થઈ ક. કુટુંબીઓ પોતાની વાત કરે છે. તેઓના કાર્યે આ દેહ આકારો છે જ નહિ તેને શું કરતો? શરીર છૂટે ત્યારે [તેથી] તેને દેહ અને સિદ્ધ આકારો છે જ નહિ, એવે તેઓને છૂટે તો આકારે શું?
- બધાયમાં શાંત બધાયમાં શરીર છે જ નહિ, કેવળ કોઈ કર્મ ફળ કરવાં કે વિકલ્પ આકારોની છું - એમ દેહ મારો છે એવી શંકા તેને થતી નથી. આત્મામાં પુદ્ગલાદિક

કરવા છે? આદતો-ટેવો છોડો અને સંસ્કારની તૈયારી કરો.
હવે સંસ્કારો કરવા છે અને આદાર છોડવા છે તો ક્યાં રહેવું? ભગવાન આત્મામાં લીન થવો અને આદાર છૂટી જાશે તે જ સંસ્કારના થઈ જાય. પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવો હશે તેને ત્યાગ કરવાનો રહેશે નહિ.

- પહેલાં દૃષ્ટિમાંથી જ છૂટવું. પછી આત્માના સ્વરૂપમાં કરવા જતાં જ્ઞાન-ચારિત્ર નથી કરવા-ચારિત્ર-અનુભૂતિની સિવાય આદરવા લાયક રહેશે નહિ. હવે તો ઘોલની સ્થિતિની વાત કરે છે. સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થતાં છોડવાયોગ્ય બધું છૂટી જાયું અને ગ્રહવાયોગ્ય બધું ગ્રહાઈ જાયું તોય તેને સિદ્ધ થઈ ગયું રહેતું નથી. કે જેથી એને મરણ રાખો આદાર છોડવો પડે કે જેથી એને સિદ્ધ છોડવું પડે. એવી સ્થિરતા જેને થઈ જાય છે તેને હું કહું છું એવી શક્તિ શા રીતે થાય? એવો આદાર ગ્રહવો જ નહિ અને શરીર આદારનું બનેલું છે. એને બાંધ સંસારિક જ છે. આવી સ્થિતિમાં જિનને આદાર છોડયો છે, શરીર છોડયું છે એવું રહેતું જ નથી.
- 'એવો ફરીને રાખવા માટે સંસારિ મરણ કરું' [એમ સિદ્ધ થઈ જો] એવો ફરીને ગ્રહવો જ નહિ [માટે એને ફરીને રાખવાનું રહેતું નથી].
- આ ઘોલની ગાથાઓમાં આચાર્યે પોતાના સંસારિમરણની વાત કરી છે. એ જ્ઞાનપણું આવે સિદ્ધ થયા નથી.

ફિકરા-239: ધર્મચરણ

(9) સાચું ? ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. પૂર્વોક્ત ગાથાઓમાં બતાવેલા પરદ્રવ્યને લિંગી અવસ્થિત 'જાનને દેહ જ નહી' – તે આ ફિકરાનું તાત્પર્ય છે.
2. આ ફિકરા હવે પછીની ગાથા જ્યમ કે જ્ઞાની સૂચનારૂપે લખાયેલો છે.
3. 'આહાર' અર્થાત્ 'આહારક' એટલે ? જેને ફર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર હોય તે.
4. જાનને દેહ હોય શકે જ નહિ કારણ ? તેને ફર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર જ નથી.
5. દેખાતે [–શરીરાદિને] અણદેખા કરવા [–તેનું લક્ષ છોડવું] અને અણદેખાને [–આત્માને] દેખવો કરવો [–તેનો અનુભવ કરવો] તે સંસારને છૂટવાનો ઉપાય છે.
6. અનુભવ કોવળ આત્મા રૂપ જડ કર્મપરમાણુને અડતો નથી પરંતુ જ્ઞેય રૂપ જડ પરમાણુ જ્ઞાન રૂપ જડ પરમાણુને અડે છે.
7. કવલાહાર, લેપાહાર, ઓજાહાર, માનસિક આહાર આદિ છ પ્રકારના આહાર આત્માને હોય છે.
8. ઓજાહાર દેવને હોય છે.
9. જે દેવને 33 સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય તેને 33 મહિને [અંક વખત] માનસિક આહાર હોય છે.
10. [દેહ અને આહારસંબંધે] હવે પછીની ગાથાઓ શ્રીકુંદકુંદાચાર્ય સંસારની તૈયારીરૂપે કહે છે.
11. આ દેહ અમારો છે જ નહિ, તેને સંભાળ સમયે શું છોડવો ? અથવા તે છૂટે તો અમને શું ?
12. હું નિઃશંક અનાહારી છું – એવી પ્રતીતિ આ ફિકરામાં રહેલી છે.
13. જ્યારે આત્મામાં લીન થતાં આહાર છૂટી જાય તો જ સંભવિત છે.
14. 'મુનિએ ફર્મને રાખવા માટે આહારગ્રહણ કરવું' [ઉપદેશ].
15. જ્યારે ફર્મને ગ્રહણ કર્યા જ નથી તો એને ફર્મને રાખવાનું રહેતું નથી.

ગાથા-૪૫ થી ૪૭

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:-
- એમ આત્મા જેનો અમૂર્તિક તે નહિ આકાર ખરે,
  પુદ્ગલમય છે આકાર તેથી આકાર તો મૂર્તિક ખરે. ૪૫.
- જે દ્રવ્ય છે પર તેહને ન ગ્રહી, ન છોડી શકિય છે,
  એવો જ તેનો ગુણ કે પ્રકાશન તે લોકાલોક છે. ૪૬
- તેથી ખરે જે શુદ્ધ આત્મા તે નહીં કંઈ પણ ગ્રહે,
  છોડે નહીં વળી કંઈ પણ જગ તે અકળ દ્રવ્ય રહે. ૪૭.

ગાથાર્થ:-[૪૫:] 'એ રીતે જેનો આત્મા અમૂર્તિક છે તે ખરેખર આકારવાળો નથી; આકાર તો મૂર્તિક છે કારણ કે તે પુદ્ગલમય છે.

[૪૬]. જે પરદ્રવ્ય છે તે ગ્રહી શકતું નથી તથા છોડી શકતું નથી, એવો જ કંઈ તેનો (-આત્માનો) પ્રકાશિત કરવા જ યોગ્ય ગુણ છે.

[૪૭]. માટે જે શુદ્ધ આત્મા છે તે જગત અને અજગત દ્રવ્યોમાં (-પરદ્રવ્યોમાં) કંઈ પણ ગ્રહતો નથી તથા કંઈ પણ છોડતો નથી.

ટીકાર્થ:-[ગાથાર્થ:-] [૪૫]. 'જેનો આત્મા' [આત્મા] એવો આત્મા, પરંતુ અહીં તો જેણે ગ્રહવાયોગ્ય બધું ગ્રહ્યું છે અને છોડવાયોગ્ય છોડ્યું છે તેવા આત્માની વાત છે.

(CD 16 #477) 'આકાર' એટલે આકારનો વિકાર. જગતમાં અનુભવ સિદ્ધ છે, આકાર રૂપ છે. ખાવું એટલે શું? રજકણમાં રજકણ ગ્રહી નથી જતા, માટે આત્માને તો આકાર છે જ નહિ, પરંતુ શરીર પણ આકાર વિનું નથી. જડાકારવિકલ્પ પુદ્ગલાકારવિકલ્પનો આકાર હોય?

[૪૬]. જગતના જડપદાર્થો તથા જે કાળા નાગ રંગે દૂધ છે તેને ગાલે જગ ફરવા પડતા નથી. અમને કે પદાર્થિક છે જ નહિ. જેને દેહ જડ-ચેતનની ભિન્નતાની ખબર નથી તેને આ ત્યાગ વિગેરે કોણ ગણે?

- પ્રકાશિત = ફરતા નિમિત્તના રંગે થતા વિકારી શુભ અશુભ ભાવ-રાગ દ્વેષ. મંદ રાગ-શુભ ભાવમાં વર્તતા નથી કે તેનાથી આકાર છૂટે અને તીવ્ર રાગ-અશુભ ભાવમાં વર્તતા નથી કે આકારને ગ્રહે.
- લોકાલોક = ત્રણકાલ. આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું ભાવ પ્રગટ્યું માટે નિશ્ચય પ્રગટી કે આકારે શરીર બનાવ્યું એમ નથી.

(CD 16 #478)

- આત્મા પરદ્રવ્યને- ફરતા, બાળતા, દાબ માનતા રજકણોને ગ્રહી શકતો, રાખી શકતો, ભોગવી શકતો, મૂકી દઈ શકતો નથી. અજ્ઞાનીને તેની ઇચ્છા થતાં આવા રજકણો આવે છે અને ઇચ્છા થતાં છૂટે છે તેથી મૂઢ થાય છે કે હું તેમને ગ્રહી-છોડી શકું છું. અહીં આત્મા અને પુદ્ગલદ્રવ્યની વાત લઈ છે કારણ કે આકારની વાત ચાલે છે.

[અવળી] પ્રકાશિત એટલે લોકાલોક ગુણ (=પર્યાય) કે જ્ઞાનની પર્યાય જ્ઞેયાકાર થતાં નથી. આત્મામાં રાગ-વિકાર પ્રગટે કે જ્ઞાનરાગના પ્રગટે, બંનેમાં પરદ્રવ્યને ગ્રહવા કે મૂકવાની વાત દેખી નથી; માટે તું મૂઢતાનો અભિમાન શા માટે કરે છે? મારીની દયા પ્રગટી માટે ઘરેણા રચનારની વાતનો જ્ઞાનનું જાણવું કરી કે એમ નથી. તને દ્વેષ થાય તોપણ તેને તિરસ્કાર કરવાર છોડીને તું તેઓને મારી શકે એમ નથી.

(CD16 #479). આદાન નિક્ષેપણા- જેણે વસ્તુઓ હું જોઈને લઉ/મૂકી શકું છું એવો અભિપ્રાય મિથ્યા છે અને મિથ્યાત્વમાં લીધ થાય છે.

- હું જ્યાં છો ત્યાં નિરાલંબ રાખ છો, શરીરને તારે ગ્રહવું કે છોડવું નહિ.
- પ્રયોગિત: ઘરેણા રાખ માટે તકિયા રાખાય છે એમ નહિ. ફરના નિમિત્તે શના સિદ્ધિની કામના વડે ગોકણું થઈ શકું નહિ. આત્મા સિવાયને તે અને સિવાયને જોવાને એટલી તેની મર્યાદા છે, તે સિવાય તિર્ય પદને જોવાને એમ નહિ. એ [પર પદાર્થ] એના તિર્ય ઉદ્યોગ કરવા છૂટે છે ત્યારે માત્ર મારા સિદ્ધિનો તિર્ય છે. 'ચાર પૈસે શેર તો મળતા આવી [રૂપિયા]' જેવા એ રૂપ્યો છે. આત્મામાં વૈકાલિક ગુણ પ્રગટ્યો- ત્રિકાળના પ્રગટી તો તે વડે તે તિર્યને શ્રાપ [શાપ] આપીને મારી શકે નહિ. જગતના વૈકાલિક ગુણને ત્રિકાળ સમોશરણમાં સિદ્ધ અને દરણ શકે તાકે ઉદેશે છે એમ નહિ. [આત્મા] અતિશયને અડતો નહિ. ફિલી સામે પુણ્ય ફરણી નાશ સામાન્ય જાગણી ન હોય.
- "નિત્યાનિ દુઃખાનિ": સ્વભાવના આશ્રયે હું નિરોગ અભિપ્રાયનો નાશ કરું છું. હું પરને રાખ અને છોડી શકું છું- એ માન્યતા મિથ્યા થાઓ. ત્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય. હવે મારા શરીરના ત્યાગનો તિર્ય છે માટે મારા શરીરને છોડું (-સંભારો કરું) એમ છે જ નહિ. હું પર અજાને ગ્રહું (કે છોડું) છું- એમ માનનાર ચોર છે. આવો અભિપ્રાય જો કરે તો પરને મેં જોયા કર્યાં, જોઈશ, છોડીશ આદિ અભિપ્રાય નીકળી જાય.
- વળી (કર્મ-નોકર્મ આદિ)... ' હોલની સ્થિતિનું-સંભારાનું- વર્તન કરે છે. શના આધાર છોડું આવો સિદ્ધ આપે છે ત્યારની વાત છે. છોડી શકતો નહિ પછી હું છોડું છું એ વાત ક્યાં રહી?
- શાસ્ત્રમાં આવે છે કે રાગ અને શરીરને [-સંભારામાં] દૂર કરો- એ તો નિમિત્તનું-વ્યવહારનું કથન છે. ખરેખર તો આત્માને આધાર નહિ એમ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરીને કહી જાય તે સંભારો છે.

(CD16 #480). • જ્ઞાન પર્યાય થાય તેનો સંયોગ કરો કે ગ્રહણ કરો; પુણ્ય પર્યાયનો વ્યય થાય તેને વિયોગ કરો કે ત્યાગ કરો. તે જ ગ્રહણ-ત્યાગ છે, પરંતુ પરના- પૌદ્ગલિક આદારના- ગ્રહણ-ત્યાગ નહિ. માટે હું દેહ જ નહિ, માટે હું સિંગ જ નહિ ક્યાં સુધી કહી જાય છે.

- આત્મા અધિક્ષેત્ર કોઈ વિષયોમાં- આત્મદેશ ઉદ્યોગને લઈ કરવાય છે, તેમ જ્ઞાનને આત્મા તરફ છે
- (ભાવાર્થ:) • પરમાર્થે આત્માને આધાર નહિ અધિક્ષેત્ર વ્યવહારે પણ તેને આધાર નહિ, પરંતુ તેને આધાર છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે. આત્મા પોતાના ગુણ-પુણ્ય ગ્રહે અને ત્યાગ કરવા સ્થિતિ- અનુભાગ ગ્રહે એ ઉદ્ય વ્યવહારની વાત છે. આત્મા તો પોતાના જ પરિણામને ગ્રહે-છોડે છે. પોતાની વર્તમાન અવસ્થા ઉદ્યોગ તેમાં જ આત્માના ગ્રહણ-ત્યાગ છે. આ મહાન સિદ્ધાંત છે. હું ચાલ્યા કર્યાં જ કરું છું- એમ કહીને તારે શું કહેવું છે?
- મુનિને હોલની દશામાં આ છોડું કે આ છોડું એમ થતું નહિ. એ તો ક્રૂરતા જ છે. મુનિ તો ત્યારે પણ પોતાના આનંદમાં કેલિ કરે છે.
- શિષ્ય: જ્ઞાન દશા અધિક ઉદ્યોગને લઈ આત્માને નહિ માટે તેનાથી માટે ઉત્પન્ન નહિ એમ કહે કે છે.

(પુ.સં.સમ) સ.સિદ્ધિ. (ટીકા). 'જ્ઞાન પરદ્રવ્યને સ્પર્શ પણ (જરા પણ) ગ્રહતું નથી તથા છોડતું નથી,...': જ્ઞાન શબ્દે આત્મા. આત્મા અને પરમાણુને ગ્રહણ ક્રિયા નથી, અને પરમાણુ બીજા પરમાણુને ગ્રહણ કરતું નથી, કેમકે અને દ્રવ્ય અને બીજા દ્રવ્ય વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. સ્પર્શ પણ નહીં, આઠે ફરસ દોષ કે અરૂપ, અને આત્મા પરદ્રવ્યને, આહારના પરમાણુને ગ્રહણ કરતો નથી. ત્યાગોપાદાન શક્તિને લીધે આત્મામાં સ્પર્શ પણ પરમાણુના ગ્રહણ-ત્યાગ નથી જો અને દ્રવ્યની પર્યાય બીજા દ્રવ્યની પર્યાયને અડે તો બન્ને વચ્ચે અભાવ રહેતો નથી, બીજાની પર્યાયનો અભાવ થઈ જાય છે.

- અનંતા દ્રવ્યો અનંતપણે જોતાંમાં અસ્તિપણે અને પરની નાસ્તિપણે છે. તે અનંત પદાર્થો અનંતપણે ન્યારે રહે કે અને પદાર્થ બીજા પદાર્થને અડે નહિ. દ્રવ્ય-ગુણ તો સ્પર્શને સ્પર્શે નહિ, અડે નહિ, પરંતુ પર્યાય સ્પર્શને અડતી નથી. નાસ્તિ છે ત્યાં અડે-અસ્તિ કેમ ન્યાંથી આવ્યું? એ તો ઘોરની ગાયોનો છે ને? મુનિપણાની. આહાર પણ મુનિને અડતો નથી. મુનિ અને કહીએ કે જે આનંદમાં રહે. એ આહારને ગ્રહણ ન કરે. આહાર આવે, જાય છે તેના જાણનાર રહે. આહાર આવવો હોય તે આવે છે પરંતુ લઈ કે દઈ શકાતો નથી.
- માટે ન્યાંથી આહારનો નિષેધ કર્યું એમ મુનિ માનતા નથી. એમ આગાની અને અડી જ નથી તો નિષેધ ક્યાંથી? તે આગાનીને, દોષને જોયું છે કે આ નિષેધ પરંતુ એ સમયની પર્યાયનો સ્વભાવ એવું છે કાળો દોષ તેને ન જોયો. જે પદાર્થ જોયો જોઈએ તેને ન જોયો અને નિંદાયો જોઈને નિંદાયોને એ થયું (એમ જોયું). એ માટે નિષેધાયા છે
- આત્મા બીજાનો ત્યાગ એમ કરી [બીજું] નથી. પોતાની ઈચ્છાથી આત્મા અડતો નથી.
- દરેક દ્રવ્યમાં પર્યાયને આગળ પાછળ કરવાની તાકાત નથી અને પોતાની તાકાત પણ કોની નથી.
- ક્રમનો નાશ આત્મા કરી શકતો નથી. આત્માને લાગતાવળગતા પ્રકાર ક્યાં તોડે ક્રમની પર્યાય ફૂટી જાય એમ છે નહિ. એ ક્રમની પર્યાય અક્રમ પર્યાય પોતાનો તેનો નાશ કરો.
- દરેક દ્રવ્યની પર્યાય પોતાના બળે ક્રમિક થાય છે.
- 'ક્રમબદ્ધ ને પ્રાયોગિક (અહીં પર નિમિત્તથી થયેલા) ગુણના સામર્થ્યથી તેમજ વૈસ્રસિક (અહીં સ્વાભાવિક) ગુણના સામર્થ્યથી જ્ઞાન વડે પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ નથી કે છોડવું કરાય છે.' !
- અહીં ગુણનો અર્થ પર્યાય છે. પ્રાયોગિક એટલે ક્રિયા પ્રયોગ-નિમિત્તે પોતાના થતાં રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ આદિ વિકારી ભાવ. રાગ આવ્યો તો રાગથી આહારને લઈ શકે કે નહિ? દ્વેષ થયો એ પ્રાયોગિક વિકાર છે. તો દ્વેષથી બીજાને માર મારી શકે એમ નથી. પરની દયા પાળવાનો પ્રાયોગિક ભાવ થયો તો પરની દયા પાળી શકે છે એમ બીજા તાકાત નથી. એને દાસ્ય કરવાનો ભાવ આવ્યો તો [તે પ્રાયોગિક ભાવના સામર્થ્યથી] શું, દાસ આદિ કરે કે નહિ? [ગુરુજી] પાણી સંબંધમાંથી કોઈ દ્રવ્ય થાય છે (એમ નથી). પાણી ઠંડું તો અડતી નથી પરંતુ કોઈ દ્રવ્ય થાય છે તે પણ પોતાથી છે.
- વૈસ્રસિક એટલે સ્વાભાવિક. જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદની અવસ્થા પોતામાં થઈ તો જ્ઞાનની પર્યાય [તા સામર્થ્યથી] પરને સ્પર્શ કરવા કરી શકે કે નહિ? ગણધરે ભગવાનની વાણી ઝીલીને બારે પૂર્વની રચના કરી, તો કહે છે કે ઝીલીને નહિ પરંતુ પોતાની ~~[illegible]~~ પર્યાયની યોગ્યતાએ થયું છે.

- અહીં મૂળ શબ્દે પ્રયોગ ઉલ્લ. મૂળ તો દ્રુપ છે, એ તો પ્રકારતાનો, ગુણતાનો નહિ, ગુણાદાર કોટિનો નહિ.
- વિવિધી પ્રયોગ [પ્રયોગિત] પણ પરને સ્વરૂપની નહિ અને સ્વિતર વિભાગી પ્રયોગ [વૈજ્ઞાનિત] પણ પરને સ્વરૂપની નહિ. અંદર ઘાણું નિર્ણય ગયા પ્રયાસ્યું તો એ તરણો દોષ જીવો ફરી શરૂ કરેલા પરદ્રવ્યની પ્રયોગ ફરી શરૂ થોડ છે નહિ.
- અહીં તો મૂર્તિનું ઉદાહરણ છે. મૂર્તિને એક ગુણાદાર છે [જાણું તેઓ પરમાણુ નહિ]. તો કહે છે કે ગુણાદાર કોણ છે એ તારા ફરતો નહિ પરંતુ તેની પ્રયોગની યોગ્યતાથી કાર્ય છે. મુમુક્ષુ: અનગારાદાર્ય દશા તો ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે હોય છે. ઉત્તર: ન તેઓનો પુરુષ થયો છે? અહીં તો સિદ્ધિ હોય તોપણ ગુણાદાર ઉપ શરતો નહિ (એટલું સિદ્ધ કર્યું છે).

(પુ.ત.-૨૧). નિમિત્તને વશ થઈને સ્વિતર કાર્ય છે તેને અહીં પ્રયોગિત કહે છે. ફક્ત નિમિત્તના પ્રયોગમાં જોડાતા સ્વિતર કાર્ય તેને અહીં પ્રયોગિત કહે છે. પોતાની પ્રયોગનો ક્રિયા છે એ પોતાથી સ્વિતર કે સ્વિતર કાર્ય છે, તેનું ગ્રહણ-ત્યાગ કાર્ય છે પરંતુ પરવસ્તુના ગ્રહણ અને ત્યાગ (આત્મા કરે) કોણ છે નહિ.

- 'વળી, (કર્મ-નોકર્મરૂપ) પરદ્રવ્ય જ્ઞાનનો- અમૂર્તિ આત્મદ્રવ્યનો- આધાર નથી, તથા કે તે મૂર્તિ પરદ્રવ્ય છે; (અમૂર્તિને મૂર્તિ આધાર હોય નહિ.) તેથી જ્ઞાન આધારી નથી. માટે જ્ઞાનને દેહની શંકા જ કરવી.' :
- નોકર્મ એટલે શરીર, વાણી એ મૂર્તિ કર્મ, નોકર્મ પરદ્રવ્ય તે જ્ઞાન અર્થાત્ આત્મા અમૂર્તિ છે. અમૂર્તિને મૂર્તિ આધાર હોય નહિ. તેથી જ્ઞાન (= આત્મા) આધાર કરવાનો નહિ. 'માટે જ્ઞાનને દેહની શંકા જ કરવી' અર્થાત્ આત્માને દેહ છે તેની શંકા જ કરવી. ત્યારે દેહ કિનો છે? દેહ જડનો છે. માટી-ધૂળ છે.
- એક ગામ ગામ ગામને અડતી નહિ- એવા ઉદ્દેશ કરવા. તો ગામ ઉભરી જાય. અમુક અમુક પદાર્થોનો ડું કરી દું એ ગામ ઉભરી જાય.
- ભાષા પણ પોતાથી (-ભાષાવર્ગણાથી) ભાષાપર્યાય થાય છે, આત્માથી નહિ. કલમે ગોકો, વાણીને ગોકો એ બધા વાત જૂઠી છે. કેવળજ્ઞાની વાણી ફરી શરૂ નહિ.
- અમૃતચંદ્રાચાર્ય તો કહે છે કે ડું તારી શબ્દને અડયો નહિ, શંકા ડું શાંકે બનાવું? અને એ શબ્દ બોલાતાંની સાથે જ્ઞાન થયું છે એવો સાંભળ્યા જ્ઞાનો. પોતાના તેને પોતાની પર્યાયે નિમિત્તના અવલંબન વિના શબ્દાને તેને સ્વભાવ થાય છે.
- '(અહીં 'જ્ઞાન' કહેવાથી 'આત્મા' સમજવો; તથા તે આત્મા સિદ્ધક્ષેત્રે ઉદાસીન જ્ઞાનદર્શનનો પ્રસારદાર થાય છે. એ જ્યારે રોગાદિ વિકારભાવ આત્માને જ્ઞાન જ કહેવા આવ્યા છે.)
- સ્વરૂપ જ્ઞાન છે, તેને આત્મા કહેવો એ પ્રસારદાર છે.
- (ખુલાસો:) 'જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા અમૂર્તિ છે અને આધાર તો કર્મ-નોકર્મરૂપ પુદ્ગલમય મૂર્તિ છે; તેથી પરમાર્થે આત્માને પુદ્ગલમય આધાર નહિ. વળી, આત્માનો એવો જ સ્વભાવ છે કે તે પરદ્રવ્યને તો ગ્રહતો જ નહિ; - સ્વભાવરૂપ પરિણામો કે વિભાવરૂપ પરિણામો, પોતાના જ પરિણામનો ગ્રહણ ત્યાગ છે, પરદ્રવ્યનો ગ્રહણ-ત્યાગ તો જરા પણ નહિ'

- જ્યારે તે પોતાના જ્ઞાન લીલાથી રચરૂપે રહે અને તે જ્ઞા અને ક્રિયારૂપ રહે; એક સ્થિર અને અસ્થિર બધું પોતામાં જ્ઞી રાખે છે પરંતુ પરનું તેણે જ્ઞી રાખતો નથી. આ તો ધર્મરૂપ-સામાન્યલક્ષણ-જ્ઞાનરૂપે પરિણામો, આ તો ક્રિયાત્મક, અનુભવાત્મક પરિણામો એ તારા દેખિતાં છે, પરના નહિ.

સ.પ્રા.તા.- ૩૧૭
જયપુર જ્ઞાન - ૬

ગાથા- જયપુર જ્ઞાન : દૃષ્ટિકોણ

(૧) જોડકાં જોડો :-

1.	પ્રાયોગિક	A. આત્માના સમ્યગ્દર્શનાદિ સ્વાભાવિક નિર્મળ ભાવો
2.	વૈસ્રસિક	B. ઉર્જા વિભિન્ન પ્રયોગોમાં જોડાતાં- તેના રંગો ઘેરા-વિરાટી મુજબ બદલાય

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. 'જાણે છે જ નહિ' - એ આ ગાથાઓનું તાત્પર્ય છે.
2. આ ગાથાઓમાં મુનિરાજની સૈદ્ધાંતિક જાગૃતિની પ્રેરણા કરવામાં આવી છે.
3. શ્રી પ્રવચનસારમાં મૂર્તિક પદાર્થોને જાણનાર જ્ઞાનને મૂર્તિક કહ્યું છે, તે અનુસાર મૂર્તિક આકારને ગ્રહણ કરનાર આત્માને પણ મૂર્તિક કહી શકાય છે.
4. ગાથાર્થના શબ્દો → 'જેનો આત્મા' જો અહીં તમારો અને મારો આત્મા શુદ્ધ થાય છે.
5. અહીં 'જેનો આત્મા' કહેતાં પૂર્વોક્ત ગાથાઓ અનુસાર જેણે ગ્રહણયોગ્ય બધું ગ્રહ્યું છે અને છોડવાયોગ્ય બધું છોડ્યું છે એવા આત્માની વાત છે.
6. 'આહારક' અર્થાત્ આહાર કરનારો.
7. આત્માને તો આહાર છે જ નહિ પરંતુ શરીર આહાર લે છે-એમ અહીં કહ્યું છે.
8. [આહારના] રજકણ [શરીરના] રજકણમાં ગયા જતા નહિ માટે શરીર પણ આહાર લેતું નથી- એમ અહીં કહ્યું છે.
9. જગતના બહિરાત્મા તો જે આવા [ઉપરોક્ત] જાપ માટે ઝૂરે છે તેને ઊલટો જાપ કરવો પડતો નથી.
10. વૈસ્રસિક ગુણ [પર્યાય] વડે ઊલટાની પર્યાય બદલાતી શકતી નથી, પ્રાયોગિક ગુણ [પર્યાય] વડે ઊલટાની પર્યાય બદલાઈ શકાય છે, જેમાં કું ઉલટાવાથી ઊલટાને માટી શકું છું
11. નિશ્ચયદૃષ્ટિમાં જ્ઞાને નીચું તેજ મંદ અને પ્રકાશના વિકાસ હોય શકે છે એમ અહીં કહ્યું છે.
12. બાર પૈસે શેર તો મણના અઢી રૂપિયા. [૧ મણ = ૪૦ શેર × ૪ પૈસા = ૧૬૦ પૈસા ; ૧૬ આના × ૪ પૈસા = ૬૪ પૈસા = ૧ રૂપિયા ∴ ૧૬૦ પૈસા = $2\frac{1}{2}$ રૂપિયા]
13. જગતમાં વૈસ્રસિક ગુણ [પર્યાય] પ્રકાશે છે- સંપૂર્ણ જગતમાં પ્રાણી છે તેમ સંસારમાં સિંહ અને બાઘ એક સાથે બેસે છે.
14. ફિલ્મી જગતને પ્રજા પૂછવાની તાકાત ઉદ્ભવી જાય છે.
15. 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્' અર્થાત્ સ્વાભાવના આશ્રયે હું મારા મિથ્યા અતિપ્રયાસનો નાશ કરું છું- ત્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય.

(૩) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. હવે મારા શરીરનો ત્યાગ કરવાનો દિન છે માટે મારા શરીરને હું છોડું - સંભારો કરું, એવો ભાવ મુનિરાજને હોય છે.
2. 'વળી, (ઉત્પન્નાતિરૂપ) પરદ્રવ્ય જ્ઞાનનો - અમૂર્તિક આત્મદ્રવ્યનો આહાર નહિ ! શરીરનું આ દિન સંભારાની છેલ્લી સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. આ આહાર છોડું એવો [ભાવ] વેદાય છે ત્યારની આ વાત છે.

૩. પરમાર્થ આત્માને આકાર નથી એમ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરીને કહી જ્યું તે સંકેતો છે.

4. બધા પદાર્થનું ગ્રહણ [સંયોગ] અને પૂર્વ પદાર્થનો ત્યાગ [વ્યય-વિયોગ] એટલા જ ગ્રહણ-ત્યાગ સારામાં છે, બીજા કંઈ નહિ.

5. આત્માને વ્યવહારથી આકાર છે.

6. આત્માને વ્યવહારથી પણ આકાર નથી, માત્ર આકાર જે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે. પરમાર્થ તો આત્મા માત્ર પોતાના પરિણામને જ ગ્રહે છે.

7. જ્ઞાનવાળને પૂર્વ વીતરાગના પ્રકારથી ઘાતિકર્મનો નાશ થાય છે.

8. એટલે શાન્ત ચિત્ત જીવને અડતી નથી - એવો મુક્ત દશાં અનંત અનંત પદાર્થોનો કુંતલ કુંભ એવો ગાર ઉતરી જાય છે.

9. જેટલે વિકલ્પોને લક્ષણમાં જ લક્ષણનો વ્યવહાર કરાય છે, એટલે આત્મા તો શાન જ છે.

10. સ્વભાવરૂપે પરિણમે કે સ્વભાવરૂપે પરિણમે, આત્માને પોતાના જ પરિણામના ગ્રહણ-ત્યાગ છે પરંતુ પરદ્રવ્યના ગ્રહણ-ત્યાગ જરાપણ નથી.

ફિકરા - ૨૩૮

સિદ્ધાન્તિક:- આત્માને દેહ જ નહિ હોવાથી, પુદ્ગલમય દેહરચરૂપ લિંગ (-વેષ, ભેષ, ગોદર વિગેરે) મોક્ષનું કારણ નથી - એવા અર્થનું આગામની ગાથાઓની સૂચનારૂપે કહે છે:-

ફિકરા:- આ રીતે નિશ્ચયે જ્ઞાનને દેહ જ નથી,
તે દેહરૂપ લિંગ તેને મોક્ષનું કારણ નથી. ફિ. ૨૩૮

સિદ્ધાન્તિક:- આમ શુદ્ધ જ્ઞાનને દેહ જ નથી; તેથી જ્ઞાનને દેહમય લિંગ મોક્ષનું કારણ નથી.

શંકા:- જો સંસ્કારયુક્ત આકાર નથી તો શરીર તો શેનો હોય? 'શુદ્ધ જ્ઞાન' કહ્યું છે.

(પ્ર.ન.ગાથા) જ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધ સંસ્કાર છું એવા દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને ચારિત્રના ધારક છે તો એવો 'શુદ્ધ જ્ઞાન' દેહ જ નથી. નિશ્ચયથી આત્માને દેહ જ નથી. તેથી છું તો જાણનાર-દેખનાર, દૃષ્ટા-જ્ઞાતા છું એમ અનુભવમાં આવ્યું એવા જ્ઞાનને દેહના વિકલ્પ- જે આકાર, નગરપણું વગેરે ગોદર ક્રિયાઓ મોક્ષનું કારણ નથી. દૃષ્ટાન્તથી, જોયું આકાશ દેહના વિકલ્પ છે. પરંતુ તો અંદર જે પોલ મહાપુરાણ વિષ્ણુ જેવું એક મહા દેહની અંદર છે, એ તત્ત્વ મોક્ષનું કારણ નથી.

(CD 16 # 460) • જાણનાર-દેખનાર જ્ઞાન આત્માને દેહ નથી તો નગરપણું કે મોક્ષનું કારણ પણ નથી. સંઘયણ [-સંહનન] હોય તો જ ધ્યાન થાય એમ નથી. ૨૮ મૂળગુણના વિકલ્પ તો મોક્ષનું કારણ નથી. ઘોરતપ ગાથાઓ છે જે, એવાને આચાર્ય ઘોર અંદર મુનિ થઈ જાય છે.

• શંકા- "તમે નગ્ન વિના આકાર તો છો અને અમે નગ્ન વિના વસ્ત્ર પાત્ર સહિત દીક્ષા- એમાં શું વાંધો છે? આપે વિરોધ-વિરોધ બન્ને જ મોક્ષ થઈ શકે છે."

સમાધાન:- ભાઈ! લિંગ તો એવું જ [-વિરોધ જ] હોય, પરંતુ લિંગને કારણે મોક્ષ થતો નથી. [આગળ કહેશે પુદ્ગલ] જ્યારે તે ત્યારે નિમિત્તપણું તો બેઉ સ્થિતિમાં -તે જ હોય તેમ મુનિપણું કોઈ ત્યારે નગ્નપણું જ એમાં નિમિત્ત હોય. એકાંતે વિકલ્પ- એક વસ્ત્ર જ હોય. વિકલ્પ સહિત વસ્ત્ર ધારણ કરનાર પોતાને જે મુનિપણું માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

• 'જાતિ વેષનો ભેદ નહિ કહ્યો માર્ગ જે હોય...' એના અર્થ એમ થાય છે કે 'જે દેહનો માર્ગ હોય તો જાતિ, વેષ એવો જ હોય. ઘોડાઓમાં જેનો જન્મ થયો હોય તેને મુનિપણાની પ્રાપ્તિ ન જ હોય. ગાધેડા, ઊંટ વગેરેને હોય.

ગાથા-235: ધર્મસાર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. સંથારા સંબંધી પૂર્વોક્ત ગાથા જય ઘ ના ઉપસંહારની આ ગાથા છે.
2. આત્માને [દેહરૂપ] સિવા નહિ માનતા અર્થની હવે પછીની ગાથાઓના ઉપોદ્ઘાતરૂપે આ ગાથા લખવામાં આવી છે.
3. આત્માને દેહ જ ન હોવાથી પુદ્ગલમય દેહસ્વરૂપ સિવા મોક્ષનું સ્થાન નહિ આવું પ્રતિપાદન આ ગાથામાં થયું છે.
4. આહાર, નગરપણું, સંહનન, જાતિ ક્રિયાઓ, ઉપકરણ, ગોત્રપણું, 28 મૂળ ગુણો, પંચ મહાવ્રતાદિના રીતિનો આદિ દેહના ચિહ્નો છે.
5. જેમ દિગંબર મુનિ મમત્વ વિના આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેમ શ્વેતાંબર સાધુ પણ મમત્વ વિના વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ ગ્રહણ કરે તેમાં કંઈ ખોટું નથી; માટે મોક્ષ દિગંબર અને શ્વેતાંબર બન્ને સાધુઓને શક્ય છે.
6. લિંગને સ્થાને મોક્ષ થતો નથી પરંતુ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે [નિમિત્તપણે] સિવા તો દિગંબર જ હોય છે.
7. જ્યારે મુનિપણું આવે ત્યારે નગ્નપણું જ તેમાં નિમિત્ત હોય, જેમ નગ્ન પુદ્ગલ જ્યારે ગતિ કરે ત્યારે નિમિત્તપણું ધર્માસ્તિકાયને જ હોય.
8. ચિત્તથી સહિત વસ્ત્ર ધારણ કરનાર પોતાને મુનિ માને તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
9. 'જાતિ ભેદનો કોઈ નહિ, ક્રિયા માત્ર જ હોય...' અર્થાત્ બ્રાહ્મણ આદિ જાતિ તેની જાતિ હોય પરંતુ જો ક્રિયા માત્ર હોય તો તેને મુક્તિ મળી શકે છે.
10. ઉપરોક્ત કથનનો અર્થ એમ છે કે જો ક્રિયા માત્ર હોય જાતિ, વેશ આદિ જ હોય. બ્રાહ્મણને મુનિપણાની યોગ્યતા જ ન હોય, પરંતુ બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિયને હોય.

ગાથા - ૭૦૬, ૭૦૮

વિચારણા:- હવે કયા અર્થને ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:-
- જુદુ પરિણતાં મુનિસિંગને અથવા ગૃહસ્થી સિંગને ગ્રહીને કહે છે મૂઢજન 'આ સિંગ મુક્તિમાર્ગ છે.' ૭૦૬.
- પણ સિંગ મુક્તિમાર્ગ નહિ, દર્શન જિનમય દેહમાં જેમ સિંગ છોડી જ્ઞાન જે આત્મા, દર્શન રહેલા. ૭૦૮.

ટીકાનો અર્થ:- [૭૦૬]. જુદુ પ્રકારના મુનિસિંગને અથવા ગૃહીસિંગને ગ્રહણ કરીને મૂઢ (અજ્ઞાની) જનો એમ કહે છે કે 'આ (આવું) લિંગ મોક્ષમાર્ગ છે.'
- [૭૦૮]. પરંતુ લિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી; કારણ કે દર્શન જે પ્રકારે જિનમય બનતા થકા લિંગને છોડીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ સેવે છે.

ટીકાનો ભાવાર્થ:- • ચોથી ગાથાનો ભાવ શું? આદાર નહિ અને દેહ પણ નહિ. કોઈનો આત્મા (છે). દેહની (પુ.નં. ૭૮૨) ક્રિયા પોતાની નહિ, જ્ઞાનની જાણપણાની ક્રિયા પોતાની છે. દેહની ક્રિયા બધાં થાય છે ત્યારે એવું જ રાગપ્રયત્નથી જ્ઞાન લિંગાની અપેક્ષા લિંગ-લિંગનું જ્ઞાન અને પોતાનું જ્ઞાન-પોતામાં એમ સાથે થાય છે.

- (ટીકા:-) 'ફરક્યાં તાંતિ અજ્ઞાનીક દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનતા થકા મોહિક દ્રવ્યલિંગને જ ગ્રહણ કરે છે,...'! ફરક્યાં અજ્ઞાની તાંતિ દ્રવ્યલિંગને (આકૃતિ) જે બનાવવું, દોરવાની, આસનાની-બેઠકને આસનું ઘોડે જાની ક્રિયા છે તે ક્રિયાલિંગને તથા શરીરની ક્રિયાને મોક્ષમાર્ગ માને છે. આવા મિથ્યાત્વને લીધે નેમાં મુનિપણું, ગૃહપણું આદિ અંગીકાર કરે છે.
- દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એવું ત્રિધાની સ્વરૂપ છે. નિશ્ચિત દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રકાર થાય છે. જ્ઞાયક લિંગને લીધે અંદર દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તેની [પ્રકાર] ઘટના નહિ. દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માને એ તો જૂઠું છે પરંતુ જો [અજ્ઞાની જનો] તો દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનીને ગ્રહણ કરે છે- એમ પાડ છે. આ પ્રોનાઝિટની વાત નહિ. એ તો તેવું જ નહિ. ચારિત્રદોષને સ્વરૂપ શ્રાવક નિત્ય બનીને આનંદમાં રમે છે તેને તેવું કહેવાય છે. આ આસ્તિક [સાધુપણાની વ્યાખ્યા] છે.
- તો (દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનીને ગ્રહણ કરું તે) અનુપચરિત વ્યવહાર છે; કારણ કે બધાય જ્ઞાયક અંતરંગ, શુદ્ધ જ્ઞાનમયપણું હોવાને લીધે દ્રવ્યલિંગને અનુપચરિત શરીરના મમત્વનો ત્યાગ હોવાથી, શરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગના ત્યાગ વડે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની મોક્ષમાર્ગપણાને સિદ્ધના કાળમાં કાળે છે (આકૃતિ તેનો શરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગનો ત્યાગ કરીને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ નહીં કેવળના કાળમાં કાળે છે).'!
- ચારિત્રને શરીરની સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ દેવો - મમત્વનો ત્યાગ દેવો. [તેનો] અંતરમાં આનંદમય સ્વભાવનું અવલંબન લઈને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું સેવન કરવા દેવો.
- [ચારિત્રને] શુદ્ધ જ્ઞાનપણા કહેવામાં પણ દોષ પડ્યો. એનો પણ શુદ્ધ જ્ઞાનમય દેવો. ચારિત્રને એ કયા પ્રકારે કર્યું તો પણ! તું પણ કરવો! એમ કહે છે. પોતાનું પૂર્ણ સ્વરૂપ પરમેશ્વર આત્મા છે. તે પરમેશ્વરની પ્રતીતિ કરો, અનુભવ કરો, તેનું જ્ઞાન કરીને તેમાં રમણતા કરો. દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ ન કરો કે મેં દ્રવ્યલિંગ ગ્રહણ કર્યું

છે તો મારો મોક્ષ થશે એવા વેષમાં તીર્થ મોક્ષમાર્ગ છે એમ ન માનો.

- આમ શરીરની, સંયોગની ક્રિયા કોના નહિ. સંયોગ તે કોના નહિ, કેવળ મારા સ્વભાવને આમ તો જોઈએ છીએ. જ્ઞાયકભાવ તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની સેવા કરે છે તે આમ જોઈએ છીએ. આ બાકી બીજાનું થાય છે એમ (દુનિયા) જોતી નહિ, સંયોગને જોવાવાળાની દૃષ્ટિ તે મિથ્યા છે. [આમાંને] સંયોગ બુદ્ધિ છૂટી જાય છે. આમ તો જડનાનું (જડનું), ત્યાગ તથી એમ કોના નહિ. આમ તો કેવળ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સેવન કરે છે એમ જોઈએ છીએ.
- ભગવાન તીર્થ તે છે કે તેમાંના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રભાવ ન પડે, કિંતુ કર્મ તો અનુભવ (પરિણામ છે). એની તે છે કે આમ જોઈએ છીએ.
- જે વાત આવે- એટલે દૃષ્ટિની ક્રિયા તે મોક્ષમાર્ગ નહિ. ભગવાન- ભગવંતે જોયાના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જોઈ રહે છે. [અને એ રીતે તીર્થ જય જાય છે તે અનાદિ એ પણ તીર્થ ભગવાના મતિજ્ઞાનમાં આવી રહે છે-એમ પાઠ છે.]
- મુમુક્ષુ: સમકિતવાળાનું તીર્થ [ભાવ] ચિંતન જોયે તે અંતર જોયે?
ઉત્તર: અંતર.. અંતર એનો ભાવ દેખે. એની ભાવના કરે બાકી આદિ દેખે.
- (ભાવાર્થ:-) 'જો દેહમય દૃષ્ટિવંતો મોક્ષનું નિશાન દોષ તો અર્હંત દેવ વગેરે દેહનું મમત્વ છોડી દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને શા માટે સેવતા? દૃષ્ટિવંતોએ જ મોક્ષ પામતા! માટે એ જાણી લેવું કે- દેહમય લિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ. પરમાર્થે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ આત્મા જ મોક્ષનો માર્ગ છે.'
- એ અજ્ઞાનીએ મનગમતા એને પંચ મહાવ્રત કાંઈ મોક્ષમાર્ગ નહિ. [આત્મા દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર-રૂપ છે, પરંતુ] આત્મા પંચમહાવ્રત, રાગાદિ રૂપ નહિ.
- ત્યાં તીર્થના સમય તરફ અનંત ગુણા ગુણા એક આત્મામાં છે એને એક એક ગુણમાં ગુણના ભેદી છે એવાની! બાકર ફેરવ્યે વાત કરી બાય એમ છે.

(CD 16 # 480 & # 481)

- આ ગાથા પરથી એ નીતિ તે છે કે રાગ તારે મુક્તિ થાય છે. તેમાંથી એકને પણ ન માને તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તેથી સ્ત્રીને, શૂદ્રને, અન્યમતિના ભગવાને મુક્તિ થાય. [તે બરાબર નહિ.] અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વભાવ મુક્તિને વસ્ત્ર-પાત્ર ન જ હોય. જેમ ગતિમાં નિમિત્ત ધર્મ-સ્તિકાય જ હોય તેમ દેહના આકાર રૂપે મુક્તિ થાય જ થાય.
- 'એમ એમણે બોલવામાં આવે છે' કારણ એમણે આમ કર્યું, આવા દેહ અર્હંતની દેવી એમ એમને જાણીએ છીએ. એમણે જે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમાં છે તે અર્હંતોને દેવ એમ આમાર્યો તે છે. મૂળસંઘમાં પણ એની આ જ માર્ગ સેવતા દેવ. નિશ્ચય રત્નત્રય મુક્તિ એને પ્રાપ્ત કરેલને હોય છે.
- "પામરી" કોરાને પુણ્ય-પાપ, રાગ-દ્વેષને તોડી નાખ્યા છે એવા મુનિ.

ગાથા-૪૮, ૪૯: ધર્મસાર

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉપાડો:-

1. પુદ્ગલમય દેહસ્વરૂપ લિંગ મોક્ષનું કારણ નહિ, મોક્ષનું કારણ તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે - એવા ગાથાનું તાત્પર્ય છે.
2. જેઓ નગ્ન દિગંબર દીક્ષા લઈને અને પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે, પરંતુ મૂઢ વિચાર છે, તેઓને લક્ષે સમ્યગ્દર્શન ન હોય તોપણ આપણા જેવા ગૃહસ્થ સંસારી હોય તો તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ જ છે.
3. જ્યારે મને અત્યારે સમકિત ન હોય પરંતુ જો હું દીક્ષા ધારણ કરીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક આચરીશ તો મને સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ ક્રમે ક્રમે થઈ જ જશે.
4. બાહ્યલિંગને કારણે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર કંઈ પ્રગટ થતાં નથી.
5. આ ગાથાઓમાં દિગંબર સાધુઓની વાત કરી છે.
6. ગાગરમાં સાગર ભરીને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં જે આનંદરૂપે રમે છે તેને સાધુ કહેવાય છે.
7. દ્રવ્યલિંગમાં મમતા કરવા અર્થાત્ જે દ્રવ્યલિંગ ગ્રહણ કર્યું છે તેને મારો મોક્ષ થશે એવા દ્રવ્યલિંગમાં નિર્ગ્રંથ મોક્ષમાર્ગ છે એવી માન્યતા હોય.
8. અરિહંત ભગવંતોને દ્રવ્યલિંગમાં મમતાનો ત્યાગ હતો અને તેઓ અંતરમાં ચૈતન્યદ્રવ્યના આશ્રયે પ્રગટેલા દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રનું સેવન કરતા શુદ્ધ જ્ઞાનમય હતા.
9. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી આપણને પ્રેરણા આપે છે કે પ્રભુ! અરિહંતોએ આ પ્રમાણે કર્યું તો તું પણ એમ જ કરને!
10. અડિગનો સ્વભાવ દૃષ્ટિવાળા છે, માટે પાછી અડિગને હું ધર્યું એમ જોયું તે સ્વભાવદૃષ્ટિ છે.
11. જ્ઞાનીને સંયોગદૃષ્ટિ રહી ગઈ છે અને સ્વભાવદૃષ્ટિ થઈ છે માટે તેઓ નગ્નપણું આદિ લિંગ જોતા નથી પરંતુ અંતરમાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનું સેવન કરે છે.
12. ઇન્દ્રિયથી જ્ઞાની જીવને જાણ્યા કરે છે કે અજ્ઞાની તે જાણી શકતા નથી.
13. ૨૮ મૂળગુણ, પંચમહાવ્રતાદિ [લિંગ] એ મોક્ષમાર્ગ નથી પરંતુ તે મોક્ષમાર્ગમાં નિયમથી આવશ્યક છે.
14. આ ગાથાઓમાં એમ નથી કહ્યું કે સ્ત્રીને, ગૃહસ્થને, અન્યમતિ આદિને મુક્તિ ન થાય, તેથી સ્ત્રીમુક્તિ આદિનો નિષેધ આપણે ન કરવો જોઈએ.
15. જેમ ગલીમાં નિયમ ધર્માસ્તિકાય જ હોય, દેશમાં નિયમ સાચા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ જ હોય, તેમ અતીન્દ્રિય આનંદમાં ઝૂલનાર મુનિને વસ્ત્ર-પાત્ર ન જ હોય.

(2)

1. 'એમ અમને જણાવ્યું આવે છે' અર્થાત્ આવી દશા અર્હંતની હતી એમ અમે જાણીએ છીએ.
2. 'પાસંડી' અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ, રાગ-દ્વેષને જેણે તોડી નાખ્યા છે એવા મુનિ.

ગાથા-૪૧૦

ટીકાર્થ:- 'દર્શન એ જ સિદ્ધિ છે (અર્થાત્ દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે - એમ સિદ્ધ છે)':-

ગાથા:- મુનિલિંગ ને મૂઢીલિંગ - એ લિંગો ન મુક્તિ માર્ગ છે;
ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનને જિન મોક્ષમાર્ગ જિનો કહે. ૪૧૦.

ભાવાર્થ:- મુનિના અને ગૃહસ્થના લિંગો એ મોક્ષમાર્ગ નહિ; દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જિનદેવો મોક્ષમાર્ગ કહે છે.

ટીકાર્થ:- પાખંડી અર્થાત્ મુનિ. લોકમાં એમ કહે છે કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ (પુનઃ-ઝર) છે, બધાં મોક્ષમાર્ગ નહિ. જેટલાં સ્વ આશ્રય તેટલાં મોક્ષમાર્ગ. જેટલાં પરાશ્રય તેટલાં બંધમાર્ગ.

- (દૃષ્ટિ:-) 'દ્રવ્યલિંગ પરંપરા મોક્ષમાર્ગ નહિ, ત્રણ કે તે (દ્રવ્યલિંગ) શરીરાશ્રિત દેખાવે પરદ્રવ્ય છે.': પરંપરા તો ક્રમબદ્ધની ક્રિયા, ૨૮ મૂળગુણ એ કોઈ મોક્ષમાર્ગ નહિ, ઘણાં કાળ સુધી રહેતા નહિ. પૂર્વ ભવમાં ન હોય તેને કાળે છે. અનુકૂળ ભાવના શુભ ભાવ કાળે છે પરંતુ એ મોક્ષમાર્ગ નહિ. પરંપરા એટલે શરીરાદિને તે મોક્ષમાર્ગ નહિ ત્રણ કે શરીરાશ્રિત દેખાવે પરદ્રવ્ય છે, વ્યવહારથી જણાવાયું છે. નિશ્ચયથી એ તો કહે છે કે બાહ્ય મુક્તિ થાય છે, પરંતુ નહિ. [સમયસાર] દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની ક્રિયાનું ધામ જ્ઞાયક[આત્મા] છે, દ્રવ્યલિંગ બિલકુલ મોક્ષમાર્ગ નહિ.
- 'દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે, ત્રણ કે તેનો આત્માશ્રિત દેખાવે સ્વદ્રવ્ય છે.'
- જેટલો આત્માનો આશ્રય તે સ્વદ્રવ્ય. અહીં [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગની] પર્યાયને સ્વદ્રવ્ય કહ્યું છે. કઈ પર્યાયને? કયા સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય છે તે પર્યાયને પણ સ્વદ્રવ્ય કહ્યું છે. અને પોતું (દ્રવ્યલિંગ) શરીરાશ્રિત દેખાવે પરદ્રવ્ય છે.
- નિયમસારમાં મોક્ષમાર્ગની નિર્મળ પર્યાય પણ સ્વદ્રવ્ય કહે, ત્રણ કે પર્યાયિમાંથી બને [નિર્મળ] પર્યાય આવતી નથી પર્યાયના આશ્રયથી શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થતી નથી. અને તેથી તેને દૂર કરને ઠાકલાવાયત કહી છે, તેનાં સ્વદ્રવ્ય નિયમની જેટલી પર્યાય છે તે બધા પરદ્રવ્ય છે એમ કહ્યું છે: જેટલી પર્યાય છે તે બધી વ્યવહારનયનો વિષય છે, દ્રવ્ય નિશ્ચયનો વિષય છે.

(ખુલાસો:-) 'મોક્ષ છે તે સર્વત્રના કાળાદિક આત્મપરિણામ (-આત્માના પરિણામ) છે, માટે તેનું ત્રણ પણ આત્માના પરિણામ જ કહ્યું કહેવાય. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આત્માના પરિણામ છે; માટે નિશ્ચયથી એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે.':

- રાગાદિ આત્માના પરિણામ નહિ. સિદ્ધને પણ આત્મપરિણામ છે તો તેનું ત્રણ પણ આત્મપરિણામ કહ્યું કહેવાય. તેનું ત્રણ રાગાદિ નહિ. રાગાદિ તેનું ત્રણ છે.
- આત્મા મુક્તસ્વરૂપ છે તો [તેના આશ્રયે] મુક્તસ્વરૂપના પરિણામ પ્રગટ થાય છે અને રાગ તો બંધ[સ્વરૂપ] છે [તો] તેમાંથી બંધનું ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી એની કોટ છે - [કહેવા છે.] મોક્ષના પરિણામ [સંવરનિર્જરા] નિર્મળ છે એને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એમ કોઈનું નિર્મળ છે પરંતુ બંધ એની કોટ છે.
- ૨૮ ગાથામાં પુણ્ય અને પાપ અધિકાર અને એમ છે ત્યારે બંધાવાળા આત્મા નિર્મળાવે

છે એમ કહ્યું છે.

- 'પિંડ છે તે દેહમય છે; દેહ છે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યમય છે; માટે આત્માને દેહ [તે] મોક્ષનો માર્ગ નહિ. પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય સિદ્ધ કરવું નહિ એ નિયમ છે.'

(CD16 ગા. 462)

- શરીર પરદ્રવ્ય છે, તેના પરિણામ ભાવપણા પરદ્રવ્ય [કહ્યાં] છે.
- સંયોગી ભાવ નિર્માણ શરીરને આશ્રયે થયેલા છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ કૃત્રિમ વિકાર છે. તેમને અહીં પરદ્રવ્ય કહ્યાં છે અને આત્માના મુક્તિ, જ્ઞાન, દર્શનભાવને, તેઓ આત્માશ્રિત હોવાથી, સ્વદ્રવ્ય કહ્યાં છે. સંચર-નિર્જરા આત્માશ્રિત હોવાથી તેમને આત્મા [સ્વદ્રવ્ય] કહ્યાં છે. એમ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન આત્મા છે. જે વસ્તુને પ્યાર થયેલા પર્યાયને સ્વદ્રવ્ય છે. શાસ્ત્રના જ્ઞાનાદ્વારે જે સ્વદ્રવ્ય નહિ. સ્વસંવેદન જ્ઞાન જે સ્વવસ્તુ છે, સ્વદ્રવ્ય છે. અજ્ઞાનમાં કાંઈ છે તે કે સંયોગી ભાવમાં આકુળતા છે, જે પાડોશી તરીકે ઊભા થાય છે. સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન એ તારી ચીજ છે. જે તારો વારસો રાખશે. પુણ્ય-પાપ તારો વારસો નહિ રાખે, તે તો ચાલી જશે.
- (ભાવાર્થ) · મોક્ષ તે ગુણ નથી, પર્યાય છે. આત્મા સાંનિધ્યરૂપ છે, તેમાં કાંઈ ફેરફાર નહિ.
- પિંડ છે તે દેહમય છે. પાંચ, ત્રણ જેને હોય તેને ચારિત્ર છે અને તે વંદનીય છે એમ નહિ. ચારિત્રનું નિમિત્ત નગ્નપણું છે ચારિત્ર નહિ. મન મૂંઝાયા વિના કદાપિ પુણ્ય-પાપ મારાં નહિ કોઈ નિર્ણય થયા વિના મોક્ષમાર્ગ ન થાય.

ગાથા-૪૧૦ : ઉપસંહાર

(૧) સાચું ? ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ પરંતુ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે એમ આ ગાથામાં સમજાવ્યું છે.
2. જેટલો સ્વાશ્રય તેટલો મોક્ષમાર્ગ, જેટલો પરાશ્રય તેટલો બંધમાર્ગ.
3. પંચમહાવ્રતની ક્રિયા, ૨૮ મૂળગુણનું પાલન આદિ દ્રવ્યલિંગ શરીરાશ્રિત છે માટે પરદ્રવ્ય છે, તેથી મોક્ષમાર્ગ નહિ.
4. જે [દ્રવ્યલિંગ] પરંપરા વિપરીત મોક્ષમાર્ગ નહિ તેથી તેની વિદ્યમાનતા સાચા મોક્ષમાર્ગને સંબંધિત હોતી જ જોઈએ.
5. જેને પૂર્ણ જ્ઞાનદશા ન હોય તેને [સાધક દશામાં] અશુભથી બચવા માટે શરીરાશ્રિત શુભ ક્રિયાઓ હોય છે પરંતુ તેઓ [-તે ક્રિયાઓ] માત્ર વ્યવહારથી જાણવાયોગ્ય છે, ઉપાદેય નહિ.
6. આત્મા દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગની પર્યાય આત્માશ્રિત હોવાથી તે પર્યાય હોવા છતાં તેને સ્વદ્રવ્ય કહ્યું છે.
7. દ્રવ્યલિંગ શરીરાશ્રિત હોવાથી તેને પરદ્રવ્ય કહ્યું છે.
8. જેટલી પર્યાય છે તે બધી વ્યવહારનયનો વિષય છે, દ્રવ્ય તે નિશ્ચય [નયનો] વિષય છે.
9. '... માટે તેનું ફળ પણ આત્માના પરિણામ જ હોવું જોઈએ' અર્થાત્ મોક્ષનું ફળ પણ આત્માના પરિણામ જ હોવું જોઈએ, કોઈ અન્ય દ્રવ્યના પરિણામ [-રાગાદિ] નહિ.
10. મુક્તસ્વરૂપ આત્માના આશ્રયે મુક્તસ્વરૂપના [મોક્ષના] પરિણામ પ્રગટ થાય છે.
11. લિંગ છે તે દેહમય છે અને દેહ પુદ્ગલ દ્રવ્યમય છે, માટે આત્માને દેહ તે મોક્ષનો માર્ગ નહિ.
12. સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન માટે બારણો રાખશો, પુણ્ય-પાપ તો ઊડી જશે.
13. આત્મા સોનગઢ છે, તેમાં ફેર લાગતો નહિ.
14. પાંદડા, ફૂંડળ જેને હોય તેને ચારિત્ર છે અને તે વંદનીય છે.
15. મન મૂંઝાયા વિના અંતરિક પુણ્ય-પાપ મારાં નહિ એવાં નિર્ણય ફર્યા વિના મોક્ષમાર્ગ ન થાય.

ગાથા-૨૧૧

ઉત્થાનિકા:- જો આત્મા જ (અર્થાત્ જો દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ અને દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે) તો આત્મા (મોક્ષ પામતો) શું-કોને ઉપદેશ કરે છે:-

ગાથા:- લિંગ તથા આગાર તે અણગાર-ધારિત નિજાને,
ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનમાં જુ જોડ રે! નિજ આત્માને. ૨૧૧.

અન્વયાર્થ:- માટે આગારો વડે (ગૃહસ્થો વડે) અથવા અણગારો વડે (મુનિઓ વડે) ગ્રહાયેલાં લિંગોને છોડીને, દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં-તે જ મોક્ષમાર્ગ છે તેમાં- તું આત્માને જોડ.

ટીકા:- (ઉત્થાનિકા)- જ્યાં જ્ઞાનપણું તે પંચમહાવ્રતના પરિણામ એ લિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ, (ગ.ન.૨૧૩) એનો જ્યાં જડની ક્રિયાનો છે. તેમાં તે છે તે 'નિશ્ચયથી મળ છે અને વ્યવહારથી મળ છે- એ અનેકાંત છે', પરંતુ એમ નહિ. 'નિશ્ચયથી છે અને વ્યવહારથી નહિ' એનું નામ અનેકાંત છે.

- (ટીકા:-) 'તેથી તે દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ, તેથી સમસ્ત દ્રવ્યલિંગને છોડીને...'
- 'સમસ્ત દ્રવ્યલિંગને છોડીને...' [અર્થાત્] [જડના] ચિહ્નોનો ત્યાગ કરીને...
- જ્ઞાનપણું, પંચમહાવ્રતનો પરિણામ, અંતરંગના ગુણનો પરિણામ એ મળ સંયમપણું નહિ.
- 'દ્રવ્યલિંગને છોડીને...' એ મળ વ્યવહારથી છે છે. જેટલાં બાહ્યના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય સ્વરૂપમાં લીન થાય તો વ્યવહાર રત્નત્રય જે દ્રવ્યલિંગ છે તે હોતાં નથી તેને આવી છોડીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે- છોડ્યું છે એમ નહિ કહ્યું તો બાધ મળ નહિ.
- 'સમસ્ત' દ્રવ્યલિંગ. સમસ્ત શબ્દ પડ્યો છે. [અર્થાત્] બાહ્યક્રિયા અને રાગની અંતરક્રિયા બધાને છોડીને.
- 'દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં જ, તે (દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર) મોક્ષમાર્ગ હોવાથી, આત્માને જોડવાયોગ્ય છે- એમ સૂત્રની અનુમતિ છે.':
- પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યચિંતન છે. તેનો અનુભવ કરીને પ્રતીતિ કરવી, તેનું જ્ઞાન કરવું અને તેમાં લીન રહેવું તે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. એ મોક્ષનો માર્ગ છે.
- એમ સૂત્રની અનુમતિ છે'- [અર્થાત્] જ્ઞાનરૂપ શિષ્યોની સૂચના એ છે કે તે તારે મુક્તિ જોઈતી હોય તો એ દ્રવ્યલિંગને તારી સાથે છોડી દે. એકદમ બાહ્યલિંગ જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નિર્ગ્રંથપણું (છે), જે સ્વરૂપને આશ્રયે થાય છે, એમાંથી તને ત્યાં જોડવાયોગ્ય છે.
- દેખતા ગાથાનો છે ને? એટલો આદરનો ત્યાગ કીધો પછી એ આવ્યું. મુનિને આદર હોય જ નહિ તરત જ આદર જડ જાય છે. 'ત્યારે શું મૂર્ખા રહેવું?' 'કોણ મૂર્ખો રહે છે? ભાઈ! એ આદરના રાગમાં આબરૂવાળા હતા તે આવ્યા, રહેવાવાળા રહ્યા તેમાં આવતા તેથી શોભતા નહિ. આદર વિના-ઉપાયમાં આવતા તો શિષ્ય મળ નહિ.
- (ભાવાર્થ:) 'અહીં દ્રવ્યલિંગને છોડી આત્માને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં જોડવાનું વચન છે તે સામાન્ય પરમાર્થ વચન છે. તેથી સમકિતી તે મુનિ-શ્રાવકના વ્રતો છોડાવવાનો

ઉપદેશ છે. પરંતુ કોણ કહે.' :

- જ્યાં દુઃખ ભગવાન ન હોય ત્યાં દુઃખ પુણ્ય પરિણામ હોય. દૃષ્ટિમાંથી છોડાવવાયત છે પરંતુ ચારિત્રમાંથી છૂટે નહિ. પુણ્યાદિને મોક્ષમાર્ગ માનવો-એ માન્યતા છોડવી. રાગ છૂટે નહિ. એ તે દૃષ્ટિમાં ધારણા થયું હોય તો એ મોક્ષમાર્ગ છે એવું નક્કી છોડી દે.
- અનુભવમાં કેવળજ્ઞાન આનંદનો સ્વાદ આવ્યો એ નિશ્ચય છે. તેના પુણ્ય રાગને વ્યવહાર [મોક્ષમાર્ગ] કહેવામાં આવે છે.
- 'જેઓ એમ દૃષ્ટિમાંને જ મોક્ષમાર્ગ માને તેમ ધારણા કરે છે, તેમને દૃષ્ટિમાંથી પકડી છોડાવવા ઉપદેશ થયો છે કે - તેમાંમાત્ર ઉદયભાવમાત્રથી, બંધપુણ્યમાત્રથી) મોક્ષ નહિ, પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગ તો વીતરાગ પરિણામ જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે જ છે.'
- [જેઓ] કેવળી વીર - જ્ઞાનસ્વરૂપ એને પણ નદીપુણ્યાદિ નથી એવી ધારણા કરે છે [તેઓને ઉપદેશ થયો છે ?] દૃષ્ટિમાંથી જે રાગ છે તે બંધનું કારણ છે. તેનો પકડ છોડી દે. અંદર વીતરાગ વીતરાગસ્વરૂપ છે. નિરાગ-રાગ વિનાની અંદર અંદર પડી છે તેનો સ્વાદ લે.
- કોણ ગાથાઓ છે તે? કયાંથી આવ્યું છે. મુનિ આવ્યા તેના નહિ. આવ્યા પરમાત્મા છે. પરમાત્માનું ગ્રહણ કર્યું, છોડયું આત્મામાં ત્યાગ થયા નહિ. પરમાત્માના ગ્રહણ એને ત્યાગ આત્મામાં નહિ. ગુણ તો રાગનું, શુભાશુભનું ગ્રહણ એને વ્યવહારથી ત્યાગ છે. નિશ્ચયથી ગ્રહણ એને વ્યવહારથી ત્યાગ. પોતામાં તેનો ધારણ છે તો એ ઊંધી વાત છે, [તેમને] છોડવા પડશે નહિ.
- દૃષ્ટિમાંથી પુણ્યાદિ ઉડ્યા છે. [તે] મોક્ષનો માર્ગ છે એ [માન્યતા] છોડાવવા માટે ઉપદેશ થયો છે. એ પરંતુ છૂટે નહિ.
- પુણ્યાદિના પરિણામ એ આત્માના નહિ. એ તો આત્માના છે, જડ છે. એ પોતાને લાભના નહિ, પરંતુ બંધન કારણ બનવાવાળાં છે; શુભભાવ એને નિમિત્ત એ નહિ.
- વ્યવહાર આચારસૂત્રમાં શુભ અનુસાર જે મુનિ-શ્રાવકના ગુણ પુણ્ય છે, તેઓ વ્યવહારથી નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના નિમિત્ત છે; તે પુણ્યને કાંઈ છોડાવ્યા નહિ, પરંતુ એમ કહ્યું છે કે તે પુણ્યનું પણ મમત્વ છોડી પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગમાં જોડાવાની મોક્ષ થાય છે, શુભ ભાવમાત્રથી - પુણ્યમાત્રથી મોક્ષ નહિ.'
- નિશ્ચય જે દેખે તો વ્યવહારે એને નિષેધ કરવામાં આવે છે. એટલા વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય છે એમ એવા તાત્પર્ય નથી પણ નહિ. એવો વ્યવહાર તો અનંત વાર ત્યાં- 'મુનિપણ ધાર અનંત વાર ગ્રૈવેયક ઉપજ્યો...'
- કોઈ પુણ્ય પરિણામ છોડાવ્યા નહિ પરંતુ કહ્યું છે કે પુણ્યાદિનું મમત્વ છોડી દે. એ મારી ચીજ છે એને મને નિમિત્ત છે એવો ભાવ છોડી દે. અંદર નિશ્ચય સ્વભાવની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન એને રમણતાથી મોક્ષ થાય છે, વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગથી મોક્ષ થતો નહિ.
- એટલો વીર તે એને પુણ્ય પાપ તેનાથી ધર્મ થતો નહિ તો મોક્ષ પણ થતો નહિ.

(ગા16 પ483) • સામાન્ય પરમાર્થ [એટલે] સંક્ષેપમાં પરમાર્થનું વચન છે. જેમાં શક્તિનો વિકાસ પુરુષાર્થ થાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. પુણ્યના વિકલ્પને નહિ પરંતુ શુદ્ધ પરિણતિને આત્મા ઓળખાય છે.

ગાથા-૪૧૧ : દિગ્દર્શન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ગૃહસ્થ કે મુનિનું દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નહિ તોપણ જે મોક્ષમાર્ગ છે એવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં આત્માને જોડવાનો ઉપદેશ અહીં આપ્યો છે.
2. અણગાર એટલે ગૃહસ્થ અને સાગાર એટલે મુનિ.
3. 'સમસ્ત દ્રવ્યલિંગ' એટલે કે નગ્નપણું, પંચમહાવ્રતનો સ્વીકાર, ૨૮ મૂળગુણનો સ્વીકાર - એ બધું સાધુપણાનો અર્થ ગણાય છે.
4. 'સમસ્ત દ્રવ્યલિંગ' અર્થાત્ બાહ્ય ક્રિયા અને બુદ્ધિના રાગરૂપ અંતરક્રિયા.
5. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવનો અનુભવ કરીને તેની પ્રતીતિ કરવી, તેનું જ્ઞાન કરવું અને તેમાં લીન રહેવું તે મોક્ષનો માર્ગ છે.
6. 'સૂત્રની અનુમતિ છે' અર્થાત્ વીતરાગ સ્વરૂપસ્થિતિની સૂચના છે.
7. અહીં મોક્ષમાર્ગને બુદ્ધિ દ્રવ્યલિંગ છોડવાનું કહ્યું છે.
8. અહીં મોક્ષમાર્ગને દ્રવ્યલિંગનું વસ્ત્ર-મમત્વ-પણ છોડવાનું કહ્યું છે.
9. મુનિને આહાર હોતો નથી. એ તો આહારના સંજ્ઞાથી જે આવવાવાળા હોય તે આવે છે, મુનિનો આત્મા તેમાં કિંચિત્ ફર્ક નહિ.
10. શાસ્ત્રની આ છેલ્લી ગાથામાંમાં પ્રથમ આહારનો ત્યાગ કીધો અને હવે આ [સિંહનો ત્યાગ] લીધું.
11. અહીં દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનવાનું છોડાવ્યું છે.
12. જેને અનુભવનો અર્થાત્ આવ્યો છે તેના બુદ્ધિ સ્વરૂપને વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે.
13. 'સામાન્ય પરમાર્થ વચન એટલે સંક્ષેપમાં પરમાર્થનું વચન.
14. આત્મા સ્વભાવને નિશ્ચયથી ગ્રહણ કરે છે અને નિશ્ચયથી તેનો ત્યાગ કરે છે
15. આત્મા નિશ્ચયથી સ્વભાવને ગ્રહણ કરે છે અને વ્યવહારથી તેનો ત્યાગ કરે છે. એમ અહીં કહ્યું છે.

(2)- 1. આત્મા પોતામાં લીન થાય છે ત્યારે સ્વભાવથી સ્વયં છૂટી જાય છે [તેને છોડવા પડતા નથી] તેને આત્મા ત્યાગે છે એમ વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે.
2. દ્રવ્યલિંગનો સ્વીકાર તો ઉપરનું ફરજ છે.
3. અહીં પુણ્ય પરિણામ છોડાવ્યા નથી પરંતુ બુદ્ધિનું મમત્વ અને તે મને ઉપકારક છે એવો ભાવ છોડાવ્યો છે.

ફિરા-23E

પ્રસ્થાપિત:- હવે આ જ અર્થને દૃઢ કરતી કારિકાની સાથેની સૂચનારૂપે લખાઈ છે :-

ફિરા:- ઉક્ત જ્ઞાન દર્શનચારિત્રાત્મક એ આત્માનું તત્ત્વ છે; મોક્ષેચ્છુઓ તેને સદા એ જ માર્ગે જ સેવ્યા છે. f. 23E

સ્પષ્ટીકરણ:- આત્માનું તત્ત્વ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ છે (અર્થાત્ આત્માનું યથાર્થ રૂપ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના ત્રિતત્ત્વરૂપ છે); તેને માર્ગના પરત્વે પુરુષે (આ દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર-સ્વરૂપ) માર્ગે જ સદા સેવવાયોગ્ય છે.

ટીકાર્થ:- (સ્પષ્ટીકરણ) - 'આત્માનું તત્ત્વ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ છે (અર્થાત્ આત્માનું (પ્ર.સં.૪૫૩) યથાર્થ રૂપ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના ત્રિતત્ત્વરૂપ છે);...' :

- જ્ઞાન, પ્રજ્ઞાદિ પરિણામ એ આત્માનું પરિણામ નથી; દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ નિશ્ચય પર્યાય એ આત્માની પર્યાય છે. અહીં પર્યાય એ આત્માની પર્યાય નથી, એ દૂરી જાય છે. આત્માના સ્વભાવ અસંખ્ય પ્રદેશો અભિન્ન આકાર ધર્યો છે, એ આકારના સ્વાદની પ્રતીતિ, એ સ્વાદનું જ્ઞાન અને એ સ્વાદમાં લીન થવું એ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે. 'તેને માર્ગના પરત્વે પુરુષે (આ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ) માર્ગે જ સદા સેવવાયોગ્ય છે.' : આ શરીર, માર્ગના પરત્વે પુરુષની જવાબદારીમાં કેવળ આત્માનો સ્વાદ લેવો અને આંતરના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થવા તે તેની શરત છે. માત્ર બહારની અને અંદરની ક્રિયાઓ દ્વારા એ નિર્ણય કરવાનો.
- પર્યાયબુદ્ધિ છોડી દ્યો, દૃષ્ટિ બદલો સ્વભાવ પર અને સમકિતીને બદલો સાધીને છે.

(CD*16 * 483). • સમાધિશતક તરફથી તરફીને ઉલ્લેખ નથી.
- પહેલાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રને આત્માના પરિણામ કહ્યા હતા. અહીં તેમને આત્માનું તત્ત્વ એટલે સ્વરૂપ અર્થાત્ રૂપ કહે છે. જેનું એનું ત્રિતાન સ્વરૂપ છે તેનું જ તેની પરિણતિનું રૂપ છે. આ ત્રણ સિવાય એનું બીજું કોઈ રૂપ નથી.
- મુમુક્ષુ એટલે જેને આત્માની પ્રગટ આનંદની દશા પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. સંસારમાં જેટલો સાધ્યમાં થાય તેટલી આશા રાખનાર મુમુક્ષુ નથી. 'કિંમત કરે આત્માર્થનું, બીજું તણે નવ કામ.' આંતરના સંસારને તારે નહીં તો બહારના સંસારને તોડાં તને શાંત જ દેશે.
- સદા એટલે ક્યારે? નિશ્ચય, ક્યારે? વ્યવહાર એથી પહેલાં વ્યવહાર પછી નિશ્ચય એમ નહિ.

પ્ર.સં.૪૫૪. • નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે જુદા કેમ પાડ્યા? તો એક જ હોય તો બે નામ ન પડે અને બે બધાં નિત્ય છે તો ત્રિતાન પણ નિત્ય છે અને ક્ષણ પણ નિત્ય છે. સ્વભાવાશ્રય નિશ્ચય માર્ગ અને પરાશ્રય વ્યવહાર.
- સ્વરૂપ દર્શન, સ્વરૂપ જ્ઞાન, સ્વરૂપ ચારિત્ર એવા જે એક જ માર્ગનો માર્ગ છે, બીજો કોઈ નહિ એ એક જ સેવવાયોગ્ય છે.

ફિલા - 236 : ધર્મવિચાર

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ફિલા પૂર્વોક્ત ગાથાના ઉપસંહારરૂપે તેમજ હવે પછીની ગાથાના ઉપોદ્ઘાતરૂપે જણાય છે.
2. આત્માનું સ્વરૂપ સ્વતત્ત્વાર્થ છે તેથી મોક્ષેચ્છુને સ્વતત્ત્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ સેવવાની પ્રેરણા આચાર્યશ્રીએ આ ફિલામાં આપી છે.
3. આત્માના સ્વભાવ અસંખ્ય પ્રદેશો અતીન્દ્રિય આનંદ માણે છે. એ આનંદના સ્વાદની પ્રતીતિ, તેનું જ્ઞાન અને તેમાં લીનતા તે [સમ્યક્] દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર છે.
4. બહારના ક્રિયાકાંડ ફળા તે ધર્મ નહિ, અંદરના ક્રિયાકાંડ ફળા તે ધર્મ છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
5. અંતરના આનંદનો સ્વાદ લેવો તે મુમુક્ષુની જવાબદારી છે, માત્ર બહારના તેમજ અંદરના ક્રિયાકાંડ કરવા તે કંઈ ધર્મ નહિ.
6. ઓષધ, આહાર, પાણી આદિને છોડવા કે લેવાની તરફડી તરફડીને સમાધિમરણ થાય છે.
7. પહેલાં સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને આત્માના પરિણામ કહ્યાં હતાં. અહીં તેમને આત્માનું તત્ત્વ અર્થાત્ સ્વરૂપ અથવા રૂપ કહ્યું છે ફરવા કે જ્યું ત્રિકાળ તત્ત્વ છે તેવી જ તેની પરિણતિ છે.
8. ભગવાનનો [-તિર્થંકરાદિ તીર્થંકરનો] ભેટો ભાવિકાળમાં થાય એવી આશા રાખનાર મુમુક્ષુ છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
9. 'કિમ અર્થ આત્માર્થનું જ્ઞાન નહિ મનરોગ' અર્થાત્ મુમુક્ષુને આત્માના આનંદની દશા પ્રગટ કરવા સિવાય જ્ઞાન કંઈ ઇચ્છા હોતી નથી.
10. નિશ્ચય અને વ્યવહાર જ્યારે ફરવા પણ મિત્ર છે અને તેમના કંઈ પણ મિત્ર છે.
11. સ્વાશ્રય તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે અને પરાશ્રય તે બંધમાર્ગ છે
12. સ્વરૂપ દર્શન, સ્વરૂપ જ્ઞાન અને સ્વરૂપ ચારિત્ર થવા તે એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે, તે એક જ સેવવાયોગ્ય છે, બીજો કંઈ નહિ.
13. 'સદા' શબ્દને કારણે નિશ્ચય, કારણ વ્યવહાર અથવા પહેલાં વ્યવહાર પછી નિશ્ચય એમ નહિ - એવો અર્થ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ કર્યો છે.

ગાથા - ૭૧૨

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ ઉપદેશ ગાથા દ્વારા કહે છે:-

ગાથા:- તું રક્ષાય નિજને મોક્ષેપંથે, ક્ષણ, અનુક્રમ તજીને;
તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર, નહિ વિહર પરદ્રવ્યો વિષે. ૭૧૨.

ગાથાર્થ:- (હે ભવ્ય!) તું મોક્ષમાર્ગમાં પોતાના જ્ઞાનને રક્ષાય, તેનું જ ધ્યાન કર, તેને જ ક્ષણ-અનુક્રમ વેદન તેમાં જ નિરંતર વિહાર કર; અન્ય દ્રવ્યોમાં વિહાર ન કર.

ટીકા: (રીતિ:) '(હે ભવ્ય!) પોતે અખંડિત પોતાનો જ્ઞાનમય અનાદિ સંસારથી માંડીને (પુ.નં.૭૩) પોતાની પુરાણી (-ભૂતકાલની) દોષિત પરદ્રવ્યમાં-રાગાદિમાંહિ નિરંતર સ્થિત રહેલો

[૧] રક્ષાય. દોષ દ્વારા,...':

- જ્ઞાનમય વિસ્તાર પોતાની પુરાણી અપરાધિત છે. તેમના દોષિત નહિ. તેમ પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યથી પરદ્રવ્યમાં તેવું કંઈ થતું નથી. પોતાની પુરાણી ભૂલને લીધે દોષિત બનાવ્યું જોઈએ તેને તેવો પરભાવ બનાવી રાખે છે. જે અજ્ઞાન તે પુરાણો-જ્ઞાનનો અપરાધ છે. જે અપરાધ તેમને થયો નથી. 'તેમ વિચારે તો જ્ઞાન જોડી જોઈએ...' જે જ્ઞાન જ્યારે ગોઠવાતો હોય છે ત્યારે તેને દોષ પડે છે, જ્યારે જ્ઞાનને દોષ પડતા નથી. જેમ જ્ઞાનમાં જોઈતો રહે તો તેવું દુઃખ કોનું નથી પરંતુ તે પરનો, રાગ-દ્વેષનો સંગ કરે છે તો દુઃખી થાય છે.
- જ્ઞાનમાં વિકારમાં પણ પોતાના અપરાધિત રહે છે, તેમના કારણે તેમાં નહિ.
- 'પોતાની પુરાણી ભૂલ વડે જ તેમાંથી પાછો વળીને તેને જ્ઞાન નિરાકુલપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં નિરંતર રક્ષાય;' ~~[illegible]~~ :
- હવે સમજવું એ છે. અવસ્થામાં પણ પુરાણો અપરાધ છે અને ધર્મ પણ પુરાણો ગુણ છે. એ જ્યારે પોતાના અપરાધિત રખડે છે અને પોતાના ગુણને વિકાસ રખડવાનું કોઈ થાય છે.
- પુરાણ-અસ્થાયીભાવ, ક્ષીણસ્વભાવ નવીની પુરાણી દ્વારા મોક્ષ થાય છે, પોતાના પુરુષાર્થથી મોક્ષ થાય છે. [પરંતુ] તેમ પણ તો મોક્ષ થાય છે એમ નહિ.
- અજ્ઞાનીને જે અજ્ઞાન અનાદિનું છે તેમાંથી પાછો વળીને તારે જો મોક્ષ જોઈએ તો સ્વયમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, આનંદ છે તેમાં સ્થિર થઈને વિહાર કર. એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.
- તારે મોક્ષમાં જવું હોય તો બીજા સિવાય છોડવા પડશે. નિરંતર એટલે આનંદનું પુનઃ પુનઃ વેદન કરવા પડશે. એ સિવાય દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી.

(પુ.નં.૭૪)

- આ બે મત સિદ્ધાંત છે: મોક્ષનો માર્ગ તો જ્ઞાનના કાર્યથી થાય છે અને પરના કાર્યથી થાય તે સંસાર માર્ગ છે. પહેલાં પરના કાર્યથી જે દ્રવ્યશ્રુત કાર્ય તેનો તો નિષેધ થયો, હવે સ્વકાર્યથી મોક્ષ માર્ગ શું છે? કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? એ બાબત એ ગાથામાં કહે છે.
- (રીતિ: ટીકા) 'હે ભવ્ય!.... ~~[illegible]~~
- કોઈ એમ કહે છે કે [જે જ્ઞાની] નિરાકુલમાં રહ્યા છે તે તો વિકાર કરતે રહ્યા છે. પછી જ્યારે દ્રવ્યાધીન પર્યાયનો અપરાધ કરે તો એ નુકશાન છે. એવો તો કહે છે કે અનાદિ સંસારથી પોતાના પુરાણા દોષિત.... તેમાં નિરાકુલના જ્યાં પણ અંશ ગયા. એ ચિત્તમાં નહિ રહીને વિભાવમાં આવે છે તો કંઈ નાશ સંસાર, કોઈ નાશ બાકી

[પ્રશ્નોત્તર] સંસારના પરિભ્રમણનો ભાગ થાય છે.

- આ શરીરના અસ્તિત્વમાં બાંધીના અસ્તિત્વની નાસ્તિ છે, તો નાસ્તિક દુઃખ કેવી રીતે થાય? પ્રભુ! મારાના અસ્તિત્વમાં મારાની પ્રજાનો અભાવ છે, બાકી તિર્યંચો નહિ, દેવો તેવી સંજ્ઞા નહિ. પરદ્રવ્યને એ તેવી અડતો નથી, પરંતુ નિજ દ્રવ્યનો ભાવ છોડીને રાગ-દ્વેષ, સ્થિતિ અને સ્થિર અવસ્થા તે દુઃખ મારાની પ્રજાના અભાવને ફિટો છે, તેવી ફરજ ફિટતો નથી.
- મૂળ ફિટતા તો નિર્વાણ છે. વિભાવને પણ અનંતાનુબંધ કહ્યો છે. એ અનંતનો અર્થ નિર્વાણ છે. નિર્વાણની સાથે [સાથિન] વિભાવનું વેદન છે તેનું નામ અનંતાનુબંધ છે. નિર્વાણના રંગોમાં રહેતો રાગ-દ્વેષ વિભાવમાં તે અનાદિથી રહેતો છે.
- [દેખે તે છે ?] 'પ્રજાના મૂળ વડે...' દૃષ્ટિ દેખતા છે. પર્યાયદૃષ્ટિમાં તારી પ્રજાનો અભાવ છે. દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર ગઈ કે પર્યાયબુદ્ધિ છે કે નિર્વાણબુદ્ધિ છે. ત્યાંથી મૂળોટ પણ અને પર્યાય જોની છે કે દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ છે.
- 'પ્રજાના મૂળ વડે' - કહ્યું મૂળના બે અર્થ છે. એક તો સ્થિતની મૂળ છે તેના વડે. અને શાસ્ત્રમાં પર્યાયને પણ મૂળ તરીકે કહે છે ત્યારે દોષ છે કે અભૂતા છે ત્યારે પર્યાયને મૂળ શબ્દે તરીકે કહે છે. 'પ્રજાના મૂળ વડે' અર્થાત 'સ્થિતની દૃષ્ટિના અભાવ વડે.' પ્રભુ! પ્રજાના દોષથી પાછો પાછો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પર્યાય પ્રગટે. પ્રભુ! દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર છે અને <u>અસ્તિ નિશ્ચયપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં નિરંતર રહ્યાં.</u> અસંખ્ય પ્રકારના રાગ અને દ્વેષનું વેદન તો પ્રભુ તને અનાદિથી છે, એ તેવી નવી નથી. નિરંતર શેનું? દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સ્વરૂપ અને પરમાં થોડો ચૂકભાવ કાળે તો થોડું ગીત, ગાન નહિ. જેમ પ્રભુ દ્રવ્ય છે એવી પર્યાય નિશ્ચયમાં નિરંતર રહ્યાં. '<u>તારા સમકિત અનંત સિદ્ધોના નિરોધ વડે અત્યંત અભાવ થયાને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ થયાં...</u>' [2. દર્શા] કાલના સિવાય તેવી પણ કાળની સિદ્ધા છોડી છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધાનો સ્થિતિ એ સિદ્ધા છોડી છે. કહ્યું તો કાયાર્થ તે છે મારી સિદ્ધા પણ તું છોડી છે. '<u>પરદ્રવ્યોનો દુઃખાર્થ</u>' - એ સંબંધની ગતિ નહિ. ચારે ગતિ દુઃખિત છે.
- અંદરમાં કાલના નાશ જ્યુતિ થાને કાળની સન્મુખ થઈ કે વિમુખ થયા કાળે છે ? નહિ? તો સન્મુખ થયા તેમ ન કાળે? એ તો ઘરની વાત છે.
- કાલમાં અત્યંત અભાવ થયાને સ્થિતિ છોડીને નિર્વિકલ્પ થઈ કે '<u>તારા સમકિત સ્વરૂપના અને સ્વરૂપભોગના ના ત્યાગ વડે શુદ્ધ જ્ઞાનભોગનાય થયાને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ભોગ-અનુભવ...</u>' [3. અનુભવ.]
- સ્વરૂપના કારણે સ્થિતી પરપરિણામરૂપ સ્વરૂપમાં અભાવના. સમકિત સ્વરૂપના - શુભ અને અશુભ બન્ને ભાવ સ્વરૂપના છે.
- જે સ્થિતિ રાગ કાળો તેમાં દુઃખ કાળે છે, દ્વેષ કાળો તેમાં દુઃખ થાય છે - એ બધું સ્વરૂપભોગના છે.
- સ્વરૂપના પુણ્ય-પાપનું સ્થિર છે અને તેના દુઃખનો અનુભવ કરતો તે સ્વરૂપભોગના છે. એ બન્નેને છોડી દે. તો સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું હોય તો. એ બન્ને સમકિત ભોગવાને છોડીને

શુદ્ધિદાનયોગનાયક દ્વારા કર્યાર્થ કોઈએ ભગવાન આત્મામાં
કેવળજ્ઞાન થઈ જાય કે એવો દર્શનદાન ચારિત્રની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થઈ, જ્ઞાનયોગનાયક યોગ.
• ભાઈ! પહેલો અનુભવ તો એ નો પાડ કે વસ્તુ નો જ્ઞાન છે. પહેલો જ્ઞાન ફિર ગયાને પછી
અંતરમાં પુરુષાર્થ કરવો. જ્ઞાનમાં તો એમ સમજીનાં દોષ નો કે જ્ઞાનમુખ નહિ થઈ શકે.
• કહ્યું છે કે સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યગ્ચારિત્ર તો જ મોક્ષ- અનુભવ કરે. એ જ મોક્ષમાર્ગ
છે. બાકી તિર્યંચ મોક્ષમાર્ગ નહિ. માટે શુભરાગ છોડી અને શુદ્ધિદાનયોગનાયક આત્મા.
(દર્શન- દર્શક)
(પુ.નં.૪૪૫) • આમ જ્યાં તે છે તો? તેમ 'તે જ્ઞાન જ્ઞાન' એમાંથી થયું.
[૧.દ્રષ્ટાંત] • 'જ્ઞાનની સૂક્ષ્મ' માં આવે છે કે સંઘાર નિરંતર ફરતો હતું નહિ, પોતાના અનુભવથી
થયા છે. ત્યારે ૧૮-૧૧ માં એક બાજુ પહેલી વાર ગદ્દાર પડી કે નિરંતર ફરતો હતો નહિ
• 'પોતાની પ્રજ્ઞાના ગુણ જો જ' એટલે પોતાના જ્ઞાનની નિર્મળ દશા જો જ.
• પ્રભુ! એ અદ્ભુત ફિર નારું લાગે, કેમ છે તો એ દોષને ચારગતિમાં રખડે છે તેનાથી
પોતાના પુરુષાર્થે જો માર્ગ વળી જા. [વળીને] ક્યાં આવ્યું? જ્ઞાનયોગ આત્માના દર્શન,
શ્રદ્ધા-પ્રતીત, સ્વભાવનું જ્ઞાન કરને સ્વરૂપમાં રમણતા કરીને તારા આત્માને નિરંતર રક્ષાય-
• નિરંતર: નિરંતર રક્ષણ કરે. પરમાં સ્થિત નહિ. વિકલ્પ દોષમાં નહિ તો આત્મામાં નહિ?
→ • નિરંતર તારા આત્મામાં જ રક્ષાય. એ જ નિશ્ચય છે, એ જ વસ્તુ છે. બાકી બાકી તો
મુંઝવણ નહિ કરવી. થોડી વાર બાકી નોખાના રહ્યો તો એ જ છે. એ રહ્યો જ્યાંનો પુરુષાર્થ
નિત્યાનંદસ્વરૂપ વિચારજે છે તો પ્રાપ્ત થયા વિના નહિ રહે.
[૨.દ્રષ્ટા] • 'અન્ય સિદ્ધાંતના નિરોધ વડે કર્યાર્થ કોઈએ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ધ્યાવું...'
• એમાં તેણે સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો કે જ્ઞાને કર્યાર્થ કોઈએ [દર્શન-જ્ઞાન-
ચારિત્રની] પર્યાયનું ધ્યાન કરે, એમ કીધું. રાગનું [ધ્યાન] નહિ [કરે] એમ એમાંથી એ.
સં.-સંકુલાઇ: પર્યાયના ધ્યાનથી તો સ્વીકાર આવશે.
પ્ર.-ગુરુદેવશ્રી: જે કાર્ય-કોઈ ધ્યાન દેવું એ પર્યાય દશી એક એ ધ્યાન અને શુદ્ધિધ્યાન
બધા પર્યાય છે. રાગનું ધ્યાન છોડીને આવું [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનું] ધ્યાન કરે-એમ એ તો
કહ્યું છે. એ પર્યાયનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ફિર પડે છે ત્યારે જ તેનું ધ્યાન-
એકાગ્રતા- થાય છે. એકાગ્રતા તો રાગ-દ્વેષ, સ્વરૂપ પાછા વળી એકાગ્રતામાં રહે એમ કેમ બને?
છે-એ એકાગ્રતાએ કહ્યું કહ્યું છે કે રાગ-દ્વેષ એને એકાગ્રતા પાછા વળી દર્શન-જ્ઞાન-
ચારિત્રમાં ધ્યાન કરે. દ્રવ્ય ફિર દૃષ્ટિ રહી ત્યારે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ઉત્પન્ન થયા તો?
• બીજાના પર્યાય પ્રગટ થયા રાગની પર્યાય છોડીને બીજાના પર્યાયનું ધ્યાન કરે એમ કહ્યું
છે, બહિરાત્મ ધ્યાન તો દૂરનું છે.
• એકાગ્ર રાગનું ધ્યાન [કરવા] કહ્યું એટલે રાગ જ પર્યાય ધ્યાનમાં રહે છે અને [બાકીની]
બધાંની રહેતી નથી, એમ નથી. તેમ એમ લાગે; બહિરાત્મ ધ્યાન તો દૂરનું કહ્યું છે.
• શુદ્ધિત કવિશ્રીજી: 'ઘરમાં ઘર, રૂપમાં રૂપ; એટલું ઉત્તર, રૂડું રૂપ! ઘરમાં ઘરમાં એક
જ પર્યાય કોણ? એકાંતની પર્યાય ઘરમાં ઘર છે. અને એકાંતની પર્યાયમાં સ્થિર થઈ. પરંતુ
એમાં મુખ્ય તો એ જ જ્ઞાન છે.

(પ્ર.નં.૨૫૬) '[૩. અનુભવ.] તથા સમસ્ત ક્રિયાઓના અને ક્રિયાફળોના ત્યાગ વડે શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનામય થઈને દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ચેતે-અનુભવે;...'

- જેને ધર્મ કરવો હોય તેને જો ક્રિયાઓના [અને ક્રિયાફળોના] જો ત્યાગ કરવો પડશે તો અજ્ઞાન જ્ઞાનવાન આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રહે અને રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય તેને ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આત્માની ત્યાગોપાદાનશૂન્યતા શક્તિમાં આત્માની નિર્મળ પર્યાયને ગ્રહણ કરવી અને રાગને છોડવો તે પણ અયથાર્થ છે.
- આત્મા પોતાના સિવાય બીજા કોઈ પણ પરદ્રવ્યને અડતો જ નથી. અંતરમાં જ્યાં શુદ્ધ સ્થિતિ હોઈ તો રાગ પણ ક્રિયાઓના છે. એ રાગનો અનુભવ તે ક્રિયાફળોના છે. પ્રભુ! એ બધે ચેતનાનો તારી દૃષ્ટિમાંથી ત્યાગ કર અને શુદ્ધજ્ઞાનચેતનામય થઈને... ત્યાં એ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનવાન શુદ્ધ જ્ઞાનચેતના સ્વરૂપ છે તેનું પરિણમન કર. તેનો અનુભવ થઈને શ્રદ્ધા થશે, પ્રતીતિ થશે અને સ્થિરતા થશે એ દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ત્રણ છે તેનું જ સેવન કર. ક્રિયાઓનો અનુભવ ન કર. જન્મ-મરણ રહિત થવાનો એ એક જ ઉપાય છે.

[૪. સિદ્ધ] 'તથા કુળના ચેતનાથી વશ (પોતાને) જે કાર્યો કરીને પરિણામો ઉત્પન્ન થાય તે-બધા વડે (અર્થાત્ પરિણામમાત્ર વડે) તન્મય પરિણામવાળો (-દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્રમય પરિણામવાળો) થઈને દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં જ સિદ્ધ;...':

- ક્રિયાઓના અને ક્રિયાફળોના જો ત્યાગ કરીને એકદમ અંતર્મુખ થયો તો કુળના ચેતનાના વશે પ્રવૃત્તિના નિર્મળ જ્ઞાન, દૃષ્ટિ, ચારિત્રના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં સિદ્ધ કરવા અર્થાત્ સ્વીકાર કરો. અહીં જે નિર્દિષ્ટ છે એવા નિશ્ચયનયની વાત કરે છે જેમાં સ્થિતિ નહિ, રાગ નહિ એવા નયાતિત ચેતનાથી દ્વારા તેમાં સિદ્ધ કર, એમાં ઠરવા કર. નયમાં જે સ્થિતિ થાય એ બધો રાગ છે, એ તેનું સાધન નહિ.
- આવા જે પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેના વડે આત્મા પરિણામવાળો-બદલવાળો થયો. આવા તન્મય પરિણામવાળો થઈને દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં જ સિદ્ધ કર. સંસારના નાશને, મુક્તિના માર્ગને, ધર્મના નામે આત્માના દ્વિધાતીને પણ નિયુક્ત થા.

[૫. ના સિદ્ધે] 'તથા જ્ઞાનચેતના સ્વતંત્ર જ અસ્તિત્વવાળો સ્વભાવભાવો થતો, જેઓ શુદ્ધ ચેતના ભાવથી ઉત્પન્ન છે એવો સ્વ-પર પ્રકાશક જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યોમાં જરા પણ ન સિદ્ધ.'

- એટલે જ્ઞાનચેતના સ્વભાવ જેનો નિત્યની ચેતનાથી જ્ઞાનાવરણ-દૂરાવરણ છે તે એટલું જ એને નહિ એવું જીવને અનુભવન કે. એ નિત્યની ચેતનાની વાત છે.
- રાગ, શરીર, વાણી, મન એ બધા તો છે-જ્ઞાનમાં જણાવાયાં છે, પરંતુ એ તો ઉત્પત્તિસ્વરૂપ છે. દૃષ્ટિમાં શુદ્ધ સ્વરૂપ પણ આત્માના ચેતનાથી નક્કી થયું છે, એનાથી તેઓ પણ ભિન્ન થયો-એ નિશ્ચયનું સત્ય છે. વ્યવહાર એટલે એ પણ ક્રિયાઓના અને ક્રિયાફળોનામાં બંધ છે.
- આવે બાજુથી જોયું જાય તો પ્રભુ! ત્યાં ત્યાં તને સ્થિતિ ઉત્પન્ન થશે, રાગ જ ઉત્પન્ન થશે. આવે બાજુથી તેઓ પણ પર ઉપર નક્કી કરશે તો રાગ ઉત્પન્ન થશે.
- તેઓ છે એ તો જણાવાયાં છે પરંતુ એ જણાવાયાં ક્યારે? ? જ્યારે પોતાનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પરનું જ્ઞાન થાય. ; પરંતુ પોતાનું જ્ઞાન છોડીને પરતેય ઉપાદિસ્વરૂપ છે.

- [illegible]
- આ કરવું [તો] પોતાના અધિકારની વાત છે. કોઈ પરની આશા એમાં નહિ.
- જું જ્યાં હો ત્યાં ચારે બાજુએ સિદ્ધ-રાગ કિલની ધાર છે તે પરફુલ છે. એ બાદ્ય દોષ-દુઃખ ઉપાધિમાં તહિ કરવાથી ચારે બાજુએ વિપત્તિ ઈતાય છે. [માટે] ચારે બાજુએ ઈચ્છાનો સિદ્ધિનો ત્યાગ કર, એ બાજુમાં સિદ્ધાર-સિદ્ધિ ન કર. પુણ્ય-પાપના, દયા-દાન-વ્રત-ભક્તિ આદિના ભાવની દિશા પરલક્ષ છે અને રાગરહિત નિર્વિકલ્પ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર (ધ્યાન) એ દશાની દિશા અંતરમાં જાય છે.- આનો પરમાત્માના ઘરનો મંત્ર છે
- (સમયસાર) : 'પરમાર્થરૂપ આત્માના પરિણામ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે; તે જ મોક્ષમાર્ગ છે.'
- રાગ, દયા-દાન એ આત્માના પરિણામ નહિ, એ તો વ્યભિચાર પરિણામ છે. વ્યવહાર રત્નત્રય દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા ઈ બધા વિકલ્પ એ આત્માના પરિણામ નહિ. આત્મા જે પરમ-પારિણામિક ભાવ સ્વભાવ જ્યાં ચારે બાજુનો પણ આત્માનો છે, કોઈ પણ એના પરિણામ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. આત્માના નિર્મળ સમ્યક્ પરિણામ એ એક જ આત્માના પરિણામ છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ છે.
- 'એમાં જ (-દર્શન જ્ઞાનચારિત્રમાં જ) આત્માને સ્થાપવો, એનું જ ધ્યાન કરવું, એનો જ અનુભવ કરવો અને એમાં જ સંતુષ્ટ-પ્રસન્ન થવું, અન્ય ક્ષેત્રમાં ન પ્રસન્ન થવું.' :
- અંતર અભેદસ્વરૂપની દૃષ્ટિ, અતીન્દ્રિય નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન અને અતીન્દ્રિય નિર્વિકલ્પ ચારિત્રની સ્થિરતા-વીતરાગી દશા અંદર થાય તેને અહીં [દર્શન, જ્ઞાન] ચારિત્ર કહે છે.
- 'અહીં પરમાર્થે એ જ વિવક્ષા છે કે-નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું સેવન કરવું, વ્યવહારમાં જ મૂઢ ન રહેવું.' : વ્યવહાર તો પુણ્યબંધનું કારણ છે અને આ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું કારણ છે.

(CD "46 "48) . 'નિર્વિકલ્પ દશાને સ્વપક્ષ છે અને સવિકલ્પ દશાને પરપક્ષ છે તેમ કહેશે. બહારમાં-વિકલ્પમાં ભાવનામાં કરવાની રહેતી નથી, અંદરમાં સિદ્ધાર કર.

(પ્ર 464) . જ્યાનમાર્ગમાં આવે છે કે 'પરથી મારું ધ્યાન ફરો તો ફરો', પરંતુ અહીં તો પરથી જું ધ્યાન ફર એમ કહે છે. ક્યાંની પદ્ધતિ અલગ અલગ દેખે છે?

(ઉત્તર:) [૧] ઉદ્દેશ: અનાદિના રાગ-દ્વેષના પરિણામમાં રહ્યાકરતો છે, તેને કહે છે કે તારી પ્રજાને શુદ્ધ પરમાત્મ તત્ત્વમાં વાળી દે તો તેનું [દર્શન જ્ઞાનચારિત્રમાં] સ્થાપવું થશે.

- અહીં જ્ઞાન (-પ્રજ્ઞા)ની વાત કરી છે, શ્રદ્ધાની કરી નહિ, કારણ કે સંયમમાં ભૂલ કરી છે. અનાદિના પરદેશને પોતાનું માન્યું છે. 'તારો દોષ કઢતો કે પરને પોતાનું માનવું અને પોતાને ભૂલી જવું'-શ્રીમદ્. શ્રદ્ધા પોતાને જાણી નહિ તેથી અહીં જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે.
- ચારિત્રમાં સ્થિરતા દોષ હતાં પણ તેને [સ્વભાવ તરફ] વાળી શકાય છે. જે પર્યાય ચારિત્રરૂપે પરિણમે છે તેને સ્વભાવનુખ થઈને નિર્મળરૂપે પરિણમાવ. કર અને એ જ મોક્ષમાર્ગ પ્રગટી જશે. એ એમાં બહાર રહ્યાં છે, તું તારામાં બહાર.
- આત્મામાં [-પ્રજ્ઞાના દોષમાં] 'નિરંતર સ્થિર' કર્યો, કામમાં [-પ્રજ્ઞાના ગુણમાં] 'અતિ નિશ્ચલપણે' અંતરમાં કર-[એમ કહીને જ્ઞાન સામેની વાત કરી છે].

[૨. દ્વા] . આગમમાં [-દ્વાદશાંગમાં] અમુક નિશ્ચયનયનો હેતુ કહ્યો 'અત્યંત અભૂતગ્રાહી' કહ્યું છે. દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની પર્યાયનું ધ્યાન કરે અભિન્ન રત્નત્રયની પર્યાયરૂપે પરિણમન કરે. પિંડરૂપે હો કે રત્નત્રયરૂપે હો. અહીંયાં દ્વાદશાંગમાં જે કહ્યું હતું તે જ અહીં ધ્યાનમાં કહ્યું છે. અત્યંત અભૂતગ્રાહી થઈને આંદર નયીયામાં જઈને અંતે સિદ્ધમાં લઈને અંતિમ પર્યાય પ્રકાર કરે કે જે કહી કરે નહિ.

[૩. ચોથ]. ત્રિકાળ અને ત્રિકાલ બોલવાના સમ્યગ્દર્શન અભિન્ન ત્રિકાળ અને કાલ ચોથું નહિ કોરી દઈને. શુદ્ધિ જ્ઞાન બોલવામાં દઈને અભિન્ન શુદ્ધિ જ્ઞાનબોલવાનો અનુભવ કરીને તે રૂપ થઈને - તે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનું બોલવું છે- દ્વાદશાંગ, ધ્યાન, બોલ બોલ વિશેષવિશેષ વાત કરી છે.

[૪. સિદ્ધ] અસ્તિત્વનારો કાલના ધ્રુવપણે રહીને સાથે રહીને પલટે છે. કે પરિણામ દ્રવ્યના આશ્રયે થાય છે. કે પ્રકાર પર્યાયની સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની પર્યાયમાં તન્મયપણે સિદ્ધ. જુઓ કે સિદ્ધ! કે સિદ્ધની વાત છે! કે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે.

[૫. ન સિદ્ધ]. અનાદિકાળ રાગરૂપ રાગને અપનાવ્યો તો તેને બદલે કે જ્ઞાનરૂપને અપનાવ્યો. વ્યવહારના વિકલ્પ- પંચમહાવ્રતનો કે શાસ્ત્ર ભણવાનો- કે પરદ્રવ્ય છે. તેમાં ન સિદ્ધ-રાગને, સંયોગને નહિ સંયોગી ભાવને ન અપનાવ, પૂરણ ધ્રુવમાં સિદ્ધ. નિશ્ચય મોક્ષ કે જે અંત મોક્ષમાર્ગ છે. વિકલ્પ છૂટે તે પરંપરામાં નહિ.

→ . કોઈ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનની પાછી અંદરની બોધની કરવા જાઈએ કે કોઈનો કાલના જ બગડે પડે, રાગાદિ નહિ. રાગાદિના પરિણામ થાય તે ભાવાભાવાંત છે [illegible] માટે તેને જે કોઈ પણ નહિ.

→ . (આચાર્ય:) ઉત્પત્તિ વીર્ય ત્રિકાળ છે, પડે પડે વીર્ય નહિ.

ગાથા - ૪૧૨ : ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથામાં સાધકને હોંને 'હે ભદ્ર!' કહીને સંબોધ્યા છે તે સાધકનું પરમ સૌભાગ્ય છે અને સાધકે તેના અનુરૂપ પુરુષાર્થ શરૂ કરવાનો છે.
2. શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે ભવ્ય જીવને પાંચ આદેશ આપ્યા છે : (i) શ્રદ્ધા, (ii) દયા, (iii) સંયમ (અનુભવ), (iv) [સ્વામી] વિહર અને (v) પરમાં ન વિહર.

[(i) 'શ્રદ્ધા' : (a) 'પુરાણો દોષ' વિષયક :-]

3. મને આત્માના સાચા સ્વરૂપનું જ્ઞાન તો થઈ ગયું છે પરંતુ ભૂતકાળના દોષને લીધે હું ઝઝૂમી ગયો છું.
4. પુરાણ [જ્ઞાન]ના દોષથી જીવે પોતાનું સાચું સ્વરૂપ જાણ્યું નહિ અને તેણે તેનું ચલણ પર લક્ષ રાખ્યું છે.
5. 'ફર્ક સિવાયે ફીંક ભરવા જેવી અવિદ્યાથી, અહિત કર્તે દાનદાન લોહની સંગતિ પાઈ' અર્થાત્ જેમ અહિતનો સંગ કરવાથી લોહને ઘણાનો માર સહન કરવો પડે છે તેમ ફર્ક માટે સંગ કર્યો હોવાથી જીવે દુઃખ ભોગવવા પડે છે.
6. વિભાવના જીવને માત્ર અને અજ્ઞાનના અભાવના ભાવ જેટલો જ ઉપાય છે તેથી તે જીવને પુરાણો દોષ જ હોય શકે માટે તેના દુઃખનું નિવારણ થઈ જ છે.
7. અહીં કહ્યું છે કે 'અનાદિ સંસારથી [અજ્ઞાનીએ] પોતાની પુરાણા દોષથી...' તેમાં વિભાવના જીવ પણ આવી ગયા.
8. જે પોતાના અજ્ઞાનવશ દોષ તે જ પોતાના દુઃખનું નિવારણ બની શકે અન્ય કોઈ પરદ્રવ્ય નહિ.
9. 'અભાવ' અર્થાત્ 'નિશ્ચય' સહિત વ્યવહારના બોધને અભાવનું બોધન કહે છે.
10. અહીં જ્ઞાન [-પુણ્ય]થી પાપ થયું છે, શુભરાગ નહિ નિવારણ કે અનાદિથી જીવે રાગમાં ભ્રમણ કર્યું છે, પરરાગોને પોતાના માન્યા છે. શુભ પોતાને જાણતો નથી માટે અહીં જ્ઞાનપુરાણ કહ્યું છે.

[(b) 'પુરાણો ગુણ' વિષયક :-]

11. સ્વના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ છે અને પરના આશ્રયે સંસારમાર્ગ છે - આ મહા સિદ્ધાંત છે. [માટે અહીં] પુણ્ય પરાશ્રિત દૃષ્ટિવાળું હોવાથી અને તે સ્વાશ્રિત મોક્ષમાર્ગ બનાવે છે.
12. 'પુરાણા ગુણ પરે' અર્થાત્ જ્ઞાનની દૃષ્ટિના આશ્રય પરે અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાનની નિર્મળ દશા પરે - એમ જે અર્થ થાય છે.
13. અનાદિ કાળથી જે જીવે પુરાણે સંસારમાં ભ્રમણ છે તેથી હું તેને તેને બાજુને સ્વભાવમાં ભ્રમણ કરાવવાને અભિલાષી છું.
14. 'પુરાણા દોષમાં જે રાગાદિભાવમાં 'નિરંતર સ્થિત' હતો તેને હવે પુરાણા ગુણમાં 'અતિ નિશ્ચલપણે' દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિરતાનો આદેશ આપતાં આચાર્યશ્રીએ આપણને નીચે પુરુષાર્થ કરવાનું કહ્યું છે.
15. દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રમાં અત્યંત સ્થિર થયા પછી પરમાં આવ જા કોણ શુભભાવનો નિષેધ નહિ.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) કારણો :-

[(ii) 'દયા' વિષયક :-]

1. અહીં દૃષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્રની પર્યાયનું ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે.
2. રાગનું ધ્યાન ન કરવાની અપેક્ષાએ નિર્મળ પર્યાયને દયા એમ કહ્યું છે પરંતુ ખાલે તેની દૃષ્ટિ તો દ્રવ્ય ઉપર જ પડે છે
3. 'અન્ય વિભાવોના નિરોધ પડે...' એવા કથનનો અર્થ 'પરથી પરા, સ્વમાં પરા; અંતરનું ઘર, રૂંધે રવ' - એમાં સમાઈ જાય છે.
4. 'અખંડ અંતરાગ રાખજે...દયા' એવોનું અંદર તપોધામાં જઈને અંતરે નક્કીમાં રાખજે એટલા પર્યાય પ્રકાર કરે કે કહી કરે નહિ.
5. મને અનાત્માની સન્મુખ થતાં તો આવડે છે પરંતુ તેની સન્મુખ થવાની આવડત મારામાં નથી.

[(iii) 'અનુકંપા' વિષયક :-]

6. મારા જ્ઞાનમાં હવે કંઈ સાધીનતા નથી પરંતુ હજુ હું અંતર્મુખ થઈ શકતો નથી અને તેથી મને અનુકંપા થતી નથી.
7. પુણ્ય-પાપનું ફળ તો દરિદ્રતા અને તેના દુઃખનો અનુભવ તો દરિદ્રતાવાળા છે. એ બધાને છોડીને એવોનું તેમનો દૃષ્ટિકોણ ત્યાગ કરીને શુદ્ધ જ્ઞાન થવાનું પરિણામન કરવાનું છે.
8. દયા-દયા-અનુકંપા એમાં [કંઈ કંઈ] વિશેષ વિશેષ ભાવ કરી દે છે.

[(iv) 'વિહાર' વિષયક :-]

9. 'વિહાર કરે' એવોનું અંતર્ગત શું.
10. 'વિહાર કરે' કહીને અહીં દ્રવ્યના અનાદિથી પ્રકાર થયેલી પોતાની સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની પર્યાયમાં તન્મયપણે વિહાર કરવાનો તથા ધર્મને નામે આવતા ક્રિયાકાંડનો નિષેધ કર્યો છે.

[(v) 'ન વિહર' વિષયક :-]

11. કોઈ જાણપણાવાળાને અને પરને જાણવું એ તો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે તેથી પરને જાણવું તે કંઈ ઉપાધિસ્વરૂપ નથી.
12. પોતાનું જ્ઞાન થયા પછી પરરૂપેને સંકલ્પપૂર્વક જાણવા જાય તો ઉપાધિસ્વરૂપ છે, કેમકે તેનાથી રાગ ઉત્પન્ન થાય છે.
13. પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન-વ્રત-ભક્તિ એવોનો વ્યાભિચારી પરિણામની દિશા પર તરફ છે અને નિરપેક્ષ દૃષ્ટિ જ્ઞાનચારિત્રની દશા અંતરમાં જાય છે તેથી 'ચારે બાજુ ફરવા રસ્તાનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે.
14. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ એક જ અને મોક્ષમાર્ગ નથી.
15. પહેલાં શુદ્ધતા અને જ્ઞાનની પાછળ એટલી શોધખોળ કરવી કે એકલો આત્મા જ દેખાય, રાગાદિ નહિ.

(3)-1. રાગાદિ પરિણામ જાણપણાવાળાં છે માટે તેમને માટે જરૂર જાણવા જ જોઈએ.
2. ઉપાદાન કાર્ય તાત્ત્વિક છે, ખંડ ખંડ કાર્ય નહિ.

ગાથા-૨૨૦

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

(હરિગીત)

દેહ જ્ઞાન સ્વરૂપ જે આ નિયત માર્ગ મોક્ષનો,
તેમાં જ સ્થિર થઈ નિરંતર ધ્યાવતો જે યોગનો;
તેમાં સદા જે વિહરતો, નહીં અન્ય દ્રવ્યો સ્પર્શતો,
નિર્વાણ એવા સમયના કારણે તે પામતો. ૨૨૦.

ટીકાર્થ:- દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ જે આ અર્ત નિયત મોક્ષમાર્ગ છે, તેમાં જ જે પુરુષ સ્થિતિ પામે છે અર્થાત્ સ્થિત રહે છે, તેને જ નિરંતર ધ્યાવે છે, તેને જ ધ્યાને-અનુભવે છે, અને અન્ય દ્રવ્યોને નહિ સ્પર્શતો થકો તેમાં જ નિરંતર વિહાર કરે છે, તે પુરુષ, જેનો હૃદય નિત્ય રહે છે એવા સમયના કારણે (અર્થાત્ પરમાત્માના રૂપને) થોડા દિવસમાં જ અવશ્ય પામે છે- અનુભવે છે.

સારાંશ:- (ઉત્થાનિકા:) • ગ્રંથ શાસ્ત્રને [સ્વયં] શાસ્ત્રના અર્થોમાં લીધો છે.

(પ્ર.ને.ગ્રંથ). 'દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ જે આ અર્ત નિયત મોક્ષમાર્ગ છે,...'

- મોક્ષમાર્ગ કોને કહે, અર્ત જ નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ છે. એનું કથન કોણ કરે? વ્યવહાર વડે આવે ને? વિકલ્પ માંડીને ગોઠવાઈ ગયો વ્યવહાર છે. નિર્વિકલ્પ આત્મપ્રતીતિ, નિર્વિકલ્પ આત્મજ્ઞાન, નિર્વિકલ્પ રમણતા એ સ્વરૂપ અર્ત નિયત મોક્ષમાર્ગ છે.
- 'તેમાં જ જે પુરુષ સ્થિતિ પામે છે અર્થાત્ સ્થિત રહે છે, તેને જ નિરંતર ધ્યાવે છે, તેને જ ધ્યાને-અનુભવે છે.': પહેલાં સ્થિતિ કરે છે એમ કહ્યું પછી ધ્યાન કરે છે.
- 'અને અન્ય દ્રવ્યોને નહિ સ્પર્શતો થકો..' એમ દયા, દાન આદિ રાગને નહિ સ્પર્શતો થકો. દયા-દાનાદિ ભાવ એ દ્રવ્યાંતર છે, નિજ દ્રવ્ય નહિ. પોતાના દ્રવ્યને એ ભિન્ન ચીજ છે. અંતરમાં આત્માનુભવને સ્પર્શ કરીને અન્ય દ્રવ્યનો સ્પર્શ કરતો નહિ.
- 'તેમાં જ નિરંતર વિહાર કરે છે': પુણ્ય-પાપમાં વિહાર તો અનાદિથી કરતો આવ્યો છે અને એમાંથી એ પરિભ્રમણ કર્યું છે. [દયા] દાનાદિ અનાદિ અનંત આત્માની સત્તા છે તેમાં વિહાર કરે. પૂર્વે કદી એ અર્ત સમયમાત્ર પણ કર્યું નથી તેથી એને આ આત્મામાંને નહિ થઈ શકે એવું લાગે પરંતુ એમ નથી.
- 'તે પુરુષ, જેનો હૃદય નિત્ય રહે છે એવા સમયના કારણે (અર્થાત્ પરમાત્માના રૂપને) થોડા દિવસમાં જ અવશ્ય પામે છે- અનુભવે છે.':
- દિવસ રહેનારો પ્રભુ. પછી એને રાતિ-ભાતિ રહેતી નથી.
- સમય એટલે આત્મા અને સાર એટલે પુણ્ય-પાપના ભાવથી રહિત. પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ. પોતાનું સ્વરૂપ જેવું પૂર્ણ છે તેવું આ પરમાત્મસ્વરૂપ તે અનંતમાં પ્રાપ્ત કરે છે. તેને અનંતમાં નિરાકુળતાં ફળરૂપ થશે.
- ભાવાર્થ: 'નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગના સેવનથી થોડા જ દિવસમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ એવું નિયત છે.' એમ પરમાત્મા શ્રીદેવ-રાજમાં જે રમશે તે અનંતમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે એ નિયત છે, યથાર્થ છે. બાકી બધે ધૂળ-ધાણી છે.

ક્રિયા-૨૪૦ : દિનચર્યા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો:-

1. પૂર્વાંતર ગાથા ભાવમાં કહેલા વાચ્યની એ ક્રિયામાં દૃઢતા કરાવી છે.
2. સાધક જાની જાય ત્યારે એકાગ્રતાવાળાને ધ્યાવે છે, પછી તેનો અનુભવ કરે છે અને પછી દૃષ્ટિજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થાય છે- આવો ક્રમ અહીં દર્શાવ્યો છે.
3. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ એવા બે મોક્ષમાર્ગ છે.
4. 'નહિ અન્ય દ્રવ્યો સ્પર્શતાં'- ક્રિયાના એ ક્રિયામાં પુદ્ગલ તથા ઉપાધિ દ્રવ્યોને નહિ સ્પર્શવાની વાત કરી છે.
5. અહીં શુભ-અશુભ સંજ્ઞાદિ ભાવોને ખરદૂષણ કહ્યાં છે.
6. અનાદિકાળ એ જાય પુણ્ય-પાપના ભાવોમાં જ વિહાર કરતો આવ્યો છે તેથી દૂર તેને પોતાની જ સત્તામાં વિહાર કરવો અશક્ય છે.
7. 'સમયસારને પામે છે' અર્થાત્ પોતાના પૂર્ણ ચૈતન્ય સ્વરૂપને અનુભવે છે.
8. 'અસ્તિત્વમાં પામે છે'- એ ક્રિયા ક્રમબદ્ધના સિદ્ધાંત માટે મુકાંગ બાગરૂં નહિ.
9. વસ્તુના મૂળ-સ્વભાવ જે સ્પર્શે તે અસ્તિત્વમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરીશું'- તે એ ક્રિયાનું તાત્પર્ય છે.

ફિટ્રા-૨૭૧

ઉત્થાનિકા:- 'જેઓ દૃષ્ટિકોણને જ મોક્ષમાર્ગ માની તેમાં મમત્વ રાખે છે, તેઓને સમ્યક્ત્વ માટે અવિદ્યમાન શુદ્ધ આત્માને જાણતો નથી' - એમ ઉપરની ગાથામાં કહેતા; તેની સૂચનાનું ત્રિજ પ્રમાણ કહે છે.

ફિટ્રા:- (હરિગીત)

પૂર્વોક્ત નિશ્ચયમાર્ગને છોડી પુરુષ નિજ આત્મને
વ્યવહારમાર્ગે રહીને દૃષ્ટિકોણમાં મમતા ધરે;
તત્ત્વાર્થજ્ઞાન યથાર્થ વિરહિત વર્તતા જે આ રીતે,
નહિ અનુભવે તે પુરુષ હજુ સ્વ સમયના સૌ સારને;
જે રહિત છે નિયત અને જે અનંત, અમમ, અખંડ છે,
જેનો પ્રકાશ અનુભવ છે, ચૈતન્યનો જે પુંજ છે. ફિ. ૨૭૧

સમાધિ: જે પુરુષો આ પૂર્વોક્ત પરમાર્થસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગને છોડીને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં રહીને પોતાના આત્મા વડે દૃષ્ટિકોણ વિષયમાં મમતા ધરે છે (અર્થાત્ એમ માને છે કે આ દૃષ્ટિકોણ જ આપણને મોક્ષ પમાડશે), તે પુરુષો તત્ત્વના યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત વર્તતા થકા હજુ શુદ્ધ સ્વસમયના સારને (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને) દેખતા-અનુભવતા નથી. કેવો છે તે સ્વસમયસાર અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મા? નિયત પ્રકાશમાન છે (અર્થાત્ ત્રિકાળ પ્રતિપક્ષી ધર્મને જેના સ્વરૂપનો નાશ કરી શકતું નથી), અખંડ છે (અર્થાત્ જેમાં અન્ય કોઈ આદિના વિભાગો પાડી શકાતા નથી), અનંત છે (અર્થાત્ પર્યાયોના અનંત અવસ્થારૂપ થતા છતાં જે અનંતસ્વરૂપપણાને છોડતો નથી), અનુભવ (ઉપમારહિત) જેનો પ્રકાશ છે (ત્રિકાળ જ્ઞાનપ્રકાશને સ્વરૂપસ્થિતિના પ્રકાશની ઉપમા આપી શકાતી નથી), ચૈતન્યપુંજનો પુંજ છે (અર્થાત્ ચૈતન્યપ્રકાશના સમૂહસ્વરૂપ છે), અમમ છે (અર્થાત્ રાગાદિ-વિકારરૂપ મમત્વ રહિત છે).
(આ રીતે, જેઓ દૃષ્ટિકોણમાં મમત્વ ધરે છે તેઓને નિશ્ચય-ત્રિકાળસ્વભાવનો અનુભવ નથી; તો પછી તેઓને નિજસ્વભાવની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય?).

સારાંશ: • નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંનેમાં શું છે? એ સમજ્યા વિના કોઈ ધર્મ કરે તો એમાંથી ગડબડ થઈ જાય. ધર્મસંસ્થાઓમાં રીતિ ધરવા માટે ચર્ચા કરો.
(પ.નં.૨૫૭)
• 'જેઓ દૃષ્ટિકોણને જ મોક્ષમાર્ગ માની તેમાં મમત્વ રાખે છે...': દૃષ્ટિકોણમાં જે (મોક્ષમાર્ગ) માને છે તેને શુદ્ધ આત્માની ખબર નથી.
• (ટીકા): 'જે પુરુષો આ પૂર્વોક્ત પરમાર્થસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગને છોડીને વ્યવહારમોક્ષમાર્ગમાં રહીને પોતાના આત્મા વડે દૃષ્ટિકોણ વિષયમાં મમતા ધરે છે (અર્થાત્ એમ માને છે કે આ દૃષ્ટિકોણ જ આપણને મોક્ષ પમાડશે),...': દૃષ્ટિકોણ માટેને નગણ્યપણું અને પંચમહાવ્રતાદિના વિકલ્પ તે રાગને તેઓ તે મોક્ષમાર્ગ માને છે.
• 'તે પુરુષો તત્ત્વના યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત વર્તતા થકા હજુ શુદ્ધ સ્વસમયના સારને (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને) દેખતા-અનુભવતા નથી.': એ વ્યવહારના નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ થતો નથી, પરંતુ આત્માને તો દૃષ્ટિકોણ તરીકે તેઓએ મોક્ષ કરી દીધો [એમ તે માને છે]
(વ્યવહારમાં)
• મમત્વ ધરે છે માટેને તેઓએ દૃષ્ટિકોણ દૃષ્ટિકોણ આત્માને જ નિર્ણય કરી દીધો એમ જે માને છે

તેઓ પુણ્ય અને પાપથી રહિત છે તેવા શુદ્ધ આત્માને દેખતા નથી-અનુભવતા નથી.

- એ [-અહં હેતુ] દુષ્કૃતિઓ એટલે જાણવાનું છે! સ્થાનવાસી અને દેરાવાસીઓ તો પછી સૂત્ર દ્વારે નીકળેલા છે. એમને તો [અહં હેતો] વ્યવહાર પણ નથી
- 'કિંતુ છે તો સમયસાર અર્થાત્ શુદ્ધાત્મા? નિત્ય પ્રકાશમાન છે (અર્થાત્ તેમાં પ્રતિપક્ષી દ્વારને જેના ઉદયનો નાશ કરી શકતું નથી),..'
- [શુદ્ધાત્મા] કિંચિત્ ઉત્પન્ન થતો નથી, કિંચિત્ નાશ થતો નથી, સ્વભાવથી કદી ચલિત રહેતો નથી. તે જ્ઞાનપ્રકાશમાં કિંચિત્ વિરોધ કરવાનું છે નહિ. મોક્ષમાર્ગીઓ જે પરમાત્મ-દૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ તેને નાશ કરવાને કિંચિત્ સમર્થ નથી.
- 'અખંડ છે..': તેના જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યનું જ્ઞાન થાય છે પરંતુ એને દ્રવ્યદૃષ્ટિ પોતામાં ખંડ થાય છે એમ નથી. સ્વપના જ્ઞાનમાં પ્રદેશ ભેદો નથી, એ તો સમસ્તભાવરૂપ પોતાની પર્યાયને પોતામાં જાણે છે. (જેમાં અન્ય દ્રવ્ય આદિના નિમિત્તે ખંડ થતા નથી).
- 'અંત છે (અર્થાત્ પર્યાયોથી અનંત અવસ્થારૂપ થતાં જે અંતરૂપ પદાર્થને છોડતો નથી),..': આત્માની અવસ્થા સમયે સમયે બદલાય છે. એવા પર્યાયોથી અનંત અવસ્થારૂપ થતાં સમસ્તભાવ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ રહે છે, અનંતને જાણતા થતાં પોતાનું અસ્તિત્વ છોડતો નથી
- 'અનુભવ (-ક્રિયા રહિત) જેનો પ્રકાશ છે (વિકલ્પ કે જ્ઞાન પ્રકાશને ક્રમરહિતના પ્રકાશની ઉપમા આપતી નથી),..': આત્માની ક્રિયા તિષની સાથે થઈ શકતી નથી. આત્મા આત્મા જેવો. સૂર્ય, ચંદ્રનો પ્રકાશ તો જડ છે. જ્ઞાનાત્મા ચૈતન્યપ્રકાશ છે.
- 'સ્વભાવ-પ્રભાનો પુંજ છે (અર્થાત્ ચૈતન્યપ્રકાશના સમૂહરૂપ છે),..': જેમ અગ્નિ કિરણોનો પુંજ છે એમ જ્ઞાનાત્મા આત્મા જ્ઞાનપ્રકાશનો પુંજ છે.
- 'અમલ છે (અર્થાત્ રાગાદિ-વિભાવરૂપ મલથી રહિત છે).':
- (આ રીતે, જેઓ દુષ્કૃતિઓમાં મગ્ન થઈ છે તેમને નિશ્ચય-વિભાવસમયસારનો અનુભવ નથી; તો પછી તેમને વિભાવસમયસારની પ્રાપ્તિ થાય?)':
- આત્માનું તો જ્ઞાન નથી અને દુષ્કૃતિઓમાં મગ્ન થઈ છે તો તેને વિભાવસમયસાર જૂઠું છે તો સાચું સ્વભાવસમયસાર કેવી રીતે મળશે?
- જ્ઞાનમાં, અંતરાત્મામાં, મહાનિર્દેશમાં, લોક દ્વારતીર્થ આદિમાં, અંતર્મુખ્ય દૃષ્ટિ છે તેઓ પણ અજ્ઞાન નીકળ્યા ગયા.
- અહો દુઃખમાં 29 અંકોડા પ્રમાણે મનુષ્ય છે. રાજ્યમાં તો જ્ઞાનમાં મનુષ્ય છે.

ધોરણ - ૨૭૧ : ધર્મશાસ્ત્ર

(૧) જોડકાં જોડો : [મૂળ ધર્મમાં રહેલા સમાચારના વિશેષણો વિષયક :]

	વિશેષણ	વિવેચન
1.	નિત્ય પ્રયોગમાન છે.	(A) • તેનો પ્રતિપક્ષી શબ્દ જેના હૃદયનો નાશ કરી શકતું નથી.
2.	અંત છે	(B) • પરંપરાથી અનંત આવશ્યકરૂપ થતા ધર્મો જે અંતરૂપપણાને છોડતાં નથી.
3.	અમલ છે	(C) • રાગાદિ સંક્લેશભાવરૂપ મળથી રહિત છે.
4.	અખંડ છે	(D) • જેના અવયવ રૂપે અંશોના વિભાગો પાડ થતા નથી.
5.	અનુભવ પ્રયોગ છે	(E) • જ્ઞાન પ્રયોગને સૂચવનારા પ્રયોગની ઉપમા આપવી શકાતી નથી.
6.	સૌત્રયુક્ત છે	(F) • સૌત્રપ્રયોગના અનુરૂપ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. હવે પછીની ગાથા ૨૭૩ના ઉપોદ્ઘાતરૂપે આ ધોરણ તૈયાર છે.
2. દ્રવ્યોમાં સમવાય રાખનાર સ્વોત્પત્તિ-સ્થાનલાભી સંબંધોની વાત અહીં કરી છે.
3. નિશ્ચયનયદૃષ્ટિમાંથી જે સ્થિત છે તેના વ્યવહારનયદૃષ્ટિની વાત અહીં કરી છે.
4. જેણે જગતનું ઘારણ કર્યું છે અને જેમાં પંચમહાભૂતાદિ ક્રિયાઓનું પાલન કરે છે એવા દ્રવ્યોમાં સમવાય કરનાર સ્વોત્પત્તિ સંબંધની વાત અહીં કરી છે.
5. 'દ્રવ્યોમાં સમવાય કરવો' અર્થાત્ તાદાત્મ્ય રહિત વર્તતા થકી એવા દ્રવ્યોમાં જ અમને જોઈ પમાડશો - એવો સાધ્યના ઉચ્ચારણ.
6. દ્રવ્યોના એકત્વ જગતનું અને પંચમહાભૂતાદિનું નિરંતરપણે પાલન.
7. ઉપરોક્ત દ્રવ્યોમાં જેને હોય છે તેને જોઈની પ્રાપ્તિ થતી નથી - એવો આ ધોરણમાં કહ્યું છે.
8. નિશ્ચયદૃષ્ટિમાંથી જે પ્રવર્તતો નથી પરંતુ જે દ્રવ્યોમાં સમવાય કરે છે તે આ ક્રિયાવાળી જ મને જોઈ - એવો સાધ્યવાચક સંબંધો જોઈ થતો નથી એવો અહીં કહ્યું છે.
9. જય વાય જોજન પ્રમાણ અહીં ક્રિયામાં 29 અંક પ્રમાણ મનુષ્યો છે.
10. ચઢાઈ જોઈમાંથી દ્રવ્યોનું તેજ સ્થાન નથી.
11. ચઢાઈ જોઈમાંથી દ્રવ્યોમાં પ્રત્યેના સમવાયનું તેજ સ્થાન નથી.
12. દ્રવ્યોમાં સમવાય કરનાર નિત્યદૃષ્ટિ છે.
13. ભાવનિત્ય નુનિયાર દ્રવ્યનિત્યનું પાલન કરતા નથી.

ગાથા-૪૧૩

ઉત્થાનિકા:- હવે આ આશ્રવની ગાથા કહે છે:-

ગાથા:- જાણ સિદ્ધાંત મુનિસિંગોમાં આશ્રવ ગૃહીતિંગો સિદ્ધે
સમતા કરે, તોહો નહિ જાણ્યો 'સમયના સારને'! ૪૧૩.

ગાથાર્થ: જેઓ જાણે પ્રવચનના મુનિલિંગોમાં આશ્રવ ગૃહસ્થલિંગોમાં સમતા કરે છે (અર્થાત્ આ દ્રવ્યલિંગ જ મોક્ષનું કારણ છે એમ માને છે), તોપણ સમયસારને નહિ જાણ્યો.

ટીકાર્થ:- (દૃષ્ટા.) 'જેઓ ખરેખર "હું શ્રમણ છું, હું શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) છું" એમ દ્રવ્યલિંગમાં (પ્ર.નં.૧૯૮) મમતાર વડે નિશ્ચય અહંકાર કરે છે, તેઓ અનાદિરૂઢ (અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવેલા) વ્યવહારમાં મૂઢ (મોહી) પર્યાના હતા,...':

- દ્રવ્યલિંગ એટલે બાહ્ય ક્રિયાલિંગ - સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ ક્રિયા. આ ક્રિયાલિંગ તો આકાશ પાર કરી છે. આ લિંગ નગ્ન જોઈ નહિ. આ લિંગ અંતર આત્મસ્વરૂપ નહિ. એ ક્રિયાલિંગમાં ધર્મ છે એમ મૂઢ પર્યાના હતા [જાણો] મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
- '.. પ્રૌઢ વિવેકવાળા નિશ્ચય (નિશ્ચયનય) પર આરૂઢ (નહિ ચડેલા) પર્યાના હતા, પરમાર્થસત્ય (જે પરમાર્થે સત્યાર્થ છે એવા) જીવાજીવ સમયસારને દેખતા-અનુભવતા નહિ': પ્રૌઢ વિવેક એટલે જોરદાર. રાગની જેટલી ક્રિયાઓ પુણ્ય અંદર નિહિત છે એવો પ્રૌઢ વિવેક અર્થાત્ જોરદાર.
- સત્યાંશ શાંતિ અને આનંદથી ભરેલો પુણ્ય છે તેનો આશ્રય નહિ લેતાં, તેમાં આરૂઢ નહિ થઈને, તેની સન્મુખતા નહિ કરીને પર ઉપર આરૂઢ થવા એટલે નિશ્ચય ઉપર આરૂઢ નહિ થવા હતા [તે જાણો] મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
- સમયસાર: સમ= સમ્યક્ પ્રકારે, અય = ગમન. પોતાના સ્વરૂપમાં-જ્ઞાનમાં પરિણમન કરવું, આનંદમાં પરિણમન કરવું તે સમયસાર છે. તેમાં તો જાતો નથી અને બહારમાં આમ મુનિ થઈને, શ્રાવક થઈને એમ માને છે એ મિથ્યાદૃષ્ટિ, મૂઢ છે.
- ત્રણકાળ શુદ્ધિ સૌગંધને તો દેખતો નથી, એ તરફ નજર કરતો નથી, એ તરફ પલટતો નથી, એ તરફ જૂતતો નથી અને ક્રિયાલિંગમાં સર્વસ્વ માનીને બેસી ગયો છે. એ રાગનો જ અનુભવ કરે છે. જૂઠું ન બોલવું, શરીરથી પ્રતિકૂળ ખાવું એટલે જે પંચમહાવ્રતનો વિકલ્પ છે એ દુઃખ છે, એ આત્માના આનંદથી વિપરીત છે.
- ભોજન આવ્યું, નિર્દોષ આહાર લેવો, ચૂરાડી છોડવા, પંચ મહાવ્રત પાળવાં એ બધી ક્રિયામાં તે વ્યવહારમૂઢ થઈને કરે છે [પરંતુ] પોતાના સ્વભાવમાં આરૂઢ થઈને જીવાજીવ સમયસારને અનુભવતો નથી.

(ટીકાર્થ.) 'અનાદિ કાળનો પરદ્રવ્યના સંયોગથી થયેલો જે વ્યવહાર તેમાં જ જે મૂઢો મૂઢ અર્થાત મોહિત છે, તેઓ એમ માને છે કે "આ બાહ્ય મહાવ્રતાદિરૂપ તપ છે તે જ આત્મને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવશે..."':

- સમયસારમાં આવે છે: એક એક પોત તો છોડતા જાય છે. અજ્ઞાન જાળનો પોત લઈને આવ્યો તો અજ્ઞાનનો પોત છોડી દીધો, જાળમાં આવી ગયો. વ્યવહારનો પુણ્યભાવનો પોત આવ્યો તો તેને છોડીને અંદર આવ્યો. એમ બંધનો પોત આવ્યો તો

તેને છોડીને અંદર આવ્યો. સંપૂર્ણ બોધ આવ્યો. દિગ્ પર્યાય છે તે, તેનું તેણે છોડીને અંદર ગયું.

- [આત્મા શરીરમાં] ખોળાની પોચપણાને તરછો રહે છે. જાગવાના કાળમાં મુદત છે અને અહીં પણ મુદત છે. એની પર્યાયની પોચપણાની મુદત છે ? અનંત સમય સુધી એ પર્યાય રહેશે.
- અહીં તે છે ? પ્રભુ ! તેં બધા તો મહાપુણ્યનો ઢગલો પરંતુ એ ક્રિયા છે, એનું એ આત્માનો સ્વભાવ નહિ.
- 'પરંતુ જેનાથી લાભ થાય છે એવા નિશ્ચયને તેઓ જાણતા નહિ. આવા પુરુષો નિત્યાર્થ, પરમાર્થરૂપ, શુદ્ધસ્વભાવ સમયસારને દેખતા નહિ.' !
- હજી [તો] શરીરથી જુદો માનવો ક્યાં પડે, પાછળ જુદી ચીજ, તોડો જુદી ચીજ છે. એમ એવા ત્રણ જુદું શરીર છે. અંદર જાગવાના અનુભવ સૌથી જુદી ચીજ છે. એને અહીં રાગ ને દેહ, દયા-દાનના પરિણામ એનાથી પણ જુદો (જાણવો છે).
- 'નિશ્ચયને તેઓ જાણતા નહિ' - સત્ય પરંતુ જાગવાના અંદર પૂર્ણાનંદ વિરાજે છે તેની તો તેઓ ખબર નહિ.
- પુણ્ય સ્વભાવરૂપ સૌથી ઉચ્ચ ચિત્ત (છે) એને આત્માની અનુભવતા નહિ.

ગદ્ય-ગદ્ય : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) જણાવો :-

1. આ ગદ્યમાં મુનિશ્રી તેજસ્વીજી અને બહેનો વિશેષ કરવામાં આવ્યો છે.
2. આ ગદ્યમાં ઉપવાસ કરી પ્રતિજ્ઞા લેવામાં મનના વડે નિયમ અંતિર કરવાનો અર્થ જ માત્ર તે લેવાને જ મોક્ષના કારણ માનવાનો નિષેધ થયો છે.
3. મારા જ્યે સંમતિ, યુક્તિ આદિ ક્રિયાઓ જૂનાગઢમાં અનેકવાર થઈ છે.
4. "પ્રોટ્ટ રિલ્ટ" અર્થાત્ રાગની ઉત્કટ ક્રિયાથી પ્રભુ અંતર લિની રિઝાવે છે એવું સંદેશાન.
5. પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણામન કરવું તે સમયસાર છે.
6. ઈ ઉત્તરીયમ દ્વારિકાનો શ્રાવક હું.
7. જે અંતર અનાદિમાં પરિણામનો નહિ અને પોતાને શ્રાવક માને છે તે મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
8. ભોજન આલસ્ય, નિદ્રા અહંકાર લોભ, ક્રોધ, ઈર્ષા, પ્રમાદ પાળવા, - એ ઉત્કટ ક્રિયાઓ વ્યવહારનૂઢ જાણી છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
9. આત્મા શરીરમાં આયુષ્યના હેતુ અનુસાર રહે છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
10. આત્મા શરીરમાં પોતાની ચોગ્યતાને કારણે રહે છે.
11. મહાપુરાણ વ્યવહાર અનાદિ કાળથી પરદ્રવ્યના સંયોગથી થયેલો છે.
12. અનાદિ કાળથી ઉપરોક્ત વ્યવહારમાં ઈ મૂઢ-જીવોના દેખાં કરવાથી જ્ઞાન અને આનંદપ્રાપ્તિ થઈ નથી.
13. હવે દુઃખ કાલમાં સમયસારને અનુભવવા માટે શરીર તેમજ રાગાદિ વિકલ્પોથી પણ સંદેશાન કરવાની પ્રેરણા આચાર્યે આ ગદ્યમાંથી મળતા લોકમાં.

ફિકરા-૨૪૨

ઉત્થાપનિકા:- હવે આ જ અર્થનું ફિકરારૂપ કથન કરે છે:-

ફિકરા:

(હરિગીત)

વ્યવહારનૂ કર્તા નહિ પરમાર્થને કહી જણાવ્યા,
તંડુલ નહીં, તુષમાત્રને તુષ મૂઢ પુરુષો જાણતા. ફિ. ૨૪૨

ભાવાર્થ:- વ્યવહારમાં જ જેમની દૃષ્ટિ (-બુદ્ધિ) મોહિત છે એવા પુરુષો પરમાર્થને જાણતા નથી, જેમ જગતમાં તુષ (-ડાંગરના ફોતરાં, અનાજના ફોતરાં)ના જ્ઞાનમાં જ જેમની બુદ્ધિ મોહિત છે (-મોહ પામી છે) એવા પુરુષો તુષને જ જાણે છે, તંડુલને (ફોતરાં વિનાના ચોખા; ફોતરાં વિનાનું અનાજ)ને જાણતા નથી.

ટીકાર્થ:- 'વ્યવહારમાં જ જેમની દૃષ્ટિ (-બુદ્ધિ) મોહિત છે એવા પુરુષો પરમાર્થને જાણતા (પ્રકાશતા) નથી': ક્રિયાકાંડમાં જ જેની દૃષ્ટિ છે, આ મારી ક્રિયા છે એમ માને છે તે મોહિત છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એવા પુરુષો પરમ-અર્થી એવો જે પરમાત્મા તેમને જાણતા નથી, અનુભવતા નથી.

- 'જેમ જગતમાં તુષના જ્ઞાનમાં જ જેમની બુદ્ધિ મોહિત છે એવા પુરુષો તુષને જ જાણે છે, તંડુલને જાણતા નથી.': કોઈ ગૃહસ્થ ગાય કિંમત (કોથળા) ખાંડની લે ત્યારે ફોતરાં ઉપર રહી જાય અને ચોખા નીચે રહી જાય. તેને જોઈને ગરીબ ગાયને લાગે કે આ તો ફોતરાં ખાંડ છે, તેમ અજ્ઞાની જુએ છે કે સંસ્કૃતિ શુભ-ભાવ રૂપ છે પરંતુ તે ક્રિયા બાહ્ય દૃષ્ટિ રૂપ છે તે જોતો નથી ધર્મી જીવ, પૂજા આદિ રૂપ છે પરંતુ એની દૃષ્ટિ નિર્મળ આનંદ પર છે તે અજ્ઞાની જુતો નથી.
- પંચ મહાવ્રતાદિ ફોતરાં સમાન છે, રાગની ક્રિયા છે.
- અજ્ઞાની ચોખાને તો જોતો જ નથી. ચોખા તુષની અંદર નિહિત છે, સફેદ અને મીઠાશથી ભરેલ છે, એમ પ્રભુ અંદર મીઠાશ અને સફેદ જ્ઞાન શુદ્ધિ છે. તે તરફનો વિચાર કર.
- ઉદાહરણ તરીકે જેટલો રાજાનો, દેશ અને કુટુંબ વગેરે છે તેને છોડીને જરી અંદર ચૈતન્ય નિર્મળાનંદ છે એ તરફ તારી દૃષ્ટિ તો લઈજા, એ તરફનું સત્યપણું તો કર.
- (ગાથાર્થ:) 'જેઓ ફોતરાંમાં મૂઢ થઈ રહ્યા છે, ફોતરાંને જ ફરતા કરે છે, તેઓ તંડુલને જાણતા જ નથી; તેવી રીતે જેઓ દયાદિક આદિ વ્યવહારમાં મૂઢ થઈ રહ્યા છે (અર્થાત્ શરીરાદિ ક્રિયામાં મગ્ન થઈ રહે છે), તેઓ શુદ્ધજ્ઞાન-અનુભવનરૂપ પરમાર્થને જાણતા જ નથી; અર્થાત્ એવા જીવો શરીરાદિ જડરૂપને જ આત્મા જાણે છે, પરમાર્થ આત્માનું સ્વરૂપ તેઓ જાણતા જ નથી.':
- ઉદાહરણ રૂપ લીધા, પણ અંદર અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ છે તેની તરફ તો અજ્ઞાનીને એકાદિક એકો નજર કરી નથી.
- શુભભાવને નિજ પોતાના સ્વરૂપની દૃષ્ટિ અને અનુભવ વિના એ ધર્મ છે. તેને તો જાણતા નથી એવા જીવો શરીરાદિ જડરૂપને જ આત્મા જાણે છે. પરમાર્થ નામ પરમ પદાર્થ પ્રભુ આત્માને જાણતા નથી.
- જેમ રેલ્વેસ્ટેશનમાં 'ગાંધીધામ' વિના બીજા કોઈ તારણસ્ટેશનનો કોઈ આપણે પૂછે છે. તે મંદિરની પૂજા ન કરે પણ રાજાની પૂજા કરે.

ફિલ્મ-૨૪૨ : દાર્શનિકો

(૧) સાચું ફિલ્મ (CTIF) બનાવો :-

1. પૂર્વાર્ધ ગાથા ૨૧૩ માં દર્શાવેલી બાબતો જ આ ફિલ્મમાં દૃષ્ટાંત દ્વારા દર્શક ફિલ્મમાં આવે છે.
2. 'વ્યવહારમાં જ જેની દૃષ્ટિ સાધિત છે' અર્થાત્ ક્રિયાવાદીઓમાં જ જેની બુદ્ધિ છે અર્થાત્ આ ક્રિયા માટી છે એમ જે માને છે.
3. 'પરમાર્થ બાધાના નહિ' અર્થાત્ પરમ અર્થે અમો પરમાત્માને અર્થાત્ બાધાના આત્માને બાધાના નહિ અર્થાત્ અનુભવના નહિ.
4. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આપેલા જે બોધના દૃષ્ટાંતમાં ગૃહસ્થ બાબ સમ્યગ્દૃષ્ટિના સ્થાને અને ગાડીવાળ બાબ મિથ્યાદૃષ્ટિના સ્થાને છે.
5. ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતમાં તંદુલ બાબાના આત્માના સ્થાને અને ફોતરાં માત્ર અજ્ઞાનીના શુભરાગને સ્થાને છે.
6. ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતમાં ફોતરાં સાની જેમજ અજ્ઞાની જીવોના શુભરાગના સ્થાને છે.
7. ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતમાં જેવી બાઈઓની ખાંડવાની ક્રિયા જેમ સરખી છે તેમ તેની પાછળની જે જીવોની દૃષ્ટિ પણ સરખી છે.
8. [સમ્યગ્દૃષ્ટિ સિવાની] પંચમહાવ્રતાદિની ક્રિયા ફોતરા [ખાંડવા] સમાન છે- એમ અહીં ફલિત છે.
9. જેમ ચોખા સફેદ છે અને ગંધરાશિ પૂર્ણ છે તેમ બાબાના આત્મા શુદ્ધ નામ સફેદ છે અને અનીંદ્રિય જ્ઞાનની ગંધરાશિ પૂર્ણ છે.
10. શરીરાદિની ક્રિયામાંથી મમત્વ છોડાવવે શુદ્ધોપયોગરૂપ પરમાર્થની દૃષ્ટિ ફરાવવા- તે આ ફિલ્મનું તાત્પર્ય છે.
11. તારણહારાઓનો અર્થ આપણે પંથે છે. તેઓ મંદિરની પૂજા કરે છે પરંતુ શાસ્ત્રની પૂજા કરતા નથી.
12. તારણ સ્વામીનો પંથ 'ગોત્રીયા' નામના સાધુઓ ચલાવે છે.

ગાથા-૨૪૩

ઉત્થાનિકા:- હવે આગમની સાક્ષીની સૂચનાપૂર્વક ગાથા કહે છે:-

ગાથા:-

(હરિગીત)

દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ જે અંશ તે અવિવેકી છે,
તેઓ સમયના સારને નહિ દેખે ફક્ત પામી શકે;
આ જગતમાં દ્રવ્યલિંગ તો પરદ્રવ્યમાત્રથી થાય છે,
એવા જ્ઞાન અને સ્વયં પર વિષે નિજ જ્ઞાનદ્વારથી થાય છે. ગા. ૨૪૩

ટીકાર્થ:- જેઓ દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ વડે અંધ-વિવેકરહિત છે, તેઓ સમયસારને જોતા નથી; કારણ કે આ જગતમાં દ્રવ્યલિંગ તો પરસ્પર અન્ય દ્રવ્યથી થાય છે, એવા જ્ઞાન જ અને પોતાથી (આત્મદ્રવ્યથી) થાય છે.

સારાંશ: 'જેઓ દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ વડે અંધ-વિવેકરહિત છે, તેઓ સમયસારને (પ.જ.ગ્રંથ) જોતા નથી;...': અને પંચપરમેષ્ઠીની ભક્તિ ક્રિયા એ કોઈ ધર્મ નથી, એ કોઈ ચારિત્ર નથી. એ તો શુભ જડની ક્રિયા છે. અરિહંત ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ, વીતરાગસ્વરૂપ છે એવા આત્માને રાગની ક્રિયામાં રાખનારા જોતા નથી. 'કારણ કે આ જગતમાં દ્રવ્યલિંગ તો પરસ્પર અન્ય દ્રવ્યથી થાય છે': એ ક્રિયા તો અન્ય દ્રવ્યથી થાય છે, પોતાના સ્વભાવથી નહિ. જોઈને ચાલવું, વિચારીને બોલવું, સમિતિ, ગુપ્તિ, નિર્દોષ આહાર લેવો એ બધી ક્રિયા તો અન્ય દ્રવ્યની ક્રિયા છે. પોતાના સ્વભાવસ્વરૂપની એ ક્રિયા નથી.

- 'એવા જ્ઞાન જ અને પોતાથી (આત્મદ્વારથી) થાય છે': જે ક્રિયાલિંગના વિકલ્પ આદિ છે એ બધા પરદ્રવ્ય, રાગ છે, વિકાર છે. માત્ર જ્ઞાન જ નિજાત્માથી થાય છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન એ જ્ઞાનથી જ જણાવામાં આવે છે, એ ક્રિયાલિંગથી જણાવામાં આવતા નથી. એ જ્ઞાન સિવાયનું આ બાંધવું એ નહિ.
- આ આત્મા તો જ્ઞાનમાત્રથી ભિન્ન થાય છે. જાણનારાપણું, જ્ઞાયકભાવ તે જ અને આત્મા છે. તેની દૃષ્ટિ કરવાથી જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે.

(ભાવાર્થ:) - 'જેઓ દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ વડે અંધ છે તેઓને શુદ્ધોપયોગનો અનુભવ જ નથી, કારણ કે વ્યવહારને જ પરમાર્થ સમજતા હોવાથી પરદ્રવ્યને જ આત્મદ્રવ્ય માને છે.':

- પરદ્રવ્યના સંબંધથી ભિન્ન ભિન્ન ભક્તિ ક્રિયા પરદ્રવ્યની છે. પરદ્રવ્ય તો ભિન્ન છે પરંતુ પરદ્રવ્યના લક્ષે જે કંઈ વિકલ્પ, રાગાદિ પરને પરા થઈને થાય છે તે બધા ભાવ પરદ્રવ્ય છે એમ કહેવામાં આવે છે.
- વ્યવહારને જ પરમાર્થ માને છે કે એમાં ધર્મ કરીએ છીએ.
- બહારથી તો મારી જુઓ પડે એવું. કંઈ માનુ, સન્માન, આદરવું એ બધા નુકશાનકારક છે. સત્ય વસ્તુને પહોંચવું એમાં અનંત પુરુષાર્થ છે.
- વ્યવહારનય જે મુનિલિંગને અને શ્રાવકલિંગને મોક્ષમાર્ગ કહે છે એ કથનમાત્ર છે. નિશ્ચયનય તેને મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી.

ફિલ્મ-૨૪૩ : દાર્શનિકો

(૯) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. આ ફિલ્મ હજો પહેલી ગાથા ત્રણેના રિકોર્ડ્સ તરીકે લખાયો છે.
2. 'દુનિયા તો ખરેખર અન્ય દ્રવ્યો થાય છે' અર્થાત્ પરદ્રવ્યના સંબંધથી આત્મા કે પરદ્રવ્યના લક્ષણ થાય છે.
3. અહીં 'પરદ્રવ્ય'નો અર્થ પોતાથી અન્યો અન્ય સર્વ ગુણ-પર્યાયો સહિત દ્રવ્યો - એમ થાય છે.
4. અહીં પરદ્રવ્યના લક્ષે - પરને વશ થઈને પોતાના આત્માનાં રિક્ત, રાગાદિ ભાવોને પરદ્રવ્ય કહ્યાં છે.
5. વ્યવહારને પરમાર્થ માનવો એટલે કે [શુભરાગરૂપ] વ્યવહારથી અને ધર્મ કરીને જીવને લાભ માનવું.
6. આપણા કિંમતિ, સામાજિક, રાષ્ટ્રીય આદિ ~~કર્તવ્યો~~ નિભાવવા થતી આપણે અન્ય વસ્તુને મહત્ત્વવાળી પુરુષાર્થ કરી શકીએ છીએ.
7. વ્યવહારનય મુનિઓ તેમજ ગૃહસ્થોને એ બંનેને માર્ગદર્શક છે એ અને નિશ્ચયનય માત્ર મુનિઓને જ માર્ગદર્શક છે.
8. 'આ જ્ઞાન જ એક પોતાથી [-આત્મદ્રવ્યથી] થાય છે' એટલે કે જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયક જ્ઞાનથી જ [અર્થાત્ અનુભવવામાં] આવે છે.
9. 'આ જ્ઞાન જ એક પોતાથી [-આત્મદ્રવ્યથી] થાય છે' એટલે કે જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયક ક્રિયાસિદ્ધિ જ્ઞાનથી [અર્થાત્ અનુભવવામાં] આવતો નથી.
10. વિષય દ્રવ્ય અર્થાત્ જ્ઞાન દ્રવ્ય.
11. 'આ આત્મા તો જ્ઞાનમાત્રથી [જ] ઉત્પન્ન થાય છે' અર્થાત્ જ્ઞાયકભાવ તો જ એક આત્મા છે અને તેની દૃષ્ટિ કરવાથી જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે.
12. જોવું જાણવું, વિચારીને બોલવું, સંમતિ, ગુપ્તિ, નિર્દોષ આહાર લેવો એ બધા એ બધી ક્રિયાઓ છે.
13. ઉપરોક્ત સર્વ ક્રિયાઓ [શરીરાશ્રિત તોપણ] અન્ય દ્રવ્યની ક્રિયા છે - એમ અહીં કહ્યું છે.

- 'માટે જેઓ વ્યવહારને જ પરમાર્થબુદ્ધિથી (-પરમાર્થ માનીને) અનુભવે છે, તેઓ સમયસારને જ નહિ અનુભવતા; જેઓ પરમાર્થને પરમાર્થબુદ્ધિથી અનુભવે છે તેઓ જ સમયસારને અનુભવે છે.'!
- વ્યવહાર ફિટા ફટાં (ફિટાઈ ઉઠ જશે) [એમ જે માને છે તે] તદ્દન ખાલીને ફિસ્તુરી તો અંતરિક્ષ આવશે એમ માને છે.
- જ્યાં દૃષ્ટિ વીતરાગ ન થાય ત્યાં દૃષ્ટિ નિશ્ચય સ્વરૂપના જ્ઞાન, અનુભવ સહિત પંચ-મહાવ્રતાદિના વિકલ્પ આવે છે. એનો અભાવ કરવો આવે છે પરંતુ એ ધર્મ નહિ, મૂળ મુક્તિનો માર્ગ નહિ. એ તો અંદરમાં કંઈ શાંતિ નહિ તો અશુભથી બચવા માટે શુભભાવ ધર્મીને-જ્ઞાનીને આવે છે પરંતુ એ છે બંધનું કારણ, ધર્મ નહિ.
- જે રાગની ક્રિયાને અનુભવે છે તેઓ ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિને અનુભવતા નથી; જે ચૈતન્ય ચમત્કારનો અનુભવ કરે છે તેઓ જ સમયસારનો અનુભવ કરે છે.
- સમયસાર તો ચોખ્ખું શાસ્ત્ર છે અને અંદર આત્મા સમયસાર નિજ છે.
- (ભાવાર્થ:) 'વ્યવહારનયનો વિષય તો ભૂતાર્થ અશુદ્ધ દ્રવ્ય છે, તેથી તે પરમાર્થ નહિ;'
- રાગ અને પુણ્ય-પાપના પરિણામથી સહિત આત્માને વ્યવહારનય વિષય કરે છે. એ ભગવાની તેની દૃષ્ટિ છે માટે તે પરમાર્થ નહિ.

(પ્ર.ન. ૪૬૦) - 'વ્યાપક, વ્યાપ્ય ચૈતન્ય જે સ્વભાવ તેનો અંતર્મુખ નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટિનો વિષય એવા ભૂતાર્થ અશુદ્ધતા, પુણ્ય અને પાપ સહિતનો આત્મા - એ ભૂતાર્થ વ્યવહારનયનો વિષય છે તેનો અનુભવ કરવા યોગ્ય નહિ

- પરાધીન નિમિત્તના સંબંધમાં વશ થઈને જે મલિનતા, અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે તેને અહીં અશુદ્ધ દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. [પરંતુ ખરેખર] દ્રવ્ય અશુદ્ધ થતું નથી. તેથી આત્માનું ક્રિયાળ થતું નથી અને [તે] પરમાર્થ કાજ નહિ.
- નિશ્ચયનયનો વિષય ભૂતાર્થ પણ નહિ, અશુદ્ધ પણ નહિ. એ પરંતુ શુદ્ધ અને અભેદ છે. ભેદ અને અશુદ્ધતા નિમિત્તને આધીન થઈને થાય છે.
- નિશ્ચયનયનો વિષય અભૂતાર્થ શુદ્ધ દ્રવ્ય છે, તેથી જ તે પરમાર્થ છે માટે, જેઓ વ્યવહારને જ નિશ્ચય માનીને પ્રવર્તે છે તેઓ સમયસારને અનુભવતા નથી; જેઓ પરમાર્થને પરમાર્થ માનીને પ્રવર્તે છે તેઓ જ સમયસારને અનુભવે છે (તેઓ જ મોક્ષને પામે છે).
- નિશ્ચયનયનો વિષય ઘણો કહ્યો છે પરંતુ તેનું ફળ સંસાર છે. (ગાથા ૧૧)
- નિશ્ચયનયનો વિષય અભૂતાર્થ શુદ્ધ દ્રવ્ય જ ધ્યેય કરવાયોગ્ય છે, તેથી કરવાયોગ્ય છે, સત્યાર્થ જણાવાયોગ્ય છે. [માટે જેઓ] વ્યવહારને વ્યવહાર જાણી નિશ્ચયમાં પ્રવર્તન કરે છે અને વ્યવહારને જાણે છે એ તો માર્ગ છે [તેઓ સમયસારને અનુભવે છે]. [પરંતુ] વ્યવહારને જ નિશ્ચય માનીને જેઓ પ્રવર્તે છે તેઓ સમયસારને અનુભવતા નથી [રાગને જ અનુભવે છે].

ગાથા-૨૧૪

ઉત્થાનિકા:- 'વ્યવહારનય જ મુનિલિંગને અને શ્રાવકલિંગને - એ બન્ને લિંગોને મોક્ષમાર્ગ કહે છે, નિશ્ચયનય કોઈ લિંગોને મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી! અમ હવે ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- વ્યવહારનય એ ઉભય લિંગો મોક્ષપથે વિષે કહે,
નિશ્ચય નહીં માને કદી કે લિંગ મુક્તિપથે વિષે. ૨૧૪.

ગાથાર્થ: વ્યવહારનય બન્ને લિંગોને મોક્ષમાર્ગમાં કહે છે (અર્થાત્ વ્યવહારનય મુનિલિંગ તેમ જ ગૃહીલિંગને મોક્ષમાર્ગ કહે છે); નિશ્ચયનય સર્વ લિંગોને (અર્થાત્ કોઈ પણ લિંગને) મોક્ષમાર્ગમાં માનતો નથી.

ટીકા:- (ઉદાહરણ:-). 'શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના ભેદે બે પ્રકારના ઉપલિંગો મોક્ષમાર્ગ (પ્ર.ગ.૨૪૬) છે - એવો જે પુરુષાકાર-પ્રકાર (અર્થાત્ એવા પ્રકારની જે પુરુષાકૃતિ) તે ફક્ત વ્યવહાર જ છે, પરમાર્થ નહીં...': એ તો વ્યવહારનય કહે છે, [પરંતુ તેવી] વસ્તુસ્થિતિ નહીં, ધર્મ નહીં. તેનો [-વ્યવહારનયનો] વિષય છે ખરો પરંતુ એ સત્ય મોક્ષમાર્ગ નહીં.

- નિશ્ચય આત્માના જ્ઞાન સહિત જો વ્યવહાર હોય તો એ પુણ્યબંધક છે. આ તો એકલો વ્યવહાર છે. અનુભવ નહીં, ફક્ત વ્યવહાર જ છે, એમાં નિશ્ચયની ગંધ નથી, સત્યનો અંશ નહીં. એ વ્યવહાર પરમાર્થ નહીં, સત્ય નહીં.
- 'ફરીથી તે (પુરુષાકાર) પોતે અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવનસ્વરૂપ હોવાને લીધે તેને પરમાર્થપણાનો અભાવ છે;...': એ પંચમહાવ્રતાદિના પરિણામ અશુદ્ધ પર્યાય છે તો અશુદ્ધ દ્રવ્યનો અનુભવ છે, એ તો મલિન પરિણામનું વેદન છે.
- પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ-બંધ એ વિકારી પર્યાય છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ અવિકારી પર્યાય છે. પરંતુ તેનાથી અંદર ભિન્ન છે.
- ક્રિયાકાંડમાં પરમાર્થનો અભાવ છે. ત્યાંથી ધર્મ આવે છે પરંતુ એ અશુભથી બચવા માટે પુણ્યબંધ રૂપે છે.
- 'શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના ભેદોને અતિક્રાંત, દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્ત પરિણતિમાત્ર (-માત્ર દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રવર્તેલી પરિણતિરૂપ) શુદ્ધ જ્ઞાન જ મોક્ષ છે - એવું જે નિસ્તુષ (-નિર્મળ) અનુભવન તે પરમાર્થ છે, ફરીથી તે (અનુભવન) પોતે શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવનસ્વરૂપ હોવાને લીધે તેને જ પરમાર્થપણું છે.':
- શ્રાવકાદિના બાર પ્રકારે મુનિના પંચમહાવ્રત તેનાથી અતિક્રાંત - જુદા આત્માની શુદ્ધતા, આત્માનું જ્ઞાન અને તેમાં પ્રવૃત્ત પરિણતિની રમણતા એ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, એ મોક્ષમાર્ગ છે.
- પંચમહાવ્રતાદિની ક્રિયા તો આસ્રવ છે. આ બધું વિકારરૂપે અજ્ઞાન અંદર છે.
- 'એવું જે નિસ્તુષ અનુભવન તે પરમાર્થ છે' - એ રાગની ક્રિયાથી રહિત જ્ઞાનસ્વરૂપે અજ્ઞાન છે તેમાં અતિક્રાંત થતાં એ જ્ઞાન જ મોક્ષનો પરમાર્થ માર્ગ છે.

→ • (સંવાદ) પહેલાં નિશ્ચય તો કર કે માર્ગ તો આ છે. પછી અંદરમાં જઈ શકીશ. હજુ નિશ્ચયમાં - રાગરહિતના નિશ્ચયમાં પણ જેની ભૂલ છે, એ અંદરમાં કઈ રીતે જશે?

ગાથા - ૪૧૪ : દામશ્રમણ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. વ્યવહારનયના વક્તવ્ય ફક્તમાત્ર હોય છે અંશતઃ વસ્તુસ્થિતિ પરોક્ષ તે મુખ્ય હોતી નથી.
2. વ્યવહારનય મુનિ અને શ્રાવક એ બે લિંગને મોક્ષમાર્ગ કહે છે. નિશ્ચયનય તે કોઈપણ ત્રિલ્ય પણ લિંગને મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી.
3. ~~xxxxxxxxxx~~ નિશ્ચયના જ્ઞાન સહિતના વ્યવહારની વાત કરવામાં આવી છે.
3. આ ગાથાની પહેલી પંક્તિમાં [-વ્યવહારનયના પ્રસ્તાવમાં] નિશ્ચયના જ્ઞાન સહિતના વ્યવહારની વાત કરવામાં આવી છે.
4. જેમાં નિશ્ચયની શુદ્ધિ પણ નહિ, સત્યનો અંશ પણ નહિ એવા વ્યવહારની વાત ઉપરોક્ત પંક્તિમાં કરવામાં આવી છે.
5. 'અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવનસ્વરૂપ' અર્થાત્ મલિન પર્યાયના વેદનરૂપ.
6. ક્રિયાકિરમાં પરમાર્થનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાનીને તે હોતો નથી.
7. જ્ઞાનીને શુભ ક્રિયાનો રુચિપૂર્વક અશુભના વંચનાર્થે હોય છે, [ઉપાદેયપણે નહિ].
8. 'દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રયુક્ત પરિણતિરૂપ શુદ્ધિ જ્ઞાન જ કર્મ છે' અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને રમણતા તે જ મોક્ષમાર્ગ છે.
9. 'એવું જે નિશ્ચય અનુભવન તે પરમાર્થ છે' અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ જાગરણમાં અંતરંગના ઠરવા તે કર્મ જ મોક્ષનો પરમાર્થમાર્ગ છે.
10. મને Relevant વિષયિ તો સારો થઈ ગયો છે પરંતુ કંઈક અંદરમાં જરા પણ જઈ શકતો નથી.
11. મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તી રહેલા સાધકોના મુનિરાજને ઘણો શુભરાગ તે ઘર્મનું કારણ છે.
12. 'જેણે પરમાર્થને પરમાર્થબુદ્ધિથી અનુભવ્યો છે' અર્થાત્ જેણે ચૈતન્ય સ્વભાવનો અનુભવ કર્યો છે.
13. વ્યવહારનયનો વિષય ભેદરૂપ અશુદ્ધતા અને પુણ્યપાપ સહિતનો આત્મા છે.
14. નિમિત્તને લઈ થયેલ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતી મલિનતા - અશુદ્ધતાને [અભૂતદ્ભૂત કહે] અહીં અશુદ્ધ દ્રવ્ય કહ્યું છે.
15. જેમાં કારણ પ્રવર્તન કર્યું નહિ એવા વ્યવહારનયનું જ્ઞાન કરવામાં માટે સમય સમય ઉદ્યમવંત ન જોઈએ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. નિશ્ચયમાં પ્રવર્તતા થકા વ્યવહારને વ્યવહાર નયરૂપે જાણવો તે [સાચો] માર્ગ છે અને તેનાથી કારણકારણનો અનુભવ થાય છે.
2. વ્યવહારને જ નિશ્ચય માનીને જે તેમાં [-વ્યવહારમાં] પ્રવર્તે છે તે સમયસારને અનુભવતા નથી, રાગને જ અનુભવે છે.

ગાથા-૨૪૪

ઉત્થાનિકા:- 'જુઓ ત્રિકાળ ઉદય થાઓ, અને પરમાર્થનો જ અનુભવ કરો' - એવા આશયનું 'ગાથા કહે છે' :-

ગાથા:-

(હરિગીત)

ઉદય થાઓ, ઉદય થાઓ જુઓ ત્રિકાળ-વિજયોને તમે,
ઉદય એટલું ઇચ્છો નિરંતર અનુભવો આ એકને;
નિજ રસથી પૂર્ણ આ ચૈતન્ય એ સમયસાર મહાન છે,
તેનાથી રીઝું એ નહીં આ જગતમાં કંઈ ખરે. ૨૪૪

ટીકાર્થ: જુઓ ત્રિકાળ અને જુઓ દુર્વિકલ્પોને ઉદય થાઓ, ઉદય થાઓ; અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે આ પરમાર્થને એકને જ નિરંતર અનુભવો; ત્રિકાળ કે નિજ રસના ફેલાવાથી પૂર્ણ જે જ્ઞાન તેના સ્વરૂપમાત્ર થયા માત્ર જે સમયસાર (-પરમાત્મા) તેનાથી રીઝું ખરેખર બીજું કંઈ પણ નહિ (-સમયસાર સિવાય બીજું કંઈ પણ સારભૂત નહિ).

ભાવાર્થ:- (ટીકાર્થ:-) 'જુઓ ત્રિકાળ અને જુઓ દુર્વિકલ્પોને ઉદય થાઓ, ઉદય થાઓ; અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે આ પરમાર્થને એકને જ નિરંતર અનુભવો'

(પૃ.નં.૪૬૦)

- જુઓ શું કહેવું છે? ઘણું ઘણું કહેવાનું અને વિકલ્પના નાદની વ્યવહારની વાત પણ જુઓ શું કહ્યું? અને વિકલ્પોની વાત છે તો ઉદય થાઓ
- જુઓ પરમાર્થ અને જુઓ દુર્વિકલ્પોને ઉદય થાઓ. વ્યવહારના વિકલ્પના પ્રચારને પણ ઉદય થાઓ અને રીતે દૃષ્ટિના નાશને પણ ઉદય થાઓ.
- અમારા બાર અંગનો સાર એ એક માત્ર [પરમાર્થને જ અનુભવો].
- 'એકને જ નિરંતર અનુભવો': 'એક માત્ર'માં પણ એકાંત આવ્યું અને 'એક જ'માં પણ એકાંત આવ્યું. એક માત્ર ત્રિકાળી પરમાર્થ.
- એકનું જે હોય તે સ્વતઃ અસ્તિરૂપ જ હોય શકે, અસ્તિરૂપ જ હોય શકે. સ્વતઃ એકનું પૂર્ણ અને શુદ્ધ હોય શકે.
- એ એમાં સમયસારનો સાર છે. બાકી વ્યવહારની વાતો તો ઘણી આવે.
- નિશ્ચયમાં તો એક વાત તો એ છે. બીજો તેવો માર્ગ નહિ. અંતર જ્ઞાયકભાવ પૂર્ણાનંદના નાથની જે સેવા એકને [તેમાં] એકાગ્ર થવું એ જ એક માર્ગ છે.
- 'પરમાર્થને જ નિરંતર અનુભવો' કેમ? ત્રિકાળ શું?
- 'ત્રિકાળ કે નિજ રસના ફેલાવાથી પૂર્ણ જે જ્ઞાન તેના સ્વરૂપમાત્ર થયા માત્ર જે સમયસાર (-પરમાત્મા) તેનાથી રીઝું ખરેખર બીજું કંઈ પણ નહિ (-સમયસાર સિવાય બીજું કંઈ પણ સારભૂત નહિ).';
- [અંદર] જ્ઞાયકભાવ જ્ઞાનસ્વરૂપે, આનંદસ્વરૂપે, શાંતસ્વરૂપે પરિપૂર્ણ છે. નિજ શક્તિ અને રસના પ્રચારથી-વિસ્તારથી પરિપૂર્ણ પ્રભુ અંદર છે. એ વાત દૃષ્ટિમાં લેવાતો નથી એટલે બહારથી પૂછીએ ખરો નહિ.
- તેમાં એકાગ્ર થયું એનું ત્રિકાળ શું? કે વ્યવહારમાંનો રાગ-દ્વેષ, વિકાર અને પુણ્ય-પાપ એ તેને તો નિષેધે છે.
- 'નિજ રસના ફેલાવાથી પૂર્ણ જે જ્ઞાન' - અહીં જ્ઞાન માટે આપણે આત્મા લેવો.
- આત્માની સેવા કેમ [શા માટે] કરવી? તેની સન્મુખ કેમ થવું? કે તેની સમીપ જવાં

શાંતિ અને આનંદની દ્વારા બહેશે. પૂર્ણજ્ઞાન, પૂર્ણ આનંદ, પૂર્ણ સ્વરૂપના પ્રચાર થશે.

- જગતના આત્માએ બીજું કાંઈ ચિંતવવા નથી. પૂર્ણ આનંદ આદિ રૂપથી જાણેલો સૌંદર્યસમૂહ જગતના નિત્યાનંદ પ્રભુએ બીજું પરિપાટ કાંઈ ચિંતવ્યું નથી. તેનાથી વિશેષ ચિંતવે તો તે આત્મીય વિકારોમાં [કાંઈ ચિંતવ્યું નથી]. [જેનું] અવલંબન વિકારી આનંદ નથી તે આત્મા જ છે.
- આનંદના રૂપથી વિસ્તારરૂપ પરિપૂર્ણતાની મહત્તા જ્યાં સુધી ન આવે, ત્યાંની મહિમા ગાતો નથી ત્યાં સુધી પરની મહિમા છૂટે નહિ. પરની મહિમા છૂટતી નથી તો સ્વની મહિમા આવતી નથી.

(ગાથાર્થ:-) 'પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરો; અન્ય વિચારો પરિપાટ કાંઈ પણ સારભૂત નથી.':

- પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ અતીન્દ્રિય અનંત ગુણસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવીને પરિણતિ પ્રચાર કરવા જોઈએ. નિમિત્તને અને પરને અનુભવીને [જે] પરિણતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે દુઃખરૂપ છે. આવા વિચારો કોઈ ચિંતવે સાર નથી.

ફિલ્મ-૨૪૪: દાસબોધ

(૧) સાચું ને ખોટું (T/F) ઉદાહરણો:-

1. આ ફિલ્મ આખા સમર્થ રામદાસના સારરૂપ છે.
2. અહીં 'સજ્જન દુર્જન' [ગુણ દોષો, ગુણ દોષો] એમ બે વાર ફરીને આચાર્યશ્રીએ બધા ક્રિયા અને પરિણામો દર્શાવીને આત્માનો નિરંતર અનુભવ કરીને રહેવાનો આદેશ આપ્યો છે.
3. અંતે પરમાર્થનો જ અનુભવ કરવો એ બાર અંગનો સાર છે.
4. સંસારના પ્રપંચિકના નાશની કેવળ સંકલ્પ + એકાગ્રતા - એ બંને જ માર્ગ છે.
5. 'નિજ રૂપના ઈશ્વરક પ્રબોધ' - અહીં જ્ઞાન શબ્દ જ્ઞાન ગુણ માટે વપરાયો છે અને તેથી આ ક્રિયામાં પ્રચાર કરવાના ક્રિયાજ્ઞાનની વાત કરી છે.
6. ઉપરોક્ત ક્રિયામાં 'જ્ઞાન' શબ્દ આખા આત્મા માટે વપરાયો છે, તેથી અહીં જ્ઞાનરૂપ, આનંદરૂપ, શાંતરૂપ આદિના વિચારથી પરિપૂર્ણ પરમાત્મા સંબંધ સમર્થરામનો મહિમા ફર્યો છે.
7. આત્માની સન્મુખ થવા, તેમાં એકાગ્ર થવા, તેની સેવામાં જવા પ્રબોધ, પ્રબોધ આનંદ, પ્રબોધ શાંતિના આદિ પ્રચાર કાજે છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
8. 'સમર્થ (પરમાત્મા) તેનાથી જુદું પરંપર કોઈ નથી' અર્થાત્ તેનાથી સર્વથા સારભૂત એવા આત્મા સિવાયનો કોઈ તત્ત્વ જ્ઞાન જ્ઞાન નથી એવા જ્ઞાનમાં નહિ.
9. જ્યાં સુધી નિજ દુર્ગુણોની મહિમા આવતી નથી ત્યાં સુધી પરની મહિમા દૂરની નથી.
10. જ્યાં સુધી પરની મહિમા દૂરની નથી ત્યાં સુધી નિજ દુર્ગુણોની મહિમા આવતી નથી.
11. 'પ્રબોધ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરવો' અર્થાત્ અખંડ ગુણાત્મક આત્માને અનુસરીને સુખરૂપ પરિણામ પ્રચાર કરવા.

ફિકરા-૨૪

સ્પષ્ટીકરણ:- હવે પોતાની સાધનામાં આ સમયસાર ગ્રંથના અભ્યાસે વધારેનું
કુળ થઈને અખંડ જ્ઞાનાનંદ આ ગ્રંથ પૂર્ણ થશે; તેની સૂચનાનો લીંક પ્રયોગ તે છે:-

ફિકરા:- (સ્વિકાર)

આનંદમય વિજ્ઞાનઘન પ્રત્યક્ષ ફરું અને આ;
અક્ષય જ્ઞાનબંધુ નહીં આ અને પાસે પૂર્ણતા. ફ-૨૪

સ્પષ્ટીકરણ:- આનંદમય વિજ્ઞાનઘનને (-શુદ્ધ પરમાત્માને, સમયસારને) પ્રત્યક્ષ ફરું આ
અને (-અવિનીય) અક્ષય જ્ઞાન-બંધુ (-સમયપ્રાભૃત) પૂર્ણતાને પામે છે.

સારાંશ:- (સ્વીકાર:-) 'આનંદમય વિજ્ઞાનઘનને (-શુદ્ધ પરમાત્માને, સમયસારને) પ્રત્યક્ષ
(પ્ર.ન.જુઓ) ફરું....':

- જેટલા કાળ છે તેટલા પર્યાયમાં પ્રગટ ફરું આ અને અક્ષય અવિનીય અનંત બંધુ.
  એને વિનાશ નાશું નહિ અંધું.
- 'આ અને (-અવિનીય) અક્ષય જ્ઞાન-બંધુ પૂર્ણતાને પામે છે.'!
- હવે પૂર્ણ થાય છે. કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજની [ગાથા] ગાથાનું આ સમયસાર પૂર્ણ
  થાય છે; તેનો આ ઉપોદ્ઘાત થયો.
- અને જો અક્ષય બંધુ અને તે પણ આનંદમય વિજ્ઞાનઘનને પ્રત્યક્ષ ફરતો-તેને જાહેર
  કરાયો. જે અંદર શક્તિમાં છે, સ્વભાવમાં છે તેને જાહેરમાં પ્રગટ ફરું-પર્યાયમાં
  વ્યક્ત ફરું સમયસાર પૂર્ણતાને પામે છે, આ આત્મા પરમાત્મા થઈ જાય છે. પછી
  એને તિર્યંચ નથી કે તિર્યંચ નથી. પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ જાય છે. પછી નારક નથી, તિર્યંચ
  નથી, તિર્યંચ નથી.
- (નાકારે:-) 'આ સમયપ્રાભૃત ગ્રંથ વક્તૃત્વે તેનાં જ્ઞાનરૂપે-અને પુસ્તકે જ્ઞાનને
  અક્ષય (અર્થાત્ જેનો વિનાશ ન થાય એવું) અવિનીય તેવા સમાન છે,..'!
- વક્તૃત્વ તો આ શબ્દો અને એનું વાચ્ય આત્મા છે. શબ્દો પણ પૂર્ણ થાય છે
  અને વસ્તુ પણ પૂર્ણ થાય છે. વાચ્ય અને વાચક પૂર્ણ થાય છે.
- આ [સમયસાર] અમારો તેવા છે, તેની સાથે જ્ઞાન તિર્યંચ તેવા તેવાપણા શક્તિ તરીકે.
  આ અને જ તેવા છે. અવિનીય અમારો જીવની સાથે તિર્યંચ તેવા પણા તરીકે [એવું છે].
- 'ચિદ્રૂપ જેમ તેવા દ્રવ્યરૂપે પ્રત્યક્ષ દેખાઈ છે તેમ સમયપ્રાભૃત આત્માના
  શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર દેખાઈ છે'! • આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને
  અનુભવગોચર દેખાઈ છે ત્ય આ રીતે અનુભવ થાય, જેમ તેવા ઘડો, પાત્ર આદિને
  પ્રત્યક્ષ દેખાઈ છે તેમ.

ક્રિયા-રૂપ: સમીક્ષા

| સ.પ્રા.સા.-૩૫૮
| ક્રિયા રૂપ-૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. હવે પછીની ગાથા જૈનના સિદ્ધાન્તનો આ ક્રિયા છે.
2. હવે આ ગ્રંથ પૂરો થાય છે તેની સૂચના પણ આ ક્રિયામાં આપવામાં આવી છે.
3. આ ક્રિયામાં શ્રીમાન અનુવંદ્યાર્થે 'અર્ત (-અહિતીય) અક્ષય જ્ઞાનરૂપી' કહીને સમયસાર ગ્રંથનો અભોક્તિ નહિના કર્યો છે.
4. 'આનંદમય વિજ્ઞાનઘનને પ્રત્યક્ષ કરું' અર્થાત જેવો શુદ્ધાત્મા [શક્તિરૂપ] છે તેવો તેને પર્યાયમાં [આ શાસ્ત્ર પ્રત્યક્ષ] પ્રગટ-વ્યક્ત- કરે છે.
5. 'સમયસાર પૂર્ણતાને પામે છે' ત્યાં કોઈના પરમાત્મા થઈ જાય છે, પણ એમાં જીવ કે સંસાર નથી, કંઈ નહિ.
6. આ સમયપ્રાભૃત ગ્રંથ જ્ઞાનને માટે વચનરૂપે અક્ષય અહિતીય તેજ સમાન છે, જ્ઞાનરૂપે નહિ - એમ અહીં કહ્યું છે.
7. આ સમયપ્રાભૃત ગ્રંથ જ્ઞાનને માટે વચનરૂપે તેજ જ્ઞાનરૂપે એમ બન્ને પ્રકારે જ્ઞાનને માટે અક્ષય અહિતીય તેજ સમાન છે- એમ અહીં કહ્યું છે.
8. આ 'સમયપ્રાભૃત આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર કરાવે છે' અર્થાત આ રીતે અનુભવ થાય છે એમ આ શાસ્ત્ર કરાવે છે, જેમ તેજ દરપણાદિને પ્રત્યક્ષ કરાવે છે તેમ.

ગાથા - ૪૧૫

ઉત્થાનિકા:- હવે ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ આ ગ્રંથને પૂર્ણ કરે છે તથા તેના મહિમારૂપે તેના અભ્યાસ વગેરેનું ફળ ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- આ સમયપ્રાભૃત પઠિત કરીને, અર્થ-તત્ત્વથી જાણીને,
ઠરશે આશ્રયમાં આત્મા જે, સૌખ્ય ઉત્તમ તે લહે. ૪૧૫.

ગાથાર્થ: જે આત્મા (-ભવ્ય જીવ) આ સમયપ્રાભૃતને ભણીને, અર્થ અને તત્ત્વને જાણીને, તેના આશ્રયમાં સ્થિત થશે, તે ઉત્તમ સૌખ્યસ્વરૂપ થશે.

ટીકા:- (ગાથાર્થ) - પહેલાં એનો શબ્દાર્થ કહીએ. કોણ ગાથા છે તે? (પ્ર.નં.૪૧૦) 'જે આત્મા (-ભવ્ય જીવ)..' : સંસારથી મુક્તિ થવાની તૈયારીવાળો અને સંસારનો અંત આવવાની તૈયારીવાળો એવો ભવ્ય જીવ.

- અર્થ નામ પદાર્થ અને તત્ત્વ નામ ભાવ. પદાર્થ અને પદાર્થનો ભાવ, અર્થ-દ્રવ્ય અને] તત્ત્વ-ભાવ, એ બન્નેને જાણીને આશ્રયમાં ઠરવાનું છે. આત્મપદાર્થમાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં ઠરવાનું છે- શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર તો ભાવ છે પરંતુ એ ભાવમાં આત્મામાં ઠરવાનું છે.

• તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ગાળપૂર્વક કહ્યું છે તથા તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં તત્ત્વ એટલે ભાવ અને અર્થ એટલે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણ લીધા છે. અહીં તો [અર્થ એટલે] એનું દ્રવ્ય [લીધું છે].

- '[આ સમયપ્રાભૃતને જાણીને, અર્થ અને તત્ત્વને જાણીને,] તેના આશ્રયમાં સ્થિત થશે, તે ઉત્તમ સૌખ્યસ્વરૂપ થશે.':
- સ્થિત થશે તે ઉત્તમ સુખસ્વરૂપ થશે. પરંતુ ઠરશે એમ નહિ, તે ઉત્તમ સુખરૂપ પરિણમશે. દ્રવ્યમાં સ્થિર થવાથી ભાવ પ્રગટ થાય છે. અર્થ એટલે પદાર્થ અને તેનું તત્ત્વ નામ ભાવ, એ બન્નેને બરાબર જાણીને આશ્રયમાં સ્થિર થયું [એટલે ?] પર્યાયને દ્રવ્યમાં સ્થિર કરતા. દ્રવ્યમાં ધ્રુવ ઠરતા નથી. [પર્યાય]
- અર્થ સામાન્ય છે, ભાવ વિશેષ છે. એ વિશેષ આશ્રયમાં [-દ્રવ્યમાં] ઠરશે.
- (ટીકા:-) 'સમયસારભૂત આ ભગવાન પરમાત્માનું-કે જે સિદ્ધનો યથાર્થ દેખાડે સિદ્ધસમય છે તેનું-પ્રતિપાદન કરનું દેખાડે જે પોતે શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે એવા આ શાસ્ત્રને જે આત્મા પરિચય કરીને,...':
- દ્રવ્ય શબ્દો [વાચક] તો આ સમયસાર [શાસ્ત્ર] છે અને વાચ્ય, તેનો ભાવ, ભગવાન પરમાત્મા છે. તેનો આશ્રય કેમ લેવો? ? એ [સિદ્ધનો યથાર્થ દેખાડે સિદ્ધસમય છે] જ્ઞાનસમય-જ્ઞાનસ્વરૂપ છે- સિદ્ધને જાણનાર એવું, સિદ્ધને જણાવનાર એવું ભગવાન છે.
- સિદ્ધનો યથાર્થ દેખાડે:- એ પર્યાય થઈ. પર્યાય સિદ્ધને યથાર્થ છે. તે પર્યાયનો આશ્રય [એ] દ્રવ્ય છે તે ત્રિકાળ (યથાર્થ છે). પર્યાયે દ્રવ્યનો આશ્રય લીધો ત્યારે પર્યાયમાં યથાર્થપણું પ્રગટ થયું ત્યારે સિદ્ધસમય થયો. જ્ઞાનનો જાણનાર-દેખનાર પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થયો.

(પ્ર.નં.૪૧૧) 'સમસ્ત પદાર્થનો યથાર્થ દેખાડે!- આ આત્મા સિદ્ધનો તર્ક નહિ, સિદ્ધનો તર્ક નહિ, સિદ્ધને જોનારો માનનાર નહિ પરંતુ સત્યનો યથાર્થ પારખે.

- આત્મબુદ્ધિ આત્મા એટલે એક બાજુ શબ્દબ્રહ્મ. વાચકત્વે શબ્દબ્રહ્મ થયો અને બારણ વસ્તુ એ એને સિદ્ધ પુરુષાર્થ બનાવવાનો થયો. એવો 'આ શાસ્ત્રને પરંપરા બનાવે' [અંતર્ગત] પરંપરા આ શાસ્ત્રને આત્મા માટે બનાવે.
- 'વિલક્ષણ પુરુષાર્થોમાં સમર્થ એવો પરમાર્થભૂત, અંતિમ-પુરુષાર્થ રૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરવો હોય (આ શાસ્ત્રને) અધ્યયન અને મનન બનાવે, તેના જ અધ્યયનથી બનાવાય અને પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન પરમબ્રહ્મમાં સર્વ ક્રિયાથી રહિત થશે, ...' :
- આખું સમયસાર બનાવે કરવાનું કયું [છે]. શું? કે ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને બાધવામાં પુરુષાર્થ એવો જે આત્મા એમાં તિષ બળ રાગ-દ્વેષ કે શરીર તો લીધા નહિ પરંતુ બળ ગુણ પણ ન લીધા. [એવો] આત્માનો અંતરમાં નિશ્ચય કરવો હોય.
- અધ્યયન અને મનન એ તો બે ક્રિયાની વસ્તુ થઈ. એને બાધવને એ પર્યાય થઈ. અર્થ બાધ પદાર્થ, મનન બાધ એનો ગુણ-ભાવ, એની શક્તિ, એનો સ્વભાવ.
- બાધવને કરવાનું શું? સ્થિર શેમાં થવું છે? 'તેના જ અધ્યયનથી બનાવાય અને પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન...' - બંને મનન અને અધ્યયન એ નહિ [પરંતુ] અને પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન પરમબ્રહ્મમાં પૂર્ણ પુરુષાર્થથી સ્થિર થશે. આવા સમયસારનો આ સાર [છે].
- સ્વયંસિદ્ધ પ્રભુની બાજુ બાર અંગોને પધારે હોય નહિ. એ બાર અંગોનો એ સાર છે.
- 'તે આત્મા, સૂક્ષ્મતર બહિરંગ પ્રકાર થતા અને અંતરંગમાં લઈને સ્વભાવમાં સુસ્થિત અને નિરાકુલ (-આકુળતા વિનાનું) હોવાને લીધે જે (સૌખ્ય) 'પરમાનંદ' શબ્દથી વાચ્ય છે, ધ્યાન છે અને અમૃતમાનસ્વરૂપવાળું છે એવા સૌખ્યસ્વરૂપ પોતે જ થઈ જશે.' :
- સાધારણ [બાળક] સોનાને પરંતુ [તેને] અંદર રસ ન આવે, અંદર પ્રેમ ન આવે કે આ શરીર તિષ અપવિત્ર છે. એને જે માહાત્મ્ય આવવું જોઈએ તે આવતું નથી. બધે એ અશુદ્ધ છે પરંતુ વસ્તુ છે, અસ્તિ છે, સત્ છે, તેનું અસ્તિત્વ છે.
- એવો પ્રભુ આત્મામાં ઠરશે, એને એવો સ્વભાવનો અનુભવ થતાં બાર ભાગશે એમ નથી. તેમાં ઠરતાં ઠરતાં થયું શું? કે બહિરંગ એ [અનુભવની] પર્યાય પ્રકાર થઈ.
- 'સુસ્થિત' એટલે જેમ છે તેમ તેમાં રહેવું. અંતરમાં સુસ્થિત એટલે બરાબર સારી રીતે સ્થિત થઈને અને નિરાકુલ એટલે આકુળતા વિનાનું હોવાને લીધે.
- પરમાનંદ' એ તો શબ્દ છે પરંતુ એનું વાચ્ય પરમાનંદ ભાવ છે.
- એવા રૂપ તરીકે શું કરવું? કે પરમાનંદ આવવો.
- 'એવા સૌખ્યસ્વરૂપ પોતે જ થઈ જશે': પામશે એમ પણ ન લીધું. એ પોતે આનંદ-રૂપ છે, એ આનંદરૂપ થઈ જશે. આનંદ તો અંદર છે, એમાં ઠરતાં એટલે આનંદ-રૂપે થઈ જશે.
- અરે! કિંચિત્ના જ્ઞાનને એમાં સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ નથી. અહીં તે પણ પુરુષાર્થ છે.
- આવા ભગવાનની સર્વોત્કૃષ્ટ ક્રિયાથી સર્વોત્કૃષ્ટ બાજુ તને તને પડી પ્રભુ! તો હવે અંદરમાં જ બધાં જ્ઞાનાવરણ વિદારશે છે.
- જ્યાં પહેલાં સ્થિતિરૂપે નિશ્ચય (ક્રિ). પરંતુ તો આ જ છે. તો તારાને અંતરમાં

જાણતા જ અંત આવતિશ (Gift) રહ્યો. વીર્યને રાગમાં જોડ્યું અને આ [આદરનું] ફળ એ વાત તો નિશ્ચિત થઈ ગઈ. આથી એનો પુરુષાર્થ જ ત્યાં પાછો ગયો.

- અહાહા! સૌભાગ્યશાળી સૌભાગ્ય અંદર પુણ્ય આવે તો ત્યાં અશુદ્ધતાની નિર્જરા થઈ જાય એવું બને છે.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ થતાં, પોતાનું જ્ઞાયકસ્થાન થતાં આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન આદિ ભાવે [પરંતુ] એનો તો એ પ્રતિજ્ઞા છે, એનો ફળાર નહિ, તેમ તેનો સ્વામી નહિ.

VI Additional points that were not included in Sarvarush above!

- એ સિદ્ધને જાણવાના પ્રતિજ્ઞાના સામર્થ્યવાળું જ્ઞાન જ એ છે.
- આશ્ચર્યભૂત તો જ્ઞાયક અંત પરંતુ એનો સ્વભાવ એવો પૂર્ણ સિદ્ધાનંદ.
- એ સિદ્ધનો પ્રતિજ્ઞ છે પરંતુ જ્ઞાયકને [- સિદ્ધપ્રતિજ્ઞ એવા પોતાને] જાણતો [પરંતુ સિદ્ધને જાણવું એમ નહિ.]
- આટલું અને ત્યારે જાણને. હવે ફરીથી ફરી છે?
- જેમણે ક્રિયાકાંડને ક્રિયાને હોયમાં લીધું, પ્રત્યક્ષ લીધું એને [આદર] અંતરદૃષ્ટિ તો ત્યાં ક્રિયાકાંડ પ્રાપ્ત કરવાની દૌડધામમાં એવા ભાવ રાખ્યું છે.
- સિદ્ધને પ્રતિજ્ઞ છે માટે આનંદ થઈ ગયો એમ નહિ.
- ભલું જાણવા છતાં એમાં જ્ઞાયકભાવ આવતા અંતર જાણે તો ભલું ત્યાં આવે.
- એ શ્રદ્ધાની વાતશક્તિ જે થાય છે તેનો આવતા જાણવાવાળો છે, તે પણ વ્યવહારથી.
- શુભરાગ કે ભક્તિમાં પુરુષાર્થને ન રાખવાં, પુરુષાર્થને અંત પ્રભુમાં રાખવા, સ્થાપવા [એ સર્વ ઉદ્દેશનો વિષય થયું છે].
- (ભાવાર્થ:-) 'આ શાસ્ત્રનું નામ સમયપ્રાભૃત છે. સમય એટલે પદાર્થ અથવા સમય એટલે આત્મા. તેનું નિરૂપણ આ શાસ્ત્ર છે. વળી આત્મા તો સમસ્ત પદાર્થોનો પ્રતિજ્ઞ છે.'! અહીંયાં પ્રતિજ્ઞ એવું પોતાનું સ્વરૂપ જ એવું છે. 'આવા સિદ્ધ-પ્રતિજ્ઞ આત્માને કહેવું તીર્થ એવા સમયપ્રાભૃત શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે'!
- આત્મા જેમ સર્વજ્ઞાન એમ આ શબ્દ સર્વજ્ઞાન એટલે પૂર્ણને જણાવનાર છે. [તેને] શબ્દબ્રહ્મ ન કહીએ એવા સમાન છે (એમ કહ્યું). એ વીતરાગની વાણી સિદ્ધાંતમાં જે પ્રતિજ્ઞ એવાં એવું નહિ પરંતુ એ સમાન છે. જાણે કે વીતરાગની જ વાણી હોય એવાં સર્વજ્ઞ કહેનારી હોય એવા શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે.
- 'ફરીથી કે જે સમસ્ત પદાર્થોનું નિરૂપણ હોય તેને શબ્દબ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે. દ્વાદશાંગશાસ્ત્ર શબ્દબ્રહ્મ છે અને આ સમયપ્રાભૃતશાસ્ત્રને પણ શબ્દબ્રહ્મની ઉપમા છે.' ઉપમા છે, તેમ સમાન કહ્યું છે.
- આ શબ્દબ્રહ્મ (અર્થાત્ સમયપ્રાભૃતશાસ્ત્ર) પરબ્રહ્મને (અર્થાત્ શુદ્ધ પરમાત્માને) સંબોધન કરાવે છે.': જેમ જ્ઞાયકની વાણી દ્વાદશાંગ શબ્દબ્રહ્મ હોવાથી આત્માને કહેવાડે છે એમ આ પણ [સમયપ્રાભૃત પણ] આત્માને કહેવાડે છે.
- જે આ શાસ્ત્રને જાણીને તેના પરમાર્થ અર્થમાં ઠરશે, તે પરબ્રહ્મને પામશે.
- પરમાર્થ અર્થ તો આત્મા આનંદ-ધ્રુવ જે જ્ઞાયક આત્મા. ઠરશે એ પર્યાય થઈ.

કરશે દુઃખમાં. અને પરમપુરુષસ્વરૂપ ભગવાન આવશે, એને પામીને જીવનો ઉદ્ધાર થશે.

- અને તેથી, જેને "પરમાત્મ" તરીકેમાં આવે છે એવા ક્રિયા, સ્વાસ્તિત, સ્વાસ્તિક, ગાયત્રીરહિત, અધિકારી દુઃખને પામશે.'!
- સ્વાસ્તિત [અર્થાત્] સ્વાસ્વરૂપ. સ્વાસ્તિક [અર્થાત્] પોતાના આસ્તિક, પરંતુ આસ્તિક નહિ, નિયમને, ઉચ્ચતર સ્વભાવને આસ્તિક નહિ.
- ગાયત્રીરહિત - એ નાસ્તિક હોય.
- માટે હે ભાઈઓ! તમે પોતાના વિચારોને અર્થે અમનો આલંબન કરો, આનું ધ્યાન કરો, નિરંતર આનું જ સ્મરણ અને ધ્યાન રાખો, તે જેથી અધિકારી દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય. આવો શ્રીગુરુઓનો ઉપદેશ છે.'!

ગાથા-૪૧૫ : દાર્શનિકો

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

(A : શબ્દાર્થમાંથી)

1. સમયસાર ગ્રંથની પ્રભાવકતુલ્ય આ છેલ્લી ગાથા છે.
2. આ ગાથામાં આ શાસ્ત્રના આલંબને આત્મનું શેય બનાવાને તેનો મહિમા કર્યો છે.
3. મૂળ ગાથામાં 'જે આત્મા' કહ્યો છે તે જ્ઞાન કે આનંદ, પ્રતિબુદ્ધ કે અપ્રતિબુદ્ધ એમ કોઈ પણ પ્રકારનો જ્ઞાન હોઈ શકે છે.
4. આ ગાથામાં સંસારની મુક્તિ થવાની તૈયારીવાળા જ્ઞાન જ્ઞાનને 'જે આત્મા' કહ્યો છે.
5. તત્ત્વ એટલે પદાર્થ અને અર્થ એટલે પદાર્થનો ભાવ-ગુણ-શક્તિ-સ્વભાવ.
6. આત્મા અર્થ એટલે કે પદાર્થ છે અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તેનું તત્ત્વ-અર્થનિષ્ઠ ભાવ છે.
7. મુમુક્ષુએ શુદ્ધાત્માને અર્થ અને તત્ત્વરૂપ જાણવો સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ભાવ વડે અર્થમાં [-આત્મપદાર્થમાં] રહવાનું છે
8. અહીં સમયસારમાં દ્રવ્યગુણ પર્યાય સહિતના દ્રવ્યને 'અર્થ' કહેવા આવ્યો છે જ્યારે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ત્રિકાળી દ્રવ્યને 'અર્થ' કહેવા કહ્યો છે.
9. તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં દૃષ્ટિપ્રધાન કથન છે.
10. સમયસારમાં આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેવામાં આવ્યો છે માટે સમયસાર દૃષ્ટિપ્રધાન નહિ પરંતુ જ્ઞાનપ્રધાન ગ્રંથ છે.
11. 'તેના અર્થમાં સ્થિત થશે' અર્થાત્ પર્યાયને ત્રિકાળી દ્રવ્યમાં સ્થિર કરશે એટલે કે દ્રવ્યમાં સમાઈ જશે, ઠરશે.
12. અર્થ સામાન્ય છે, પર્યાય વિશેષ છે.
13. 'અર્થમાં સ્થિત થશે' અર્થાત્ વિશેષ (પર્યાય) સામાન્ય (-દ્રવ્ય)માં ઠરશે.

[B : શૂન્યસ્થળ]

14. આત્મા વિશ્વપ્રકાશક છે અર્થાત્ તે વિશ્વનો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા નહિ તેમજ તે વિશ્વને પોતાનો જાણનાર નહિ પરંતુ તે સ્વનો જાણનાર-દેખનાર છે.
15. સમયસાર શાસ્ત્ર પારાશ્રુત [-શ્રુતકેવળી] છે અને તેનું પારાશ્રુત-તેનો ભાવ જ્ઞાનાત્મા પરમાત્મા આલંબનરૂપ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ શાસ્ત્રને 'પરેશ્વર' જાણવો અર્થાત્ આ શાસ્ત્રને પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપ, શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ, ભાવાર્થ, ભાષા, પ્રકરણ આદિ વડે જાણવો.
2. આ શાસ્ત્રને 'પરેશ્વર' જાણવો અર્થાત્ આ શાસ્ત્રને પોતાના આત્મા માટે જાણવો.
3. 'પરમાર્થભૂત, સૌભાગ્યપ્રભાવરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરતો થકો' અર્થાત્ શરીર નહિ રાગાદિક નહિ આત્માનો અંતરમાં પદાર્થ નિશ્ચય કરતો થકો!
4. 'તેના જ અર્થભૂત જ્ઞાયક અને પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન પરમભૂતમાં' અર્થાત્ જેમાં અર્થ

અને બધા એવા છે તેટલા બધા એવા આત્મા [દૃષ્ટિના વિષય] આત્માનાં.

5. સર્વત્ર પુગલની બાબતમાં ઉપર અંગેનો વિચાર હોય નહિ.

6. જો પુદ્ગલ માટે 'વસ્તુ તો આ જ છે' એવો નિશ્ચયરૂપ નિર્ણય કરવામાં આવે, પછી તારો પુરુષાર્થ રાગ તરફ નહિ જાય પરંતુ સ્વભાવ તરફ જ જશે.

7. 'સત્ય સ્વાભાવિક સ્વભાવના' અર્થાત્ પુરુષાર્થને ચૂકવાના એવા તેટલાં જ રાખના માત્ર અને પુણ્યનાં જ રાખના.

8. 'તત્ત્વના પ્રચાર થતા' – આ કથન બતાવે છે કે પુણ્ય આત્માને એવો [અર્થક અને તત્ત્વક] જ્ઞાનાં અને અર્થનાં કરતાં અનુભવ થવાનાં વાર લાગતી નથી.

9. 'સ્વાધ્યાયરૂપ મોક્ષ જ થશે' અર્થાત્ મોક્ષ આનંદસ્વરૂપ છે તેનાં કરતાં તે આનંદરૂપે થઈ જશે.

[૮: જ્ઞાનાચાર માટે]

10. વિદ્યાયુક્તાર્થ આત્માને કેવું દોષાદિ વિનયયુક્ત શાસ્ત્રને અર્થાત્ 'શબ્દજ્ઞાન' કહ્યું છે.

11. જ્ઞાનાચારની વિધિમાં જેવું યુક્તાર્થ આપે એવું [આ શાસ્ત્ર] નહિ પરંતુ એવો વિચાર છે કે જ્ઞાનો વીતરાગની વાણી જ હોય અને સત્યને કહેનારી હોય, તેથી આ શાસ્ત્રને અમારા આગમને 'શબ્દજ્ઞાન વિનય' કહ્યું છે ['શબ્દજ્ઞાન' નહિ].

12. આ શાસ્ત્રનો પરિચય અને ત્રિભાગી ઘણા જ્ઞાનાચાર આત્મા છે. તેનાં જેની પરિચય કરશે તે પરમાનંદને પામશે અને તેના જ્ઞાનનો અંત આવી જશે.

13. હે ભવ્ય જીવો! આપણે આપણા વિચારને અર્થે આ વિનયયુક્તનો આલંબન કરીને, તેનું શ્રવણ કરીને, નિરંતર તેનું જ સ્મરણ અને ધ્યાન રાખીએ કે જેથી આપણાથી ચૂકવાની પ્રાપ્તિ થાય.

ફિકરા-૨૪૫

ઉત્થાનિકા:- હવે આ સર્વવિયુક્તિ જ્ઞાનના અધિકારની પૂર્વભૂમિકા રૂપે કહે છે:-

ફિકરો:- (દૃષ્ટિસૃષ્ટિ)

થયું જ્ઞાનમાત્ર જ તત્ત્વ આત્માનું નથી પણ આ રીતે;
જે અંત, અસત્ય, અખંડ, નિરંજન છે, અધિષ્ઠાનરહિત છે. ફ. ૨૪૫

ભાવાર્થ:- આ રીતે આ આત્માનું તત્ત્વ (અર્થાત્ પરમાર્થભૂત સ્વરૂપ) જ્ઞાનમાત્ર નથી થયું - કે જે (આત્માનું) જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ અખંડ છે (અર્થાત્ અનંત ચૈતન્યરૂપે અને પૂર્ણપણે ત્રિકાળ અંત ખંડ ખંડ ઉપાય છે તેવા જ્ઞાનમાત્રમાં ખંડ નથી), અંત છે (અર્થાત્ અખંડ હોવાથી અંતરૂપ છે), અસત્ય છે (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપથી અન્યથા નથી-સત્યરૂપ થતું નથી), નિરંજન છે (અર્થાત્ પોતાથી જ પોતે જ્ઞાયક છે), અને અનાધિત છે (અર્થાત્ કોઈ પ્રકારે યુક્તિથી બાધા પામતું નથી).

સારાંશ:- આ 'સર્વવિયુક્તિ જ્ઞાનઅધિકાર'ની પૂર્વભૂમિકા છે.

(પુ.નં. ૪૪૨) (ભાવાર્થ:)(i). આ રીતે આ આત્માનું તત્ત્વ (અર્થાત્ પરમાર્થભૂત સ્વરૂપ)

[(i) જ્ઞાનસ્વરૂપ] જ્ઞાનમાત્ર નથી થયું...':

- ભગવાન આત્મા તો જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ માત્ર છે. તત્ત્વ (તત્ત્વમાં) એ આત્મતત્ત્વ છે.
- આત્મા જગતનું જોવા, જાણવાનો ઉપકાર-કાર્યકાર છે, ફરકાર નહિ. પોતા સિવાય પરનું તિલ ફરે છે એમ બન્ને તામાં નહિ. નિશ્ચયમાં તો એકલા જ્ઞાન છે કે [તે] પોતાની પર્યાયનો પણ કર્તા નહિ.
- કોઈનો કર્તા નહિ, કોઈને પલટાવતો નહિ, કોઈને પોતાનું માનતું નહિ, કોઈને જાણ્યા વિના રહેતું નહિ- માત્ર જ્ઞાનવસ્તુ છે.

(ii). '- કે જે (આત્માનું) જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ અખંડ છે (અર્થાત્ અનંત ચૈતન્યરૂપે અને

[(ii) અખંડ] પૂર્ણપણે ત્રિકાળ અંત ખંડ ખંડ ઉપાય છે તેવા જ્ઞાનમાત્રમાં ખંડ નથી),...':

- જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે તો જ્ઞેયને જાણવાથી જ્ઞાન જ્ઞેયાકારરૂપે થઈ જાય છે એમ છે નહિ. જ્ઞાનમાં જ્ઞેય જણાય છે તો જ્ઞાન ખંડરૂપ થઈ જાય છે એમ [પણ] નથી. એ જ્ઞાન જ્ઞેયાકારનું પરાધીન નથી. એ જ્ઞાનાકાર જ્ઞેયાકાર છે.
- નેત્ર નેત્રને જોવે છે. નેત્ર અગ્નિને જોવે છે એમ કહેવું એ પણ વ્યવહાર છે.
- જ્ઞેયને જાણે છે એમ કહેવું તે પણ વ્યવહાર છે. એ તો જ્ઞાનનો પોતાનો સ્વભાવ સ્વપરપ્રકાશક છે - પોતાનું સ્વરૂપ પોતાથી છે. જ્ઞાન જ્ઞાન જ રહ્યું છે અને જ્ઞાન જ્ઞાનપણે પરિણમ્યું છે. એ જ્ઞેયને જાણે છે તો જ્ઞેયાકારરૂપ થયું નથી
- જ્ઞાન અનંતને જાણે છે તો અનંતને જાણવાથી જ્ઞાનમાં અનંતના ખંડ ખંડ, ભેદ, ભેદ થઈ જાય છે? એમ નથી. આ 'અખંડ' શબ્દનો અર્થ આવે છે.
- એ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે. એ તો સ્વ અને પર બધાને જાણે છે. બધાને જાણે છે તો બધાને જાણવાથી ત્યાં ખંડ થઈ ગયો? (ના) અનંત જ્ઞેયને જાણવાથી જ્ઞાનમાં કોઈ ખંડ, ખામી, ફાટ, ભેદ થાય છે? કે, ના.
- સ્વપરપ્રકાશક જાણપણાં તારો સ્વભાવ હોવાથી પરને જાણવાથી તારામાં અંતરમાં દૂરને જ્ઞેયાકારરૂપના થઈ જાય છે એમ નથી.

- પુદ્ગલપણે ત્રિકાળ, નિત્યપણે, રાગ-દ્વેષ, અતિ-ક્ષુદ્ર-અજ્ઞાનિ આદિ
પોતપોતાનાં જ્ઞાન દ્વારા છે. નિત્યપણે આત્મા (દ્રવ્યાર્થ છે પરંતુ) છે પોતાને ત્રિકાળ
અતિ-ક્ષુદ્ર અજ્ઞાનિ અસ્તિત્વવાળું દ્રવ્યાર્થ છે પરંતુ એ અસ્તિત્વવાળું પણ તારામાં નથી.
તારું તો શુદ્ધ સ્વરૂપ છે.

[(iii) અંત] • 'અંત છે (અર્થાત્ અનાદિ હોવાથી અંતરૂપ છે), ...':
- પરને જાણે છે તો તારા જ્ઞાનમાં અનંતતા આવી ગઈ, એમ છે નહિ. તું પોતાને જાણે
છે અને સ્વ સિવાય નિત્યપણે આત્મા તારી પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ આદિ દ્વારા છે એ
તારા નહિ.
- આમાં બંધ પણ થયો નહિ અને અનંતતા પણ થઈ નહિ. અંત તો તું જ્ઞાનસ્વરૂપ
છો, બીજું અનાદિ અને ત્રીજું અંત છો. તેને સાધું -

[iv) અસ્તિ] • 'અસ્તિ છે (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપથી અભાવ નહિ-જ્ઞેયરૂપ થતું નહિ), ...':
- જ્ઞાનરૂપ રહીને જાણે છે, જ્ઞાનરૂપથી અસ્તિત્વ થતું નહિ. પોતાનાં-જ્ઞાનનાં-જાણવાની
તાકાત છે તેને જાણે છે
- અજ્ઞાનમાં અસ્તિ અને ગરજ દ્વારા. એ અજ્ઞાનની અવસ્થા છે. અસ્તિ
અને ગરજ એમાં ઘુસી નહિ જાય. એમ જ્ઞાનમાં આ રીતે જણાય છે કેવળ
એ [જ્ઞાન] જ્ઞેયરૂપ થતું નહિ.

[(v) સ્વચતુષ્ટય] • 'સ્વચતુષ્ટય છે (અર્થાત્ પોતાથી જ પોતે જણાય છે), ...':
- જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયકભાવ પરદ્રવ્યને જાણે છે તેથી પરનું વેદન થયું એમ નહિ. એ
પોતાના સ્વરૂપનું વેદન કરે છે.

ઉદાહરણ | • એમાં પર જણાય છે તો શું એટલામાં પર જણાયું? ના. પર સંબંધે પોતાનું જ્ઞાન છે
તે જ્ઞાન જણાયું છે. સ્વ-પર જણાવાની તાકાત સાથે આવશે છે અને તે ત્રિકાળ છું તો
સ્વચતુષ્ટય છું. સ્વચતુષ્ટય: સ્વ એટલે પોતે પોતાથી વેદન કરનારો છે. એ પરનું
વેદન નહિ. એકનું જ્ઞાન થવાથી જ્ઞાનમાં એકનું વેદન થતું નહિ. એમ જ્ઞાનમાં
ગોઠવાઈ જવાથી ગોઠવાઈનું વેદન થતું નહિ.
- પોતાથી જ... જ [એટલે] નિશ્ચય. પોતાથી જ પોતે જણાય છે, બીજાવાળી
વાતથી જ્ઞાન થતું નહિ.

[(vi) અનાદિનિધન] • 'અને અનાદિનિધન છે (અર્થાત્ તિર્યંચ માટે યુક્તિથી ગોઠવી પાડવું નહિ).':
- તેમાં તિર્યંચની ગોઠવી નહિ. તિર્યંચ ઉદ્ભવે સિદ્ધિ યુક્તિ કરે તેથી તેમાં ગોઠવી આવતી
નહિ. સિદ્ધિ યુક્તિવાળા ગમે તે કરો, પરંતુ એ અંતર સાથે ગોઠવી આવતી નહિ.
- તિર્યંચ એમ કે કે આ જ્ઞાન[માત્ર] તો અખંડ છે, [પરંતુ] તે અખંડ નહિ [ત્રિકાળ
ક] જ્ઞાન કહ્યું તો જ્ઞાન છે તો એમાં અસ્તિત્વ ગુણ આવ્યો, જ્ઞાન છે તો જ્ઞેયતા ગુણ
આવ્યો, જ્ઞાન છે તો એમાં સ્થિરતા કરવા એ ચારિત્ર ગુણ આવ્યો, જ્ઞાન છે તેની
પ્રભુતા પોતાથી છે માટે એમાં પ્રભુત્વ ગુણ આવ્યો. એ જ્ઞાન અંત જ આવ્યું
માટે જ્ઞાન અંત જ છે, એમ નહિ.
- (સંબોધન) 'અહો! અનાદિનિધન સ્વરૂપ જ્ઞાન જ કહ્યું છે તેનું ત્રિકાળ એ પ્રમાણે છે!'-

[તેનામાં]

- તે કોઈ જ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે એમ નહિ. અનંતાનંત શક્તિ છે.
- 'આત્મામાં અનંત ધર્મો છે; પરંતુ તેમાં ત્રિકાળ તો સાધારણ છે, તેથી તેઓ અતિવ્યાપિકાળા છે, તેમનાથી આત્માનો અસંભવ શક્તિ નહિ;...'
- સાધારણ [સંસ્કૃત] પોતાનો પણ છે અને બીજાનો પણ છે તેથી અતિવ્યાપિ દોષ આવે છે. પોતાનો અસ્તિત્વ છે એવું અન્યનો પણ અસ્તિત્વ છે. તો એ ગુણથી પોતાનો આત્મા નિજ જણાવામાં આવતો નથી.
- 'વળી ત્રિકાળ (ધર્મો) પર્યાયાશ્રિત છે- ત્રિકાળ અવસ્થામાં હોય છે અને ત્રિકાળ અવસ્થામાં નથી હોતા, તેથી તેઓ અવ્યાપિકાળા છે, તેમનાથી પણ આત્મા સંભવી શકતો નહિ.'!
- ધર્મો એટલે જ્ઞાનાદિ. રાગ, દ્વેષ, દાન સંસાર અવસ્થામાં હોય છે, સિદ્ધ અવસ્થામાં નથી હોતા, તો એ અવ્યાપિ દોષ.
- ત્રિકાળ ધર્મ જ્ઞાન રાગ, દ્વેષ, દાન, ભક્તિ એ પર્યાયાશ્રિત [ધર્મો] આત્મામાં છે. પરંતુ એ ત્રિકાળીમાં નથી. ત્રિકાળ વાચના નથી તેને અવ્યાપિ કહે છે. દ્વેષ દાનસંસારમાં છે, સિદ્ધમાં નથી માટે એ અવ્યાપિ છે. માટે જે પર્યાયાશ્રિત છે તેનો પણ અહીં નિષેધ કર્યો.

(પ્ર.તે.૪૩) પર્યાયાશ્રિત ધર્મો ત્રિકાળ રહેવાવાળા નથી. સંસાર અવસ્થામાં (હોય છે), સિદ્ધ અવસ્થામાં નથી હોતા. તેથી તેઓ અવ્યાપિકાળા છે, તેમનાથી પણ આત્મા સંભવી શકતો નથી.

- 'ચેતનના જેટલું આત્માનું (અતિવ્યાપિ અને અવ્યાપિ રહિત) લક્ષણ છે, તેઓના તે શક્તિમાત્ર છે, અદ્વૈત છે; તેની વ્યક્તિ દર્શન અને જ્ઞાન છે. તે દર્શન અને જ્ઞાનમાં પણ જ્ઞાન ક્રાંતિ છે, પ્રકાશ અનુભવગોચર છે; તેથી તેના દ્વારા જ આત્મા સંભવી શકતો છે. માટે અહીં જ્ઞાનને જ પ્રધાન કહીને આત્માનું નક્કી કર્યું છે.'!
- ચેતનના આત્મામાં સંદેહ છે. એ પરમાં નથી માટે અતિવ્યાપિ નથી.
- ચેતનના તો આત્મામાં શક્તિમાત્ર છે, પ્રકાશ નથી. ચેતનના આત્માનું ખાસ સ્વરૂપ છે એટલે તે શક્તિ અદ્વૈત છે [તેથી] તેનાથી આત્મા જણાતો નથી.
- ચૈતન્યશક્તિની પ્રકાશના દર્શન અને જ્ઞાન છે. દર્શન અને જ્ઞાન પ્રકાશ છે. તેમાં દર્શન તો અસ્તિમાત્રને જાણે છે. દર્શન તો અસ્તિ છે એટલું (ગ્રહણ કરે છે). [માટે] આત્મા દર્શનથી [પણ] જણાતો નથી, એ જ્ઞાનથી જણાય છે.
- જ્ઞાન સાકાર છે [અર્થાત્] તેનામાં સ્વ અને પરને જાણવાની નાસ્તિ છે. દર્શનમાં નાસ્તિ નથી. દર્શન તો 'છે' એટલું દેખે છે. આ જ્ઞાન તો સ્વ-પરનો ભેદ કરીને જાણે છે.
- જ્ઞાનની પર્યાય વ્યક્તિ-પ્રકાશ છે. હું આ રાગ નથી, હું જ્ઞાન છું, પરિપૂર્ણ છું એવી જાણવાની નાસ્તિ જ્ઞાનમાં છે. એ જાણવાથી પ્રકાશ પર્યાયથી આત્મા જણાય છે.
- જે જ્ઞાનમાં પર જણાય છે એ જ્ઞાન સ્વને પણ જાણવાની નાસ્તિ રાખે છે. તેથી તે જ્ઞાન જ પોતાને જાણવાની નાસ્તિ રાખે છે.
- પોતાના આત્માનો એવો અનંત પ્રભાવ અનાદિ જ રહ્યો છે. હું રાગ છું, હું પુણ્ય છું, અને હું પરનો કરી છું એમ અનાદિ રહ્યો છે તો એવા દેહાત્મામાં [-ભાવ, રૂપ આદિમાં]

ઉપનિષદ્ કે વેદ જાણે છે કે નહિ, એની વિદ્વાન ગણતરી થતી નથી.

- જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને તેને આત્માનું સત્ય કેમ કહ્યું? કે જ્ઞાનમાં સ્વ-પરને જણાવવાની શક્તિ છે.
- [અહીં] દર્શન એકલે સમકિત નહિ [પરંતુ] ઉપયોગ. ઉપયોગ જે ઉપયોગ.
- આ ગ્રંથ ગાથાઓમાં જ્ઞાનને જ પ્રધાન કહ્યું છે તારણમાં જ્ઞાન સાકાર છે, સમકિત છે. [અર્થાત્] તેનામાં સ્વ-પરને જણાવવાની શક્તિ છે. દર્શન નિર્વિકલ્પ છે. સ્વ-પરને જણાવવાની શક્તિ દર્શનમાં નથી.
- વર્તમાન જ્ઞાન[ની પર્યાય] તેને આત્માને જાણે નહિ પરંતુ જ્ઞાનમાં આકાર, આકાર એમ જેની સત્તામાં પર જણાય છે એ જ્ઞાન કેવા સ્વભાવી છે તો [તે] સ્વને જણાવવાની શક્તિ રાખે છે.
- આત્મા જણાય છે તો એક જ્ઞાનથી જ, પરંતુ ક્યારે? કે એ જ્ઞાનને સ્વસન્મુખ કરે ત્યારે. જો જ્ઞાનની પર્યાય અજ્ઞાનદશા પર તરફ ઝુકે છે તો પર્યાયને સ્વસન્મુખમાં ઝુકવાનો છે.
- [આ ગાથા] ગ્રંથ ગાથાઓમાં જ્ઞાન આત્મા, જ્ઞાન આત્મા, જ્ઞાન આત્મા એમ કહ્યું કે જ્ઞાનથી આત્મા જણાય છે. એ જ્ઞાનની એક સમયની પ્રગટ પર્યાયમાં ઉપાય-નિરાકરણ પણ છે અને જ્ઞાનની પૂરી પર્યાય - ઉપેય તે તેનું ફળ છે.
- એ [જ્ઞાન] પરને જાણતું નથી, પોતાની સત્તામાં પર સંબંધનું જ્ઞાન છે તેને જાણે છે. પર સંબંધનું પોતાનું જ્ઞાન પોતાને જાણે છે.
- 'અહીં એમ ન કહ્યું કે "આત્માને જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વપણે કહ્યો છે તેથી એકલો જ પરમાર્થ છે અને અન્ય ધર્મો જૂઠા છે, આત્મામાં નથી; આવો સર્વથા એકાંત વિચાર તો મિથ્યાદૃષ્ટિનું કામ છે, વિભાવદૃષ્ટિવાળી બુદ્ધિનો અને વેદાંતનો મત આવે છે;' : • આત્મા એક જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે, બીજા અનંત ગુણ નથી એમ ન કહ્યું; એવું એકાંત ન લીધું.
- હું મારા સ્વરૂપને પણ જાણું અને પરરૂપને જાણું - એવો પણ પ્રકાશક છે.
- બૌદ્ધ એવો એક જ સત્ત્વિકાંત આત્માને માને છે. એકલો વિજ્ઞાન જ આકાર દ્રવ્યમાં છે, બીજા કોઈ ગુણ જ નથી એમ માને છે. અને વેદાંત એક જ આત્માને માને છે.
- માટે આવો એકાંત બુદ્ધિ સહિત છે. આવા એકાંત અભિપ્રાયથી કોઈ મુનિપણ પણ પામે અને આત્માનું - જ્ઞાનમાત્રનું - ધ્યાન પણ કરે, તોપણ મિથ્યાત્વ ટળતું નથી; મંદ કષાયોને લીધે કેવળી પામે તો પામે, મોક્ષનું સાધન તો થતું નથી. માટે સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિ રાખીને જ્ઞાનમાત્ર : એકલા જ્ઞાનમાત્રનું જ ધ્યાન કરે તો મિથ્યાત્વનો નાશ થતો નથી. જ્ઞાન જ આત્મા છે અને એમાં અનંત ગુણ નથી, એમ માને તો તેને મોક્ષ થતો નથી.
- અનંત અનંત નાનો તોપણ રાગ તેમાં [-આત્મામાં] થાય નહિ, એવો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે.

ફિલ્મ-દર્શન : દિગ્દર્શન

સા.પ્ર.ક્રા.- ૩૭૦
ફિલ્મ દર્શન-૫

(૧) જોડતી જોડો :-

સૈદ્ધાંતિકોના દર્શાવેલા સિદ્ધાંત અહીં રજૂ થયા	
1. સત્ય	(A): જ્ઞાનમાત્ર નથી થયું.
2. આત્માનું સત્ય	(B): અદ્વિતીય પરમાર્થિક સ્વરૂપ
3. જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ અખંડ છે.	(C): અદ્વિતીય અખંડ ચૈતન્ય જ્યોત છે.
4. જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ જ્યોત છે.	(D): અદ્વિતીય અને ત્રૈકાલિક અને યુક્તિથી સિદ્ધ તરીકે ખંડ-ખંડ દેખાય છે તોપણ જ્ઞાનમાત્રમાં ખંડ નથી.
5. જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ અદ્વય છે.	(E): અદ્વિતીય જ્ઞાનસ્વરૂપ એવું નથી - તેસ્વરૂપ જેવું નથી.
6. જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ સ્વપ્રકાશક છે.	(F): અદ્વિતીય ખોટી યુક્તિથી ભેદવાળું નથી.
7. જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ અભાવરહિત છે	(G): અદ્વિતીય પોતાથી જ પોતે જણાય છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. અદ્વિતીયત્વ જ્ઞાન અધિકારની પ્રસ્તાવના આ સ્તોત્ર છે.
2. જ્ઞાનમાત્ર આત્મા જ્ઞાનનો દેખનાર-જાણનાર છે પરંતુ જ્ઞાનનો કરનાર-કરવનાર નથી, માત્ર પોતાની પર્યાયનો કરનાર છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
3. નિશ્ચયથી આત્મા પોતાની પર્યાયનો પણ કર્તા નથી - એમ અહીં કહ્યું છે.
4. જેમ જેમ અવિદ્યાને જોતે છે તેમ જ્ઞાન તેમને જાણે છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
5. જેમ અવિદ્યાને જોતે છે એમ કહ્યું તે વ્યવહાર છે [તેમ જ્ઞાન તેમને જાણે છે એમ કહ્યું તે પણ વ્યવહાર છે] - એમ અહીં કહ્યું છે.
6. તેમને જાણતાં જ્ઞાન તેમાકાર થઈ જાય છે, ખંડરૂપ થાય છે.
7. તેમને જાણતાં જ્ઞાન અખંડ રહીને પોતાના જ્ઞાનાકારને જાણે છે.
8. [ઝવેરાતના દાગીના આદિ] યુક્તિથી સિદ્ધ જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ નેતિ-નેતિ-અવધિ આદિરૂપે ખંડ ખંડ થઈ જાય છે.
9. અને તેમાંને જાણતાં જ્ઞાન અખંડરૂપ થઈ જાય છે જેમકે દીવાલનું જ્ઞાન, ઝરૂખાનું જ્ઞાન, ગાડાનું જ્ઞાન આદિ.
10. અવિદ્યાસ્થળે અવિદ્યાસ્થળનું જ્ઞાન, હિમસ્થળે હિમસ્થળનું જ્ઞાન નથી છે-તે જણાવે છે કે જ્ઞાન તેમરૂપ થાય છે.
11. અવિદ્યા આદિ પરતેમને જાણતાં આત્માને પરનું વેદન નહિ પરંતુ પોતાના સ્વરૂપનું વેદન થાય છે.

12. આત્માના સ્વપરયુક્તિરૂપ જ્ઞાનમાં પર જણાતું નથી પરંતુ પર સંબંધે પોતાનું જ્ઞાન જણાય છે.
13. 'જ્ઞાનમાત્ર આત્મા' તેનાં [નિશ્ચય] સંબંધે થઈ જાય છે.
14. 'જ્ઞાનમાત્ર આત્મા' તેનાં અસ્તિત્વ, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, પ્રભુતા આદિ અનંત ગુણોની પણ આત્મામાં સિદ્ધિ થાય છે.
15. પરાશ્રિત ધર્મોને આત્માનું ગ્રહણ તેનાં અતિવ્યાપ્તિનો અને સાધારણ ધર્મોને ગ્રહણ તેનાં અવ્યાપ્તિનો દોષ લાગે છે.

③ ખરું કે ખોટું (T / F) જણાવો :-

1. અહીં 'દર્શન' નો અર્થ શ્રદ્ધા થાય છે.
2. દર્શન[ઉપયોગ] સાકાર નથી સાકાર અને જ્ઞાન[ઉપયોગ] નિરાકાર નથી નિરાકાર છે.
3. જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રકાર છે, દર્શન ઉપયોગ અપ્રકાર છે.
4. દર્શન[ઉપયોગ] એ 'છે'-એક અર્થનું જાણે છે.
5. દર્શન[ઉપયોગ] એ 'છે'-એક અર્થનું અસ્તિત્વમાત્ર અવલોકનો કિંચ ચૌ-ગ્રહણ કરે છે.
6. હું ત્રિકાળ છું અથવા મેં ત્રિકાળ-અખંડ જ્ઞાનમાત્ર હું મારા આત્માનો અનાદર કરું છું.
7. જ્ઞાની હું સ્વરૂપમુગ્ધ નથી પરંતુ મને મારો આત્મા અત્યારે પણ પ્રકાશમાં જણાઈ રહ્યો છે.

- ગાથા રીતિરિ પં. જયચંદ્રજી કૃત અર્થ નિર્ણય દર્શાવે છે:-
  સારસમયસારરૂપ સત્ય સિદ્ધાંત ફરતા જ ગોઠવાતા જ પરદ્રવ્યમાંથી, મૂરત અમૂરત જે આત્મદ્રવ્ય ભાવ્યાં છે તે બધી જ્ઞાનરૂપ જાણી જ્યારે જ અભ્યાસી; પછી જાણે જાણી જાય આત્મું જ્યાં સહજ જ્ઞાનરૂપ સુખરૂપ આત્મ જ ભાવાય છે, ફરી-ફરીને રૂપ એવાં દૃઢ રાખી જ્ઞાનમાંના અભ્યાસ તરે ઘૂંટી જાવાં.
- અહાહા! અમારા સમયસારનો સાર નાખ્યો છે.
- 'સારસમયસારરૂપ સત્ય સિદ્ધાંત': દર્શનો અમારા નિયમ સિદ્ધ જ્ઞાન જ્ઞાન અને આનંદરૂપ છે. એકલાં જ અનંત ગુણો છે.
- 'ફરતા જ ગોઠવાતા': અમારા પરદ્રવ્યને ફરતાં નહિ, પરદ્રવ્યને ગોઠવાતાં નહિ. જે પોતાની ક્રિયા થતાં નહિ તે બધાંનો એ ત્યાગ-ભાવના નહિ. એ પણ રાગ થતાં નહિ અને રાગ, દયા-દાન આદિનો પણ ત્યાગ નહિ. 'પરદ્રવ્ય જાણવાં': પરદ્રવ્યનો ત્યાગ નહિ અને તેનાં ભાવના પણ નહિ. પરદ્રવ્યના ભાવ રાગ-દ્વેષનો પણ ત્યાગ-ભાવના નહિ.
- 'મૂરત અમૂરત જે આત્મદ્રવ્ય ભાવ્યાં છે તે બધી જ્ઞાનરૂપ જાણી જ્યારે જ અભ્યાસી;'
- મૂર્તિ એ પરમાણુ, શરીરાદિ. અમૂર્ત ધર્માસ્તિ આદિ. પ્રભુ! ભાગલાં એ જુદાં છે. જુદાં દેખાય છતાં નહિ એમ નહિ. પરદ્રવ્ય છે, એમનો અભાવ નહિ; પરંતુ પોતાથી જ્યારે-ત્યારે છે, એ જ્ઞાનરૂપ નહિ.

(પુ.નં.મુજ) - નિશ્ચાય એ જ્ઞાન મારાની ગાંઠ છે. આત્મજ્ઞાનપણા રહ્યા એ ગાંઠ છૂટતી નહિ. જ્યાં સુધી તે પરનો ત્યાગ-ભાવના રાખે છે અને પોતાના પુણ્ય-પાપ ભાવનો ત્યાગ-ભાવના રાખે છે ત્યાં સુધી તેના નિશ્ચાયમાંની ગાંઠ ગાળતી નહિ.
- 'પછી જાણે જાણી જાય આત્મું જ્યાં સહજ...' અમારા જાણીને ધર્મી જીવ પોતાના જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન તરે, તેની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને રમણતા તરે. જ્ઞાન જ્ઞાન તેમાં અસ્તિત્વ રાખે, તેનો સ્વીકાર તરે. રાગ-દ્વેષ અને પરપદાર્થનો સ્વીકાર છોડીને પોતાને જાણે, જાણવાને પણ નહિ.
- 'જ્ઞાનરૂપ સુખરૂપ..': જ્ઞાનરૂપ અને સુખરૂપ - અતીંદ્રિય આનંદરૂપ.
- 'આત્મ જ ભાવાય..': આનેથી ભિન્ન કોઈનો ભાવ નહિ.
- 'ફરી ફરીને રૂપ એવાં દૃઢ રાખી જ્ઞાનમાંના અભ્યાસ તરે ઘૂંટી જાવાં':
- પુણ્ય-પાપના ભાવ તે ફરવાના અને તેમાં સુખ-દુઃખની દશા તે ફરવાના એ બધેથી દૂર કરી- ટાળીને હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ, જાણકસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ છું તેનો અભ્યાસ કરે. ઘૂંટી જાવાનો અભ્યાસ તે ધર્મ છે. પુણ્ય-પાપ ભાવે અશુદ્ધિ ભાવ છે, અધર્મ છે.
- એ બંનેથી જ્ઞાનાનંદનો જાણવાનો અભ્યાસ કરે. બહાદુર...! અમારા જ્ઞાન ગાથાનો સાર!
- 'આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રસૂરિવિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાનનો પ્રરૂપક નવમો અંક સમાપ્ત થયો.'

સામાજીકતા : વિચારણા

વૈકલ્પિક પ્રશ્ન

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) જણાવો :-

1. પ્રત્યેક બાળક વિશિષ્ટ સામાજીકરણ છે.
2. બાળક પરિવારનો અને પરિવારોનો ભાગ કે સાક્ષી નથી.
3. બાળકોને બેઘર [વિદેશી, અનાથ, અભણ], જેમનામાં ગાન નથી કોકા, [પુદ્ગલ નથી રાખાતું] મૂર્ત નથી અમૂર્ત દ્રવ્યોનો પણ આ જગતમાં સદ્ભાવ છે.
4. આમ જાણીને વિદ્વાન જગત પોતાના સામાજીકરણમાં સહાય કેમ્પમાં થાય છે અને અન્ય દ્વારા પ્રત્યે પ્રીતિ ફળે નહિ.
5. આપણે જગત ક્રિયાઓના [પુરુષ-પાપના તત્ત્વો] અને ક્રિયાઓના [ક્રિયાના ક્રમમાં સુખદુઃખની ક્રિયા]ને રાખીને પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે છે.
6. 'બાળ' એટલે અનાથ, બેઘર, વિદેશી, અભણ.